PROLETÁŘI VŠECH ZEMÍ, SPOJTE SE!

VYDÁVÁ SE NA ZÁKLADĚ

USNESENÍ ÚSTŘEDNÍHO VÝBORU

KOMUNISTICKÉ STRANY

ČESKOSLOVENSKA

ČESKÉ VYDÁNÍ PŘIPRAVIL

ÚSTAV DĚJIN

KOMUNISTICKÉ STRANY

ČESKOSLOVENSKA

KAREL MARX

TEORIE O NADHODNOTĚ

(ČTVRTÝ DÍL „KAPITÁLU“)

ČÁST PRVNÍ

STÁTNÍ NAKLADATELSTVÍ
POLITICKÉ LITERATURY
PRAHA 1958

Z německého originálu: K. Marx, Theorien über den Mehrwert, Teil I, Dietz Verlag, Berlín 1956, přeložil inž. Jaroslav Fingl.

PŘEDMLUVA

„Teorie o nadhodnotě" napsal Karel Marx od ledna 1862 do července 1863. Toto dílo je součástí obsáhlého rukopisu z let 1861 až 1863, který Marx nazval „Ke kritice politické ekonomie" a který měl být bezprostředním pokračováním prvního sešitu „Ke kritice politické ekonomie", vyšlého roku 1859. Rukopis z let 1861 až 1863 se skládá z 23 sešitů (průběžně stránkovaných od 1 do 1472), má celkový rozsah asi 200 tiskových archů a je prvním systematicky vypracovaným náčrtem — i když jen předběžným a nedokončeným — všech čtyř dílů „Kapitálu". „Teorie o nadhodnotě" tvoří rozsahem největší (kolem 110 tiskových archů) a nejpropracovanější část tohoto rukopisu a *jsou prvním a jediným náčrtem čtvrtého, závěrečného dílu „Kapitálu"*. Tento díl nazýval Marx na rozdíl od tří teoretických dílů *historickou, historicko-kritickou* nebo *historicko-literární* částí svého díla.

Marx začal psát teorie o nadhodnotě podle původního plánu své „Kritiky politické ekonomie", tak jak jej měl na mysli v letech 1858 až 1862. Na základě toho, co říká sám Marx o rozvržení své práce v předmluvě k prvnímu sešitu „Ke kritice politické ekonomie", ve svých dopisech z let 1858 až 1862 a přímo v rukopise z let 1861 až 1863, lze si tento plán rekonstruovat asi takto:

Plán „Kritiky politické ekonomie", jak jej měl Marx na mysli v letech 1858—1862

I. Kapitál
[Úvod: Zboží a peníze]
a) Kapitál všeobecně:
1. Výrobní proces kapitálu:
1. Přeměna peněz v kapitál
2. Absolutní nadhodnota
3. Relativní nadhodnota
4. Kombinace obou
5. Teorie o nadhodnotě
2. Proces oběhu kapitálu
3. Jednota obou čili kapitál a zisk
b) Konkurence kapitálů
c) Úvěr
d) Akciový kapitál
II. Pozemkové vlastnictví
III. Námezdní práce
IV. Stát
V. Zahraniční obchod
VI. Světový trh

Z tohoto schematu je vidět, že Marx si původně představoval „Teorie o nadhodnotě" jako historický exkurs k té části svých historických výzkumů o „kapitálu všeobecně", která je věnována výrobnímu procesu kapitálu. Tento historický exkurs měl uzavírat oddíl o výrobním procesu kapitálu, podobně jako byla v prvním sešitě „Ke kritice politické ekonomie" kapitola o zboží zakončena historickým exkursem „K dějinám rozboru zboží" a kapitola o penězích historickým exkursem „Teorie o oběživu a penězích".

To byl Marxův původní záměr. Ale historický exkurs o teoriích nadhodnoty v průběhu práce daleko přerostl původně zamýšlený rámec. Rozšíření rámce zkoumání si vyžádal už sám materiál teorií, které si Marx předsevzal prozkoumat a podrobit kritice. Kritický rozbor názorů buržoasních ekonomů na nadhodnotu se u Marxe nevyhnutelně proplétá s rozborem jejich představ o zisku. A protože jsou tyto nesprávné představy spjaty s nesprávným chápáním pozemkové renty, bylo nutno prozkoumat i teorii renty atd. Aby pak

byla kritika chybných teorií všestranná a úplná, uváděl Marx proti těmto chybným teoriím positivní výklad těch nebo oněch částí nové politické ekonomie, kterou vypracoval a která představuje největší revoluční převrat v celé ekonomické vědě.

Abychom pochopili celou svéráznost členění a struktury „Teorií o nadhodnotě", je nutno mít na zřeteli ještě další okolnosti. Když Marx začal pracovat na „Teoriích", byla ze tří teoretických částí „Kapitálu" více méně propracována a napsána, a to ještě ne zcela, jen první část — „Výrobní proces kapitálu" (tento problém je zkoumán v prvních pěti sešitech rukopisu z let 1861 až 1863), kdežto druhá a třetí část, přesně řečeno jejich jednotlivé oddíly, existovaly tehdy jen jako předběžné náčrty v rukopisu z let 1857 až 1858. Proto se Marx při zpracovávání historické části svého díla nemohl prostě odvolávat na to či ono místo v teoretické části a byl nucen zároveň podávat i positivní výklad těch teoretických otázek, které se vynořovaly při kritickém rozboru celé dřívější politické ekonomie.

To všechno přispělo k tomu, že historický exkurs „Teorií o nadhodnotě" se ohromně rozrostl. V rozsáhlém rukopisu z let 1861 až 1863 zabírá historická či historicko-kritická část sešity VI až XV a také XVIII a celá řada jednotlivých historických črt je obsažena v sešitech XX až XXIII.

Hlavní část textu „Teorií o nadhodnotě" obsahují sešity VI až XV a XVIII, napsané od ledna 1862 do ledna 1863 (včetně). K tomuto textu se také vztahuje obsah sestavený Marxem a napsaný na obálkách sešitů VI až XV. Tento obsah je velmi důležitý pro pochopení celé struktury Marxovy práce, jejích hlavních částí a jejího plánu. V tomto vydání je obsah uveden hned na začátku první části (str. 33—35). Historicko-kritické črty a poznámky, obsažené v posledních rukopisných sešitech a napsané na jaře a v létě 1863, jsou doplňky k hlavnímu textu.

Při práci na „Teoriích o nadhodnotě" se Marxovi okruh zkoumaných problémů rozrůstal pod rukama. To ho nakonec přivedlo k tomu, že je nutné zpracovat celý historicko-kritický materiál jako samostatnou, čtvrtou knihu „Kapitálu". V průběhu práce na „Kapitálu" se Marxovi stále jasněji rýsoval zásadní význam dělení na

tři části (1. Výrobní proces kapitálu, 2. Proces oběhu kapitálu a 3. Jednota obou), s nímž původně počítal jen pro oddíl „Kapitál všeobecně". Ukazovalo se, že toto dělení na tři části má takový význam a tak hluboký smysl, že do něho byla postupně zahrnuta i ta themata, která podle původního plánu nepatřila do komplexu otázek, které Marx zamýšlel zařadit do oddílu „Kapitál všeobecně" (např. konkurence kapitálů, úvěr, pozemková renta). Zároveň s tím, jak se formovaly tři teoretické části „Kapitálu", které do sebe postupně vtahovaly všechny teoretické problémy politické ekonomie kapitalismu, utvrzoval se Marx stále více v tom, že historicko-kritické zkoumání musí tvořit samostatnou knihu, čtvrtou knihu „Kapitálu". Asi měsíc poté, co ukončil práci na rukopisu z let 1861 až 1863, napsal Marx (v dopise z 15. srpna 1863) o tomto rukopisu Engelsovi: „...když se teď na tu čmáranici podívám a vidím, jak jsem to všechno musel zpřeházet, a dokonce i *historickou* část udělat teprve až z materiálu zčásti docela neznámého..." „Historickou částí" mínil Marx „Teorie o nadhodnotě", které si tedy už tenkrát představoval jako samostatnou, zvláštní část své práce; ale ještě v lednu 1863 zamýšlel rozdělit tento historicko-kritický materiál podle teoretických oddílů svého zkoumání o „kapitálu všeobecně", jak je to vidět z plánu první a třetí části „Kapitálu" (viz str. 423—425).

O Marxově úmyslu podat kritický rozbor dějin politické ekonomie od poloviny XVII. století svědčí obšírná historicko-kritická črta o Pettym, která je obsažena v rukopisném sešitu XXII, napsaném v květnu 1861, a která má charakteristický nadpis „Z historie: Petty". Tuto črtu, která nijak vnitřně nesouvisí ani s předcházejícím ani s následujícím textem, zamýšlel zřejmě Marx pro historicko-kritickou část svého díla. V črtě o Pettym rozebírá Marx Pettyho názory na hodnotu, na mzdu, pozemkovou rentu, cenu půdy, úrok atd. Toto široké pojednávání o ekonomických názorech Pettyho ukazuje, že už v květnu 1863 připadl Marx na myšlenku, kterou o čtyři leta později (30. dubna 1867) zcela jasně vyslovil v dopise Siegfriedu Meyerovi, když mu sděloval, jak uspořádal svůj „Kapitál": „I. díl obsahuje ‚*Výrobní proces kapitálu*'... *Díl II* obsahuje pokračování a ukončení teorie, *díl III dějiny politické ekonomie od*

poloviny XVII. století..." (druhou a třetí knihu „Kapitálu" hodlal tehdy Marx vydat jako *jeden* díl).

První zmínku o čtvrté, „historicko-literární" knize „Kapitálu" najdeme v Marxově dopise Engelsovi z 31. července 1865. Marx píše Engelsovi o tom, jak pokračuje jeho práce na „Kapitálu": „Mám ještě napsat tři kapitoly a budu mít dokončenu teoretickou část (první tři knihy). Pak je ještě třeba napsat čtvrtou knihu, historicko-literární, což pro mne bude relativně nejsnazší, protože všechny otázky jsou vyřešeny ve třech prvních knihách a tahle čtvrtá je tedy spíše opakováním v historické formě." Zde může vyvstat otázka, proč Marx hovoří o tom, že čtvrtou knihu „Kapitálu" je ještě třeba „napsat", vždyť v citovaném dopisu z 15. srpna 1863 mluví o „historické části" jako o napsané. Rozdíl ve formulaci z roku 1863 a 1865 vyplývá z toho, že Marx mezitím, v letech 1864 a 1865, všechny tři teoretické části svého díla přepracoval a přepsal, kdežto čtvrtá část — historicko-literární — zůstala v původní podobě, v níž byla napsána v letech 1862 až 1863, a proto ji bylo nyní nutno vzhledem k nové redakci prvních tří knih „Kapitálu" přepracovat.

Z Marxova dopisu Sigmundu Schottovi z 3. listopadu 1877 je vidět, že Marx i nadále považoval historickou část „Kapitálu" za část do určité míry napsanou. Marx tu o své práci na „Kapitálu" říká: „Fakticky jsem začal ‚Kapitál' právě v opačném pořádku (začal jsem třetí, historickou částí), než jak jej předkládám veřejnosti, až na to, že první díl, do něhož jsem se pustil až nakonec, jsem hned upravil pro tisk, kdežto ostatní dva zůstaly v té surové formě, kterou původně má každá badatelská práce..." O historické části se tu mluví jako o třetí proto, že Marx, jak už bylo řečeno, zamýšlel vydat druhou a třetí knihu „Kapitálu" v jednom svazku jako druhý díl, a čtvrtou knihu, „Dějiny teorií", jako třetí díl.

Tyto Marxovy výroky nás plně opravňují k tomu, abychom považovali „Teorie o nadhodnotě" (s historickými náčrty a poznámkami doplněnými ze sešitů XX—XXII) za původní a jediný náčrt čtvrté knihy čili čtvrtého dílu „Kapitálu". O „Teoriích o nadhodnotě" mluvil Engels i Lenin jako o čtvrtém dílu „Kapitálu".

Na základě toho všeho jsou v tomto vydání k titulu „*Teorie*

o nadhodnotě", který uvedl Marx v rukopise z let 1861 až 1863, připojena v závorkách slova: „*Čtvrtý díl ‚Kapitálu'*".

*

Engels se zmiňuje o rukopisu „Teorií o nadhodnotě" poprvé v dopisech Kautskému z 16. února a 24. března 1884. V druhém z těchto dopisů Engels píše, že se dohodl s vydavatelem „Kapitálu" Meissnerem o pořadí, v němž vyjdou druhá a třetí kniha „Kapitálu" a — jako závěrečná část celé práce — „Teorie o nadhodnotě".

Podrobněji mluví Engels o této závěrečné části „Kapitálu" v dopise Bernsteinovi ze srpna 1884. Stojí tu: „‚*Dějiny teorie*' jsou, mezi námi, v podstatě napsány. Rukopis ‚Ke kritice politické ekonomie' z let 1860—1862 obsahuje — myslím, že jsem Ti to ukazoval — asi 500 kvartových stran ‚Teorií o nadhodnotě'; muselo by se z toho ovšem hodně seškrtat, protože leccos bylo od té doby zpracováno jinak, ale pořád by toho ještě bylo dost."

Nejpodrobnější údaje o rukopisu „Teorií o nadhodnotě" a o tom, v jaké formě je Engels zamýšlel vydat, jsou v jeho předmluvě k druhému dílu „Kapitálu". (Tato předmluva je datována 5. května 1885.) Engels poukazuje na to, že „Teorie o nadhodnotě" tvoří hlavní část velkého rukopisu „Ke kritice politické ekonomie" z let 1861—1863, a pokračuje: „Tento oddíl obsahuje obšírné kritické dějiny ústředního bodu politické ekonomie, teorie nadhodnoty, a kromě toho vykládá ve formě polemiky s předchůdci většinu bodů, které jsou později zvlášť a v logické souvislosti prozkoumány v rukopise ke knize II a III. Vyhrazuji si vydat kritickou část tohoto rukopisu jako IV. knihu ‚Kapitálu' po vypuštění četných míst, která už jsou vyčerpávajícím způsobem vyložena v knize II a III. Přesto, že je tento rukopis tak cenný, mohlo ho být málo použito pro toto vydání II. knihy."

Ve svých dopisech z konce osmdesátých a devadesátých let se Engels několikrát zmiňuje o tom, že se po vydání třetího dílu „Kapitálu" chce pustit do připravování čtvrtého dílu, „Teorií o nadhodnotě". Přitom se už nevyslovuje zdaleka tak kategoricky o nutnosti odstranit z „Teorií" teoretické exkursy.

Naposled se Engels zmiňuje o „Teoriích o nadhodnotě" v dopise Stephanu Bauerovi z 10. dubna 1895. Jak je vidět z tohoto dopisu, doufal Engels ještě v roce 1895, že mu bude dopřáno vydat toto Marxovo dílo. Ale závěrečný díl „Kapitálu" už k tisku nepřipravil; zemřel necelé čtyři měsíce po napsání tohoto dopisu.

Z uvedených Engelsových výroků vysvítá, že přikládal rukopisu „Teorií o nadhodnotě" neobyčejně velký význam a že jej považoval za IV. díl „Kapitálu". Ale z těchto výroků je také zřejmé, že roku 1884 až 1885 zamýšlel vyřadit z tohoto rukopisu „četná místa, která už jsou vyčerpávajícím způsobem vyložena v knize II a III".

Vyvstává tu samozřejmě otázka, jak je tomu se zmíněným Engelsovým úmyslem či předsevzetím.

Vyřadit z rukopisu „Teorií o nadhodnotě" mnoho míst by byl mohl jedině Engels, velký spolupracovník a spolubojovník Marxův, Engels, jenž je v jistém smyslu spolutvůrcem „Kapitálu". Aby se z částí rukopisu, zbylých po odstranění těchto míst, nestaly vzájemně nesouvisící fragmenty, bylo by je nutno značně přepracovat a spojit vsuvkami. A k takovému přepracování Marxova textu byl oprávněn jedině Engels.

Pro zachování zmíněných „četných míst" v „Teoriích o nadhodnotě" mluví ještě jeden důvod. Engels měl v úmyslu odstranit tato místa jen *zprvu*, ještě než se pustil do podrobnějšího studia rukopisu „Teorií o nadhodnotě". A z Engelsovy předmluvy k III. dílu „Kapitálu" víme, že při vlastní přípravě Marxova rukopisu do tisku Engels postupem času své úmysly a předsevzetí revidoval. Tak chtěl například pátý oddíl III. dílu „Kapitálu" původně přepracovat, protože v Marxově rukopisu zůstal tento oddíl nepropracován. Ve své předmluvě Engels říká, že se alespoň třikrát pokoušel tento oddíl přepracovat, ale nakonec od tohoto úmyslu upustil a rozhodl se, že se „omezí na to, co nejlépe uspořádat to, co tu bylo, a připojí jen nejnezbytnější doplňky". Analogicky lze předpokládat, že kdyby Engels přistoupil k vlastní přípravě „Teorií o nadhodnotě" do tisku, že by v rukopisu ponechal teoretické exkursy. Tento předpoklad je tím pravděpodobnější, že jsou mezi nimi i takové exkursy, v nichž Marx podává velmi důležité teoretické rozbory, které podstatně

doplňují to, co je vyloženo například v III. dílu „Kapitálu", jmenovitě v oddílu o pozemkové rentě.

Teoretické rozbory obsažené v rukopisu „Teorií o nadhodnotě" velmi vysoko cenil V. I. Lenin. V. I. Lenin se ve svých dílech často obracel k „Teoriím o nadhodnotě" a přitom stejně vysoko hodnotil historicko-kritický i čistě teoretický obsah této Marxovy práce. Zvlášť vysoce hodnotil Lenin ty oddíly „Teorií o nadhodnotě", v nichž Marx rozvíjí své vlastní názory na povahu pozemkové renty (viz V. I. Lenin, Spisy, sv. 5, str. 128, viz též sv. 13, str. 178, 276, 298, 299). V. I. Lenin poukazuje na Marxovy „pozoruhodné vysvětlivky v ‚Teoriích o nadhodnotě', kde se zvlášť výrazně poukazuje i na revoluční — v buržoasně demokratickém smyslu — význam nacionalisace půdy" (sv. 28, str. 318, viz též sv. 13, str. 302, 322; sv. 15, str. 173; sv. 16, str. 121 aj.). V. I. Lenin uvádí z „Teorií o nadhodnotě" Marxovy základní these o absolutní pozemkové rentě a konstatuje, že potvrzují správnost jeho výkladu tohoto problému, jak jej podal několik let před uveřejněním „Teorií o nadhodnotě" ve své práci „Agrární otázka a ‚kritikové Marxe'" (viz sv. 5, str. 128).

*

„Teorie o nadhodnotě" uveřejnil poprvé Kautsky v letech 1905 až 1910 a od té doby byly v této Kautského redakci vydávány německy i v jiných jazycích; v ruštině se tato kniha dočkala několika vydání.

Kautského vydání má mnoho základních nedostatků. Kautsky vycházel z naprosto nesprávného hlediska, že rukopis „Teorií o nadhodnotě" nemá žádný organický plán a že představuje jistý „chaos". Proto rukopis svévolně „zpracoval", přičemž revidoval velmi důležité zásady revolučního marxismu.

Kautsky především hrubě porušil rozvržení materiálu, které Marx sám v obsahu k „Teoriím" nastínil a které skutečně ve své práci zachovával. Kautsky tento obsah při přípravě svého vydání zcela pominul a ani jej nepojal do knihy.

V Marxově rukopisu je materiál uspořádán v určité logické sou-

vislosti a v určitém logickém sledu. Při analyse pokusů buržoasních ekonomů vyřešit základní problémy politické ekonomie odhaluje Marx třídní omezenost, jíž je poplatná i klasická buržoasní politická ekonomie, a neschopnost buržoasních ekonomů podat vnitřně důsledné a vědecky podložené řešení zkoumaných otázek a především ústředního problému — problému nadhodnoty. Marx odhaluje ve svém rukopise, že tento proces vývoje buržoasní politické ekonomie je rozporný proces; tak když zkoumá teorie Smithovy a Ricardovy, ukazuje, že oba v mnoha směrech znamenali ve srovnání s fysiokraty ve vědě pokrok, ale v určitém směru dělali tytéž chyby jako fysiokraté, a dokonce šli zpátky. Tento Marxův hluboce dialektický pohled Kautsky zkreslil, neboť se pokusil uspořádat veškerý rukopisný materiál podle vnějšího, čistě chronologického pořádku a znázornit vývoj buržoasní politické ekonomie jako plynulý evoluční proces.

Vycházeje ze svého chronologického schematu, nezařadil Kautsky na začátek svého vydání charakteristiku názorů Jamese Steuarta, tvořící v Marxově rukopisu úvod ke kapitole o fysiokratech, nýbrž čtyři malé úryvky (o Pettym, D'Avenantovi, Northovi a Lockovi, Humovi a Massiovi) vzaté hlavně ze sešitů XX a XXII. Kautsky mechanicky přenesl tyto úryvky (a právě tak i jiné) do první kapitoly prvního svazku, a tak pomíchal souvislý výklad podaný v sešitech VI až XVIII (od Jamese Steuarta po Richarda Jonese) s těmito dodatečnými črtami ze sešitů XX a XXIII.

V Marxově rukopise následuje analysa Quesnayovy teorie reprodukce a oběhu celkového kapitálu po analyse Smithovy teorie; ve vydání Kautského je tato část rukopisu umístěna před kapitolou o Smithovi a je uvedena v přepracované podobě. Kautsky přitom svévolně vyňal devět desetin oddílu z hlavního textu a násilně je zařadil do hlavního textu jako přílohy, vytištěné malým písmem.

Jako zvláštní přílohu, vytištěnou malým písmem a vsunutou do textu knihy, zařadil Kautsky i teoretické exkursy, v nichž Marx rozvíjí svůj názor na reprodukci společenského kapitálu. Kautsky je vytrhl z různých míst rukopisu a tím hrubě porušil vnitřní souvislost mezi historicko-kritickými a teoretickými rozbory.

Zjevné odchylky od uspořádání materiálu, nastíněného v Marxově

rukopise, dopustil se Kautsky i v druhém svazku svého vydání. U Marxe začíná tato část rukopisu kritikou Rodbertusovy teorie pozemkové renty, ve vydání Kautského kapitolou „Nadhodnota a zisk", kde se hovoří o Ricardovi, a teprve za touto kapitolou je zařazena kritika Rodbertusovy teorie. V Marxově rukopise je rozbor Ricardových názorů na nadhodnotu a na proces změny míry zisku zařazen za kritikou Ricardovy teorie renty; ve vydání Kautského je přenesen do kapitoly „Nadhodnota a zisk", jíž svazek začíná. Kautsky i tentokráte tím, že nedodržuje to uspořádání materiálu, jaké je v rukopise, stírá zásadně důležité momenty v Marxově díle, zvláště Marxovu myšlenku, že Ricardovy chyby v teorii renty vtiskly pečeť i Ricardově učení o zisku.

V důsledku všech těchto svévolných přesunů jednotlivých částí rukopisu jsou ve vydání Kautského vnitřně spolu souvisící problémy od sebe odtrženy. Tak např. v kapitole „Ricardova teorie zisku" je v Marxově rukopise kritika Ricardových názorů na proces tvoření průměrné míry zisku a jeho názorů na příčiny jejího poklesu. Ve vydání Kautského jsou tyto dvě části jedné a téže kapitoly Marxova rukopisu od sebe odděleny 350 stránkami textu.

Kautsky podal celý rukopisný materiál v takové formě, že byly zastřeny otázky třídního boje, hluboká souvislost mezi ekonomickými teoriemi a sociální a politickou situací, v níž vznikly. Tak např. ve druhém svazku vydání Kautského je oddíl, který Kautsky nadepsal „Anderson a Malthus. Roscher". Příslušné místo v Marxově rukopisu ukazuje, že Malthus zkreslil Andersonovy názory o pozemkové rentě v zájmu nejreakčnějších živlů panujících tříd, kdežto Ricardovy závěry byly namířeny proti pozemkové aristokracii. Hned nato se Marx zastavuje u vulgárního ekonoma Roschera, který hrubě zkreslil celou historii otázky. Jasný, politicky vyhraněný obsah tohoto oddílu rukopisu, který je vzorem hluboké třídní analysy dějin politické ekonomie, podává Kautsky v naprosto nerozčleněné formě pod společným, nic neříkajícím záhlavím, které je jen pouhým výčtem jmen.

Takovéto redakční nadpisy jsou pro Kautského vydání velmi charakteristické. Tento objektivistický, nestranický charakter mají téměř všechny nadpisy, jimiž Kautsky ve svém vydání opatřil jed-

notlivé kapitoly a odstavce. Tak např. nadpisy „Adam Smith a pojetí produktivní práce", „Ricardovo pojetí hodnoty", „Ricardovo pojetí nadhodnoty", „Míra zisku", „Hodnota a nadhodnota", „Variabilní kapitál a akumulace" atd. Kautsky nikde v nadpisech nezdůrazňuje, že Marx odhalil u Smitha dvojí různé určení hodnoty, dvojakost v jeho názorech na vztah mezi hodnotou a důchody, Ricardovu neschopnost sloučit zákon průměrné míry zisku se zákonem hodnoty atd. Kautsky stírá v nadpisech i to, co bylo v názorech Smithových a Ricardových vulgárního, a kapitolu o Ramsayovi, Cherbuliezovi a Richardu Jonesovi nadepisuje tak, že tyto nadpisy mohou v čtenáři vzbudit zcela nesprávné představy, jako by totiž u těchto buržoasních ekonomů byly obsaženy už určité prvky marxistické politické ekonomie.

V nejhrubší a nejotevřenější formě se projevuje komolení a revise Marxova textu v četných vynechávkách. Kautsky vypouštěl ve svém vydání nejen jednotlivá slova a věty, ale i celé pasáže, z nichž některé zabírají v rukopisu tři, čtyři i více stránek, psaných Marxovým hustým rukopisem. Mezi částmi rukopisu, které Kautsky vypustil, je i celá kapitola nadepsaná v Marxově obsahu „Bray jako odpůrce ekonomů". Kautsky vypustil mezi mnoha jinými i to místo v rukopise, kde Marx mluví o ekonomických předpokladech absolutního zbídačování dělnické třídy za kapitalismu. Revisionista Kautsky, který odmítal absolutní zbídačování proletariátu, dal se na cestu falšování a nerozpakoval se ani čtenáři zatajit Marxovu argumentaci o této zásadně důležité otázce.

Při „redigování" Marxova rukopisu se Kautsky snažil oslabit zdrcující kritiku, které Marx podrobuje názory buržoasních ekonomů, a nahradit Marxovu hněvivou, vášnivou a sžíravou řeč, nelítostnou v kritice apologetů buržoasie, „úctyhodnými", ulízanými výrazy. Tak Kautsky všude odstranil z Marxových charakteristik buržoasních ekonomů taková epiteta jako „osli", „psi" a „mizerové".

Pro celé Kautského vydání je konečně charakteristické, že je v něm mnoho — někdy velmi hrubých — chyb vzniklých při luštění textu rukopisu, že v mnoha případech zjevně nesprávně přeložil anglické a francouzské výrazy, vyskytující se v textu, že svévolně

připojoval redakční vsuvky, odporující Marxovu myšlenkovému postupu, že nepřípustným způsobem zaměňoval Marxovy termíny jinými označeními atd.

Naprosté ignorování obsahu uvedeného Marxem, svévolné a nesprávné rozvržení rukopisného materiálu, objektivistické nadpisy, vyhýbající se třídní podstatě koncepcí kritisovaných Marxem, zakrývání zásadního protikladu mezi ekonomickým učením Marxovým a celé buržoasní politické ekonomie, vypuštění řady míst, obsahujících důležité prvky revolučního marxismu, od něhož se Kautsky stále více vzdaloval, to všechno svědčí o tom, že tu nemáme co činit pouze s hrubým porušováním základních požadavků kladených na vědecké vydání, ale i s přímým falšováním marxismu.

*

Do tohoto vydání byl pojat jak hlavní text „Teorií o nadhodnotě", k němuž se vztahuje obsah sestavený Marxem a který podává souvisle výklad dějin „teorií" od Jamese Steuarta až po Richarda Jonese, tak i exkursy, doplňující hlavní text, ze sešitů V, XV, XX, XXI, XXII a XXIII. V tomto vydání jsou tyto exkursy zařazeny jako přílohy, aby se neporušil sled výkladu v hlavním textu.

Pro rozsah všeho tohoto materiálu (kolem 110 tiskových archů) je nutno rozdělit celou knihu na tři části. Dodatky jsou rozděleny mezi tyto tři části tak, že každá je ukončena těmi doplňujícími exkursy a poznámkami, které se bezprostředně vztahují k jejímu obsahu.

Hlavní text je uspořádán přesně tak, jak je naznačeno v obsahu nastíněném Marxem. V textu některých sešitů jsme provedli jen několik přesunů, které naznačil sám Marx. Tak např. v VII. sešitě, v němž se Marx zabývá Smithovým pojetím produktivní práce a kde se při této příležitosti zmiňuje o vulgarisátoru Smithových názorů Germainu Garnierovi, uvádí velký exkurs o Johnu Stuartu Millovi. Exkurs začíná těmito slovy: „Dříve než se pustíme do Garniera, řekneme si tu episodicky [tj. ve formě exkursu] něco o výše citovaném Millovi mladším. To, co tu zamýšlíme říci, patří vlastně do dalšího oddílu, a ne sem, kde stále ještě pojednáváme o Smithovi."

V souhlase s tímto Marxovým pokynem a s obsahem XIV. sešitu, načrtnutým později samým Marxem, je exkurs o Johnu Stuartu Millovi v tomto vydání uveden v třetí části „Teorií", v kapitole o rozkladu Ricardovy školy, kde Marx vyhrazuje Johnu Stuartu Millovi zvláštní oddíl. Jiný příklad přemístění: v sešitu X je malá kapitola o anglickém socialistovi Brayovi (str. 441—444 rukopisu); ale v náčrtu obsahu posledních kapitol „Teorií o nadhodnotě", sestaveném později (na obálce sešitu XIV), je oddíl „Bray jako odpůrce politických ekonomů" přeřazen do kapitoly „Odpůrci politických ekonomů"; podle tohoto Marxova pokynu byly v tomto vydání stránky 441—444 rovněž přeneseny do třetí části tohoto díla.

Rozvržení textu na kapitoly je provedeno podle Marxových pokynů, které zanechal v obsahu a na jednotlivých místech v rukopisu. Jako nadpisů pro jednotlivé části rukopisu bylo použito: 1. nadpisů z Marxova obsahu, 2. nadpisů z Marxem načrtnutého plánu I. a III. dílu „Kapitálu", které se vztahují k tomu či onomu oddílu rukopisu „Teorií", a 3. těch několika nadpisů, které jsou přímo v textu „Teorií". Ale to všechno dohromady představuje jen velmi malou část všech těch nadpisů, jimiž bylo třeba opatřit oddíly a pododdíly rukopisu. Zbývající, větší část nadpisů formulovala redakce na podkladě textu příslušných částí rukopisů. Snažila se přitom co nejvíce využít Marxovy terminologie a jeho způsobu vyjadřování. Nadpisy, které vybrala redakce, jakož i vůbec všechno to, co pochází od redakce, je v hranatých závorkách, aby je bylo možno snadno rozpoznat od nadpisů, které zvolil sám Marx...*

Zjevná přepsání v rukopisu jsou zpravidla opravena, aniž je to zvláště uvedeno v poznámkách. Několik zřejmých přepsání v VI. a X. sešitě opravil už v rukopise vlastní rukou Engels.

...Specifické termíny, kterých Marx používal v letech 1861 až 1863, jsou objasněny v poznámkách. Tituly knih a brožur, které Marx cituje a o nichž se zmiňuje, jsou v tomto vydání v originálu. V seznamu literatury, který je připojen na konci každé části „Teorií", jsou všechny tyto tituly přeloženy v hranatých závorkách.

* Třemi tečkami jsou tu, stejně jako v německém vydání, označena místa vynechaná při překladu předmluvy z ruštiny, která se týkají otázek spojených s překladem do ruštiny a nemají význam pro české vydání. *(Pozn. čes. red.)*

...Cituje-li Marx někde zkráceně nebo vlastními slovy, je v tomto vydání překlad tohoto citátu uveden tak, jak ho formuloval Marx.

*

Přestože „Teorie o nadhodnotě", tak jak se dochovaly, nebyly připraveny pro tisk, dává toto dílo souvislý a ucelený obraz o „dějinách teorie", které měly podle Marxova záměru tvořit thema poslední, čtvrté knihy „Kapitálu". Marx tu odhaluje celý vývoj buržoasní politické ekonomie od jejího vzniku až k její „mohyle", jak charakterisuje buržoasní vulgární ekonomii.

Jak už jsme se zmínili, je veškerý materiál „Teorií o nadhodnotě" a dodatečných exkursů, které se k nim vztahují, v tomto vydání rozdělen na tři části. Hranice těchto částí jsou dány obsahem rukopisu.

První část se skládá ze sedmi kapitol hlavního textu (sešity VI až X) a třinácti příloh. Tato část je věnována hlavně kritickému rozboru názorů fysiokratů (druhá a šestá kapitola) a názorů Adama Smitha (třetí a čtvrtá kapitola). První kapitola („Sir James Steuart"), která charakterisuje beznadějný pokus Steuartův dát monetárnímu a merkantilistickému systému racionální formu, je úvodem k rozboru fysiokratické teorie. Srovnání fysiokratů se Steuartem umožňuje Marxovi ostřeji podtrhnout úlohu fysiokratů, jejich význam ve vývoji politické ekonomie, který spočívá v tom, že přenesli otázku o původu nadhodnoty ze sféry oběhu do sféry výroby.

Při zkoumání ekonomických názorů fysiokratů odhaluje Marx v jejich systému rozpory, dvojakost v jejich pojetí nadhodnoty, která u nich vystupuje jednou jako čistý dar přírody, podruhé jako výsledek zvláštní produktivity zemědělské práce, který si přivlastňuje vlastník půdy. Tím je dána nit k pochopení dalšího vývoje fysiokratické školy. Marx odhaluje ideový boj uvnitř fysiokratické školy a sleduje proces vulgarisace fysiokratické teorie i u jejích epigonů. Rozbor ideového boje uvnitř fysiokratické školy podává Marx v nerozlučné spojitosti s charakteristikou třídní podstaty fysiokratických představ.

Rozpory a dvojakost ve výkladu nejdůležitějších ekonomických

kategorií odhaluje Marx i v učení Adama Smitha (třetí kapitola). Marx Smithovu teorii kriticky rozebírá a odkrývá v ní vulgární prvek. Tato konfrontace vědeckého a vulgárního prvku v učení Adama Smitha je základnou, bez níž nelze pochopit další vývoj buržoasní politické ekonomie, která, jak Marx ukazuje, nabývá se zostřováním třídního boje mezi proletariátem a buržoasií stále vulgárnějšího charakteru.

Ve třetí kapitole ve spojitosti s kritikou Smithova dogmatu, podle něhož se veškerá hodnota společenského produktu redukuje na důchody, rozpracovává Marx teoreticky otázku reprodukce celkového společenského kapitálu a zvlášť podrobně se zabývá problémem nahrazování konstantního kapitálu. Kromě svého všeobecně teoretického významu má tento exkurs (nejrozsáhlejší ze všech teoretických exkursů v první části) velký význam i proto, že ukazuje, jak Marx dospěl ke svému učení o dvou odděleních společenské výroby.

Čtvrtá kapitola rozebírá Smithovy názory na produktivní a neproduktivní práci. Zároveň analysuje boj, který vzplanul kolem Smithových názorů, a načrtává nám obraz vulgarisace buržoasní politické ekonomie při výkladu otázky produktivní a neproduktivní práce. Marx sleduje proces této vulgarisace, jímž byly zasaženy nejen názory Smithovy o této otázce, ale i názory fysiokratů. Mnohé z těchto vulgárních koncepcí, které tu Marx kritisuje, jsou značně rozšířeny i v soudobé buržoasní politické ekonomii, která se zvrhla v nezastřenou apologetiku kapitalismu.

V šesté kapitole („Quesnayova ekonomická tabulka") se znovu vracíme k fysiokratům. Toto uspořádání materiálu má u Marxe své hluboké opodstatnění. Jestliže teorie Adama Smitha, jak Marx všestranně ukazuje, představuje vcelku značný krok vpřed ve vývoji buržoasní politické ekonomie, dělá Smith ve svém rozboru procesu reprodukce ve srovnání s fysiokraty krok vzad. Uspořádání materiálu u Marxe ukazuje, jak klikatě se vyvíjela klasická buržoasní politická ekonomie, jak v jedné otázce šla vpřed a při výkladu jiné otázky zpět.

Dvě krátké kapitoly o Neckerovi a Linquetovi podávají rozbor dvou raných pokusů vyložit protikladnost tříd za kapitalismu.

V přílohách k první části jsou historicko-kritické náčrty a po-

známky, vzaté ze sešitů V, XX, XXI, XXII, XXIII a z obálky sešitu XIII. Přílohy I—VII obsahují charakteristiku ekonomických názorů Hobbese, Pettyho, Locka, Northa, Berkeleye, Huma a Massia. V těchto názorech odhaluje Marx zárodky pracovní teorie hodnoty a rovněž zárodky učení o kapitálu a úroku. Přílohy 8—10 přinášejí další materiál o fysiokratické škole. V příloze 11 je kritika apologetické koncepce produktivnosti všech povolání — koncepce, která je značně rozšířena v soudobé buržoasní politické ekonomii. V příloze 12 je uveden velký teoretický náčrt ze sešitu XXI. Marx v tomto náčrtu rozvíjí své vlastní, jedině vědecké pojetí problému produktivní a neproduktivní práce. Tento teoretický náčrt podává jakousi celkovou bilanci historicko-kritické analysy problému produktivní práce, kterou Marx provedl v obsáhlé čtvrté kapitole hlavního textu. A konečně v příloze 13 jsou otištěny náčrty plánů k I. a II. dílu „Kapitálu". Tyto náčrty jsou velmi důležité pro pochopení toho, jak se utvářela forma „Kapitálu"; kromě toho obsahují formulaci několika themat, vztahující se k jeho historicko-kritické části.

V druhé části „Teorií o nadhodnotě" (kapitola osmá až osmnáctá, sešity X—XIII) zaujímá ústřední místo kritický rozbor Ricardova učení. Vedle toho je v ní rozbor Smithovy teorie ceny nákladů a teorie renty. Při rozboru Ricardova systému odkrývá Marx řadu nesprávných předpokladů, jejichž počátek je třeba hledat u Smitha. V souvislosti s tím Marx zvláště zkoumá příslušné názory Smithovy.

Podle uspořádání materiálu v Marxově rukopisu začíná druhá část obsáhlým „exkursem", který se zabývá Rodbertusovou teorií pozemkové renty (kapitola osmá). Protože Marx pokládal za jeden ze základních nedostatků Ricardovy teorie renty, že jí vůbec chybí pojem absolutní renty, předeslal rozboru Ricardovy teorie obšírnou kritiku Rodbertusova pokusu vytvořit tento pojem. V této souvislosti Marx zdůvodňuje vlastní teorii absolutní renty.

Druhý „exkurs" (devátá kapitola) je zhuštěnou historickou črtou, naznačující vývoj názorů na diferenciální rentu. Marx tu odhaluje třídní kořeny různých názorů na tuto otázku. Zároveň Marx v této kapitole podává hluboký rozbor základních předpokladů teorie renty a odkrývá úzkou souvislost mezi teorií renty a teorií

hodnoty, a ukazuje, jak chyby v teorii hodnoty vedou k chybným závěrům v teorii renty.

Oba tyto „exkursy" tak připravují půdu k všestrannému rozboru Ricardovy teorie, provedenému v kapitole desáté až osmnácté.

Marx vyzvedává velké teoretické zásluhy Ricardovy, ale zároveň podtrhuje zásadní nedostatky jeho metody: že není schopen uvést v soulad zákon průměrné míry zisku se zákonem hodnoty, že jeho teorie zisku obsahuje vulgární prvek, že směšuje proces vzniku tržní hodnoty s vyrovnáváním průměrné míry zisku, že směšuje zákony nadhodnoty se zákony zisku atd. Všechny tyto nedostatky se projevily, jak ukazuje Marx, i v Ricardově teorii renty. Při kritice Ricardovy teorie renty rozvíjí Marx vlastní teorii renty, zahrnující jak učení o absolutní rentě, tak učení o diferenciální rentě.

Kapitoly patnáctá, šestnáctá a sedmnáctá obsahují kritický rozbor Ricardových názorů na nadhodnotu, zisk a akumulaci. Proti Ricardovým chybným názorům na krize staví Marx v sedmnácté kapitole skutečně vědecké pojetí krizí jakožto nutného důsledku vnitřních rozporů kapitalismu. Osmnáctá kapitola kritisuje Ricardovy názory na hrubý a čistý důchod a rovněž jeho názory na ekonomické důsledky zavádění strojů.

Kritická analysa Ricardova učení, kterou Marx podává ve druhé části „Teorií o nadhodnotě", obemyká tak všechny stránky Ricardova systému. V této analyse jsou ukázány jeho vědecké zásluhy a zároveň také odkryty jeho teoretické chyby i třídní omezenost jeho názorů.

Jako přílohy k druhé části jsou uveřejněny Marxovy nevelké doplňující zápisky načrtnuté na obálkách sešitů XI a XIII. Obsahují stručné poznámky k jednotlivým otázkám historie učení o kapitálu a pozemkové rentě.

Třetí část „Teorií o nadhodnotě" (devatenáctá až dvacátá čtvrtá kapitola, sešity XIII až XV a XVIII) se hlavně zabývá rozkladem ricardovské školy a ekonomickými názory těch anglických socialistů, které Marx nazývá „proletářskými odpůrci politických ekonomů, vyšlými z ricardovské teorie".

V první a ve druhé části odhaluje Marx vulgarisaci buržoasní politické ekonomie jen v jednotlivých otázkách, ve třetí části pak

ukazuje, jak se zostřováním třídního boje mezi proletariátem a buržoasií zasahuje proces vulgarisace samy základy politické ekonomie, její výchozí these, její základní kategorie.

V obsáhlé kapitole o Malthusovi (kapitola devatenáctá) Marx ukazuje, jak nesmyslná a hluboce reakční je malthusovská obhajoba rozhazovačnosti neproduktivních tříd, kterou Malthus velebí jako prostředek proti nadvýrobě. V této kapitole, stejně jako na jiných místech své práce, pranýřuje Marx Malthuse jako „nestydatého sykofanta vládnoucích tříd", který falšuje vědu v zájmu pozemkové aristokracie a těch nejreakčnějších složek buržoasie.

Krok zpět ve výkladu základních otázek politické ekonomie odhaluje Marx i u Ricardových následovníků, kteří se fakticky stále více zříkali všeho cenného v Ricardově systému (kapitola dvacátá). Marx ukazuje, že Torrens odmítá uplatnit pracovní teorii hodnoty na kapitalistické hospodářství, že James Mill se vrací k vulgární koncepci nabídky a poptávky v otázce mzdy. Návrat ke koncepci poptávky a nabídky odhaluje Marx i u Wakefielda a Stirlinga.

Tento proces rozkladu ricardovské školy vrcholí u MacCullocha, u něhož je cynická obhajoba kapitalistického výrobního způsobu úzce spjata s „nestydatým eklekticismem" v teorii. Marx ukazuje, že pokroucení pojmu práce u MacCullocha, který tento pojem rozšířil i na přírodní procesy, znamená fakticky úplný odvrat od pracovní teorie hodnoty.

Hluboce reakční rysy odhaluje Marx i ve spisech anglických buržoasních ekonomů z dvacátých let XIX. století, polemicky zahrocených proti Ricardovi. Zjišťuje, že tito odpůrci Ricarda popírají objektivní charakter zákonů politické ekonomie, směšují hodnotu s cenou, zříkají se samé kategorie hodnoty.

V kapitole dvacáté první rozebírá Marx ekonomické názory, s nimiž vytrhli do pole „proletářští odpůrci politické ekonomie, vyšlí z ricardovské teorie" (Ravenstone, Hodgskin aj.). Marx si u nich cení toho, že rozhodně poukazují na kapitalistické vykořisťování dělníků, že zisk, rentu a úrok chápou jako nadpráci dělníků, že polemisují proti apologetické teorii produktivity kapitálu a proti koncepci, že kapitalisté akumulují pro dělníky existenční prostředky.

Zároveň Marx odhaluje teoretické chyby v ekonomických názorech socialistických přívržen ců Ricarda: že nedoceňují význam zpředmětněné, minulé práce, že mají nesprávnou představu o reprodukčním procesu v kapitalistické společnosti, že nechápou vnitřní souvislost mezi fetišisací kapitálu a reálnými vztahy, které nevyhnutelně plodí tuto fetišisaci atd. Marx ukazuje, že socialističtí přívrženci Ricarda nejsou schopni překonat buržoasní předpoklady Ricardovy teorie, přetvořit samu její základnu.

Kapitoly dvacátá druhá, dvacátá třetí a dvacátá čtvrtá se zabývají kritickým rozborem koncepce Ramsaye, Cherbulieze a Richarda Jonese. Marx objevuje, že tito ekonomové se pokoušejí rozlišovat konstantní a variabilní kapitál a že v této souvislosti mají určité tušení o významu organického složení kapitálu. Ve svém kritickém rozboru těchto koncepcí ukazuje, že omezenost buržoasního obzoru nedovolila těmto ekonomům, aby dále rozvinuli zárodky svých správných názorů, které u nich šly ruku v ruce s vulgárními představami o kapitálu a míře zisku.

Rozborem Jonesovy koncepce končí hlavní text „Teorií o nadhodnotě". V plánu, resp. obsahu, který Marx napsal na obálce XIV. sešitu, jsou za kapitolou „Richard Jones" slova: „Konec této 5. části" (viz str. 35 tohoto díla).

Ke třetí části „Teorií o nadhodnotě" je připojena velká příloha, nadepsaná „Důchod a jeho zdroje. Vulgární ekonomie". Hlavní thema tohoto oddílu, který v Marxově rukopisu zabírá druhou polovinu XV. sešitu, je problém důchodů a jejich zdrojů. Ale zároveň s tím Marx odhaluje třídní a gnoseologické kořeny vulgární politické ekonomie, která se chytá povrchního zdání fetišisovaných forem důchodu a jeho zdrojů a na podkladě toho buduje svou apologetickou „teorii". Marx vyzvedává podstatný rozdíl mezi klasickou a vulgární politickou ekonomií. Zároveň také kritisuje ekonomické názory představitelů vulgárního socialismu. Tak se tento oddíl, třebaže ho Marx nepsal ani tak z historického jako z teoretického hlediska, bezprostředně vztahuje k historicko-kritickým studiím, které jsou obsaženy v třetí části „Teorií o nadhodnotě", a proto je ho třeba zařadit jako přílohu k třetí části „Teorií o nadhodnotě". Později Marx napsal, že poslední, historicko-kritický díl

„Kapitálu" bude obsahovat „zvláštní obsáhlou kapitolu o představitelích ‚vulgární ekonomie'" (viz Marxův dopis Kugelmannovi z 11. července 1868).

*

Hlavní závěry své hluboké a všestranné analysy dějin buržoasní politické ekonomie zformuloval Marx ve stručné a zevšeobecněné formě v doslovu k druhému vydání prvního dílu „Kapitálu" (leden 1873): „Pokud je politická ekonomie buržoasní... může zůstat vědou jen dotud, dokud třídní boj zůstává latentní nebo propuká jen v ojedinělých projevech." O klasické buržoasní politické ekonomii v Anglii Marx píše, že „spadá do období nevyvinutého třídního boje". S rozvojem třídního boje mezi proletariátem a buržoasií se ostře mění charakter buržoasní politické ekonomie. Od té chvíle, co buržoasie dobyla ve Francii a v Anglii politické moci, „nabývá třídní boj, praktický i teoretický, stále výraznějších a hrozivějších forem. Odzvonil umíráčkem vědecké buržoasní ekonomii... Na místo nezištného zkoumání nastoupilo placené hašteření, na místo nezaujatého vědeckého bádání zaujatá, podlézavá apologetika."

Na pozadí této všeobecné degradace buržoasní politické ekonomie vystoupily postavy jednotlivých ekonomů, kteří se pokoušeli, jak říká Marx, „politickou ekonomii kapitalistů uvést v soulad s nároky proletariátu, které už nebylo možno ignorovat". Tohoto pokusu „smířit nesmiřitelné" se podjal John Stuart Mill. Marx poukazuje na celou beznadějnost takovýchto pokusů, které se nevymykaly z rámce buržoasní politické ekonomie a byly svědectvím jejího rozkladu a bankrotu. V této souvislosti Marx vyzvedává mimořádný význam „velkého ruského učence a kritika" N. G. Černyševského, který podle Marxových slov „mistrovsky osvětlil" ve svém „Nástinu politické ekonomie podle Milla" bankrot buržoasní politické ekonomie.

Černyševskij napsal svůj kritický rozbor knihy Johna Stuarta Milla v letech 1860 až 1861, tj. téměř v téže době, kdy Marx pracoval na svých „Teoriích" .

Všemi ekonomickými díly Černyševského se vine myšlenka o nut-

nosti vytvořit novou politickou ekonomii; Černyševskij ji v protikladu k dřívější politické ekonomii, kterou označuje jako „teorii kapitalistů", se vší určitostí nazývá „teorií pracujících".

Vytvořit novou, opravdu vědeckou politickou ekonomii, značící radikální revoluční převrat v ekonomické vědě, mohl pouze vůdce a učitel revolučního proletariátu Karel Marx. A jedině Marx, který vybudoval na zásadně nových základech grandiosní budovu „Kapitálu", mohl vytvořit vědecké dějiny celé buržoasní politické ekonomie, které podal v historicko-kritické části své geniální práce — v „Teoriích o nadhodnotě".

*

V epoše imperialismu se všechny rozpory kapitalistického řádu vyhrocují, třídní boj se zostřuje do krajnosti, a to se v nejostřejší formě obráží i v ekonomických konstrukcích nejnovějších apologetů kapitalismu. Soudobí buržoasní ekonomové a jejich pseudosocialističtí nohsledové se ve snaze obhájit rozkládající se vykořisťovatelský řád, odsouzený k zániku, křečovitě chytají nejreakčnějších vulgárních koncepcí, s nimiž operovali jejich předchůdci v předmonopolistickém období kapitalismu a které Marx podrobil ve svých „Teoriích o nadhodnotě" zdrcující kritice.

Tak je v soudobé buržoasní literatuře rozšířena stará, zvetšelá these, že každé zvýšení mzdy vede nevyhnutelně k zvýšení cen. Této these, na jejíž vulgární podstatu a nevědeckost Marx nejednou poukazoval v „Teoriích o nadhodnotě", se dnes využívá k ospravedlnění útoku buržoasie na životní úroveň dělnické třídy.

Soudobí buržoasní apologeti (jako např. Keynes, který nadělal mnoho hluku se svými „protikrizovými" projekty, i jeho přívrženci) bezostyšně opakují reakční Malthusovu teorii o spásnosti neomezovaného růstu neproduktivní spotřeby jakožto prostředku proti hospodářským krizím. Tento Malthusův reakční výmysl odhalil už Marx. Opěvování marnotratné neproduktivní spotřeby nabylo v soudobých podmínkách zvlášť zlověstného smyslu: vyzdvihuje se ta forma neproduktivní spotřeby, která je spjata s přípravou nové světové války a která pohlcuje stále rostoucí část rozpočtu kapita-

listických států. Soudobá buržoasní literatura, zejména americká, všemi možnými způsoby hlásá „teorii", že jen zesílené zbrojní zakázky a konec konců válka mohou odvrátit hospodářské krize z nadprodukce.

K ospravedlnění imperialistických válek se používá i Malthusovy populační teorie, kterou Marx rovněž rozbil v „Teoriích o nadhodnotě" a v jiných svých spisech. Dnešní američtí a angličtí malthusovci (např. Vogt ve Spojených státech a Huxley v Anglii) hlásají kanibalskou „doktrinu", že jen vyhlazovací válka může zjednat správný „poměr" mezi množstvím obyvatelstva na světě a existujícími životními prostředky. Vyhlašuje vysokou úmrtnost za spásný faktor civilisace a dává za vzor všem národům ty země, v nichž úmrtnost dosahuje zvlášť velkých rozměrů.

Dnešní buržoasní ekonomové se při vymýšlení svých protivědeckých, reakčních koncepcí opírají o zvetšelé a marxismem už dávno odhalené názory staré buržoasní politické ekonomie, vytvořené již v první polovině XIX. století. Odmítají rovněž pracovní teorii hodnoty a pokoušejí se ji nahradit vulgárními „teoriemi" užitku, nabídky a poptávky, výrobních nákladů atd. Vycházejí rovněž ze smutně proslulé „trinitární formule", podle níž je renta určena přírodou, úrok kapitálem a mzda prací. Stejně jako všichni předcházející hlasatelé „všeobecné harmonie" v kapitalistické společnosti popírají i oni nevyhnutelnost hospodářských krizí, které jsou nutným důsledkem vnitřních rozporů kapitalismu.

Všechny tyto apologetické úskoky vulgární politické ekonomie podrobil Marx v „Teoriích o nadhodnotě" zničující kritice. Toto Marxovo velké dílo má proto nesmírný význam nejen pro pochopení dějin buržoasní politické ekonomie, ale i pro boj proti dnešním představitelům buržoasní reakce, kteří se znovu pokoušejí oživit dávno rozbité pseudovědecké koncepce a využít jich pro své špinavé dílo — pro ospravedlňování a obhajobu lidstvu nepřátelského systému imperialismu, tohoto posledního, přežilého stadia kapitalistického řádu.

Institut marxismu-leninismu
při ÚV KSSS

*

V češtině vycházejí „Teorie o nadhodnotě", čtvrtý díl „Kapitálu", na rozdíl od prvních tří dílů „Kapitálu", poprvé. Dílo je přeloženo z německého vydání „Teorií o nadhodnotě" z roku 1956, které bylo uspořádáno podle ruského vydání připraveného Institutem marxismu-leninismu při ÚV KSSS a vydaného roku 1955.

Zásady, podle nichž bylo nové vydání „Teorii o nadhodnotě" uspořádáno, jsou vyloženy v předmluvě k ruskému vydání.

Marxův text je zachován beze změn. Jen na některých místech jsou pro snažší porozumění textu připojena v hranatých závorkách slova vysvětlující nebo doplňující text. Proto tam, kde Marx původně použil hranatých závorek, se užívá lomených ⟨ ⟩ závorek a tam, kde jde o delší výklad, je oddělen svorkami { }.

Delší cizojazyčné citáty jsou vytištěny petitem a na rozdíl od německého vydání nejsou uvedeny vzadu v původním jazyce. Na několik nepatrných odchylek, jimiž se Marxův rukopis liší od původního textu citátů, se upozorňuje v příslušných poznámkách. [...] v citátech znamená, že Marx při citování něco vynechal. Tam, kde jsou... bez hranatých závorek, jde o vynechávky, které vyznačil sám Marx.

Místa v rukopise podtržená jsou vytištěna kursivou.

V originálním Marxově textu se na mnoha místech vyskytují anglické, francouzské a jiné výrazy i celé věty; v českém vydání se na ně — až na několik výjimek — nijak neupozorňuje.

K označení Marxových rukopisných sešitů se užívá římských číslic, k označení stránek rukopisu arabských číslic; čísla jsou uvozena svislými čarami. Pokračuje-li text bez přerušení, je označení sešitu a stránky uvedeno jen jednou, na začátku stránky; je-li však text nějak přemístěn, je stránka rukopisu (a při přechodu do jiného sešitu i číslo sešitu) uvedena na začátku (např. ‖XXII—1397|) i na konci (např. |XXII—1392‖).

České vydání je doplněno poznámkami, seznamem literatury a jmenným rejstříkem, dále seznamem vah, měr a mincí, a konečně seznamem cizích slov.

Česká redakce

KAREL MARX

TEORIE O NADHODNOTĚ

(ČTVRTÝ DÍL „KAPITÁLU")

ČÁST PRVNÍ

[OBSAH RUKOPISU „TEORIE O NADHODNOTĚ“][1]

‖ VI — 219b | Obsah sešitu VI:

5. Teorie o nadhodnotě[2]
   a) Sir James Steuart
   b) Fysiokraté
   c) A[dam] Smith | VI — 219b ‖

‖ VII — 272b | [Obsah sešitu VII]

5. Teorie o nadhodnotě
   c) A[dam] Smith (pokračování)
   (Zkoumání, jak je možné, že roční zisk a roční mzda kupují zboží vyrobené za rok, které kromě zisku a mzdy obsahuje ještě konstantní kapitál) |VII — 272b ‖

‖ VIII — 331b | [Obsah sešitu VIII]

5. Teorie o nadhodnotě
   c) A[dam] Smith (dokončení)[3]
   | VIII — 331b ‖

‖ IX — 376b | [Obsah sešitu IX]

5. Teorie o nadhodnotě
   c) A[dam] Smith. Dokončení
   d) Necker | IX — 376b ‖

‖ X — 421c | [Obsah sešitu X]

5. Teorie o nadhodnotě
   Exkurs. Quesnayova „Ekonomická tabulka“ [Tableau économique]
   e) Linguet
   f) Bray
   g) Pan Rodbertus. Exkurs. Nová teorie pozemkové renty | X — 421c ‖

‖ XI — 490a | [Obsah sešitu XI]
5. Teorie o nadhodnotě
g) Rodbertus
Exkurs. Poznámka o historii objevení tak zvaného Ricardova zákona
h) Ricardo
Ricardova a Smithova teorie ceny nákladů. (Vyvrácení)
Ricardova teorie renty
Tabulky diferenciální renty s vysvětlivkami | XI — 490a ‖
‖ XII — 580b | [Obsah sešitu XII]
5. Teorie o nadhodnotě
h) Ricardo
Tabulka diferenciální renty s vysvětlivkami
(Úvahy o vlivu změny v hodnotě životních prostředků a surovin — tedy i v hodnotě strojů — na organické složení kapitálu)
Ricardova teorie renty
Teorie renty A[dama] Smitha
Ricardova teorie nadhodnoty
Ricardova teorie zisku | XII — 580 b ‖
‖ XIII — 670a | [Obsah sešitu XIII]
5. Teorie o nadhodnotě atd.
h) Ricardo
Ricardova teorie zisku
Ricardova teorie akumulace. Její kritika (Odvození krizí ze základní formy kapitálu)
Ricardo, různé. Dokončení Ricarda (John Barton)
i) Malthus | XIII — 670a ‖
‖ XIV — 771a | [Obsah sešitu XIV a plán dalších kapitol „Teorií o nadhodnotě"]

5. Teorie o nadhodnotě
   i) Malthus
   k) Rozklad ricardovské školy (Torrens, J[ames] Mill, Prevost, polemické spisy, MacCulloch, Wakefield, Stirling, J[ohn] St[uart] Mill)
   l) Odpůrci ekonomů[4]
   (Bray jako odpůrce ekonomů)[5]
   m) Ramsay
   n) Cherbuliez
   o) Richard Jones.[6] (Konec této 5. části)
   Episoda: Důchod a jeho zdroje[7] | XIV — 771a ‖

‖ XV — 862a | [Obsah sešitu XV]

5. Teorie o nadhodnotě
   1. Proletářští odpůrci na ricardovské základně
   2. Ravenstone. Dokončení[8]
   3. a 4. Hodgskin[9]
   Tak zvané nahromadění [Aufhäufung] jako pouhý jev oběhu (zásoby atd. — rezervoár oběhu)
   (Úrok z úroku; na tom se zakládající výklad poklesu míry zisku)

Vulgární ekonomie[10]
   (Úrokový kapitál. Existující bohatství ve vztahu k pohybu výroby)
   (Úrokový kapitál a obchodní kapitál ve vztahu k průmyslovému kapitálu. Starší formy. Odvozené formy)
   (Vývoj úrokového kapitálu na základě kapitalistické výroby)
   (Lichva. Luther atd.)[11] | XV — 862a ‖

[VŠEOBECNÁ POZNÁMKA]

VI — 220 | Všichni ekonomové se dopouštějí té chyby, že nadhodnotu nezkoumají v čisté podobě jako takovou, ale ve zvláštních formách zisku a renty. Jaké teoretické omyly z toho nutně vznikly, ukáže se dále v kapitole III[12], kde se tato značně pozměněná forma, kterou nadhodnota na sebe bere v podobě zisku, analysuje.

[KAPITOLA PRVNÍ]

SIR JAMES STEUART

[ROZLIŠOVÁNÍ MEZI „ZISKEM ZE ZCIZENÍ" A POSITIVNÍM ZVĚTŠENÍM BOHATSTVÍ]

Do fysiokratů se nadhodnota — tj. zisk, nadhodnota ve formě zisku — odvozovala výlučně ze *směny*, z prodeje zboží nad jeho hodnotou. Sir James Steuart vcelku nepřekonal tento omezený názor; bude dokonce přesnější, řekneme-li, že jej vědecky reprodukoval. Říkám „vědecky" reprodukoval. Steuart totiž nepodléhá ilusi, že nadhodnota, která plyne jednotlivému kapitalistovi z prodeje zboží nad jeho hodnotou, je tvorbou nového bohatství. Rozlišuje proto mezi *positivním* ziskem a *relativním* ziskem.

„*Positivní zisk* neznamená pro nikoho ztrátu; vzniká *zvětšením* práce, píle nebo dovednosti a způsobuje zvětšení nebo přírůstek *společenského bohatství*... *Relativní zisk* znamená pro někoho ztrátu; ukazuje výkyvy ve velikosti bohatství mezi účastníky, neznamená však *žádný přírůstek k celkovému fondu*... *Smíšený* [zisk] lze snadno pochopit; je to takový druh zisku..., který je částečně *relativní*, částečně *positivní*... oba druhy se mohou vyskytovat neoddělitelně při jedné a téže transakci." („*Principles of Political Economy*, vol I. *The Works of Sir James Steuart etc.*, ed. by General Sir James Steuart, his son etc., in 6 vol., London 1805, str. 275—276.)

Positivní zisk vzniká „*zvětšením* práce, píle a dovednosti". Na to, *jak* tímto zvětšením vzniká, se Steuart odpovědět nepokouší. Dodatek, že tento zisk způsobuje zvětšení a přírůstek „*společenského bohatství*", svědčí o tom, že Steuart tím zřejmě nerozumí nic jiného než větší množství užitných hodnot, které se vyrobí dík rozvoji produktivních sil práce, a že tento positivní zisk chápe zcela odtrženě od zisku kapitalistů, který vždy předpokládá zvětšení směnné hodnoty. Že to chápe takto, to plně potvrzuje jeho další výklad. Říká totiž:

„V *ceně* zboží zkoumám dvě věci jako skutečně existující a vzájemně se *zcela lišící: reálnou hodnotu* zboží a *zisk ze zcizení*" (cit. dílo, str. 244).

Cena zboží zahrnuje tedy dva vzájemně se zcela lišící prvky; za

prvé jeho *skutečnou hodnotu* a za druhé „*zisk ze zcizení*" [profit upon alienation], zisk, který se realisuje při jeho prodeji.

‖221 | Tento „*zisk ze zcizení*" vzniká tedy z toho, že cena zboží je větší než jeho reálná hodnota, čili že zboží se prodává *nad* svou hodnotou. Zisk na jedné straně tu vždy znamená ztrátu na druhé straně. Nevytváří se žádný přírůstek k celkovému fondu. Zisk, tj. nadhodnota, je relativní a redukuje se na „výkyvy ve velikosti bohatství mezi účastníky". Steuart sám odmítá názor, že nadhodnotu lze tímto způsobem vysvětlit. Jeho teorie o „výkyvech ve velikosti bohatství mezi účastníky" se sice vůbec netýká povahy a původu nadhodnoty, je však důležitá při zkoumání toho, jak se nadhodnota rozděluje mezi různé třídy a různé rubriky jako zisk, úrok, renta.

Že Steuart omezuje veškerý zisk jednotlivého kapitalisty na tento „relativní zisk", „na zisk ze zcizení", je vidět z tohoto úryvku:

„Reálná hodnota," říká, je určena „množstvím" práce, které „může průměrně vykonat pracovník dané země... za den, týden, měsíc..." Za druhé: „hodnotou existenčních prostředků pracovníka a nutných výdajů na uspokojování jeho osobních potřeb, i ...na opatření nástrojů potřebných k jeho povolání, což je třeba brát rovněž v průměru...". Za třetí: „hodnotou materiálů" (cit. dílo, str. 244 až 245). „Známe-li tyto tři položky, je cena produktu určena. Nemůže být nižší než součet všech těchto tří položek, to jest nižší než *reálná hodnota*; *co přesahuje, tvoří továrníkův zisk*. Tento zisk bude vždy závislý na *poptávce*, a bude se proto podle okolností *měnit*" (cit. dílo, str. 245). „Z toho vyplývá, že k povzbuzení rozkvětu manufaktur je nutné, aby byla velká poptávka... průmysloví podnikatelé řídí svůj způsob života a své výdaje podle zisku, s nímž najisto počítají" (cit. dílo, str. 246).

Z toho jasně vyplývá: zisk „továrníka", jednotlivého kapitalisty, je vždy relativní zisk, vždy „zisk ze zcizení", vždy pochází z toho, že cena zboží převyšuje jeho reálnou hodnotu, *že se zboží prodává nad svou hodnotu*. Kdyby se všechno zboží prodávalo za svou *hodnotu*, neexistoval by žádný zisk.

Steuart o tom napsal zvláštní kapitolu: „Jak se ustalují zisky ve výrobních nákladech" (cit. dílo, sv. III, str. 11 a násl.), v níž to podrobně zkoumá.

Steuart na jedné straně odmítá představu monetárního a merkantilistického systému, podle níž nadhodnota, positivní zvětšení bohatství, vzniká prodejem zboží nad jeho hodnotou a z toho vzni-

kajícím ziskem*; na druhé straně ulpívá na jejich názoru, že zisk jednotlivého kapitálu není nic jiného než to, oč cena převyšuje | 222 | hodnotu, „zisk ze zcizení", který je však podle něho jen *relativní;* zisk na jedné straně je kompensován ztrátou na druhé straně, a proto není pohyb zisku nic jiného než „výkyvy ve velikosti bohatství mezi účastníky".

V tomto směru je tedy Steuart *racionálním* představitelem monetárního a merkantilistického systému.

Zasloužil se o pochopení kapitálu tím, že ukázal, jak probíhá proces oddělování výrobních podmínek jako vlastnictví určité třídy od pracovní síly[13]. Tomuto *procesu vzniku* kapitálu věnuje velkou pozornost; nechápe jej sice ještě přímo jako proces vzniku kapitálu, ale přesto v něm vidí podmínku velkého průmyslu. Steuart zkoumá tento proces zejména v zemědělství, a správně soudí, že jedině tímto procesem oddělování v zemědělství vzniká manufakturní průmysl jako takový. U A[dama] Smitha se předpokládá, že tento proces oddělování je dovršen.

(Steuartova kniha [vyšla] roku *1767* v Londýně, *Turgotova* [„Réflexions sur la formation et la distribution des richesses" byla napsána] roku *1766*, kniha Adama Smitha [„An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations"] roku *1775*.)

* Přitom sám monetární systém předpokládá, že tento zisk nevzniká uvnitř jedné země, nýbrž jen při směně s jinými zeměmi. Merkantilistický systém nejde dále, předpokládá, že tato hodnota se projevuje v penězích (ve zlatě a ve stříbře) a že nadhodnota se proto zračí v obchodní bilanci, která se vyrovnává penězi.

[KAPITOLA DRUHÁ]

FYSIOKRATÉ

[1. ZKOUMÁNÍ O PŮVODU NADHODNOTY SE PŘENÁŠÍ ZE SFÉRY OBĚHU DO SFÉRY BEZPROSTŘEDNÍ VÝROBY. POZEMKOVÁ RENTA SE POKLÁDÁ ZA JEDINOU FORMU NADHODNOTY]

Analysa *kapitálu* v rámci buržoasního obzoru je v podstatě dílem fysiokratů. Pro tuto svou zásluhu jsou fysiokraté fakticky otci moderní ekonomie. Předně provedli analysu různých *věcných součástí*, v nichž kapitál za pracovního procesu existuje a na něž se rozpadá. Fysiokratům nelze vytýkat, že tyto věcné formy existence kapitálu, jako nástroje, suroviny atd., pokládají — jako všichni jejich následovníci — za kapitál odtrženě od společenských podmínek, v nichž se objevují v kapitalistické výrobě, zkrátka, že je pokládají za kapitál ve formě, v níž jsou vůbec prvky pracovního procesu, nezávisle na jeho společenské formě, a že tím povyšují kapitalistickou formu výroby na formu přirozenou a věčnou. Buržoasní formy výroby se jim nutně zdají být přirozenými formami. Bylo jejich velkou zásluhou, že tyto formy chápali jako fysiologické formy společnosti; jako formy vyplývající z přirozené nutnosti samé výroby, formy, které jsou nezávislé na vůli, politice atd. Jsou to materiální zákony; chyba je jen v tom, že materiální zákon určitého historického stupně společnosti se považuje za abstraktní zákon, ovládající všechny formy společnosti stejně.

Kromě této analysy věcných prvků, v nichž existuje kapitál uvnitř pracovního procesu, určují fysiokraté formy, které kapitál na sebe bere v oběhu (fixní kapitál, oběžný kapitál, i když u nich ještě pod jinými jmény), a vůbec souvislost mezi procesem oběhu a procesem reprodukce kapitálu. K tomu je třeba se vrátit v kapitole o oběhu.[14]

V těchto dvou hlavních bodech převzal A[dam] Smith dědictví fysiokratů. Jeho zásluha se — po této stránce — omezuje na to, že

pevně stanovil abstraktní kategorie, že dal rozdílům analysovaným fysiokraty trvalejší názvy.

| 223 | Jak jsme viděli,[15] základem pro rozvoj kapitalistické výroby je všeobecně to, že *pracovní síla* jako *zboží*, které patří dělníkům, vystupuje vůči pracovním podmínkám jako vůči zboží, které se trvale osamostatnilo v podobě kapitálu a které existuje nezávisle na dělnících. Pro pracovní sílu jako zboží má podstatný význam určení její hodnoty. Tato hodnota se rovná pracovní době, které je zapotřebí k výrobě životních prostředků nutných k reprodukci pracovní síly, čili ceně životních prostředků nutných k existenci dělníka jako takového. Jedině na tomto základě vzniká rozdíl mezi *hodnotou* a *zhodnocením* pracovní síly, rozdíl, který neexistuje u žádného jiného zboží, neboť u žádného jiného zboží nemůže jeho užitná hodnota, a tedy ani jeho užití, zvýšit jeho *směnnou hodnotu* nebo z ní vyplývající směnné hodnoty. Základem moderní ekonomie, jejímž úkolem je analysa kapitalistické výroby, je tedy názor, který chápe *hodnotu pracovní síly* jako něco pevného, jako danou veličinu, kterou ovšem také v každém jednotlivém případě prakticky je. *Minimum mzdy* tedy právem tvoří osu fysiokratického učení. K tomuto učení mohli dospět, třebaže ještě nepoznali povahu samé hodnoty, neboť tato *hodnota pracovní síly* se zračí v ceně nutných životních prostředků, tedy v jisté částce určitých užitných hodnot. Proto mohli, aniž měli jasno o povaze hodnoty vůbec, chápat hodnotu pracovní síly — pokud to k jejich zkoumání bylo nutné — jako určitou veličinu. Jestliže se dále mýlili v tom, že toto *minimum* považovali za veličinu neměnnou, která je podle nich určena výhradně přírodou, a nikoli vývojovým stupněm, který je sám veličinou podléhající změnám, nemění to nic na abstraktní správnosti jejich závěrů, neboť rozdíl mezi hodnotou a zhodnocením pracovní síly vůbec nezávisí na tom, zda se pracovní síle přisuzuje velká nebo malá hodnota.

Fysiokraté přenesli zkoumání o původu nadhodnoty ze sféry oběhu do sféry bezprostřední výroby, a tím položili základ k analyse kapitalistické výroby.

Naprosto správně razí základní poučku, že *produktivní* je jedině ta práce, která tvoří *nadhodnotu*, ta práce, v jejímž produktu je tedy

obsažena vyšší hodnota, než činí součet hodnot spotřebovaných při výrobě tohoto produktu. Protože hodnota suroviny a materiálu je dána a hodnota pracovní síly se rovná minimu mzdy, je jasné, že tato hodnota může záležet jen v práci, kterou dělník dává kapitalistovi navíc nad množství práce, které dostává ve své mzdě. V této formě se ovšem nadhodnota u fysiokratů ještě neobjevuje, protože fysiokraté ještě nepřevedli hodnotu vůbec na její jednoduchou substanci, na množství práce čili pracovní dobu.

‖224 | Způsob jejich výkladu je ovšem nutně určen jejich všeobecným pojetím povahy hodnoty, která u nich není určitou společenskou formou existence lidské činnosti (práce), ale která se skládá z látky, ze země, z přírody a z různých obměn této látky.

Rozdíl mezi *hodnotou* pracovní síly a jejím *zhodnocením* — tedy nadhodnota, kterou získá koupí pracovní síly uživatel této pracovní síly — nevystupuje v žádném *výrobním odvětví* tak výrazně a nesporně jako v *zemědělství*, v prvovýrobě. Úhrn životních prostředků, které dělník každý rok spotřebovává, čili úhrn látek, které spotřebovává, je menší než úhrn životních prostředků, které vyrábí. V průmyslu není vůbec přímo vidět ani jak dělník vyrábí své životní prostředky, ani jak vyrábí přebytek nad tyto své životní prostředky. Proces je tu zprostředkován koupí a prodejem, různými akty oběhu, a aby se mu porozumělo, k tomu je třeba analysy hodnoty vůbec. V zemědělství se tento proces bezprostředně obráží v přebytku vyrobených užitných hodnot nad užitnými hodnotami spotřebovanými dělníkem, může být tedy pochopen i bez analysy hodnoty vůbec, bez jasného porozumění povaze hodnoty. Tedy i tehdy, když se hodnota redukuje na užitnou hodnotu a užitná hodnota na látku vůbec. Zemědělská práce je proto pro fysiokraty jedinou *produktivní prací*, neboť je to jediná práce, která *tvoří nadhodnotu*, a *pozemková renta* je jedinou *formou nadhodnoty*, kterou znají. Dělník v průmyslu nerozmnožuje látku; mění pouze její formu. Materiál — veškerou látku — mu dodává zemědělství. Přidává ovšem látce hodnotu, ne však svou prací, nýbrž výrobními náklady své práce: úhrnem životních prostředků, jež během své práce spotřebuje a jež se rovnají minimu mzdy, které dostává od zemědělství. Protože zemědělská práce se považuje za jedinou produktivní práci,

považuje se forma nadhodnoty, kterou se zemědělská práce liší od práce průmyslové, *pozemková renta*, za jedinou formu nadhodnoty.

Vlastní *zisk* z kapitálu, jehož je pozemková renta jen odnoží, proto u fysiokratů neexistuje. Zisk se jim jeví jen jako určitý druh vyšší mzdy, kterou platí pozemkoví vlastníci a kterou kapitalisté spotřebovávají jako důchod (a tedy vstupuje do nákladů jejich výroby právě tak jako minimum mzdy u obyčejných dělníků) a která zvětšuje hodnotu surovin, protože *vstupuje do nákladů na spotřebu*, které vykazuje kapitalista, průmyslník, když vyrábí výrobek, když přeměňuje surovinu v nový výrobek.

Nadhodnotu ve formě *peněžního úroku* — jinou odnož zisku — prohlašuje proto část fysiokratů, jako například Mirabeau starší, za lichvu, která je v rozporu s přirozeností. Naproti tomu Turgot odvozuje její oprávněnost z toho, že peněžní kapitalista by si mohl koupit půdu, to jest pozemkovou rentu, a že mu tedy jeho peněžní kapitál musí vytvořit tolik nadhodnoty, kolik by dostal, kdyby jej přeměnil v pozemkový majetek. Tak tedy ani peněžní úrok není nově vytvořenou hodnotou, není nadhodnotou: vysvětluje se tu jen, proč část nadhodnoty získané pozemkovými vlastníky připlývá peněžnímu kapitalistovi ve formě úroku, právě tak jako se jinými důvody ‖225| vysvětluje, proč průmyslovému kapitalistovi připlývá část této nadhodnoty ve formě zisku. Jelikož *zemědělská práce* je jedinou produktivní prací, jedinou prací, která vytváří nadhodnotu, je ta *forma nadhodnoty*, kterou se zemědělská práce liší od všech jiných pracovních odvětví, *pozemková renta*, *všeobecnou formou nadhodnoty*. Průmyslový zisk a peněžní úrok jsou jen různé položky, na něž se pozemková renta rozděluje a do nichž určitým dílem přechází z rukou pozemkových vlastníků do rukou jiných tříd. Je to naprosto opačné pojetí, než jaké měli pozdější ekonomové počínaje A[damem] Smithem — neboť ti správně chápou *průmyslový zisk* jako *formu*, v níž si kapitál *původně* přivlastňuje nadhodnotu, a proto jako původní všeobecnou formu nadhodnoty — a úrok a pozemkovou rentu vykládají jako odnože průmyslového zisku, který průmysloví kapitalisté rozdělují mezi různé třídy, jež jsou spolumajiteli nadhodnoty.

Kromě již uvedeného důvodu — že zemědělská práce je prací, v níž se tvorba nadhodnoty jeví materiálně hmatatelným způsobem, a nezávisle na procesu oběhu — měli fysiokraté ještě další motivy, které vysvětlují jejich pojetí.

Za prvé, protože v zemědělství pozemková renta vystupuje jako třetí prvek, jako forma nadhodnoty, která se v průmyslu nevyskytuje vůbec nebo jen mizivě. Byla to nadhodnota nad nadhodnotou (nad ziskem), tedy nejhmatatelnější a nejnápadnější forma nadhodnoty, nadhodnota na druhou.

„Zemědělství," jak říká samorostlý ekonom *Karl Arnd* (*„Die naturgemässe Volkswirthschaft* etc.", Hanau 1845, str. 461—462), „vytváří hodnotu" — v podobě pozemkové renty — která se nevyskytuje v průmyslu a v obchodě; hodnotu, která zbývá, když se uhradí všechna vynaložená mzda a všechna použitá kapitálová renta."

Za druhé. Když abstrahujeme od zahraničního obchodu — což fysiokraté při abstraktním zkoumání buržoasní společnosti správně dělali a dělat museli — je jasné, že množství dělníků zaměstnaných v průmyslu atd., zcela odpoutaných od zemědělství („volných rukou", jak je nazývá Steuart), je určeno množstvím zemědělských výrobků, které zemědělští pracovníci vyrábějí nad svou vlastní spotřebu.

„Je zřejmé, že relativní počet lidí, kteří mohou existovat, aniž musí sami provozovat zemědělství, je plně určen produktivní silou zemědělců" (*R[ichard] Jones*, *„On the Distribution of Wealth"*, *Londýn 1831*, str. 159—160).

Je-li tedy zemědělská práce přirozenou základnou (o tom viz v jednom z dřívějších sešitů[16]) nejen pro nadpráci ve své vlastní sféře, ale i pro osamostatnění všech ostatních pracovních odvětví, tedy i pro nadhodnotu, která se v nich vytváří, je jasné, že musela být považována za tvůrkyni nadhodnoty, dokud se vůbec za substanci hodnoty považovala určitá, konkrétní práce, a ne abstraktní práce a její míra, pracovní doba.

‖226| *Za třetí*. Všechna nadhodnota, nejen relativní, ale i absolutní, záleží na dané produktivitě práce. Kdyby produktivita práce dosahovala pouze takového stupně, že by pracovní doba jednoho člověka stačila jen k tomu, aby udržovala při životě jen jeho, aby

produkovala a reprodukovala jen jeho životní prostředky, nebylo by žádné nadpráce a žádné nadhodnoty, neexistoval by žádný rozdíl mezi hodnotou pracovní síly a jejím zhodnocením. Možnost nadpráce a nadhodnoty je proto podmíněna určitou danou produktivní silou práce, produktivní silou, která pracovní síle umožňuje vyrábět větší hodnotu, než má sama, vyrábět více, než je třeba k zachování jejího životního procesu. Přitom musí být této produktivity, tohoto stupně produktivity, ze kterého vycházíme jako z předpokladu, dosaženo především v zemědělské práci, jak jsme viděli v *druhém* bodě; jeví se tedy jako *dar přírody*, jako *produktivní síla přírody*. Zde, v zemědělství, je už od počátku spolupráce přírodních sil — zvýšení lidské pracovní síly používáním a využíváním sil přírody — vcelku vzato automatická. V průmyslu se toto používání sil přírody ve velkém objevuje až při rozvoji velkého průmyslu. Určitý stupeň rozvoje zemědělství, ať už ve vlastní zemi nebo v cizích zemích, je základnou pro rozvoj kapitálu. Potud tu spadá absolutní nadhodnota vjedno s relativní nadhodnotou. (To uplatňuje *Buchanan* — velký protivník fysiokratů — dokonce proti A[damu] Smithovi, když se snaží dokázat, že rozvoj zemědělství předcházel i vznik moderního městského průmyslu.)

Za čtvrté. Je-li zásluhou a specifickým rysem fysiokratismu, že nevyvozuje hodnotu a nadhodnotu z oběhu, nýbrž z výroby, začíná v protikladu k monetárnímu a k merkantilistickému systému nutně s tím odvětvím výroby, které si lze myslit naprosto odděleně od oběhu, od směny, a naprosto nezávisle na nich, a předpokládá nikoli směnu mezi člověkem a člověkem, ale jen mezi člověkem a přírodou.

[2. ROZPORY V SYSTÉMU FYSIOKRATŮ: FEUDÁLNÍ ROUCHO SYSTÉMU A JEHO BURŽOASNÍ PODSTATA; DVOJAKOST VE VÝKLADU NADHODNOTY]

Odtud vznikají rozpory ve fysiokratickém systému.

Je to fakticky první systém, který analysuje kapitalistickou výrobu a který líčí podmínky, za nichž se kapitál vyrábí a za nichž sám

vyrábí, jako věčné přirozené zákony výroby. Na druhé straně je fysiokratický systém spíše buržoasní reprodukcí feudálního systému, panství pozemkového vlastnictví; průmyslové sféry, v nichž se kapitál nejdříve samostatně vyvíjí, jsou pro něj „neproduktivními" pracovními odvětvími, pouhými přívěsky zemědělství. První podmínkou vývoje kapitálu je odloučení pozemkového vlastnictví od práce, to, že půda — tato prvotní podmínka práce — začíná vystupovat vůči svobodnému dělníkovi jako samostatná síla, jako síla, jež je v rukou zvláštní třídy. V tomto pojetí tedy pozemkový vlastník vystupuje jako skutečný kapitalista, tj. jako přivlastňovatel nadpráce. Feudalismus se tak líčí a vykládá sub specie [z hlediska] buržoasní výroby a zemědělství se považuje za výrobní odvětví, ve kterém výhradně dochází ke kapitalistické výrobě, tj. k výrobě nadhodnoty. Feudalismus se takto zburžoasňuje, a buržoasní společnost nabývá feudálního zdání.

Toto zdání mýlilo šlechtické přívržence dr. Quesnaye, jako například podivínsky patriarchálního starého *Mirabeaua*. U těch představitelů ‖227| fysiokratického systému, kteří viděli dále, zejména u *Turgota*, toto zdání úplně mizí a fysiokratický systém je výrazem nové kapitalistické společnosti, jež se prosazuje v rámci feudální společnosti. To plně odpovídá buržoasní společnosti v epoše, kdy vystupuje z lůna feudalismu. Výchozím bodem je proto Francie, převážně zemědělská země, a nikoli Anglie, země převážně průmyslová, obchodní a mořeplavecká. Zde se samozřejmě upírá pozornost k oběhu, neboť výrobek nabývá hodnoty, stává se zbožím, teprve jako výraz všeobecné společenské práce, jako peníze. Proto pokud nejde o formu hodnoty, ale o velikost hodnoty a o zhodnocení, je tu nasnadě „*zisk ze zcizení*" [profit upon expropriation], tj. relativní zisk, který vylíčil Steuart. Má-li však být tvorba nadhodnoty dokázána v samé sféře výroby, je třeba nejdříve se vrátit k tomu pracovnímu odvětví, v němž vystupuje nezávisle na oběhu, tj. k zemědělství. Proto iniciativa vyšla ze země s převládajícím zemědělstvím. Myšlenky příbuzné fysiokratům se zlomkovitě vyskytují u starých autorů, jejich předchůdců, jako například v samé Francii částečně u Boisguilleberta. Ale teprve u fysiokratů se stávají systémem, který znamená novou epochu.

Zemědělský dělník, odkázaný na minimum mzdy, „na to nejnutnější", reprodukuje více než toto „nejnutnější", a toto „více" je pozemková renta, *nadhodnota*, kterou si přivlastňují vlastníci základních podmínek práce, přírody. Fysiokraté tedy neříkají: dělník pracuje delší dobu, než je pracovní doba nutná k reprodukci jeho pracovní síly, a proto je hodnota, kterou vytváří, větší než hodnota jeho pracovní síly, čili jinými slovy, práce, kterou vynakládá, je větší než množství práce, které dostává ve formě mzdy. Říkají však: množství užitných hodnot, které během výroby spotřebuje, je menší než množství užitných hodnot, které vytváří, a tak zbývá určitý přebytek užitných hodnot. — Kdyby pracoval jen po dobu, která je nutná k reprodukci jeho vlastní pracovní síly, nepřebývalo by nic. Fysiokraté však vidí jen to, že produktivita půdy dělníkovi umožňuje vyrobit během jeho pracovního dne, který se předpokládá jako daný, více, než musí spotřebovat, aby mohl dále existovat. Tato nadhodnota tedy vystupuje jako *dar přírody*, jejímž spolupůsobením určité množství organické látky — semena rostlin, některá zvířata — způsobuje, že práce je s to přetvářet větší množství neorganické látky v látku organickou.

Na druhé straně se jako samozřejmé předpokládá, že pozemkový vlastník vystupuje vůči dělníkovi jako kapitalista. Platí dělníkovi za jeho pracovní sílu, kterou mu dělník nabízí jako zboží, a náhradou za to dostává nejen ekvivalent, nýbrž přivlastňuje si zhodnocení této pracovní síly. Při této směně se předpokládá odcizení věcných podmínek práce a pracovní síly samé. Vychází se od feudálního pozemkového vlastníka, ale ten vystupuje jako kapitalista, jako pouhý majitel zboží, který zhodnocuje zboží, jež směnil za práci; dostává zpět nejen její ekvivalent, ale i přebytek nad tento ekvivalent, neboť pracovní sílu platí jen jako zboží. Jako majitel zboží vystupuje proti svobodnému dělníkovi. Jinými slovy, tento pozemkový vlastník je v podstatě kapitalistou. Také po této stránce má fysiokratický systém pravdu potud, že zbavení pracovníka půdy a pozemkového vlastnictví je základní podmínkou ‖ 228 | kapitalistické výroby a výroby kapitálu.

Odtud rozpory v tomto systému; podle něho — ačkoli nejprve *nadhodnotu* vysvětluje z přivlastňování cizí práce a toto přivlastňo-

vání na základě směny zboží — hodnota vůbec není formou společenské práce a nadhodnota není nadprací, nýbrž hodnota je pouhou užitnou hodnotou, pouhou látkou, a nadhodnota pouhým darem přírody, která vrací práci za dané množství organické látky větší množství této látky. Na jedné straně je pozemková renta — tedy skutečná ekonomická forma pozemkového vlastnictví — zbavená svého feudálního roucha, redukována prostě na nadhodnotu, na přebytek nad mzdou. Na druhé straně je tato nadhodnota opět ve feudálním duchu odvozována z přírody, nikoli ze společnosti, ze vztahu k půdě, nikoli ze společenských vztahů. Hodnota se redukuje na pouhou užitnou hodnotu, tj. na látku. Ale přitom fysiokraty na této látce zajímá pouze její množství, přebytek vyrobených užitných hodnot nad spotřebovanými, tedy pouhý vzájemný kvantitativní poměr užitných hodnot, prostě jejich směnná hodnota, která se konec konců převádí na pracovní dobu.

To všechno jsou rozpory kapitalistické výroby, která se rodí z lůna feudální společnosti a která tuto společnost zatím jen buržoasně interpretuje, ale ještě si nenašla svou vlastní formu, obdobně jako filosofie, která se nejdříve utváří v náboženské formě vědomí, a tím na jedné straně ničí náboženství jako takové, a na druhé straně se sama v positivním ohledu pohybuje ještě jen v této idealisované náboženské sféře převedené do řeči myšlenek.

Proto i v závěrech, které vyvozují sami fysiokraté, se zdánlivé velebení pozemkového vlastnictví zvrací v jeho ekonomické popření a stvrzení kapitalistické výroby. Na jedné straně se přesouvají všechny daně na pozemkovou rentu, neboli jinými slovy pozemkové vlastnictví se částečně konfiskuje, což se pokoušelo provést francouzské revoluční zákonodárství a což je závěr, k němuž se dopracovala soudobá ricardovská ekonomie. Tím, že se daň úplně přesouvá na pozemkovou rentu, protože je jedinou nadhodnotou — proto každé zdanění jiných forem důchodu postihuje pozemkové vlastnictví jen oklikou a proto ekonomicky škodlivou cestou a způsobem, který brzdí výrobu — zbavuje se průmysl daně a všech státních zásahů, a tím se osvobozuje od veškerého státního zasahování. Údajně se to děje pro dobro pozemkového vlastnictví, nikoli v zájmu průmyslu, nýbrž v zájmu pozemkového vlastnictví.

S tím souvisí: Laissez faire, laissez aller*; neomezená svobodná konkurence, osvobození průmyslu od veškerého vměšování státu, odstranění monopolů atd. Protože průmysl nic nevytváří, jen přeměňuje hodnoty, které mu dodává zemědělství, v jinou formu, nepřidává jim žádnou novou hodnotu, ale jen v jiné formě vrací ekvivalent hodnot, které mu byly dodány, je ovšem žádoucí, aby tento proces přeměny probíhal bez poruch a co nejlevněji; toho se dosáhne jedině volnou konkurencí, tím, že se kapitalistická výroba ponechá sama sobě. Osvobození buržoasní společnosti od absolutní monarchie zřízené na troskách feudální společnosti se tedy uskutečňuje jen v zájmu feudálního pozemkového vlastníka, který se přeměnil v kapitalistu | 229 | a myslí jen na to, jak by se obohatil. Kapitalisté jsou kapitalisty jen v zájmu pozemkového vlastníka, zcela tak, jako je pozdější ekonomie nechává být kapitalisty jen v zájmu pracující třídy.

Z toho je vidět, jak málo porozuměli fysiokratismu moderní ekonomové, jako například vydavatel fysiokratů pan Eugène Daire, třebaže o nich napsal spis poctěný cenou, když se domnívají, že specifické poučky fysiokratů o výhradní produktivitě zemědělské práce, o pozemkové rentě jako jediné formě nadhodnoty, o významném postavení pozemkových vlastníků v systému výroby nijak nesouvisí s jejich hlásáním svobodné konkurence, s principem velkého průmyslu a kapitalistické výroby a že se vedle nich objevují jen náhodně. A zároveň lze pochopit, jak feudální vzezření tohoto systému, stejně jako aristokratický tón osvícenství, způsobilo, že se z mnoha feudálních pánů stali nadšení přívrženci a rozšiřovatelé systému, který v podstatě proklamoval buržoasní výrobní systém na troskách feudálního.

* Doslovně: „Nechte dělat, nechte jít" (heslo vyjadřující požadavek úplné svobody v hospodářském podnikání). *(Pozn. překl.)*

[3. QUESNAY O TŘECH TŘÍDÁCH SPOLEČNOSTI. DALŠÍ ROZVINUTÍ FYSIOKRATICKÉ TEORIE U TURGOTA: PRVKY HLUBŠÍ ANALYSY KAPITALISTICKÝCH VZTAHŮ]

Projdeme nyní řadu míst, jednak abychom si objasnili, jednak abychom dokázali výše uvedené these.

U samého *Quesnaye* v „*Analyse du Tableau économique*" se národ skládá ze tří tříd občanů; jsou to

„*produktivní třída*" (zemědělští pracovníci), „*třída pozemkových vlastníků* a *sterilní třída*" („všichni občané, zaměstnávající se jinými službami a jinými pracemi než zemědělskými") (*Physiocrates etc., édition Eugène Daire, Paris 1846, I. partie*, str. 58).

Produktivní třídou, třídou, která tvoří nadhodnotu, jsou jen zemědělští pracovníci, nikoli pozemkoví vlastníci. Důležitost této „třídy vlastníků", která není „sterilní", protože je představitelkou „nadhodnoty", nepochází z toho, že tuto nadhodnotu tvoří, ale výhradně z toho, že si ji přivlastňuje.

U *Turgota* je fysiokratické učení dovedeno nejdále. Místy i „čistý dar přírody" vykládá jako *nadpráci*, a na druhé straně nutnost, aby dělník odevzdával to, co převyšuje nutnou mzdu, vysvětluje odloučením dělníka od pracovních podmínek, které vůči němu vystupují jako vlastnictví třídy, která je přeměnila v předmět obchodu.

První důvod, proč jedině zemědělská práce je produktivní, záleží v tom, že je přirozenou základnou a předpokladem pro samostatné provozování všech ostatních prací.

„Jeho" (zemědělcova) „práce si zachovává v řadě prací rozdělených mezi různé příslušníky společnosti totéž přednostní postavení..., které měla mezi různými pracemi, jež musel ve stavu osamocenosti vynakládat k uspokojení svých mnohostranných potřeb, jako práce, která mu opatřovala výživu. Nejde tu o přednostní postavení vyplývající z toho, že je to práce čestná a důstojná, nýbrž její přednostní postavení vyplývá z toho, že je *fysickou* nutností... To, co lze prací zemědělcovou vytěžit z půdy nad to, co je nutné k uspokojení jeho osobních potřeb, je jediným fondem mezd, které dostávají všichni ostatní členové společnosti směnou za svou práci. Tím, že tito ostatní členové zase používají odměny získané při této směně k tomu, aby si koupili výrobky zemědělce, vracejí mu přesně jen to" (ve věcné podobě), „co dostali. V tom je podstatný rozdíl || 230 | mezi těmito

dvěma druhy práce." („*Réflexions sur la formation et la distribution des richesses*" (1766). *Turgot, Oeuvres, édition Daire, t. 1. Paris 1844*, str. 9—10.)

Jak tedy vzniká nadhodnota? Nevzniká z oběhu, ale realisuje se v něm. Výrobek se prodává za svou hodnotu, nikoli *nad* svou hodnotou. Neexistuje přebytek ceny nad hodnotou. Ale protože se výrobek prodává za svou hodnotu, realisuje prodávající nadhodnotu. Je to možné jen proto, že hodnotu, kterou prodává, sám zcela nezaplatil, čili proto, že výrobek obsahuje součást hodnoty, kterou prodávající nezaplatil, nenahradil ekvivalentem. A tak je tomu právě u zemědělské práce. Prodávající prodává, co nekoupil. Toto nekoupené vykládá Turgot nejdříve jako „*čistý dar přírody*". Ale uvidíme, že tento „čistý dar přírody" se mu nepozorovaně přeměňuje v nadpráci zemědělců, kterou pozemkový vlastník nekoupil a kterou v zemědělských výrobcích prodává.

„Jakmile zemědělcova práce *vyrábí více*, než činí jeho potřeby, může za tento přebytek, který *mu příroda poskytuje jako čistý dar*, kupovat práci ostatních členů společnosti. Tito členové pak prodejem své práce získávají jen své živobytí; zemědělec však získává kromě své obživy samostatné bohatství, kterým může disponovat, bohatství, *které nekoupil a které prodává*. Je tedy jediným zdrojem bohatství, které svým oběhem oživuje všechny práce společnosti, *protože je jediným, jehož práce vyrábí více, než činí mzda*." (Cit. dílo, str. 11.)

V tomto prvním pojetí je obsažena za prvé podstata nadhodnoty, tj. že je hodnotou, která se realisuje při prodeji, za kterou však prodávající nedal ekvivalent, tj. kterou nekoupil. *Nezaplacená hodnota.* Za druhé se však tento přebytek nad „*mzdou za práci*" považuje za „čistý dar přírody", protože závisí, jako pouhý dar přírody, na produktivitě přírody, že pracovník je schopen za svůj pracovní den vyrobit více, než je nutné k reprodukci jeho pracovní síly, více, než činí jeho mzda. Podle tohoto prvního pojetí si ještě přivlastňuje celkový produkt sám pracovník... A tento celkový produkt se rozpadá na dvě části. První část tvoří jeho mzdu; považuje se tu za svého vlastního námezdního dělníka, který si sám sobě platí část produktu, která je nutná k reprodukci jeho pracovní síly, k jeho obživě. Druhá část, která vybývá, je *darem přírody* a tvoří nadhodnotu. Povaha této nadhodnoty, tohoto „čistého daru přírody" však vysvitne jasněji, jakmile přestaneme předpokládat „zemědělce-

vlastníka půdy" [propriétaire cultivateur], a každá z obou částí produktu, mzda a nadhodnota, připadnou různým třídám, jedna námezdnímu dělníkovi, druhá pozemkovému vlastníkovi [propriétaire].

Aby se utvořila třída námezdních dělníků, ať už v průmyslu nebo v zemědělství — nejdříve všichni, kdož jsou zaměstnáni v průmyslu [manufacturiers] vystupují jen jako „vydržovaní" [stipendiés], jako námezdní dělníci „zemědělce-vlastníka" — musí se pracovní podmínky oddělit od pracovní síly; základem tohoto oddělení je, že sama půda vystupuje jako soukromé vlastnictví jedné části společnosti, takže druhá část společnosti je zbavena této věcné podmínky zhodnocení své práce.

„V dřívějších dobách nebylo třeba odlišovat vlastníka od zemědělce.... V těchto dobách, kdy každý pracovitý člověk mohl nalézt tolik půdy, kolik || 231 | chtěl, nebyl nikdo nucen *pracovat pro jiného*... Nakonec však každý kousek půdy našel svého pána, a ti, kteří nemohli získat žádné pozemkové vlastnictví, neměli zprvu žádné jiné východisko než *směňovat práci svých rukou* — ve službách *vydržované třídy*" (tj. třídy řemeslníků, zkrátka všech nezemědělských pracovníků) — „za přebytek výrobků zemědělců-vlastníků." (Cit. dílo, str. 12.)

„Zemědělec-vlastník mohl značným přebytkem, který mu poskytovala země za jeho práci, platit lidi, aby mu obdělávali půdu; neboť těm, kteří žijí ze mzdy, je jedno, zda jí nabývají tou nebo onou činností. *Vlastnictví půdy muselo být proto odděleno od obdělávání půdy a také se brzy oddělilo*... Pozemkoví vlastníci začínají... přesouvat práci spojenou s obděláváním půdy na námezdní zemědělce." (Cit. dílo, str. 13.)

Tím se tedy objevuje vztah kapitálu a námezdní práce v samém zemědělství. Objevuje se až tehdy, když určitý počet lidí je zbaven vlastnictví pracovních podmínek — především půdy — a nemá na prodej nic jiného než svou práci.

Pro námezdního dělníka, který už nemůže vyrábět zboží, ale musí prodávat samu svou práci, se tedy *minimum* mzdy, ekvivalent nutných životních prostředků, stává nutně zákonem při jeho směně s vlastníkem pracovních podmínek.

„Prostý dělník, který nemá nic než své ruce a znalost řemesla, má jen tolik, za kolik se mu podaří prodat svou práci jiným... Ve všech pracovních odvětvích musí dojít a skutečně dochází k tomu, že dělníkova mzda se omezuje na to, co nezbytně potřebuje k udržování života." (Cit. dílo, str. 10.) [Srov. K. Marx, „Kapitál", díl I, čes. vyd., str. 338.]

Jakmile se jednou objeví námezdní práce, „dělí se produkt půdy na dvě části:

jedna obsahuje životní prostředky a zisk zemědělce, které jsou odměnou za jeho práci a podmínkou, za které se uvoluje obdělávat vlastníkovo pole; zbytek je oním nezávislým a použitelným dílem, který *půda dává jako čistý dar tomu, kdo ji obdělává*, nad jeho zálohy a odměnu za jeho námahu, a tvoří podíl vlastníka neboli důchod, ze kterého může bezpracně žít a s nímž může nakládat, jak chce." (Cit. dílo, str. 14.)

Ale tento „čistý dar země" už nyní vystupuje určitě jako dar, který půda dává tomu, „kdo ji obdělává", tedy jako dar, který dává práci; jako produktivní síla práce vynaložené na půdě, produktivní síla, kterou má práce v důsledku toho, že používá produktivní síly přírody, a kterou tak čerpá ze země, ale kterou z ní čerpá pouze jako práce. V rukou vlastníka už tedy tento přebytek není „darem přírody", nýbrž přivlastněním — bez ekvivalentu — cizí práce, která je dík produktivitě přírody schopna vyrábět existenční prostředky nad svou vlastní potřebu, ale která se proto, že je námezdní prací, musí spokojit tím, že si z produktu práce přivlastňuje jen to, „co nezbytně potřebuje k živobytí".

„*Zemědělec* vyrábí *svou vlastní mzdu* a kromě toho důchod, který slouží k tomu, aby platil celé třídě řemeslníků a jiným vydržovaným osobám... *Vlastník pozemku nemá nic bez práce zemědělce*" (tedy nikoli dík čistému daru přírody); „dostává od něho své || 232 | životní prostředky a prostředky k zaplacení prací jiných vydržovaných osob... zemědělec potřebuje vlastníka pozemku jen na základě smluv a zákonů." (Cit. dílo, str. 15.)

Zde se tedy nadhodnota přímo líčí jako část práce zemědělce [cultivateur], kterou si vlastník přivlastňuje bez ekvivalentu a jejíž produkt proto prodává, aniž si ho koupil. Jenže Turgot tu nemá na mysli směnnou hodnotu jako takovou, samu pracovní dobu, nýbrž přebytek produktů, který vlastníkovi poskytuje zemědělcova práce nad jeho vlastní mzdu; ale tento přebytek produktů není nic než zpředmětněné množství doby, kterou zemědělec pracuje zdarma na vlastníka pozemku — kromě doby, kdy pracuje na reprodukci své mzdy.

Vidíme tedy, že *pokud jde o zemědělskou práci*, fysiokraté správně chápou nadhodnotu, že ji chápou jako produkt práce námezdního dělníka, i když samu tuto práci chápou opět v té konkrétní formě, v níž se zračí v užitných hodnotách.

Kapitalistické využívání zemědělství — „pacht neboli nájem pů-

dy" — označuje Turgot, mimochodem řečeno, za „nejvýhodnější metodu ze všech, ale tato metoda předpokládá zemi, která je již bohatá" (cit. dílo, str. 21).

⟨Při zkoumání nadhodnoty je třeba přejít ze sféry oběhu do sféry výroby. To znamená neodvozovat ji prostě ze směny zboží za zboží, nýbrž ze směny, jak probíhá ve výrobě mezi vlastníky pracovních podmínek a dělníky. Ti také vystupují vůči sobě jako vlastníci zboží, a proto se zde nepředpokládá výroba nezávislá na směně.⟩

⟨Ve fysiokratickém systému jsou vlastníci považováni za osoby „platící mzdu" [salariants], dělníci a podnikatelé ve všech ostatních odvětvích výroby za osoby „pobírající mzdu" [salariés] čili „vydržované". Proto i „vládnoucí" a „ovládaní".⟩

Turgot analysuje pracovní podmínky takto:

„V každém pracovním odvětví musí mít dělník předem nástroje a dostatečné množství materiálu, který zpracovává; musí mít možnost obživy, dokud neprodá své výrobky" (cit. dílo, str. 34).

Všechny tyto zálohy, tyto podmínky, které jedině umožňují práci a které jsou tedy *předpoklady* pracovního procesu, poskytovala země původně zdarma:

„Poskytla první fond záloh, dříve než se vůbec začala obdělávat půda", v podobě plodin, ryb, zvěře atd. a v podobě nástrojů, například větví, kamení, domácích zvířat, jejichž počet se množením zvyšoval a která kromě toho dávala každoročně produkty jako „mléko, vlnu, kůže a jiné látky, které tvořily vedle dříví z lesů první fond pro průmyslovou výrobu" (cit. dílo, str. 34).

A tyto pracovní podmínky, tyto zálohy pro práci, se stávají *kapitálem*, jakmile musí být dělníkovi zálohovány třetí osobou, a tak je tomu od chvíle, kdy dělník nevlastní nic než svou pracovní sílu.

„*Jakmile byla* velká část společnosti *odkázána jedině na práci svých rukou*, museli ti, kteří žili ze mzdy, nejdříve dostat *něco předem*, aby si opatřili suroviny, které zpracovávali, a aby měli z čeho žít, než jim bude zaplacena mzda" (cit. dílo, str. 37–38).

‖233| Turgot prohlašuje, že „*kapitály*" jsou „akumulované pohyblivé hodnoty" (cit. dílo, str. 38). Původně pozemkový vlastník nebo zemědělec vyplácí mzdu a dodává suroviny denně a přímo, například přadleně lnu. Jakmile se průmysl rozvine, vyžaduje tento

výrobní proces větší zálohy a nepřetržitost. To pak berou na sebe „majitelé kapitálů". V ceně svých výrobků musí dostat zpět všechny své „*zálohy*" a zisk, který *se rovná* tomu,

„co by mu vynesly jeho peníze, kdyby jich byl použil na zakoupení půdy", a svou mzdu, „neboť by bezpochyby dal při stejném zisku přednost tomu žít bez jakékoli námahy z důchodu z pozemku, který by mohl zakoupit za týž kapitál" (cit. dílo, str. 39).

„Vydržovaná průmyslová třída" se zase dále rozděluje „na kapitalistické podnikatele a prosté dělníky" atd. (str. 39). Stejně jako s těmito podnikateli je tomu s podnikateli v zemědělství. I jim musí být uhrazeny všechny zálohy i se ziskem jako ve výše uvedeném případě.

„To všechno musí být předem odečteno od ceny produktů půdy; *přebytek* slouží zemědělci k tomu, aby platil vlastníkovi za povolení, že smí používat jeho půdy, na níž si zakládá svůj podnik. To je pachtovné, vlastníkův důchod, *čistý produkt*; neboť všechno to, co země dává, až po částku vracejících se záloh všeho druhu a zisků, jež přitom vznikly, nelze považovat za důchod, nýbrž jen za *vracející se náklady na obdělávání* půdy; neboť kdyby je zemědělec nedostal zpět, ani by ho nenapadlo, aby vynakládal své prostředky a svou námahu na obdělávání cizích polí." (Cit. dílo, str. 40.)

Konečně: „Kapitály se sice zčásti tvoří z uspořených zisků pracujících tříd, ale protože tyto zisky pocházejí vždy z půdy — neboť jsou vždy placeny buď z důchodu, nebo z nákladů, které slouží k vytvoření důchodu — je zřejmé, že kapitály pocházejí stejně jako důchod z půdy, nebo lépe, že nejsou nic jiného než akumulace té části hodnot vytvořených půdou, kterou si mohou vlastníci důchodu nebo ti, kteří se na něm podílejí, každoročně dát stranou a nepotřebují ji k uspokojování svých potřeb" (cit. dílo, str. 66).

Je-li pozemková renta jedinou formou nadhodnoty, je zcela v pořádku, že je jediným zdrojem akumulace kapitálu. Co kapitalisté akumulují mimoto, utrhují si ze své „mzdy" (ze svého důchodu, který je určen na jejich spotřebu, neboť tak se zisk chápe).

Protože se zisk podobně jako mzda připočítává k nákladům na obdělávání půdy a jen přebytek tvoří důchod pozemkového vlastníka, vylučuje se tento vlastník ve skutečnosti — přes čestné místo, které se mu přisuzuje — z nákladů na obdělávání půdy, a tím i z agentů výroby, stejně jako u ricardovců.

Vznik fysiokratismu byl spjat jak s odporem proti colbertismu, tak zejména i se skandálním krachem Lawova systému.

[4. SMĚŠOVÁNÍ HODNOTY S HMOTOU (PAOLETTI)]

| 234 | Směšování hodnoty nebo spíše její ztotožňování s hmotou a souvislost, kterou má tento názor s celým způsobem nazírání fysiokratů, je jasně vidět v těchto výňatcích z [práce] *Ferdinanda Paolettiho:* „*I veri mezzi di render felici le società*" (namířená zčásti proti Verrimu, který ve svém díle „*Meditazioni sulla Economia politica*" (1771) napadl fysiokraty). (Paoletti z Toskány, uvedený spis, sv. XX, [vydal] Custodi, Parte moderna.)

„K takovému *rozmnožení látky*", jakým jsou „produkty půdy", „nikdy nemohlo a ani nemůže v průmyslu dojít. Průmysl dává látce jen formu, jen ji modifikuje; proto se v průmyslu nic nevytváří. Ale, namítnou mi, průmysl dává látce formu, je tedy produktivní; i když to není výroba látky, je to alespoň výroba formy. Dobře tedy, nechci odporovat. Avšak *to není tvorba bohatství, nýbrž naopak, je to pouze výdaj*... Politická ekonomie předpokládá a činí předmětem zkoumání hmotnou a reálnou výrobu, ke které dochází jedině v zemědělství, neboť jedině zemědělství rozmnožuje látky a výrobky, které tvoří bohatství... Průmysl kupuje od zemědělství suroviny a zpracovává je; jeho práce dává — jak jsme už řekli — těmto surovinám jen formu, ale nic k nim nepřidává a ani je nerozmnožuje." (Str. 196—197.) „Dejte kuchaři určité množství hrachu, aby vám z něho připravil oběd; dá vám jej na stůl dobře uvařený a dobře připravený, ale v témž množství, které dostal; dejte naproti tomu stejné množství zahradníkovi, aby je svěřil půdě; vrátí vám za určitou dobu nejméně čtyřikrát více, než dostal. To je opravdová a jediná výroba." (Str. 197.) „Věcem dodávají hodnotu lidské potřeby. Hodnota a zvýšení hodnoty zboží nejsou tedy výsledkem průmyslové práce, nýbrž výdajů pracujících." (Str. 198.) „Sotva se objeví nějaké nové průmyslové zboží, rozšiřuje se rychle uvnitř země i mimo zemi; a co se stane!? konkurence ostatních průmyslových podnikatelů a obchodníků *velmi brzy* stlačí jeho cenu na správnou úroveň, která... je určována hodnotou surovin a náklady na obživu dělníků." (Str. 204—205.)

[5. PRVKY FYSIOKRATICKÉ TEORIE U ADAMA SMITHA]

V zemědělství dochází nejdříve ze všech výrobních odvětví k použití přírodních sil pro výrobu ve velkém. Jejich použití v manufakturním průmyslu se výrazně projevuje až na jeho vyšším vývojovém stupni. Z citátu, který je uveden níže, lze vidět, jak zde

A[dam] Smith ještě vychází z období, jež předcházelo velký průmysl, a proto uplatňuje fysiokratický názor, a jak mu Ricardo odpovídá z hlediska moderního průmyslu.

| 235 | V knize II, kap. 5 [svého díla „An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations"] říká A[dam] Smith o pozemkové rentě:

„Je to dílo přírody, které zbude po odečtení nebo nahrazení všeho, co lze považovat za dílo lidských rukou. Je zřídkakdy menší než čtvrtina a často větší než třetina celkového produktu. Stejně veliké množství produktivní práce vynaložené v manufaktuře nikdy nedokáže vytvořit tak velký produkt. *V manufaktuře nedělá příroda nic, všechno dělá člověk*; a vytvořený produkt musí být vždy úměrný síle činitelů, kteří jej vytvářejí." [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 348 a K. Marx, „Kapitál", díl II, čes. vyd., str. 378.]

K tomu poznamenává Ricardo [ve svém díle „On the Principles of Political Economy, and Taxation"], 2. vyd. 1819, pozn. na str. 61—62:

„Cožpak v průmyslu příroda nedělá nic pro člověka? Cožpak síly větru a vody, které uvádějí do pohybu naše stroje a lodi, nejsou ničím? Což tlak vzduchu a rozpínavost páry, jež nám umožňují uvádět do pohybu nejdůležitější stroje, nejsou dary přírody, nemluvě o účincích tepla při změkčování a tavení kovů, o působení rozkladu vzduchu při procesech barvení a kvašení? Nelze jmenovat ani jedno průmyslové odvětví, v němž by příroda člověku nepomáhala, a přitom štědře a bezplatně." [Srov. čes. vyd., str. 60.]

Fysiokraté považují zisk jen za srážku z renty:

„Fysiokraté říkají, že například v ceně kousku krajky jedna část jen nahrazuje to, co dělník spotřeboval, a druhá část se přenáší z kapsy jednoho člověka" ⟨totiž pozemkového vlastníka⟩ „do kapsy jiného člověka" („*An Inquiry into those Principles, respecting the Nature of Demand and the Necessity of Consumption*, lately advocated by Mr. Malthus etc.", London 1821, str. 96).

Z názoru fysiokratů, kteří zisk (včetně úroku) chápou jako prostý důchod, který mohou kapitalisté spotřebovat, vychází i názor A[dama] Smitha a jeho následovníků, že akumulace kapitálu je výsledkem osobní skromnosti, šetrnosti a odříkání kapitalistů. Mohou to říkat, protože považují za skutečný, ekonomický, takřka zákonný zdroj akumulace pouze pozemkovou rentu.

„Jeho práce", tj. práce zemědělce, říká Turgot, „je jediná práce, která vyrábí o *něco více než mzdu za práci*" (*Turgot*, cit. dílo, str. 11).

Zisk se tedy plně započítává do mzdy.

|| 236 | „Zemědělec vytváří nad tuto úhradu" (své vlastní mzdy) „důchod pozemkového vlastníka; naproti tomu řemeslník nevytváří žádný důchod, a to ani pro sebe, ani pro jiné" (cit. dílo, str. 16). „Všechno, co země dává, až po částku vracejících se záloh všeho druhu a zisků, jež při tom vznikly, *nelze považovat za důchod*, nýbrž jen za *vracející se náklady na obdělávání*" (cit. dílo, str. 40).

A[dolphe] Blanqui říká v práci „*Histoire de l'économie politique*", *Bruxelles 1839*, na str. 139 o fysiokratech:

Domnívali se, že „práce vynaložená na obdělávání půdy vyrábí nejen to, co dělník potřebuje po celou dobu práce ke své obživě, ale kromě toho ještě *přebytek hodnoty*" (nadhodnotu), „který je možno připojit k bohatství již existujícímu. Tento přebytek nazývali *čistý produkt*" (chápou tedy nadhodnotu v podobě užitných hodnot, v nichž se zračí). „Čistý produkt nutně připadal vlastníku půdy a tvořil v jeho rukou důchod, kterým mohl volně disponovat. A jaký byl čistý produkt v jiných výrobních odvětvích?... Průmysloví podnikatelé, obchodníci, dělníci — všichni byli zaměstnanci, *námezdními pracovníky* zemědělství, nejvyššího tvůrce a rozdělovatele všech statků. Produkty práce těchto skupin představují v systému *ekonomistů*[17] jen ekvivalent toho, co spotřebují za dobu, po kterou pracují, takže po skončení jejich práce zůstává celková částka bohatství absolutně táž jako předtím, *ledaže by dělníci nebo vlastníci něco z toho, co měli právo spotřebovat, dali na stranu*, tj. *uspořili*. Práce vynakládaná na půdu byla tedy jedinou tvůrkyní bohatství, kdežto práce v jiných výrobních odvětvích byla považována za *sterilní, protože se jí nezvětšoval společenský kapitál.*"

〈Fysiokraté tedy spatřovali podstatu kapitalistické výroby ve výrobě nadhodnoty. Bylo na nich, aby tento jev vysvětlili. A v tom byl problém, když zavrhli „zisk ze zcizení" merkantilního systému.

„Abychom měli peníze," říká *Mercier de la Rivière*, „musíme si je koupit a po této koupi nejsme o nic bohatší; jenomže touž hodnotu, kterou jsme vydali ve zboží, dostaneme v penězích" (*Mercier de la Rivière*, „*L'Ordre naturel et essentiel des sociétés politiques*", sv. II, str. 338).

To platí jak o ‖ 237 | koupi, tak o prodeji, a právě tak i o výsledku celé metamorfosy zboží, tj. o výsledku prodeje a koupě, o směně různých zboží za jejich hodnotu, tedy o směně ekvivalentů. Odkud tedy pochází nadhodnota? To znamená, odkud pochází kapitál? Takový byl problém, před nímž stáli fysiokraté. Jejich omyl spočíval v tom, že *zvětšování látky*, jímž se v důsledku přirozeného růstu

a plození liší pěstování rostlin a chov dobytka od průmyslu, směšovali se *zvětšováním směnné hodnoty*. Základem byla pro ně užitná hodnota. A užitnou hodnotou všeho zboží, převedenou — jak říkají scholastikové — na universální podstatu, byla pro ně přírodní látka jako taková, a ta se zvětšuje v dané formě pouze v zemědělství.〉

G[ermain] Garnier, překladatel A[dama] Smitha a sám fysiokrat, správně rozebírá jejich *teorii šetrnosti* aj. Především říká, že průmysl — jak tvrdili merkantilisté o veškeré výrobě — může vytvářet nadhodnotu *jen* prostřednictvím „zisku ze zcizení", tím že zboží prodává nad jeho hodnotou, že se tu tedy jen nově rozdělují už vyrobené hodnoty, ale že se tu nic nepřidává k hodnotám vyrobeným dříve.

„Práce řemeslníků a manufakturistů*, která neotevírá pramen nového bohatství, *se může stát výnosnou jen výhodnou směnou* a má jen čistě relativní hodnotu, hodnotu, která se znovu neobjeví, nevytvoří-li se znovu příležitost *získat zisk směnou*." (Jeho [Garnierův] překlad „Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations", t. V, Paris 1802, str. 266.[18]) Čili jejich úspory, hodnoty, které si ušetří a neutratí, musí se odpočítat od jejich vlastní spotřeby. „Práce řemeslníků a průmyslníků sice nemůže k celkovému společenskému bohatství přidat nic než úspory námezdních dělníků a kapitalistů, přece však může touto cestou přispívat k obohacení společnosti" (cit. dílo, str. 266).

A podrobněji: „Pracovníci v zemědělství obohacují stát přímo produktem, který vytvářejí svou prací; naproti tomu pracovníci v průmyslu a v obchodě by jej mohli obohatit jedině *úsporami na úkor své vlastní spotřeby*. Toto tvrzení ekonomistů vyplynulo z rozlišování mezi zemědělskou a průmyslovou prací, které zavedli, a je zcela nepopiratelné. Skutečně, práce řemeslníka a manufakturisty nemůže k hodnotě látky připojit nic jiného než hodnotu jejich vlastní práce, to znamená hodnotu mezd a zisků, kterou by musela tato práce podle míry, toho času v zemi platné, každému || 238 | vynést. Tyto mzdy, ať jsou jakkoli vysoké nebo nízké, jsou odměnou za práci; tvoří to, co je dělník oprávněn spotřebovat a co také pravděpodobně spotřebovává, neboť plodů své práce může užívat jedině spotřebou a tato spotřeba představuje ve skutečnosti veškerou jeho odměnu. *Stejně se pohlíží i na zisky, ať jsou jakkoli vysoké nebo nízké*, jako na každodenní spotřebu kapitalisty, u kterého se přirozeně předpokládá, že své požitky přizpůsobuje důchodu, který mu poskytuje jeho kapitál. A proto — nezřekne-li se dělník určité části blahobytu, na který má *za svou práci* podle platné míry mzdy právo, a neuspoří-li kapitalista část důchodu, který mu vynáší jeho

* — manufakturisty se rozumějí kapitalisté i dělníci. *(Pozn. čes. red.)*

kapitál — spotřebuje ten i onen [dělník i kapitalista] ve chvíli, kdy je práce skončena, celou hodnotu, jež pochází právě z této práce. Když skončí práci, je celkové množství společenského bohatství stejné, jako bylo předtím, *ledaže uspoří* část toho, co byli oprávněni spotřebovat, co mohli spotřebovat, aniž by platili za marnotratníky. V tomto případě by celkové množství společenského bohatství vzrostlo *o celou hodnotu těchto úspor*. Právem lze proto říci, že osoby činné v průmyslu a v obchodě mohou *dané celkové bohatství ve společnosti zvětšit jen tím, že se uskrovňují*." (Cit. dílo, str. 263—264.)

Garnier také zcela správně vyčítuje, že teorie A[dama] Smitha o akumulaci prostřednictvím úspor (A[dam] Smith byl velmi infikován fysiokratismem, což nikde nedokazuje pádněji než ve své kritice fysiokratismu) spočívá na tomto fysiokratickém základě. Garnier říká:

„Ekonomisté konečně tvrdili, že průmysl a obchod mohou rozmnožovat národní bohatství jen tím, že se uskrovňují; Smith říká úplně totéž, totiž že průmysl by pracoval nadarmo a kapitál země by se nikdy nezvětšil, kdyby jej nerozmnožovala hospodárnost svými úsporami" (kniha II, kap. 3). „Smith je tedy zcela zajedno s ekonomisty" atd. (cit. dílo, str. 270).

[6. FYSIOKRATÉ JAKO PŘÍVRŽENCI KAPITALISTICKÉ ZEMĚDĚLSKÉ VELKOVÝROBY]

‖239| Jako jednu z bezprostředně historických okolností, které vedly k rozšíření, ba dokonce snad ke vzniku fysiokratismu, uvádí A[dolphe] Blanqui ve výše citovaném díle:

„Ze všech hodnot, které vyrazily v horečnaté atmosféře *systému*" (Lawova), „nezůstalo nic než trosky, zoufalství a bankrot. V této bouři nezahynulo *jediné pozemkové vlastnictví*." ⟨Proto také klade pan Proudhon ve „Philosophie de la Misère" pozemkové vlastnictví až za úvěr.⟩ „Jeho postavení se dokonce zlepšilo, neboť — snad *poprvé* od feudalismu — přešlo do jiných rukou a *bylo ve velké míře rozděleno*" (cit. dílo, str. 138). Totiž: „Nesčetnými změnami majitelů, k nimž došlo pod vlivem systému, se pozemkové vlastnictví začalo drobit... Pozemkové vlastnictví se poprvé vymanilo z onoho strnulého stavu, ve kterém je tak dlouho udržoval feudalismus. Bylo to skutečné probuzení zemědělství... Půda se dostala z režimu mrtvé ruky do oběhu." (Cit. dílo, str. 137—138.)

Turgot, stejně jako *Quesnay* a ostatní Quesnayovi přívrženci, chce také *kapitalistickou* výrobu v zemědělství. Turgot například říká:

„Pacht neboli nájem půdy... Tato metoda" (zemědělské velkovýroby spočívající na moderním pachtovním systému) „je nejvýhodnější ze všech, předpokládá však zemi, která je již bohatá" (viz *Turgot*, cit. dílo, str. 21).

A *Quesnay* ve [svém díle] „*Maximes générales du gouvernement économique d'un royaume agricole*" [píše]:

„Pozemky určené k pěstování obilí se mají pokud možná spojovat ve velká hospodářství, jichž by používali bohatí pachtýři" (tj. kapitalisté), „neboť velké zemědělské podniky mají nižší výdaje na udržování a opravy budov a dosahují s poměrně mnohem nižšími náklady mnohem vyššího čistého produktu než malé podniky." [Srov. čes. vyd., str. 42.]

Quesnay zároveň na uvedeném místě přiznává, že vzestup produktivity zemědělské práce připadá především „čistému důchodu" [revenu net], tedy vlastníkovi, tj. majiteli nadhodnoty, a že relativní vzestup nadhodnoty není plodem půdy, nýbrž společenských aj. opatření, činěných k zvýšení produktivity práce. ‖240| Na uvedeném místě totiž říká:

„Každá výhodná" ⟨tj. pro čistý produkt⟩ „úspora, které se dosáhne u prací, jež se dají provádět pomocí zvířat, strojů, vodních toků atd., připadá ve prospěch obyvatelstva" atd.

Mercier de la Rivière zároveň tuší (cit. dílo, sv. II, str. 407) že nadhodnota má, alespoň v průmyslu (Turgot, jak jsme se zmínil výše, to rozšiřuje na všechna odvětví výroby), něco společného s průmyslovým dělníkem. Na citovaném místě volá:

„Mírněte své nadšení, vy slepí obdivovatelé klamných produktů průmyslu. Než je prohlásíte za zázrak, otevřte oči a podívejte se, v jaké bídě nebo přinejmenším v jaké chudobě žijí právě ti dělníci, kteří ovládají umění přeměnit dvacet sous v hodnotu tisíc tolarů; *kdo těží z tohoto nesmírného zvětšování hodnot? Vždyť ti, jejichž rukama se vytvářejí, neznají blahobyt! Kéž se dáte tímto kontrastem varovat!*"

[7. ROZPORY V POLITICKÝCH NÁZORECH FYSIOKRATŮ. FYSIOKRATÉ A FRANCOUZSKÁ REVOLUCE]

Rozpory celého systému ekonomistů. K přívržencům absolutní monarchie patřil i Quesnay.

„Moc má být jediná... systém vzájemně proti sobě působících sil ve vládě je zhoubný; svědčí jen o nesvornosti velkých a o utlačování malých." (Ve výše uvedeném díle „*Maximes générales*" etc.)

Mercier de la Rivière [říká]:

Už tím, „že člověku je určeno, aby žil ve společnosti, je mu určeno, aby žil pod despotismem" ([L'Ordre naturel et essentiel des sociétés politiques"], sv. I, str. 281).

A dokonce i „přítel lidu" markýz Mirabeau! Mirabeau le père [otec].[19] A právě tato škola zavrhuje svým „laissez faire, laissez aller" colbertismus, vůbec všechno vměšování vlády do činnosti občanské společnosti. Nechává stát žít už jen v pórech této společnosti, jako Epikur své bohy v pórech světa! Velebení pozemkového vlastnictví se prakticky obrací v to, že daně se mají uvalit jen na pozemkovou rentu, a to v sobě skrývá možnost konfiskace pozemkového vlastnictví státem, zcela tak jako u radikální části ricardovců. Francouzská revoluce převzala přes námitky Roederera a jiných tuto daňovou teorii.

Sám Turgot je radikální buržoasní ministr, jehož činnost je úvodem k francouzské revoluci. Přes všechen svůj feudální nátěr spolupracují fysiokraté ruku v ruce s encyklopedisty! | 240 |

| 241 | Turgot se pokoušel anticipovat opatření francouzské revoluce. Ediktem z *února 1776* zrušil cechy. (Tento edikt byl za tři měsíce po uveřejnění odvolán.) Právě tak zprostil sedláky robotní povinnosti stavět cesty. Pokusil se zavést jedinou daň na pozemkovou rentu.[20]

| 241 | Později se ještě jednou vrátíme k velké zásluze, kterou mají fysiokraté o analysu kapitálu.[21]

Zde však ještě toto: nadhodnota vzniká (podle nich) díky produktivitě práce zvláštního druhu—zemědělství. A vcelku vzato vděčí tato zvláštní produktivita přírodě.

V merkantilistickém systému je nadhodnota jen relativní, co jeden získává, druhý ztrácí. „Zisk ze zcizení" „čili kolísání bohatství mezi zúčastněnými stranami". Uvnitř země se tedy ve skutečnosti — vezmeme-li v úvahu celkový kapitál — žádná nadhodnota netvoří. Může se tvořit jen ve vztahu jednoho národa k jiným národům.

A přebytek, který jeden národ realisuje na úkor jiného, se projevuje v penězích (obchodní bilance), neboť právě peníze jsou bezprostřední a samostatnou formou směnné hodnoty. V protikladu k tomu — neboť merkantilistický systém ve skutečnosti popírá tvorbu absolutní nadhodnoty — chce fysiokratismus absolutní nadhodnotu vysvětlit: „*čistý produkt*". A protože fysiokraté ulpívají na užitné hodnotě, je pro ně zemědělství *jediným tvůrcem tohoto čistého produktu.*

[8. VULGARISACE FYSIOKRATICKÉHO UČENÍ U PRUSKÉHO REAKCIONÁŘE SCHMALZE]

Jedním z nejnaivnějších představitelů fysiokratismu (jak má daleko k Turgotovi!) je starý slídič po demagozích[22], královský pruský tajný rada Schmalz. Píše například:

„Když mu" (propachtovateli pozemků, pozemkovému vlastníku) „příroda platí i *dvojnásobek zákonného úroku*, z jakého rozumného důvodu by bylo možné opovážit se ho o tento důchod oloupit?" („*Économie politique*", traduit par *Henri Jouffroy* etc., t. I, Paris 1826, str. 90.[23])

Minimum mzdy je u fysiokratů vyjádřeno tak, že spotřeba (nebo výdaj) dělníků se rovná mzdě, *kterou dostávají.* Nebo jak to všeobecně vyjadřuje pan Schmalz:

„Průměrná mzda v tom nebo onom povolání se rovná tomu, co člověk zaměstnaný v tomto povolání průměrně spotřebuje za dobu, po kterou pracuje" (cit. dílo, str. 120).

„*Pozemková renta* je jediným prvkem národního důchodu: || 242 | Jak úroky z kapitálových vkladů, tak i mzda za všechny druhy práce jen přenášejí produkt této pozemkové renty z jedné ruky do druhé" (cit. dílo, str. 309—310).

„Používání půdy, její schopnost, její síla každoročně reprodukovat pozemkovou rentu — to je vše, co tvoří národní bohatství" (cit. dílo, str. 310). „Když se vrátíme k základům, k původním prvkům *hodnoty* všech předmětů, ať už jakkoli uzpůsobených, musíme uznat, že tato hodnota není nic jiného než hodnota prostých produktů přírody. To znamená, že ačkoli práce přidává věcem novou hodnotu a tak zvyšuje cenu, skládá se tato nová hodnota nebo tato cena přece jen ze součtu hodnot všech těch produktů přírody, které dělník spotřeboval nebo jakýmkoli způsobem upotřebil, aby jim dal novou formu." (Cit. dílo, str. 313.)

„Tento druh práce" (zemědělství ve vlastním slova smyslu) „je jediný, který přispívá k tvorbě *nových těles*; je proto také jediný, který se může až do určitého

stupně považovat za produktivní. Pokud jde o zpracovatelské nebo průmyslové práce..., dávají pouze tělesům, které příroda vytvořila, novou formu." (Cit. dílo, str. 15—16.)

[9. RANÁ KRITIKA PŘEDSUDKU FYSIOKRATŮ V OTÁZCE ZEMĚDĚLSTVÍ (VERRI)]

Proti předsudku fysiokratů.

Verri (Pietro): „*Meditazioni sulla Economia politica*". (Poprvé vytištěno roku 1771), sv. XV, [vydal] Custodi, Parte moderna.

„Všechny jevy ve vesmíru, ať byly vyvolány rukou lidskou nebo všeobecnými zákony fysiky, nejsou ve skutečnosti *novými výtvory*, nýbrž jen *přetvořením* látky. *Spojování* a *oddělování* jsou jediné prvky, které lidský duch vždy znovu a znovu nalézá, když analysuje představu *reprodukce*; stejně je tomu i u *reprodukce hodnoty* a *bohatství*, když se země, vzduch a voda mění na polích v obilí, nebo když se kukla nějakého hmyzu mění prací člověka v hedvábí, nebo když se několik kovových částeček sestaví tak, aby vznikl hodinový stroj." (Str. 21—22.) Dále: Fysiokraté nazývají „třídu manufakturních pracovníků *sterilní*, protože podle jejich mínění se *hodnota průmyslových výrobků rovná surovinám* plus *životním prostředkům*, které *pracovníci v manufaktuře při výrobě spotřebují*". (Cit. dílo, str. 25.)

‖243 | Verri naproti tomu upozorňuje na stálou bídu zemědělců v protikladu k vzrůstajícímu bohatství pracovníků v manufaktuře a pokračuje dále:

„To dokazuje, že manufakturista dostává v ceně, za kterou prodá, nejen *náhradu za to, co vydal na spotřebu, ale i jistoučástku navíc; a tato částka je novou hodnotou, vytvořenou* ve výrobě během roku" (cit. dílo, str. 26). „Nově vytvořená hodnota je tedy tou částí ceny zemědělského nebo průmyslového produktu, která *tvoří* přebytek *nad původní hodnotou* materiálů a spotřebních nákladů nutných při zpracovávání [těchto materiálů]. V zemědělství se musí odčítat semena a zemědělcova spotřeba, v průmyslu se zase odčítají suroviny a spotřeba pracovníka; ročně se vytvoří právě tolik *nové hodnoty, kolik činí zbytek*." (Cit. dílo, str. 26-27.)

[KAPITOLA TŘETÍ]

ADAM SMITH

[1. DVOJÍ RŮZNÉ URČOVÁNÍ HODNOTY U SMITHA: URČOVÁNÍ HODNOTY MNOŽSTVÍM VYNALOŽENÉ PRÁCE OBSAŽENÉ VE ZBOŽÍ A URČOVÁNÍ HODNOTY MNOŽSTVÍM ŽIVÉ PRÁCE, KTEROU LZE KOUPIT SMĚNOU ZA TOTO ZBOŽÍ]

A[dam] Smith jako všichni ekonomové, kteří stojí za řeč, přejímá od fysiokratů průměrnou mzdu, kterou nazývá „přirozená cena mzdy" [prix naturel du salaire].

„Člověk musí žít ze své práce a jeho mzda musí přinejmenším stačit na jeho obživu. Ve většině případů musí být ještě o něco vyšší, jinak by si nemohl založit rodinu a celý rod těchto dělníků by první generací vymřel." ([„Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations", Paris 1802], sv. I, kn. I, kap. 8, str. 136.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 86.]

A[dam] Smith výslovně konstatuje, že z rozvoje produktivní síly práce nemá prospěch sám dělník. Říká (kn. I, kap. 8 [„An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations"], edit. MacCulloch, London 1828):

„Produkt práce je přirozenou odměnou neboli mzdou za práci. Za prvotního stavu společnosti, ještě než si lidé začali *přivlastňovat půdu* a *hromadit kapitál*, náležel pracovníkovi celý produkt práce. Není tu ani vlastník půdy, ani zaměstnavatel, s nímž by se musel dělit. Kdyby se byl tento stav udržel, *byla by se* odměna za práci *s každým zvětšením produktivních sil práce*, vyplývajícím z *dělby práce*, *zvyšovala*. Všechny věci by postupně zlevňovaly" ⟨rozhodně všechny věci, které vyžadují ke své reprodukci menší množství práce. Nejenže „by byly" postupně zlevňovaly, ale skutečně zlevnily⟩. Vyráběly by se s vynaložením menšího množství práce; a protože za tohoto stavu věcí by se produkty, na něž se vynaložilo stejné množství práce, přirozeně navzájem směňovaly, bylo by je možno koupit rovněž za ||244| menší množství práce... Ale tento prvotní stav, kdy si pracovník přivlastňoval celý produkt své práce, *trval jen tak dlouho, dokud si lidé nezačali přivlastňovat půdu a hromadit kapitál*. Skončil tedy mnohem dříve, než bylo dosaženo nejvýznamnějších úspěchů v rozvoji produktivních sil práce, a nemělo by proto smysl dále zkoumat, jaký vliv mohl mít na odměnu neboli mzdu za práci. (Sv. I, str. 107-109.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 83—84.]

A[dam] Smith zde velmi bystře poznamenává, že skutečně velký rozvoj produktivní síly práce začíná až tím okamžikem, kdy se práce mění v námezdní práci a kdy pracovní podmínky vůči ní vystupují jednak jako pozemkové vlastnictví, jednak jako kapitál. Rozvoj produktivní síly práce začíná tedy až za podmínek, kdy si už sami dělníci nemohou přivlastňovat výsledky tohoto rozvoje. Je proto zcela zbytečné zkoumat, jak by toto zvětšení produktivních sil působilo nebo mohlo působit na mzdu, která se zde ještě rovná produktu práce, za předpokladu, že by produkt práce (nebo hodnota tohoto produktu) patřil samému dělníkovi.

A[dam] Smith je velmi silně nakažen představami fysiokratů a v jeho díle často najdeme celé pasáže, které jsou poplatné fysiokratům a které naprosto odporují názorům, k nimž došel sám. Tak například v učení o pozemkové rentě atd. Těchto částí jeho spisu, které pro něho nejsou charakteristické a ve kterých je pouhým fysiokratem,[24] si zde nemusíme všímat, neboť nemají pro náš účel význam.

Už v první části tohoto spisu, v souvislosti s analysou zboží, jsem ukázal,[25] jak A[dam] Smith při určování směnné hodnoty kolísá, jak jednou určuje hodnotu *zboží* množstvím práce nutným k jeho výrobě, jindy zase množstvím živé práce, za které lze koupit určité množství zboží, nebo, což je totéž, množstvím zboží, za které lze koupit určité množství živé práce; často oba způsoby určování směšuje, ale více užívá druhého. Při druhém způsobu určování činí mírou hodnoty zboží *směnnou hodnotu* práce. Ve skutečnosti *mzdu*; neboť mzda se rovná množství zboží, které lze koupit za určité množství živé práce, nebo množství práce, které lze koupit za určité množství zboží. Hodnota práce nebo spíše pracovní síly se mění stejně jako hodnota každého jiného zboží a v ničem se specificky neliší od hodnoty jiného zboží. Z hodnoty se zde dělá měřítko hodnoty; hodnota se tu vysvětluje hodnotou — a tím se ocitáme v bludném kruhu.

Avšak při dalším výkladu se ukáže, že toto kolísání a toto směšování zcela různorodých způsobů určování nijak nepřekáží Smithovi při zkoumání povahy a původu nadhodnoty; neboť aniž si je toho vědom, fakticky všude, kde rozvíjí své these, důsledně určuje

směnnou hodnotu zboží správně, totiž množstvím práce obsaženým ve zboží čili pracovní dobou. | 244 ‖

‖ VII — 283a | ⟨Že A[dam] Smith ve svém díle, když skutečně vykládá fakta, chápe často množství práce obsažené ve výrobku jako hodnotu a jako činitele určujícího hodnotu, lze ukázat na mnoha příkladech. Některé z nich najdeme citovány u Ricarda.[26] Zakládá se na tom celé Smithovo učení o vlivu dělby práce a zdokonalení strojů na cenu zboží. Zde stačí jedno místo. V knize I, kap. 11 mluví A[dam] Smith o tom, že v jeho době mnoho druhů manufakturního zboží ve srovnání s dřívějšími staletími zlevnilo, a uzavírá to těmito slovy:

„Dodat zboží na trh stálo mnohem větší množství práce ‖283b|; když už tam jednou bylo, muselo koupit nebo dostat směnou cenu mnohem většího množství práce" ([„Recherches sur la nature et causes de la richesse des nations", Paris 1802] sv. II, str. 156). [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 249.]⟩ |VII — 283b ‖

‖ VI — 245 | A dále, tento rozpor a přecházení od jednoho způsobu výkladu k druhému spočívá u A[dama] Smitha v něčem hlubším, co Ricardo při odhalení tohoto rozporu přehlédl, správně nezhodnotil a proto ani nevyřešil. Předpokládejme, že všichni dělníci jsou výrobci zboží a že své zboží nejen vyrábějí, ale i prodávají. Hodnotu tohoto zboží určuje nutná pracovní doba, která je v něm obsažena. Prodává-li se tedy zboží za svou hodnotu, kupuje dělník za zboží, které je produktem dvanáctihodinové pracovní doby, opět dvanáctihodinovou pracovní dobu ve formě jiného zboží, tj. dvanáctihodinovou pracovní dobu, která je zpředmětněna v jiné užitné hodnotě. Hodnota jeho práce se tedy rovná hodnotě jeho zboží, tj. produktu dvanáctihodinové pracovní doby. Prodej a koupě, která následuje, zkrátka celý směnný proces, metamorfosa zboží, na tom nic nemění. Mění jen podobu užitné hodnoty, v níž se tato dvanáctihodinová doba zračí. „Hodnota práce" se tedy rovná hodnotě produktu práce. Ve zboží se za prvé směňují — pokud se směňují podle své hodnoty — stejná množství zpředmětněné práce. Za druhé se však směňuje určité množství živé práce za stejné množství zpředmětněné práce, neboť v produktu, ve zboží patřícím dělníkovi, se jednak zpředmětňuje živá práce, a jednak se toto zboží opět směňuje za jiné zboží, ve kterém je obsaženo stejné množství práce. Ve sku-

tečnosti se tedy směňuje určité množství živé práce za stejné množství zpředmětněné práce. Nejenže se tedy směňuje zboží za zboží v poměru, v jakém se v nich v zpředmětněné podobě zračí stejná množství pracovní doby, nýbrž i určité množství živé práce se směňuje za zboží, v němž se zračí ve zpředmětněné podobě totéž množství práce.

Za tohoto předpokladu by hodnota práce (množství zboží, které lze koupit za dané množství práce, čili množství práce, které lze koupit za dané množství zboží) mohla platit jako míra jeho hodnoty právě tak jako množství práce obsažené ve zboží. Bylo by to možné proto, že hodnota práce by vždy představovala ve zpředmětněné podobě takové množství práce, které by se vždy rovnalo množství živé práce nutnému k výrobě tohoto zboží, čili že určité množství živé pracovní doby by vždy velelo takovému množství zboží, v němž by se ve zpředmětněné podobě zračilo stejné množství pracovní doby. Avšak za všech výrobních způsobů — zejména pak za kapitalistického výrobního způsobu — kde věcné podmínky práce patří jedné nebo více třídám, kdežto druhé třídě, dělnické třídě, patří jen pouhá pracovní síla, je tomu jinak. Produkt neboli hodnota produktu práce nepatří dělníkovi. Určité množství živé práce nevelí stejnému množství zpředmětněné práce, čili určité množství práce zpředmětněné ve zboží velí většímu množství živé práce, než je jí obsaženo v samém zboží.

Protože A[dam] Smith zcela správně vychází ze zboží a ze směny zboží, a výrobci tudíž u něho původně vůči sobě vystupují jen jako majitelé zboží, jako prodavači zboží a jako kupci zboží, odhaluje (jak se mu zdá), že ve směně mezi kapitálem a námezdní prací | 246 |, mezi zpředmětněnou a živou prací, všeobecný zákon ihned přestává platit, a že zboží (neboť i práce je zbožím, pokud se kupuje a prodává) se nesměňují úměrně množství práce, které se v nich zračí. *Z toho* vyvozuje, že jakmile pracovní podmínky vystupují vůči námezdnímu dělníkovi ve formě pozemkového vlastnictví a kapitálu, přestává být pracovní doba imanentní mírou určující směnnou hodnotu zboží. Jak na jeho adresu správně poznamenal Ricardo, měl spíše dospět k opačnému závěru, totiž k tomu, že výrazy „množství práce" a „hodnota práce" přestaly být totožné, a že se tudíž

relativní hodnota zboží, ačkoli je určována pracovní dobou v něm obsaženou, neurčuje hodnotou práce, neboť tento výraz byl správný jen potud, pokud byl s předchozím výrazem totožný. Až budeme hovořit o Malthusovi[27], rozvedeme podrobněji, že dokonce i kdyby si dělník přivlastňoval svůj vlastní produkt, tj. hodnotu svého vlastního produktu, bylo by samo o sobě nesprávné a nejapné učinit tuto hodnotu čili hodnotu práce mírou hodnoty v témž smyslu, ve kterém je mírou hodnoty a hodnototvorným činitelem pracovní doba nebo práce sama. Ani v tomto případě by práce, kterou lze koupit za nějaké zboží, nemohla být mírou v témž smyslu, jako práce, která je v něm obsažena. Nanejvýš by jedna byla indexem druhé.

Buď jak buď, A[dam] Smith cítí, že je obtížné ze zákona, který určuje směnu zboží, vyvodit směnu mezi kapitálem a prací, která se zdánlivě zakládá na zcela protikladných a protichůdných zásadách. Tento rozpor ani nebylo možno vysvětlit, dokud se kapitál stavěl proti práci místo proti pracovní síle. A[dam] Smith velmi dobře věděl, že se pracovní doba vynaložená na reprodukci a udržování pracovní síly velmi liší od práce, kterou může pracovní síla sama vykonávat. Sám cituje z Cantillonova díla „Essai sur la nature du commerce":

„Tento autor poznamenává, že práce statného otroka se dá ocenit na dvojnásobnou hodnotu nákladů na jeho obživu, a domnívá se, že práce nejslabšího dělníka nemůže mít menší hodnotu než práce statného otroka" (sv. I, kn. I, kap. VIII, str. 137, *Garnier*[ův překlad]). [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 86—87.]

Na druhé straně je však zvláštní, že A[dam] Smith nepochopil, jak málo společného má jeho úvaha se zákonem, který řídí vzájemnou směnu zboží. To, že se zboží *A* a *B* směňují úměrně pracovní době v nich obsažené, není vůbec ovlivněno poměry, v nichž si výrobci *A* nebo *B* mezi sebou rozdělují produkty *A* nebo *B* či spíše jejich hodnotu. Připadne-li část produktu *A* pozemkovému vlastníkovi, druhá kapitalistovi a třetí dělníkovi, ať už jsou jejich podíly jakékoli, nemění to nic na tom, že *A* samo se směňuje za *B* úměrně své hodnotě. Na vzájemný poměr pracovní doby obsažené v každém z obou zboží, *A* a *B*, nemá vůbec vliv to, jak si jednotlivé osoby přivlastňují pracovní dobu obsaženou v *A* a *B*. „Uskuteční-li se

směna sukna za plátno, budou mít výrobci sukna na plátně právě takový podíl, jaký měli dříve podíl na sukně" ([Marx,] „Misère de la Philosophie", str. 29).[28] A to také ricardovci později právem proti |247| A[damovi] Smithovi uplatňovali. Tak malthusovec John Cazenove říká:

„Směna zboží a rozdělování se musí posuzovat odděleně... Okolnosti, které ovlivňují jedno, nepůsobí vždy na druhé. Tak například snížení výrobních nákladů určitého zboží změní jeho poměr ke všem ostatním druhům zboží, avšak nemusí nutně změnit jeho vlastní rozdělování, ani nijak ovlivnit rozdělování jiného zboží. Naproti tomu všeobecné snížení hodnoty zboží, postihující *stejným způsobem všechno zboží*, nezmění vzájemný poměr jednotlivých zboží; může však mít vliv — ale také nemusí — na rozdělování zboží." (*John Cazenove* v *předmluvě* k svému vydání *Malthusových „Definitions in Political Economy"*, London 1853.)

Protože však „rozdělování" hodnoty produktu mezi kapitalistu a dělníka samo spočívá na směně zboží — na směně zboží a pracovní síly — je tím přirozeně A[dam] Smith zmaten. To, že Smith přijal za míru hodnoty ještě i hodnotu práce, čili poměr, v němž se za zboží (nebo peníze) může kupovat práce, narušuje jeho vývody tam, kde podává teorii cen, kde zkoumá působení konkurence na míru zisku atd., zbavuje jeho dílo vší jednoty a dokonce vylučuje spoustu podstatných otázek z okruhu jeho zkoumání. Na *všeobecné* vývody o *nadhodnotě* to však, jak ihned uvidíme, nemá vliv, protože zde Smith vždy důsledně správně určuje hodnotu pracovní dobou obsaženou v různých zbožích.

A nyní k jeho výkladu.

Předem však je třeba zmínit se ještě o jedné okolnosti. A[dam] Smith směšuje různé věci. Předně, v 5. kapitole I. knihy píše [Garnierův překlad]:

„Každý člověk je bohatý nebo chudý podle toho, kolik má prostředků, aby si opatřil věci k životu nezbytné, věci život zpříjemňující a radovánky. Ale od té doby, co se všude ve všech odvětvích zavedla dělba práce, může si člověk pořídit svou vlastní prací jen velmi málo z těchto věcí, ve valné většině případů je odkázán *na práci jiných lidí*; sám je bohatý nebo chudý *podle toho, jaké množství práce si může zjednat nebo koupit*. Pro toho, kdo má zboží, jež nechce sám spotřebovat, nýbrž *směnit za jiné zboží, rovná se tedy hodnota kteréhokoli zboží množství práce*, které *mu toto zboží umožňuje koupit nebo zjednat*. Práce je tedy *skutečnou* mírou

směnné hodnoty každého zboží." (Kniha I, str. 59—60.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 51.]

Dále: „*(Zboží)* obsahuje *hodnotu jistého množství práce, které směňujeme za to,* ||248| co *má podle našeho soudu hodnotu stejného množství práce*... Nikoli zlatem nebo stříbrem, nýbrž prací se původně kupovalo všechno bohatství světa. A pro ty, kteří je mají a kteří je chtějí směnit za nějaké nové produkty, se jejich hodnota rovná přesně množství práce, které si za ně mohou koupit nebo zjednat." (Kniha I, kap. 5, str. 60—61.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 51.]

Konečně: „*Bohatství* je *moc*, jak říká pan Hobbes. Ale ten, kdo získá nebo zdědí veliké bohatství, ještě tím nutně nezískává nějakou politickou moc, ať už občanskou nebo vojenskou... Moc, kterou mu tento majetek dává ihned a přímo, je moc kupovat; je to právo disponovat *veškerou prací jiných nebo celým produktem této práce, který je v té době na trhu.*" (Cit. kn., str. 61.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 51—52.]

Vidíme, že na všech těchto místech směšuje Smith „*práci jiných*" s „*produktem této práce*". Směnná hodnota zboží, které patří tomu nebo onomu člověku, se po vzniku dělby práce zračí v cizím zboží, které si může onen člověk koupit, to znamená, v množství cizí práce, která je ve zboží obsažena, v množství materialisované cizí práce. A toto množství cizí práce se rovná onomu množství práce, které je obsaženo v jeho vlastním zboží. Jak Smith výslovně říká:

„Zboží obsahuje hodnotu určitého množství práce, které směňujeme za to, co podle našeho soudu obsahuje *hodnotu stejného množství práce.*"

Důraz je tu na změně vyvolané *dělbou práce*, totiž že bohatství už nespočívá v produktu vlastní práce, nýbrž v množství cizí práce, kterou tento produkt ovládá, v množství společenské práce, kterou může koupit, a to je určeno množstvím práce, které je v něm obsaženo. Ve skutečnosti je zde obsažen jen pojem směnné hodnoty, myšlenka, že má práce určuje mé bohatství už jen jako společenská práce, že toto bohatství je proto určováno produktem mé práce, který mi dává právo disponovat stejným množstvím společenské práce. Moje zboží, které obsahuje určité množství nutné pracovní doby, dává mi vládu nad kterýmkoli jiným zbožím stejné hodnoty, tedy nad stejným množstvím cizí práce, která je realisována v jiných užitných hodnotách. Důraz je tu na ztotožnění *mé* práce a *cizí* práce, jinými slovy společenské práce, způsobeném dělbou práce a směnnou hodnotou (že také *moje* práce nebo v mém zboží obsažená práce je

už *společensky* určena a že se její charakter podstatně změnil, to Adamovi uniká), a vůbec ne na rozdílu mezi *zpředmětněnou* prací a *živou prací* a na specifických zákonech její směny. Ve skutečnosti tu A[dam] Smith neříká nic jiného, než že hodnota zboží je určována množstvím pracovní doby v něm obsažené a že bohatství majitele zboží je v množství společenské práce, kterým disponuje.

Ale ztotožňování *práce* a *produktu práce* ‖249| tu už ovšem je prvním podnětem k tomu, aby se směšovalo určování hodnoty zboží množstvím práce, která je v něm obsažena, s určováním hodnoty zboží množstvím živé práce, kterou může koupit, čili určováním hodnoty zboží hodnotou práce. Říká-li A[dam] Smith:

„Jeho majetek je větší nebo menší přesně úměrně velikosti této moci, úměrně množství práce jiných, kterým může vládnout, čili, *což je totéž*" (a zde je chybné ztotožnění), „*úměrně produktu práce jiných*, který může koupit" (cit. dílo, str. 61) [srov. čes. vyd., sv. I, str. 52.],

pak by mohl právě tak dobře říci: jeho majetek je úměrný množství společenské práce obsažené v jeho vlastním zboží čili v jeho majetku, jak také poznamenává:

„(Zboží) obsahují hodnotu určitého množství práce, které směňujeme za to, co po našem soudu obsahuje hodnotu *stejného množství* práce."

(Slovo „*hodnota*" je zde zbytečné a nesmyslné.) Chybný závěr se ukazuje už v téže kap. 5, když například říká:

„A tak je práce, jejíž *vlastní hodnota* se nikdy nemění, jediným skutečným a konečným měřítkem, podle něhož se dá vždycky a všude oceňovat a srovnávat hodnota všeho zboží" (cit. kn., str. 66). [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 54.]

Co platí o práci samé, a proto i o její míře, o pracovní době, totiž že hodnota zboží je vždy úměrná pracovní době, která je v něm realisována, nechť se *hodnota práce* jakkoli mění, vyhrazuje se tu pro tuto měnící se hodnotu práce samu.

Zde A[dam] Smith zatím vyložil směnu zboží vůbec: podstatu směnné hodnoty, dělby práce a peněz. Účastníci směny stojí tu u něho proti sobě ještě jen jako majitelé zboží. Kupují cizí práci ve formě zboží, stejně jako ve formě zboží vystupuje i jejich vlastní práce. Množství společenské práce, kterým disponují, se proto

rovná množství práce, které je obsaženo ve zboží, za něž sami kupují. Když však Smith v dalších kapitolách přichází k směně mezi zpředmětněnou a živou prací, mezi kapitalistou a dělníkem, a *zdůrazňuje* tu, že hodnota zboží se už neurčuje množstvím práce, které je v něm obsaženo, nýbrž odlišným množstvím cizí, živé práce, které toto zboží může ovládat, tj. koupit, pak tím ve skutečnosti není řečeno, že zboží se už nesměňují úměrně pracovní době v nich obsažené, nýbrž jen to, že *obohacení*, zhodnocení hodnoty obsažené ve zboží a stupeň tohoto zhodnocení, závisí na větším nebo menším množství živé práce, které uvádí do pohybu zpředmětněná práce. A v tomto smyslu je to správné. Ale Smith tu zůstává nejasný.

[2. VŠEOBECNÉ POJETÍ NADHODNOTY U SMITHA. POJETÍ ZISKU, POZEMKOVÉ RENTY A ÚROKU JAKO SRÁŽKY Z PRODUKTU DĚLNÍKOVY PRÁCE]

|250| V kap. 6 knihy I přechází pak A[dam] Smith od vztahů, za nichž se předpokládá, že výrobci stojí proti sobě jen jako prodavači zboží a majitelé zboží, ke vztahům, za nichž dochází ke směně mezi majiteli pracovních podmínek a majiteli pouhé pracovní síly.

„V tomto prvotním primitivním stavu společnosti, kdy lidé *ještě nezačali akumulovat kapitál a přivlastňovat si půdu*, je zřejmě *množství práce nutné k získání různých předmětů* jedinou okolností, jež může vnést do směny jakýsi řád... Je přirozené, že to, co je obvykle výsledkem práce dvou dnů nebo dvou hodin, má dvakrát tak velkou hodnotu jako to, co je obvykle výsledkem práce jednoho dne nebo jedné hodiny." (Sv. I, kap. 6, str. 94–95, Garnier[ův překlad].) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 67.]

Pracovní doba nutná k výrobě různých zboží určuje tedy poměr, v němž se vzájemně směňují, čili jejich *směnnou hodnotu*.

„Za takového stavu věcí patří celý produkt práce pracovníkovi, a množství práce, které se obvykle vynakládá na to, aby se směnitelný předmět získal nebo vyrobil, je jedinou okolností, která může určovat množství práce, které se za tento předmět obvykle dá koupit, zjednat nebo směnit" (cit. kn., str. 96). [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 67–68.]

Za tohoto předpokladu je tudíž pracovník pouhým prodavačem zboží a jeden člověk disponuje prací druhého člověka jen potud,

pokud za své zboží kupuje jeho zboží. Svou prací ovládá tedy jen tolik práce jiného člověka, kolik práce je obsaženo v jeho vlastním zboží, neboť oba si vzájemně směňují jen zboží a směnná hodnota zboží je určena pracovní dobou v něm obsaženou, čili množstvím práce.

Ale, pokračuje Adam:

„Jakmile se *kapitál nahromadí v rukou jednotlivců*, budou ho ovšem někteří z nich používat tak, že budou zaměstnávat pracující lidi, dodávat jim suroviny a živobytí, *aby z prodeje produktů jejich práce čili z toho, oč jejich práce zvýšila hodnotu těchto surovin, dosáhli zisku*" (cit. kn., str. 96). [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 68.]

Ale zastavme se chvilku, než přejdeme k dalšímu textu. Předně, odkud se berou tito „pracující lidé", kteří nemají existenční prostředky a ani materiál k práci, lidé, kteří visí ve vzduchu? Zbavíme-li Smithův výraz jeho naivní formy, neznamená to nic jiného než to, že kapitalistická výroba začíná v tom okamžiku, kdy pracovní podmínky náleží jedné třídě a druhá třída má jen svou pracovní sílu. Toto oddělení práce od pracovních podmínek je předpokladem kapitalistické výroby.

A za druhé, co rozumí A[dam] Smith tím, že zaměstnavatelé práce používají dělníků k tomu, „*aby z prodeje produktů jejich práce čili* z toho, oč jejich práce | 251 | zvýšila hodnotu těchto surovin, *dosáhli zisku*?"

Myslí tím, že zisk pochází z *prodeje*, že zboží se prodává *nad* jeho hodnotou, tedy to, co Steuart nazývá „zisk ze zcizení", jenž není nic jiného než „kolísání bohatství mezi zúčastněnými stranami"?* Nechť odpoví sám.

„Směňuje-li se *hotový produkt práce*, ať už za peníze *nebo za práci*" (zde je opět pramen nového omylu) „nebo za jiné zboží, musí nad to, co by stačilo na úhradu ceny materiálu a mzdy dělníků, *připadnout ještě něco* na zisk podnikatele, který při této transakci riskuje svůj kapitál." [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 68.]

K tomuto riskování se vrátíme později (viz sešit VII, str. 173) v kapitole o apologetických výkladech zisku.[29] Pochází toto „něco, co musí připadnout na *zisk* podnikatele, směňuje-li se hotový produkt práce", z prodeje zboží nad jeho hodnotou, je to steuartovský „zisk ze zcizení"?

* Viz str. 37-38 tohoto díla. *(Pozn. red.)*

„*Hodnota,*" pokračuje Adam bezprostředně dále, „*kterou dělníci přidávají k surovinám,* se *tu* tedy" (jakmile nastane kapitalistická výroba) „rozpadá *na dvě části; jedna z nich platí jejich mzdu, druhá zisk zaměstnavatele z veškerého kapitálu, který zálohoval na suroviny a mzdy*" (cit. kn., str. 96—97). [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 68.]

Smith tu tedy výslovně prohlašuje, že zisk, kterého se dosahuje při *prodeji* hotového výrobku, nepochází z prodeje, nevzniká z toho, že zboží se prodává *nad* svou hodnotou, není „ziskem ze zcizení". Naopak, hodnota, tj. množství práce, které dělníci přidávají k materiálu, se rozpadá na dvě části. Jedna platí jejich mzdu čili je placena jejich mzdou. Vracejí tím jen takové množství práce, jaké ve formě mzdy dostali. Druhá část tvoří kapitalistův zisk, tj. množství práce, které kapitalista prodává, aniž je zaplatil. Prodává-li tedy zboží za jeho hodnotu, tj. za pracovní dobu, která je v něm obsažena, tj. směňuje-li je za jiné zboží podle zákona hodnoty, pochází jeho zisk z toho, že část práce obsažené ve zboží *nezaplatil*, ačkoli ji *prodal.* A[dam] Smith tím sám vyvrátil, že okolnost, že dělníkovi už nepatří celý produkt jeho práce, tj. že se o tento produkt neboli o jeho hodnotu musí rozdělit s vlastníkem kapitálu, ruší zákon, podle kterého se poměr, v němž se zboží vzájemně směňují neboli jejich směnná hodnota, určuje množstvím pracovní doby v nich zpředmětněné. Kapitalistův zisk odvozuje naopak právě z toho, že kapitalista nezaplatil část práce, která byla zboží přidána, z čehož pak vzniká jeho zisk při prodeji zboží. Uvidíme, že později ještě výslovněji vyvozuje zisk z práce, kterou dělník vykonává nad to množství práce, kterým *platí* mzdu, tj. nahrazuje ekvivalentem. Tím poznal pravý původ nadhodnoty. Zároveň výslovně konstatoval, že nevyplývá ze ‖ 252 | zálohovaných fondů, jejichž hodnota — ať už jsou v skutečném pracovním procesu sebeužitečnější — se v produktu jen prostě znovu objevuje, nýbrž že pochází výhradně z nové práce, kterou dělníci *přidávají k surovinám* v novém výrobním procesu, v němž tyto fondy figurují jako pracovní prostředky nebo jako pracovní nástroje.

Nesprávná je naproti tomu věta (založená na vpředu uvedeném směšování): „Směňuje-li se hotový produkt práce, ať už za peníze *nebo za práci* nebo za jiné zboží..."

Směňuje-li kapitalista zboží za peníze nebo zboží, vzniká jeho zisk z toho, že prodává více práce, než zaplatil, že nesměňuje stejné množství zpředmětněné práce za stejné množství živé práce. A[dam] Smith proto nesmí směnu ať už za peníze nebo za jiné zboží stavět naroveň směně hotového produktu práce za práci. Neboť při první směně vzniká nadhodnota z toho, že zboží se směňují podle své hodnoty, podle pracovní doby, která je v nich obsažena, avšak zčásti *není zaplacena.* Zde se předpokládá, že kapitalista nesměňuje stejné množství minulé práce za stejné množství živé práce; že množství živé práce, které si přivlastnil, je větší než množství živé práce, které zaplatil. Jinak by se dělníkova mzda rovnala hodnotě jeho produktu. Zisk při směně hotového produktu práce za peníze nebo zboží, směňuje-li se podle jejich hodnot, vzniká tedy z toho, že směna mezi hotovým produktem práce a živou prací podléhá jiným zákonům, že se zde nesměňují ekvivalenty. Tyto případy však nelze směšovat.

Zisk tak není ničím jiným než srážkou z hodnoty, kterou dělníci přidali k pracovnímu materiálu. Dělníci však nepřidávají k materiálu nic než nové množství práce. Dělníkova pracovní doba se tak rozpadá na dvě části; první je část, za kterou dostal od kapitalisty ekvivalent, svou mzdu, druhá je část, kterou dává kapitalistovi zdarma a která tvoří *zisk.* A[dam] Smith správně zdůrazňuje, že na mzdu a zisk se rozpadá jen ta část práce (hodnoty), kterou dělník nově přidal k materiálu; nově vytvořená nadhodnota tedy nemá sama o sobě nic společného s částí kapitálu, která byla vynaložena (na materiál a nástroje).

Když A[dam] Smith takto zredukoval zisk na přivlastnění nezaplacené cizí práce, ihned pak pokračuje:

„Někdo by se mohl domnívat, že zisk z kapitálu je jen jiný název pro mzdu za práci zvláštního druhu, totiž za dohled a řízení" (str. 97). [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 68.]

A tento nesprávný názor na „práci spojenou s dohledem a řízením" odmítá. Vrátíme se k tomu později v jiné kapitole.[30] Zde je jen důležité zdůraznit, že A[dam] Smith si je velmi přesně vědom toho, že jeho názor na původ zisku je v protikladu k tomuto apologetickému názoru, a tento protiklad vyzdvihuje a výslovně zdůrazňuje. Po zdůraznění tohoto protikladu pokračuje:

|| 253 | „Za tohoto stavu věcí nepatří tedy vždycky celý produkt práce pracovníkovi. Musí se o něj ve většině případů dělit s *vlastníkem kapitálu*, který ho zaměstnává. A množství práce obvykle vynakládané na získání nebo zhotovení toho nebo onoho zboží už není jedinou okolností určující množství práce, které se za ně obvykle může koupit, zjednat nebo směnit. Je zřejmé, že na zisk z kapitálu, který zálohuje mzdy a opatřuje materiál k práci, je třeba ještě jistého *dodatečného množství* práce." (Cit. dílo, str. 99.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 69.]

To je zcela správné. Za kapitalistické výroby kupuje zpředmětněná práce — představovaná penězi nebo zbožím — kromě množství práce, které je obsaženo v ní samé, vždy ještě „jisté dodatečné množství" živé práce „na zisk z kapitálu", což však jinými slovy znamená jen tolik, že zpředmětněná práce si zdarma přivlastňuje část živé práce, že si ji přivlastňuje, aniž za ni zaplatí. Tím, že Smith stále zdůrazňuje, že tento převrat přichází s kapitalistickou výrobou, převyšuje Ricarda. Naproti tomu zůstává za Ricardem v tom, že je stále v zajetí názoru, kterému svými vývody sám odporuje, totiž, že tímto změněným poměrem mezi zpředmětněnou prací a živou prací dochází ke změně v určení relativní hodnoty zboží, která vzájemně nerepresentují nic než materialisovanou práci, daná množství realisované práce.

Když Smith takto ukázal nadhodnotu v jedné z jejích forem, ve formě zisku, jako část práce, kterou dělník koná nad tu část práce, která platí jeho mzdu, činí totéž s jinou částí nadhodnoty, s *pozemkovou rentou*. Jednou z věcných podmínek práce, které jsou práci odcizeny a proto vůči ní vystupují jako cizí vlastnictví, je *kapitál*; druhou je *sama* země, země jako pozemkové vlastnictví. Proto když A[dam] Smith pojednal o *vlastníkovi kapitálu*, pokračuje:

„Jakmile se všechna půda v některé zemi stane soukromým majetkem, požadují majitelé půdy, kteří stejně jako všichni *ostatní lidé* chtějí sklízet tam, kde nesili, *pozemkovou rentu* dokonce i za přirozené plody země..." (Dělník) „musí majiteli půdy *postupovat část toho, co sklidí nebo vyrobí svou prací*. Tato část nebo, což je totéž, cena této části tvoří *pozemkovou rentu*." (Cit. dílo, str. 99–100.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 69.]

Tedy jak vlastní průmyslový zisk, tak i pozemková renta je jen částí práce, kterou dělník přidal k surovinám a *kterou přenechává*, kterou bez zaplacení postupuje vlastníkovi půdy, pozemkovému vlastníku; je tudíž jen částí nadpráce, kterou dělník koná nad tu

část pracovní doby, ve které pracuje, aby zaplatil svou mzdu čili dal ekvivalent za pracovní dobu obsaženou ve mzdě.

A[dam] Smith tedy chápe *nadhodnotu*, totiž nadpráci, přebytek vykonané a ve zboží realisované práce *nad* zaplacenou prací, tj. nad prací, která dostala svůj ekvivalent ve mzdě, jako *všeobecnou kategorii*, | 254 | a vlastní zisk a pozemkovou rentu jen jako její odnože. Přesto však nadhodnotu jako takovou neoddělil jako zvláštní kategorii od zvláštních forem, kterých nabývá v zisku a v pozemkové rentě. Z toho vyplývá u něho, a ještě víc u Ricarda, mnoho omylů a nedostatků při zkoumání.

Jinou formou, v níž se projevuje nadhodnota, je *úrok z kapitálu*, úrok z peněz. Ale tento „*úrok z peněz je vždycky*" (říká Smith v téže kapitole) „*odvozený důchod*, který, není-li zaplacen ze *zisku*, jenž pochází z použití těchto peněz, musí se zaplatit z nějakého jiného zdroje důchodu" (tedy buď z pozemkové renty, nebo ze mzdy; v druhém případě, vezmeme-li průměrnou mzdu, nepochází úrok z nadhodnoty, nýbrž je srážkou ze mzdy čili — a v této formě, jak později příležitostně uvidíme, se vyskytuje za nerozvinuté kapitalistické výroby — je jen jinou formou zisku[31]), „není-li ovšem dlužník marnotratník, který si udělá další dluh, aby mohl zaplatit úroky z dluhu prvního" (cit. dílo, str. 105—106). Úrok je tedy buď částí *zisku*, kterého se dosahuje vypůjčeným kapitálem; pak je tedy druhotnou formou zisku, jeho odnoží, tedy jen dalším rozdělením nadhodnoty, přivlastňované ve formě zisku, mezi různé osoby. Nebo se platí z renty. Pak platí totéž. Nebo jej dlužník platí ze svého vlastního nebo cizího kapitálu. Pak nepředstavuje vůbec žádnou nadhodnotu, nýbrž jen jiné rozdělení existujícího bohatství, „výkyv v rovnováze bohatství mezi účastníky", jako je tomu u „zisku ze zcizení". Vyjma poslední případ, kde úrok není vůbec formou nadhodnoty (a vyjma případ, kde je srážkou ze mzdy čili kde je sám formou zisku; o posledně uvedeném případě Adam nemluví), je tedy úrok jen druhotnou formou nadhodnoty, pouhou částí zisku nebo renty (týká se jen rozdělení zisku a renty), a nepředstavuje tedy rovněž nic jiného než část nezaplacené nadpráce.

„Peněžní prostředky, které se půjčují na úrok, *považuje* věřitel vždy za kapitál. Očekává, že je ve stanovené době dostane zpět a že dlužník mu zatím bude za

jejich používání platit jistou roční rentu. Dlužník může těchto prostředků použít buď jako *kapitálu*, nebo *jako fondu určeného pro bezprostřední spotřebu*. Používá-li jich jako kapitálu, vynakládá je na vydržování produktivních pracovníků, *kteří reprodukují jejich hodnotu a k tomu ještě zisk*. V tomto případě může kapitál vrátit a zaplatit úroky, aniž zcizí nebo se dotkne některého jiného zdroje důchodu. Použije-li jich jako fondu určeného pro bezprostřední spotřebu, jedná jako marnotratník a rozplýtvá na vydržování zahalečů to, co bylo určeno na vydržování pracujících lidí. V tomto případě nemůže ani vrátit kapitál, ani zaplatit úroky, aniž něco zcizí nebo ubere z některého jiného zdroje důchodu, jako například ze svého majetku nebo z pozemkové renty." (Sv. II, kn. II, kap. 4, str. 127, vyd. MacCulloch.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 336.]

| 255 | Kdo si tedy vypůjčuje peníze, to znamená v tomto případě kapitál, používá jich buď sám jako kapitálu a dosahuje jejich pomocí zisku. V tomto případě je úrok, který platí věřiteli, jen částí zisku se *zvláštním jménem*. Nebo vypůjčené peníze spotřebuje. Pak rozmnožuje majetek věřitele, kdežto svůj vlastní majetek zmenšuje. Dochází jen k jinému rozdělení bohatství, k jeho přechodu z rukou marnotratníka do rukou lichváře, nedochází však k tvorbě nadhodnoty. Pokud tedy úrok vůbec představuje nadhodnotu, není ničím jiným než částí zisku, a ten zase není ničím jiným než určitou formou nadhodnoty, tj. nezaplacené práce.

Konečně A[dam] Smith poznamenává, že i všechny důchody osob, které žijí z daní, jsou buď placeny ze mzdy, tj. jsou srážkou ze mzdy samé, nebo je jejich zdrojem zisk a pozemková renta, tj. jsou jen tituly, pod nimiž se různé stavy podílejí na zisku a pozemkové rentě, které nejsou ničím jiným než různými formami nadhodnoty.

„Všechny daně a všechny důchody, které se zakládají na daních, jako platy, pense a nejrůznější roční platby, jsou konec konců odvozeny z některého z těchto tří původních zdrojů důchodu a vyplácejí se, ať už nepřímo nebo přímo, buď ze mzdy, nebo ze zisku z kapitálu, nebo z pozemkové renty" ([Garnierův překlad], kn. I, kap. 6, str. 106). [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 72.]

Peněžní úrok stejně jako daně a z daní odvozené důchody jsou tedy — pokud nejsou srážkami ze samé mzdy — pouhými podíly na zisku a pozemkové rentě, a ty zase nejsou ničím jiným než nadhodnotou, tj. nezaplacenou pracovní dobou.

To je všeobecná teorie nadhodnoty A[dama] Smitha.

A[dam] Smith shrnuje ještě jednou celý svůj názor, přičemž teprve jasně vysvítá, i když se málo snaží, aby to nějak zdůvodnil, že hodnota, kterou dělník přidává k produktu (po srážce výrobních nákladů, hodnoty surovin a pracovních nástrojů), se už neurčuje pracovní dobou obsaženou v produktu, protože dělník si sám tuto hodnotu nepřivlastňuje celou, nýbrž musí se o tuto hodnotu nebo o produkt dělit s kapitalistou a pozemkovým vlastníkem. Způsob, jak se rozděluje hodnota zboží mezi výrobce tohoto zboží, ovšem nic nemění na její povaze, ani na vzájemném hodnotovém poměru zboží.

„Jakmile se půda stane soukromým vlastnictvím, vyžaduje vlastník půdy podíl téměř na všech produktech, které dělník na ní může vyrobit nebo sklidit. *Jeho pozemková renta je první srážkou z produktu práce vynaložené na půdě.* Ale ten, kdo obdělává půdu, má zřídkakdy prostředky k živobytí až do sklizně. Živobytí se mu zpravidla zálohuje z kapitálu jeho pána, pachtýře, který ho zaměstnává a který by ho nikdy nezaměstnával, kdyby nezískával část produktu jeho práce, tj. kdyby se mu jeho kapitál nenahrazoval se ziskem. *Tento zisk tvoří druhou srážku* ||256| *z produktu práce vynaložené na půdě. Stejná srážka na zaplacení zisku* postihuje produkt téměř všech ostatních druhů práce. V každém řemesle a průmyslu potřebuje většina dělníků zaměstnavatele, aby jim zálohoval materiál, mzdu a živobytí do té doby, dokud se práce nedokončí. *Tento zaměstnavatel se pak s nimi dělí o produkt jejich práce neboli o hodnotu, kterou tato jejich práce přidává zpracovaným surovinám, a tento podíl tvoří jeho zisk.*“ (Sv. I, kn. I., kap. 8, str. 109—110 [vydal MacCulloch].) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 84.]

Zde tedy označuje A[dam] Smith přímo a bez okolků pozemkovou rentu a zisk z kapitálu jako prosté *srážky* z dělníkova produktu neboli z hodnoty jeho produktu, která se rovná množství práce přidané k materiálu. Ale tato srážka se může skládat, jak sám A[dam] Smith dříve dokázal, jen z té části práce, kterou dělník přidává surovinám nad množství práce, které platí jen jeho mzdu, čili poskytuje jen ekvivalent za mzdu; tato srážka se tedy skládá z nadpráce, z nezaplacené části jeho práce. (Mimochodem, zisk a renta, neboli kapitál a pozemkové vlastnictví, tedy nemohou být nikdy *zdrojem hodnoty*.)

[3. SMITH ROZŠIŘUJE POJEM NADHODNOTY NA VŠECHNY SFÉRY SPOLEČENSKÉ PRÁCE]

Vidíme, že A[dam] Smith udělal při analyse nadhodnoty, a tedy i kapitálu, proti fysiokratům veliký pokrok. U fysiokratů tvoří nadhodnotu jen určitý druh reálné práce — zemědělská práce. Zkoumají tedy užitnou hodnotu práce, a ne pracovní dobu, všeobecnou společenskou práci, která je jediným zdrojem hodnoty. Ale u této zvláštní práce tvoří nadhodnotu ve skutečnosti *příroda*, půda, a to v tom smyslu, že se zvětšuje množství hmoty (organické), že produkovaná hmota je větší než spotřebovaná hmota. Chápou to však ještě ve formě zcela omezené, a proto zkreslené fantastickými představami. Naproti tomu u A[dama] Smitha tvoří hodnotu všeobecně společenská práce, ať už se zračí v jakýchkoli užitných hodnotách, prostě množství nutné práce. Nadhodnota — ať už se objevuje ve formě zisku, pozemkové renty nebo druhotné formy úroku — není nic jiného než část této práce, kterou si přivlastňují vlastníci věcných podmínek práce při směně se živou prací. U fysiokratů se proto nadhodnota objevuje jen ve formě pozemkové renty. U A[dama] Smitha jsou pozemková renta, zisk a úrok jen různé formy nadhodnoty.

Nazývám-li nadhodnotu, pokud se vztahuje na úhrnné množství zálohovaného kapitálu, *ziskem z kapitálu*, je to proto, že kapitalista, který se bezprostředně účastní výroby, si *bezprostředně* přivlastňuje nadpráci, přičemž je lhostejné, na které položky musí později tuto nadhodnotu rozdělit, ať už se dělí s pozemkovým vlastníkem nebo s věřitelem, který mu půjčil kapitál. Tak pachtýř platí přímo pozemkovému vlastníkovi. Tak továrník platí z nadhodnoty, kterou si přivlastnil, pozemkovou rentu vlastníkovi půdy, na níž továrna stojí, a úrok kapitalistovi, který mu zálohoval kapitál.

‖257‖ ⟨Nyní zbývá ještě prozkoumat: 1. směšování nadhodnoty a zisku u A[dama] Smitha; 2. jeho názory na produktivní práci; 3. jak dělá z renty a zisku *zdroje hodnoty*, a jeho nesprávnou analysu „přirozené ceny" zboží, v níž podle jeho názoru neexistuje hodnota surovin a nástrojů odděleně od „ceny" zmíněných tří „zdrojů důchodu" a nezapočítává se do ní.⟩

[4. SMITHOVO NEPOCHOPENÍ SPECIFICKÉHO PŮSOBENÍ ZÁKONA HODNOTY PŘI SMĚNĚ MEZI KAPITÁLEM A NÁMEZDNÍ PRACÍ]

Mzda, tj. ekvivalent, za který si kapitalista kupuje dočasnou disposici pracovní silou, není zboží v jeho bezprostřední formě, nýbrž zboží prošlé metamorfosou — jsou to peníze, zboží v jeho samostatné formě jakožto směnná hodnota, jakožto bezprostřední materialisace společenské práce, všeobecné pracovní doby. Za tyto peníze si ovšem dělník kupuje zboží za touž cenu ⟨k takovým detailům, jako že například kupuje za méně příznivých podmínek a okolností atd., tu nebudeme přihlížet⟩ jako každý jiný majitel peněz. Vůči prodavačům zboží vystupuje — stejně jako každý jiný majitel peněz — jako kupec. V oběhu zboží nevystupuje jako dělník, nýbrž jako pól peníze proti pólu zboží, jako majitel zboží v jeho všeobecné, vždy směnitelné formě. Jeho peníze se opět přeměňují v různé druhy zboží, které mu mají sloužit jako užitné hodnoty; v tomto procesu směny kupuje zboží za cenu, kterou mají běžně na trhu, všeobecně řečeno, za jejich hodnotu. Prodělává zde jen akt *P—Z*, který označuje změnu formy, ale, všeobecně vzato, naprosto ne změnu velikosti hodnoty. Avšak protože svou prací, která se materialisovala v produktu, přidal nejen tolik pracovní doby, kolik jí bylo obsaženo v penězích, jež dostal, nezaplatil jen ekvivalent, nýbrž dal také zdarma nadpráci, která je právě zdrojem zisku, dal *fakticky* (zprostředkující pohyb, obsažený v prodeji pracovní síly, odpadá, přihlížíme-li jen k výsledku) vyšší hodnotu, než je hodnota peněžní sumy, která tvoří jeho mzdu. Za více pracovního času koupil to množství práce, které bylo realisováno v penězích, které k němu připlývají jako mzda. Lze tedy říci, že právě tak kupuje všechno zboží, ve které se přeměňují jeho vydělané peníze (což je jen samostatný výraz určitého množství společenské pracovní doby) nepřímo za větší pracovní dobu, než je v tomto zboží obsažena, ačkoli je kupuje za stejnou cenu jako každý jiný kupec nebo majitel zboží při jeho první přeměně. A naopak, peníze, za které kapitalista kupuje práci, obsahují menší množství práce, méně pracovní doby, než je množství práce nebo pracovní doby dělníkovy, které je obsaženo ve zboží,

jež vyrobil; kromě množství práce, které je obsaženo v této peněžní sumě, jež tvoří mzdu, kupuje kapitalista ještě dodatečné množství práce, za které neplatí, ještě určité množství práce navíc nad množství práce obsažené v penězích, kterými zaplatil. A toto dodatečné množství práce tvoří právě nadhodnotu vytvořenou kapitálem.

Protože však peníze, | 258 | za které kapitalista kupuje práci (fakticky zde konec konců kupuje práci, i když při zprostředkování směnou nekupuje přímo práci, nýbrž pracovní sílu), nejsou nic jiného než přeměněná forma *všech ostatních druhů zboží*, jejich samostatná existence jako směnná hodnota, je rovněž možno říci, že všechny druhy zboží kupují při směně s živou prací více práce, než je v nich obsaženo. Toto „více" tvoří právě nadhodnotu.

Je velkou zásluhou A[dama] Smitha, že právě v těch kapitolách první knihy (kap. 6, 7, 8), ve kterých přechází od prosté směny zboží a jejího zákona hodnoty ke směně mezi zpředmětněnou a živou prací, ke směně mezi kapitálem a námezdní prací, ke zkoumání zisku a pozemkové renty všeobecně, zkrátka k původu nadhodnoty, že v těchto kapitolách cítí, že tu vzniká trhlina, že — ať už je to způsobeno čímkoli, něčím, co nechápe — se zákon fakticky konec konců ruší, že se směňuje více práce za méně práce (z hlediska dělníka), méně práce za více práce (z hlediska kapitalisty). Je velkou zásluhou A[dama] Smitha, že zdůrazňuje, i když ho to formálně svádí z cesty, že s *akumulací kapitálu* a s *pozemkovým vlastnictvím* — tudíž s osamostatněním podmínek práce vůči práci samé — dochází k obratu, zdánlivě (a konec konců fakticky) k přeměně zákona hodnoty v jeho protiklad. Jeho teoretická síla je v tom, že tento rozpor cítí a zdůrazňuje, jeho teoretická slabost pak je v tom, že ho tento rozpor u všeobecného zákona, dokonce i při jeho uplatňování na prostou směnu zboží, uvádí do omylu, že nechápe, že tento rozpor je způsoben tím, že se zbožím stává pracovní síla a že užitná hodnota tohoto specifického zboží, která tedy nemá nic společného s jeho směnnou hodnotou, je tou energií, která vytváří směnnou hodnotu. Ricardo převyšuje A[dama] Smitha v tom, že se těmito zdánlivými a konec konců skutečnými protiklady nedává mýlit. Za A[damem] Smithem však zůstává v tom, že ani netuší, že tu je problém, a proto ho *specifický* vývoj, kterým prochází zákon

hodnoty při vzniku kapitálu, ani na okamžik nezaráží a ani nezajímá. Jak se to, co je u A[dama] Smitha geniální, stává u Malthuse ve srovnání s Ricardovým stanoviskem reakčním, uvidíme později.[32]

Tento názor ovšem zároveň způsobuje Smithovu kolísavost, nejistotu, bere mu pevnou půdu pod nohama a nedovoluje mu — na rozdíl od Ricarda — dospět k ucelenému teoretickému názoru na abstraktní všeobecné základy buržoasního systému.

‖259| Uvedený výrok A[dama] Smitha, že zboží kupuje více práce, než je v něm obsaženo, čili že dělník platí za zboží vyšší hodnotu, než je v něm obsažena, vyjadřuje Hodgskin takto:

„*Přirozená cena* (neboli *nutná* cena) znamená celkové *množství práce*, které vyžaduje příroda od člověka k výrobě nějakého zboží... Práce byla prvním a i nyní je a vždy zůstane jediným naším kupním prostředkem při směně s přírodou... Ať už je k zhotovení určitého zboží třeba jakéhokoli množství práce, musí dělník, chce-li toto zboží získat a dostat do svého majetku, za současného stavu společnosti vždy vynaložit mnohem více práce, než je třeba k tomu, aby se toto zboží zakoupilo od přírody. Přirozená cena, která se pro dělníka takto zvyšuje, je *sociální cenou*. Tyto dvě ceny musíme vždy rozlišovat." (*Thomas Hodgskin*, „*Popular Political Economy* etc.", *Londýn 1827*, str. 219—220.)

V tomto Hodgskinově pojetí se znovu opakuje jak to, co je v názorech A[dama] Smitha správné, tak i to, co je v nich chybné a co působí zmatek.

[5. SMITHOVO ZTOTOŽŇOVÁNÍ NADHODNOTY A ZISKU. VULGÁRNÍ PRVEK V SMITHOVĚ TEORII]

Viděli jsme, jak A[dam] Smith vykládá *nadhodnotu* vůbec, z níž pozemková renta a zisk tvoří jen různé formy a součásti. Podle jeho pojetí nemá ta část kapitálu, která se skládá ze surovin a výrobních prostředků, bezprostředně nic společného s tvorbou nadhodnoty. Nadhodnota vzniká výhradně z dodatečného množství práce, které dělník dává *nad* tu část své práce, která tvoří jen ekvivalent jeho mzdy. Nadhodnota tedy také vzniká přímo jen z té části kapitálu, která se vydává na mzdu, neboť je to jediná část kapitálu, která se nejen sama reprodukuje, ale která vyrábí „přebytek". Naproti tomu v zisku se nadhodnota uvádí do poměru k celkové sumě zálohova-

ného kapitálu, a kromě této modifikace přistupují zde ještě další modifikace, které vyplývají z vyrovnávání zisků v různých výrobních sférách kapitálu.

Adam sice v podstatě zkoumá nadhodnotu, ale protože ji nevykládá výslovně ve formě určité kategorie, odlišné od jejích zvláštních forem, směšuje ji hned nato přímo a bez jakýchkoli zprostředkujících článků s její rozvinutější formou — ziskem. Tato chyba se vyskytuje i u Ricarda a všech jeho následovníků. Vzniká z toho řada nedůsledností (velmi nápadných zejména u Ricarda, neboť u něho je základní zákon hodnoty doveden k systematičtější jednotě a důslednosti, a proto tím nápadněji vystupují i jeho nedůslednosti a rozpory), nevyřešených rozporů a nesmyslů, které se ricardovci (jak později uvidíme v oddílu o zisku) pokoušejí řešit scholasticky frázemi.[33] Hrubý empirismus se tu zvrací ve falešnou metafysiku, scholastiku, která se pachtí, aby nepopiratelně empirické jevy vyvodila přímo, prostou formální abstrakcí, z obecného zákona nebo aby mu je nějak přizpůsobila. Příklad toho ukážeme už zde, při rozboru Smithových názorů na nadhodnotu, protože zmatek začíná u něho nikoli tam, kde ex professo [výslovně] pojednává o zisku a pozemkové rentě, těchto zvláštních formách nadhodnoty, nýbrž tam, kde zisk a pozemkovou rentu chápe jen jako formy nadhodnoty vůbec, jako „*srážky* z práce, kterou dělníci přidali k surovinám".

||260| Poté, co A[dam] Smith v kap. 6 knihy I řekl: „Proto se tu hodnota, kterou dělníci *přidávají* k surovinám, rozpadá na dvě části; jedna z nich platí jejich mzdu, druhá zisk zaměstnavatele z veškerého kapitálu, který zálohoval na suroviny a mzdy," pokračuje: „Neměl by" (podnikatel) „zájem zaměstnávat tyto dělníky, kdyby neočekával, že prodejem jejich výrobků získá o něco víc, než je nutné k úhradě jeho kapitálu; neměl by zájem používat raději většího kapitálu místo menšího kapitálu, kdyby jeho zisky nebyly v určitém poměru k velikosti použitého kapitálu." [Srov. čcs. vyd., sv. I, str. 68.]

K tomu je třeba poznamenat především: A[dam] Smith zredukoval nadhodnotu — přebytek, který podnikatel získá nad množství hodnoty nutné k uhrazení jeho kapitálu — na část práce, kterou dělníci přidávají k surovině nad to množství práce, které platí jejich mzdy; vyvozuje tedy tento přebytek výhradně z té části kapitálu, která je vynaložena na mzdu. Avšak tento přebytek ihned chápe

ve formě zisku, tj. nevyvozuje jej z té části kapitálu, z které vzniká, nýbrž považuje jej za přebytek nad celkovou hodnotou zálohovaného kapitálu, „nad veškerým kapitálem, který zálohoval na suroviny a mzdy" (nedopatřením jsou zde vynechány výrobní prostředky). Chápe tedy nadhodnotu bezprostředně ve formě zisku. Z toho vznikají potíže, na něž hned narazíme.

Kapitalista, říká A[dam] Smith, „by neměl zájem zaměstnávat tyto dělníky, kdyby neočekával, že prodejem jejich výrobků získá o *něco víc*, než je nutné k úhradě jeho kapitálu".

Předpokládáme-li kapitalistické vztahy, je to naprosto správné. Kapitalista nevyrábí, aby výrobkem uspokojil své potřeby; nevyrábí vůbec s bezprostředním zřetelem na spotřebu. Vyrábí, aby vyráběl nadhodnotu. Ale tímto předpokladem — který neznamená nic jiného než to, že za kapitalistické výroby vyrábí kapitalista pro nadhodnotu — A[dam] Smith *nadhodnotu nevysvětluje*, jak to později dělali mnozí jeho zpozdilí následovníci, tzn. nevysvětluje existenci nadhodnoty z kapitalistova zájmu, z jeho touhy po nadhodnotě. Vyvodil už nadhodnotu z hodnoty, kterou dělníci „přidávají k surovinám nad hodnotu přidanou v náhradu za obdrženou mzdu". Ale hned nato pokračuje: Kapitalista by neměl zájem používat raději většího kapitálu místo menšího kapitálu, kdyby jeho zisky nebyly v určitém poměru k velikosti použitého kapitálu. Zde se už zisk nevykládá z povahy nadhodnoty, ale z kapitalistova „zájmu". A to je čirá hloupost.

A[dam] Smith necítí, že tím, že tak bezprostředně směšuje nadhodnotu se ziskem a zisk s nadhodnotou, staví na hlavu zákon ‖261| o původu nadhodnoty, který právě vyslovil. Je-li nadhodnota jen tou „částí hodnoty" (neboli množstvím práce), „kterou dělník *přidává nad* tu část, kterou přidává k surovině jako náhradu za mzdu", proč by měla tato druhá část bezprostředně vzrůstat proto, že hodnota zálohovaného kapitálu je v jednom případě větší než ve druhém? Ještě jasněji tento rozpor vysvítá z příkladu, který A[dam] Smith hned nato sám uvádí, aby vyvrátil názor, podle kterého má být zisk mzdou za tak zvanou „práci s dohledem a řízením".

Říká totiž:

(Zisk z kapitálu) „se však naprosto liší od mzdy; řídí se naprosto jinými zákony a není vůbec úměrný velikosti a povaze této domnělé práce s dohledem a řízením. *Řídí se jedině hodnotou použitého kapitálu* a je větší nebo menší podle velikosti tohoto kapitálu. Tak například dejme tomu, že v jistém místě, kde *průměrný roční zisk* z kapitálu použitého v průmyslu *činí deset procent*, jsou dvě manufaktury a v každé z nich je zaměstnáno dvacet dělníků za mzdu 15 liber št. ročně, takže každá manufaktura vyplácí ročně na mzdách 300 liber št. Předpokládejme dále, že v jedné manufaktuře se zpracovávají suroviny horší jakosti v hodnotě pouhých 700 liber št. ročně, v druhé jemnější suroviny v hodnotě 7000 liber št. ročně. Kapitál použitý v první manufaktuře činí jen 1000 liber št., kapitál použitý ve druhé 7300 liber št. A tak při desetiprocentní míře bude podnikatel z první manufaktury očekávat roční zisk jen asi 100 liber št., kdežto podnikatel z druhé manufaktury bude očekávat ročně 730 liber št. Ale přestože se jejich zisky tak nesmírně liší, jejich práce s dohledem a řízením může být stejná nebo téměř stejná." (Cit. dílo.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 68.]

Od nadhodnoty v její obecné formě přicházíme ihned k všeobecné míře zisku, která nemá s otázkou bezprostředně nic společného. Ale pojďme dále! V obou továrnách je zaměstnáno po dvaceti dělnících; jejich mzda je v obou továrnách stejná a rovná se 300 librám št. To tedy dokazuje, že to není tak, že by se v jedné z nich používalo vyššího druhu práce než v druhé, takže jedna pracovní hodina, a tedy i jedna hodina nadpráce, v jedné továrně by se rovnala několika hodinám nadpráce v druhé. Naopak, v obou se předpokládá stejná průměrná práce, jak o tom svědčí rovnost mezd. Jak tedy může být nadpráce, kterou dělníci „přidávají nad cenu svých mezd", v jedné z těchto továren sedmkrát tak velká jako v druhé? Nebo proč by měli dělníci v jedné z těchto továren proto, že je v ní zpracovaná surovina sedmkrát tak drahá jako v druhé, dávat sedmkrát tolik nadpráce co v druhé, ačkoli v obou dostávají stejnou mzdu, tj. pracují stejnou dobu, aby |262| reprodukovali svou mzdu?

To, že je zisk v jedné manufaktuře sedmkrát tak velký jako ve druhé — anebo vůbec zákon zisku, podle něhož je zisk úměrný velikosti zálohovaného kapitálu — odporuje tedy prima facie [na první pohled] zákonu nadhodnoty neboli zisku (neboť A[dam] Smith oba bezprostředně ztotožňuje), podle něhož nadhodnota vyjadřuje jen nezaplacenou nadpráci dělníků. A[dam] Smith to uvádí zcela naivně a bezmyšlenkovitě, nemaje o rozporu, který v tom vězí,

ani nejmenší tušení. Všichni jeho následovníci — protože ani jeden z nich nezkoumá nadhodnotu všeobecně, odděleně od jejích určitých forem — zůstali mu v tom věrni. U Ricarda, jak už jsme poznamenali, to vystupuje jen ještě ostřeji.

Protože A[dam] Smith redukuje nadhodnotu nejen na zisk, nýbrž i na pozemkovou rentu — na dva zvláštní druhy nadhodnoty, jejichž pohyb je určován zcela odlišnými zákony — mohl už z toho vidět, že nelze přímo zaměňovat všeobecnou abstraktní formu se žádnou z jejích zvláštních forem. Stejně jako pro něho, je i pro všechny ostatní pozdější buržoasní ekonomy zpravidla typické to, že nemají dost teoretického smyslu pro chápání rozdílů ve formě ekonomických vztahů, že hrubě přistupují k empiricky danému materiálu a že se zajímají jen o něj. Z toho vyplývá i jejich neschopnost správně pochopit peníze, kde jde jen o různé přeměny formy směnné hodnoty při nezměněné velikosti hodnoty.

[6. SMITHŮV NESPRÁVNÝ NÁZOR NA ZISK, POZEMKOVOU RENTU A MZDU JAKOŽTO ZDROJE HODNOTY]

Lauderdale vytýká v díle *„Recherches sur la nature et l'origine de la richesse publique" (traduit par Lagentie de Lavaïsse, Paris 1808)* Smithovu pojetí nadhodnoty — o němž říká, že odpovídá názorům, které formuloval už Locke — že podle tohoto pojetí kapitál není původním zdrojem bohatství, ačkoli jej Smith za něj vydává, ale pouze odvozeným zdrojem bohatství. Příslušná místa znějí:

„Před více než sto lety vystoupil Locke s téměř stejným názorem" (jako A[dam] Smith)... ‚Peníze,' říká, ‚jsou sterilní věc, která nic neprodukuje; veškerá služba, kterou nám poskytují, záleží v tom, že podle vzájemné dohody přenášejí zisk, který byl odměnou za práci jednoho člověka, do kapsy jiného člověka'" (*Lauderdale*, str. 116). „Kdyby tato představa o zisku z kapitálu byla do písmene správná, vyplývalo by z toho, že kapitál není původním, nýbrž jen odvozeným zdrojem bohatství, a kapitál by proto nebylo možno považovat za jeden ze zdrojů bohatství, neboť zisk z něho je pouhým přemístěním důchodu z dělníkovy kapsy do kapsy kapitalistovy" (cit. dílo, str. 116—117).

Pokud se hodnota kapitálu objevuje znovu ve výrobku, nelze kapitál nazývat „zdrojem bohatství". Kapitál zde přidává výrobku

svou vlastní hodnotu jen jako nahromaděná práce, jako určité množství materialisované práce.

Kapitál je tvůrcem hodnoty jen jako *vztah*, pokud jako donucovací síla vládnoucí nad námezdní prací přinucuje námezdní práci k nadpráci, čili pokud pohání produktivní sílu práce a nutí ji vytvářet relativní nadhodnotu. V obou případech kapitál produkuje hodnotu jen ‖ 263 | jako síla, která se odcizila práci a vládne nad jejími vlastními předmětnými podmínkami, vůbec jen jako jedna z forem námezdní práce samé, jako její podmínka. Ale ve smyslu běžném u ekonomů, jako nahromaděná práce existující v penězích nebo ve zboží, působí kapitál — stejně jako všechny podmínky práce, nevyjímaje přírodní síly, za které se neplatí — produktivně v pracovním procesu, při výrobě užitných hodnot, avšak nikdy se nestává zdrojem hodnoty. Nevytváří žádnou novou hodnotu a vůbec přidává výrobku směnnou hodnotu jen potud, pokud má sám směnnou hodnotu, tj. pokud se sám skládá ze zpředmětněné pracovní doby; zdrojem jeho hodnoty je tudíž práce.

Lauderdale má pravdu v tom, že se A[dam] Smith, když vykládá povahu nadhodnoty a hodnoty, dopouští chyby tím, že kapitál a půdu chápe jako samostatné zdroje směnné hodnoty. Jsou pro své majitele zdroji důchodu potud, že jsou titulem k určitému množství nadpráce, které musí dělník odpracovat nad pracovní dobu nutnou k nahrazení své mzdy. Tak například A[dam] Smith říká:

„*Mzda, zisk a pozemková renta* jsou *tři původní zdroje* všeho důchodu *i veškeré směnné hodnoty*“ (kn. I, kap. 6). [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 71.]

Jak je správné, že jsou „třemi původními zdroji veškerého důchodu, tak je nesprávné, že jsou „zároveň i třemi původními zdroji *veškeré směnné hodnoty*“, neboť hodnota zboží je určena výhradně pracovní dobou v něm obsaženou. Když A[dam] Smith ukázal pozemkovou rentu a zisk jako pouhé „srážky“ z hodnoty neboli z práce, kterou dělník přidává k surovinám, jak je hned nato může nazývat „původními zdroji směnné hodnoty“? (Mohou jimi být jen v tom smyslu, že uvádějí „původní zdroj“ do pohybu, tj. že přinucují dělníka, aby vykonával nadpráci.) Pokud jsou titulem

(podmínkami) k přivlastňování části hodnoty, tj. práce zpředmětněné ve zboží, jsou pro své vlastníky zdroji důchodu. Ale rozdělování neboli přivlastňování hodnoty není přece zdrojem hodnoty, která se přivlastňuje. Kdyby k tomuto přivlastnění nedošlo a dělník by dostal celý produkt své práce jako mzdu, zůstala by hodnota vyrobeného zboží stejná jako předtím, ačkoli by se o ni pozemkový vlastník a kapitalista nedělili.

Tím, že pozemkové vlastnictví a kapitál jsou pro své majitele zdroji důchodu, tj. že jim dávají moc přivlastnit si část hodnoty vytvořené prací, nestávají se ještě zdroji hodnoty, kterou si přivlastňují. A právě tak nesprávné je tvrzení, že je původním zdrojem směnné hodnoty mzda, ačkoli mzda — nebo spíše neustálý prodej pracovní síly — je pro dělníka zdrojem důchodu. Práce vytváří hodnotu, a ne dělníkova mzda. Mzda je jen hodnota, která tu už je, nebo, bereme-li výrobu jako celek, ta část hodnoty vytvořené dělníkem, kterou si sám přivlastňuje; toto přivlastňování však nevytváří hodnotu. Dělníkova mzda může proto stoupat nebo klesat, aniž to má vliv na hodnotu zboží, které vyrobil. | 263 |

| 265 | ⟨K tomu, co bylo uvedeno, je třeba připojit citát, který potvrzuje, že A[dam] Smith považuje rubriky, pod kterými se přivlastňuje hodnota zboží, za zdroj této hodnoty. Když vyvrací názor, že zisk je jen jiný název pro kapitalistovu mzdu čili „mzda za práci s dohledem a řízením", činí tento závěr:

„A tak *v ceně* zboží tvoří *zisk* z fondu čili z kapitálu zcela *odlišný zdroj hodnoty* než mzda... a řídí se zcela odlišnými zásadami" (kn. I, kap. 6, str. 99). [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 69.]

Ale vždyť právě podle Smitha se hodnota, kterou dělníci přidávají k surovinám, rozděluje mezi dělníky a kapitalisty ve formě mzdy a zisku; práce je tedy jediným *zdrojem hodnoty* a z tohoto zdroje hodnoty vznikají „ceny mezd" a „ceny zisků". Ale tyto „ceny" samy nejsou *zdrojem hodnoty*.⟩ | 265 |

[7. DVOJAKOST SMITHOVA POJETÍ VZTAHU MEZI HODNOTOU A DŮCHODEM. BLUDNÝ KRUH VE SMITHOVĚ KONCEPCI „PŘIROZENÉ CENY" JAKO SOUČTU MZDY, ZISKU A RENTY]

‖263 | Nechceme se zde vůbec zabývat tím, nakolik A[dam] Smith chápe pozemkovou rentu jako konstituující prvek ceny zboží. Tato otázka je pro naše zkoumání tím lhostejnější, že pozemkovou rentu chápe, zcela tak jako zisk, jako pouhou část nadhodnoty, jako „srážku z práce, kterou dělník přidal k surovině", a proto ‖264 | fakticky také jako „srážku ze zisku", neboť si celou nezaplacenou nadpráci *bezprostředně* přivlastňuje kapitalista, stojící proti práci, nechť už se o tuto nadhodnotu musí později pod jakýmikoli rubrikami dělit s druhými vlastníky výrobních podmínek, ať už je to vlastník půdy nebo půjčovatel kapitálu. Pro zjednodušení budeme proto mluvit o mzdě a zisku jakožto o jediných dvou rubrikách, na které se nově vytvořená hodnota dělí.

Předpokládejme, že v nějakém zboží je materialisována (*nepřihlížíme-li* k hodnotě surovin a pracovních nástrojů, které jsou v něm spotřebovány) dvanáctihodinová pracovní doba. Hodnotu tohoto zboží jako takovou můžeme vyjádřit jen v *penězích*. Předpokládejme tedy, že v pěti šilincích je materialisována také dvanáctihodinová pracovní doba. Hodnota zboží se tak rovná pěti šilinkům. Pod „přirozenou cenou zboží" nerozumí A[dam] Smith nic jiného než jeho hodnotu vyjádřenou v penězích. (Tržní cena zboží bývá přirozeně vyšší nebo nižší než jeho hodnota. Ba dokonce, jak později dokáži, i sama průměrná cena zboží se musí *vždy lišit* od jeho hodnoty.[34] A[dam] Smith však na to při úvahách o „přirozené ceně" nebere zřetel. Kromě toho nemůže nikdo pochopit tržní cenu a tím méně kolísání průměrné ceny zboží, nevyjde-li ze správného pochopení povahy hodnoty.)

Kdyby nadhodnota, která je obsažena ve zboží, činila 20 % jeho celkové hodnoty, nebo, což je nakonec totéž, 25 % nutné práce obsažené v tomto zboží, mohla by se tedy tato hodnota 5 šilinků, „přirozená cena zboží", rozdělit na 4 šilinky mzdy a 1 šilink nadhodnoty (kterou zde budeme podle A[dama] Smitha nazývat

ziskem). Dalo by se říci, že velikost hodnoty zboží, určená nezávisle na mzdě a zisku, čili jeho „přirozená cena", se dá rozdělit na 4 šilinky mzdy (cena práce) a 1 šilink zisku (cena zisku). Ale bylo by nesprávné říkat, že hodnota zboží vzniká sečtením nebo složením ceny mzdy a ceny zisku regulovaných nezávisle na hodnotě zboží. Kdyby tomu tak bylo, nebylo by vůbec důvodu, proč by celková hodnota zboží nebyla 8, 10 atd. šilinků, podle toho, zda by se předpokládalo, že se mzda rovná pěti šilinkům a zisk třem šilinkům atd.

Co slouží A[damovi] Smithovi za vodítko, když zkoumá „přirozenou míru" mzdy čili „přirozenou cenu" mzdy? Přirozená cena životních prostředků nutných k reprodukci pracovní síly. Ale čím určuje přirozenou cenu těchto životních prostředků? Pokud ji vůbec určuje, vrací se opět k správnému určování hodnoty, totiž k pracovní době nutné k výrobě těchto životních prostředků. Kde však tuto správnou cestu opouští, ocitá se v bludném kruhu. Čím je určována přirozená cena životních prostředků, které určují přirozenou cenu mzdy? Přirozenou cenou „mzdy", „zisku", „pozemkové renty", které tvoří přirozenou cenu těchto životních prostředků stejně jako všeho zboží. A tak dále in infinitum [do nekonečna]. Povídání o zákoně poptávky a nabídky samozřejmě nepomůže vymotat se z tohoto bludného kruhu. Neboť „přirozená cena" čili cena odpovídající hodnotě zboží má existovat právě tehdy, když se poptávka a nabídka kryjí, tj. když cena zboží není následkem kolísání poptávky a nabídky vyšší nebo nižší než jeho hodnota, jinak řečeno, když cena nákladů[35] zboží (čili hodnota zboží, které nabízí prodávající) je zároveň cenou, kterou platí poptávka.

‖265 | Ale jak už jsme řekli, při zkoumání přirozené ceny mzdy se A[dam] Smith fakticky zase vrací — alespoň místy — k správnému určování hodnoty zboží. Naproti tomu v kapitole, která pojednává o přirozené míře neboli o přirozené ceně zisku, se utápí, pokud jde o úkol, který se má vlastně řešit, v nic neříkajících všeobecných frázích a tautologiích. Původně skutečně reguloval mzdu, zisk a pozemkovou rentu hodnotou zboží. Pak ale přistupuje (což je bližší empirickému pohledu a obvyklým představám) k otázce z opačné strany a chce nyní přirozenou cenu nalézt, vypočítat sečítáním přirozených cen mzdy, zisku a pozemkové renty. Jednou

z hlavních Ricardových zásluh právě je, že s tímto zmatkem skoncoval. Až budeme mluvit o Ricardovi, vrátíme se ještě krátce k tomuto bodu.[36]

Zde je třeba poznamenat už jen toto: *Daná velikost* hodnoty zboží — fondu, ze kterého se platí mzda a zisk — vystupuje empiricky před průmyslníkem v takové formě, že se určitá tržní cena zboží udržuje přes všechno kolísání mzdy po kratší či delší dobu na stejné úrovni.

Upozorňujeme tedy na tento podivný myšlenkový pochod v knize A[dama] Smitha: Nejdříve zkoumá hodnotu zboží a místy ji správně určuje, a to tak správně, že v hrubých rysech objevuje původ nadhodnoty a jejích zvláštních forem, z hodnoty zboží odvozuje tedy mzdu a zisk. Pak se však dává opačnou cestou a pokouší se obráceně odvodit hodnotu zboží (z níž odvodil mzdu a zisk) ze spojení přirozené ceny mzdy, zisku a pozemkové renty. A právě proto — protože mu chybí základ — nikde správně nevyložil vliv kolísání mzdy, zisku atd. na ceny zboží. | VI — 265 |

*

| VIII — 364 | ⟨*A[dam] Smith. Hodnota a její součásti.* Nesprávná Smithova představa — viz výše — kterou rozvíjí přes svůj původně správný názor, se projevuje i v této větě:

„Renta tvoří... část ceny zboží, ale zcela jinak než zisk a mzda. Vysoký či nízký zisk nebo mzda jsou *příčinou vysoké nebo nízké ceny obilí, kdežto vysoká nebo nízká renta je výsledkem této ceny.*" („Wealth of Nations", kn. I, kap. 11.)[37]⟩ [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 158.] |VIII — 364|

[8. SMITHOVA CHYBA, ŽE CELOU HODNOTU SPOLEČENSKÉHO PRODUKTU ROZKLÁDÁ NA DŮCHODY. ROZPORY V JEHO NÁZORECH NA HRUBÝ A ČISTÝ DŮCHOD]

| VI — 265 | Nyní přicházíme k jinému bodu, který souvisí s rozkládáním ceny neboli hodnoty zboží (obojí tu ještě bereme jako totožné). Dejme tomu, že A[dam] Smith uvažoval správně, tj.

dejme tomu, že jako výchozí bod vzal hodnotu zboží a že ji rozložil na součásti, na které se tato hodnota rozděluje mezi různé agenty výroby, a že se nepokoušel naopak odvodit hodnotu z ceny těchto součástí. To tedy ponechme stranou. Ponechme stranou i jednostranný způsob, jímž ukázal mzdu a zisk jen jako formy rozdělování, a proto obě tyto součásti pojal ve stejném smyslu jako důchody, které mohou jejich majitelé spotřebovat. Ponecháme-li toto všechno stranou, musíme vidět, že A[dam] Smith přichází sám s pochybnostmi; a tu se opět ukazuje jeho přednost před *Ricardem*; ne snad v tom, že by z těchto pochybností nalezl správné východisko, ale v tom, že s nimi vůbec přichází. ‖ 266 | A[dam] Smith totiž říká:

„Tyto tři součásti" (mzda, zisk, renta vlastníka půdy) „zřejmě tvoří buď bezprostředně, nebo v konečné instanci *celou* cenu obilí." [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 70.]

(Vůbec zboží. A[dam] Smith tu bere obilí, protože do některého zboží pozemková renta nevchází jako konstituující součást ceny.)

[1] „Někdo by se mohl domnívat, že je nutná ještě *čtvrtá část* — k nahrazování pachtýřova kapitálu, tj. k náhradě za opotřebování tažného dobytka a jiných zemědělských nástrojů. Ale je nutno mít na zřeteli, že cena jakéhokoli zemědělského nástroje, např. tažného koně, se opět skládá z týchž tří částí: z renty z půdy, na které je chován, z práce, vynaložené na jeho odchov, a ze zisku pachtýře, který předem zálohuje jak rentu z půdy, tak i mzdu za tuto práci." [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 70.]

(Zde se objevuje zisk jako původní forma, která zahrnuje i rentu.)

„Třebaže je tedy v ceně obilí zahrnuta cena koně i náklady na jeho udržování, rozkládá se nicméně *celá* cena buď přímo, anebo konec konců na tytéž tři části: rentu, práci a zisk." (Kn. I, kap. 6.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 70.]

(Je velmi nejapné, že tu najednou říká „práce" místo „mzda", zatímco za rentu a zisk nedosazuje „vlastnictví půdy" nebo „kapitál".)

Ale cožpak nebylo právě tak nabíledni, aby uvážil, že chovatel koní i výrobce pluhů, od nichž pachtýř koupil koně a pluh, zahrnuli do ceny koně a pluhu cenu výrobních nástrojů (v tomto případě snad jiného koně) a surovin, jako píce a železa, stejně jako pachtýř zahrnuje do ceny pšenice cenu koně a pluhu, kdežto fond, z kterého

chovatel koně a výrobce pluhu *zaplatili* mzdu a zisk (a rentu), se skládal jen z nové práce, kterou *přidali* ve své výrobní sféře k úhrnné hodnotě jejich konstantního kapitálu, která tu už byla? Připouští-li tedy A[dam] Smith u pachtýře, že do ceny jeho obilí vchází kromě mzdy, zisku a renty, které platí sám sobě a jiným, ještě *čtvrtá, od těchto součástí rozdílná součást* — hodnota jeho spotřebovaného konstantního kapitálu, jako koní, zemědělského nářadí atd. — pak to ale platí i o chovateli koní a o výrobci zemědělského nářadí, a nic nepomáhá, že nás Smith posílá od Pontia k Pilátovi. Ostatně příklad pachtýře je na to, aby nás posílal od Pontia k Pilátovi, zvolen zvlášť nevhodně, neboť u tohoto konstantního kapitálu je tu položka, která vůbec nemusí být od nikoho kupována, totiž semena; a rozkládá se tato součást hodnoty pro někoho na mzdu, zisk nebo rentu?

Ale pojďme nejdříve dále a podívejme se, zda Smith uplatňuje svůj názor, že hodnotu každého zboží lze redukovat na jeden nebo na všechny zdroje důchodu — mzdu, zisk a pozemkovou rentu — že tedy každé zboží může být jakožto výrobek určený ke spotřebě snědeno nebo v každém případě tak či onak upotřebeno pro osobní použití (nikoli pro průmyslovou spotřebu). Ale nejdříve | 267 | ještě jednu poznámku. U sbírání jahod apod. lze například předpokládat, že se jejich hodnota skládá jen ze mzdy, ačkoli i zde je většinou zapotřebí jako pracovního prostředku určitého náčiní, např. košů apod. Avšak podobné příklady sem nepatří, protože tu jde o kapitalistickou výrobu.

Nejprve se tu opět opakuje názor vyslovený v kn. I, kap. 6. V *kn. II, kap. 2* (sv. II *Garnier*[ův překlad], str. 212) se říká:

„Bylo ukázáno..., *že cena většiny zboží* se rozpadá na tři části, z nichž jedna platí mzdu, druhá zisk z kapitálu a třetí pozemkovou rentu." [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 275.]

Podle toho se celá hodnota každého zboží rozkládá na důchody, a připadá tedy jako spotřební fond té či oné třídě, která z těchto důchodů žije. Skládá-li se tedy celková produkce země, například roční produkce, jen z úhrnu hodnot vyrobeného zboží a rozkládá-li se tedy hodnota každého jednotlivého zboží na důchody, musí se

tedy i jejich úhrn, roční produkt práce, hrubý důchod, ročně v této formě spotřebovat. A tak si Smith ihned sám sobě namítá:

„Poněvadž to platí o každém jednotlivém zboží zvlášť, musí to platit o veškerém zboží jako *celku*, které tvoří celý roční produkt půdy a práce každé země. *Celková cena čili směnná hodnota* tohoto ročního produktu se musí rozpadat na tytéž tři části a rozdělovat mezi různé obyvatele země buď jako mzda za jejich práci, nebo jako zisk z jejich kapitálu, nebo jako renta z jejich pozemkového majetku." (Cit. dílo, str. 213.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 275.]

To je skutečně nutný důsledek. Co platí o jednotlivém zboží, nezbytně platí i o úhrnu zboží. Ale tak tomu není, říká Adam. Pokračuje:

„Ačkoli se celková hodnota ročního produktu půdy a práce každé země takto rozděluje mezi různé obyvatele a tvoří jejich důchod, můžeme si i u důchodů *všech obyvatel* velké země počínat stejně jako u důchodu ze soukromých pozemků, a rozlišovat *hrubý* a *čistý důchod*" (cit. dílo, str. 213). [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 275.]

(Počkat! Výše nám byl řečen pravý opak: u jednotlivého pachtýře můžeme rozlišovat ještě čtvrtou část, na kterou se rozkládá například cena jeho pšenice, totiž část, která jen nahrazuje spotřebovaný konstantní kapitál. To je *bezprostředně* správné pro jednotlivého pachtýře. Jdeme-li však dále, rozkládá se to, co pro něho tvoří konstantní kapitál, v jiných rukou — dříve než se to stane v jeho rukou kapitálem — na mzdu, zisk atd., zkrátka na důchod. Proto je sice pravda, že se zboží — bereme-li je jako zboží, jež je v rukou jednotlivého výrobce — rozkládá na část hodnoty, která netvoří důchod, ale není to pravda o „všech obyvatelích velké země", neboť to, co je v jedněch rukou konstantním kapitálem, vděčí za svou hodnotu tomu, že to vyšlo z rukou druhého jako celková cena mzdy, zisku a renty. Teď říká pravý opak.)

A[dam] Smith pak pokračuje:

‖268| *Hrubý důchod* ze soukromého pozemku zahrnuje vůbec všechno, co platí pachtýř; *čistý důchod* je to, co zbude *majiteli pozemku* po odečtení všech výdajů správních, výdajů za opravy a ostatních *nutných nákladů*, tedy to, co si může dovolit převést do svého fondu určeného bezprostřední spotřebě, tzn. na jídlo atd., aniž tím ztenčí svůj majetek. Jeho skutečné bohatství tedy není úměrné jeho *hrubému* důchodu, nýbrž jeho *čistému* důchodu. [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 275 až 276.]

(Za prvé sem Smith plete to, co sem nepatří. To, co pachtýř platí vlastníkovi pozemku jako rentu, stejně jako to, co platí dělníkům jako mzdu, je — stejně jako jeho vlastní zisk — částí hodnoty neboli ceny zboží, která se rozkládá na důchody. Ale je otázka, obsahuje-li zboží ještě jinou součást hodnoty. Smith to zde připouští, jako to musel připustit i u pachtýře, což však nezabránilo tomu, aby neprohlásil, že jeho obilí (tj. cena *neboli* směnná hodnota jeho obilí) se rozpadá jen na důchody. Za druhé poznámka mimochodem. Skutečné bohatství, kterým může jednotlivý pachtýř disponovat jako *pachtýř*, závisí na jeho zisku. Ale na druhé straně může jako majitel zboží celý svůj pozemek prodat, anebo nepatří-li mu půda, může prodat celý konstantní kapitál, který na této půdě je, jako tažný dobytek, zemědělské nářadí atd. Hodnota, kterou může takto realisovat, tedy bohatství, kterým může disponovat, závisí na hodnotě a tedy i na velikosti konstantního kapitálu, který mu patří. Může to však prodat opět jen jinému pachtýři, v jehož rukou se to nestane bohatstvím, s nímž je možno volně disponovat, ale konstantním kapitálem. Stále jsme se tedy ještě nedostali z místa.)

„*Hrubý* důchod všech obyvatel velké země tvoří *celkový* roční produkt jejich půdy a jejich práce" (předtím jsme slyšeli, že se celá tato masa — její hodnota — rozpadá na mzdy, zisky a renty, tj. vesměs na formy čistého důchodu); *čistý* důchod tvoří ta část, která jim zbude po odečtení nákladů na udržování předně jejich *fixního* a za druhé jejich *oběžného kapitálu*" (nyní zde tedy Smith odpočítává pracovní nástroje a suroviny); „čili jinými slovy všechno to, co mohou, aniž sáhnou na svůj kapitál, zahrnout do *zásoby* určené k *bezprostřední spotřebě*..." [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 276.] (Nyní se tedy dovídáme, že cena neboli směnná hodnota celé sumy zboží obsahuje — jak u jednotlivého kapitalisty, tak i pokud jde o celou zemi — ještě čtvrtou část, která netvoří pro nikoho důchod a kterou nelze převést ani na mzdu, ani na zisk, ani na rentu.)

„Je zřejmé, že všechny výdaje na udržování *fixního kapitálu* se musí z *čistého* důchodu společnosti vyloučit. Součástí tohoto *čistého* důchodu nikdy nemohou být ani *suroviny*, jichž je třeba k udržování užitečných strojů a pracovních nástrojů, provozních budov atd., ani *produkt práce, jež je nutná* k tomu, aby tyto suroviny dostaly požadovanou formu. *Cena této práce* ovšem může tvořit část čistého důcho-

du, neboť dělníci zaměstnaní touto prací mohou převést *celou hodnotu* ‖269| *své mzdy* do svého *spotřebního fondu*. U jiných druhů práce vchází však *do tohoto spotřebního fondu jak cena, tak i produkt* — cena do fondu dělníků, produkt do fondu jiných lidí, jejichž živobytí, pohodlí a požitky se prací těchto dělníků zvyšují." (Cit. dílo, str. 214—215.)* [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 276.]

A[dam] Smith tu znovu odbíhá od otázky, kterou má zodpovědět, od otázky čtvrté části celkové ceny zboží, která se nerozkládá ani na mzdu, ani na zisk, ani na rentu. Především k tomu, co je úplně nesprávné. U továrníka vyrábějícího stroje, stejně jako u každého jiného průmyslového kapitalisty, se přece práce, která dodává surovinám určeným k výrobě strojů žádoucí formu, rozkládá na nutnou práci a na nadpráci, tedy nejen na mzdy dělníků, nýbrž i na zisk kapitalisty. Ale hodnota surovin a hodnota nástrojů, kterými dělníci dodávají surovinám žádoucí formu, se nerozkládá ani na jedno, ani na druhé. To, že výrobky, které svou povahou nejsou určeny k individuální spotřebě, nýbrž k průmyslové spotřebě, nevcházejí do fondu spotřeby, s tím nemá vůbec nic společného. Například semena (ta část pšenice, která slouží k setí) by mohla podle své povahy vejít i do fondu spotřeby, ekonomicky však musí vejít do fondu výroby. Dále pak je naprosto nesprávné, že celá cena výrobků, určených k individuální spotřebě, vchází s výrobky do *fondu spotřeby*. Například plátno, pokud se neupotřebí na lodní plachty nebo na jiné produktivní účely, vchází jako výrobek úplně do spotřeby; ne však jeho cena, neboť jedna část této ceny nahrazuje lněnou přízi, druhá část tkalcovské stavy atd., a jen část ceny plátna se rozkládá na důchody toho či onoho druhu.

Adam nám právě řekl, že suroviny nutné k výrobě strojů, provozních budov atd., stejně jako stroje atd., které se v nich vyrobí, „nemohou být nikdy součástí tohoto *čistého* důchodu"; vcházejí tedy do hrubého důchodu. Krátce potom — cit. dílo, kn. II, kap. 2, str. 220 — naproti tomu říká:

„Stroje a nástroje atd., z nichž se skládá *fixní kapitál* jednotlivce nebo společnosti, netvoří *ani* část jejich *hrubého důchodu, ani* část jejich *čistého důchodu*, a rovněž tak i *peníze*" atd. [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 278.]

* K tomuto místu připsal Marx tužkou: „Je to přece jen blíže správnému názoru než názory jiných ekonomů." *(Pozn. red.)*

Adamovo tápání, jeho rozpory a odbíhání od věci dokazují, že tím, že učinil mzdu, zisk a rentu konstituujícími prvky směnné hodnoty neboli celkové ceny výrobků, dostal se do slepé uličky a nevěděl kudy kam.

[9. SAY JAKO VULGARISÁTOR SMITHOVY TEORIE. SAYOVO ZTOTOŽŇOVÁNÍ SPOLEČENSKÉHO HRUBÉHO PRODUKTU SE SPOLEČENSKÝM DŮCHODEM. POKUSY ROZLIŠIT JE U STORCHA A RAMSAYE]

Say, jenž se snaží skrýt svou vulgární povrchnost tím, že polovičatosti a omyly A[dama] Smitha rozřeďuje v naprosto všeobecné fráze, říká:

„Zkoumáme-li nějaký národ vcelku, nemá čistý produkt; protože se totiž hodnota *produktů* rovná *nákladům* na jejich výrobu, odečítá se, odečítáme-li tyto *náklady*, celá *hodnota produktů*... *Roční důchod* je *hrubý důchod*." („Traité d'économie politique", 3. vyd., Paříž 1817, sv. II, str. 469.)

Hodnota úhrnu produktů vyrobených za rok se rovná množství ‖270| pracovní doby, která je v nich materialisována. Odečteli se tato celková hodnota od ročního produktu, nezbývá, pokud jde o hodnotu, fakticky žádná hodnota, a tím jsme s čistým produktem stejně jako s hrubým produktem u konce. Say se však domnívá, že hodnoty vyrobené za rok se také za rok spotřebují. Proto prý neexistuje pro národ jako celek čistý produkt, nýbrž jen hrubý produkt. Za prvé je nesprávné, že hodnoty vyrobené za rok se za rok spotřebují. Neplatí to o velké části fixního kapitálu. Velká část hodnot vyrobených za rok vchází do pracovního procesu, aniž vchází do zhodnocovacího procesu; to znamená, že za rok se celá hodnota nespotřebuje. Ale za druhé: Určitou část roční spotřeby hodnot tvoří hodnoty, které nevcházejí do fondu spotřeby, nýbrž spotřebují se jako výrobní prostředky, které se vracejí do výroby, z níž vzešly, a to buď samy, nebo v ekvivalentu. Druhou část tvoří hodnoty, které mohou — po odečtení této první části — vejít do individuální spotřeby. Tvoří čistý produkt.

Storch o těchto Sayových žvástech říká:

„Je jasné, že hodnota ročního produktu se dělí jednak na kapitál, jednak na zisk a že každá *z těchto částí hodnoty ročního produktu zpravidla koupí produkty, které národ potřebuje*, aby si tak uchoval svůj kapitál, jakož i obnovil svůj fond spotřeby" (*Storch*, „Cours d'économie politique", sv. V, „*Considérations sur la nature du revenu national*", Paris 1824, str. 134—135). „Ptáme se, zda důchod rodiny, která svou vlastní prací kryje všechny své potřeby, o čemž podává mnoho příkladů Rusko..., zda *důchod* takové rodiny se rovná hrubému produktu její půdy, jejího kapitálu a její práce? Může žít ve svých stodolách nebo chlévech, sníst své osivo a píci pro dobytek, odívat se do kožiš ze svých tažných zvířat, těšit se se svými zemědělskými nástroji? Podle Sayovy poučky bychom museli na všechny tyto otázky odpovědět kladně." (Cit dílo, str. 135—136.) „Say považuje hrubý produkt za důchod společnosti a z toho vyvozuje, že společnost může spotřebovat hodnotu rovnající se tomuto produktu" (cit. dílo, str. 145). „(Čistý) důchod národa není přebytek hodnot nad *úhrnem spotřebovaných hodnot*, jak to líčí Say, nýbrž jen přebytek nad *hodnotami spotřebovanými na výrobní účely*." Proto „když národ celý tento přebytek za rok spotřebuje, spotřebuje celý svůj (čistý) důchod". (Cit. dílo, str. 146.) „Připustíme-li, že důchod národa se rovná jeho hrubému produktu, tzn. že z tohoto produktu není nutné odečíst žádný *kapitál*, pak musíme také připustit, že tento národ může celou hodnotu svého ročního produktu spotřebovat neproduktivně, aniž to bude sebeméně na újmu jeho budoucímu důchodu" (cit. dílo, str. 147). „*Produkty, které tvoří* [konstantní] *kapitál národa, nemohou být spotřebovány*" (cit. dílo, str. 150).

Ramsay (George) poznamenává v díle „*An Essay on the Distribution of Wealth*", *(Edinburgh 1836)* o témž předmětě, tj. o tom, co A[dam] Smith nazývá „čtvrtou částí celkové ceny", anebo co já nazývám konstantním kapitálem na rozdíl od kapitálu vynaloženého na mzdu:

‖271| „Ricardo," říká, „zapomíná, že celý produkt se nerozděluje jen mezi mzdu a zisk, ale že je také zapotřebí části k nahrazení fixního kapitálu" (str. 174, poznámka).

„Fixním kapitálem" Ramsay totiž rozumí nejen výrobní nástroje apod., ale i suroviny, zkrátka to, co nazývám v každé sféře konstantním kapitálem. Když Ricardo mluví o rozdělení produktu na zisk a na mzdu, předpokládá vždy, že se kapitál, který se na výrobu zálohoval a v ní spotřeboval, už odečetl. Ale přesto má Ramsay v hlavní věci pravdu. Tím, že Ricardo konstantní část kapitálu dále vůbec nezkoumá, že ji zanedbává, dopouští se hrubých chyb, zvláště směšuje zisk a nadhodnotu, dále dělá chybu při rozboru kolísání míry zisku atd. Poslechněme si nyní, co říká sám Ramsay:

„Jak lze porovnat produkt a kapitál, který naň byl vynaložen?... Máme-li na zřeteli celý národ..., je jasné, že všechny různé prvky vynaloženého kapitálu musí být reprodukovány v tom nebo onom výrobním odvětví, jinak by se v zemi nemohlo vyrábět v dřívějším rozsahu. Průmyslové suroviny, nástroje používané v průmyslu i v zemědělství, rozsáhlé strojní zařízení průmyslu, budovy potřebné k výrobě a k uskladnění výrobků — to všechno musí být částí celkového produktu země, stejně jako všech záloh jejích kapitalistických podnikatelů. Množství celkového produktu se proto může porovnat s množstvím záloh tak, že si představíme každý předmět jakoby vedle jiného předmětu podobného druhu." (Cit. dílo, str. 137-139.) Pokud pak jde o individuálního kapitalistu, pak — protože si své výdaje „*nenahrazuje* in natura", „jelikož musí velikou většinu z nich získat prostřednictvím směny, k čemuž je zapotřebí určité části výrobku — dochází k tomu, že každý jednotlivý kapitalistický podnikatel věnuje větší pozornost směnné hodnotě produktu než jeho množství" (cit. dílo, str. 145-146). „Čím více převyšuje *hodnota produktu hodnotu* zálohovaného *kapitálu*, tím vyšší bude zisk. Proto si jej kapitalista vypočítá tak, že srovnává hodnotu s hodnotou, a ne množství s množstvím... Zisk musí stoupat nebo klesat podle toho, jak stoupá nebo klesá ta část hrubého produktu nebo jeho *hodnoty*, která je nutná k *nahrazení nutných záloh*. Míra zisku závisí tedy na dvou okolnostech: 1. na části celkového produktu, která připadá dělníkům; 2. na části, která se musí dát stranou na nahrazení fixního kapitálu buď in natura, nebo prostřednictvím směny." (Cit. dílo, str. 146-148.)

〈To, co zde Ramsay říká o míře zisku, je třeba prozkoumat v kap. III o zisku[38]. Je důležité, že správně zdůrazňuje tento prvek. Na jedné straně je správné, co říká Ricardo, že zlevnění zboží, které tvoří konstantní kapitál (a ten má na mysli Ramsay, když hovoří o fixním kapitálu), vždy znehodnocuje část existujícího kapitálu. To platí zejména o fixním kapitálu ve vlastním slova smyslu, o strojním zařízení atd. Tím, že nadhodnota ve srovnání s celkovým kapitálem stoupá, jednotlivý kapitalista nic nezíská, je-li tento vzestup její míry vyvolán poklesem celkové hodnoty jeho konstantního kapitálu (který měl už před znehodnocením). To však platí jen v nepatrné míře o části kapitálu skládající se ze surovin nebo z hotového zboží (které nevchází do fixního kapitálu). Množství tohoto kapitálu, které může být takto znehodnoceno, je vždy jen mizivě malé ve srovnání s celou produkcí. U každého kapitalisty to platí jen v nepatrné míře pro tu část kapitálu, kterou vynaložil na oběžný kapitál. Protože zisk se rovná poměru nadhodnoty k úhrnu zálohovaného kapitálu a protože množství práce, které může být absorbováno, nezávisí na hodnotě, nýbrž na množství surovin a efektiv-

nosti výrobních prostředků, nikoli na jejich směnné hodnotě, nýbrž na jejich užitné hodnotě, je na druhé straně jasné, že čím produktivnější je práce v těch odvětvích, jejichž ‖ 272 | produkt vchází do tvorby konstantního kapitálu, čím menší jsou výdaje na konstantní kapitál, který je nutný k výrobě určitého množství nadhodnoty, tím větší je pak poměr této nadhodnoty k úhrnu zálohovaného kapitálu; a tím větší je při dané mase nadhodnoty i míra zisku.〉

(Co Ramsay pozoruje jako dva samostatné jevy — nahrazování produktu produktem při reprodukci pokud jde o celou zemi a nahrazování hodnoty hodnotou pokud jde o jednotlivého kapitalistu — jsou dvě hlediska, která musí být obě vzata na zřetel při *procesu oběhu kapitálu, který je zároveň procesem reprodukce*, i pro každý jednotlivý kapitál zvlášť.)

Ramsay však nevyřešil vlastní nesnáz, která zaměstnávala A[dama] Smitha a která ho přivedla do nejrůznějších rozporů. Tato nesnáz, máme-li ji formulovat co nejjednodušeji, záleží v tomto: Celý kapitál (jako hodnota) se rozkládá na práci; není nic jiného než určité množství zpředmětněné práce. Zaplacená práce se však rovná mzdám dělníků, nezaplacená práce se rovná zisku kapitalistů. Celý kapitál se tedy musí dát rozložit — přímo nebo nepřímo — na mzdu a zisk. Nebo se někde vykonává práce, která se nerozkládá ani na mzdu, ani na zisk, a má pouze nahrazovat hodnoty spotřebované ve výrobě, které jsou však podmínkami reprodukce? Ale kdo vykonává tuto práci, když všechna dělníkova práce se rozkládá na dvě části, z nichž jedna obnovuje jeho vlastní pracovní sílu a druhá tvoří zisk z kapitálu?

[10.] ZKOUMÁNÍ TOHO, JAK JE MOŽNÉ, ŽE ROČNÍ ZISK A ROČNÍ MZDA KUPUJÍ ZBOŽÍ VYROBENÉ ZA ROK, KTERÉ KROMĚ ZISKU A MZDY OBSAHUJE JEŠTĚ KONSTANTNÍ KAPITÁL[39]

[a) NEMOŽNOST NAHRADIT KONSTANTNÍ KAPITÁL VÝROBCŮ SPOTŘEBNÍCH PŘEDMĚTŮ SMĚNOU MEZI TĚMITO VÝROBCI]

Abychom z problému odstranili všechno, co by nás mohlo mást, musíme se ještě zmínit o jedné věci. Když kapitalista přeměňuje část svého zisku, svého důchodu, v kapitál, v pracovní prostředky a v pra-

covní materiál, platí obojí tou částí práce, kterou dělník pracoval pro kapitalistu zdarma. Je zde určité nové množství práce, které tvoří ekvivalent pro určité nové množství zboží, zboží, které se co do své užitné hodnoty skládá z pracovních prostředků a pracovního materiálu. To tedy spadá do akumulace kapitálu a nepůsobí to žádné potíže; jde tu o růst konstantního kapitálu nad jeho dřívější hranice čili o tvorbu nového konstantního kapitálu nad to množství, které už existuje a které musí být nahrazeno. Potíž je s reprodukcí *existujícího* konstantního kapitálu, a ne s tvorbou nového konstantního kapitálu nad množství, které se má reprodukovat. Nový konstantní kapitál zřejmě pochází ze zisku a na okamžik existoval ve formě důchodu, který se později přeměnil v kapitál. Tato část zisku je *nadprací, kterou by musela společnost neustále konat, i kdyby neexistoval kapitál, aby měla k disposici tak říkajíc fond pro další rozvoj, fond, který si vyžaduje už růst obyvatelstva.*

〈Dobré vysvětlení konstantního kapitálu je — ale jen pokud se týká jeho užitné hodnoty — u Ramsaye na str. 166 cit. díla, kde stojí:

„Ať je hrubý výnos" (například farmáře) „malý nebo velký, množství, jehož je zapotřebí k nahrazení toho všeho, co bylo v různých formách v procesu výroby spotřebováno, se vůbec nedá měnit. Toto množství se musí považovat za *konstantní*, dokud výroba pokračuje v dřívějším rozsahu."〉

Je tedy především třeba vycházet z tohoto faktu: nový konstantní kapitál — na rozdíl od reprodukce existujícího konstantního kapitálu — se tvoří ze zisku, to je jeho zdroj; přitom se předpokládá, na jedné straně, že mzda stačí jen k reprodukci pracovní síly, a na druhé straně, že celá nadhodnota se zahrnuje do kategorie „zisku", neboť průmyslový kapitalista si sám *bezprostředně přivlastňuje* celou nadhodnotu, nezávisle na tom, komu a kde z ní bude muset později část odevzdat.

〈 „Kapitalistický podnikatel je všeobecným rozdělovatelem bohatství; dělníkovi platí mzdu," (peněžnímu) „kapitalistovi úrok, pozemkovému vlastníku rentu" (*Ramsay*, str. 218—219).

Nazýváme-li celou nadhodnotu ziskem, bereme kapitalistu 1. jako osobu, která si bezprostředně přivlastňuje celou vytvořenou nadhodnotu; 2. jako osobu, která tuto nadhodnotu rozděluje mezi sebe, peněžního kapitalistu a vlastníka půdy.〉

‖VII — 273 | To, že tento nový konstantní kapitál pochází ze zisku, neznamená nic jiného, než že za svůj vznik vděčí určité části nadpráce dělníků. Je tomu zcela tak, jako u divocha, který musí kromě času, který potřebuje k lovu, nutně vynakládat čas na zhotovení luku, nebo jako u rolníka v patriarchálním zemědělství, který musí kromě doby, kdy obdělává půdu, věnovat určité množství pracovní doby na zhotovování většiny svého nářadí.

Ale otázka tu je v tom, kdo pracuje, aby nahradil ekvivalent konstantního kapitálu, jehož už bylo použito ve výrobě? Část práce, kterou dělník pracuje pro sebe, nahrazuje jeho mzdu, neboli — posuzujeme-li výrobu jako celek — tvoří jeho mzdu. Naproti tomu jeho nadpráce, která tvoří zisk, se zčásti mění ve spotřební fond kapitalisty a zčásti v dodatečný kapitál. Ale z této nadpráce čili zisku nenahrazuje kapitalista kapitál, jehož už použil ve své vlastní výrobě. 〈Kdyby tomu tak bylo, nebyla by nadhodnota fondem pro tvorbu nového kapitálu, nýbrž byla by fondem k udržování starého kapitálu.〉 Ale nutná práce, která tvoří mzdu, a nadpráce, která tvoří zisk, vyplňují celý pracovní den, a kromě této doby se nepracuje. (Případná kapitalistova práce s dohledem a řízením je zahrnuta do mzdy. Z tohoto hlediska je kapitalista námezdním dělníkem, ne sice jiného kapitalisty, ale svého vlastního kapitálu.) Kde se tedy bere onen pramen, ona práce, která nahrazuje konstantní kapitál?

Ta část kapitálu, která se vynaloží na mzdy, se (nehledě na nadpráci) nahrazuje novou výrobou. Dělník spotřebovává svou mzdu, ale přidává takové množství nové práce, kolik zničil staré; a posuzujeme-li dělnickou třídu jako celek, a nedáme-li se mýlit dělbou práce, vidíme, že dělník reprodukuje nejen touž hodnotu, nýbrž i tytéž užitné hodnoty, takže se — podle produktivity jeho práce — tatáž hodnota, totéž množství práce reprodukuje ve větším nebo menším množství týchž užitných hodnot.

Ať vezmeme společnost v kterémkoli okamžiku, vidíme, že ve

všech sférách výroby existuje současně, i když ve velmi rozdílných poměrech, určitý konstantní kapitál, který se předpokládá jako podmínka výroby, který jí jednou provždy patří a který se jí musí vracet jako semeno půdě. *Hodnota* této konstantní části ovšem může klesat nebo stoupat, podle toho, zda se zboží, z něhož se skládá, reprodukuje levněji nebo dráže. Tato *změna hodnoty* však nikdy nebrání tomu, aby konstantní část kapitálu, která vchází do výrobního procesu jako podmínka výroby, představovala v tomto procesu danou hodnotu, která se musí znovu objevit v hodnotě produktu. Tuto změnu hodnoty konstantního kapitálu tu tedy můžeme nechat bez povšimnutí. Vždycky je tu určité množství *minulé, zpředmětněné* práce, které přechází do hodnoty produktu jako jeden z určujících faktorů. Abychom si problém lépe znázornili, předpokládejme proto, že se výrobní náklady čili hodnota konstantní části kapitálu rovněž nemění, že zůstává konstantní. Na věci nemění nic ani to, že například za rok nepřejde do produktů celá hodnota konstantního kapitálu , ale že přejde — jak je tomu u fixního kapitálu — teprve do masy produktů vyrobených za řadu let. Hovoříme tu totiž jen o té části konstantního kapitálu, která se skutečně za rok spotřebuje a která tedy také musí být za rok nahrazena.

Otázka reprodukce konstantního kapitálu patří zřejmě do oddílu o procesu reprodukce nebo procesu oběhu kapitálu; to nám však nebrání v tom, abychom se vypořádali s hlavním problémem už zde.

| 274 | Vezměme nejprve dělníkovu mzdu. Dělník tedy dostává určitou peněžní částku, v níž je materialisováno, pracuje-li pro kapitalistu 12 hodin, dejme tomu 10 pracovních hodin. Tato mzda se přeměňuje v životní prostředky. Všechny tyto životní prostředky jsou zbožím. Předpokládejme, že cena tohoto zboží se rovná jeho hodnotě. V hodnotě tohoto zboží je však součást, která kryje hodnotu v něm obsažených surovin a opotřebovaných výrobních prostředků. Všechny součásti hodnoty tohoto zboží obsahují však dohromady — stejně jako mzda vydaná dělníkem — jen 10 pracovních hodin. Předpokládejme, že se $^2/_3$ hodnoty tohoto zboží skládají z hodnoty konstantního kapitálu obsaženého v tomto zboží, kdežto $^1/_3$ z práce, kterou byl dovršen výrobní proces a která proměnila

produkt ve spotřební předmět. Dělník tedy svými 10 hodinami živé práce nahradí $^2/_3$ konstantního kapitálu a $^1/_3$ živé práce (která byla během roku k předmětu přidána). Kdyby nebyl v životních prostředcích, ve zboží, které dělník kupuje, obsažen žádný konstantní kapitál, kdyby suroviny na výrobu tohoto zboží nic nestály a kdyby k jeho výrobě nebylo zapotřebí žádného pracovního nástroje, byly by tu dvě možnosti. Buď by zboží obsahovalo, stejně jako předtím, desetihodinovou práci. Pak by tedy dělník nahrazoval 10 hodin živé práce 10 hodinami živé práce. Nebo by totéž množství užitných hodnot, ve které se přeměňuje jeho mzda a které potřebuje k reprodukci své pracovní síly, stálo jen $3\,^1/_3$ hodiny práce (nepředpokládá se žádný pracovní nástroj a žádná surovina, která by už sama byla produktem práce). V tomto případě by musel dělník pracovat jen $3\,^1/_3$ hodiny nutné práce a jeho mzda by ve skutečnosti poklesla na $3\,^1/_3$ hodiny zpředmětněné pracovní doby.

Předpokládejme, že tímto zbožím je plátno; 12 loket (na skutečné ceně zde vůbec nezáleží) = 36 šilinkům neboli 1 libře št. 16 šilinkům. Z toho ať $^1/_3$ tvoří přidaná práce, $^2/_3$ suroviny (příze) a opotřebování strojů. Nutná pracovní doba ať se rovná 10 hodinám; nadpráce se pak rovná 2 hodinám. Jedna pracovní hodina vyjádřená v penězích nechť se rovná 1 šilinku. V tomto případě se pak rovná 12 pracovních hodin 12 šilinkům, mzda 10 šilinkům, zisk 2 šilinkům. Předpokládejme, že dělník i kapitalista vydali celou mzdu a zisk, tedy 12 šilinků, tj. celou hodnotu, která byla přidána k surovinám a strojům, celé množství nové pracovní doby, která byla materialisována při přeměně příze v plátno, opět na plátno jako spotřební předmět. (Je možné, že později se na zakoupení vlastního produktu vydá více než jeden pracovní den.) Loket plátna stojí 3 šilinky. Za 12 šilinků může dělník a kapitalista, počítáme-li mzdu a zisk dohromady, koupit jen 4 lokte plátna. V těchto 4 loktech plátna je obsaženo 12 pracovních hodin, z nichž však jen 4 hodiny představují nově přidanou práci a 8 hodin představuje práci realisovanou v konstantním kapitálu. Za 12 pracovních hodin koupí mzda a zisk dohromady jen $^1/_3$ svého celkového produktu, protože $^2/_3$ tohoto celkového produktu se skládají z konstantního kapitálu. 12 pracovních hodin se rozpadá na $4 + 8$, z čehož 4 hodiny nahrazují samy

sebe, 8 hodin pak nahrazuje práci, která — nezávisle na práci přidané v procesu tkaní — vešla do procesu tkaní už v materialisované formě, jako příze a stroj.

Pokud jde o tu část produktu, zboží, která se směňuje nebo kupuje za mzdu a zisk jako spotřební předmět (anebo za jakýmkoli jiným účelem souvisícím přímo s reprodukcí, neboť účel, pro který se zboží kupuje, na věci nic nemění), je tedy jasné, že část hodnoty produktu, kterou tvoří konstantní kapitál, se platí z fondu nově přidané práce, který se redukuje na mzdu a zisk. Jak mnoho nebo jak málo konstantního kapitálu nebo jak mnoho nebo málo práce přidané v posledním výrobním procesu se koupí za mzdu a zisk dohromady, v jakých proporcích se zaplatí naposled přidaná práce a v jakých proporcích se zaplatí práce realisovaná v konstantním kapitálu — to všechno závisí na původních proporcích, ve kterých vešly jako součásti hodnoty do hotového zboží. Pro zjednodušení předpokládejme, že poměr mezi prací realisovanou v konstantním kapitálu a prací nově přidanou je $^2/_3$ k $^1/_3$.

‖275 | Nyní je jasné dvojí:

Za prvé. Poměr, který jsme předpokládali u plátna, tj. pro případ, kdy dělník a kapitalista realisují mzdu a zisk ve zboží, které sami vyrobili, kdy si kupují zpět část svého vlastního produktu — tento poměr se nemění, vynaloží-li totéž množství hodnoty na jiné produkty. Za předpokladu, že v každém zboží jsou obsaženy $^2/_3$ konstantního kapitálu a $^1/_3$ nově přidané práce, může mzda a zisk dohromady koupit vždy jen $^1/_3$ produktu. 12 hodin práce = 4 loktům plátna. Když se tyto 4 lokte plátna přemění v peníze, existují jako 12 šilinků. Když se těchto 12 šilinků opět přemění v jiné zboží než plátno, kupují zboží v hodnotě 12 pracovních hodin, z nichž 4 hodiny představují nově přidanou práci a 8 hodin představuje práci realisovanou v konstantním kapitálu. Za předpokladu, že v jiném zboží je původní poměr mezi nově přidanou prací a prací realisovanou v konstantním kapitálu týž jako u plátna, je tedy tento poměr všeobecný.

Za druhé. Rovná-li se nově přidaná práce za den 12 hodinám, nahrazují z těchto 12 hodin jen 4 hodiny samy sebe, tj. živou, nově přidanou práci, kdežto 8 hodin platí práci realisovanou v konstant-

ním kapitálu. Ale kdo platí těchto 8 hodin živé práce, které samy sebe nenahrazují? Platí je právě oněch 8 hodin realisované práce, které jsou obsaženy v konstantním kapitálu a které se směňují za 8 hodin živé práce.

Není tedy žádných pochybností o tom, že část hotového zboží, kterou kupuje celkový úhrn mezd a zisků — ale mzdy a zisky dohromady nepředstavují nic jiného než celkové množství práce nově připojené ke konstantnímu kapitálu — se nahrazuje ve všech svých prvcích; nahrazuje se nově připojená práce, která je v této části obsažena, i množství práce obsažené v konstantním kapitálu. Není žádných pochybností ani o tom, že práce obsažená v konstantním kapitálu dostala při tom svůj ekvivalent z fondu živé, nově k ní připojené práce.

Ale nyní se objevuje potíž. *Celkový produkt* dvanáctihodinové tkalcovské práce — a tento celkový produkt je úplně odlišný od toho, co vytvořila sama tato tkalcovská práce — se rovná 12 loktům plátna v hodnotě 36 pracovních hodin nebo 36 šilinků. Avšak mzda a zisk dohromady, čili celková dvanáctihodinová pracovní doba, mohou z těchto 36 hodin odkoupit *jen* 12; jinými slovy z celkového produktu mohou odkoupit všeho všudy jen 4 lokte a ani o kus více. Co se stane se zbývajícími 8 lokty? *(Forcade, Proudhon.*[40]*)*

Poznamenejme především, že těchto 8 loket nepředstavuje nic jiného než vynaložený konstantní kapitál. Dostal však pozměněnou formu užitné hodnoty. Existuje jako nový produkt, už ne jako příze, tkalcovský stav atd., nýbrž jako plátno. Těchto 8 loket plátna, stejně jako 4 zbývající lokte koupené za mzdu a zisk, se skládá co do hodnoty z $^1/_3$ z práce přidané v procesu tkaní a ze $^2/_3$ z práce minulé, materialisované v konstantním kapitálu. Ale kryla-li dříve, u 4 loket, $^1/_3$ nově přidané práce tkalcovskou práci obsaženou ve 4 loktech, tj. samu sebe, kdežto zbývající $^2/_3$ tkalcovské práce kryly konstantní kapitál obsažený ve 4 loktech, tak nyní naopak v 8 loktech plátna kryjí $^2/_3$ konstantního kapitálu v nich obsažený konstantní kapitál a $^1/_3$ konstantního kapitálu kryje v nich obsaženou nově přidanou práci.

Co se však nyní stane s těmito 8 lokty plátna, do nichž vešla hodnota celého konstantního kapitálu, hodnota, která se za dvanácti-

hodinové tkalcovské práce přenesla na produkt, která vešla do procesu jeho výroby a teď existuje ve formě produktu určeného bezprostřední, individuální (neprůmyslové) spotřebě?

Těchto 8 loket patří kapitalistovi. Kdyby je chtěl sám spotřebovat, tak jako $^2/_3$ lokte, které představují jeho zisk ‖ 276 |, nemohl by reprodukovat konstantní kapitál obsažený v dvanáctihodinovém procesu tkaní; a vůbec — pokud se mluví o kapitálu obsaženém v tomto dvanáctihodinovém procesu — nemohl by už fungovat jako kapitalista. A tak kapitalista těchto 8 loket plátna prodá a přemění je v peníze v částce 24 šilinků čili 24 pracovních hodin. Ale zde narážíme na potíž. Komu je prodá? V čí peníze je přemění? K tomu se brzy vrátíme. Nejdříve se podívejme, jak proces probíhá dále:

Jakmile kapitalista těchto 8 loket plátna, tj. část hodnoty svého produktu rovnající se hodnotě konstantního kapitálu, který zálohoval, přemění v peníze, prodá, převede na formu směnné hodnoty, koupí za utržené peníze opět zboží, zboží stejného druhu (co do užitné hodnoty) jako zboží, z něhož se původně skládal jeho konstantní kapitál. Koupí přízi, tkalcovský stav atd. Rozdělí těchto 24 šilinků na koupi surovin a výrobních prostředků v takovém poměru, jaký je nutný k výrobě nového plátna.

Jeho konstantní kapitál je tedy co do užitné hodnoty nahrazen novými produkty téže práce, jako byly produkty, z nichž se konstantní kapitál původně skládal. Kapitalista reprodukoval konstantní kapitál. Tato nová příze, tento nový tkalcovský stav atd. se však rovněž skládá (podle předpokladu) ze $^2/_3$ z konstantního kapitálu a z $^1/_3$ z nově přidané práce. Jestliže tedy první 4 lokte plátna (nově přidaná práce a konstantní kapitál) byly zaplaceny výhradně nově přidanou prací, pak se těchto 8 loket plátna nahrazuje nově vyrobenými prvky, které jsou nutné pro danou výrobu a které se skládají částečně z nově přidané práce, částečně z konstantního kapitálu. Je tedy zřejmé, že alespoň část konstantního kapitálu se směňuje za konstantní kapitál v jiné formě. Nahrazování produktů je reálné, neboť v téže době, kdy se příze zpracovává v plátno, přetváří se len v přízi a lněné semeno v len; v téže době, kdy se opotřebovává tkalcovský stav, vyrábí se už nový tkalcovský stav,

a zatímco se tento tkalcovský stav vyrábí, těží se už nové dřevo a železo. Jednotlivé prvky se současně v jedné produkční sféře produkují, zatímco se v jiné zpracovávají. Ale ve všech těchto *současných* výrobních procesech, i když každý z nich představuje vyšší fázi výroby produktu, se současně spotřebovává v různých proporcích konstantní kapitál.

Hodnota hotového výrobku, plátna, se tedy rozkládá na dvě části, z nichž jedna znovu kupuje současně produkované prvky konstantního kapitálu a druhá se vydává na spotřební předměty. Pro zjednodušení zde úplně ponecháváme stranou zpětnou přeměnu části zisku v kapitál; předpokládáme tudíž, jako při celém tomto zkoumání, že mzda plus zisk, tj. úhrn práce přidané ke konstantnímu kapitálu, se spotřebovává jako důchod.

Zůstává jen otázka, kdo kupuje tu část celkového produktu, jejíž hodnotou se znovu kupují prvky konstantního kapitálu, které byly mezitím nově vyrobeny. Kdo kupuje těch 8 loket plátna? Abychom předešli všem vytáčkám, předpokládáme, že jde o takový druh plátna, který je určen výhradně pro osobní spotřebu, a ne, jako např. plátno na plachty, pro průmyslovou spotřebu. Rovněž je tu třeba úplně nechat stranou ryze zprostředkovatelské mezioperace obchodu. Kdyby se například těchto 8 loket plátna prodalo obchodníkovi a kdyby neprošlo rukama jednoho, nýbrž dvaceti obchodníků, kdyby se dvacetkrát koupilo a znovu prodalo, musel by je obchodník nakonec, podvacáté, přece jen prodat skutečnému spotřebiteli, který tedy skutečně zaplatí výrobci anebo *poslednímu*, dvacátému obchodníkovi, který představuje vůči spotřebiteli *prvního obchodníka*, tj. skutečného výrobce. Tyto mezioperace odsunují nebo, chceme-li, zprostředkují konečnou transakci, ale nikterak ji nevysvětlují. Je to stále táž otázka, ať se ptáme, kdo kupuje těchto 8 loket plátna od výrobce plátna, nebo ‖ 277 | kdo je kupuje od dvacátého obchodníka, do jehož rukou přešly řadou transakcí.

Těchto 8 loket plátna musí přejít do fondu spotřeby stejně jako první čtyři lokte. To znamená, že mohou být zaplaceny jen mzdou a ziskem, neboť mzda a zisk jsou jedinými zdroji důchodu výrobců, kteří tu také jedině figurují jako spotřebitelé. Těchto 8 loket plátna

obsahuje 24 pracovních hodin. Předpokládejme tedy (považujíce 12 hodin práce za všeobecně platný normální pracovní den), že dělník a kapitalista z jiných dvou odvětví vydají celou svou mzdu a zisk na plátno, jako to se svým celým pracovním dnem učinili dělník a kapitalista v tkalcovně (dělník svých 10 hodin, kapitalista 2 hodiny nadhodnoty, kterou získal na svém dělníkovi, tj. na 10 hodinách). Pak by výrobce plátna těchto 8 loket prodal; tím by byla nahrazena *hodnota* jeho konstantního kapitálu připadající na 12 loket, a tato hodnota by se opět mohla vydat na to určité zboží, z něhož se skládá konstantní kapitál, *protože* toto zboží — příze, tkalcovský stav atd. — které je na trhu, se vyrábělo v téže době, kdy se příze a tkalcovský stav zpracovávaly v plátno. Okolnost, že *výroba* příze a tkalcovského stavu jako produktů *probíhá zároveň* s výrobním procesem, do kterého vcházejí jako produkty, ale z kterého už nevycházejí jako samostatné produkty — tato okolnost vysvětluje, proč část *hodnoty* plátna, která se rovná hodnotě materiálu, který je v něm zpracován, tkalcovského stavu atd., může být znovu přeměněna v přízi, tkalcovský stav atd. Kdyby tato výroba prvků plátna neprobíhala zároveň s výrobou samého plátna, nemohlo by se těchto 8 loket plátna, a to ani kdyby byly prodány, přeměněny v peníze, z peněz opět přeměnit v konstantní prvky plátna.*

Ale na druhé straně, ačkoli je na trhu nová příze, nový tkalcovský stav atd., ačkoli se tedy vyráběla nová příze, nový tkalcovský stav atd., zatímco se hotová příze a hotový tkalcovský stav přeměňovaly v plátno — přestože se tedy příze a tkalcovský stav vyrábějí zároveň s plátnem, nemůže se těchto 8 loket plátna opět přeměnit v tyto věcné prvky konstantního kapitálu přádelny dříve, než se prodají, než se přemění v peníze. Tato neustálá reálná výroba prvků plátna, probíhající vedle výroby samého plátna, nevysvětlí nám tedy ještě reprodukci konstantního kapitálu, dokud nevíme, odkud se bere fond nutný k tomu, aby se koupilo těchto 8 loket plátna, aby se jim vrátila forma peněz, samostatné směnné hodnoty.

* Jak je tomu například nyní v důsledku americké občanské války s přízí nebo s látkami továrníků vyrábějících bavlněné zboží. Sám prodej jejich produktů jim nezajišťuje opětovnou přeměnu, jelikož na trhu není bavlna.

Abychom vyřešili tuto poslední potíž, předpokládali jsme, že *B* a *C*, třeba obuvník a řezník, vydali celou sumu svých mezd a zisků, tedy 24 hodin pracovní doby, kterými mohou disponovat, na plátno. Pokud jde o *A*, o tkalce plátna, dostali jsme se tak z nesnází. Celý jeho produkt, 12 loket plátna, v němž je realisováno 36 pracovních hodin, byl nahrazen výhradně mzdami a zisky, tj. veškerou pracovní dobou nově přidanou ke konstantnímu kapitálu ve výrobních sférách *A*, *B* a *C*. Celá pracovní doba obsažená v plátně, a to jak ta, která už existovala v jeho konstantním kapitálu, tak i ta, která byla nově přidána v procesu tkaní, se směnila za pracovní dobu, která předtím neexistovala jako konstantní kapitál v žádné výrobní sféře, ale která byla současně přidána ke konstantnímu kapitálu *v posledním stadiu výroby* v třech uvedených sférách — *A*, *B* a *C*.

Bylo by tedy stejně jako dříve nesprávné, kdybychom říkali, že se původní hodnota plátna rozpadá jen na mzdy a zisky — neboť ve skutečnosti se rozpadá na hodnotu, která se rovná úhrnu mezd a zisků, tj. 12 hodinám tkaní, a 24 pracovním hodinám, které byly nezávisle na procesu tkaní obsaženy v přízi, tkalcovském stavu atd., zkrátka v konstantním kapitálu — ale dalo by se říci, že se ekvivalent těchto 12 loket plátna, tj. 36 šilinků, za které byly prodány, rozděluje jen na mzdy a zisky, že se tedy nejen tkalcovská práce, nýbrž i práce, obsažená v přízi a v tkalcovském stavu nahrazuje jen nově přidanou prací, totiž 12 hodinami práce v *A*, 12 hodinami v *B* a 12 hodinami v *C*.

Hodnota prodaného zboží se rozpadla | 278 | na nově přidanou práci (mzdu a zisk) a na minulou práci (hodnotu konstantního kapitálu): to je tedy hodnota zboží pro prodávajícího (skutečná hodnota zboží). Naproti tomu kupní hodnota, ekvivalent, který dává kupující prodávajícímu, se v našem případě redukovala jen na nově přidanou práci, na mzdy a zisky. Protože však každé zboží je až do té doby, než se prodá, zbožím, které má být prodáno, a v peníze se přeměňuje pouhou změnou formy, skládalo by se každé zboží jako prodávané zboží z jiných součástí hodnoty než jako kupované zboží (jako peníze), což je ovšem nejapné. Dále: práce vykonaná společností například za rok by kryla nejen sebe samu — takže kdyby se

veškeré zboží rozdělilo na dvě stejné části, polovina roční práce by tvořila ekvivalent druhé poloviny — ale ta třetina práce, kterou tvoří běžná roční práce v celkové práci obsažené v ročním produktu, by kryla tři třetiny práce, tj. rovnala by se veličině třikrát vyšší, než je sama. To je ještě nejapnější.

V uvedeném příkladě jsme potíž přesunuli z *A* na *B* a *C*. Ale tím se nám jen zvětšila, a ne zjednodušila. *Za prvé*, u *A* jsme si pomohli tím, že 4 lokte, které obsahovaly právě tolik pracovní doby, kolik jí bylo přidáno k přízi — a to tvořilo úhrn zisku a mzdy ve sféře *A* — že tyto 4 lokte se spotřebovaly v podobě samého plátna, v produktu vlastní práce. Ale u *B* a *C* tomu tak není, protože spotřebovávají veškerou pracovní dobu, kterou přidali, úhrn mzdy a zisku v produktu sféry *A*, v plátně, tedy nikoli v produktu *B* nebo *C*. Musí tedy prodat nejen tu část svého produktu, který představuje 24 pracovních hodin obsažených v konstantním kapitálu, nýbrž i tu část svého produktu, která představuje 12 hodin pracovní doby nově přidané ke konstantnímu kapitálu. *B* musí prodat 36 pracovních hodin, nejen 24 pracovních hodin jako *A*. Stejně jako u *B* je tomu i u *C*. *Za druhé*, k prodeji konstantního kapitálu sféry *A*, k jeho odbytu, k jeho přeměně v peníze, potřebujeme celou nově přidanou práci nejen ze sféry *B*, nýbrž i ze sféry *C*. *Za třetí*, *B* a *C* nemohou prodat ani část svého produktu sféře *A*, protože celou část produktu *A*, která tvoří důchod, vydali výrobci produktu *A* už ve sféře *A*. *B* a *C* nemohou rovněž žádnou částí svého vlastního produktu nahradit konstantní část *A*, protože jejich produkty nejsou podle předpokladu výrobními prvky *A*, nýbrž zbožím, jež vchází do osobní spotřeby. S každým dalším krokem se potíže zvětšují.

K tomu, aby bylo možno směnit 36 hodin práce, kterou obsahuje produkt *A* (totiž $^2/_3$ neboli 24 hodin v konstantním kapitálu a $^1/_3$ neboli 12 hodin v nově přidané práci), jen za práci přidanou ke konstantnímu kapitálu, bylo zapotřebí, aby mzda a zisk v *A*, tj. 12 pracovních hodin přidaných v *A*, samy spotřebovaly $^1/_3$ produktu této sféry. Zbývající $^2/_3$ celkového produktu, tj. 24 hodin, představovaly hodnotu obsaženou v konstantním kapitálu. Tato hodnota se směnila za celkový úhrn mezd a zisků čili za nově přidanou práci

ve sférách B a C. Aby však B a C mohly za své produkty obsahující 24 hodin, které představují mzdu [a zisk], koupit plátno, musí těchto 24 hodin prodat ve svých vlastních produktech. Kromě toho musí prodat 48 hodin v produktech své vlastní výroby, aby nahradily konstantní kapitál. Musí tedy prodat produkty B a C v rozsahu 72 hodin směnou za celkový úhrn zisku a mzdy jiných výrobních sfér — D, E atd., a přitom (za předpokladu, že normální pracovní den se rovná 12 hodinám) se na koupi produktů B a C musí vynaložit 12×6 hodin ($= 72$ hodin), tj. práce nově přidaná v šesti jiných výrobních sférách; ‖ 279 | tedy zisk a mzda neboli veškerá práce přidaná k příslušnému konstantnímu kapitálu sfér D, E, F, G, H, I.

Za těchto okolností by byla hodnota celkového produktu $B + C$ zaplacena jen nově přidanou prací, tedy sumou mezd a zisků ve výrobních sférách D, E, F, G, H, I. Ale v těchto šesti sférách by pak musel být prodán celý produkt (neboť výrobci by sami nespotřebovali ani část těchto svých produktů, protože už celý svůj důchod vydali na produkty B a C), a ani část tohoto celkového produktu by nemohla být realisována v těchto sférách. Jde tedy o produkt 6×36 pracovních hodin, tj. 216 pracovních hodin, z čehož připadá 144 na konstantní kapitál a 72 (6×12) na nově přidanou práci. Aby nyní bylo možno podobným způsobem dále přeměňovat ve mzdy a zisky, tj. v nově přidanou práci, produkty D atd., musela by být všechna práce nově přidaná v 18 sférách $K^1 — K^{18}$, tj. celková suma mezd a zisků v těchto 18 sférách, zcela vynaložena na produkty sfér D, E, F, G, H, I. Těchto 18 sfér $K^1 — K^{18}$, protože samy nespotřebovávají ani část svých produktů, ba naopak celý svůj důchod už vydaly v šesti sférách $D — I$, by muselo prodat 18×36 pracovních hodin, tj. 648 pracovních hodin, z čehož připadá 18×12, tj. 216 pracovních hodin, na nově přidanou práci a 432 pracovních hodin na práci obsaženou v konstantním kapitálu. Abychom tedy tento celkový produkt $K^1 — K^{18}$ převedli na práci přidanou v jiných sférách neboli na úhrn mezd a zisků, bylo by zapotřebí nově přidané práce ze sfér $L^1 — L^{54}$, tj. $12 \times 54 = 648$ pracovních hodin. Aby sféry $L^1 — L^{54}$ směnily svůj celkový produkt rovnající se 1944 pracovním hodinám (z čehož $648 = 12 \times 54$ se rovná nově přidané

práci a 1296 pracovních hodin se rovná práci obsažené v konstantním kapitálu) za nově přidanou práci, musely by pohltit nově přidanou práci ze sfér M^1 — M^{162}, neboť $162 \times 12 = 1944$; tyto sféry by zase musely pohltit nově přidanou práci ze sfér N^1—N^{486} atd.

To je ten krásný postup in infinitum, k němuž docházíme při předpokladu, že se všechny produkty rozkládají na mzdu a zisk, tj. na nově přidanou práci, a že nejen práce nově přidaná ke zboží, nýbrž i konstantní kapitál obsažený v tomto zboží musí být zaplacen prací nově přidanou v nějaké jiné výrobní sféře.

Abychom rozložili pracovní dobu obsaženou v produktu A, 36 hodin ($^1/_3$ nově přidaná práce, $^2/_3$ konstantní kapitál), na nově přidanou práci, tj. abychom předpokládali, že se platí mzdou a ziskem, předpokládali jsme především, že $^1/_3$ produktu (jejíž hodnota se rovná sumě mzdy a zisku) spotřebují nebo koupí, což je totéž, samotní výrobci sféry A. Postupovali jsme takto:[41]

1. *Výrobní sféra A.* Produkt = 36 pracovním hodinám. 24 pracovních hodin — konstantní kapitál. 12 hodin — nově přidaná práce. $^1/_3$ produktu spotřebují ti, kteří se podílejí na těchto 12 hodinách mzdou a ziskem, dělníci a kapitalisté. Zbývá ještě prodat $^2/_3$ produktu A, rovnající se 24 hodinám, jež jsou obsaženy v konstantním kapitálu.

2. *Výrobní sféry* B^1—B^2. Produkt = 72 pracovním hodinám; z toho připadá 24 na přidanou práci a 48 na konstantní kapitál. Přidanou prací kupují tyto sféry $^2/_3$ produktu A, které nahrazují hodnotu konstantního kapitálu A. Avšak celkem musí sféry B^1—B^2 prodat 72 hodin práce, z nichž se skládá hodnota jejich celkového produktu.

3. *Výrobní sféry* C^1—C^6. Produkt = 216 pracovním hodinám; z toho připadá 72 na přidanou práci (mzda a zisk). Přidanou prací kupují celý produkt B^1—B^2. Prodat však mají 216, z nichž 144 připadá na konstantní kapitál.

‖280 | 4. *Výrobní sféry* D^1—D^{18}. Produkt = 648 pracovním hodinám, 216 přidaná práce a 432 konstantní kapitál. Přidanou prací kupují celý produkt výrobních sfér C^1—C^6 = 216. Prodat však mají 648.

5. *Výrobní sféry* E^1—E^{54}. Produkt = 1944 pracovním hodinám; 648 přidaná práce a 1296 konstantní kapitál. Kupují celý produkt výrobních sfér D^1—D^{18}. Prodat však mají 1944.

6. *Výrobní sféry* F^1—F^{162}. Produkt = 5832, z toho 1944 přidaná práce a 3888 konstantní kapitál. Za 1944 kupují produkt E^1—E^{54}. Prodat mají 5832.

7. *Výrobní sféry* G^1—G^{486}.

Pro zjednodušení se v každé výrobní sféře předpokládá vždy jen jeden pracovní den o 12 hodinách, který se dělí mezi kapitalistu a dělníka. Zvýšení počtu těchto pracovních dní otázku neřeší, jen ji zbytečně komplikuje.

Abychom tedy měli zákon této řady jasněji před očima:

1. *A. Produkt* = 36 hodinám. Konstantní kapitál = 24 hodinám. *Úhrn mzdy a zisku* čili *nově přidaná práce* = 12 hodinám. Těchto 12 hodin spotřebuje kapitál a práce v produktu samé sféry *A*. Produkt *A*, který se má prodat, se rovná svému konstantnímu kapitálu = 24 hodinám.

2. B^1—B^2. Potřebujeme zde 2 pracovní dny, tedy 2 výrobní sféry, abychom zaplatili 24 hodin sféry *A*.

Produkt = 2 × 36 čili 72 hodinám, z nichž připadá 24 hodin na práci a 48 na konstantní kapitál.

Produkt B^1 a B^2, který se má prodat, se rovná 72 pracovním hodinám; ani část se ho nespotřebuje přímo v těchto sférách.

6. C^1—C^6. Potřebujeme zde 6 pracovních dní, protože 72 = 12 × 6 a celý produkt B^1—B^2 má být spotřebován prací přidanou v C^1—C^6. Produkt = 6 × 36 = 216 pracovních hodin, z čehož tvoří 72 nově přidaná práce a 144 konstantní kapitál.

18. D^1—D^{18}. Potřebujeme zde 18 pracovních dní, protože 216 = = 12 × 18; a protože na jeden pracovní den připadají $^2/_3$ konstantního kapitálu, celkový produkt = 18 × 36 = 648. (432 — konstantní kapitál.)

Atd.

Čísla 1, 2 atd., uvedená před odstavci, znamenají pracovní dny nebo různé práce v různých výrobních sférách, protože v každé sféře předpokládáme jeden pracovní den.

Tedy: 1. *A. Produkt = 36 hodinám.* Přidaná práce = 12 hodinám.

Produkt, který se má prodat (konstantní kapitál) = 24 hodinám.

Nebo:

1. *A. Produkt, který se má prodat*, neboli *konstantní kapitál* = = 24 hodinám. Celkový produkt 36 hodin. *Přidaná práce 12 hodin. Spotřebuje se přímo ve sféře A.*

2. B^1—B^2. Přidanou prací kupují tyto sféry 24 hodin *A. Konstantní kapitál* 48 hodin. *Celkový produkt* 72 hodin.

6. C^1—C^6. Přidanou prací kupují 72 hodin B^1 a B^2 (= 12 × 6). *Konstantní kapitál* 144, celkový produkt = 216. Atd.

‖281 | Tedy:

1. *A.* Produkt = 3 pracovní dny (36 hodin). 12 hodin přidaná práce. *24 hodin* konstantní kapitál.

2. B^{1-2}. *Produkt* = 2 × 3 = 6 pracovních dnů (72 hodin). Přidaná práce = *12 × 2 = 24 hodin. Konstantní kapitál* = 48 = = 2 × 24 hodin.

6. C^{1-6}. *Produkt* = 3 × 6 pracovních dnů = 3 × 72 hodin = = 216 pracovních hodin. *Přidaná práce* = 6 × 12 pracovních hodin (= 72). Konstantní kapitál = 2 × 72 = 144.

18. D^{1-18} *Produkt* = 3 × 3 × 6 pracovních dnů = 3 × 18 pracovních dnů (= 54 pracovních dnů) = 648 pracovních hodin. Přidaná práce = 12 × 18 = 216. Konstantní kapitál = 432 pracovních hodin.

54. E^{1-54}. *Produkt* = 3 × 54 pracovních dnů = 162 pracovních dnů = 1944 pracovních hodin. Přidaná práce = 54 pracovních dnů = 648 pracovních hodin; konstantní kapitál = 1296 pracovních hodin.

162. F^{1-162}. *Produkt* = 3 × 162 pracovních dnů (= 486) = = 5832 pracovních hodin, z nichž 162 pracovních dnů čili 1944 pracovních hodin je přidaná práce a 3888 hodin konstantní kapitál.

486. G^{1-486}. *Produkt* = 3 × 486 pracovních dnů, z nichž 486 pracovních dnů čili 5832 pracovních hodin je přidaná práce a 11.664 konstantní kapitál.

Atd.

Zde už bychom měli pořádnou sumu, 1 + 2 + 6 + 18 + 54 + + 162 + 486 různých pracovních dnů v různých výrobních sférách,

729 různých sfér, což už předpokládá značně rozčleněnou společnost.

Aby se z celkového produktu sféry A (v níž se ke konstantnímu kapitálu 2 pracovních dnů přidává jen 12 pracovních hodin, tj. jeden pracovní den, a v níž mzda a zisk spotřebovávají svůj vlastní produkt) prodal jen konstantní kapitál 24 hodin — a to zase jen směnou za nově přidanou práci, za mzdu a zisk — potřebujeme 2 pracovní dny v B^1 a B^2, které však vyžadují konstantní kapitál 4 pracovních dnů, takže celkový produkt B^{1-2} se rovná 6 pracovním dnům. Tyto pracovní dny musí být prodány *celé*, neboť *počínaje tímto okamžikem* se předpokládá, že žádná z následujících sfér nespotřebovává nic ze svého vlastního produktu, nýbrž že svůj zisk a mzdu vydává jen na produkt předchozí sféry. K nahrazení těchto 6 pracovních dnů obsažených v produktu B^{1-2} je zapotřebí 6 dnů, které však předpokládají konstantní kapitál 12 pracovních dnů. Celkový produkt C^{1-6} se proto rovná 18 pracovním dnům. K jejich nahrazení nově přidanou prací je zapotřebí 18 pracovních dnů D^{1-18}, které však předpokládají konstantní kapitál 36 pracovních dnů, tedy produkt se rovná 54 pracovním dnům. K jejich nahrazení je zapotřebí 54 pracovních dnů, E^{1-54}, které předpokládají konstantní kapitál 108 pracovních dnů. Produkt se rovná 162 pracovním dnům. K jejich nahrazení je konečně zapotřebí 162 pracovních dnů, které však předpokládají konstantní kapitál 324 pracovních dnů, tedy celkový produkt 486 pracovních dnů. To je produkt F^{1-162}. A konečně, k nahrazení produktu F^{1-162} je zapotřebí 486 pracovních dnů (G^{1-486}), které zase předpokládají konstantní kapitál 972 pracovních dnů. Celkový produkt G^{1-486} se tedy rovná $972 + 486 = 1458$ pracovním dnům.

Nyní však předpokládejme, že sférou G jsme u konce s přesouváním; ‖ 282 | vždyť kdybychom takto postupovali, dostali bychom se v každé společnosti brzy ke konci. Jak je tomu nyní? Máme produkt, v němž je obsaženo 1458 pracovních dnů, z toho 486 dnů připadajících na nově přidanou práci a 972 dnů na práci realisovanou v konstantním kapitálu. Těchto 486 pracovních dnů může být směněno v předchozí sféře F^{1-162}. Ale za co se má koupit 972 pracovních dnů, které jsou obsaženy v konstantním kapitálu?

Za sférou G^{486} není už žádná nová výrobní sféra, a proto ani žádná nová sféra směny. V předchozích sférách, s výjimkou F^{1-162}, nelze nic směnit. Ale i sama sféra G^{1-486} vydala veškeré mzdy a zisky, které jsou v ní obsaženy, až do posledního centimu ve sféře F^{1-162}. 972 pracovních dnů, zpředmětněných v celkovém produktu G^{1-486} a rovnajících se hodnotě v nich obsaženého konstantního kapitálu, nelze tudíž prodat. Nic nám tedy nepomohlo, že potíž, na kterou jsme narazili u 8 loket plátna ve sféře A neboli u 24 pracovních hodin neboli u 2 pracovních dnů, které představují v produktu této sféry hodnotu konstantního kapitálu, jsme přesunuli na téměř 800 výrobních odvětví.

Nic by nám nepomohlo, kdybychom si namlouvali, že výpočet by vyšel jinak, kdyby třeba sféra A nevydala celý svůj zisk a celou svou mzdu na plátno, nýbrž vydala část z nich na produkty B a C. Hranicí výdajů je množství hodin přidané práce, jež je obsažena v A, B, C; proto mohou tyto sféry velet jen takovému množství pracovní doby, které se rovná práci, kterou samy přidaly. Koupí-li více jednoho produktu, musí koupit méně druhého produktu. To by výpočet jen zamotalo, ale na výsledku by se tím nic nezměnilo.

Co tedy máme dělat? V uvedeném výpočtu máme:

	Produkt v pracovních dnech	Přidaná práce	Konstantní kapitál
A =	3	1	2
B =	6	2	4
C =	18	6	12
D =	54	18	36
E =	162	54	108
F =	486	162	324
Celkem	729	243	486

($^1/_3$ produktu A se spotřebuje v téže sféře.)

Kdyby se v tomto výpočtu posledních 324 pracovních dnů (konstantní kapitál v F) rovnalo konstantnímu kapitálu, který si zemědělec sám nahrazuje, ponechává ze svého produktu a vrací půdě, a který se tedy nemusí platit novou prací, pak by výpočet souhlasil. Hádanka by se však vyřešila jedině proto, že část konstantního kapitálu se nahrazuje sama.

Ve skutečnosti tedy bylo podle našeho výpočtu spotřebováno 324 pracovních dnů, které odpovídají nově přidané práci. Hodnota posledního produktu, rovnající se 486 pracovním dnům, se rovná

hodnotě veškerého konstantního kapitálu, který je obsažen v A až F, a ta se rovněž rovná 486 pracovním dnům. Abychom to vysvětlili, předpokládejme, že v G je 486 dnů nové práce; z toho však budeme mít jen to potěšení, že místo toho, abychom se vypořádali s konstantním kapitálem 486 dnů ‖ 283 |, budeme se muset zabývat konstantním kapitálem 972 pracovních dnů obsažených v produktu G, který se rovná 1458 pracovním dnům (972 konstantního kapitálu + +486 práce). Kdybychom si chtěli pomoci předpokladem, že ve sféře G se pracuje bez konstantního kapitálu, takže produkt by se rovnal jen 486 dnům nově přidané práce, pak by nám ovšem výpočet vyšel, ale problém, kdo platí tu část hodnoty obsažené v produktu, která tvoří konstantní kapitál, bychom byli vyřešili tím, že bychom předpokládali případ, kdy se konstantní kapitál rovná nule a kdy tedy také netvoří část hodnoty produktu.

Aby mohl být celkový produkt A beze zbytku prodán směnou za nově přidanou práci a rozložen na zisk a mzdu, musela by se vydat *celá práce přidaná k* A, B *a* C v podobě práce zpředmětněné v produktu sféry A.[42] Stejně tak, aby se mohl prodat celý produkt $B + C$, musela by se vydat všechna práce nově přidaná v D^{1}—D^{18}.[43] A právě tak, aby se mohl koupit celý produkt D^{1}—D^{18}, bylo by zapotřebí veškeré práce přidané v E^{1-54}. Aby se mohl koupit celý produkt E^{1-54}, bylo by zapotřebí veškeré práce přidané v F^{1-162}. A konečně, aby se mohl koupit celý produkt F^{1-162}, bylo by zapotřebí celé pracovní doby přidané v G^{1-486}. V těchto 486 výrobních sférách, které představuje G^{1-486}, se nakonec celá přidaná práce rovná celému produktu 162 sfér F, a celý tento produkt, který je nahrazen prací, je tak velký jako konstantní kapitál ve sférách A, B^{1-2}, C^{1-6}, D^{1-18}, E^{1-54}, F^{1-162}. Ale konstantní kapitál sféry G, který je dvakrát tak velký jako konstantní kapitál použitý v A—F^{162}, není nahrazen a ani nemůže být nahrazen.

Ve skutečnosti jsme zjistili — protože podle našeho předpokladu je v každé výrobní sféře poměr mezi nově přidanou prací a minulou prací 1:2, že k tomu, aby bylo možno koupit produkt předchozích sfér, je vždy třeba, aby všechnu svou novou práci připojilo dvakrát tolik nových sfér [kolik je všech předchozích sfér dohromady]; ke

koupi celkového produktu A je zapotřebí přidané práce A a B^{1-2}, ke koupi produktu C^{1-6}, je zapotřebí přidané práce 18 D čili D^{1-18} (tj. 2×9)[44] atd. Zkrátka, je vždy třeba dvakrát tolik nově přidané práce, kolik je jí v samém produktu, takže v poslední výrobní sféře G by nově přidaná práce musela být dvakrát tak velká, jako je, aby koupila celý produkt. Zkrátka, v konečném výsledku, u G, se setkáváme s tím, co jsme viděli už u výchozího bodu A, tj. že nově přidaná práce nemůže ze svého vlastního produktu koupit větší množství práce, než sama obsahuje, a že *nemůže* koupit minulou práci, obsaženou v konstantním kapitálu.

Není tedy možné, aby hodnota důchodu kryla hodnotu celého produktu. Protože však kromě důchodu *neexistuje fond, ze kterého by mohl být zaplacen tento produkt, který výrobce prodává (individuálnímu) spotřebiteli*, není možné, aby se hodnota celého produktu minus hodnota důchodu vůbec prodala, zaplatila čili (individuálně) spotřebovala. Ale každý produkt se přece musí prodat a jeho cena (za předpokladu, že cena se zde rovná hodnotě) musí být zaplacena.

Ostatně už od samého počátku se dalo předvídat, že vsunutí aktů směny, prodeje a koupě různého zboží nebo produktů různých výrobních sfér nás nepřivede ani o krok kupředu. U A, u prvního zboží, plátna, jsme měli $^1/_3$ neboli ‖283a | 12 hodin nově přidané práce a 2×12 čili 24 hodin minulé práce obsažené v [konstantním] kapitálu. Mzda a zisk mohly koupit za zboží A, tedy i z každého ekvivalentu zboží A v nějakém jiném produktu, jen takovou část produktu, která se rovná 12 pracovním hodinám. Nemohly odkoupit svůj vlastní konstantní kapitál obsahující 24 hodin, a tedy ani ekvivalent tohoto konstantního kapitálu v nějakém jiném zboží.

Je možné, že ve zboží B je poměr mezi přidanou prací a konstantním kapitálem odlišný. Ale ať už je poměr mezi přidanou prací a konstantním kapitálem v různých sférách seberůznější, můžeme vypočítat jeho průměr a tedy říci, že v produktu celé společnosti neboli celé kapitalistické třídy, v celkovém produktu kapitálu, se nově přidaná práce rovná a, a minulá práce existující jako konstantní kapitál, se rovná b. Čili, že poměr 1:2, který předpokládáme u A,

u plátna, je jen symbolické vyjádření poměru $a:b$ a neznamená nic jiného, než že mezi těmito dvěma prvky, mezi živou prací přidanou v běžném roce nebo v nějakém libovolném časovém úseku a mezi minulou prací, která tu je jako konstantní kapitál, existuje nějaký, tak či onak určený a určitelný poměr. Nekoupí-li se za 12 hodin práce přidaných k přízi jen plátno, nýbrž koupí-li se plátna například jen za 4 hodiny, pak se může za zbývajících 8 hodin koupit jakýkoli jiný produkt, ale celkem se nikdy nemůže koupit za více než za 12 hodin. A koupí-li se za 8 hodin práce jiný produkt, musí A prodat za 32 hodin plátna. Příklad A tedy platí pro celkový kapitál celé společnosti; tím, že vsuneme směnu různého zboží, se problém sice může zkomplikovat, ale na podstatě věci se tím nic nezmění.

Předpokládejme, že A je celkový produkt společnosti; v tomto případě si výrobci mohou koupit $^1/_3$ tohoto produktu pro vlastní spotřebu a zaplatit ji úhrnem svých mezd a zisků, rovnajícím se veškeré nově přidané práci, rovnající se úhrnu jejich celkového důchodu. K tomu, aby zaplatili, koupili a spotřebovali zbývající $^2/_3$, chybí jim potřebný fond. Tedy stejně jako se nově přidaná práce — $^1/_3$ celkové práce, rozložitelná na zisk a mzdu — kryje sama svým produktem neboli odnímá jen tu část hodnoty produktu, v níž je obsažena $^1/_3$ celkové práce, nově připojená práce nebo její ekvivalent, právě tak se musí krýt svým vlastním produktem i $^2/_3$ minulé práce. To znamená, že konstantní kapitál se rovná sám sobě a že sám sebe nahrazuje z té části hodnoty, kterou představuje v celkovém produktu. Směna mezi různým zbožím, řada koupí a prodejů mezi různými výrobními sférami, mění formu jen potud, že se konstantní kapitál v různých výrobních sférách vzájemně kryje v poměru, ve kterém je v nich původně obsažen.

To je nyní zapotřebí blíže určit. | 283a ‖

[b) NEMOŽNOST NAHRADIT CELÝ KONSTANTNÍ KAPITÁL SPOLEČNOSTI SMĚNOU MEZI VÝROBCI SPOTŘEBNÍCH PŘEDMĚTŮ A VÝROBCI VÝROBNÍCH PROSTŘEDKŮ]

‖ 283b | Tentýž názor, tj. že se roční produkt země rozděluje na mzdy a zisky (pozemková renta, úrok atd. se zahrnuje do zisků),

vyslovuje A[dam] Smith v kn. II, kap. 2, když zkoumá peněžní oběh a úvěrový systém (srov. o tom dále *Tooka*), kde říká:

„Na oběh v každé zemi lze pohlížet tak, jako kdyby se rozpadal na dvě různé složky: na oběh mezi obchodníky" (dealers) (Garnier vysvětluje, že pod výrazem „dealers" tu rozumí „všechny obchodníky, továrníky, řemeslníky atd., slovem všechny provozovatele [agents] obchodu a průmyslu země") „a na oběh mezi obchodníky a spotřebiteli. Ačkoli se může užívat hned v té, hned v oné oblasti oběhu týchž peněz, ať už papírových nebo kovových, potřebují obě, protože oba tyto procesy probíhají současně, určité množství těchto peněz, ať už těch nebo oněch. *Hodnota zboží obíhajícího mezi jednotlivými obchodníky nemůže být nikdy větší než hodnota zboží obíhajícího mezi obchodníky a spotřebiteli, neboť všechno, co obchodníci kupují, se musí konec konců prodat spotřebitelům.*" (Sv. II, kn. II, kap. 2, str. 292—293.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 310.][45]

K tomu i k Tookovi se vrátíme při dalším výkladu.[46]

Vraťme se však k našemu příkladu. Denní produkt sféry *A*, tkalcovny plátna, se rovnal 12 loktům čili 36 šilinkům čili 36 pracovním hodinám. Těchto 36 pracovních hodin se rozpadá na 12 hodin nově přidané práce, která se dá rozložit na mzdu a zisk, a na 24 hodin čili 2 dny rovnající se hodnotě konstantního kapitálu, který však nyní už neexistuje ve staré formě příze a tkalcovského stavu, nýbrž ve formě plátna, a přitom v takovém množství plátna, které se rovná 24 hodinám čili 24 šilinkům. Toto množství plátna obsahuje totéž množství práce jako příze a tkalcovský stav, které nahrazuje. Tímto množstvím plátna lze tedy znovu koupit totéž množství příze a tkalcovských stavů (za předpokladu, že hodnota příze a tkalcovského stavu zůstala stejná a že se nezměnila produktivita práce v těchto odvětvích průmyslu). Přadlák a továrník vyrábějící tkalcovské stavy musí prodat celý svůj roční nebo denní produkt (což je zde pro náš účel lhostejné) tkalci, neboť tkadlec je jediný, pro nějž má jejich zboží užitnou hodnotu. Je jeho jediným spotřebitelem.

Rovná-li se však konstantní kapitál tkalce 2 pracovním dnům (jeho denně spotřebovaný konstantní kapitál), připadají na jeden pracovní den tkalce 2 pracovní dny přadláka a výrobce strojů — 2 pracovní dny, které se zase rozkládají ve velmi různých poměrech na přidanou práci a konstantní kapitál. Ale celkový denní produkt přadláka a továrníka vyrábějícího stroje dohromady (za předpokladu, že továrník vyrábí jen tkalcovské stavy), tj. konstantní kapitál a při-

daná práce dohromady, nemohou činit více než 2 pracovní dny, kdežto produkt tkalce obsahuje — v důsledku toho, že nově přidal 12 hodin práce — 3 pracovní dny. Je možné, že předlák a továrník vyrábějící stroje spotřebují stejné množství živé pracovní doby jako tkadlec. Pak musí být pracovní doba obsažená v jejich konstantním kapitálu nižší. Buď jedno, nebo druhé. Předlák a továrník vyrábějící stroje nemohou v žádném případě použít téhož množství zpředmětněné i živé práce (summa summarum [všechno dohromady]) jako tkadlec. Je možné, že tkadlec použije poměrně méně živé pracovní doby než předlák (předlák jí například používá určitě méně než pěstitel lnu); pak musí být převaha jeho konstantního kapitálu nad variabilní částí kapitálu tím větší.

‖ 248 | Konstantní kapitál tkalce tedy nahrazuje celý kapitál předláka a továrníka vyrábějícího tkalcovské stavy, nahrazuje nejen jejich vlastní konstantní kapitál, ale i práci, která byla nově přidána při předení a výrobě strojů. Nový konstantní kapitál tu tedy úplně nahrazuje jiné konstantní kapitály a kromě toho i celou práci, která k nim byla nově přidána. Předlák a továrník vyrábějící tkalcovské stavy nahradili tím, že prodali tkalci své zboží, nejen svůj konstantní kapitál, ale dostali zaplacenu i nově přidanou práci. Tkalcův konstantní kapitál jim nahrazuje jejich vlastní konstantní kapitál a realisuje jejich důchod (mzdu a zisk dohromady). Pokud jim tkalcův konstantní kapitál nahrazuje jen jejich vlastní konstantní kapitál, který mu předali ve formě příze a tkalcovského stavu, došlo jen ke směně konstantního kapitálu v jedné formě za konstantní kapitál v jiné formě. Ve skutečnosti nedošlo k žádné změně hodnoty konstantního kapitálu.

Vraťme se však ještě dále. Produkt předláka se rozkládá na dvě části, na len, vřetena, uhlí atd., zkrátka na jeho konstantní kapitál, a na nově přidanou práci. Stejně je tomu i s celkovým produktem továrníka vyrábějícího stroje. Když předlák nahrazuje svůj konstantní kapitál, platí nejen celý kapitál továrníka vyrábějícího vřetena atd., ale i celý kapitál pěstitele lnu. Konstantní kapitál předláka platí konstantní část jejich kapitálu plus přidanou práci. Pokud jde nyní o pěstitele lnu, rozpadá se jeho konstantní kapitál — po odečtení zemědělského nářadí atd. — na semena, hnojiva atd. Před-

pokládejme, že tato část pachtýřova konstantního kapitálu — jak tomu ve *více nebo méně* zprostředkované formě v *zemědělství* musí vždy být — tvoří roční srážku z jeho vlastního produktu, srážku, která se každoročně z pachtýřova vlastního produktu vrací půdě, tj. výrobě. Zde máme část konstantního kapitálu, která se sama nahrazuje a která se nikdy neprodává, a tedy ani nikdy neplatí a ani nikdy nespotřebovává, která nikdy nevchází do osobní spotřeby. Semena atd. se rovnají určitému množství pracovní doby. Hodnota semen atd. vchází do hodnoty celkového produktu; ale tatáž hodnota — protože tu jde o totéž množství produktů (za předpokladu, že se produktivita práce nezměnila) — se zase odečítá od celkového produktu a vrací se výrobě, nevchází do oběhu.

Vidíme, že alespoň část konstantního kapitálu — to, co lze považovat v zemědělství za surovinu — se sama nahrazuje. Máme tu tak před sebou důležitou část — nejdůležitější odvětví co do objemu a množství kapitálu, které v něm vězí — roční produkce, kde se značná část konstantního kapitálu, skládající se ze surovin (až na umělá hnojiva atd.), nahrazuje sama a nevchází do oběhu a nenahrazuje se tudíž žádnou formou důchodu. Přadlák tedy nemusí pěstiteli lnu platit tuto část konstantního kapitálu (část konstantního kapitálu, kterou si pěstitel lnu sám nahradil a zaplatil), a právě tak ji nemusí tkadlec platit přadlákovi a kupec plátna tkalci.

Předpokládejme, že by všichni, kteří jsou přímo nebo nepřímo zúčastněni na výrobě 12 loket plátna (=36 šilinkům = 3 pracovním dnům neboli 36 pracovním hodinám), byli placeni jen plátnem. Především je jasné, že výrobci prvků plátna, konstantního kapitálu plátna, *nemohou spotřebovat svůj vlastní produkt*, protože tyto produkty byly vyrobeny pro výrobu a nemohou vejít do bezprostřední | 285 | spotřeby. Musí tedy své mzdy a zisky vydat na plátno — na produkt, který nakonec vchází do osobní spotřeby. Co nespotřebují v plátně, musí spotřebovat v jiném spotřebitelném produktu, který smění za plátno. Výrobci jiných produktů spotřebují tedy právě tolik plátna, kolik (co do hodnoty) jiných produktů místo plátna spotřebují výrobci plátna. Je to totéž, jako kdyby je výrobci plátna sami spotřebovali v podobě plátna, protože kolik spotřebují v jiných produktech, tolik spotřebují výrobci jiných produktů v plátně. Celá

záhada se tedy musí vysvětlit bez jakéhokoli ohledu na směnu; rozluštíme ji, prozkoumáme-li, jak se těchto 12 loket plátna rozděluje mezi všechny výrobce, kteří se zúčastnili na jeho výrobě nebo na výrobě jeho prvků.

V přízi a v tkalcovském stavu tvoří jednu třetinu práce, kterou přidali přadlák a továrník vyrábějící tkalcovské stavy — nechť tento továrník zároveň vyrábí i spřádací stroje — a dvě třetiny tvoří jejich konstantní kapitál. Z 8 loket plátna (tj. z 24 hodin) neboli z 24 šilinků, které nahrazují celý jejich produkt, mohou tedy spotřebovat $^{8}/_{3}$ lokte, což se rovná $2\,^{2}/_{3}$ lokte plátna neboli 8 hodinám práce neboli 8 šilinkům. Zbývá tedy vysvětlit, jak je to s $5\,^{1}/_{3}$ lokte neboli se 16 pracovními hodinami.

$5\,^{1}/_{3}$ lokte neboli 16 pracovních hodin představují konstantní kapitál přadláka a továrníka vyrábějícího tkalcovské stavy. Předpokládáme-li, že v konstantním kapitálu přadláka tvoří surovina, tj. zde len, dvě třetiny, může pěstitel lnu spotřebovat celé tyto dvě třetiny v podobě plátna, protože svůj konstantní kapitál ⟨přičemž předpokládáme, že se opotřebování jeho pracovních nástrojů atd. rovná nule⟩ vůbec nevrhá do oběhu, nýbrž jej už odpočítal z produktu a reservoval pro reprodukci. Může tedy koupit $^{2}/_{3}$ z $5\,^{1}/_{3}$ lokte plátna[47] neboli ze 16 pracovních hodin, což je $3\,^{5}/_{9}$ lokte neboli $10\,^{2}/_{3}$ pracovní hodiny. Zbývá tedy vypořádat se jen s $5\,^{1}/_{3}$ lokte minus $3\,^{5}/_{9}$ lokte neboli se 16 pracovními hodinami minus $10\,^{2}/_{3}$ pracovní hodiny, tj. s $1\,^{7}/_{9}$ lokte neboli s $5\,^{1}/_{3}$ pracovní hodiny. Těchto $1\,^{7}/_{9}$ lokte neboli $5\,^{1}/_{3}$ pracovní hodiny se rozkládá na konstantní kapitál továrníka vyrábějícího tkalcovské stavy a na celkový produkt továrníka vyrábějícího spřádací stroje, při čemž se předpokládá, že tito továrníci jsou jedna a táž osoba.

‖286 | Tedy ještě jednou:

	Celkový produkt	*Konstantní kapitál*	*Přidaná tkalcovská práce*	*Spotřeba*
Tkadlec	12 loket plátna (36 šilinků) (36 pracovních hodin)	8 loket (24 hodin) (24 šilinků)	12 hodin	12 hodin = 12 šilinků = 4 lokte

Předpokládáme, že z *celkového konstantního kapitálu* tkalce tvoří $^3/_4$ příze a $^1/_4$ tkalcovský stav (výrobní prostředky vůbec). Tkadlec tedy platí 6 loket neboli 18 hodin přadlákovi a 2 lokte neboli 6 hodin výrobci strojů atd.

Přadlák				*Výrobce strojů*			
Celkový produkt	*Konstantní kapitál*	*Přidaná práce*	*Spotřeba*	*Celkový produkt*	*Konstantní kapitál*	*Přidaná práce*	*Spotřeba*
6 loket 18 šilinků 18 hodin	4 lokte 12 šilinků 12 hodin	2 lokte 6 šilinků 6 hodin	2 lokte 6 šilinků	2 lokte 6 šilinků 6 hodin	4/3 lokte	2/3 lokte	2/3 lokte

Z 8 loket, které nahrazují konstantní kapitál tkalce, spotřebuje tedy 2 lokte (= 6 šilinků = 6 hodin) přadlák a $^2/_3$ lokte (2 šilinky = = 2 pracovní hodiny) továrník vyrábějící tkalcovské stavy a jiné výrobní nástroje.

Zbývá nám tedy vypořádat se s 8 minus 2 $^2/_3$ lokte, tj. s 5 $^1/_3$ lokte (= 16 šilinků = 16 pracovních hodin). Těchto zbývajících 5 $^1/_3$ lokte (= 16 šilinků = 16 pracovních hodin) se rozkládá takto: Předpokládáme, že ve 4 loktech, které představují konstantní kapitál přadláka, tj. prvky jeho přize, rovnají se $^3/_4$ lnu a $^1/_4$ spřádacímu stroji. Prvky ‖ 287 | spřádacího stroje vypočítáme později, až přejdeme ke konstantnímu kapitálu výrobce tkalcovských strojů. Oba výrobci jsou jedna a táž osoba.

Ze 4 loket, které nahrazují konstantní kapitál přadláka, připadají tedy $^3/_4$, tj. 3 lokte, na *len*. Ale značná část konstantního kapitálu, jehož se používá při výrobě lnu, nemusí být znovu nahrazena, protože už ji pěstitel lnu ve formě *semen*, *hnojiv*, *píce*, *skotu* atd. vrátil půdě. Proto do té části jeho produktu, kterou prodává, můžeme v našem případě započítat jako konstantní kapitál jen opotřebování jeho pracovních nástrojů atd. Zde musíme přidanou práci odhadnout nejméně na dvě třetiny a konstantní kapitál, který má být nahrazen, nejvýše na jednu třetinu.

Tedy:

	Celkový produkt	Konstantní kapitál	Zemědělská práce	Možno spotřebovat
Len	3 lokte 9 šilinků 9 pracovních hodin	1 loket 3 šilinky 3 pracovní hodiny	2 lokte 6 šilinků 6 pracovních hodin	2 lokte 6 šilinků 6 pracovních hodin

Zbývá nám tedy ještě vzít v úvahu:

1 loket (3 šilinky, 3 pracovní hodiny) rovnající se konstantnímu kapitálu pěstitele lnu;

1 $^1/_3$ lokte (4 šilinky, 4 pracovní hodiny) rovnající se konstantnímu kapitálu tkalcovského stavu;

a konečně 1 loket (3 šilinky, 3 pracovní hodiny) pro *celkový produkt*, který je obsažen v spřádacím stroji.

Především je tedy třeba odečíst to, co může spotřebovat výrobce spřádacího stroje směnou za zhotovení spřádacího stroje:

	Celkový produkt	Konstantní kapitál	Práce přidaná při výrobě stroje	Možno spotřebovat
Spřádací stroj	1 loket 3 šilinky 3 pracovní hodiny	$^2/_3$ lokte 2 šilinky 2 pracovní hodiny	$^1/_3$ lokte 1 šilink 1 pracovní hodina	$^1/_3$ lokte 1 šilink 1 pracovní hodina

Dále je třeba rozložit hodnotu *zemědělského stroje*, který tvoří konstantní kapitál pěstitele lnu, na tu část, kterou je možno spotřebovat, a na jiné části:

	Celkový produkt	Konstantní kapitál	Práce přidaná při výrobě stroje	Možno spotřebovat
Zemědělský stroj	1 loket 3 šilinky 3 pracovní hodiny	$^2/_3$ lokte 2 šilinky 2 pracovní hodiny	$^1/_3$ lokte 1 šilink 1 pracovní hodina	$^1/_3$ lokte 1 šilink 1 pracovní hodina

Shrňme tedy tu část celkového produktu tkalce, která připadá na stroje: jsou to 2 lokte na tkalcovský stav, 1 loket na spřádací stroj, 1 loket na zemědělský stroj — celkem 4 lokte (12 šilinků, 12 pracovních hodin neboli $^1/_3$ celkového produktu rovnajícího se 12 loktům plátna). Z těchto 4 loket může výrobce tkalcovského stavu spotřebovat $^2/_3$ lokte, výrobce spřádacího stroje $^1/_3$, výrobce zemědělského stroje rovněž $^1/_3$, tj. celkem $1^1/_3$ lokte. Zbývají $2^2/_3$ lokte, a to $^4/_3$ lokte připadající na konstantní kapitál tkalcovského stavu, $^2/_3$ na konstantní kapitál spřádacího stroje a $^2/_3$ na konstantní kapitál zemědělského stroje, což se rovná $^8/_3$ neboli $2^2/_3$ lokte (= 8 šilinkům = 8 pracovním hodinám). Toto tedy tvoří konstantní kapitál výrobce strojů, který se má nahradit. Na jaké části se nyní

tento konstantní kapitál rozkládá? Jednak na suroviny, železo, dřevo, řemeny atd. Jednak zase na část jeho pracovního stroje (který si třeba zhotovil sám), který potřebuje k výrobě strojů a který se opotřebovává. Předpokládejme, že suroviny tvoří $^{2}/_{3}$ tohoto konstantního kapitálu a opotřebování stroje na výrobu strojů $^{1}/_{3}$. Touto $^{1}/_{3}$ se budeme zabývat později. $^{2}/_{3}$ připadající na dřevo a železo ‖ 288 | tvoří $^{2}/_{3}$ z $2^{2}/_{3}$ lokte ($2^{2}/_{3}$ lokte $= {}^{8}/_{3}$ lokte $= {}^{24}/_{9}$ lokte); z toho $^{1}/_{3} = {}^{8}/_{9}$, tedy $^{2}/_{3} = {}^{16}/_{9}$ lokte.

Předpokládejme tedy, že zde [při výrobě dřeva a železa] připadá na stroje $^{1}/_{3}$ a na přidanou práci připadají $^{2}/_{3}$ (protože na suroviny nepřipadá nic). V tomto případě pak nahrazují $^{2}/_{3}$ z $^{16}/_{9}$ lokte přidanou práci a $^{1}/_{3}$ stroje. Na nahrazení strojů tedy zase zbývá $^{16}/_{27}$ lokte. Konstantní kapitál výrobce železa a dřeva, zkrátka těžebního průmyslu, se neskládá ze surovin, nýbrž jen z výrobních nástrojů, které zde všeobecně nazýváme stroji.

Tedy $^{8}/_{9}$ lokte připadá na nahrazení stroje na výrobu strojů. $^{16}/_{27}$ lokte připadá na nahrazení strojů, kterých používá výrobce železa a dřeva. Tedy $^{24}/_{27} + {}^{16}/_{27} = {}^{40}/_{27} = 1^{13}/_{27}$ lokte. Toto množství plátna by se mělo opět připočítat výrobci strojů.

Stroje. $^{24}/_{27}$ lokte tvoří náhradu za opotřebování stroje na výrobu strojů. Tento stroj se však opět rozkládá na suroviny (železo, dřevo atd.), na tu část strojního zařízení, která byla opotřebována při výrobě stroje na výrobu strojů, a na přidanou práci. Rovná-li se tedy každý z těchto prvků jedné třetině, připadne $^{8}/_{27}$ lokte na přidanou práci a $^{16}/_{27}$ lokte zbude na nahrazení *konstantního kapitálu* stroje na výrobu strojů. To znamená, že $^{8}/_{27}$ lokte připadne na suroviny a $^{8}/_{27}$ lokte na nahrazení té hodnotové součásti, která představuje opotřebování strojů použitých k přetvoření této suroviny (celkem $^{16}/_{27}$ lokte).

Na druhé straně se $^{16}/_{27}$ lokte, které nahrazují stroje výrobce železa a dřeva, rozkládá rovněž na suroviny, stroje a přidanou práci. Tvoří-li přidaná práce $^{1}/_{3}$, rovná se $\frac{16}{27 \times 3} = {}^{16}/_{81}$ lokte, a konstantní kapitál v této části stroje představuje $^{32}/_{81}$ lokte, z čehož $^{16}/_{81}$ připadá na suroviny a $^{16}/_{81}$ nahrazuje opotřebování strojů.

V rukou výrobce strojů by tak zůstalo jako konstantní kapitál k náhradě opotřebování jeho strojů $^{8}/_{27}$ lokte, kterými nahrazuje opotřebování svých strojů na výrobu strojů, a $^{16}/_{81}$ lokte, které připadají na opotřebování strojů, jež mají být nahrazeny výrobcem železa a dřeva.

Na druhé straně by měl výrobce strojů ze svého konstantního kapitálu nahradit prostřednictvím $^{8}/_{27}$ lokte suroviny obsažené ve stroji na výrobu strojů a prostřednictvím $^{16}/_{81}$ lokte suroviny, které jsou obsaženy ve strojích výrobce železa a dřeva. Z tohoto množství plátna by však opět $^{2}/_{3}$ připadly na přidanou práci a $^{1}/_{3}$ na opotřebování stroje. Tedy z $\frac{24}{81} + \frac{16}{81} = \frac{40}{81}$ platí práci $^{2}/_{3}$, tj. $\frac{26^{2}/_{3}}{81}$. Z této suroviny by ‖289| opět zbylo na nahrazení strojů $\frac{13^{1}/_{3}}{81}$ lokte. Těchto $\frac{13^{1}/_{3}}{81}$ lokte se tedy vrací k výrobci strojů.

V rukou výrobce strojů by nyní znovu bylo: $^{8}/_{27}$ lokte k náhradě opotřebování stroje na výrobu strojů, $^{16}/_{81}$ k náhradě opotřebování strojů výrobce železa a dřeva; $\frac{13^{1}/_{3}}{81}$ připadá na tu hodnotovou součást, která v surovinách (v železe atd.) nahrazuje stroje výrobce strojů.

A tak bychom mohli počítat až do nekonečna; stále v menších zlomcích, ale našich 12 loket plátna nikdy nerozložíme beze zbytku.

Shrňme krátce, jak jsme dosud postupovali při zkoumání.

Nejdříve jsme řekli, že v různých výrobních sférách existuje různý poměr mezi nově přidanou prací (která zčásti nahrazuje variabilní kapitál vynaložený na mzdy a zčásti tvoří zisk, nezaplacenou nadpráci) a konstantním kapitálem, ke kterému se tato práce přidává. Můžeme však předpokládat průměrný poměr mezi *a* — přidanou prací — a *b* — konstantním kapitálem; můžeme například předpokládat, že v průměru se konstantní kapitál má k přidané práci jako $2:1 = {}^{2}/_{3}:{}^{1}/_{3}$. Je-li tomu tak, řekli jsme dále, v každé výrobní sféře kapitálu, pak přidaná práce (mzda a zisk dohromady) může v každé jednotlivé výrobní sféře koupit vždy jen $^{1}/_{3}$ svého vlastního

produktu, neboť mzda a zisk tvoří dohromady jen $^1/_3$ celkové pracovní doby realisované v produktu. Kapitalistovi patří ovšem i ty $^2/_3$ produktu, které nahrazují jeho konstantní kapitál. Chce-li však kapitalista pokračovat ve výrobě, musí svůj konstantní kapitál nahradit, musí tedy $^2/_3$ svého produktu opět přeměnit v konstantní kapitál. K tomu musí tyto $^2/_3$ prodat.

Ale komu? Tu třetinu produktu, kterou lze koupit za úhrn zisku a mzdy, jsme už odpočítali. Jestliže tato suma představuje 1 pracovní den čili 12 hodin, pak ta část produktu, jejíž hodnota se rovná konstantnímu kapitálu, představuje 2 pracovní dny čili 24 hodin. Předpokládáme proto, že se druhá třetina produktu kupuje za úhrn zisku a mzdy jiného výrobního odvětví a že poslední třetinu kupuje opět za úhrn zisku a mzdy třetí výrobní odvětví. Ale v tomto případě jsme konstantní kapitál produktu I směnili jen za mzdu a zisk, tj. za nově přidanou práci, tím, že jsme předpokládali, že celá přidaná práce obsažená v produktech II a III spotřebovává produkt I. Ze 6 pracovních dnů, které jsou obsaženy v produktech II a III, a to jak v podobě přidané práce, tak i v podobě minulé práce, nebyl žádný nahrazen, koupen, ani prací obsaženou v produktu I, ani prací obsaženou v produktech II a III. Museli jsme proto opět předpokládat, že na koupi produktů II a III vynakládají celou svou přidanou práci výrobci jiných produktů atd. Nakonec jsme se museli zastavit u nějakého produktu X, ve kterém se přidaná práce rovnala souhrnu konstantních kapitálů všech předcházejících produktů; avšak vlastní konstantní kapitál tohoto produktu, který v něm tvořil dvě třetiny, nebylo možno prodat. Nedostali jsme se tedy s problémem ani o krok dále. U produktu X jsme stáli před touž otázkou jako u produktu I: Komu se prodá ta část produktu, která nahrazuje konstantní kapitál? Nebo snad $^1/_3$ nové práce, která byla produktu přidána, nahrazuje $^1/_3$ nové práce, která je v produktu obsažena, plus $^2/_3$ minulé práce? Je možné, aby $^1/_3 = {}^3/_3$?

Ukázalo se tu tedy, že přesouvání potíží z produktu I na produkt II atd., zkrátka zavedení zprostředkujícího článku, jenž záleží v pouhé směně zboží, nic nepomáhá.

| 290 | Museli jsme proto otázku formulovat jinak.

Předpokládali jsme, že 12 loket plátna (= 36 šilinkům = 36 pracovním hodinám) jsou produktem, ve kterém je obsaženo 12 pracovních hodin čili 1 pracovní den tkalce (nutná práce a nadpráce dohromady, tj. úhrn zisku a mzdy) a ve kterém $^2/_3$ představují hodnotu konstantního kapitálu obsaženého v plátně, tj. hodnotu příze, strojů atd. Předpokládali jsme dále — abychom vyloučili vytáčky a výmluvy na mezioperace — že jde o takové plátno, které je určeno výhradně k osobní spotřebě a že tedy např. není surovinou pro nějaký nový produkt. Tím jsme zároveň předpokládali, že je produktem, který se musí zaplatit mzdou a ziskem, tj. musí se směnit za důchod. A konečně jsme pro zjednodušení předpokládali, že se žádná část zisku nepřeměňuje v kapitál, nýbrž že se celý zisk vynakládá jako důchod.

Pokud jde o první 4 lokte, o první třetinu produktu rovnající se 12 pracovním hodinám, které přidal tkadlec, byli jsme s nimi brzy hotovi. Rozkládají se na mzdu a zisk; jejich hodnota se rovná hodnotě úhrnu tkalcova zisku a mzdy. Spotřebuje je tedy sám tkadlec a jeho dělníci. Pro tyto 4 lokte je toto řešení konečné. Vždyť nespotřebuje-li se zisk a mzda v plátně, nýbrž v nějakém jiném produktu, je tomu tak jen proto, že výrobci nějakého jiného produktu spotřebují tu část svého produktu, kterou mohou spotřebovat, nikoli v tomto svém vlastním produktu, nýbrž v plátně. Když například z těchto 4 loket plátna spotřebuje sám tkadlec plátna jen 1 loket, ale 3 lokte spotřebuje v mase, v chlebě, v sukně, spotřebovali tkalci plátna právě tak jako předtím hodnotu 4 loket plátna; jen s tím rozdílem, že $^3/_4$ této hodnoty spotřebovali ve formě jiného zboží, zatímco výrobci tohoto jiného zboží spotřebovali maso, chléb a sukno, které mohli spotřebovat jako svou mzdu a zisk, ve formě plátna. ⟨Přitom se tu samozřejmě předpokládá, jako vždy při celém tomto zkoumání, že zboží se prodá, a to za svou hodnotu.⟩

Ale teď přijde vlastní problém. Konstantní kapitál tkalce existuje nyní ve formě 8 loket plátna (= 24 pracovním hodinám = 24 šilinkům). Chce-li tkadlec pokračovat ve výrobě, musí těchto 8 loket plátna přeměnit v peníze, v 24 šilinků, a za těchto 24 šilinků koupit na trhu to nově vyrobené zboží, z něhož se skládá jeho konstantní kapitál. Abychom otázku zjednodušili, předpokládejme, že své

stroje nenahrazuje najednou po několika letech, nýbrž že musí z tržby za svůj produkt denně nahrazovat in natura tu část strojů, která se rovná denně ničené části hodnoty těchto strojů. Tkadlec musí tu část produktu, která se rovná hodnotě konstantního kapitálu spotřebovaného v tomto produktu, nahradit prvky tohoto konstantního kapitálu, tj. předmětnými výrobními podmínkami své práce. Naproti tomu tkalcův produkt, plátno, nevchází jako podmínka výroby do žádné jiné výrobní sféry, nýbrž přechází jen do osobní spotřeby. Tkadlec tedy může tu část svého produktu, která představuje jeho konstantní kapitál, nahradit jen tehdy, když ji smění za důchod, tj. za tu část hodnoty produktu jiného výrobce, která záleží ve mzdě a zisku, tudíž v nově přidané práci. Takto je problém formulován správně. Otázkou je jen, za jakých podmínek se může vyřešit.

Jedna potíž, která vznikla při našem prvním pojetí, je už nyní částečně odstraněna. Ačkoli se v každé výrobní sféře přidaná práce rovná jedné třetině a konstantní kapitál podle předpokladu dvěma třetinám, lze tuto jednu třetinu, kterou tvoří přidaná práce čili úhrnná hodnota důchodu (mezd a zisků; jak jsme poznamenali už dříve, abstrahujeme zde od části zisku, která se opět přeměňuje v kapitál), spotřebovat jen v produktech těch výrobních odvětví, která pracují bezprostředně pro osobní spotřebu. Produkty všech ostatních výrobních odvětví mohou být spotřebovány jen jako kapitál, mohou vejít jen do průmyslové spotřeby.

‖291 | Konstantní kapitál představovaný 8 lokty (= 24 hodinám = = 24 šilinkům) se skládá z příze (suroviny) a strojů. Dejme tomu, že z $^3/_4$ ze surovin a z $^1/_4$ ze strojů. (Do surovin je tu kromě toho možno započítat všechny pomocné materiály jako olej, uhlí atd. Přesto je pro zjednodušení raději necháváme úplně stranou.) Příze by v tomto případě stála 18 šilinků neboli 18 pracovních hodin = 6 loktům; stroje by stály 6 šilinků = 6 pracovním hodinám = 2 loktům.

Koupí-li tedy tkadlec, který má 8 loket, za 6 loket přízi a za 2 lokte stroje, pak svým konstantním kapitálem 8 loket nahradí nejen konstantní kapitál předláka a továrníka vyrábějícího tkalcovské stavy, ale i jejich nově přidanou práci. Část z toho, co se jeví jako

konstantní kapitál tkalce, vystupuje tedy u předláka a výrobce strojů jako nově přidaná práce, a proto u nich není kapitálem, nýbrž důchodem.

Ze 6 loket plátna může předlák sám spotřebovat $^1/_3$, tj. 2 lokte (rovnající se nově přidané práci, tj. zisku a mzdě). Avšak 4 lokte mu jen nahrazují len a stroje. Řekněme, že 3 lokte připadají na len a 1 loket na stroje. Těmito 4 lokty musí zaplatit své nové nákupy. Z 2 loket od tkalce může výrobce strojů $^2/_3$ lokte spotřebovat sám; zbývající $^4/_3$ lokte mu jen nahrazují železo a dřevo, zkrátka suroviny a stroje použité na výrobu strojů. Řekněme, že ze $^4/_3$ lokte připadne 1 loket na suroviny a $^1/_3$ lokte na stroje.

Z 12 loket bylo dosud spotřebováno: předně 4 lokte spotřeboval tkadlec; za druhé 2 předlák; za třetí $^2/_3$ výrobce strojů; to je celkem $6^2/_3$ lokte. Zbývá tedy $5^1/_3$ lokte. Těchto $5^1/_3$ lokte se rozděluje takto:

Předlák má z hodnoty 4 loket nahradit třemi lokty len a jedním loktem stroje.

Výrobce strojů má z hodnoty $^4/_3$ lokte nahradit jedním loktem železo atd. a jednou třetinou lokte stroje (kterých sám použil při výrobě strojů).

3 lokte za len platí tedy předlák pěstiteli lnu. U pěstitele lnu je však zvláštnost v tom, že část jeho konstantního kapitálu (totiž semena, hnojiva atd., zkrátka všechny produkty země, které vrací zemi) vůbec nevstupuje do oběhu, a nemusí se tudíž odečítat z produktu, který prodává; tento produkt (kromě té části, která nahrazuje stroje, umělá hnojiva atd.) představuje jen přidanou práci, a proto se rozkládá jen na mzdu a zisk. Předpokládáme-li jako dosud, že $^1/_3$ celkového produktu tvoří přidaná práce, pak by se ze 3 loket do této kategorie přidané práce zahrnul 1 loket. Předpokládáme-li, že u zbývajících 2 loket připadá jako dříve $^1/_4$ na stroje, byly by to celkem $^2/_4$ lokte. Zbývajících $^6/_4$ lokte by naproti tomu opět připadalo na přidanou práci, protože tato část produktu pěstitele lnu neobsahuje konstantní kapitál, ten si pěstitel už dříve odečetl. U pěstitele lnu by tedy připadly na mzdu a zisk $2^2/_4$ lokte. Na nahrazení strojů by zbyly $^2/_4$ lokte. ⟨Z $5^1/_3$ lokte, které jsme měli na spotřebu, odpadly tedy $2^2/_4$ ($5^4/_{12}$ — $2^6/_{12}$ = $2^{10}/_{12}$ = $2^5/_6$ lokte).⟩ Těchto

$^2/_4$ lokte by tedy mohl pěstitel lnu použít na zakoupení strojů.

Výpočet u výrobce strojů by nyní vypadal takto: z konstantního kapitálu připadajícího na tkalcovský stav vydal 1 loket na železo atd. a $^1/_3$ lokte na opotřebování stroje na výrobu strojů v procesu výroby tkalcovského stavu.

Dále však u výrobce strojů kupuje přadlák za 1 loket spřádací stroj a pěstitel lnu za $^2/_4$ lokte zemědělské nářadí. Z těchto $^6/_4$ lokte musí výrobce strojů spotřebovat $^1/_3$ na nahrazení přidané práce a $^2/_3$ vydat na nahrazení konstantního kapitálu vynaloženého na spřádací stroj a zemědělské nářadí. Avšak $^6/_4 = {}^{18}/_{12}$. $^6/_{12}$ lokte by tedy musel výrobce strojů | 292 | zase spotřebovat a $^{12}/_{12}$ neboli 1 loket přeměnit v konstantní kapitál. (Z dosud nespotřebovaných $2^5/_6$ lokte odpadá tedy $^1/_2$ lokte. Zůstává $^{14}/_6$ lokte, tj. $2^2/_6$ neboli $2^1/_3$ lokte.)

Z jednoho lokte plátna, který zůstal u výrobce strojů k nahrazení jeho konstantního kapitálu, by měl výrobce strojů vydat $^3/_4$ na suroviny, na železo, dřevo atd. a $^1/_4$ zaplatit sám sobě jako náhradu za stroj na výrobu strojů.

Celý výpočet by tedy nyní vypadal takto:

Konstantní kapitál výrobce strojů

Na tkalcovský stav připadá: 1 loket na suroviny a $^1/_3$ lokte na opotřebování vlastních strojů [výrobce strojů]. Na spřádací stroj a zemědělské nářadí připadá: $^3/_4$ lokte na suroviny a $^1/_4$ lokte na opotřebování jeho vlastních strojů

Z toho vyplývá: $1\,^3/_4$ lokte na suroviny, $^1/_3 + {}^1/_4$ lokte na opotřebování jeho vlastních strojů

$1\,^3/_4$ lokte neboli $^7/_4$ lokte tedy kupuje v této hodnotě železo a dřevo u výrobce železa a dřeva. $^7/_4 = {}^{21}/_{12}$. Ale vzniká zde nová otázka. U pěstitele lnu nevcházela surovina, tato část konstantního kapitálu, do produktu, který prodal, neboť už byla předem odpočítána. Zde musíme celý produkt rozložit na přidanou práci a stroje. I kdybychom předpokládali, že přidaná práce se tu rovná $^2/_3$ produktu a stroje $^1/_3$ produktu, mohlo by se spotřebovat $^{14}/_{12}$ lokte a $^7/_{12}$ lokte by zbývalo jako konstantní kapitál na stroje. Těchto $^7/_{12}$ by se vrátilo k výrobci strojů.

Zbytek z 12 loket by se tedy skládal z $^1/_3 + {}^1/_4$ lokte, které by si výrobce strojů měl zaplatit za opotřebování svých vlastních strojů, a ze $^7/_{12}$ lokte, které mu vrací za stroje výrobce železa a dřeva. Tedy $^1/_3 + {}^1/_4 = {}^4/_{12} + {}^3/_{12} = {}^7/_{12}$. K tomu je třeba připočítat $^7/_{12}$ vrácených výrobcem železa a dřeva (celkem $^{14}/_{12} = 1^2/_{12} = 1^1/_6$).

Stroje a pracovní nástroje výrobce železa a dřeva musí být koupeny od výrobce strojů, stejně jako stroje a pracovní nástroje tkalce, přadláka a pěstitele lnu. Nechť se tedy jedna třetina ze $^7/_{12}$ lokte, tj. $^2/_{12}$, rovná přidané práci. Tyto $^2/_{12}$ mohou tedy být ještě spotřebovány. Zbývajících $^5/_{12}$ (vlastně $^4/_{12} + \frac{^2/_3}{12}$, ale na takové přesnosti zde nezáleží) představuje konstantní kapitál obsažený v dřevoštěpově sekeře a ve stroji továrníka vyrábějícího železo, přičemž $^3/_4$ připadají na surové železo, dřevo atd. a $^1/_4$ na opotřebování strojů. (Ze $^{14}/_{12}$ lokte zbývá $^{12}/_{12}$ lokte neboli 1 loket = 3 pracovním hodinám = 3 šilinkům.) Tedy z 1 lokte připadá $^1/_4$ lokte na nahrazení stroje na výrobu strojů a $^3/_4$ lokte na dřevo, železo atd.

Na opotřebování stroje na výrobu strojů připadá tedy $^7/_{12}$ lokte + + $^1/_4$ lokte $= {}^7/_{12} + {}^3/_{12} = {}^{10}/_{12}$ lokte. Na druhé straně by nyní bylo naprosto zbytečné rozdělovat $^3/_4$ lokte připadající na dřevo a železo znovu na jeho součásti a část z toho opět vracet výrobci strojů, který část této části vrací výrobci železa ‖ 293 | a dřeva. Mohli bychom pokračovat do nekonečna a vždy by zůstával zbytek.

[c) SMĚNA KAPITÁLU ZA KAPITÁL MEZI VÝROBCI VÝROBNÍCH PROSTŘEDKŮ. ROČNÍ PRODUKT PRÁCE A PRODUKT ROČNĚ NOVĚ PŘIDANÉ PRÁCE]

Podívejme se na věc, jak vypadá nyní.

Hodnotu $^{10}/_{12}$ neboli $^5/_6$ lokte připadající na opotřebování strojů si výrobce strojů ponechává na nahrazení opotřebování stroje. $^3/_4$ neboli $^9/_{12}$ lokte představuje hodnotu obsaženou ve dřevě a v železe. Výrobce strojů ji dal výrobci železa a dřeva, aby nahradil své suroviny. $^{19}/_{12}$ lokte neboli $1^7/_{12}$ lokte zbývá jako zůstatek [který už nelze dále dělit na součásti].

$^5/_6$ lokte, které si výrobce strojů ponechává jako zůstatek na náhradu opotřebování svých strojů, se rovná $^{15}/_6$ šilinku = $^{15}/_6$ pracovní hodiny, tj. $2^3/_6$ neboli $2^1/_2$ šilinku neboli $2^1/_2$ pracovní hodiny. Tuto hodnotu nemůže výrobce strojů nahradit v podobě plátna; musel by toto plátno sám opět prodat, aby $2^1/_2$ šilinku nahradil opotřebování svých strojů, zkrátka řečeno, aby vyrobil nové stroje na výrobu strojů. Komu by však mohl prodat toto plátno? Výrobcům jiného zboží (kromě železa a dřeva)? Ale tito výrobci už spotřebovali v podobě plátna všechno, co v této podobě mohli spotřebovat. Pouze 4 lokte, které představují mzdu a zisk tkalce, mohou být směněny za jiné produkty (kromě těch, které vcházejí do tkalcova konstantního kapitálu, čili kromě té práce, na kterou se redukuje konstantní kapitál). A s těmito 4 lokty jsme se už vypořádali. Nebo snad má výrobce strojů platit tímto plátnem dělníky? Ale vždyť už jsme z jeho produktu odečetli všechno, co k němu přidává práce, a podle našeho předpokladu to všechno bylo spotřebováno v podobě plátna.

Znázorněme si to jinak:

Tkadlec musí vydat na *nahrazení strojů*	= 2 lokte	= 6 šilinkům	= 6 prac. hodinám
Přadlák	= 1 loket	= 3 šilinkům	= 3 prac. hodinám
Pěstitel lnu	= $^2/_4$ lokte	= 1 $^1/_2$ šilinků	= 1 $^1/_2$ prac. hodiny
Výrobce železa a dřeva	= $^7/_{12}$ loket	= 1 $^3/_4$ šilinků	= 1 $^3/_4$ prac. hodiny
Celkové množství loket plátna vydaných na stroje, tj. té části hodnoty plátna, která představuje hodnotu strojů	= $4^1/_{12}$ lokte	= $12^1/_4$ šilinků	= $12^1/_4$ prac. hodin

Abychom výpočet zjednodušili, předpokládejme 4 lokte = 12 šilinkům = 12 pracovním hodinám, z čehož připadá na práci (zisk a mzdu) jedna třetina, tj. $^4/_3$ lokte čili $1^1/_3$ lokte.

Na konstantní kapitál zůstávají $2^2/_3$ lokte, z čehož připadají $^3/_4$ na suroviny a $^1/_4$ na opotřebování strojů. $2^2/_3 = {}^8/_3 = {}^{32}/_{12}$. $^1/_4$ z toho $= {}^8/_{12}$.

Těchto $^{8}/_{12}$ lokte na opotřebování strojů je všechno, co zůstává v rukou výrobce strojů, neboť $^{24}/_{12}$ lokte, tj. 2 lokte, zaplatí za suroviny výrobcům železa a dřeva.

| 294 | Bylo by však nesprávné připsat opět na vrub výrobců železa a dřeva náhradu za stroje, neboť všechno, co měli za stroje nahradit, totiž $^{7}/_{12}$ lokte, bylo už zaúčtováno výrobci strojů. Na jeho vrub už byly započítány všechny stroje, které výrobci železa a dřeva potřebují; nemohou se tedy zaúčtovávat podruhé. Poslední 2 lokte určené k zaplacení železa a dřeva (zůstatek z $2^{8}/_{12}$) se tedy redukují, protože tu nejsou suroviny, čistě na práci a mohou tedy být spotřebovány v podobě plátna.

Zůstává nám tedy všeho všudy $^{8}/_{12}$ lokte neboli $^{2}/_{3}$ lokte na opotřebování strojů výrobce strojů.

Celý problém byl zčásti vyřešen tím, že ta část *konstantního kapitálu* zemědělce, která nepředstavuje ani nově přidanou práci, ani stroje, nevstupuje vůbec do oběhu, nýbrž se předem odpočítává; tato část se nahrazuje sama ve své vlastní výrobě a celý produkt zemědělce, *který vstupuje do oběhu*, se tedy rozkládá — po odečtení strojů — na mzdu a zisk, a může proto být spotřebován v podobě plátna. To byla část řešení.

Druhá část řešení záležela v tom, že to, co se v jedné výrobní sféře objevuje jako konstantní kapitál, objevuje se v jiných výrobních sférách jako nová práce přidaná v témž roce. To, co se objevuje v rukou tkalce jako konstantní kapitál, rozkládá se z největší části v důchod přadláka, výrobce strojů, pěstitele lnu a výrobců železa a dřeva (těžaře uhlí atd.; pro zjednodušení je tu však neuvádíme). (To se velmi jasně projevuje například v tom, že když jeden a týž továrník přede i tká, je jeho konstantní kapitál menší než konstantní kapitál tkalce a jeho přidaná práce, tj. ta část jeho produktu, která se redukuje na přidanou práci, na důchod — na zisk a mzdu — je větší než u tkalce. Tak u tkalce se důchod rovnal 4 loktům = 12 šilinkům; konstantní kapitál 8 loktům = 24 šilinkům. Jestliže zároveň přede a tká, rovná se jeho důchod 6 loktům a jeho konstantní kapitál rovněž 6 loktům, tj. 2 lokte připadají na tkalcovský stav, 3 lokte na len a 1 loket na spřádací stroj.)

Za třetí pak dosud nalezené řešení záleželo v tom, že všichni vý-

robci, kteří dodávají pro produkt, jenž nakonec přechází do osobní spotřeby, jen suroviny a výrobní prostředky, nemohou spotřebovat svůj důchod — zisk a mzdu, představující nově přidanou práci — ve svém vlastním produktu, nýbrž část hodnoty tohoto produktu, která se rovná důchodu, mohou spotřebovat jen v podobě toho spotřebitelného produktu, o nějž tu jde, nebo, což je totéž, v podobě spotřebitelného produktu jiných výrobců, který si v téže hodnotě smění. Jejich nově přidaná práce vchází jako hodnotová součást do konečného produktu a spotřebuje se jedině v podobě tohoto produktu, v němž je obsažena svou užitnou hodnotou jako surovina nebo opotřebovaný stroj.

Část problému, která nám ještě zbývá k řešení, se zredukovala na problém: co se stane s $^2/_3$ lokte připadajícími na opotřebování strojů na výrobu strojů? (Jde tu o opotřebování těchto strojů a nikoli použitých pracovních strojů, neboť tyto stroje se redukují na novou práci, totiž na novou práci, která dává podobu nového stroje surovině, jež jako taková sama nemá žádnou surovinu vyžadující náklady.) Čili, jinými slovy: za jakých podmínek může tento výrobce strojů spotřebovat $^2/_3$ lokte, rovnající se 2 šilinkům neboli 2 pracovním hodinám, v podobě plátna a současně nahradit své stroje? V tom je podstata otázky. K tomu skutečně dochází. Nutně k tomu dochází. Problém je tedy v tom, jak tento jev vysvětlit?

‖ 295 | Té části zisku, která se přeměňuje v nový kapitál (tedy jak v oběžný, tak ve fixní, ve variabilní stejně jako v konstantní), si tu vůbec nemusíme všímat. S naším problémem nemá nic společného, neboť nový variabilní kapitál, stejně jako nový konstantní kapitál se tu tvoří a nahrazuje *novou* prací (částí nadpráce).

Necháme-li tedy tento případ stranou, bude se úhrn přidané nové práce — například za rok — rovnat úhrnu zisku a mzdy, tj. bude se rovnat úhrnu ročního *důchodu* vydaného na produkty, které vcházejí do osobní spotřeby, jako potrava, ošacení, palivo, bydlení, nábytek atd.

Úhrn těchto produktů vcházejících do spotřeby se svou hodnotou rovná úhrnu práce přidané za rok (úhrnné hodnotě důchodu). Toto množství práce se musí rovnat úhrnu práce obsažené v těchto produktech, a to jak práce přidané, tak i práce minulé. Při koupi

těchto produktů se musí zaplatit nejen nově přidaná práce, nýbrž i konstantní kapitál, který je v nich obsažen. Jejich hodnota se tedy rovná úhrnu zisků a mezd. Bereme-li jako příklad plátno, pak nám plátno představuje úhrn produktů, které ročně vcházejí do individuální spotřeby. Toto plátno se nejen musí svou hodnotou rovnat všem svým hodnotovým prvkům, ale také celá jeho užitná hodnota musí být vhodná pro spotřebu výrobců, kteří se na ní podílejí. Celá jeho hodnota se musí dát rozložit na zisk a mzdu, tj. na součásti nově přidané roční práce, ačkoli se toto plátno skládá z přidané práce a konstantního kapitálu.

To se zčásti vysvětluje, jak už bylo řečeno, tímto:

Za prvé. Část konstantního kapitálu, který je nutný k výrobě plátna, nevchází do plátna, a to ani svou užitnou hodnotou, ani svou směnnou hodnotou. Je to ta část lnu, která představuje semena atd., ta část konstantního kapitálu zemědělského produktu, která nevstupuje do oběhu, nýbrž se přímo nebo nepřímo vrací výrobě, půdě. Tato část se nahrazuje sama a její obnovení se tedy nemusí platit plátnem. ⟨Rolník třeba prodá celou svou sklizeň, řekněme 120 kvarterů. Pak ale musí koupit od jiného rolníka například 12 kvarterů semen. Tento rolník musí pak ze svého produktu 120 kvarterů použít na semena nikoli 12 kvarterů, nýbrž 24 kvarterů, nikoli $^1/_{10}$, ale $^1/_5$. Z 240 kvarterů se vrací do půdy — stejně jako předtím — 24 kvarterů. Ve sféře oběhu je v tom ovšem rozdíl. V prvním případě, kdy každý dá stranou $^1/_{10}$ produktu, vstupuje do oběhu 216 kvarterů. V druhém případě vstupuje do oběhu 120 kvarterů prvního rolníka a 108 kvarterů druhého rolníka, celkem tedy 228 kvarterů. Ke skutečnému spotřebiteli se dostane stejně jako dříve jen 216 kvarterů. Zde už tedy máme příklad, že úhrn hodnot v oběhu mezi „obchodníky" je vyšší než úhrn hodnot v oběhu mezi „obchodníky" a spotřebiteli.[48]⟩ (Týž rozdíl najdeme dále ve všech případech, kdy se část zisku přeměňuje v nový kapitál, a potom tehdy, když transakce mezi „obchodníky" trvají několik let atd.)

Značnou část konstantního kapitálu potřebného k výrobě plátna, tj. spotřebitelného produktu, není tedy třeba nahrazovat plátnem.

Za druhé. Velká část konstantního kapitálu potřebného k výrobě plátna, tj. ročního spotřebitelného produktu, se jeví na jednom stup-

ni jako konstantní kapitál a na jiném stupni jako nově přidaná práce, a rozkládá se proto ve skutečnosti na zisk a mzdu; pro jednoho vytváří důchod, kdežto pro druhého je táž suma hodnoty kapitálem. Část konstantního kapitálu [tkalce] tak není nic jiného než [nově přidanou] prací přadláka atd.

‖ 296 | *Za třetí.* Ve všech dílčích stadiích výrobního procesu, která jsou nutná k zhotovení spotřebitelného produktu, nevchází značná část produktů — s výjimkou surovin a některých pomocných materiálů — nikdy do užitné hodnoty spotřebitelného produktu, nýbrž vchází do něho jen jako součást jeho hodnoty; jde o stroje, uhlí, olej, lůj, řemeny atd. Ve všech těchto dílčích procesech, které ve skutečnosti produkují vždy jen konstantní kapitál pro další stupeň — pokud v důsledku dělby společenské práce vystupují jako zvláštní odvětví — se produkt každého stupně rozkládá na dvě části: jedna část představuje nově přidanou práci (není nic jiného než zisk a mzda, není za výše uvedené podmínky[49] nic jiného než důchod) a druhá část představuje hodnotu spotřebovaného konstantního kapitálu. Je tedy jasné, že v každé této výrobní sféře může ten který výrobce spotřebovat rovněž jen tu část vlastního produktu, která se rozkládá na mzdu a zisk, jen tu část produktu, která zbude po odečtení masy produktů rovnající se hodnotě konstantního kapitálu obsaženého v produktu dané sféry. Ale žádný z těchto výrobců nespotřebuje ani část produktů předcházejícího stupně, produktů všech těch stupňů, které vlastně produkují jen konstantní kapitál pro další stupeň.

Ačkoli se tedy konečný produkt — plátno, které zde representuje všechny spotřebitelné produkty — skládá z nově přidané práce a z konstantního kapitálu, takže poslední výrobci tohoto spotřebitelného produktu mohou z něho spotřebovat jen tu část, která se rovná práci přidané naposled, úhrnu mezd a zisků, jejich důchodům, přesto všichni výrobci konstantního kapitálu spotřebovávají, realisují svou nově přidanou práci jen ve spotřebitelném produktu. Ačkoli se tedy tento spotřebitelný produkt skládá z přidané práce a konstantního kapitálu, skládá se jeho kupní cena — kromě té části produktu, která se rovná množství naposled přidané práce — z celkového množství veškeré práce, která byla přidána v procesu výroby konstantního kapitálu tohoto produktu. Výrobci konstant-

ního kapitálu realisují celou svou přidanou práci nikoli ve svém vlastním produktu, nýbrž ve spotřebitelném produktu — takže je to vcelku totéž, jako by se spotřebitelný produkt skládal jen ze mzdy a zisku, z přidané práce.

Ze spotřebitelného produktu, z plátna (vzájemná směna spotřebitelných produktů a předchozí přeměna zboží v peníze na věci nic nemění), odčítají si výrobci, z jejichž sféry vychází v hotové podobě, sami tu část produktu, která se rovná jejich důchodu, která se rovná práci, kterou naposled přidali, která se rovná úhrnu mezd a zisků. Druhou částí spotřebitelného produktu platí hodnotovou součást, která připadá na výrobce, kteří jim bezprostředně dodávají konstantní kapitál. Celá tato část jejich spotřebitelného produktu kryje tedy hodnotu důchodu a konstantního kapitálu nejbližších výrobců tohoto konstantního kapitálu. Ale ti si ponechávají jen tu část spotřebitelného produktu, jejíž hodnota se rovná jejich důchodu. Druhou částí platí zase výrobcům jejich konstantního kapitálu, která se opět rovná důchodu plus konstantnímu kapitálu. *Výpočet však může vyjít beze zbytku jen tehdy*, když se poslední částí plátna, spotřebitelného produktu, má nahradit jen důchod, nově přidaná práce, a ne konstantní kapitál. Neboť plátno vchází, jak jsme předpokládali, jen do osobní spotřeby a nevytváří už konstantní kapitál jiné výrobní fáze.

Pro část zemědělského produktu to už bylo dokázáno.

Vůbec jen o produktech, které vcházejí do konečného výrobku jako surovina, lze říci, že se spotřebovávají jako produkty. Ostatní vcházejí do spotřebitelného produktu jen jako součásti hodnoty. Spotřebitelný produkt se kupuje za důchod, tj. za mzdu a zisk. Jeho celková hodnota musí tedy být rozložitelná na mzdu a zisk, tj. na práci, která byla přidána ve všech stupních, kterými produkt prošel. Ptáme se nyní: existuje kromě části zemědělského produktu, kterou vrací ‖ 297 | výrobě sám výrobce — semena, skot, hnojiva atd. — ještě nějaká jiná část konstantního kapitálu, která nevchází do spotřebitelného produktu jako hodnotová součást, nýbrž která se nahrazuje in natura v samém výrobním procesu?

Je samozřejmé, že je tu možno mluvit o fixním kapitálu ve všech jeho formách jen potud, pokud jeho hodnota sama vchází do výroby a spotřebuje se v ní.

Nejen v zemědělství (včetně chovu dobytka, chovu ryb, lesního hospodářství, kde se uskutečňuje reprodukce uměle) — tedy nejen ve výrobě všech surovin pro odívání, vlastních potravin a velké části produktů vcházejících do průmyslového fixního kapitálu, jako např. plachty, lana, řemeny atd. — ale i v hornictví dochází k částečnému nahrazování konstantního kapitálu in natura z produktu, takže ta část produktu, která vstupuje do oběhu, nemusí nahrazovat tuto část konstantního kapitálu. Například při dobývání uhlí se používá určité části uhlí k pohánění parního stroje, který čerpá vodu nebo dopravuje uhlí na povrch.

Hodnota ročního produktu se tedy zčásti rovná té části práce, která v uhlí už existovala a která byla spotřebována při jeho výrobě, zčásti množství přidané práce (k opotřebování strojů atd. nepřihlížíme). Z tohoto celkového produktu se však přímo odebírá a vrací výrobě ta část konstantního kapitálu, která se skládá ze samého uhlí. Tuto část nemusí nikdo výrobci nahrazovat, protože si ji nahrazuje sám. Jestliže produktivita práce ani neklesne, ani nestoupne, zůstane nezměněna i část hodnoty, kterou tato část produktu představuje, a rovná se určité alikvotní části množství práce obsažené v produktu jednak v podobě minulé práce, jednak v podobě práce přidané během roku. K částečnému nahrazování konstantního kapitálu in natura dochází i v ostatních odvětvích hornictví.

Odpad z produktů, jako např. odpad z bavlny atd., se vrací znovu půdě jako hnojivo nebo tvoří surovinu pro jiná výrobní odvětví, jako např. odpad z plátna je surovinou pro výrobu papíru. V takových případech, jako je první, se může část konstantního kapitálu jednoho odvětví výroby přímo směnit za konstantní kapitál jiného odvětví. Například bavlna za bavlněný odpad, jenž slouží jako hnojivo.

Všeobecně však je hlavní rozdíl mezi výrobou strojů a prvovýrobou (výrobou surovin — železa, dřeva, uhlí) na jedné straně a ostatními výrobními fázemi na druhé straně. V těchto ostatních výrobních fázích nedochází k vzájemnému působení. Plátno se nemůže stát částí konstantního kapitálu předláka, příze (jako taková) se nemůže stát částí konstantního kapitálu pěstitele lnu nebo výrobce strojů. Ale jako surovina pro výrobu stroje slouží kromě takových produktů

získaných ze zemědělských surovin, jako jsou řemeny, lana atd., i dřevo, železo, uhlí; na druhé straně stroj však zase vchází jako výrobní prostředek do konstantního kapitálu výrobců dřeva, železa, uhlí atd. Ve skutečnosti si obě tato odvětví nahrazují část svého konstantního kapitálu v naturální formě. Dochází zde ke směně konstantního kapitálu za konstantní kapitál.

Věc se tu neomezuje na pouhé zúčtování. Výrobce železa účtuje výrobci strojů opotřebování strojů použitých při výrobě železa a výrobce strojů účtuje výrobci železa opotřebování svých strojů použitých při výrobě strojů. Dejme tomu, že výrobce železa a výrobce uhlí jsou jedna osoba. Za prvé, jak jsme viděli, si sám nahrazuje uhlí. Za druhé, hodnota jeho celkového produktu železa a uhlí se rovná hodnotě přidané práce plus hodnotě, která byla vytvořena minulou prací obsaženou v opotřebované části strojů. Z tohoto celkového produktu zůstává po odečtení množství železa, které nahrazuje hodnotu strojů, to množství železa, které představuje přidanou práci. Tato část tvoří surovinu pro výrobce strojů, výrobce nástrojů atd. Tuto poslední část platí výrobce strojů výrobci železa plátnem. Za první část mu dodává stroj, který nahrazuje opotřebování jeho zařízení.

Na druhé straně je tu část konstantního kapitálu výrobce strojů, která odpovídá opotřebování jeho stroje na výrobu strojů, nástrojů atd. a která se tedy nemůže přeměnit ani na suroviny (nepřihlížíme tu ke stroji, kterého se používá [při výrobě uhlí a železa] ‖298|, a k té části uhlí, která se sama nahrazuje), ani na přidanou práci, tj. ani na mzdu, ani na zisk; toto opotřebování se tudíž ve skutečnosti nahrazuje tím, že výrobce strojů si ze svých strojů ponechává jeden nebo několik strojů jakožto stroje pro výrobu strojů. Pokud jde o tuto část jeho produktu, není k jejímu zhotovení třeba nic jiného než dodatečné množství surovin. Tato část produktu totiž nepředstavuje nově přidanou práci, protože v celkovém produktu práce se určité množství strojů rovná hodnotě vytvořené přidanou prací, jiné množství strojů hodnotě surovin, další množství té součásti hodnoty, která byla obsažena ve stroji na výrobu strojů. Tato poslední součást ovšem ve skutečnosti obsahuje i přidanou práci. Ale co do hodnoty se tato práce rovná nule, protože v té části strojů, která představuje

přidanou práci, není započítána práce obsažená v surovinách a v opotřebovaných strojích; v druhé části, která nahrazuje suroviny, není započítána část, která nahrazuje novou práci a stroje; v třetí části pak, pohlížíme-li na ni z hlediska hodnoty, není obsažena ani přidaná práce, ani surovina; tato část strojů představuje jen opotřebování strojů.

Stroje, které potřebuje sám výrobce strojů, se neprodávají. Nahrazují se v naturální formě, odčítají se od celkového produktu. Proto stroje, které prodává, představují jen surovinu (která není nic jiného než práce, neboť výrobci strojů bylo už zaúčtováno opotřebování strojů výrobce surovin) a přidanou práci, a představují tudíž plátno pro něho samého a pro výrobce surovin. Pokud pak jde speciálně o vzájemný vztah mezi výrobcem strojů a výrobcem surovin, odpočítal si výrobce surovin za část svých strojů, která se opotřebovala, tolik železa, kolik odpovídá hodnotě opotřebované části. Toto množství železa směňuje s výrobcem strojů, takže si oba vzájemně platí v naturální formě, a tento proces nemá nic společného s rozdělováním důchodu mezi nimi.

Tolik k této otázce; vrátíme se k ní ještě při zkoumání oběhu kapitálu.[50]

Ve skutečnosti se konstantní kapitál nahrazuje tím, že se neustále nově vyrábí a zčásti se sám reprodukuje. Avšak tu část konstantního kapitálu, která vchází do spotřebitelného produktu, platí ta živá práce, která vchází do nespotřebitelných produktů. A právě proto, že se tato práce neplatí svými vlastními produkty, může se celý spotřebitelný produkt přeměnit v důchod. Jedna část konstantního kapitálu — považujeme-li ji za část ročního produktu — je konstantním kapitálem jen zdánlivě. Druhá část, ačkoli vchází do celkového produktu, nevchází do spotřebitelného produktu, a to ani jako součást hodnoty, ani jako užitná hodnota, nýbrž nahrazuje se v naturální formě, a zůstává stále nedílným prvkem výroby.

Prozkoumali jsme tu, jak se celý spotřebitelný produkt rozděluje a rozpadá na všechny hodnotové součásti a výrobní podmínky, které do něho vcházejí.

Zároveň však stále existují vedle sebe: spotřebitelný produkt (který se z té části, která připadá na mzdu, rovná variabilní části

kapitálu), výroba spotřebitelného produktu a výroba všech částí konstantního kapitálu nutného k výrobě tohoto produktu, a to nezávisle na tom, zda tento konstantní kapitál vchází nebo nevchází do spotřebitelného produktu. Tak se každý kapitál vždy zároveň dělí na kapitál konstantní a variabilní, a ačkoli se jeho konstantní část stejně jako variabilní část neustále nahrazuje novými produkty, existuje stále v téže podobě, pokud výroba pokračuje týmž způsobem.

‖ 299 | Pokud jde o vztah mezi výrobcem strojů a prvovýrobcem — výrobcem železa, dřeva atd. — je to tak, že si vlastně vzájemně směňují část svého konstantního kapitálu (což nemá nic společného s tím, že část konstantního kapitálu jednoho z nich se přeměňuje v důchod druhého[61]), a jejich produkty — ačkoli jeden z těchto produktů je přípravným stupněm druhého produktu — vzájemně vcházejí jako výrobní prostředek do konstantního kapitálu druhého. Za stroje, které potřebují výrobci železa, dřeva atd., dávají výrobci strojů železo, dřevo atd. v hodnotě stroje, který má být nahrazen. Tato část konstantního kapitálu výrobce strojů je pro výrobce strojů tím, čím je pro rolníka osivo. Je částí jeho ročního produktu, kterou si nahrazuje v naturální formě a která pro něj není důchodem. Na druhé straně se tím výrobci strojů nenahrazuje ve formě suroviny jen surovina, která je obsažena ve stroji výrobce železa, nýbrž i ta součást hodnoty tohoto stroje, která se skládá z přidané práce a z opotřebování jeho vlastních strojů. Takto se výrobci strojů nahrazuje nejen opotřebování jeho vlastních strojů, nýbrž i to, co může být započítáno na účet (jako náhrada) části opotřebování obsaženého v jiných strojích.

Tento stroj prodaný výrobci železa ovšem také obsahuje hodnotové součásti, které se rovnají surovině a přidané práci. Zato se však musí o to méně započítat na opotřebování u jiných strojů. Tato část konstantního kapitálu výrobců železa atd., tj. ta část produktu jejich roční práce, která nahrazuje jen tu část hodnoty konstantního kapitálu, v níž se zračí opotřebování, nevchází tedy do strojů, které prodává výrobce strojů jiným průmyslníkům. Pokud však jde o opotřebování těchto jiných strojů, nahrazuje se ovšem výrobci strojů výše uvedenými $^2/_3$ lokte plátna, které se rovnají 2 pracovním

hodinám. Výrobce strojů za ně kupuje surové železo, dřevo atd. ve stejné hodnotě a nahrazuje si opotřebování v jiné formě konstantního kapitálu, ve formě surového železa. Část jeho suroviny mu tak nahrazuje kromě hodnoty suroviny i hodnotu opotřebování jeho strojů. Avšak u výrobce surového železa atd. tato surovina představuje jen přidanou pracovní dobu, protože stroje těchto výrobců surovin (železa, dřeva, uhlí atd.) byly započítány už dříve.

Veškeré prvky plátna se tak dají převést na úhrn jednotlivých množství práce, který se rovná úhrnu nově přidané práce, ne však úhrnu celkové práce obsažené v konstantním kapitálu a zvěčněné reprodukcí.

Tvrdit, že množství práce, které se skládá částečně ze živé a částečně z minulé práce a které tvoří úhrn zboží, jež každoročně vchází do individuální spotřeby a spotřebovává se tudíž jako důchod, nemůže být větší než každoročně přidaná práce, je ostatně tautologie. Neboť důchod se rovná úhrnu zisků a mezd, rovná se úhrnu nově přidané práce, rovná se úhrnu zboží obsahujícího stejné množství práce.

Příklad výrobce železa a výrobce strojů je jen příklad. Rovněž mezi jinými sférami výroby, které si své produkty vzájemně dodávají jako výrobní prostředky — dochází ke směně (i když zastřené řadou peněžních transakcí) konstantního kapitálu různých sfér v naturální formě. Pokud tomu tak je, nemusí spotřebitelé konečného produktu, který vchází do spotřeby, tento konstantní kapitál nahrazovat, protože už je nahrazen. | 299 |

| 304 | ⟨Například při výrobě lokomotiv zůstávají denně celé vozy železných třísek. Shromažďují se a znovu se prodávají (nebo se zúčtovávají) témuž majiteli železárny, který dodává továrníkovi vyrábějícímu lokomotivy jeho hlavní surovinu. Majitel železárny jim dá opět řádnou podobu, přidá k nim novou práci. Tyto třísky tvoří však ve formě, ve které je majitel železárny zasílá zpět továrníkovi vyrábějícímu lokomotivy, tu část hodnoty produktu, která nahrazuje surovinu. A tak putují mezi těmito dvěma závody sem a tam — ne sice tytéž třísky, ale vždy určité množství těchto třísek. Tato část tvoří střídavě surovinu obou odvětví průmyslu a — díváme-li se z hlediska hodnoty — jen putuje z jednoho závodu do

druhého. Nevchází proto do konečného produktu, nýbrž je to nahrazování konstantního kapitálu v naturální formě.

Ve skutečnosti se každý stroj, která dodá výrobce strojů, rozkládá — pokud jde o jeho hodnotu — na surovinu, přidanou práci a opotřebování strojů. Ale celkové množství strojů, které vchází do výroby jiných sfér, se může svou hodnotou rovnat jen celkové hodnotě strojů minus ta část konstantního kapitálu, která neustále putuje sem a tam mezi výrobcem strojů a majitelem železárny.

Kvarter pšenice, který rolník prodává, je stejně drahý jako kterýkoli jiný; prodaný kvarter pšenice není levnější než kvarter, který se vrátí půdě ve formě semene. Nicméně kdyby se produkt rovnal 6 kvarterům a kvarter 3 librám št. — přičemž by každý kvarter obsahoval hodnotové součásti připadající na přidanou práci, suroviny a stroje — a kdyby rolník musel použít 1 kvarteru na semeno, prodal by spotřebitelům jen 5 kvarterů celkem za 15 liber št. Spotřebitelé by tedy neplatili za hodnotovou součást obsaženou v 1 kvarteru semene. V tom je právě celý vtip: jak je to možné, že hodnota prodaného produktu se rovná všem prvkům hodnoty v něm obsaženým, přidané práci a konstantnímu kapitálu, a že spotřebitel, přestože neplatí konstantní kapitál, přece produkt koupí?〉[52] | 304 |

| 300 | 〈K předcházejícímu výkladu je třeba říci ještě toto:

Jak málo rozuměl nejapný Say už samé otázce, nechť ukáže tento citát:

„Abychom dokonale porozuměli otázce důchodů, musíme uvážit, že celá hodnota produktu se rozděluje na důchody různých osob; neboť *celková* hodnota každého produktu se skládá ze zisků pozemkových vlastníků, kapitalistů a pracovníků z průmyslu (des industrieux), kteří přispěli k jeho zhotovení. To způsobuje, že se důchod společnosti rovná vyrobené *hrubé hodnotě*, a nikoli, jak se domnívala sekta ekonomistů[53], jen *čistému produktu* půdy... Kdyby důchody národa tvořil jen přebytek vyrobených hodnot nad spotřebovanými hodnotami, vyplýval by z toho skutečně absurdní důsledek: národ, který by za rok spotřeboval právě tolik hodnot, kolik vyrobil, neměl by... vůbec žádný důchod." (Cit. dílo, sv. II, str. 63—64.)

Ve skutečnosti by takový národ v jednom roce měl důchod, ale v následujícím roce by neměl žádný důchod. Není pravda, že se *roční produkt práce*, z něhož *produkt práce nově přidané v daném roce* tvoří jen část, rozpadá na důchody. To platí jen o té části pro-

duktu, která vchází do roční osobní spotřeby. Důchod, který se skládá jen z přidané práce, může tento produkt, který se skládá zčásti z přidané práce a zčásti z minulé práce, zaplatit, tj. přidaná práce může v těchto produktech zaplatit nejen sebe samu, nýbrž i minulou práci proto, že jiná část produktu, která se rovněž skládá z přidané a z minulé práce, nahrazuje jen minulou práci, jen konstantní kapitál.〉

[11. DODATKY: SMITHŮV ZMATEK V OTÁZCE MÍRY HODNOTY. VŠEOBECNÝ CHARAKTER ROZPORŮ U SMITHA]

〈K právě vysvětleným bodům Smithovy teorie je třeba ještě dodat, že k jeho kolísání v určování hodnoty — kromě zjevného rozporu v otázce mzdy[54] — přistupuje ještě směšování pojmů: míra hodnoty jako imanentní míra, která zároveň tvoří substanci hodnoty, se směšuje s mírou hodnoty v tom smyslu, v jakém se mírou hodnoty nazývají peníze. Odtud pak pokus — kvadratura kruhu — nalézt pro míru v druhém smyslu zboží neměnné hodnoty, které by sloužilo jako konstantní míra jiných zboží. O poměru míry hodnoty jakožto peněz k určování hodnoty pracovní dobou viz první část mého spisu.[55] Takovéto směšování najdeme místy i u Ricarda.〉 | 300 ‖

*

‖ 299 | Rozpory u A[dama] Smitha mají ten význam, že obsahují problémy, které Smith sice neřeší, ale nadhazuje tím, že si sám odporuje. Jeho správný instinkt v tomto směru dokazuje nejlépe to, že jeho následovníci při vzájemných sporech přejímají od něho hned tu, hned onu stránku.[56]

[KAPITOLA ČTVRTÁ]

TEORIE O PRODUKTIVNÍ A NEPRODUKTIVNÍ PRÁCI

Přicházíme nyní k poslednímu spornému bodu, který nám zbývá u Smitha prozkoumat — *k rozlišování produktivní a neproduktivní práce.*

‖300| Stejně dvojaký, jak jsme ho poznali dosud ve všem, je A[dam] Smith i při určování toho, co nazývá *produktivní prací* na rozdíl od *neproduktivní práce.* Setkáváme se u něho neustále s dvěma definicemi toho, co nazývá produktivní prací; prozkoumejme nejdříve první, správnou definici.

[1. PRODUKTIVNÍ PRÁCE VE SMYSLU KAPITALISTICKÉ VÝROBY: PRÁCE, KTERÁ VYRÁBÍ NADHODNOTU]

Produktivní prací ve smyslu kapitalistické výroby je námezdní práce, která směněna za variabilní část kapitálu (za tu část kapitálu, která se vynakládá na mzdu), nejen reprodukuje tuto část kapitálu (tj. hodnotu své vlastní pracovní síly), ale kromě toho vyrábí nadhodnotu pro kapitalistu. Jedině tím se zboží nebo peníze přeměňují v kapitál, vyrábějí se jako kapitál. Produktivní je jen ta námezdní práce, která vyrábí kapitál. (To znamená, že množství hodnoty, které na ni bylo vynaloženo, reprodukuje ve zvětšeném rozsahu, čili vrací více práce, než dostává ve formě mzdy. Produktivní je tedy jen ta pracovní síla, jejíž použití dává větší hodnotu, než je hodnota, kterou má sama.)

Sama existence třídy kapitalistů, tedy kapitálu, se zakládá na produktivitě práce, ne však na její absolutní produktivitě, nýbrž na její relativní produktivitě. Například: Kdyby pracovní den stačil jen k tomu, aby udržel dělníka naživu, tj. reprodukoval jeho pracovní sílu, ‖301| byla by práce, absolutně řečeno, produktivní, protože by reprodukovala, tj. neustále nahrazovala hodnoty, které

spotřebovala (a které se rovnají hodnotě její vlastní pracovní síly). Nebyla by však produktivní v kapitalistickém smyslu, protože by nevyráběla nadhodnotu. (Nevyráběla by fakticky žádnou novou hodnotu, jen by nahrazovala starou; v jedné formě by hodnotu spotřebovala, a v jiné by ji zase reprodukovala. A v tomto smyslu bylo řečeno, že produktivní je dělník, jehož výroba se rovná jeho spotřebě, a neproduktivní je dělník, který spotřebuje víc, než reprodukuje.)

Tato produktivita se zakládá na relativní produktivitě, na tom, že dělník nenahrazuje jen starou hodnotu, ale vytváří ještě novou; že ve svém výrobku zpředmětňuje víc pracovní doby, než je zpředmětněno ve výrobku, který ho jako dělníka udržuje naživu. Na tomto druhu produktivní námezdní práce se zakládá kapitál a jeho existence.

⟨Ale předpokládejme, že by kapitál neexistoval a že dělník by si sám přivlastňoval svou nadpráci, ty hodnoty, které vytvořil navíc nad hodnoty, které spotřeboval. Jedině o této práci by se dalo říci, že je doopravdy produktivní, tj. že vytváří nové hodnoty.⟩

[2. NÁZORY FYSIOKRATŮ A MERKANTILISTŮ NA PRODUKTIVNÍ PRÁCI]

Toto pojetí produktivní práce vyplývá samo sebou ze Smithova pojetí původu nadhodnoty, tedy z jeho představy o podstatě kapitálu. Pokud uplatňuje toto pojetí, pokračuje ve směru, který razili fysiokraté a dokonce merkantilisté, přičemž ho jen očišťuje od nesprávného pohledu na věc, odhaluje tedy jeho vnitřní jádro. Fysiokraté, kteří nesprávně považovali za produktivní jen zemědělskou práci, razili správný názor, že z kapitalistického hlediska je produktivní jen taková práce, která vytváří nadhodnotu, a to nikoli pro sebe samu, ale pro vlastníky výrobních podmínek, jen taková práce, která vytváří „čistý produkt" [produit net] nikoli pro sebe samu, ale pro vlastníka pozemků. Neboť nadhodnota neboli nadbytečná pracovní doba je zpředmětněna v nadvýrobku neboli „čistém produktu". (Fysiokraté ho zase chápou nesprávně; považují jej za čistý produkt, protože například pšenice zbývá víc, než snědí

dělník a pachtýř; ale vždyť i sukna se vyrobí víc, než spotřebují soukeníci — dělník a podnikatel — k vlastnímu ošacení.) Chápou nesprávně nadhodnotu, protože mají nesprávnou představu o hodnotě, kterou redukují na užitnou hodnotu práce, a ne na pracovní dobu, na společenskou, kvalitativně bezrozdílnou práci. Nicméně je správná jejich definice, že produktivní je jen ta námezdní práce, která vytváří víc hodnoty, než sama stojí. A[dam] Smith oprošťuje tuto definici od nesprávné představy, s níž je spojena u fysiokratů.

Vraťme se od fysiokratů k merkantilistům. Také zde najdeme stránku, která obsahuje, i když si to sami neuvědomují, týž názor na produktivní práci. Základem jejich názorů byla představa, že práce je produktivní jen v těch výrobních odvětvích, jejichž výrobky, pošlou-li se do ciziny, přinášejí do země víc peněz, než samy stály (nebo než se za ně muselo vyvézt), tedy v odvětvích, jejichž výrobky umožňují zemi, aby se zvláštní měrou podílela na produktech nedávno otevřených zlatých a stříbrných dolů. Merkantilisté viděli, že v těchto zemích nastal rychlý růst bohatství a střední třídy. Na čem se ve skutečnosti zakládal tento vliv zlata? Mzda nestoupala tak rychle jako ceny zboží; mzda tedy klesala, a tím se zvyšovala relativní nadpráce, stoupala míra zisku — ne však proto, že se dělník stal produktivnějším, ale proto, že se snížila absolutní mzda (tj. množství životních prostředků, které dělník dostává), zkrátka, že se zhoršilo postavení dělníků. Práce se tedy v těchto zemích skutečně stala produktivnější pro zaměstnavatele. Tento fakt souvisel s přílivem drahých kovů; to pak bylo motivem, i když jen nejasně tušeným, proč merkantilisté prohlašovali práci, která byla vynakládána v takovýchto výrobních odvětvích, za jedině produktivní.

||302| „Nápadný vzrůst obyvatelstva, který nastal v posledních padesáti nebo šedesáti letech v celé Evropě, byl pravděpodobně vyvolán hlavně vzrůstem produktivity amerických dolů. Zvětšující se přebytek drahých kovů“ (ovšem v důsledku poklesu jejich reálné hodnoty) „zvyšuje ceny zboží rychleji než cenu práce; to zhoršuje postavení dělníka a současně zvyšuje zisky jeho zaměstnavatele, který tak používá víc oběžného kapitálu k najímání dělníků, a to podporuje vzrůst obyvatelstva... Malthus poznamenává, že ‚objevení amerických dolů zvýšilo ceny obilí trojnásobně až čtyřnásobně, kdežto cenu práce jen dvojnásobně...‘. Cena zboží pro tuzemskou spotřebu (například obilí) nestoupá následkem přílivu peněz ihned; protože se však míra zisku v zemědělství ve srovnání s mírou zisku

v průmyslu snižuje, přechází kapitál ze zemědělství do průmyslu. V důsledku toho vynáší každý kapitál vyšší zisk než dříve a vzrůst zisků se vždy rovná poklesu mezd." *(John Barton: „Observations on the Circumstances which influence the Condition of the Labouring Classes of Society", Londýn 1817,* str. 29 a násl.)

Za prvé se tedy podle Bartona opakoval v druhé polovině XVIII. století týž jev, který dal v poslední třetině XVI. století a v XVII. století podnět k merkantilistickému systému. Za druhé, protože se podle snížené hodnoty zlata a stříbra měří jen vyvážené zboží, kdežto zboží pro tuzemskou spotřebu se i nadále měří podle staré hodnoty zlata a stříbra (dokud konkurence mezi kapitalisty neodstraní toto měření dvěma různými mírami), jeví se práce ve výrobních odvětvích vyrábějících pro vývoz jako bezprostředně produktivní, tj. jako práce tvořící nadhodnotu, a to proto, že snižuje mzdu pod její dřívější úroveň.

[3. DVOJAKOST V SMITHOVĚ POJETÍ PRODUKTIVNÍ PRÁCE. PRVNÍ VYSVĚTLENÍ: NÁZOR, ŽE PRODUKTIVNÍ PRÁCE JE PRÁCE, KTERÁ SE SMĚŇUJE ZA KAPITÁL]

Druhý, nesprávný názor, který Smith rozvíjí o produktivní práci, se tak proplétá se správným názorem, že se oba vyskytují v témž odstavci těsně za sebou. Abychom si ilustrovali první názor, musíme proto citáty rozkouskovat.

„Je práce, která zvyšuje hodnotu předmětu, na nějž je vynaložena, a je práce, která takový účinek nemá. Ta první *vytváří hodnotu,* a lze ji tedy nazvat *produktivní,* ta druhá je *neproduktivní.* Tak práce manufakturního dělníka *přidává* zpravidla k hodnotě materiálu, který zpracovává, hodnotu *jeho vlastního živobytí a zisk jeho zaměstnavatele.* Naproti tomu práce sluhy nepřidává žádnou hodnotu. Ačkoli zaměstnavatel *zálohuje* manufakturnímu dělníkovi mzdu, *nemá s ním ve skutečnosti žádné výdaje,* protože se mu hodnota této mzdy obvykle vrací, *a to se ziskem,* ve zvýšené hodnotě předmětu, na nějž dělník vynakládá svou práci. Naproti tomu výdaje na vydržování sluhy se nevracejí nikdy. Zaměstnává-li někdo hodně dělníků, *bohatne,* a drží-li si hodně služebníků, chudne." (*Kn. II, kap. 3* — sv. II, vyd. MacCulloch, str. 93 a násl.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 318.]

Na tomto místě — a v jeho pokračování, které budeme citovat později, se vzájemně si odporující definice proplétají ještě více — se produktivní prací rozumí hlavně a především taková práce,

která vyrábí nadhodnotu — „zisk jeho zaměstnavatele" — kromě reprodukce hodnoty „jeho" (tj. dělníkova) „vlastního živobytí". Průmyslník by také nemohl *bohatnout* „tím, že zaměstnává množství manufakturních dělníků", kdyby tito dělníci kromě hodnoty, kterou stojí jejich vlastní živobytí, nepřidávali ještě nadhodnotu.

Za druhé tu však A[dam] Smith produktivní prací rozumí takovou práci, která vůbec „vyrábí hodnotu". Nechme zatím toto | 303 | druhé vysvětlení stranou a citujme nejdříve jiné místo, kde se první názor jednak opakuje, jednak určitěji formuluje, a zejména pak také dále rozvádí.

„Kdyby se však množství potravin a šatstva, které... spotřebovali neproduktivní pracovníci, rozdělilo mezi produktivní pracovníky, byli by tito pracovníci reprodukovali plnou hodnotu toho, co spotřebovali, *a k tomu ještě zisk*" (cit. dílo, str. 109; kn. II, kap. 3). [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 326.]

Produktivním pracovníkem se tu výslovně nazývá takový pracovník, který kapitalistovi reprodukuje nejen plnou hodnotu životních prostředků, obsažených ve mzdě, ale který mu ji reprodukuje „se ziskem".

Pouze práce, která vyrábí kapitál, je produktivní prací. Kapitálem se však zboží nebo peníze stávají tím, že se přímo směňují za pracovní sílu, a směňují se jedině proto, aby byly nahrazeny větším množstvím práce, než je v nich obsaženo. Neboť pro kapitalistu jako takového užitná hodnota pracovní síly nezáleží v její *skutečné* užitné hodnotě, v užitečnosti této zvláštní konkrétní práce, v tom, že je to předení, tkaní atd., stejně jako ho pramálo zajímá užitná hodnota produktu této práce jako taková, protože produkt je pro něho zbožím (a to před jeho první metamorfosou), a ne spotřebním předmětem. Na zboží ho zajímá jedině to, že obsahuje více směnné hodnoty, než za ni zaplatil, a tak užitná hodnota práce záleží pro něho v tom, že dostává zpět větší množství pracovní doby, než ve formě mzdy zaplatil. Mezi tyto produktivní pracovníky patří samozřejmě všichni, kteří se tak či onak podílejí na výrobě zboží, počínaje dělníkem v pravém slova smyslu a konče ředitelem, inženýrem (na rozdíl od kapitalisty). A tak i poslední anglická oficiální tovární zpráva „*výslovně*" počítá všechny osoby zaměstnané v továrně a v příslušných kancelářích — až na kapitalisty — do kategorie

námezdních pracovníků. (Viz slova zprávy před závěrečnou částí této slátaniny.)

Produktivní práce se tu určuje z hlediska kapitalistické výroby a A[dam] Smith pronikl v daném případě přímo k podstatě věci, trefil hřebík na hlavičku. Je jednou z jeho největších vědeckých zásluh (toto Smithovo kritické rozlišování mezi produktivní a neproduktivní prací zůstává, jak správně poznamenal Malthus, základem celé buržoasní ekonomie), že produktivní práci definuje jako práci, *která se bezprostředně směňuje za kapitál*, tj. definuje ji směnou, kterou se výrobní podmínky práce a hodnota vůbec, peníze nebo zboží, teprve mění v kapitál (a práce v námezdní práci ve vědeckém smyslu slova).

Tím je též absolutně stanoveno, co je *neproduktivní práce*. Je to práce, která se nesměňuje za kapitál, nýbrž *bezprostředně* za důchod, tj. za mzdu nebo zisk (samozřejmě i za všechny rubriky, které participují jako podílníci na kapitalistově zisku, jako např. úrok a renta). Kde se celá práce částečně ještě sama platí (jako například zemědělská práce nevolného rolníka) a částečně směňuje přímo za důchod (jako manufakturní práce v asijských městech), neexistuje kapitál a námezdní práce ve smyslu buržoasní ekonomie. Tato určení nejsou tedy vzata z hmotného určení práce (ani z povahy jejího produktu a ani z určenosti práce jako konkrétní práce), nýbrž z určité společenské formy, ze společenských výrobních vztahů, v nichž se uskutečňuje. Například herec, ba i klaun, je podle toho produktivním pracovníkem, pracuje-li ve službách nějakého kapitalisty (podnikatele), kterému vrací víc práce, než ve formě mzdy od něho dostává, zatímco krejčí, který přichází kapitalistovi do domu a spravuje mu kalhoty, mu vytváří jen užitnou hodnotu, je neproduktivním pracovníkem. Práce herce se směňuje za kapitál, práce krejčího za důchod. První práce vytváří nadhodnotu, při druhé se spotřebovává důchod.

Produktivní a neproduktivní práce se tu rozlišuje vždy *z hlediska majitele peněz, kapitalisty*, a nikoli z hlediska *dělníka*, a odtud ta hloupost u Ganilha a jiných, kteří celé věci rozumí tak málo, že se zabývají tím, zda práce či služba či funkce prostitutky, lokaje atd. vynáší peníze. | 303 |

‖304 | Spisovatel je produktivním pracovníkem, ne však proto, že produkuje myšlenky, nýbrž proto, že obohacuje nakladatele, který vydává jeho knihy, tzn. je produktivním potud, pokud je námezdním pracovníkem nějakého kapitalisty.

Užitná hodnota zboží, v němž se ztělesňuje práce produktivního dělníka, může být sebenepatrnější. Toto hmotné určení nikterak nesouvisí s touto vlastností práce být prací produktivní, která naopak vyjadřuje jen určitý společenský výrobní vztah. Je to takové určení práce, které nevyplývá z jejího obsahu nebo z jejího výsledku, nýbrž z její určité společenské formy.

Naproti tomu, předpokládáme-li, že se kapitál zmocnil celé výroby — že tedy *zboží* (na rozdíl od pouhé užitné hodnoty) nevyrábí už pracovník, který sám vlastní výrobní podmínky k výrobě tohoto zboží — a že tedy výrobcem *zboží* je už jedině kapitalista (s výjimkou jediného zboží — pracovní síly), musí se pak důchod směňovat *buď* za zboží, které vyrábí a prodává jedině kapitál, *nebo* za takové práce, které se kupují stejně jako toto zboží pro spotřebu, tedy jedině pro jejich věcné vlastnosti, pro jejich užitnou hodnotu, pro ty *služby*, které ve své věcné určenosti prokazují svým kupcům a spotřebitelům. Pro toho, kdo tyto služby poskytuje, jsou tyto služby zbožím. Mají určitou užitnou hodnotu (domnělou nebo skutečnou) a určitou směnnou hodnotu. Pro kupce jsou však tyto služby pouhými užitnými hodnotami, předměty, v nichž ‖305 | spotřebovává svůj důchod. Tito neproduktivní pracovníci nedostávají svůj podíl na důchodu (na mzdách a ziscích), svůj podíl na zboží vyrobeném produktivní prací, zdarma. Musí si svůj podíl na tomto zboží koupit, ale s jeho výrobou nemají nic společného.

Buď jak buď je však jasné, že čím víc důchodu (mzdy a zisku) se vydá na zboží vyrobené kapitálem, tím méně důchodu lze vydat na služby neproduktivních pracovníků a naopak.

Věcná určenost práce a v důsledku toho i jejího produktu nemá sama o sobě s tímto rozlišováním mezi produktivní a neproduktivní prací nic společného. Například kuchaři a číšníci v hotelu jsou produktivními pracovníky, protože jejich práce se mění v kapitál pro majitele restaurace. Tytéž osoby jsou jako domácí služebníci neproduktivními pracovníky, protože si z jejich služby nevytvářím

kapitál, ale vydávám na ni svůj důchod. Ve skutečnosti jsou však tytéž osoby pro mne jako spotřebitele i v hotelu neproduktivními pracovníky.

„Té části ročního produktu půdy a práce *té které země, která nahrazuje kapitál*, se používá *bezprostředně* jen k vydržování produktivní práce. *Platí se* z ní *mzda* jedině *za produktivní práci*. Z té části, která je *bezprostředně* určena k tomu, aby poskytovala důchod, ať už v podobě zisku nebo renty, lze vydržovat pracovníky jak produktivní, tak neproduktivní. Ať člověk použije jako kapitálu kterékoli části svých fondů, očekává vždy, že ji dostane se ziskem zpátky. Používá jí tedy jedině k vydržování *produktivních pracovníků*, a tak se ta část, která pro něho byla kapitálem, stane pro ně důchodem. Použije-li některé části tohoto kapitálu *k vydržování* jakýchkoli *neproduktivních pracovníků*, odchází tato část ihned z jeho kapitálu a přechází do jeho fondů, které jsou vyhrazeny k bezprostřední spotřebě." (Cit. dílo, str. 98.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 320.]

Je jasné, že tou měrou, jak se kapitál zmocňuje celé výroby, jak tedy mizí forma domáckého a malého průmyslu, zkrátka průmyslu, který vyrábí pro vlastní spotřebu a který nevyrábí zboží, vykonávají neproduktivní pracovníci, tj. pracovníci, jejichž služby se směňují přímo za důchod, většinou už jen *osobní* služby, a jenom nepatrná část těchto pracovníků (např. kuchař, švadlena, krejčí atd.) vyrábí věcné užitné hodnoty. Že nevyrábějí *zboží*, vyplývá už z povahy věci. Neboť zboží jako takové není nikdy bezprostředně předmětem spotřeby, ale nositelem směnné hodnoty. Za rozvinutého kapitalistického výrobního způsobu se proto může bezprostředně účastnit materiální výroby jen zcela nepatrná část těchto neproduktivních pracovníků. Může se na ní podílet jedině tím, že směňuje své služby za důchod. To nebrání tomu, jak poznamenává A[dam] Smith, aby se hodnota služeb těchto neproduktivních pracovníků neurčovala a nemohla určovat týmž (nebo analogickým) způsobem jako hodnota produktivních dělníků, totiž výrobními náklady nutnými k jejich obživě nebo k jejich produkování. K tomu zde přistupují ještě jiné okolnosti, jejichž zkoumání sem nepatří.

| 306 | Pracovní síla produktivního pracovníka je pro něho samého zbožím. Stejně je tomu i u neproduktivního pracovníka. Jenže produktivní pracovník vyrábí pro kupce své pracovní síly zboží, neproduktivní pracovník pak pro něho vyrábí pouhou užitnou hodnotu, domnělou nebo skutečnou, a ne zboží. Pro neproduktivního

pracovníka je charakteristické, že pro svého kupce nevyrábí zboží, i když od něho zboží dostává.

„Práce některých stavů požívajících největší vážnosti, stejně jako práce sluhů, nevytváří žádnou hodnotu... Tak vladař se všemi svými soudními úředníky a důstojníky, kteří mu slouží, celé vojsko a námořnictvo jsou neproduktivní pracovníci. Jsou to služebníci společnosti a jsou vydržováni z části ročního produktu práce jiných lidí... Do stejné třídy patří... kněží, právníci, lékaři, nejrůznější literáti a učenci; herci, šaškové, hudebníci, operní zpěváci, tanečníci atd." (Cit. dílo, str. 94—95.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 319.]

Jak řečeno, toto rozlišování mezi produktivní a neproduktivní prací nemá samo o sobě nic společného ani s nějakou zvláštní speciálností práce, ani se zvláštní užitnou hodnotou, v níž se tento speciální druh práce ztělesňuje. V jednom případě se práce směňuje za kapitál, v druhém za důchod. V jednom případě se práce přeměňuje v kapitál a vytváří pro kapitalistu zisk; v druhém případě je výdajem, jedním z předmětů, na něž se vynakládá důchod. Například dělník pracující u výrobce klavírů je produktivním pracovníkem. Jeho práce nenahrazuje jen mzdu, kterou spotřebovává, ale v jeho výrobku, v klavíru, tj. ve zboží, které výrobce klavírů prodává, je obsažena mimo hodnotu mzdy i nadhodnota. Předpokládejme naproti tomu, že koupím veškerý materiál, který je nutný k výrobě klavíru (nebo ať jej třeba má sám dělník), a místo abych si klavír koupil v krámě, dám si jej udělat doma. Dělník-výrobce klavírů je teď neproduktivním pracovníkem, protože jeho práce se směňuje přímo za můj důchod.

[4. SMITHOVO DRUHÉ VYSVĚTLENÍ: NÁZOR, ŽE PRODUKTIVNÍ PRÁCE JE PRÁCE, KTERÁ SE REALISUJE VE ZBOŽÍ]

Je však jasné, že tou měrou, jak si kapitál podrobuje celou výrobu — takže všechno zboží se vyrábí pro obchod a nikoli pro bezprostřední spotřebu, a úměrně tomu vzrůstá i produktivita práce — zvětšuje se stále více i věcný rozdíl mezi produktivními a neproduktivními pracovníky, protože první budou vyrábět, až na nepatrné výjimky, výhradně *zboží*, kdežto druzí budou vykonávat, až na

nepatrné výjimky, jen osobní služby. Třída produktivních pracovníků bude tudíž vyrábět bezprostřední, materiální bohatství, skládající se ze *zboží*, všechno zboží, pokud je netvoří sama pracovní síla. To je jedno z hledisek, která vedou A[dama] Smitha k tomu, aby připojil k prvnímu rozlišovacímu rysu [differentia specifica], který je zásadně určující, ještě druhý. Tak různými myšlenkovými asociacemi dospívá k tomuto:

„Práce sluhy" (na rozdíl od práce dělníka v manufaktuře) „...*nepřidává žádnou hodnotu*... Výdaje na vydržování sluhy *se nikdy nevracejí*. Zaměstnává-li někdo hodně dělníků, bohatne, drží-li si hodně služebníků, chudne. *Práce služebníků má* ovšem také *svou hodnotu* jako práce dělníků, a také zasluhuje odměny. Práce dělníka se však *fixuje a zpředmětňuje v nějakém předmětě či zboží, které lze prodat a které existuje ještě alespoň nějakou dobu po skončení práce*. Je to jako by se jisté množství práce nashromáždilo do zásoby, aby se ho použilo až někdy jindy. Tento předmět čili, což je totéž, cena tohoto předmětu, může potom, až toho bude třeba, uvést do pohybu takové množství práce, jaké jej kdysi vyrobilo. Naproti tomu práce sluhy ||307| *se nefixuje ani nezpředmětňuje v nějakém předmětu či prodejném zboží*. Jeho *služby zanikají zpravidla tím okamžikem, kdy jsou vykonány*, a *zřídkakdy po sobě zanechávají stopu nebo hodnotu*, za niž by si bylo možno *později* opatřit stejně velkou službu... Práce některých stavů požívajících největší vážnosti, stejně jako práce sluhů, *nevytváří žádnou hodnotu a nefixuje se ani se nezpředmětňuje v žádném trvalém předmětu či v prodejném zboží*." (Cit. dílo, str. 93—94, passim.)

K charakteristice neproduktivního dělníka máme zde tyto definice, které zároveň ukazují články vnitřního myšlenkového pochodu A[dama] Smitha:

Práce (neproduktivního dělníka) je „neproduktivní, nehodnototvorná", „nepřidává žádnou hodnotu", „výdaje na vydržování" (neproduktivního dělníka) „se nikdy nevracejí", jeho práce „*se nefixuje* ani *se nezpředmětňuje v nějakém předmětu či v prodejném zboží*". Naopak: „Jeho služby zanikají zpravidla tím okamžikem, kdy jsou vykonány, a zřídkakdy po sobě zanechávají stopu nebo hodnotu, za niž by si bylo možno *později* opatřit stejně velkou službu." A konečně: „Nefixuje se ani se nezpředmětňuje v žádném *trvalém předmětu* či *v prodejném zboží*." (Cit. dílo, str. 93—94, passim.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 318—319.]

Termíny „produktivní, hodnototvorný" nebo „neproduktivní, nehodnototvorný" se tu chápou v jiném smyslu než původně. Nevztahují se už na výrobu nadhodnoty, která sama o sobě zahrnuje reprodukci ekvivalentu spotřebované hodnoty. Dělníkova práce se tu

pokládá za produktivní potud, pokud dělník dává místo spotřebované hodnoty ekvivalent, a to tím, že svou prací přidává k nějakému materiálu stejné množství hodnoty, jaké obsahovala jeho mzda. Zde se dostáváme mimo rámec určení podle společenské formy, zde už neurčujeme, zda jsou dělníci produktivní nebo neproduktivní podle jejich vztahu ke kapitalistické výrobě. Z 9. kapitoly IV. knihy (kde A[dam] Smith kritisuje učení fysiokratů) je zřejmé, že se Adam této chyby dopustil zčásti proto, že oponoval fysiokratům, zčásti proto, že byl pod jejich vlivem. Jestliže dělník za rok jen nahradí ekvivalent své mzdy, není pro kapitalistu produktivním dělníkem. Nahrazuje mu sice mzdu, kupní cenu své práce, ale to je naprosto stejná transakce, jako kdyby tento kapitalista koupil zboží vyrobené tímto dělníkem. Platí práci obsaženou v konstantním kapitálu a ve mzdě. Má totéž množství práce ve formě zboží, jaké měl dříve ve formě peněz. Jeho peníze se tím nemění v kapitál. V tomto případě je tomu právě tak, jako kdyby byl vlastníkem svých výrobních podmínek sám dělník. Z hodnoty svého ročního produktu musí každoročně odečíst hodnotu výrobních podmínek a nahradit je. Za rok by spotřeboval nebo by mohl spotřebovat tu část hodnoty svého produktu, která se rovná nové práci, kterou za rok přidal k svému konstantnímu kapitálu. V tomto případě by tedy nešlo o kapitalistickou výrobu.

Prvním důvodem, proč A[dam] Smith nazývá tento druh práce „produktivním", je to, že fysiokraté jej nazývají „sterilním" a „neproduktivním".

Smith nám totiž v uvedené kapitole říká:

„Za prvé [fysiokraté] uznávají, že tato třída" (totiž průmyslové třídy, které neprovozují zemědělství) „*reprodukuje každoročně hodnotu* toho, co sama za rok spotřebuje, *a tak alespoň uchovává ten fond nebo kapitál, který ji zajišťuje zaměstnání a živobytí*... Pachtýři a zemědělští dělníci reprodukují ovšem kromě kapitálu, který jim zajišťuje práci a obživu, každoročně ještě *čistý produkt*, čistou rentu pro vlastníka půdy... práce pachtýřů a zemědělských dělníků je jistě produktivnější než práce obchodníků, řemeslníků a manufakturních výrobců. Ale to, že jedna třída vyrobí větší produkt, ještě neznamená, že ostatní jsou *sterilní* a *neproduktivní*." (Cit. dílo, sv. III [Garnierův překlad], str. 530.) [Srov. čes. vyd., sv. II, str. 249-250.]

Zde se tedy A[dam] Smith opět vrací k fysiokratickému | 308 |

názoru. Vlastní „produktivní prací", která vyrábí nadhodnotu a tím „čistý produkt", je práce v zemědělství. Vzdává se svého vlastního názoru na nadhodnotu a přejímá názor fysiokratů. Současně proti nim uplatňuje názor, že i práce v manufaktuře (a podle něho také práce v obchodě) je produktivní, i když ne v tomto vyšším slova smyslu. Dostává se tedy mimo rámec té definice, která se vztahuje na společenskou formu, mimo rámec definice toho, kdo je „produktivním dělníkem" z hlediska kapitalistické výroby; proti fysiokratům uplatňuje názor, že nezemědělská, průmyslová třída reprodukuje svou vlastní mzdu, že tedy přece jen produkuje hodnotu, která se rovná hodnotě, kterou spotřebovává, a tím „uchovává alespoň ten fond neboli kapitál, který jí zajišťuje zaměstnání". Tak vzniká pod vlivem fysiokratů a v protikladu k nim jeho druhá definice „produktivní práce".

„Za druhé," říká A[dam] Smith, „z téhož důvodu je snad také naprosto nevhodné stavět řemeslníky, manufakturní výrobce a obchodníky do jedné řady se služebnictvem. *Prací sluhy se neuchovává fond, který mu zajišťuje zaměstnání a obživu. Sluha je konec konců zaměstnán a živen na účet svého zaměstnavatele* a *práce, kterou koná, není taková, aby se jí tyto výdaje splatily.* Touto prací jsou *služby*, které *obyčejně zanikají ihned, jakmile jsou vykonány*, a *nefixují se ani se nezpředmětňují v nějakém prodejném zboží, jež by mohlo nahradit hodnotu jeho mzdy a jeho obživy.* Práce řemeslníků, manufakturních výrobců a obchodníků se naproti tomu *přirozeně fixuje a zpředmětňuje v nějaké prodejné a směnitelné věci.* Z tohoto důvodu jsem v kapitole o *produktivní* a *neproduktivní* práci zařadil řemeslníky, manufakturní výrobce a obchodníky mezi *produktivní* pracovníky a služebnictvo mezi *sterilní* a *neproduktivní*." (Cit. dílo, str. 531.) [Srov. čes. vyd., sv. II, str. 250.]

Jakmile se kapitál zmocní celé výroby, nesměňuje se důchod — pokud se vůbec směňuje za práci — přímo za práci, která vyrábí *zboží*, ale jen za *služby*. Směňuje se zčásti za *zboží*, které mu slouží jako užitné hodnoty, a zčásti za *služby*, které se jako takové spotřebovávají jako užitné hodnoty.

Zboží — na rozdíl od vlastní pracovní síly — je věc, která vystupuje vůči člověku v hmotné podobě, je to věc, která má pro něho jistou užitečnost a ve které je fixováno, materialisováno určité množství práce.

Přicházíme tedy k definici, která je v podstatě obsažena už v bodě prvním: produktivní je takový dělník, jehož práce *vyrábí zboží*,

přičemž tento dělník nespotřebovává víc zboží, než sám vyrábí, než stojí jeho práce. Jeho práce se fixuje a realisuje „*v prodejné a směnitelné věci*", „*v nějakém zboží, které se dá prodat a které by mohlo nahradit hodnotu jejich mezd a jejich obživy*" (totiž dělníků, kteří tato zboží vyrobili). Tím, že produktivní dělník vyrábí zboží, neustále reprodukuje variabilní kapitál, který neustále spotřebovává ve formě mzdy. Neustále vyrábí fond, který ho platí, „který mu zajišťuje zaměstnání a obživu".

Za prvé, A[dam] Smith zahrnuje ovšem do práce, která se fixuje a realisuje v nějakém prodejném a směnitelném zboží, všechny duševní práce, které se spotřebovávají přímo v materiální výrobě. Nejen práci dělníka, který pracuje přímo rukama nebo na stroji, ale i práci dozorce, inženýra, ředitele, příručího atd., zkrátka práci celého personálu, jehož je zapotřebí v určité sféře materiální výroby, aby se vyrobilo určité zboží, personálu, jehož spolupráce (kooperace) je nezbytná k zhotovení zboží. Vskutku, tito lidé přidávají ke konstantnímu kapitálu svou celkovou práci a zvyšují o tuto částku hodnotu výrobku. (Jak dalece to platí i o bankéřích atd.?[57])

| 309 | *Za druhé*, A[dam] Smith říká, že u práce neproduktivních pracovníků tomu tak vcelku „obvykle" nebývá. A[dam] Smith velmi dobře ví, že i v tom případě, kdy se kapitál zmocnil materiální výroby, kdy tedy domácký průmysl čili práce drobného řemeslníka, který vyrábí užitné hodnoty přímo ve spotřebitelově domě, vcelku zmizely, že i v tom případě švadlena, kterou si pozvu do domu, abych si dal ušít košile, nebo dělníci, kteří opravují nábytek, nebo sluha, který myje, čistí dům atd., nebo kuchařka, která dává masu atd. stravitelnou formu, fixují svou práci v určité věci a skutečně zvyšují hodnotu těchto věcí stejně jako švadlena, která šije v továrně, nebo mechanik, který opravuje stroj, nebo dělníci, kteří stroje čistí, nebo kuchařka, která jako kapitalistova námezdní dělnice vaří v hotelu. Tyto užitné hodnoty jsou potenciálně rovněž zbožím; košile lze poslat do zastavárny, dům lze znovu prodat, nábytek může být prodán v dražbě atd. Tyto osoby tedy potenciálně rovněž vyrobily zboží a přidaly k předmětům své práce hodnotu. Tvoří však mezi neproduktivními pracovníky jen zcela nepatrnou kategorii a to, co o nich bylo řečeno, neplatí ani o domá-

cích služebnících, ani o kněžích, vládních úřednících, vojácích, hudebnících atd.

Ať je však počet těchto „neproduktivních pracovníků" jakýkoli, je rozhodně jasné — a Smith to přiznává svou omezující formulací: „jejich služby *obvykle* zanikají ihned, jakmile jsou vykonány" atd. — že ta či ona speciální podoba práce, ani jevová forma jejího produktu z ní už nevyhnutelně nečiní „produktivní" nebo „neproduktivní" práci. Táž práce může být produktivní, koupím-li ji jako kapitalista, jako výrobce, abych ji zhodnotil, i neproduktivní, koupím-li ji jako spotřebitel, jako člověk, který vydává důchod, aby spotřeboval její užitnou hodnotu, ať už tato užitná hodnota zmizí, jakmile ustane činnost pracovní síly, nebo se materialisuje, fixuje v nějaké věci.

Kuchařka v hotelu vyrábí pro toho, kdo koupil její práci jako kapitalista, tj. pro majitele hotelu, zboží; spotřebitel skopových kotlet musí za její práci zaplatit, a tato práce nahrazuje majiteli hotelu (k zisku zde nepřihlížíme) fond, z něhož kuchařku nadále platí. Naproti tomu kupuji-li práci kuchařky, aby mi vařila maso atd., nekupuji ji proto, abych ji zhodnotil jako práci vůbec, nýbrž proto, abych jí užil, abych ji spotřeboval výhradně jako tuto určitou konkrétní práci; v tomto případě je její práce neproduktivní, ačkoli se tato práce fixuje v materiálním výrobku a mohla by být (konec konců) stejně prodejným zbožím, jakým je ve skutečnosti pro majitele hotelu. Je tu však i nadále velký rozdíl (pojmově): mně (soukromé osobě) kuchařka nenahrazuje fond, z kterého ji platím, protože její práci nekupuji jako hodnototvorný prvek, ale kupuji ji jen pro její užitnou hodnotu. Její práce mi právě tak nenahrazuje fond, ze kterého ji platím, tj. nenahrazuje mi její mzdu, jako mi třeba oběd, který sním v hotelu, jako takový nedává možnost, abych si týž oběd koupil a snědl podruhé. Tento rozdíl však existuje i mezi různým zbožím. Zboží, které kupuje kapitalista, aby si nahradil konstantní kapitál (například bavlněné látky, je-li majitelem tiskárny kartounu), nahrazuje mu svou hodnotu v potištěném kartounu. Kupuje-li naproti tomu totéž zboží, aby kartoun sám spotřeboval, pak mu zboží jeho výdaj nenahrazuje.

Největší část společnosti, tj. dělnická třída, je ostatně nucena

vykonávat si sama tuto neproduktivní práci; může ji však vykonávat jen tehdy, když předtím pracovala „produktivně". Maso si může vařit jen tehdy, když si vyrobila mzdu, kterou může za maso zaplatit; nábytek a byt si může udržovat v čistotě a boty si může čistit jen tehdy, když vyrobila hodnotu nábytku, nájemného a bot. U této třídy vlastních produktivních dělníků je tedy „neproduktivní prací" ta práce, kterou vykonávají sami pro sebe. Tato neproduktivní práce jim nikdy nedává možnost, | 310 | aby touž neproduktivní práci znovu opakovali, jestliže předtím nepracovali produktivně.

Za třetí. Na druhé straně: Divadelní podnikatel, pořadatel koncertů, majitel nevěstinců atd. kupuje dočasnou disposici pracovní silou herců, hudebníků, nevěstek atd. (ve skutečnosti oklikou, která je zajímavá jen z hlediska ekonomické formy, která však na výsledek tohoto procesu nemá vliv); kupuje tuto tak zvanou „neproduktivní práci", jejíž „služby zanikají ihned, jakmile jsou vykonány" a nefixují se ani se nerealisují v „žádném trvalém" (nebo, jak se také říká, „zvláštním") „předmětu nebo prodejném zboží" (kromě těchto služeb samých). Prodej těchto služeb veřejnosti nahrazuje podnikateli mzdu a skýtá mu zisk. A tyto služby, které takto koupil, mu umožňují, aby je koupil znovu, tj. samy obnovují fond, ze kterého se platí. Totéž platí například o práci písařů, které zaměstnává ve své kanceláři advokát, s tím rozdílem, že tyto služby se většinou ještě ztělesňují ve velmi objemných „zvláštních předmětech", ve formě obrovských hromad spisů.

Je pravda, že podnikateli se tyto služby platí z důchodů veřejnosti. Ale právě tak je pravda, že to platí o všech produktech, pokud vcházejí do individuální spotřeby. Země sice nemůže tyto služby jako takové vyvážet, může však vyvážet osoby, které je vykonávají. Tak Francie vyváží taneční mistry, kuchaře atd. a Německo učitele. S vývozem tanečního mistra a učitele se ovšem vyváží i jeho důchod, kdežto vývoz tanečních střevíčků a knih přináší do země protihodnotu.

Jestliže se tedy na jedné straně část tak zvané neproduktivní práce ztělesňuje v materiálních užitných hodnotách, které by stejně dobře mohly být zbožím („prodejným zbožím"), pak na druhé straně se může část pouhých služeb, které nepřijímají předmětnou

podobu — které nenabývají samostatného bytí v podobě věci oddělené od osoby vykonávající tyto služby a ani nevcházejí do žádného zboží jako součást jeho hodnoty — koupit za kapitál (může ji koupit *bezprostřední* kupec práce); tato část služeb může nahrazovat svou vlastní mzdu a poskytovat zisk. Zkrátka produkce těchto služeb může být zčásti podřízena kapitálu — stejně jako se na druhé straně část práce, která se ztělesňuje v užitečných předmětech, kupuje bezprostředně za důchod a není podřízena kapitalistické výrobě.

Za čtvrté. Celý svět „zboží" lze rozdělit na dvě velké části. Za prvé na pracovní sílu, za druhé na zboží, které se liší od pracovní síly. Koupě takových služeb, které vychovávají, udržují, modifikují atd. pracovní sílu, zkrátka které jí dávají určitou speciálnost nebo ji třeba jen udržují, tak například služba učitele, pokud je „průmyslově nutná" nebo užitečná, služba lékaře, pokud udržuje zdraví, tj. zachovává atd. zdroj všech hodnot, samu pracovní sílu — to vše jsou služby, které za sebe poskytují „zboží, jež lze koupit atd.", totiž samu pracovní sílu, do jejíchž výrobních nebo reprodukčních nákladů tyto služby vcházejí. A[dam] Smith však věděl, v jak nepatrné míře vcházejí náklady na „vzdělání" do výrobních nákladů většiny dělníků. A služby lékaře patří rozhodně do nepravých nákladů výroby*. Lze je počítat mezi náklady na opravu pracovní síly. Dejme tomu, že by z té nebo oné příčiny poklesla celková hodnota mezd a zisků (například proto, že národ zlenivěl) a zároveň že by poklesla i jejich užitná hodnota (protože se práce stala méně produktivní v důsledku neúrody atd.), zkrátka, že by se zmenšila ta část produktu, jejíž hodnota se rovná důchodu, a to proto, že v minulém roce bylo přidáno méně nové práce a že tato přidaná práce byla méně produktivní. Kdyby pak kapitalista a dělník chtěli spotřebovat totéž množství hodnot v materiálních předmětech jako předtím, museli by kupovat méně služeb lékaře, učitele atd. Kdyby byli nuceni vydávat na lékaře a učitele stále tolik jako předtím, museli by omezit svou spotřebu jiných věcí. Je tedy jasné, že práce lékaře a učitele nevytvářejí bezprostředně fond, ze kterého jsou placeni, i když jejich práce vcházejí do výrobních nákladů fondu, který

* — faux frais de production, tj. „nepravé náklady, neproduktivní vynakládání buď živé, nebo zpředmětněné práce" (Marx). *(Pozn. red.)*

vytváří všechny hodnoty vůbec, totiž do výrobních nákladů pracovní síly.

‖311 | A[dam] Smith pokračuje:

„Za třetí, všechno snad nasvědčuje tomu, že je nesprávné tvrdit, že práce řemeslníků, manufakturních výrobců a obchodníků nezvyšuje *reálný důchod* společnosti. I kdybychom například předpokládali, jako se to předpokládá v tomto učení, že hodnota denní, měsíční a roční spotřeby této třídy se přesně rovná hodnotě toho, co tato třída za den, za měsíc a za rok vyrobí, ještě by z toho neplynulo, že jejich práce nepřidává nic k reálnému důchodu, k reálné hodnotě ročního produktu půdy a práce společnosti. Například řemeslník, který za prvních šest měsíců po žních vykoná práci v hodnotě deseti liber št., skutečně k ročnímu produktu půdy a práce společnosti přidává hodnotu deseti liber št., i kdyby v téže době spospotřeboval za deset liber št. obilí a jiných věcí nezbytných k životu. Zatímco v obilí a jiných věcech nezbytných pro život spotřebovával půlroční důchod deseti liber št., vytvořil svou prací stejnou hodnotu, za kterou si může sám pro sebe nebo pro někoho jiného koupit stejný půlroční důchod. Hodnota, kterou za těchto šest měsíců spotřeboval i vyrobil, nečiní tedy deset liber št., nýbrž dvacet. Je ovšem možné, že v tu nebo onu chvíli nečinila tato hodnota víc než deset liber št. Kdyby však to obilí a ostatní nezbytné věci v hodnotě deseti liber št., které spotřeboval řemeslník, spotřeboval voják nebo služebník, byla by hodnota oné části ročního produktu, která tu byla po oněch šesti měsících, o deset liber št. nižší, než jaká díky práci onoho řemeslníka skutečně je. I kdyby tedy hodnota, kterou řemeslník vyrobí, ani v jednom okamžiku nepřevyšovala hodnotu, kterou spotřeboval, je díky tomu, co tento řemeslník vyrobí, celková hodnota zboží, které je skutečně na trhu, v kteroukoli chvíli vyšší, než by byla jinak, kdyby nepracoval." (Cit. dílo, sv. III [Garnierův překlad], str. 531—533.) [Srov. čes. vyd., sv. II, str. 250-251.]

Není [celková] hodnota zboží, které je v kteroukoli chvíli na trhu, v důsledku „neproduktivní práce" vyšší, než by byla bez ní? Nejsou v kterémkoli okamžiku na trhu vedle pšenice, masa atd. i prostitutky, advokáti, kázání, koncerty, divadla, vojáci, politikové atd? Tito chlapíci či ženštiny nedostávají obilí a jiné věci nezbytné k životu nebo požitky zdarma. Dávají nebo vnucují za to své služby, které mají samy o sobě užitnou hodnotu a v důsledku svých výrobních nákladů i směnnou hodnotu. V kterémkoli okamžiku existuje v spotřebních předmětech, vedle spotřebních předmětů existujících v podobě zboží, určité množství spotřebních předmětů v podobě služeb. Celkové množství spotřebních předmětů je tedy v kterémkoli okamžiku vyšší, než by bylo bez spotřebitelných služeb. Za druhé je však vyšší i hodnota, protože se rovná hodnotě zboží,

které tyto služby udržuje, a hodnotě samých služeb, protože se zde dává jako při jakékoli směně zboží za zboží, ekvivalent za ekvivalent, táž hodnota se tudíž vyskytuje dvakrát, jednou na kupcově straně a jednou na prodavačově straně.

⟨O fysiokratech A[dam] Smith dále říká:

„Když přívrženci tohoto systému tvrdí, že *spotřeba* řemeslníků, manufakturních výrobců a obchodníků *se rovná hodnotě toho, co vyrobí*, myslí tím pravděpodobně jen tolik, že *důchod těchto dělníků* neboli *fond určený pro jejich spotřebu se rovná této hodnotě*" (*totiž* hodnotě toho, co vyrobí) (cit. dílo, str. 533). [Srov. čes. vyd., sv. II, str. 251.]

V tom měli fysiokraté pravdu, jestliže měli na zřeteli dělníky a podnikatele dohromady; renta tvoří jen zvláštní položku ze zisku podnikatelů.⟩

|312| ⟨*A[dam] Smith* poznamenává při této příležitosti, tj. při své kritice fysiokratů, v kn. IV, kap. 9 (Garnierovo vydání, sv. III):

„Roční produkt půdy a práce kterékoli společnosti lze zvýšit jen dvěma způsoby: *za prvé*, buď *zlepšením produktivní síly užitečné práce*, která v této společnosti v dané době působí, nebo *za druhé zvýšením množství této práce*. Aby se zlepšila nebo vzrostla produktivní síla užitečné práce, musí se *zdokonalit buď dělníkova dovednost, nebo se musí zdokonalit stroje, s nimiž dělník pracuje... Zvýšení množství užitečné práce*, které se v té či oné společnosti používá, závisí výhradně *na zvýšení kapitálu, který ji zaměstnává*; a *zvýšení tohoto kapitálu musí zase přesně odpovídat sumě úspor* z důchodů těch osob, které určují a řídí použití tohoto kapitálu, nebo jiných osob, které jim tento kapitál půjčují." (Str. 534 až 535.) [Srov. čes. vyd., sv. II, str. 251-252.]

Je tu dvojí začarovaný kruh. *Za prvé*: Roční produkt se zvětšuje vyšší produktivitou práce. Všechny prostředky k zvýšení této produktivity (pokud nevyplývá z přírodních nahodilostí, jako např. z mimořádně příznivého počasí atd.) vyžadují zvětšení kapitálu. Aby se však zvětšil kapitál, musí se zvětšit roční produkt práce. To je první bludný kruh. *Za druhé*: Roční produkt se může zvětšit zvětšením množství vynaložené práce. Množství vynaložené práce se však může zvětšit jen tehdy, zvětšil-li se předtím „kapitál, který ji zaměstnává". To je druhý bludný kruh. Smith si z obou těchto bludných kruhů pomáhá „*úsporami*". Pod tímto výrazem rozumí totiž přeměnu důchodu v kapitál.

Chápat celý zisk jako kapitalistův „důchod" je už samo o sobě nesprávné. Zákon kapitalistické výroby naopak vyžaduje, aby se část nadpráce, nezaplacené práce, kterou dělník vykonává, přeměňovala v kapitál. Jedná-li jednotlivý kapitalista jako kapitalista, tj. jako vykonavatel funkce kapitálu, může mu to připadat jako úspora; ale i jemu se to jeví jako nutnost vytvářet si reservní fond. Zvětšení množství práce nezávisí však jen na počtu dělníků, ale i na délce pracovního dne. Množství práce se tedy může zvětšit, aniž se zvětší ta část kapitálu, která se mění ve mzdu. Za tohoto předpokladu se nemusí zvětšit ani strojní zařízení atd. (ačkoli se stroje rychleji opotřebují; to však na věci nic nemění). Zvětšit by se musela jedině ta část surovin, která jde na semena apod. Přitom zůstává správné to, že v každé dané zemi (nepřihlížíme-li k zahraničnímu obchodu) se musí nadpráce vrhnout nejdříve do zemědělství a teprve pak je možná v těch průmyslových odvětvích, která získávají ze zemědělství suroviny. Část těchto surovin — jako např. uhlí, železo, dříví, ryby atd. (ty např. na hnojení), všechna hnojiva neživočišného původu — lze opatřit pouhým zvětšením množství práce (při nezměněném počtu dělníků). V tom to tedy nevězí. Naproti tomu bylo už dříve dokázáno, že zvýšení produktivity původně předpokládá vždy jen koncentraci kapitálu, a ne jeho akumulaci.[58] Později se však oba tyto procesy vzájemně doplňují.〉

〈Důvod, proč fysiokraté hlásají „laissez faire, laissez passer", tj. volnou konkurenci, ukazuje správně tato pasáž ze Smitha:

„Obchod mezi těmito dvěma různými skupinami obyvatelstva" (mezi venkovem a městem) „záleží konec konců ve směňování určitého množství surovin za určité množství manufakturních výrobků. Proto čím dražší jsou manufakturní výrobky, tím levnější jsou suroviny; a tak vše, co v některé zemi zvyšuje cenu manufakturních výrobků, vede ke snížení ceny surovin pocházejících z půdy a tím k ochromení zemědělství."

Avšak všechny překážky a omezení, které se stavějí v cestu manufakturám a zahraničnímu obchodu, zdražují manufakturní zboží atd. A proto atd. (Smith, cit. dílo, str. 554.) [Srov. čes. vyd., sv. II, str. 261.]〉

*

‖313 | Smithův druhý názor na „produktivní" a „neproduktivní" práci (přesněji vzato je to názor, který se s prvním prolíná) se tedy dá shrnout v to, že produktivní práce je taková práce, která vyrábí *zboží*, a neproduktivní je taková práce, která „nevyrábí zboží". Smith nepopírá, že jeden i druhý druh práce *je zbožím*. Viz výše*: „Práce služebníků má ovšem také svou hodnotu jako práce dělníků" (totiž ekonomicky; o morální apod. hledisko nejde ani při prvním, ani při druhém druhu práce). Ale pojem zboží zahrnuje to, že práce se ztělesňuje, materialisuje, realisuje ve svém produktu. Práce sama se ve svém bezprostředním bytí, ve své živoucí existenci, nemůže bezprostředně považovat za zboží; za zboží lze považovat jen pracovní sílu, jejímž dočasným projevem je práce. Jedině tímto způsobem si můžeme vysvětlit jak námezdní práci ve vlastním slova smyslu, tak i „neproduktivní práci", kterou A[dam] Smith všude určuje výrobními náklady nutnými k výrobě „neproduktivního pracovníka". *Zboží* se tedy musí považovat za něco, co má zvláštní, od práce samé odlišnou existenci. Pak se však svět zboží rozpadá na dvě velké kategorie:

na jedné straně pracovní síly;

na druhé straně sama zboží.

Materialisaci atd. práce nelze však chápat tak skotsky, jak ji chápe A[dam] Smith. Mluvíme-li o zboží jako o materialisované podobě práce — ve smyslu jeho směnné hodnoty — jde tu jen o pomyslný, tj. výhradně společenský způsob existence zboží, který nemá nic společného s jeho tělesnou realitou; zboží vystupuje jako určité množství společenské práce nebo peněz. Je možné, že konkrétní práce, jejímž výsledkem je zboží, nezanechá na něm ani stopy. U manufakturního zboží zůstává tato stopa ve formě, která pak surovině navenek zůstává. V zemědělství atd. — i když je tu forma, kterou zboží, např. pšenice, vůl atd., dostane, rovněž produktem lidské práce, a to práce děděné z generace na generaci a stále se doplňující — to však není na produktu vidět. Při jiné průmyslové práci není vůbec účelem práce změnit formu věci, nýbrž jen její umístění v prostoru. Například, dopraví-li se zboží

* Viz str. 160 tohoto díla. *(Pozn. red.)*

z Číny do Anglie atd., nikdo na věci samé nezpozoruje žádnou stopu po práci (ledaže si někdo vzpomene, že tato věc není anglickým výrobkem). Materialisaci práce ve zboží nelze tedy chápat uvedeným způsobem. (Omyl zde vzniká tím, že se společenský vztah projevuje ve formě věci.)

Zůstává však nepochybně správné, že zboží vystupuje jako minulá, zpředmětněná práce, a nevystupuje-li tedy ve formě věci, může vystupovat jen ve formě pracovní síly samé; živá práce jako taková však nikdy nemůže být zbožím bezprostředně (ale jen oklikou, která se zdá prakticky lhostejná, nicméně při určování různých mezd se ukáže, že lhostejná není). Produktivní prací by tedy podle Smitha byla taková práce, která buď vyrábí zboží, nebo která bezprostředně vyrábí, formuje, rozvíjí, udržuje, reprodukuje samu pracovní sílu. Tuto poslední práci A[dam] Smith ze své rubriky produktivní práce vylučuje; činí tak svévolně, ale s určitým správným instinktem, který mu říká, že kdyby ji sem zahrnul, otevřel by dveře dokořán neodůvodněným nárokům na název produktivní práce.

Pokud se tedy abstrahuje od pracovní síly samé, redukuje se produktivní práce na takovou práci, která vyrábí zboží, materiální produkty, jejichž zhotovení stálo určité množství práce neboli pracovní doby. Do těchto materiálních produktů jsou zahrnuty všechny produkty umění a vědy, knihy, obrazy, sochy atd., pokud existují jako věci. Produkt práce musí však být dále *zbožím*, a to ve smyslu „zboží, které je určeno na prodej", tj. zboží v jeho první formě, které má teprve projít svou metamorfosou. (Dejme tomu, že továrník nemá možnost koupit si hotový stroj, a tak si jej vyrobí sám, ne však proto, aby jej prodal, ale aby ho použil jako užitné hodnoty. V tomto případě ho použije jako části svého konstantního kapitálu a prodává jej tedy po kouscích ve formě produktu, na jehož zhotovení se podílel.)

| 314 | Určité práce domácích služebníků si tedy můžeme stejně dobře představit *ve zboží* (potenciálně), a díváme-li se na ně z věcné stránky, dokonce v týchž užitných hodnotách. Nejsou však produktivní prací, protože ve skutečnosti nevyrábějí „zboží", nýbrž bezprostředně „*užitné hodnoty*". Pokud však jde o práce, které jsou

produktivní pro jejich kupce nebo zaměstnavatele, jako například hercova práce pro divadelního podnikatele, ukázalo by se, že tyto práce jsou neproduktivní, protože jejich kupec je nemůže prodávat publiku ve formě zboží, ale jen ve formě činnosti.

Necháme-li toto stranou, pak produktivní prací je taková práce, která vyrábí *zboží*, a *neproduktivní* taková, která vyrábí osobní služby. První práce se zračí v nějaké prodejné věci, druhá práce se musí spotřebovat v době, po kterou se vykonává. První práce zahrnuje (s výjimkou práce vytvářející samu pracovní sílu) všechno materiální i intelektuální bohatství, které existuje ve věcné formě, maso stejně jako knihy; druhá práce zahrnuje všechny práce, které uspokojují nějakou domnělou nebo skutečnou potřebu jednotlivce, nebo i takové, které se mu proti jeho vůli vnucují.

Zboží je nejelementárnější formou buržoasního bohatství. Vysvětlování „produktivní práce" tím, že je to práce, která vyrábí „zboží", odpovídá tedy také mnohem elementárnějšímu stanovisku než definice, která prohlašuje, že produktivní práce je taková práce, která vyrábí kapitál.

Protivníci A[dama] Smitha nechali bez povšimnutí jeho první, vyhovující vysvětlení, zato se chopili druhého a vyzvedávali rozpory a nedůslednosti, které se tu nevyhnutelně vyskytují. A zde si opět usnadnili polemiku tím, že zaměřili svou pozornost na věcný obsah práce a zejména na určení, že se práce musí fixovat v nějakém více nebo méně *trvalém* produktu. Ihned uvidíme, co vyvolalo obzvlášť ostrou polemiku.

Dříve však ještě jedno. A[dam] Smith považuje za velkou zásluhu fysiokratického systému, že ukázal, že

„bohatství národů není ve zlatě a stříbře, jež nelze spotřebovat, nýbrž ve spotřebitelných statcích, které se každoročně reprodukují prací společnosti" (sv. III [Garnierův překlad], kn. IV, kap. 9, str. 538). [Srov. čes. vyd., sv. II, str. 253.]

Zde máme kořeny zrodu jeho druhé definice produktivní práce. Určení nadhodnoty záviselo samozřejmě na formě, v níž se chápala sama hodnota. V monetárním a merkantilistickém systému vystupuje proto nadhodnota jako *peníze*; u fysiokratů jako produkt půdy, jako zemědělský produkt; a konečně u A[dama] Smitha jako *zboží* vůbec. Pokud se *fysiokraté dostávají k substanci hodnoty, redukuje se*

jim na pouhou užitnou hodnotu (na materii, na látku), stejně jako merkantilistům na pouhou formu hodnoty, na formu, ve které se produkt *jeví* jako všeobecná společenská práce, jako peníze; u A[dama] Smitha jsou obě podmínky zboží, užitná hodnota a *směnná hodnota*, vzaty dohromady; a tak je podle něho produktivní každá práce, která se zračí v nějaké užitné hodnotě, v užitečném produktu. To, že se v něm zračí právě produktivní práce, zahrnuje už, že se tento produkt zároveň rovná určitému množství všeobecně společenské práce. V protikladu k fysiokratům A[dam] Smith znovu chápe hodnotu produktu jako něco, co je podstatou buržoasního bohatství, na druhé straně ji však zbavuje té čistě fantastické formy — formy zlata a stříbra — ve které se hodnota jevila merkantilistům. Každé zboží je „*o sobě*"* penězi. Nelze popřít, že A[dam] Smith se tím také zároveň více méně vrací zpět k merkantilistické představě o „trvalosti" (ve skutečnosti „nespotřebitelnosti"). Vzpomeňme si na místo u Pettyho (viz můj sešit I, str. 109,[59] v němž je citován *Petty*, jeho „*Political Arithmetick*"), kde se bohatství oceňuje podle toho, jak je nepomíjivé, více nebo méně trvalé, a kde se nakonec zlato a stříbro staví nade vše jako „nepomíjivé bohatství".

„Tím, že vlastnost *bohatství* vyhradil" (říká *A[dolphe] Blanqui*, „Histoire de l'économie politique", Brusel 1839, str. 152) „výlučně takovým hodnotám, které jsou ztělesněny v materiálních substancích, vyškrtl Smith z knihy výroby celé nesmírné množství nemateriálních hodnot, dcer *morálního kapitálu* civilisovaných národů" atd.

[5. VULGARISACE, JÍŽ SE DOPOUŠTÍ PŘI URČOVÁNÍ PRODUKTIVNÍ PRÁCE BURŽOASNÍ POLITICKÁ EKONOMIE]

Polemiku proti Smithovu rozlišování produktivní a neproduktivní práce vedli zejména dii minorum gentium [nižší bohové] (z nichž byl Storch ještě nejvýznamnější); nesetkáváme se s ní u žádného významného ekonoma | 315 |, u nikoho, o němž by se dalo říci, že učinil nějaký objev v politické ekonomii; zato je však koníčkem chlapíků druhořadého významu, a zvláště školometských kompilátorů

* V originálu „an sich", potenciálně. *(Pozn. red.)*

a pisálků různých kompendií, jakož i beletrisujících diletantů a vulgarisátorů v této oblasti. Tuto polemiku proti A[damovi] Smithovi vyvolaly zejména tyto okolnosti.

Velké většině tak zvaných „vyšších" pracovníků — např. státním úředníkům, vojákům, virtuosům, lékařům, kněžím, soudcům, advokátům atd., kteří zčásti nejsou jen neproduktivní, nýbrž jsou v podstatě destruktivní, ale kteří si nicméně dovedou přivlastnit velmi značnou část „materiálního" bohatství buď prodejem svého „nemateriálního" zboží, nebo jeho násilným vnucováním — nebylo nikterak příjemné, že jsou *ekonomicky* zařazováni do stejné třídy se šašky a domácím služebnictvem a že tu stojí jen jako příživníci, parasiti skutečných výrobců (nebo přesněji agentů výroby). Bylo to svérázné znesvěcení právě těch funkcí, které byly dosud obklopeny svatozáří a požívaly pověrečné úcty. Politická ekonomie se ve svém klasickém období — stejně jako sama buržoasie ve svém parvenuovském období — staví přísně a kriticky k státní mašinérii atd. Později chápe a — to se ukazuje i v její praxi — přesvědčuje se ze zkušenosti, že z její vlastní organisace vyrůstá nutnost zděděných společenských kombinací všech těchto zčásti naprosto neproduktivních tříd.

Pokud tito „neproduktivní pracovníci" nevytvářejí požitky, a koupě jejich služeb proto zcela nezávisí na tom, jak chce ten či onen agent výroby vydat svou mzdu nebo svůj zisk, pokud se naopak stávají nezbytnými nebo sami sebe činí nezbytnými — a to buď proto, že existují fysické neduhy (jako lékaři), nebo slabost ducha (jako kněží), anebo v důsledku konfliktů soukromých a národních zájmů (jako státníci, všichni právníci, policisté a vojáci) — jsou podle A[dama] Smitha, jakož i podle samého průmyslového kapitalisty i dělnické třídy „nepravými náklady výroby", které je tudíž třeba omezit na nejnezbytnější minimum a co možná je zlevnit. Buržoasní společnost znovu vyrábí ve své vlastní formě všechno, co potírala, když to mělo feudální nebo absolutistickou formu. Proto též sykofanti této společnosti, zvláště jejích vyšších stavů, považují za svůj hlavní úkol především teoreticky restaurovat dokonce i čistě parasitní část těchto „neproduktivních pracovníků", jakož i zdůvodnit přehnané nároky jejich nezbytné části. Ve skutečnosti tím

byla vyhlášena *závislost* ideologických atd. tříd na *kapitalistech*.

Za druhé však hned ti, hned oni ekonomové prohlašovali za neproduktivní tu nebo onu část agentů výroby (dokonce materiální výroby). Tak například část ekonomů, která zastupovala zájmy průmyslového kapitálu (Ricardo), prohlašovala za „neproduktivní" pozemkové vlastníky. Jiní (například Carey) prohlašovali obchodníka za „neproduktivního" pracovníka. Pak přišli dokonce takoví, kteří prohlásili za neproduktivního i samého „kapitalistu" anebo se alespoň snažili redukovat jeho nároky na materiální bohatství na „mzdu", tj. na odměnu „produktivního pracovníka". K tomuto skeptickému názoru na kapitalistovu produktivitu se zřejmě přiklánělo mnoho duševních pracovníků. Bylo tedy na čase udělat nějaký kompromis a přiznat „produktivitu" všem třídám nepatřícím přímo mezi agenty materiální výroby. Ruka ruku myje, a jako v „Bajce o včelách"[60] bylo třeba dokázat, že buržoasní svět je i z „produktivního", ekonomického hlediska se všemi svými „neproduktivními pracovníky" ze všech světů nejlepší; tím spíše, že „neproduktivní pracovníci" vznesli zase kritické poznámky o produktivitě tříd, které jsou vůbec „fruges consumere nati"*, nebo i o produktivitě takových agentů výroby, jako jsou například pozemkoví vlastníci, kteří vůbec nic nedělají, atd. Jak ti, *kteří nic nedělají*, tak i jejich *příživníci* museli najít své místo v tomto světě, nejlepším ze všech.

Za třetí. Jak se rozvíjelo panství kapitálu a jak se dostávaly do jeho závislosti čím dál víc i takové sféry výroby, které nepatří bezprostředně k tvorbě materiálního bohatství — zejména jak byly do služeb materiální výroby stavěny positivní (přírodní) vědy — | 316 | sykofantští poskoci v oboru politické ekonomie se domnívali, že musí každou sféru činnosti zkrášlit a zdůvodnit tím, že ukáží, že „souvisí" s výrobou materiálního bohatství, že je jejím prostředkem, a každého poctili tím, že ho povýšili na „produktivního pracovníka" v „prvním" smyslu, totiž na pracovníka, který pracuje ve službách kapitálu, který je tím či oním způsobem užitečný k tomu, aby se kapitalista obohatil, atd.

* — „zrozeni požívat plody" (Horatius). *(Pozn. red.)*

To už jsou lepší i takoví lidé jako Malthus, kteří přímo obhajují nutnost a užitečnost „*neproduktivních* pracovníků" a zjevných parasitů.

[6. PŘÍVRŽENCI SMITHOVÝCH NÁZORŮ NA PRODUKTIVNÍ PRÁCI. K DĚJINÁM OTÁZKY]

[a) PŘÍVRŽENCI PRVNÍHO NÁZORU: RICARDO, SISMONDI]

Nestojí za námahu podrobně se zabývat nejapnostmi, které o tomto bodu napsal G[ermain] Garnier (překladatel A. Smitha), hrabě z Lauderdale, Brougham, Say, Storch, později Senior, Rossi atd. Postačí, když ocitujeme několik charakteristických míst.

Dříve si však ještě povšimneme jednoho místa z *Ricarda*, kde dokazuje, že pro „produktivní dělníky" je mnohem užitečnější, když vlastníci nadhodnoty (zisku, pozemkové renty) ji spotřebují na „neproduktivní pracovníky" (např. na domácí služebnictvo), než když ji vydají na luxusní výrobky vyrobené „produktivními dělníky".

⟨*Sismondi* přijímá v „*Nouveaux principes*", sv. I, str. 148 správný výklad Smithova rozlišování (jak je to samozřejmé i u Ricarda): Skutečný rozdíl mezi produktivními a neproduktivními třídami je v tom, že

„jedna směňuje svou práci vždy za kapitál národa; druhá ji vždy směňuje za část národního důchodu".

O nadhodnotě říká *Sismondi* — rovněž podle A[dama] Smitha:

[1] „Ačkoli dělník vytváří svou denní prací mnohem více, než činí jeho denní výdaje, zřídkakdy se stává, že po dělení s pozemkovým vlastníkem a kapitalistou mu zbude něco víc než to, co je naprosto nezbytné (*Sismondi*, „Nouveaux principes etc.", sv. I, str. 87).⟩

Ricardo říká:

„Vydává-li majitel půdy nebo kapitalista svůj důchod podobně jako někdejší baron na vydržování početné družiny nebo služebnictva, poskytuje zaměstnání mnohem většímu počtu osob, než kdyby svůj důchod vydával za nádherné šatstvo nebo za nákladná zařízení, za kočáry, koně nebo na nákup jiného luxusního

zboží. V obou případech by byl čistý důchod týž, a také hrubý důchod by byl stejný, ale realisoval by se v různém zboží. Kdyby můj důchod činil 10.000 liber št., mohlo by být zaměstnáno téměř totéž množství produktivní práce, ať bych jej realisoval v nádherném šatstvu, v nákladném zařízení atd. atd., nebo v určitém množství potravin a obyčejném oděvu téže hodnoty. Kdybych však svůj důchod realisoval ve zboží prvního druhu, *následkem* toho by nebyl zaměstnán větší počet dělníků: používal bych svého nábytku a sukna a tím by vše skončilo. Kdybych však svůj důchod realisoval v potravinách a obyčejném oděvu a chtěl bych mít více služebnictva, všichni ti, kterým bych mohl poskytnout zaměstnání svým důchodem 10.000 liber št. nebo potravinami a oděvem za něj koupenými, *zvětšili by počet dělníků, po nichž by byla poptávka.* K tomuto zvýšení poptávky by došlo jen proto, že jsem zvolil tento způsob vydávání svého důchodu. A protože dělníci mají zájem na tom, *aby poptávka po práci stoupala,* musí si přirozeně přát, aby pokud možno co největší část důchodu byla vynaložena na vydržování služebnictva, a ne na luxusní zboží."(*Ricardo,,,Principles*", 3. vyd., 1821, str. 475—476.) [Srov. čes. vyd., str. 283.]

[b) PRVNÍ POKUSY O ROZLIŠENÍ PRODUKTIVNÍ A NEPRODUKTIVNÍ PRÁCE (D'AVENANT, PETTY)]

D'Avenant cituje tabulku jednoho starého statistika, Gregory Kinga, nadepsanou ,,*Přehled příjmů a výdajů různých anglických rodin; propočítáno na rok 1688*"*. Učený King tu rozděluje celý národ na dvě hlavní třídy: na třídu, ,,která *rozmnožuje* bohatství království a čítá 2,675.520 hlav", a třídu, ,,která bohatství království *zmenšuje* a čítá 2,825.000 hlav"; první třída je tedy ,,produktivní", druhá ,,neproduktivní". ,,*Produktivní*" třída se skládá z lordů, baronetů, rytířů, statkářů, pánů, vyšších a nižších úředníků, obchodníků zabývajících se námořním obchodem, právníků, duchovních, svobodných usedlíků, pachtýřů, osob zabývajících se svobodným uměním a vědami, kramářů a kupců, řemeslníků, námořních a armádních důstojníků. Naproti tomu do ,,*neproduktivní*" třídy zahrnuje: námořníky (common seamen), zemědělské dělníky a nádeníky v manufakturách (labouring people and out servants), domkáře (v D'Avenantově době ještě pětina celkového anglického obytelstva), ‖ 317 |

* ,,Scheme of the Income and Expense of the several Families of England, calculated for the year 1688". *(Pozn. red.)*

řadové vojáky, chudáky, cikány, zloděje, žebráky a tuláky vůbec. D'Avenant vysvětluje pořadí na listině učeného Kinga takto:

„Míní tím, že první třída národa se sama vydržuje z půdy, umění a průmyslové činnosti a každoročně něco přidává k národnímu kapitálu; kromě toho ze svých přebytků každoročně přispívá určitou částkou k vydržování ostatních. Příslušníci druhé třídy se vydržují zčásti svou prací sami, avšak zbývající příslušníci této třídy, jakož i jejich ženy a děti, jsou živeni na účet jiných; jsou každoročním břemenem zatěžujícím veřejnost, protože každoročně spotřebují tolik, kolik by se jinak přidalo k celkovému kapitálu národa. (*D'Avenant*, „*An Essay upon the Probable Methods of making a People Gainers in the Ballance of Trade*", *Londýn 1699*, str. 50.)

Ostatně pro představy merkantilistů o nadhodnotě je charakteristické toto místo z D'Avenanta:

„Vývoz našeho vlastního produktu nutně Anglii obohacuje; abychom získali výhodnou obchodní bilanci, musíme vyvážet náš vlastní produkt; tím si kupujeme věci zahraničního původu nutné pro naši vlastní spotřebu; přitom nám zbývá *přebytek* buď v drahých kovech, nebo ve zboží, které můžeme prodat do jiných zemí. *Tento přebytek* je *zisk, jehož dosahuje národ obchodem.* Jeho velikost závisí na přirozené šetrnosti vyvážejícího národa" (šetrnosti, kterou se vyznačují Holanďané, nikoli Angličané — cit. dílo, str. 46—47) „a na nízké ceně práce a manufakturního zboží, která mu dovoluje prodávat zboží levně a za *takovou cenu, kterou nelze na zahraničních trzích podbízet*" (D'Avenant, cit. dílo, str. 45—46).

⟨„Spotřebovávají-li se produkty v zemi, získává jeden jen to, co jiný ztrácí, a národ jako celek nijak nezbohatne; ale všechno, co se spotřebuje v cizině, je zjevný a jistý zisk" („*An Essay on the East India Trade etc.*", *Londýn 1697*, str. 31).⟩

⟨Tato práce, vytištěná jako příloha k jinému D'Avenantovu spisu, napsanému na její obhajobu,[61] není totožná se spisem „*Considerations on the East India Trade*" z roku *1701*, který uvádí Mac Culloch.)⟩

Mimochodem, tyto merkantilisty si nesmíme představovat tak hloupé, jak je líčili pozdější vulgární přívrženci svobodného obchodu. V druhém svazku svých „*Discourses on the Publick Revenues, and on the Trade of England etc.*", *Londýn 1698*, říká D'Avenant mimo jiné:

„Zlato a stříbro je skutečně mírou obchodu, ale jeho zdrojem a původcem je u všech národů přírodní nebo umělý produkt země, tj. to, co produkuje jejich půda nebo jejich práce a píle. A to je tak pravdivé, že i kdyby některý národ z ně-

jakého důvodu přišel o peníze, pak, je-li tento národ početný, pilný a pracovitý, obratný v obchodě, zkušený v mořeplavbě a má-li dobré přístavy a půdu rodící hojnost nejrůznějších plodin, bude opět moci provozovat obchod a bude mít brzy i mnoho zlata a stříbra: to znamená, že reálným a efektivním bohatstvím národa jsou jeho vlastní výrobky." (Str. 15.) „Zlato a stříbro nejsou zdaleka jedinými věcmi, které si zasluhují název pokladu nebo bohatství národa, a jsou ve skutečnosti jen početními známkami, v nichž si lidé zvykli při svých obchodních stycích počítat" (str. 16). „Bohatstvím rozumíme to, co poskytuje panovníkovi a velké většině jeho národa hojnost, blahobyt a bezpečnost; stejně je pokladem i to, co bylo pro potřebu lidí směnou za zlato a stříbro přeměněno" (converted) „v budovy a kultivaci půdy; stejně i jiné věci, které lze za tyto kovy *směnit*, jako například plody země, manufakturní zboží nebo zahraniční zboží a obchodní lodě... Ano, dokonce i zboží podléhající zkáze lze považovat za bohatství národa, je-li *směnitelné*, i když není *směněno* za zlato a stříbro; a považujeme je za bohatství nejen ve vztahu jednoho jednotlivce k jinému, ale i ve vztahu jedné země k druhé." (Str. 60—61.) „Prostý lid je žaludkem státního těla, a tento žaludek" ve Španělsku nepřijímal peníze náležitým způsobem, || 318 | nestrávil je... „Obchod a manufaktury jsou jediné prostředky, jimiž lze zajistit takové trávení a rozdělení peněz, aby dodávalo státnímu tělu potravu, kterou potřebuje." (Str. 62—63.)

Ostatně už i u Pettyho se setkáváme s pojmem *produktivní dělníci* (jenže mezi ně ještě zahrnuje i vojáky):

„Zemědělci, námořníci, vojáci, řemeslníci a obchodníci jsou skutečnými pilíři každé společnosti; všechna ostatní velká povolání *vznikají ze slabosti a chyb těchto lidí*; námořník pak zastává tři z těchto čtyř povolání" (plavce, kupce, vojáka) („*Political Arithmetick etc.*", *Londýn 1699*, str. 177). „Práce námořníka a lodní dopravné je svou povahou vždy vývozním zbožím, jehož *přebytek* nad dovozem přináší do země peníze atd." (cit. dílo, str. 179).

Při této příležitosti Petty opět dokazuje výhody dělby práce:

„Ti, kdož ovládají námořní obchod, mohou pracovat s větším ziskem i při levnějším dopravném než jiní při dražším dopravném; neboť stejně jako se zhotoví levněji oděv, když na něm jeden udělá to, jiný ono atd., tak i ti, kdož ovládají námořní obchod, mohou stavět různé lodě pro různé účely, námořní, říční, obchodní, válečné a jiné lodě, a to je jedním z hlavních důvodů, proč Holanďané mají levnější dopravné než jejich sousedi; mají totiž k disposici zvláštní druhy lodí pro každé odvětví obchodu" (cit. dílo, str. 179—180).

Ostatně v tom, co Petty říká dále, zaznívá zcela smithovský tón:

Vybírají-li se daně od průmyslníků atd., a dávají-li se peníze těm, kteří ve svém zaměstnání vůbec „nevyrábějí *materiální předměty* nebo předměty poskytující skutečný užitek a hodnotu pro *společnost*, tu se bohatství společnosti zmenšuje;

jinak než na tato zaměstnání je třeba pohlížet na zotavování a osvěžování ducha, které, užívá-li se ho s mírou, umožňuje lidem, aby dělali něco, co je samo o sobě důležitější" (cit. dílo, str. 198). „Vypočítá-li se, kolik lidí je třeba k průmyslové práci, mohou se ostatní klidně a bez újmy pro společnost věnovat umění a činnostem, které slouží zábavě a zušlechtění a *z nichž největší je stále hlubší poznávání přírody*" (cit. dílo, str. 199). „Více lze získat manufakturou než zemědělstvím a více obchodem než manufakturou" (cit. dílo, str. 172). „Jeden námořník vydá za tři sedláky" (str. 178). | VII—318 ||

*

‖ VIII — 346 | *Petty, nadhodnota.* U Pettyho je místo, v němž lze vidět jakési tušení o povaze *nadhodnoty*, i když o ní pojednává jen ve formě pozemkové renty. Zejména tehdy, když toto místo vezmeme spolu s jiným místem, kde určuje relativní hodnotu stříbra a obilí relativním množstvím těchto zboží, jež lze vyrobit za touž pracovní dobu.

„Může-li někdo vytěžit z peruánských dolů unci stříbra a dodat ji do Londýna za touž dobu, která je nutná k výrobě bušlu obilí, pak bude první produkt přirozenou cenou druhého produktu; a kdyby po objevení nových, bohatších dolů bylo možno vytěžit dvě unce stříbra stejně snadno, jako nyní jednu, bude caeteris paribus [za jinak stejných podmínek] bušl obilí stát 10 šilinků, jestliže dříve stál 5 šilinků."

„Dejme tomu, že sto lidí pracuje deset let na výrobě obilí a týž počet lidí stejně dlouho na těžbě stříbra; tvrdím, že čistý výnos stříbra bude cenou celkového čistého výnosu obilí a stejné části jednoho budou tvořit cenu stejných částí druhého." „Obilí bude dvakrát tak drahé, jestliže dvě stě zemědělců udělá za stejnou dobu touž práci, kterou by jich mohlo udělat sto." („*On Taxes and Contributions*", 1662) (vyd. r. 1679, str. 31, 24, 67.) [Srov. K. Marx, „Kapitál", díl I, str. 110.]

Místo, které jsem měl na mysli výše, zní:

„Vzrůstá-li obchod, řemeslo a krásná umění, musí zemědělství upadat, anebo výdělky zemědělců musí stoupat, a v *důsledku toho* musí renty z pozemků klesat" (str. 193). „Jestliže obchod, řemeslo a manufaktura v Anglii vzrostly..., tj. jestliže se jim věnuje větší část obyvatelstva než dříve a jestliže cena obilí není dnes vyšší než tehdy, kdy bylo víc zemědělců a méně lidí zaměstnaných v obchodě a v průmyslu, pak musí už z tohoto důvodu... renty z pozemků klesat. Dejme tomu například, že pšenice má cenu 5 šilinků neboli 60 pencí za bušl; jestliže rentu z pozemku, na kterém tato pšenice roste, tvoří každý třetí snop" (tj. třetina úrody), pak připadá ze 60 pencí 20 pencí na pozemek a 40 na zemědělce; jestliže

se však zemědělcova mzda zvýší o osminu, čili z 8 pencí na 9 pencí denně, pak se zemědělcův podíl na bušlu zvýší ze 40 pencí na 45 pencí, a v důsledku toho musí renta z pozemků klesnout z 20 pencí na 15 pencí, protože předpokládáme, že *cena pšenice zůstává táž*, a to tím spíše, *že ji nemůžeme zvýšit*, protože kdybychom se o to pokusili, dováželo by se k nám ‖ 347 | (jako do Holandska) obilí ze zahraničí, kde se postavení zemědělců nezměnilo." („*Political Arithmetick*", Londýn 1699, str. 193—194.) | VIII—347 ‖

*

‖ VIII — 364 | ⟨*Petty*. S výše uvedeným místem z Pettyho je si třeba spojit další místo, kde renta je nadhodnotou vůbec, „čistým produktem":

„Předpokládejme, že někdo vlastníma rukama obdělává určitou plochu země a pěstuje tam obilí, tzn. že oře, seje, vláčí, sklízí, sváží obilí a mlátí, stručně řečeno, že dělá všechno, co zemědělství vyžaduje... Tvrdím, že když tento člověk odečte ze své sklizně osivo, jakož i vše, co sám spotřeboval nebo co dal jiným směnou za oděv a jiné předměty nezbytné potřeby, je to, co mu zbývá v obilí, skutečnou pozemkovou rentou za tento rok; a *průměr* za sedm let, anebo lépe za tolik let, za kolik se uzavře koloběh špatných a dobrých sklizní, dává obvyklou rentu z půdy, na které se pěstuje obilí. Ale další, i když vedlejší otázkou je: kolik stojí v penězích toto obilí neboli tato renta? Odpovídám, že stojí tolik, kolik zbývá jiné osobě, která věnuje *celý svůj čas* na to, aby se odebrala do země, kde se doluje stříbro, aby je tam vytěžila, vyčistila a narazila z něho peníze a dopravila je tam, kde první osoba zasila a sklidila obilí. Suma, která této osobě zbude po odečtení všech jejích výdajů, se bude svou hodnotou přesně rovnat hodnotě obilí, které zbývá zemědělci." („Traité des Taxes",[62] str. 23—24.)⟩ | VIII—364 ‖

[c) JOHN STUART MILL, PŘÍVRŽENEC SMITHOVA DRUHÉHO NÁZORU NA PRODUKTIVNÍ PRÁCI]

‖ VII — 318 | Pan *J[ohn] St[uart] Mill* se v „*Essays on some Unsettled Questions of Political Economy*", *Londýn 1844*, rovněž trápí s produktivní a neproduktivní prací; ve skutečnosti nepřidává k Smithovu (druhému) vysvětlení nic nového, kromě toho, že produktivní jsou i práce, které produkují samu pracovní sílu.

„*Zdroje požitků* mohou být akumulovány a nashromážděny do zásoby; požitky samy nikoli. Bohatství země se skládá z celkového úhrnu trvalých zdrojů požitku, ať už materiálních nebo nemateriálních, které jsou v zemi; a práci nebo

výdaje, které vedou k rozmnožení nebo udržení těchto zdrojů, je třeba označit za *produktivní.*" (Cit. dílo, str. 82.) „To, co spotřebuje mechanik nebo přadlák, když se učí svému řemeslu, je spotřebováno produktivně; tzn. že jeho spotřeba nevede k zmenšení trvalých zdrojů požitku v zemi, nýbrž k jejich zvětšení, protože tyto zdroje nově vytváří, a to v takovém množství, že celkovou spotřebu více než vyrovnává" (cit. dílo, str. 83).

*

Projděme teď v rychlosti slátaninu zaměřenou proti Smithovým názorům na produktivní a neproduktivní práci.

[7.] GERMAIN GARNIER [VULGARISACE TEORIE A. SMITHA A FYSIOKRATŮ]

| 319 | V pátém svazku jsou Garnierovy poznámky k jeho překladu Smithova díla „*Wealth of Nations*" (Paříž 1802).

Garnier má na „produktivní práci" v nejvlastnějším smyslu slova fysiokratické názory, pouze je poněkud zeslabuje. Potírá Smithův názor, podle něhož „produktivní práce... je taková práce, která se realisuje v nějakém předmětu, taková práce, která zanechává za sebou stopy své činnosti a jejíž produkt může být předmětem koupě nebo směny" (cit. dílo, sv. V, str. 169).[63] | VII — 319 |

[a) SMĚŠOVÁNÍ PRÁCE, KTERÁ SE SMĚŇUJE ZA KAPITÁL, S PRACÍ, KTERÁ SE SMĚŇUJE ZA DŮCHOD. CHYBNÁ KONCEPCE, PODLE NÍŽ SE CELÝ KAPITÁL NAHRAZUJE DŮCHODY SPOTŘEBITELŮ]

| VIII — 347 | *(G[ermain] Garnier).* Uvádí různé důvody proti A[damovi] Smithovi (které zčásti opakují pozdější autoři).

Za prvé.

„Toto rozlišování je nesprávné, protože se zakládá na rozdílu, který neexistuje. *Každá práce je produktivní* v tom smyslu, v jakém autor používá slova „*produktivní*". Práce jedné třídy je stejně produktivní jako práce druhé třídy v tom smyslu, že poskytuje určitý požitek, určité pohodlí nebo určitý užitek tomu, kdo za ni platí; jinak by se za tuto práci neplatila mzda."

〈Je tedy produktivní, protože produkuje nějakou užitnou hod-

notu a protože se prodává, protože má směnnou hodnotu, tj. protože je sama zbožím.〉

Když však Garnier tuto myšlenku rozvádí, uvádí k její ilustraci spíš takové příklady, kdy „neproduktivní pracovníci" činí *totéž*, vyrábějí touž užitnou hodnotu nebo užitnou hodnotu téhož druhu jako pracovníci „produktivní". Například:

„Sluha, který je v mých službách, topí mi v krbu, upravuje mi vlasy, čistí a udržuje mi v pořádku šaty a nábytek, připravuje pro mne jídlo atd., prokazuje *služby naprosto stejného druhu* jako pradlena nebo švadlena, která pere nebo spravuje prádlo svých zákazníků; ... jako hostinský, majitel jídelny nebo výčepu, jehož povoláním je připravovat jídlo lidem, kteří se u něho chtějí stravovat; jako holič a kadeřník" (většina těchto chlapíků patří však u A[dama] Smitha právě tak málo k produktivním pracovníkům jako sluhové), „kteří vykonávají bezprostřední služby; konečně jako zedník, pokrývač, truhlář, sklenář, kramář atd. a všichni ti stavební dělníci, které voláme na správky a opravy a jejichž roční důchod pochází právě tak z prostých oprav a udržovacích prací jako z nových staveb."

(A[dam] Smith nikde neříká, že práce, která se fixuje v nějakém více nebo méně trvalém předmětě, nemůže být právě tak opravářská práce jako práce, která vytváří něco nového.)

„Tento druh práce nezáleží ani tak ve výrobě jako v udržování; jejím účelem není ani tak přidávat věcem, na kterých pracuje, hodnotu, jako spíš zabránit jejich zkáze. Všichni tito pracovníci, včetně domácího sluhy, *šetří tomu, kdo je platí, práci spojenou s udržováním jeho vlastních věcí.*"

(Lze na ně tedy pohlížet jako na stroje k uchovávání hodnoty, či spíše k uchovávání užitných hodnot. Toto stanovisko „úspory" práce rozvíjí dále *Destutt de Tracy*. O tom později. Neproduktivní práce jednoho se nemění v produktivní tím, že jinému *neproduktivní práci* ušetří. Jeden z nich ji koná. Část smithovské neproduktivní práce je v důsledku dělby práce nutná — ale jen ta její část, která je absolutně nezbytná, aby se věci mohly spotřebovat, a která patří tak říkajíc do *nákladů spotřeby*, a to ještě je nutná jen tehdy, když ušetří tento čas produktivnímu dělníkovi. A[dam] Smith však tuto „dělbu práce" nepopírá. Kdyby byl podle něho každý nucen konat produktivní i neproduktivní práci, a kdyby při dělbě těchto druhů práce mezi dvěma osobami byly obě práce vykonávány lépe, nezměnilo by se tím nic na okolnosti, že jedna z těchto prací je produktivní a druhá neproduktivní.)

„V převážné většině případů je také proto a jedině proto najímají" (aby si jeden člověk ušetřil práci spojenou s vlastní obsluhou, musí ho obsluhovat deset lidí — divný způsob „úspory" práce; kromě toho „neproduktivní práce" tohoto druhu používají nejvíce takoví lidé, kteří nedělají nic); „buď jsou tedy všichni *produktivní*, nebo není produktivní nikdo z nich" (cit. dílo, str. 172).

| 348 | *Za druhé.* U Francouze nesmějí chybět „ponts et chaussées"*. Proč se má, říká, označovat za produktivní práci

„práce inspektora nebo ředitele soukromého podniku v obchodě nebo v průmyslu a za *neproduktivní* práce správního úředníka, jenž dohlíží na udržování veřejných silnic, kanálů splavných pro lodní dopravu, přístavů, peněžnictví a jiných významných zařízení sloužících k povzbuzování obchodní činnosti, jenž bdí nad bezpečností dopravy a dopravních cest a nad dodržováním smluv atd. a na něhož lze právem pohlížet jako na *inspektora velké společenské manufaktury*? Je to práce naprosto téhož druhu, jenže na mnohem vyšší úrovni." (Str. 172—173.)

Pokud se takový chlapík podílí na výrobě (respektive na udržování a reprodukci) materiálních věcí, *které by se mohly prodat*, kdyby nebyly v rukou státu, mohl by Smith nazvat jeho práci prací „produktivní". „Inspektoři velké společenské manufaktury" jsou čistě francouzské výplody.

Za třetí. Zde upadá Garnier do „moralisování". Proč má být „výrobce voňavek, který lahodí mému čichu", produktivní, a hudebník, který „okouzluje můj sluch", nikoli? (Str. 173.) Protože, odpověděl by Smith, první dodává materiální produkt, a druhý nikoli. Morálka a „zásluhy" obou těchto chlapíků nemají s tímto rozlišováním nic společného.

Za čtvrté. Není rozpor v tom, že „výrobce houslí, stavitel varhan, obchodník s hudebninami, mechanik atd." jsou produktivní, a povolání, pro něž jsou tyto práce jen přípravou, jsou neproduktivní?

„U jedněch i druhých je konečným cílem *jejich práce jeden a týž druh spotřeby*. Nezasluhuje-li si konečný výsledek práce jedněch, aby byl započten mezi *produkty* práce společnosti, proč se má příznivěji posuzovat to, co je jen *prostředkem k dosažení tohoto výsledku*?" (Cit. dílo, str. 173.)

* — doslova: mosty a silnice (takto se ve Francii nazývala správa silnic a dopravních spojů). *(Pozn. red.)*

Podle této logiky je člověk, který jí obilí, právě tak produktivní jako člověk, který je vyrábí. Pročpak se obilí vyrábí? Aby se snědlo. Když tedy jedení není produktivní, proč má být produktivní pěstování obilí, které je jen prostředkem k dosažení tohoto výsledku? Kromě toho člověk, který jí, produkuje mozek, svaly atd., a to že nejsou stejně ušlechtilé produkty jako ječmen nebo pšenice? — mohl by se zeptat A[dama] Smitha nějaký pohoršený přítel lidu.

Za prvé, A[dam] Smith nepopírá, že neproduktivní pracovník produkuje nějaký produkt. Jinak by nebyl vůbec pracovníkem. Za druhé, ať se to zdá sebedivnější, lékař, který předepisuje pilulky, není produktivním pracovníkem, avšak je jím lékárník, který je připravuje. Stejně tak je produktivním pracovníkem i výrobce hudebních nástrojů, který vyrábí housle, není jím však hudebník, který na ně hraje. To by dokazovalo jen tolik, že někteří „produktivní pracovníci" dodávají produkty, které nemají jiný účel, než sloužit jako výrobní prostředky neproduktivním pracovníkům. To však není o nic divnější než to, že všichni produktivní pracovníci dodávají konec konců za prvé prostředky k placení neproduktivních pracovníků, a za druhé, že dodávají produkty, které spotřebovávají *ti, kteří vůbec nepracují.*

Z těchto poznámek je druhá poznámkou Francouze, který nemůže zapomenout na své „ponts et chaussées"; třetí je pouhým moralisováním; čtvrtá obsahuje buď hloupost, že spotřeba je stejně produktivní jako výroba ⟨což je v buržoasní společnosti, kde jeden vyrábí a druhý spotřebovává, nesprávné⟩, anebo tvrzení, že část produktivní práce poskytuje jen materiál pro neproduktivní práce, což A[dam] Smith nikde nepopírá. Jen první z nich obsahuje správné tvrzení, že A[dam] Smith ve své druhé definici nazývá *tytéž* práce | 349 | produktivními i neproduktivními — čili lépe řečeno, že podle své vlastní definice by musel A[dam] Smith nazvat nepatrnou část své „neproduktivní" práce *produktivní* prací, což ovšem nemluví proti *definici*, nýbrž proti *podřazení* těch nebo oněch druhů práce pod tuto definici neboli proti *použití* této definice. Po všech těchto poznámkách přichází učený Garnier konečně k věci.

„Jediný všeobecný rozdíl, který lze zřejmě mezi těmito dvěma třídami, které si Smith vymyslel, zpozorovat, záleží v tom, že u té třídy, kterou nazývá *produktiv-*

ní, je nebo *může* být *vždy nějaký zprostředkovatel mezi výrobcem předmětu a jeho spotřebitelem*, kdežto u třídy, kterou nazývá *neproduktivní*, *nemůže být žádný zprostředkovatel* a poměr *mezi pracovníkem a spotřebitelem je nezbytně přímý a bezprostřední*. Je jasné, že ten, kdo používá lékařovy zkušenosti, chirurgovy zručnosti, advokátových znalostí, hudebníkova nebo hercova talentu nebo konečně služby nějakého sluhy, je *nezbytně* v přímém a bezprostředním poměru ke každému z těchto různých pracovníků v době, kdy vykonávají svou práci, kdežto u povolání druhé třídy je *předmět, určený ke spotřebě, materiální a hmatatelnou věcí, která tudíž může projít různými akty směny*, než se dostane od svého výrobce k svému spotřebiteli." (Str. 174.)

Těmito posledními slovy Garnier nechtě ukazuje, jaká skrytá spojitost je mezi první Smithovou definicí (práce, která se směňuje za kapitál, a práce, která se směňuje za důchod) a druhou definicí, (práce, která se fixuje v materiálním, prodejném zboží, a práce, která se v něm nefixuje). Ty druhy práce, které se nefixují ve zboží, *nemohou* být už svou povahou ve většině případů podřízeny kapitalistickému výrobnímu způsobu; jiné druhy práce mu podřízeny být mohou. Nemluvíme už o tom, *že na základně kapitalistické výroby*, kdy za panství kapitálu převážnou část materiálního zboží — materiálních a hmatatelných věcí — vyrábějí námezdní dělníci, mohou být [neproduktivní] práce (nebo služby, ať už prostitutky nebo papeže) zaplaceny jedině z mezd produktivních dělníků nebo ze zisků jejich zaměstnavatelů (a těch, kteří se podílejí na těchto ziscích); rovněž nemluvíme ani o tom, že tito produktivní dělníci vytvářejí materiální základnu pro obživu a tudíž i pro existenci neproduktivních pracovníků. Je však charakteristické pro tohoto povrchního francouzského hafana, že on, jenž chce být národohospodářem, tj. badatelem v oblasti kapitalistické výroby, považuje za *nepodstatné* to, co tuto výrobu činí kapitalistickou, totiž směnu kapitálu za námezdní práci, místo aby se přímo směňoval důchod za námezdní práci nebo místo aby si dělníci přímo platili důchod sami sobě. Tím je podle Garniera i sama kapitalistická výroba nepodstatnou formou, a nikoli nutnou, i když jen historicky, tj. přechodně nutnou formou pro rozvoj společenské produktivní síly práce a pro přeměnu práce v práci společenskou.

„Z jeho *produktivní* třídy by bylo třeba kromě toho odečíst dělníky, jejichž

práce záleží jen v tom, že čistí, udržují nebo opravují hotové předměty, a neuvádějí do oběhu žádný nový produkt" (str. 175).

(Smith nikde neříká, že práce nebo její produkt musí vejít do oběžného kapitálu. Může vejít přímo do fixního kapitálu, jako například práce mechanika, který opravuje stroje v továrně. Pak ale *hodnota* takovéto práce vchází do oběhu produktu, zboží. A dělníci, kteří provádějí takové opravy atd. v domě zákazníka, nesměňují | 350 | svou práci za kapitál, nýbrž za důchod.)

„V důsledku tohoto rozdílu existuje *neproduktivní* třída, jak poznamenal Smith, pouze z důchodů. Protože tato třída nemá mezi sebou a spotřebitelem jejích produktů, tj. tím, kdo používá její práce, žádného zprostředkovatele, platí ji bezprostředně spotřebitel; *ten však platí pouze ze svého důchodu.* Naproti tomu dělníci produktivní třídy jsou placeni obvykle *prostředníkem, jenž chce z jejich práce vytlouci zisk, a proto jsou povětšině placeni z kapitálu.* Ale tento kapitál se konec konců vždy nahradí důchodem nějakého spotřebitele; jinak by nemohl obíhat a nevynášel by svému majiteli zisk."

Toto poslední „ale" je však úplně dětinské. Předně, část kapitálu se nahřazuje kapitálem a ne důchodem — lhostejno, zda tato část vstupuje nebo nevstupuje do oběhu (poslední případ u semen).

[b) NAHRAZOVÁNÍ KONSTANTNÍHO KAPITÁLU SMĚNOU KAPITÁLU ZA KAPITÁL]

Dodává-li uhelný důl železárně uhlí a dostává-li od ní železo, které vchází do výrobního procesu uhelného dolu jako výrobní prostředek, směňuje se uhlí ve výši hodnoty tohoto železa za kapitál; a naopak, železo se ve výši své vlastní hodnoty směňuje jako kapitál za uhlí. Uhlí i železo jsou produkty (jako užitné hodnoty) nové práce, ačkoli tato práce byla provedena pomocí existujících pracovních prostředků. Ale hodnota produktu roční práce není totéž, co produkt nově přidané práce v témž roce. Nahrazuje ještě i hodnotu minulé práce, která byla zpředmětněna ve výrobních prostředcích. Ta část celkového produktu, která se rovná této hodnotě, není tedy částí produktu práce daného roku, nýbrž reprodukcí minulé práce.

Vezměme například produkt denní práce uhelného dolu, žele-

zárny, dřevařského podniku a strojírny. Nechť se konstantní kapitál ve všech těchto podnicích rovná jedné třetině všech součástí hodnoty produktu, tzn. že poměr minulé práce k živé práci je 1:2. Denní produkt každého tohoto podniku nechť je x, x', x'', x'''. Tyto produkty jsou určitá množství uhlí, železa, dřeva a strojů. Jako takové jsou produkty denní práce (avšak také denně spotřebovaných surovin, paliva, strojů atd., které přispěly k denní produkci). Jejich hodnoty nechť se rovnají z, z', z'', z'''. Tyto hodnoty nejsou produktem jednoho dne, neboť $\frac{z}{3}, \frac{z'}{3}, \frac{z''}{3}, \frac{z'''}{3}$ se pouze rovnají hodnotě, kterou měly konstantní prvky těchto z, z', z'', z''', dříve než vstoupily do pracovního procesu tohoto dne. Tedy i $\frac{x}{3}, \frac{x'}{3}, \frac{x''}{3}, \frac{x'''}{3}$ neboli jedna třetina vyrobených užitných hodnot představuje pouze hodnotu minulé práce a neustále ji nahrazuje. ⟨Směna, ke které zde dochází mezi minulou prací a *produktem* živé práce, je úplně jiné povahy než směna mezi pracovní silou a podmínkami práce existujícími jako kapitál.⟩

$x = z$; toto z je hodnotou celého x[64], avšak $^1/_3 z$ se rovná hodnotě suroviny atd. obsažené v celém x. Tedy $\frac{x}{3}$ je tou částí denního produktu práce ⟨není však nikterak produktem denní práce, ale naopak, produktem práce předešlého dne, minulé práce vůbec, která je s ní spojena⟩, ve které se znovu objevuje a kterou se nahrazuje minulá práce spojená s denní prací. Každá alikvotní část tohoto x, které je jen množstvím skutečných produktů (železa, uhlí atd.), představuje ovšem svou hodnotou z $^1/_3$ minulou práci a ze $^2/_3$ práci vykonanou a přidanou v témž dni. Minulá práce i práce daného dne vcházejí ve stejném poměru jak do úhrnu produktů, tak i do každého jednotlivého produktu, z nichž se tento úhrn skládá. Rozdělím-li však celkový produkt na dvě části, připadne $^1/_3$ na jednu stranu a $^2/_3$ na druhou stranu; je to totéž, jako kdyby první $^1/_3$ představovala jen minulou práci a zbývající $^2/_3$ jen práci daného dne. Ve skutečnosti představuje první $^1/_3$ veškerou minulou práci, která vešla do celkového produktu, celou hodnotu spotřebovaných výrobních

prostředků. Po odečtení této $^1/_3$ mohou tedy zbývající $^2/_3$ představovat jen produkt práce daného dne. Ve skutečnosti představují veškerou práci, která byla přidána za den k výrobním prostředkům. Uvedené $^2/_3$ se tedy rovnají výrobcově důchodu (zisku a mzdě). Výrobce je může spotřebovat, tj. utratit za předměty, které vcházejí do jeho individuální spotřeby. Dejme tomu, že tyto $^2/_3$ uhlí vytěženého za den nekoupí spotřebitelé nebo kupci za peníze, nýbrž za zboží, které předtím přeměnili v peníze, aby si za ně koupili uhlí. Část uhlí z těchto $^2/_3$ vejde do individuální spotřeby samého výrobce uhlí, např. jako otop v domácnosti atd. Tato část nevstoupí tedy do oběhu, anebo, jestliže už předtím do oběhu vstoupila, sám její výrobce ji z oběhu opět ‖ 351 | odejme. Mimo tuto část ze $^2/_3$ uhlí, kterou výrobci uhlí spotřebují sami, musí výrobci uhlí celé zbývající množství (chtějí-li je spotřebovat) směnit za předměty, které vcházejí do individuální spotřeby.

Při této směně je jim úplně lhostejné, zda prodavači spotřebních předmětů směňují za uhlí svůj důchod nebo svůj kapitál, jinými slovy, zda například majitel továrny na sukno směňuje své sukno za uhlí, aby vytápěl svůj soukromý dům (v tomto případě je pro něho uhlí zase spotřebním předmětem, a platí je z důchodu, určitým množstvím sukna, které představuje zisk), nebo zda Jakub, lokaj továrníka vyrábějícího sukno, smění sukno, které dostal jako mzdu, za uhlí (v tomto případě je uhlí opět spotřebním předmětem a směňuje se za důchod továrníka vyrábějícího sukno, který však směnil už dříve svůj důchod za neproduktivní práci lokaje), nebo zda majitel továrny na sukno smění sukno za uhlí, aby nahradil potřebné, ale už spotřebované uhlí ve své továrně. (V tomto posledním případě sukno, které majitel továrny na sukno směňuje, představuje pro tohoto továrníka konstantní kapitál, hodnotu jednoho z jeho výrobních prostředků, a uhlí mu nepředstavuje jen hodnotu tohoto výrobního prostředku, nýbrž i tento výrobní prostředek in natura. Pro výrobce uhlí je však sukno spotřebním předmětem, a obojí, sukno i uhlí, představují pro něho důchod; uhlí je pro něho důchod v jeho nerealisované a sukno v jeho realisované formě.)

Pokud jde o poslední $^1/_3$ uhlí, výrobce uhlí ji nemůže vydat za

předměty své individuální spotřeby, nemůže ji utratit jako důchod. Patří výrobnímu procesu (neboli reprodukčnímu procesu) a musí se přeměnit v železo, dřevo, stroje, v předměty, které tvoří součásti jeho konstantního kapitálu a bez kterých nelze obnovit výrobu uhlí nebo v ní pokračovat. Mohl by ovšem i tuto $^1/_3$ směnit za spotřební předměty (nebo, což je totéž, za peníze výrobců těchto předmětů), ale to jen za podmínky, že by tyto spotřební předměty opět směnil za železo, dřevo, stroje, takže by tedy nevešly ani do jeho vlastní spotřeby, ani do výdaje jeho důchodu, nýbrž vešly by do spotřeby a výdaje důchodu výrobců dřeva, železa a strojů, kteří jsou však všichni sami opět v takovém postavení, že $^1/_3$ svého produktu nemohou vydat za předměty individuální spotřeby.

Předpokládejme však, že uhlí vchází do konstantního kapitálu výrobce železa, výrobce dřeva, výrobce strojů atd. Na druhé straně železo, dřevo, stroje vcházejí do konstantního kapitálu výrobce uhlí. Pokud tedy tyto jejich produkty vzájemně vcházejí stejnou sumou hodnoty [do jejich konstantních kapitálů], nahrazují se in natura, a jeden by měl platit druhému jen bilanční rozdíl v té výši, oč od něho koupil víc, než mu prodal. Ve skutečnosti tu peníze v praxi vystupují (prostřednictvím směnek atd.) jen jako *platidlo*, a ne jako mince, jako oběživo, a slouží jen k zaplacení bilančního rozdílu. Určitou část z $^1/_3$ uhlí potřebuje výrobce uhlí na svou vlastní reprodukci, stejně jako si určitou část ze $^2/_3$ produktu ponechal pro vlastní spotřebu.

Veškeré uhlí, železo, dřevo a stroje, které se tak vzájemně nahrazuje směnou konstantního kapitálu za konstantní kapitál, konstantního kapitálu v jedné naturální formě za konstantní kapitál v jiné naturální formě, nemá absolutně nic společného se směnou důchodu za konstantní kapitál, ani se směnou důchodu za důchod. Tato část produktu má přesně touž úlohu jako semena v zemědělství nebo základní fond dobytka v dobytkářství. Je to ta *část ročního produktu práce* — ne však *produktu nově přidané práce v daném roce* (nýbrž produktu této nově přidané roční práce plus minulé práce) — která se (při nezměněných výrobních podmínkách) sama každoročně nahrazuje jako výrobní prostředek, jako konstantní kapitál, aniž vstupuje do jiného oběhu než do oběhu mezi „obchodníky“

a aniž má vliv na *hodnotu* té části produktu, která vstupuje do oběhu mezi „obchodníky" a „spotřebiteli"*.

Dejme tomu, že celá $^1/_3$ uhlí se tak směňuje in natura za své vlastní výrobní prvky, za železo, dřevo, stroje. ⟨Bylo by možné i to, že by se bezprostředně směňovala například jen za stroje, ale výrobce strojů by ji opět směnil jako konstantní kapitál nejen za svůj konstantní kapitál, ale za konstantní kapitál výrobce železa a dřevaře.⟩ V takovém případě by se sice každý cent uhlí z oněch $^2/_3$ výrobce uhlí, | 352 | které tento výrobce uhlí směnil za spotřební předměty, tj. které směnil jako důchod — stejně jako celý produkt — skládal co do své hodnoty ze dvou částí: $^1/_3$ centu by se rovnala hodnotě výrobních prostředků spotřebovaných na výrobu jednoho centu uhlí a $^2/_3$ centu by se rovnaly práci, kterou k této $^1/_3$ uhlí nově přidal výrobce uhlí. Nicméně kdyby se celkový produkt rovnal například 30.000 centům, směnil by výrobce uhlí jako důchod pouze 20.000 centů. Zbývajících 10.000 centů by bylo podle předpokladu nahrazeno železem, dřevem, stroji atd. atd., zkrátka celá hodnota výrobních prostředků, které vešly do 30.000 centů, by byla nahrazena in natura výrobními prostředky téhož druhu a téže hodnoty.

Kupci 20.000 centů nezaplatí tedy ve skutečnosti ani farthing za hodnotu minulé práce, která je obsažena v těchto 20.000 centech, protože 20.000 centů představuje pouze ty $^2/_3$ hodnoty celkového produktu, v nichž se realisuje nově přidaná práce. Je to tedy totéž, jako kdyby těchto 20.000 centů představovalo jen nově přidanou práci (například za rok) a vůbec žádnou minulou práci. Kupec tedy platí v každém centu celou hodnotu, minulou práci plus práci nově přidanou, a přesto platí jen nově přidanou práci; je tomu tak právě proto, že kupuje jen 20.000 centů, tj. jen tu část celého produktu, která se rovná hodnotě celé nově přidané práce. Právě tak neplatí ani zemědělci za semena, a zaplatí jen za pšenici, kterou sní. Výrobci železa, dřeva, strojů atd. si tuto část produktu vzájemně nahradili; nemusí se jim nahrazovat podruhé. Nahradili ji tou částí svého vlastního produktu, který je sice ročním produktem jejich práce, ne však produktem práce přidané v daném roce, ale

* Viz str. 122 a 141 tohoto díla. *(Pozn. red.)*

naopak, tou částí jejich ročního produktu, která představuje minulou práci. Bez nové práce by produkt neexistoval; neexistoval by však ani bez práce, která je zpředmětněna ve výrobních prostředcích. Kdyby byl jen produktem nové práce, byla by jeho hodnota nižší, než je nyní, a pak by nebylo nutno vracet žádnou část produktu výrobě. Ale kdyby druhý způsob práce [tj. takový způsob, který se zakládá na používání výrobních prostředků] nebyl produktivnější a neposkytoval větší množství produktu — přestože část produktu musí být vrácena výrobě — pak by se ho nepoužívalo.

Ačkoli z této $^1/_3$ uhlí nevchází žádná součást hodnoty do 20.000 centů uhlí, které se prodaly jako důchod, přece by každá změna v hodnotě konstantního kapitálu, který představuje tato třetina neboli 10.000 centů, způsobila změnu hodnoty zbývajících $^2/_3$, které se prodávají jako důchod. Předpokládejme, že by se výroba železa, dřeva, strojů atd., zkrátka těch výrobních prvků, které představuje uvedená $^1/_3$ produktu, zdražila. Produktivita práce při těžbě uhlí by zůstala stejná. Se stejným množstvím železa, dřeva, uhlí, strojů a práce by se vyrábělo stejně jako dříve 30.000 centů uhlí. Protože však železo, dřevo a stroje zdražily, stojí víc pracovní doby než dříve, a bylo by za ně nutno dávat víc uhlí než dříve.

‖353 | Dejme tomu, že se produkt rovná stejně jako předtím 30.000 centů. Produktivita práce při těžbě uhlí zůstala stejná, jako byla dříve. Se stejným množstvím živé práce a se stejným množstvím dřeva, železa, strojů atd. se vyrábí stejně jako dříve 30.000 centů uhlí. Živá práce představuje stejnou hodnotu jako dříve, řekněme 20.000 liber št. (v peněžním vyjádření). Naproti tomu dřevo, železo atd., zkrátka konstantní kapitál, stojí nyní 16.000 liber št. místo 10.000 liber št., tj. pracovní doba v nich obsažená se zvýšila o $^6/_{10}$ čili o 60 %.

Hodnota celkového produktu se nyní rovná 36.000 liber št., místo dřívějším 30.000 liber št., stoupla tedy o $^1/_5$ čili o 20 %. Každá alikvotní část produktu stojí tedy rovněž o $^1/_5$ čili o 20 % více než dříve. Stál-li dříve cent 1 libru št., stojí nyní 1 libru št. + $^1/_5$ libry št. = 1 libru št. 4 šilinky. Dříve se z celkového produktu $^1/_3$ čili $^3/_9$ rovnaly konstantnímu kapitálu a $^2/_3$ přidané práci. Nyní se má konstantní kapitál k hodnotě celkového produktu jako 16.000

k 36.000 = $^{16}/_{36}$ = $^{4}/_{9}$. Konstantní kapitál je tedy o $^{1}/_{9}$ [hodnoty celkového produktu] větší než dříve. Ta část produktu, která se rovná hodnotě přidané práce, se dříve rovnala $^{2}/_{3}$ čili $^{6}/_{9}$ produktu, nyní se rovná $^{5}/_{9}$.

Máme tedy:

	Konstantní kapitál	*Přidaná práce*
Hodnota = 36.000 liber št.	16.000 liber št. ($^{4}/_{9}$ produktu)	20.000 liber št. (stejná hodnota jako dříve = $^{5}/_{9}$ produktu)
Produkt = 30.000 centů	13.333 $^{1}/_{3}$ centu	16.666 $^{2}/_{3}$ centu

Práce uhlokopů by se nestala méně produktivní, ale celková práce při těžbě uhlí (práce dělníků plus minulá práce) by se stala méně produktivní; tzn. že k nahrazení té části hodnoty, která připadá na ‖354| konstantní kapitál, by nyní bylo zapotřebí o $^{1}/_{9}$ celkového produktu více a hodnota nově přidané práce by byla o $^{1}/_{9}$ produktu menší. Výrobci železa, dřeva atd. budou nyní stejně jako předtím platit jen 10.000 centů uhlí. Toto množství uhlí je dříve stálo 10.000 liber št. Nyní je bude stát 12.000 liber št. Část nákladů na konstantní kapitál by se tedy vyrovnala v důsledku toho, že za tu část uhlí, kterou dostanou náhradou za železo atd., by museli zaplatit zvýšenou cenu. Výrobce uhlí však u nich musí koupit za 16.000 liber št. surovin atd. Musí tedy zaplatit bilanční rozdíl ve výši 4.000 liber št., tj. 3.333$^{1}/_{3}$ centu uhlí. Musí tedy dodat spotřebitelům stejně jako předtím 16.666$^{2}/_{3}$ centu + 3.333$^{1}/_{3}$ centu = 20.000 centů uhlí = $^{2}/_{3}$ produktu, a spotřebitelé mu za to nyní musí zaplatit místo 20.000 liber št. 24.000 liber št. Touto částkou mu musí nahradit nejen nově přidanou práci, ale i část konstantního kapitálu.

Pokud jde o spotřebitele, byla by celá záležitost velmi jednoduchá. Kdyby chtěli spotřebovat stejné množství uhlí jako dříve, museli by za ně zaplatit o $^{1}/_{5}$ více a ze svého důchodu by museli vydat o $^{1}/_{5}$ méně na jiné produkty, ovšem za předpokladu, že by výrobní náklady zůstaly ve všech odvětvích stejné. Nesnáz je jen v tom, jak zaplatí výrobce uhlí 4.000 liber št. za železo, dřevo atd., za které jejich výrobci nepotřebují uhlí? Svých 3.333$^{1}/_{3}$ centu uhlí, které

se rovnají těmto 4.000 liber št., prodal spotřebitelům uhlí a dostal za ně nejrůznější zboží. Toto zboží však nemůže vejít ani do jeho vlastní spotřeby, ani do spotřeby jeho dělníků, nýbrž musí být spotřebováno výrobci železa, dřeva atd., protože výrobce uhlí si těmito předměty musí nahradit hodnotu svých $3.333^1/_3$ centu. Řekne se: věc je velmi prostá. Všichni spotřebitelé uhlí musí spotřebovat o $^1/_5$ méně všeho ostatního zboží neboli z každého svého zboží musí dát o $^1/_5$ více na uhlí. Výrobci dřeva, železa atd. spotřebují přesně o tuto $^1/_5$ více. Na první pohled je však nepochopitelné, jak snížená produktivita v železárně, v strojírně, v dřevařském podniku atd. má výrobcům železa, strojů, dřeva atd. umožnit, aby spotřebovali větší důchod než dříve; vždyť předpokládáme, že cena jejich výrobků se rovná jejich hodnotě a že se tudíž zvýší jen úměrně poklesu produktivity jejich práce.

Předpokládali jsme, že hodnota železa, dřeva, strojů stoupla o $^3/_5$ čili o 60 %. K tomu mohlo dojít jen ze dvou příčin. Buď se stala výroba železa, dřeva atd. méně produktivní, protože se snížila produktivita živé práce, která se v těchto odvětvích vynakládala, tzn. že se na výrobu téhož produktu muselo vynaložit větší množství práce. V tomto případě by výrobci museli použít o $^3/_5$ více práce než předtím. Míra mzdy zůstala táž, protože snížení produktivní síly práce postihuje jednotlivé produkty jen přechodně. Zůstala tedy nezměněna i míra nadhodnoty. Výrobce potřebuje nyní 24 pracovních dní na to, nač dříve potřeboval 15, ale dělníkům platí v každém z těchto 24 pracovních dní stejně jako dříve jen 10 pracovních hodin a stejně jako dříve je nechává každý den pracovat 2 hodiny zdarma. Pracovalo-li tedy předtím 15 dělníků 150 hodin pro sebe a 30 hodin pro podnikatele, pak nyní pracuje 24 dělníků 240 hodin pro sebe a 48 hodin pro podnikatele. (Míra zisku nás zde nezajímá.) Mzda by se snížila jen potud, pokud by byla vydána na železo, dřevo, stroje atd., což v daném případě nepřichází v úvahu. 24 dělníků spotřebuje nyní o $^3/_5$ více, než dříve spotřebovalo 15 dělníků. Výrobci uhlí jim (tj. jejich zaměstnavateli, který jim platí mzdu) tedy mohou o to víc prodat z hodnoty $3.333^1/_3$ centu.

Anebo byl pokles produktivity ve výrobě železa, dřeva atd. způsoben tím, že se zdražily části jejich konstantního kapitálu,

jejich výrobních prostředků. Pak nastává [vzhledem k ostatním výrobním odvětvím] opět táž alternativa a pokles produktivity musí nakonec znamenat zvýšení množství vynaložené živé práce, a tedy i zvýšení mzdy, kterou spotřebitelé uhlí zčásti zaplatili výrobci uhlí ve výše uvedených 4.000 liber št.

V těch výrobních odvětvích, kde se vynakládá větší množství práce*, vzrůstá i masa nadhodnoty, protože se zvětšil počet zaměstnaných dělníků. Na druhé straně míra zisku poklesne úměrně tomu, oč se zvýšila hodnota všech těch součástí jejich konstantního kapitálu, do kterých vchází jejich vlastní produkt, ať už je to tak, že samy potřebují část svého vlastního produktu jako výrobní prostředek, nebo, jako je tomu například u uhlí, tak, že jejich produkt vchází jako výrobní prostředek do jejich vlastních výrobních prostředků. Jestliže však jejich oběžný kapitál vynaložený na mzdu stoupne víc než ta část konstantního kapitálu, kterou mají nahradit, stoupne i jejich míra zisku, a ‖ 355 | přitom spotřebují i určitou část z uvedených 4.000 liber št.

Zvýšení hodnoty konstantního kapitálu (vyplývající z poklesu produktivity pracovních odvětví, které tento konstantní kapitál dodávají) zvyšuje hodnotu produktu, do kterého tento konstantní kapitál vchází, a zmenšuje tu část produktu (in natura), která nahrazuje nově přidanou práci — činí tedy tuto práci, pokud se vyjadřuje ve svém vlastním produktu, méně produktivní. Pokud jde o část konstantního kapitálu, která se směňuje in natura, zůstává všechno beze změny. Aby se uhradilo spotřebované železo, dřevo, uhlí, směňuje se nyní totéž množství železa, dřeva, uhlí in natura jako dříve, a zvýšení cen se zde vzájemně vyrovnává. Avšak přebytek uhlí, který nyní tvoří pro výrobce uhlí část konstantního kapitálu a který nevchází do této naturální směny, směňuje se nyní stejně jako předtím za důchod (ve výše uvedeném případě se ho část směňuje nejen za mzdu, ale i za zisk), jen s tím rozdílem, že tento důchod už nepřipadne dřívějším spotřebitelům, ale výrobcům, v jejichž sféře se vynaložilo větší množství práce, tj. vzrostl počet dělníků.

Vyrábí-li některé průmyslové odvětví produkty, které vcházejí

* V originálu „Mehrarbeit", zde v uvedeném smyslu. *(Pozn. red.)*

výhradně do individuální spotřeby, a nevcházejí jako výrobní prostředky ani do jiného průmyslového odvětví (pod výrobními prostředky je zde třeba rozumět vždy konstantní kapitál), ani do jeho vlastní reprodukce (jako například v zemědělství, při chovu dobytka nebo v uhelném průmyslu, kde samo uhlí vchází do výroby jako pomocný materiál), musí se roční produkt tohoto odvětví ⟨případný přebytek nad roční produkt nemá pro tuto otázku význam⟩ vždy zaplatit z důchodu, tj. ze mzdy nebo ze zisku.

Vezměme si dřívější příklad s plátnem*. Tři lokte plátna se skládají ze $^2/_3$ z konstantního kapitálu a z $^1/_3$ z přidané práce. Jeden loket plátna představuje tedy přidanou práci. Rovná-li se nadhodnota 25 %, pak $^1/_5$ lokte představuje zisk, zbývající $^4/_5$ reprodukovanou mzdu. Jednu pětinu spotřebuje sám továrník nebo, což je totéž, spotřebují ji jiní a zaplatí mu její hodnotu, kterou spotřebuje v jejich vlastním nebo v jiném zboží. ⟨Pro zjednodušení se tu bere celý zisk nesprávně jako důchod.⟩ Zbývající $^4/_5$ však znovu vydá ve formě mzdy; jeho dělníci je spotřebují jako svůj důchod, a to buď přímo, nebo směnou za jiné spotřební předměty, jejichž majitelé spotřebovávají plátno.

Obě tyto části tvoří spolu celou tu část ze 3 loktů plátna — 1 loket plátna, kterou mohou spotřebovat sami výrobci plátna jako důchod. Zbývající 2 lokte představují konstantní kapitál továrníka; musí být znovu přeměněny ve výrobní podmínky plátna — v přízi, ve stroje atd. Z jeho stanoviska je směna 2 loket plátna směnou konstantního kapitálu; může je však směnit jen za důchod jiných lidí. Zaplatí tedy za přízi řekněme $^4/_5$ z 2 loket čili $^8/_5$ lokte a za stroje $^2/_5$ lokte. Přadlák a výrobce strojů z toho mohou spotřebovat opět $^1/_3$, tzn. že jeden může spotřebovat z $^8/_5$ lokte $^8/_{15}$ lokte a druhý z $^2/_5$ lokte $^2/_{15}$ lokte — celkem $^{10}/_{15}$ lokte čili $^2/_3$ lokte. Avšak zbývajících $^{20}/_{15}$ lokte čili $^4/_3$ lokte jim musí nahradit suroviny — len, železo, uhlí atd., a každý z těchto předmětů se opět rozkládá na část, která představuje důchod (nově přidanou práci), a na druhou část, která představuje konstantní kapitál (suroviny, fixní kapitál atd.).

Tyto $^4/_3$ lokte však mohou být spotřebovány pouze jako důchod.

* Viz str. 106—143 tohoto díla. *(Pozn. red.)*

Tedy to, co nakonec vystupuje v přízi a ve stroji jako konstantní kapitál a čím přadlák a výrobce strojů nahrazuje len, železo, uhlí (nepřihlížeje k té části železa, uhlí atd., kterou výrobce strojů nahrazuje strojem), může představovat jen tu část lnu, železa, uhlí, která tvoří důchod výrobců lnu, železa, uhlí a za kterou se tedy nemusí nahrazovat konstantní kapitál; jinými slovy, to, co v přízi a v stroji vystupuje jako konstantní kapitál, musí patřit k té části produktu výrobců lnu, železa, uhlí atd., která neobsahuje, jak jsme ukázali výše, žádnou část konstantního kapitálu. Svůj důchod v železe, uhlí, lnu atd. spotřebují však výrobci železa, uhlí, lnu atd. v plátně nebo v jiných spotřebních předmětech, protože jejich vlastní produkty samy o sobě buď vůbec nevcházejí do jejich individuální spotřeby, nebo do ní vcházejí jen z nepatrné části. Tak se může část železa, lnu atd. směnit za produkt, který vstupuje pouze do individuální spotřeby, za plátno, a směnou za tento produkt může uhradit přadlákovi úplně a výrobci strojů částečně jejich konstantní kapitál, zatímco přadlák a výrobce strojů zase spotřebovávají plátno a dávají za ně tu část své příze a svých strojů, která představuje jejich důchod, a tím nahrazují konstantní kapitál tkalce.

Ve skutečnosti tedy celé plátno nepředstavuje nic než zisky a mzdy tkalce, přadláka, výrobce strojů, pěstitele lnu, výrobce uhlí a železa, a ti zároveň nahrazují výrobci plátna a přadlákovi celý jejich konstantní kapitál. Výpočet by nevycházel, kdyby si poslední výrobci surovin museli nahradit svůj vlastní konstantní kapitál směnou za plátno, protože plátno je předmět individuální spotřeby, který nevstupuje do žádné sféry výroby jako výrobní prostředek, | 356 | jako část konstantního kapitálu. Výpočet vychází proto, že plátno, které koupí pěstitel lnu, výrobce uhlí, výrobce železa, výrobce strojů atd. za svůj produkt, jim nahrazuje jen tu část jejich produktu, která pro *ně* představuje důchod a pro jejich kupce konstantní kapitál. Je to možné jen proto, že si tu část svých produktů, která netvoří důchod a která se tudíž nemůže směnit za spotřební předměty, nahrazují in natura, tj. směnou konstantního kapitálu za konstantní kapitál.

Může se zdát divné, že se v uvedeném příkladu předpokládá, že se produktivita práce v určitém odvětví průmyslu nezměnila, a přes-

to se snížila, jestliže se produktivita živé práce vynaložené v tomto odvětví vyjádří ve vlastním produktu této práce. Ale to se dá vysvětlit velmi prostě.

Předpokládejme, že produkt přadlákovy práce se rovná 5 librám příze. Dejme tomu, že k tomu potřebuje pouze 5 liber bavlny (tzn. že není žádný odpad) a že 1 libra příze stojí 1 šilink (nepřihlížejme k strojnímu zařízení, tj. předpokládejme, že jeho hodnota nestoupla ani neklesla; v daném případě se tedy rovná nule). Libra bavlny stojí 8 pencí. Z 5 šilinků, které vyjadřují hodnotu 5 liber příze, připadá 40 pencí (5 × 8 pencí) = 3 šilinky 4 pence na bavlnu a 5 × 4 pence = 20 pencí = 1 šilink 8 pencí na nově přidanou práci. Z celého produktu připadá tedy $3^1/_3$ libry příze (v hodnotě 3 šilinků 4 pencí) na konstantní kapitál a $1^2/_3$ libry příze na práci. Tedy $^2/_3$ z 5 liber příze nahrazují konstantní kapitál a $^1/_3$ z 5 liber příze čili $1^2/_3$ libry je tou částí produktu, která platí práci. Dejme tomu, že nyní cena libry bavlny stoupne o 50 %, z 8 pencí na 12 pencí čili na 1 šilink. Pět liber příze pak stojí 5 šilinků za 5 liber bavlny a 1 šilink 8 pencí za přidanou práci, jejíž množství, a tím i hodnota vyjádřená v penězích, zůstává beze změny. Pět liber příze tedy nyní stojí 5 šilinků + 1 šilink 8 pencí = 6 šilinků 8 pencí. Z těchto 6 šilinků 8 pencí připadá však nyní na surovinu 5 šilinků a na práci 1 šilink 8 pencí.

6 šilinků 8 pencí = 80 pencí, z nichž připadá 60 pencí na surovinu a 20 pencí na práci. Práce činí nyní jen 20 pencí z celé hodnoty 5 liber příze (80 pencí) čili $^1/_4$, tj. 25 %; dříve tvořila $33^1/_3$%. Na druhé straně suroviny činí 60 pencí, tj. $^3/_4$ čili 75 %, kdežto dříve činily jen $66^2/_3$%. Stojí-li nyní 5 liber příze 80 pencí, pak 1 libra stojí $^{80}/_5$ pencí = 16 pencí. Za svých 20 pencí, vyjadřujících hodnotu [nově přidané] práce, dostane tedy [přadlák] z 5 liber příze $1^1/_4$ libry; zbývající $3^3/_4$ libry připadnou na surovinu. Dříve připadly $1^2/_3$ libry na práci (zisk a mzdu) a $3^1/_3$ libry na konstantní kapitál. Práce vyjádřená ve vlastním produktu se tedy stala méně produktivní, ačkoli její produktivita se nezměnila a zdražila se jen surovina. Zůstala však stejně produktivní, protože táž práce přeměnila v téže době 5 liber bavlny v 5 liber příze, a vlastním produktem této práce je (co do užitné hodnoty) jen *forma příze*, kterou bavlna dostala.

Pět liber bavlny dostalo formu příze stejnou prací jako dříve. Skutečný produkt netvoří však jen tato příze, ale i surová bavlna, látka, které byla dána tato forma, a hodnota této látky tvoří teď vzhledem k práci, která dává tuto formu, větší část celkového produktu než dříve. Proto se totéž množství přadlákovy práce platí menším množstvím příze, jinými slovy — část produktu, která nahrazuje tuto práci, se zmenšila.

Potud k této otázce.

[c) VULGÁRNÍ PŘEDPOKLADY GARNIEROVY POLEMIKY PROTI SMITHOVI. GARNIER SE VRACÍ K FYSIOKRATICKÝM PŘEDSTAVÁM. NÁZOR, ŽE SPOTŘEBA NEPRODUKTIVNÍCH PRACOVNÍKŮ JE ZDROJEM VÝROBY — KROK ZPĚT PROTI FYSIOKRATŮM]

Za prvé je tedy nesprávné, říká-li Garnier, že celý kapitál se nakonec vždy nahrazuje spotřebitelovým důchodem, protože část kapitálu se může nahradit jedině kapitálem, a ne důchodem. Za druhé je to samo o sobě nejapné, protože důchod — pokud není mzdou (nebo mzdou placenou ze mzdy, důchodem odvozeným ze mzdy) — je ziskem z kapitálu (nebo důchodem odvozeným ze zisku z kapitálu). A konečně je nejapné Garnierovo tvrzení, že ta část kapitálu, která neobíhá (v tom smyslu, že se nenahrazuje spotřebitelovým důchodem), „svému majiteli nevynáší zisk". Tato část při nezměněných podmínkách výroby skutečně nevynáší zisk (přesněji nadhodnotu). Ale bez ní by kapitál vůbec nemohl produkovat svůj zisk.

‖357| „Z tohoto rozdílu lze vyvodit jen toto: aby bylo možno zaměstnávat *produktivní* pracovníky, není třeba jen *důchodu těch, kteří používají jejich práce*, nýbrž *i kapitálu*, který *vynáší zisky zprostředkovatelům*, kdežto k *zaměstnávání neproduktivních pracovníků* stačí povětšině důchod, který je platí" (cit. dílo, str. 175).

Tato jediná věta je takovou kupou nesmyslů, že je z ní jasné, že Garnier, překladatel A[dama] Smitha, vlastně A[dama] Smitha vůbec nepochopil a že dokonce nemá ponětí ani o tom nejpodstatnějším z díla „Wealth of Nations", totiž o tom, že kapitalistický

výrobní způsob je nejproduktivnější výrobní způsob (ve srovnání s předcházejícími formami jím bezpodmínečně je).

Předně je nejvýš hloupé namítat na adresu Smitha, jenž prohlašuje za neproduktivní práci takovou práci, která se platí přímo z důchodu, že „k zaměstnávání ***neproduktivních*** pracovníků stačí povětšině důchod, který je platí". A pak hned pravý opak:

„Aby bylo možno zaměstnávat *produktivní* pracovníky, není třeba jen *důchodu* těch, kteří *používají* jejich práce, nýbrž i *kapitálu, který vynáší zisky zprostředkovatelům.*"

(Jak produktivní musí teprve být u pana Garniera zemědělská práce, kde kromě důchodu, který požívá produktu půdy, je nutný i kapitál, který vynáší nejen zisky zprostředkovatelům, ale i pozemkovou rentu vlastníkovi pozemku!)

K tomu, „aby bylo možno zaměstnávat tyto produktivní pracovníky", není třeba za prvé kapitálu, který je zaměstnává, a za druhé důchodu, který požívá jejich práce, nýbrž jen kapitálu, který vytváří důchod, jenž požívá plodů jejich práce. Vydám-li jako krejčí-kapitalista 100 liber št. na mzdy, vytvoří mi tyto mzdy například 120 liber št. Vytvoří mi důchod 20 liber št., s kterým pak mohu, chci-li, požívat i krejčovské práce ve formě „kabátu". Koupím-li naproti tomu například různé části oděvu, abych je nosil, je zřejmé, že mi tyto části oděvu nevytvořily oněch 20 liber št., za které je kupuji. Stejně tak by tomu bylo, kdybych si pozval domů krejčovského tovaryše a dal si od něho ušít kabáty za 20 liber št. V prvním případě bych dostal o 20 liber št. více, než jsem měl předtím, a v druhém případě bych měl o 20 liber št. méně, než jsem měl předtím. Kromě toho bych brzy zpozoroval, že krejčovský tovaryš, kterého platím přímo z důchodu, mi ke všemu neudělá kabát tak levně, jako když si jej koupím od „zprostředkovatele".

Garnier si představuje, že zisk platí spotřebitel. Spotřebitel platí „hodnotu" zboží; a ačkoli v tomto zboží vězí kapitalistův zisk, je toto zboží pro něho, pro spotřebitele, levnější, než kdyby vynaložil svůj důchod přímo za práci a dal si to či ono zboží vyrobit pro svou vlastní potřebu v malém měřítku. Zde je jasně vidět, že Garnier nemá ani nejmenší potuchy o tom, co je kapitál.

Pokračuje:

„Nedostávají snad mnozí *neproduktivní* pracovníci, jako herci, hudebníci atd., svou mzdu povětšině prostřednictvím ředitele, který těží zisk z kapitálu vloženého do takovýchto podniků?" (Cit. dílo, str. 175—176.)

Tato poznámka je správná, ukazuje však jen, že část pracovníků, které A[dam] Smith nazývá ve své druhé definici neproduktivními, jsou podle jeho první definice produktivními pracovníky.

„Z toho vyplývá, že musíme předpokládat, že ve společnosti, v níž je *produktivní* třída velmi početná, existuje velká akumulace kapitálu v rukou zprostředkovatelů čili podnikatelů" (cit. dílo, str. 176).

Skutečně: to, že námezdní práce je masovým zjevem, je jen jiným výrazem pro masový výskyt kapitálu.

„Poměr mezi *produktivní* a *neproduktivní* třídou tedy není dán, jak se domnívá Smith, poměrem mezi masou kapitálů a masou důchodů. Tento poměr závisí zřejmě daleko spíše na mravech a zvycích lidu, na tom, zda je stupeň vývoje jeho průmyslu vysoký nebo nízký." (Str. 177.)

Jsou-li produktivními pracovníky takoví pracovníci, kteří jsou placeni z kapitálu, a neproduktivními takoví, kteří jsou placeni z důchodu, má se zřejmě produktivní třída k neproduktivní jako kapitál k důchodu. Avšak proporcionální růst obou tříd nebude záviset jen na existujícím poměru mezi masou kapitálů a masou důchodů. Bude záviset na tom, v jakém poměru se rostoucí důchod (zisk) mění v kapitál a v jakém se vydává jako důchod. Ačkoli buržoasie byla původně velmi spořivá, se stoupající produktivitou kapitálu, tj. dělníků, začíná napodobovat ‖358| feudály a vydržovat si množství služebníků. Podle poslední tovární zprávy (1861 nebo 1862)* činil úhrnný počet osob zaměstnaných v továrnách ve Spojeném království (včetně vedoucích) pouze 775.534, zatímco počet služebných činil jen v Anglii 1 milion. Je to krásný pořádek, je-li mladá tovární dělnice nucena dřít se dvanáct hodin v továrně, aby si pan továrník mohl za část její nezaplacené práce vzít do osobních služeb její

* „*Return to an Address of the House of Commons*" z 24. dubna 1861 (vytištěno 11. února 1862).

sestru jako služebnou, jejího bratra jako komorníka a jejího bratrance jako vojáka nebo policistu!

Poslední Garnierův dodatek je nechutná tautologie. Poměr mezi produktivní a neproduktivní třídou nezávisí podle něho na poměru mezi kapitálem a důchodem, nebo lépe na množství existujícího zboží, které má být vydáno ve formě kapitálu nebo důchodu, nýbrž (?) na mravech a zvycích lidu, na stupni vývoje jeho průmyslu. Ve skutečnosti se kapitalistická výroba objevuje teprve na určitém stupni průmyslového vývoje.

Jakožto bonapartistický senátor horuje Garnier samozřejmě pro lokaje a služebnictvo vůbec: „K tomu, aby se sumy pocházející z *důchodů* přeměnily v *kapitál*, nepřispívá při stejném počtu osob žádná třída v takové míře, jako služebnictvo" (str. 181).

Skutečně, ze žádné třídy se nerekrutuje ničemnější část maloměšťáctva. Garnier nechápe, jak je to možné, že Smith, „muž nadaný takovým bystrozrakem", si necení víc „tohoto zprostředkovatele, postaveného k boháči, aby *sbíral* zbytky důchodu, který boháč tak lehkomyslně promrhává" (cit. dílo, str. 182—183). Ale sám v této větě říká, že zprostředkovatel pouze „sbírá" zbytky „důchodu". Z čeho se však skládá tento důchod? Z nezaplacené práce produktivního dělníka.

Po celé této velmi nepodařené polemice proti Smithovi prohlašuje Garnier, upadaje do fysiokratismu, zemědělskou práci za jedině produktivní práci! A proč? Protože „vytváří ještě novou hodnotu, hodnotu, která v okamžiku, kdy tato práce začala působit, ve společnosti ještě *neexistovala*, a to ani jako ekvivalent; a právě tato hodnota poskytuje pozemkovému vlastníkovi rentu" (cit. dílo, str. 184).

Co je tedy produktivní práce? Je to práce, která vytváří nadhodnotu, novou hodnotu nad ekvivalent, který dostává jako mzdu. Smith ovšem nemůže za to, že Garnier nechápe, že směna *kapitálu za práci* neznamená *nic jiného* než to, že zboží dané hodnoty, rovnající se danému množství práce, se směňuje za větší množství práce, než je v něm obsaženo, a tak „vytváří novou hodnotu, která v okamžiku, kdy tato práce začala působit, ve společnosti ještě neexistovala, a to ani jako ekvivalent". | VIII—358 ‖

*

| IX—400 | *Pan G[ermain] Garnier* vydal roku *1796* v Paříži „*Abrégé élémentaire des principes de l'économie politique*". Spolu s fysiokratickým názorem, že jedině zemědělství je produktivní, nacházíme zde jiný názor (který dobře vysvětluje jeho polemiku proti A[damu] Smithovi), totiž názor, že zdrojem výroby je spotřeba (dokonale representovaná „neproduktivními pracovníky") a že velikost výroby se měří velikostí spotřeby. Neproduktivní pracovníci uspokojují „umělé potřeby" a spotřebovávají materiální produkty; jsou tedy ve všech směrech užiteční. Proto polemisuje i proti hospodárnosti (spořivosti). Na XIII. straně své předmluvy píše:

„Bohatství jednotlivce se zvětšuje spořivostí; bohatství společnosti se *naproti tomu* zvětšuje vzrůstem spotřeby."

A na str. 240 v kapitole o státních dluzích Garnier říká:

„Příčinou zlepšení a rozšíření zemědělství a tím i pokroku průmyslu a obchodu není *nic jiného* než rozšíření umělých potřeb."

Z toho vyvozuje, že státní dluhy jsou velmi užitečné, protože rozmnožují tyto potřeby.[65] | IX—400 |

*

| IX—421 | *Schmalz.* Ve své kritice Smithova rozlišování mezi produktivní a neproduktivní prací říká tento německý pohrobek fysiokratismu (německé vydání jeho knihy vyšlo roku 1818):

„Poznamenávám jen..., že rozdíl, který činí Smith mezi *produktivní* a *neproduktivní* prací, ukazuje se jako rozdíl nedůležitý a ne zcela přesný, uvážíme-li, že práce jiných neznamená pro nás všeobecně nic jiného než úsporu času a že tato úspora času je všechno, co tvoří *hodnotu práce* a *její cenu*."

⟨Zde je u něho zmatek: není to tak, že úspora času způsobená dělbou práce určuje hodnotu a cenu věci, nýbrž tak, že za touž hodnotu dostanu větší užitnou hodnotu, že práce se stane produktivnější, protože za touž dobu se dodá větší množství produktu; ale jako ozvěna fysiokratů nemůže ovšem najít hodnotu v samé pracovní době.⟩

„Například truhlář, který mi zhotoví stůl, a sluha, který mi nosí dopisy na poštu, čistí šaty a opatřuje nutné věci — oba mi prokazují služby absolutně stejné povahy; oba mi šetří čas, který bych musel věnovat tomuto zaměstnání, jakož i čas, který bych musel vynaložit, abych si osvojil k tomu potřebnou zručnost a schopnost" (*Schmalz*, „*Économie politique*, traduit par *Henri Jouffroy* etc.", sv. I, 1826, str. 304.)

U téhož mazala Schmalze* nacházíme ještě následující poznámku, která je důležitá k pochopení toho, jak souvisí — například u Garniera — jeho systém spotřeby (a ekonomické užitečnosti obrovských výdajů) s fysiokratismem:

„Tento systém" (Quesnayův) „přičítá řemeslníkům a dokonce i *pouhým spotřebitelům* jejich spotřebu za zásluhu, protože tato spotřeba přispívá — i když jen nepřímo a nikoli bezprostředně — k vzrůstu národního důchodu, neboť *bez této spotřeby by půda spotřebované produkty nevyrobila, a nemohly by se přidat k důchodu pozemkového vlastníka*" (str. 321).[66] | IX—421 ||

[8.] CH[ARLES] GANILH

[MERKANTILISTICKÉ POJETÍ SMĚNY A SMĚNNÉ HODNOTY. KAŽDÁ PLACENÁ PRÁCE SE TU ZAŘAZUJE POD POJEM PRODUKTIVNÍ PRÁCE]

‖VIII—358 | Velmi špatnou a povrchní slátaninou je práce *Ch*[*arlese*] *Ganilha* „*Des Systèmes d'économie politique*". První vydání vyšlo v Paříži roku *1809*, druhé roku *1821*. (Citujeme podle druhého vydání.) Jeho galimatyáš bezprostředně navazuje na Garniera, s nímž polemisuje.

⟨*Canard* v práci „Principes d'économie politique" definuje „*bohatství jako akumulaci přebytečné práce*".[67] Kdyby byl řekl, že bohatství je práce, která přebývá nad to, co je třeba, aby se dělník jako takový udržel naživu, byla by tato definice správná.⟩

Výchozím bodem pana Ganilha je elementární these, že zboží je základním prvkem buržoasního bohatství a že tedy práce, má-li

* V originálu slovní hříčka se jménem Schmalz: Schmalz = sádlo, Schmiertopf = mazal. *(Pozn. čes. red.)*

produkovat bohatství, musí produkovat zboží, musí *prodávat* sebe samu nebo svůj produkt.

„Za dnešního stavu civilisace známe práci jen prostřednictvím směny" (sv. I, cit. dílo, str. 79). „Práce beze směny nemůže produkovat bohatství" (cit. dílo, str. 81).

Odtud přeskakuje pan Ganilh ihned do merkantilistického systému.

Protože práce beze směny nevytváří buržoasní bohatství, „pochází bohatství výhradně z obchodu" (cit. dílo, str. 84). Nebo, jak později říká: „Jedině směna neboli obchod dává věcem hodnotu" (cit. dílo, str. 98). Na této „zásadě totožnosti hodnot a bohatství... se zakládá učení o plodnosti všeobecné práce" (cit. dílo, str. 93).

Ganilh sám prohlašuje, ‖ 359 | že „obchodní systém", který sám nazývá pouhou „modifikací" monetárního systému,

„odvozuje soukromé a všeobecné bohatství ze směnných hodnot práce, nezávisle na tom, zda tyto hodnoty jsou fixovány v materiálních, trvalých a stálých předmětech nebo nikoli" (cit. dílo, str. 95).

Upadá tedy do představ merkantilistického systému stejně jako Garnier upadá do představ fysiokratického systému. Jeho tlachy, i když jinak nejsou k ničemu, hodí se tedy alespoň k tomu, aby charakterisovaly tento systém a jeho názory o „nadhodnotě", zejména proto, že s těmito názory vystupuje proti Smithovi, Ricardovi atd.

Bohatství je směnná hodnota; každá práce, která produkuje nebo sama má směnnou hodnotu, produkuje tedy bohatství. Jediné slovo, které ukazuje, že Ganilh má o něco hlubší pohled než ostatní merkantilisté, je termín „*všeobecná* práce" [travail *général*]. Práce jednotlivce, nebo spíše její produkt, musí nabýt formy všeobecné práce. Jedině tak se produkt práce stává směnnou hodnotou, *penězi*. Ve skutečnosti se Ganilh vrací k názoru, že bohatství se rovná penězům; ale bohatství podle něho není už jen zlato a stříbro, ale i samo zboží, pokud představuje *peníze*. Říká: „*Obchodní systém* čili směna hodnot *všeobecné práce*" (cit. dílo, str. 98). To je hloupost: produkt je hodnotou jako bytí, jako ztělesnění všeobecné práce, a ne jako „*hodnota* všeobecné práce", což by znamenalo „hodnota hodnoty". Předpo-

kládejme však, že zboží je konstituováno jako hodnota, že má třeba dokonce formu peněz, že prodělalo svou metamorfosu. Nyní je směnnou hodnotou. Ale jak velká je jeho hodnota? Směnnou hodnotou je každé zboží. Tím se od sebe zboží neodlišuje. Co však určuje směnnou hodnotu určitého zboží? Zde zůstává Ganilh bezradně stát u nejhrubší formy jevu. Zboží *A* je velkou směnnou hodnotou, směňuje-li se za velké množství zboží *B*, *C*, *D* atd.

Ganilh má plnou pravdu, když Ricardovi a většině ekonomů vytýká, že při zkoumání práce neberou v úvahu směnu, ačkoli jejich systém se zakládá, jako celý buržoasní systém, na směnné hodnotě. To však vyplývá jedině z toho, že zbožní *forma* produktu se jim zdá samozřejmá, a proto zkoumají jen *velikost hodnoty*. Při směně se produkty jednotlivců jeví jako produkty všeobecné práce teprve tím, že se projevují ve formě *peněz*. Ale tato relativita se zakládá už na tom, že se musí projevovat jako bytí všeobecné práce a že na ně mohou být převedeny jen jako relativní, jen kvantitativně rozdílné výrazy společenské práce. Sama směna jim však nedává *velikost hodnoty*. Ve směně se projevují jako všeobecná společenská práce; a nakolik se mohou projevit jako taková práce, závisí zase na tom, v jaké míře se mohou projevit jako společenská práce, tj. závisí na množství zboží, za které se mohou směňovat, tedy na rozsahu trhu, obchodu, na množství zboží, ve kterém se vyjadřují jako směnná hodnota. Kdyby například existovala jen čtyři různá výrobní odvětví, vyráběl by každý z těchto čtyř výrobců velkou část svých produktů pro sebe. Při existenci tisíců výrobních odvětví může každý výrobce vyrábět celý svůj produkt jako zboží. Celý jeho produkt může vejít do směny. Ganilh s merkantilisty se však domnívá, že *sama velikost hodnoty* je *produktem směny*, zatímco ve skutečnosti produkty nabývají směnou jen formu hodnoty čili formu *zboží*.

„Směna dává *věcem* hodnotu, kterou by bez ní neměly" (str. 102).

Má-li to znamenat, že *věci*, užitné hodnoty, se stávají hodnotou, nabývají této formy jen jako relativní výrazy společenské práce, je to tautologie. Má-li to znamenat, že směnou nabývají větší hodnoty, kterou by bez ní neměly, je to zřejmá hloupost, protože směna může zvýšit velikost hodnoty zboží *A* jen tím, že sníží velikost hodnoty zboží

B. Oč zvyšuje hodnotu zboží *A* proti hodnotě, kterou mělo před směnou, o to snižuje hodnotu zboží *B*. Tedy *A* + *B mají před směnou i po směně stejnou hodnotu.*

„Nejužitečnější produkty mohou nemít hodnotu, nedá-li jim ji směna."

(Především, jsou-li tyto věci „produkty", jsou už od počátku produkty práce, a ne všeobecnými dary přírody jako např. vzduch atd.; jsou-li „nejužitečnější", jsou užitnými hodnotami v nejvlastnějším slova smyslu, tj. užitnými hodnotami, které každý potřebuje; *nedává-li* jim směna hodnotu, je to možné jen tehdy, jestliže si je každý vyrábí sám pro sebe; to však odporuje ‖ 360 | předpokladu, že se vyrábějí pro směnu; celý předpoklad je tedy hloupost.)

„A nejneužitečnější produkty mohou mít velmi vysokou hodnotu, je-li jim směna příznivá" (str. 104).

V této „směně" vidí pan Ganilh nějakou mystickou osobu. Nejsou-li „nejneužitečnější produkty" k ničemu užitečné, nemají-li užitnou hodnotu, kdo je bude kupovat? Pro kupce musí mít tedy v každém případě nějakou „užitečnost", třeba jen domnělou. A není-li zrovna blázen, proč by je draho platil? Jejich vysoká cena tedy musí vyplývat z okolnosti, která v žádném případě nepochází z jejich „neužitečnosti". Vyplývá snad z jejich „vzácnosti", řídkého výskytu? Ale Ganilh je přece nazývá „nejneužitečnějšími *produkty*". Jsou-li tedy produkty, proč se nevyrábějí v masovějším rozsahu, když mají vysokou směnnou hodnotu? Byl-li předtím blázen kupec, který dal mnoho peněz za něco, co pro něho nemá ani skutečnou, ani domnělou užitnou hodnotu, pak je nyní blázen prodavač, že tyto nicotnosti o vysoké směnné hodnotě nevyrábí místo užitečných věcí o malé směnné hodnotě. Jestliže je jejich směnná hodnota vysoká, přestože mají nepatrnou užitnou hodnotu (za předpokladu, že užitná hodnota se určuje přirozenými potřebami lidí), musí to vyplývat z okolnosti, která nevězí v paní „směně", nýbrž v samém produktu. *Jeho vysoká směnná hodnota není tedy produktem směny, nýbrž se jen ve směně projevuje.*

Skutečnou hodnotu, tu hodnotu, která se ztotožňuje s bohatstvím, určuje hodnota, za kterou se věci směnily [valeur échangée], a nikoli hodnota, za kterou se mohou směnit [valeur échangeable]" (cit. dílo, str. 104).

Ale valeur échangeable je poměr jedné věci k jiným věcem, za které může být směněna. ⟨V základě je tu správné toto: přeměna zboží v peníze si vynucuje, aby zboží vstoupilo do směny jako valeur échangeable, jako směnná hodnota, ale směnnou hodnotou se stává teprve jako výsledek směny.⟩ Naproti tomu hodnota, za kterou bylo *A* už směněno [valeur échangée], je určité množství produktů *B*, *C*, *D* atd. Není to už (podle pana Ganilha) hodnota, nýbrž „věc beze směny". *B*, *C*, *D* atd. nebyly do své směny za *A* „hodnotami". *A* se stalo hodnotou tím, že na jeho místo (jako směněné hodnoty [valeur échangée]) nastoupily tyto nehodnoty [Nichtwerte]. Tyto „věci" se zřejmě staly hodnotami pouhou změnou místa, po které vyšly ze směny a zaujaly totéž postavení jako předtím.

„Věci nečiní tedy bohatstvím ani jejich skutečná užitečnost, ani jejich *vnitřní* hodnota; jejich hodnotu fixuje a určuje směna, a právě tato jejich hodnota je činí totožnými s bohatstvím" (cit. dílo, str. 105).

Paní směna fixuje a určuje něco, co zde bylo nebo nebylo. Jestliže teprve ona dává věcem hodnotu, pak tato hodnota, tento její produkt, mizí, jakmile přestává směna. Čemu tedy dává vzniknout, tomu dává i zaniknout. Směním *A* za $B + C + D$. V tomto aktu směny dostane *A* hodnotu. Jakmile tento akt skončí, $B + C + D$ stojí na straně *A* a *A* stojí na straně $B + C + D$. A přitom stojí každá strana sama o sobě, mimo paní směnu, která vystupovala jenom při této změně míst. $B + C + D$ jsou teď „věcmi", nikoli hodnotami. Stejně je tomu i s *A*. Čili směna „fixuje a určuje" ve vlastním slova smyslu — v tom smyslu, jako třeba siloměr určuje a fixuje sílu mých svalů, ale netvoří ji. Pak ovšem směna neprodukuje hodnotu.

„Ve skutečnosti existuje bohatství pro jednotlivce a pro národy jen tehdy, když každý pracuje pro všechny" (to znamená, když se práce každého jednotlivce projevuje jako *všeobecná společenská práce*, jinak by totiž byla tato věta nesmyslem; jinak, kdyby se nepřihlíželo k této formě všeobecné společenské práce, bylo by nutno říci, že výrobce železa nepracuje pro všechny, ale *jen* pro spotřebitele železa) „a všichni pro každého" (což je opět nesmysl, mluví-li se o užitné hodnotě, protože produkty „všech" jsou vesměs zvláštní produkty a „každý" potřebuje jen určité zvláštní produkty; to tedy

opět neznamená nic jiného, než že každý zvláštní produkt bere na sebe formu, ve které *existuje* pro *každého*, a v této formě existuje jen potud, nikoli pokud se jako zvláštní produkt odlišuje od produktu tohoto „každého", nýbrž pokud je s ním totožný; je tu před námi opět ta forma společenské práce, která se projevuje na základě zbožní výroby) (cit. dílo, str. 108).

‖361 | Od tohoto určení — směnná hodnota je vyjádření práce isolovaného jednotlivce jako všeobecné společenské práce — Ganilh opět sklouzává k nejhrubší představě: směnná hodnota je poměr, ve kterém se zboží *A* směňuje za zboží *B*, *C*, *D* atd. Zboží *A* má velkou směnnou hodnotu, dává-li se za ně mnoho *B*, *C*, *D*; pak se však dává málo *A* za *B*, *C*, *D*. Bohatství se skládá ze směnné hodnoty. Směnná hodnota je poměr, ve kterém se produkty vzájemně směňují. Celkový úhrn všech produktů nemá tedy žádnou směnnou hodnotu, neboť se za nic nesměňuje. Společnost, jejíž bohatství se skládá ze směnných hodnot, nemá tedy žádné bohatství. Z toho nevyplývá jen to, k čemu dospívá sám Ganilh, tj. že „národní bohatství, které se skládá ze směnných hodnot práce" (str. 108), nemůže co do směnné hodnoty nikdy stoupat ani klesat (není zde tedy *žádná nadhodnota*), ale z toho vyplývá i to, že toto bohatství nemá vůbec žádnou směnnou hodnotu, a není tedy bohatstvím, protože bohatství se skládá jen ze směnných hodnot.

„Jestliže přebytek obilí způsobí *pokles jeho hodnoty*, budou zemědělci chudší, protože budou mít méně směnných hodnot, aby si opatřili věci, které jsou k životu nutné, užitečné nebo příjemné; spotřebitelé obilí však získají právě tolik, kolik zemědělci ztratí; ztráta jedněch bude vyvážena ziskem druhých a všeobecné bohatství se nijak nezmění" (str. 108—109).

Pardon! Spotřebitelé obilí spotřebovávají obilí, a ne směnnou hodnotu obilí. Jsou bohatší pokud jde o potraviny, ale nikoli pokud jde o směnnou hodnotu. Za obilí směnili jen nevelké množství svých produktů, které mají vysokou směnnou hodnotu, protože ve srovnání s množstvím obilí, za které se směňují, je jich relativně málo. Zemědělci dostali nyní *vysokou směnnou hodnotu* a spotřebitelé mnoho obilí o nižší směnné hodnotě, takže jsou nyní chudí a zemědělci jsou bohatí.

Dále, tento úhrn (společenský úhrn směnných hodnot) ztrácí

svou vlastnost být směnnou hodnotou v témž stupni, jak se stává úhrnem směnných hodnot. *A*, *B*, *C*, *D*, *E*, *F* mají směnnou hodnotu, pokud se vzájemně směňují. Jakmile se však jednou smění, stávají se všechny v rukou svých spotřebitelů, svých kupců, produkty. Přechodem z ruky do ruky přestaly být směnnými hodnotami. Tím zmizelo bohatství společnosti, „které se skládá ze směnných hodnot". Hodnota zboží *A* je relativní; je směnným poměrem k *B*, *C* atd. *A* + *B* mají menší směnnou hodnotu, protože jejich směnná hodnota existuje už jen v poměru k *C*, *D*, *E*, *F*. Souhrn *A*, *B*, *C*, *D*, *E*, *F* nemá však vůbec žádnou směnnou hodnotu, protože nevyjadřuje žádný poměr. Úhrn zboží se nesměňuje za jiné zboží. Bohatství společnosti, které se skládá ze směnných hodnot, nemá tedy směnnou hodnotu, a proto není bohatstvím.

„Z toho vyplývá, že pro zemi je nesnadné a snad nemožné, aby se obohatila vnitřním obchodem; poněkud jinak je tomu u národů, které se zabývají zahraničním obchodem" (cit. dílo, str. 109).

Tohle je starý merkantilismus. Hodnota prý záleží v tom, že dostávám nikoli ekvivalent, nýbrž víc než ekvivalent. Zároveň však podle Ganilha neexistuje ekvivalent, protože by to předpokládalo, že hodnota zboží *A* a hodnota zboží *B* nejsou určeny poměrem *A* k *B* nebo *B* k *A*, nýbrž něčím třetím, v čem jsou *A* a *B* totožny. Neexistuje-li však ekvivalent, neexistuje ani přebytek nad ekvivalentem. Dostanu méně zlata za železo než železa za zlato. Mám pak víc železa, za které dostanu méně zlata. Jestliže jsem předtím něco získal, protože menší množství zlata se rovná většímu množství železa, nyní právě tolik ztrácím, protože větší množství železa se rovná menšímu množství zlata.

„Každá práce, ať už je jakákoli, je produktivní, produkuje bohatství, za předpokladu, že má směnnou hodnotu" (cit. dílo, str. 119). „Směna nebere zřetel na množství produktů, ani na jejich materiál, ani na jejich trvanlivost" (cit. dílo, str. 121). „Všechny (práce) jsou *stejně produktivní* v tom smyslu, že produkují *sumu*, za kterou byly směněny" (str. 121—122).

Nejprve jsou stejně produktivní v tom smyslu, že nahrazují *sumu*, tj. *cenu*, která za ně byla zaplacena (*hodnotu* své mzdy). Hned nato jde však Ganilh ještě o krok dále. Nemateriální práce produkuje

materiální produkt, za který se směňuje, takže se zdá, že materiální práce produkuje produkt nemateriální práce.

|| 362 | Není žádný rozdíl mezi prací dělníka, který zhotoví skříň, jejíž směna mu vynese korec* obilí, a prací hudebníka, který za ni dostane korec obilí. V obou případech byl vyroben korec obilí; jeden korec obilí proto, aby se jím zaplatila skříň, druhý korec obilí proto, aby se jím zaplatil požitek, který připravil hudebník. Ovšem, když truhlář spotřeboval svůj korec obilí, skříň zůstala; když spotřeboval svůj korec obilí hudebník, nezůstalo nic. Ale u kolika prací, které platí za produktivní, je tomu právě tak!... Na to, je-li práce produktivní nebo sterilní, nelze usuzovat podle toho, co zbývá po spotřebě, nýbrž *podle směny neboli podle výroby, kterou tato práce vyvolala.* Protože pak je hudebníkova práce stejně jako práce truhlářova *příčinou produkce korce obilí, produkují obě stejně korec obilí,* i když se jedna z nich po skončení nefixuje a nerealisuje v žádném trvalém předmětě a druhá se v trvalém předmětě fixuje a realisuje." (Cit. dílo, str. 122—123.)

„Adam Smith by chtěl snížit počet pracovníků, kteří nekonají užitečnou práci, a zvýšit počet pracovníků, kteří se zaměstnávají užitečnou prací; přívrženci tohoto názoru však zapomněli na to, že kdyby se toto přání mohlo uskutečnit, bylo by nemožné jakékoli bohatství, protože výrobcům by chyběli spotřebitelé a nespotřebované přebytky by nebylo možno reprodukovat. Produktivní třídy nedávají produkty své práce *třídám, jejichž práce nevytváří materiální produkty,* zdarma" (zde tedy sám rozlišuje mezi pracemi, které vytvářejí materiální produkty, a mezi pracemi, které je nevytvářejí); dávají jim je směnou za příjemnosti, potěšení nebo požitky, které od nich získávají, a *aby jim své produkty mohly dát, jsou je nuceny vyrábět.* Kdyby se materiálních produktů práce nepoužívalo k odměňování prací, které nevytvářejí materiální produkty, nenašly by spotřebitele a jejich *reprodukce* by přestala. Práce, které produkují požitky, *přispívají tedy k výrobě stejně účinně* jako práce, která platí za nejproduktivnější." (Cit. dílo, str. 123—124.)

„Příjemnosti, potěšení nebo požitky, po nichž" (národy) „baží, téměř vždy *následují za produkty, kterými se mají zaplatit,* a *nepředcházejí je*" (cit. dílo, str. 125). (Jsou tedy zřejmě spíše následkem než příčinou produktů, nutných k jejich úhradě.) „Jinak je tomu tehdy, když práce, které se věnují požitkům, přepychu a okázalosti, *produktivní třídy nepožadují*" (zde tedy sám dělá rozdíl), „a přesto jsou za ně *nuceny* platit a omezit o tuto částku své potřeby. Pak může dojít k tomu, že toto vynucené placení nevyvolá přírůstek produktů." (Cit. dílo, str. 125.) „Až na tento případ... je každá práce nezbytně produktivní a více nebo méně přispívá k tvorbě a k růstu všeobecného bohatství, protože *nezbytně vyvolává výrobu produktů, kterými se za ni platí.*" (Cit. dílo, str. 126.)

⟨Podle toho jsou tedy „neproduktivní práce" produktivní nikoli proto, že něco stojí, tj. pro jejich směnnou hodnotu, ani proto, že

* V orig. septier, stará francouzská obilní míra, rovná se 156 l. *(Pozn. čes. red.)*

vyrábějí zvláštní požitky, tj. pro jejich užitnou hodnotu, nýbrž proto, že produkují produktivní práci.〉

〈Je-li podle A[dama] Smitha produktivní ta práce, která se směňuje přímo za kapitál, mají přitom význam kromě formy ještě i věcné součásti kapitálu, který se směňuje za práci. Tento kapitál se redukuje na nezbytné životní prostředky, tedy ponejvíce na zboží, na materiální věci. Co musí dělník z této mzdy zaplatit státu a církvi, je srážkou za služby, které jsou mu vnuceny; co vydává na výchovu, je zatraceně málo; vydává-li však něco na výchovu, jsou tyto výdaje produktivní, protože výchova produkuje pracovní sílu; co vydává na služby lékařů, advokátů a kněží, je smůla; zbývá jen velmi málo neproduktivních prací nebo služeb, na které se vynakládá dělníkova mzda, zejména proto, že práce spojené se spotřebou (vaření, udržování domu v čistotě, povětšině dokonce i opravy) si obstarává sám.〉

Velmi charakteristické je toto místo u Ganilha:

„Dává-li směna práci sluhy hodnotu 1000 franků, zatímco naproti tomu práci zemědělského nebo průmyslového dělníka dává jen hodnotu 500 franků, je z toho třeba vyvodit, že práce sluhy přispívá k *produkci bohatství* dvakrát víc než práce zemědělského nebo průmyslového dělníka; nemůže tomu být jinak, pokud se za práci sluhů platí dvakrát víc materiálních produktů než za práci zemědělských a průmyslových dělníků. Jak je pak možné domnívat se, že bohatství vzniká z práce, která má nejmenší směnnou hodnotu a je proto nejméně placena!" (Cit. dílo, str. 293—294.)

‖363| Rovná-li se mzda průmyslového nebo zemědělského dělníka 500 frankům a nadhodnota (zisk a renta), kterou vytvořil, činí 40 %, pak se „čistý produkt" takového dělníka rovná 200 frankům; je třeba 5 takových dělníků, aby vyprodukovali mzdu sluhy rovnající se 1000 frankům. Jestliže by si paní směna chtěla koupit místo sluhy milence za 10.000 franků ročně, bylo by k tomu zapotřebí „čistého produktu" 50 takových produktivních dělníků. Protože však milenci vynáší jeho neproduktivní práce dvacetkrát vyšší směnnou hodnotu, mzdu, než je mzda produktivního dělníka, přispívá tato osoba podle Ganilha dvacetkrát více k „produkci bohatství", a země produkuje tím víc bohatství, čím lépe platí služebnictvo a metresy. Pan Ganilh zapomíná, že fond, z kterého jsou placeni neproduktivní pracovníci, poskytuje jedině produktivita průmyslové a zemědělské

práce, jedině přebytek, který vytvořili produktivní dělníci, který jim však nebyl zaplacen. Pan Ganilh však počítá takto: 1000 franků mzdy a její ekvivalent ve formě sluhovy nebo metresiny práce — to je celkem 2000 franků. Hodnota sluhů a metres, tj. jejich výrobní náklady, závisí ve skutečnosti zcela na *„čistém produktu"* produktivních dělníků. Závisí na něm dokonce i sama existence sluhů a metres jako zvláštní kategorie lidí. Jejich cena a jejich hodnota mají navzájem málo společného.

Ale připusťme, že hodnota (výrobní náklady) sluhy je dvakrát vyšší než hodnota (výrobní náklady) produktivního dělníka. Tu je třeba podotknout, že produktivita dělníka (stejně jako stroje) a jeho hodnota jsou dvě různé věci, které jsou dokonce vůči sobě v obráceném poměru. Hodnota, kterou má stroj, je vždy minusem vzhledem k jeho produktivitě.

„Marně se namítá: Je-li práce sluhů stejně produktivní jako práce zemědělských a průmyslových dělníků, pak nelze pochopit, proč by se nemělo používat všeobecných úspor země k vydržování sluhů, přičemž by se tyto úspory nejen nepromrhávaly, nýbrž jejich hodnota by se stále zvyšovala. Tato námitka se zdá být na místě jen proto, že předpokládá, že plodnost každé práce pochází z její *spoluúčasti na výrobě materiálních předmětů*, že *materiální výroba je tvůrkyní bohatství* a že *výroba a bohatství jsou naprosto totožné*. Zapomíná se, že *každá výroba se stává bohatstvím jedině v takové míře, v jaké se její produkty spotřebovávají*,* a že směna určuje, do jaké míry výroba *přispívá k tvorbě bohatství*. Vzpomeneme-li si, že všechny práce přímo nebo nepřímo přispívají k celkové výrobě každé země, že směna tím, že fixuje hodnotu každé práce, určuje podíl této práce na výrobě, že *spotřeba produktu* realisuje hodnotu, kterou mu propůjčila směna, a že přebytek výroby nad spotřebou neboli schodek mezi výrobou a spotřebou určuje velikost bohatství nebo bídy národů, pak zjistíme, jak je nedůsledné, když se každá práce *isoluje* a její výnosnost a plodnost se měří podle toho, jak *spolupůsobí při materiální výrobě, bez zřetele na* || 364 | *spotřebu, která ji jedině propůjčuje hodnotu*, tu hodnotu, bez níž by bohatství nemohlo existovat." (Cit. dílo, str. 294—295.)

* ⟨A proto říká týž chlapík o stránku dále, „že každá práce *produkuje* bohatství úměrně své směnné hodnotě, která je určována nabídkou a poptávkou" (z toho vyplývá, že práce *produkuje* bohatství nikoli úměrně tomu, kolik produkuje směnné hodnoty, nýbrž úměrně tomu, jaká je její vlastní směnná hodnota, tj. nikoli úměrně tomu, co vyrábí, nýbrž úměrně tomu, co sama stojí), „že její hodnota přispívá k akumulaci kapitálů jen pomocí *úspor a zdrženlivosti ve spotřebě* těch produktů, které je tato hodnota oprávněna si vzít z celkové výroby".⟩

Z jedné strany je podle tohoto chlapíka bohatství závislé na přebytku výroby nad spotřebou, z druhé strany jedině spotřeba dává hodnotu. A sluha, který spotřebovává 1000 franků, přispívá tedy k tvorbě hodnoty dvakrát víc než rolník, který spotřebovává 500 franků.

Předně Ganilh přiznává, že se tyto neproduktivní práce přímo nezúčastňují na tvorbě materiálního bohatství. A Smith nic víc netvrdí. Z druhé strany se pokouší dokázat, že naopak vytvářejí materiální bohatství, a to v téže míře, v jaké — podle jeho vlastního přiznání — toto materiální bohatství nevytvářejí.

Při všech těchto polemikách proti A[damu] Smithovi vidíme na jedné straně povýšenecký postoj k materiální výrobě a na druhé straně pokus ospravedlnit nemateriální výrobu — nebo dokonce žádnou výrobu, jako například práci lokajů — jako druh materiální výroby. Vydá-li majitel „čistého důchodu" tento důchod na vydržování lokaje, metresy nebo na koupi paštiky, na tom vůbec nesejde. Je však směšné si namlouvat, že přebytek musí spotřebovat lokajové a že ho nemohou spotřebovat sami produktivní dělníci, jinak že by šla hodnota produktu k čertu. Malthus rovněž hlásá tuto nutnost existence neproduktivních spotřebitelů, která skutečně existuje, když je přebytek v rukou zahalečů. | 364 |

[9. GANILH A RICARDO O „ČISTÉM DŮCHODU". GANILH JAKO PŘÍVRŽENEC SNÍŽENÍ POČTU PRODUKTIVNÍHO OBYVATELSTVA; RICARDO JAKO PŘÍVRŽENEC AKUMULACE KAPITÁLU A RŮSTU PRODUKTIVNÍCH SIL]

| 364 | *Ganilh* tvrdí, že ve své knize „*Théorie de l'économie politique*" (knihu neznám) vypracoval teorii, kterou pak po něm reprodukoval Ricardo.[68] Tato teorie záleží v tom, že bohatství nezávisí na hrubém produktu, nýbrž na čistém produktu, tj. na výši zisku a renty. (To jistě není Ganilhův objev; Ganilh se ovšem vyznamenává způsobem, jakým to vyslovuje.)

Nadhodnota se zračí (má svou reálnou existenci) v nadvýrobku, v přebytku nad tím množstvím produktu, které nahrazuje jen jeho

původní prvky a které tedy vchází do výrobních nákladů; počítáme-li konstantní a variabilní kapitál dohromady, rovná se tato část produktu kapitálu vůbec zálohovanému do výroby. Cílem kapitalistické výroby je nadhodnota, nikoli produkt. Nutná pracovní doba dělníka — a tím i ekvivalent v produktu, kterým se za ni platí — je nutná jen potud, pokud produkuje nadpráci. Jinak je pro kapitalistu *neproduktivní.*

Nadhodnota se rovná míře nadhodnoty $\frac{m}{v}$ násobené počtem současně odpracovaných pracovních dní neboli počtem zaměstnaných dělníků — n. Tedy $M = \frac{m}{v} \times n$. Tato nadhodnota se tedy může zvětšovat nebo zmenšovat dvojím způsobem. Například $\frac{\frac{m}{v}}{2} \times n$ rovná se $\frac{2m}{v} \times n = 2M$. Zde se M | 365 | zdvojnásobilo, protože se zdvojnásobila míra nadhodnoty, protože $\frac{\frac{m}{v}}{2}$ je $\frac{2m}{v}$, což je dvakrát tak velké jako $\frac{m}{v}$. Na druhé straně by se však $\frac{m}{v} \times 2n$ rovněž rovnalo $\frac{2mn}{v}$, tedy také $2M$. Variabilní kapitál V se rovná ceně jednotlivého pracovního dne násobené počtem zaměstnaných dělníků. Je-li zaměstnáno 800 dělníků, z nichž každý stojí 1 libru št., pak $V = 800$ liber št., tj. 1 libra št. $\times$ 800, kde $n = 800$. Rovná-li se nadhodnota 160, její míra se rovná $\frac{160}{1 \text{ libra št.} \times 800} = \frac{160}{800} = \frac{16}{80} = \frac{1}{5} = 20\,\%$. Ale sama nadhodnota je $\frac{160}{1 \text{ libra št.} \times 800} \times 800$, tj.

$$\frac{M \text{ liber št.}}{1 \text{ libra št.} \times n} \times n.$$

Tato nadhodnota se může zvětšit při dané délce pracovního dne jen zvýšením produktivity nebo při dané produktivitě jen prodloužením pracovního dne.

Zde je však důležité toto: $2\,M = \frac{m}{\frac{v}{2}} \times n$; a $2\,M = \frac{m}{v} \times 2n$.

Nadhodnota (její celková suma) zůstává táž, když se počet dělníků sníží o polovinu, když místo $2\,n$ je jen n, ale jejich denní nadpráce je dvakrát vyšší, než byla předtím. Za tohoto předpokladu by tedy zůstaly dvě věci beze změny: za prvé, celkové množství vyrobených produktů; za druhé, celkové množství nadvýrobku čili „čistého produktu". Změnilo by se však toto: za prvé, variabilní kapitál, tj. část oběžného kapitálu vynaložená na mzdy, by se snížil o polovinu. Ta část konstantního kapitálu, která se skládá ze surovin, by zůstala rovněž beze změny, protože se zpracovává totéž množství surovin jako předtím, třebaže s polovičním počtem dělníků. Naproti tomu by se zvýšila část, která se skládá z fixního kapitálu.

Jestliže se dříve kapitál vydaný na mzdu rovnal 300 librám št. (1 libra št. na dělníka), rovná se nyní 150 librám št. Rovnal-li se dříve kapitál vydaný na suroviny 310 librám št., rovná se nyní rovněž 310 librám št. Kdyby byla hodnota strojů čtyřikrát větší než ostatní kapitál, rovnala by se 1600 librám št.[69] Opotřebují-li se tedy stroje za deset let, rovná se hodnota strojů, která vchází každoročně do produktu, 160 librám št. Dejme tomu, že kapitál, který se dříve vynakládal na výrobní nástroje, se rovnal 40 librám št., tj. pouze $^1/_4$ nynějšího kapitálu. Výpočet pak vypadá takto:

	Starý kapitál	*Nový kapitál*
stroje	40	160
suroviny	310	310
mzdy	300	150
celkem	650	620
nadhodnota	150 čili 50 %	150 čili 100 %
míra zisku	$23^1/_3$ %	$24^6/_{31}$ %
celkový produkt	800	770

V tomto případě míra zisku stoupla, protože celkový kapitál se zmenšil; zatímco se kapitál vydaný na mzdu snížil o 150 liber št., úhrnná hodnota fixního kapitálu stoupla jen o 120 liber št., tzn. že bylo celkem vydáno o 30 liber št. méně než dříve.

Kdyby se zbývajících 30 liber št. vynaložilo týmž způsobem, tj. $^{31}/_{62}$ této sumy (čili $^{1}/_{2}$) na suroviny, $^{16}/_{62}$ na stroje a $^{15}/_{62}$ na mzdu, připadlo by na

stroje	7 liber št. 14 šilinků 6 pencí
suroviny	15 liber št.
mzdu	7 liber št. 5 šilinků 6 pencí
nadhodnotu	7 liber št. 5 šilinků 6 pencí

Tedy *nový kapitál* celkem:

stroje	167 liber št. 14 šilinků 6 pencí
suroviny	325 liber št.
mzdy	157 liber št. 5 šilinků 6 pencí
nadhodnota	157 liber št. 5 šilinků 6 pencí
míra zisku	$24^{6}/_{31}$ %

Celková suma vynaloženého kapitálu: 650 liber št. jako dříve. Celkový produkt 807 liber št. 5 šilinků 6 pencí.

Celková hodnota produktu se zvýšila, celková hodnota vynaloženého kapitálu zůstala táž; zvýšila se nejen hodnota, ale zvětšilo se i množství celkového produktu, protože se přeměnilo v produkt za 15 liber št. více surovin než dříve.

‖366 | [U Ganilha čteme:]

Nemá-li země stroje a je-li v práci odkázána jen na sílu paží, spotřebují pracující třídy téměř veškeré své produkty. Tou měrou, jak průmysl dělá pokroky, jak se zdokonaluje dělbou práce, zručností dělníků a vynálezy strojů, snižují se i výrobní náklady, čili jinými slovy, k dosažení většího produktu je zapotřebí méně dělníků." (Cit. dílo, sv. I, str. 211—212.)

To tedy znamená, že tou měrou, jak se stává průmysl produktivnějším, snižují se výrobní náklady na mzdy. V poměru k produktu se používá méně dělníků a dělníci také z něho méně spotřebují.

Potřebuje-li dělník, pracuje-li bez stroje, k výrobě vlastních ži-

votních prostředků 10 hodin, a při práci se strojem jen 6 hodin, pak pracuje (při dvanáctihodinovém pracovním dni) v prvním případě 10 hodin pro sebe a 2 hodiny pro kapitalistu a z celkového produktu 12 hodin dostává kapitalista $^1/_6$. V prvním případě pracuje 10 dělníků 100 hodin pro sebe (a vyrobí produkt pro 10 dělníků) a 20 hodin pro kapitalistu. Z hodnoty 120 dostane kapitalista $^1/_6$, tj. 20. V druhém případě pracuje 5 dělníků 30 hodin pro sebe (vyrobí produkt pro 5 dělníků) a 30 hodin pro kapitalistu. Kapitalista dostává nyní ze 60 hodin 30, tj. $^1/_2$, čili třikrát tolik co předtím. Rovněž masa nadhodnoty se zvýšila, a to z 20 na 30, tj. o $^1/_3$. Přivlastňuji-li si z 60 dní $^1/_2$, dostávám o $^1/_3$ víc nadhodnoty, než přivlastňuji-li si ze 120 dní $^1/_6$.

Dále, polovina celkového produktu, kterou kapitalista dostane, je i co do množství větší, než byla dříve. To proto, že 6 hodin dává nyní tak velký produkt, jako dříve dávalo 10 hodin; jedna hodina dává nyní tak velký produkt, jako dříve $^{10}/_6$ hodiny, čili $1^4/_6 = 1^2/_3$. Třicet hodin nadpráce obsahuje tedy tak velký produkt jako dříve $30\ (1 + {}^2/_3) = 30 + {}^{60}/_3 = 50$. Šest hodin dává tak velký produkt jako dříve 10 hodin, tedy 30 (čili 5×6) tak velký produkt jako dříve 5×10.

Vzrostla tedy kapitalistova nadhodnota i jeho nadvýrobek (spotřebuje-li jej sám in natura nebo v té míře, v jaké jej spotřebuje in natura). Nadhodnota může nyní dokonce růst, aniž roste množství celkového produktu. Ve skutečnosti růst nadhodnoty znamená, že dělník si je s to vyrobit životní prostředky v kratší době než dříve, že tedy hodnota zboží, které spotřebuje, klesá, že představuje méně pracovní doby, že tedy určitá hodnota, například hodnota rovnající se 6 hodinám, představuje větší množství užitných hodnot než dříve. Dělník dostává totéž množství produktu jako dříve, ale toto množství tvoří menší část celkového produktu, a hodnota tohoto množství vyjadřuje menší část plodu pracovního dne. Přestože by zvětšení produktivních sil v průmyslových odvětvích, jejichž produkt nevchází ani přímo, ani nepřímo do výroby spotřebních předmětů dělníka, nemohlo mít tento výsledek, protože zvýšení nebo snížení produktivity v těchto odvětvích nemá vliv na poměr mezi nutnou prací a nadprací — nicméně výsledek pro tato průmyslová odvětví

by byl stejný, ačkoli by nevyplýval ze změny v jejich vlastní produktivitě. Relativní hodnota jejich produktů by stoupla přesně v téže míře, v jaké by relativní hodnota jiných zboží klesla (jestliže by se jejich vlastní produktivita nezměnila); tedy poměrně menší alikvotní část těchto produktů, čili menší část dělníkovy pracovní doby, která je v nich materialisována, by dávala dělníkovi totéž množství životních prostředků jako dříve. To znamená, že nadhodnota by v těchto odvětvích stoupla naprosto stejně jako v jiných odvětvích.

Co se však nyní stane s pěti uvolněnými dělníky? Řekne se, že se uvolnil také určitý kapitál, totiž ten, ze kterého bylo placeno těchto 5 propuštěných dělníků, z nichž každý dostával plat 10 hodin (za který pracoval 12 hodin), tzn. že se uvolnil kapitál ve výši 50 hodin, ze kterého se dříve mohla platit mzda 5 dělníkům a kterým lze nyní, kdy mzda klesla na 6 hodin, zaplatit $^{50}/_{6} = 8^{1}/_{3}$ pracovního dne. Uvolněným kapitálem ve výši 50 pracovních hodin by se tedy nyní mohlo zaměstnat více dělníků, než bylo propuštěno.

Zatím se však kapitál celých 50 pracovních hodin neuvolnil. Dokonce i když předpokládáme, že materiál zlevnil přesně úměrně tomu, oč víc se ho zpracuje v téže pracovní době, že tedy i v tomto výrobním odvětví došlo ke stejnému vzestupu produktivní síly, zbývají zde ještě výdaje na nové stroje. Předpokládáme-li, že tyto stroje stojí přesně 50 pracovních hodin, pak jejich výroba rozhodně nezaměstnala tolik dělníků, kolik jich bylo propuštěno. Vždyť těchto 50 pracovních hodin se vydalo plně na mzdy, na 5 dělníků. Avšak v hodnotě stroje rovnající se 50 pracovním hodinám je obsažen zisk a mzda, zaplacená i nezaplacená pracovní doba. Kromě toho vstupuje do hodnoty stroje i konstantní kapitál. Strojírenských dělníků, kteří pracují na výrobě nového stroje, je méně než propuštěných dělníků, a kromě toho to jsou jiní dělníci než ti, ‖367| kteří byli propuštěni. Větší poptávka po dělnících ve strojírenství může působit v nejlepším případě na pozdější rozdělení masy dělníků, takže tomuto odvětví se věnuje větší část generace, která vstupuje do práce, větší část než dříve. Propuštěných dělníků se to však netýká. Kromě toho se zvýšení roční poptávky po strojírenských dělnících nerovná novému kapitálu vynaloženému na stroje. Stroj vydrží například 10 let. Konstantní poptávka, kterou vytváří, se tedy každoročně

rovná $^1/_{10}$ mzdy, která je v něm obsažena. K této $^1/_{10}$ přistupuje opravářská práce za 10 let a každodenní spotřeba uhlí, oleje a pomocných materiálů vůbec; a to všechno dohromady činí možná zase $^2/_{10}$.

⟨Kdyby se uvolněný kapitál rovnal 60 hodinám, představovala by nyní tato doba 10 hodin nadpráce a jen 50 hodin nutné práce. Vydávalo-li se dříve těchto 60 hodin na mzdu a zaměstnávalo-li 6 dělníků, zaměstnává jich nyní už jen pět.⟩

⟨Přemístění práce a kapitálu, způsobené zvýšením produktivní síly v jednotlivém průmyslovém odvětví v důsledku zavedení nových strojů atd., je možné vždy až dodatečně. To znamená, že se jinak rozdělí *přírůstek, nově připlývající masa dělníků*; možná, že to budou děti vyhozených dělníků, ne však tito dělníci sami. Tito dělníci dlouho živoří ve svém starém povolání, které provozují nadále za nejnepříznivějších podmínek, protože jejich nutná pracovní doba je vyšší než společensky nutná pracovní doba, stávají se z nich paupeři nebo nalézají zaměstnání v takových odvětvích, v nichž se používá práce s nižší kvalifikací.⟩

⟨Pauper stejně jako kapitalista (rentiér) žije z důchodu země a nevchází do výrobních nákladů produktu. Je proto podle pana Ganilha představitelem „směnné hodnoty". Totéž platí o zločinci, kterého živí ve vězení. Velká část „neproduktivních pracovníků", státních sinekuristů atd. není ničím jiným než vznešenými paupery.⟩

⟨Předpokládejme, že produktivita průmyslu se zvýšila tak, že zatímco se dříve materiální výroby bezprostředně zúčastnily $^2/_3$ obyvatelstva, nyní se jí bezprostředně zúčastní jen $^1/_3$. Dříve dodávaly $^2/_3$ obyvatelstva životní postředky pro $^3/_3$, nyní je pro $^3/_3$ dodává $^1/_3$. Dříve byla „čistým důchodem" (na rozdíl od důchodu dělníků) $^1/_3$, nyní jsou jím $^2/_3$. Nyní by národ, odmyslíme-li si [třídní] protiklad — potřeboval k bezprostřední výrobě $^1/_3$ svého času, kdežto dříve potřeboval $^2/_3$. Při rovnoměrném rozdělení by měli všichni, tj. všechno obyvatelstvo, více času — $^2/_3$ — na neproduktivní práci a odpočinek. Ale v kapitalistické společnosti se všechno jeví protikladně a také skutečně všechno protikladné je. Náš předpoklad neznamená, že obyvatelstvo stagnuje. Neboť kdyby vzrostly $^3/_3$, vzrostla by i $^1/_3$; co do *počtu* mohl by tak být v produktivní práci

zaměstnán větší počet lidí. Ale relativně, v poměru ke všemu obyvatelstvu, by to nicméně bylo stále o 50 % méně než dříve. Tyto $^2/_3$ by se nyní skládaly jednak z majitelů zisku a renty, jednak z neproduktivních pracovníků (v důsledku konkurence také špatně placených), kteří by jim pomáhali spotřebovat důchod a dávali by jim za to ekvivalent ve službách — nebo by jim jej vnucovali, jako např. političtí neproduktivní pracovníci. Lze předpokládat, že tito neproduktivní pracovníci — s výjimkou sluhů, vojáků, námořníků, policistů, malých úředníků atd., metres, podkoní, klaunů a žonglérů — by stáli vcelku na vyšší úrovni vzdělání než neproduktivní pracovníci dříve a že by se zvýšil zejména počet špatně placených umělců, hudebníků, advokátů, lékařů, učenců, učitelů, vynálezců atd.

Uvnitř vlastní produktivní třídy by se zvýšil počet obchodních prostředníků, zejména pak počet osob zaměstnaných ve strojírenství, na stavbách železnic a v dolech; dále počet dělníků zaměstnávajících se v zemědělství chovem dobytka, těžbou chemických, minerálních látek pro výrobu hnojiv atd. Dále by přibylo zemědělců pěstujících suroviny pro průmysl ve srovnání se zemědělci, kteří vyrábějí potraviny; zvýšil by se počet zemědělců, kteří vyrábějí krmivo pro dobytek. *S růstem konstantního kapitálu roste i poměrné množství celkové práce, která se zaměstává jeho reprodukcí.* Nicméně ta část dělníků, která bezprostředně vyrábí životní prostředky, vyrábí i přes svůj početní pokles ‖ 368 | více produktů než dříve. Její práce je produktivnější. *Stejně jako se u jednotlivého kapitálu jeví zmenšení variabilní části kapitálu v poměru k jeho konstantní části* přímo jako zmenšení té části kapitálu, která se vydává na mzdu, tak i u celkové masy kapitálu se to musí — při jeho *reprodukci* — projevit tak, že reprodukcí výrobních prostředků se zaměstnává poměrně větší část použitého množství dělníků než výrobou samých produktů, tzn. že větší část se zaměstnává reprodukcí strojů (včetně komunikačních a dopravních prostředků a staveb), pomocných materiálů (uhlí, plynu, oleje, loje, řemenů atd.) a rostlin, které slouží jako suroviny pro průmyslové výrobky. Počet zemědělských dělníků se bude ve srovnání s počtem průmyslových dělníků snižovat. Konečně vzroste počet dělníků zabývajících se výrobou přepychových před-

mětů, protože stoupající důchod umožní větší spotřebu přepychových výrobků.〉

〈Variabilní kapitál se přeměňuje v důchod: za prvé ve mzdu, za druhé v zisk. Proto bere-li se kapitál v protikladu k důchodu, jeví se konstantní kapitál jako kapitál *ve vlastním smyslu slova*, jako ta část celkového produktu, která patří výrobě a vchází do výrobních nákladů, aniž ji někdo individuálně spotřebovává (tažná zvířata jsou výjimkou). Tato část může v jednotlivých případech pocházet celá ze zisku a mzdy. Konec konců však nemůže nikdy pocházet jedině z tohoto zdroje; je produktem práce, avšak takové práce, která za svůj důchod považuje — jako divoch svůj luk — samy výrobní nástroje. Jakmile se však tato část produktu jednou přemění v konstantní kapitál, neredukuje se už na mzdu nebo důchod, ačkoli její reprodukce poskytuje mzdu a zisk. Této části patří určitá část produktu. Každý následující produkt je produktem této minulé práce a práce současné. V současné práci je možno pokračovat jen potud, pokud vrací část celkového produktu výrobě. Musí nahrazovat *in natura* konstantní kapitál. Stává-li se práce produktivnější, nahrazuje sice produkt, ale nenahrazuje jeho hodnotu, která se v důsledku toho snižuje. Stává-li se méně produktivní, pak se hodnota produktu zvyšuje. V prvním případě alikvotní část celkového produktu, kterou minulá práce vyžaduje k svému nahrazení, klesá, v druhém případě tato část stoupá. V prvním případě se živá práce stává produktivnější, v druhém méně produktivní.〉

〈Mezi činitele, které snižují náklady na *konstantní kapitál*, patří i zušlechťování surovin. Například není možné, aby se za touž dobu vyrobilo totéž množství příze z dobré i špatné bavlny, nemluvě ani o relativním množství odpadu atd. Stejný význam má i jakost semen atd.〉

〈Příkladem je *kombinace*, kdy továrník sám vyrábí část svého dřívějšího konstantního kapitálu nebo sám dává jinou formu surovině, která dříve přecházela jako konstantní kapitál z jeho sféry výroby do jiné (to všechno vždy vede jen ke koncentraci zisků, jak jsme už ukázali výše*). *Příklad první kombinace*: spojení přádelny a tkalcov-

* Viz str. 139 tohoto díla. *(Pozn. red.)*

ny. *Příklad druhé kombinace*: majitelé dolů u Birminghamu, kteří převzali *celý* proces výroby železa, který byl dříve rozdělen mezi různé podnikatele a majitele.〉

*

Ganilh pokračuje:

„Dokud není dělba práce zavedena ve všech odvětvích, dokud se všechny třídy pracujícího a pracovitého obyvatelstva plně nerozvinuly, dotud mají vynálezy a zavádění strojů v některých odvětvích za následek jen odliv strojem uvolněných kapitálů a dělníků do jiných odvětví, kde jich může být s užitkem použito. Mají-li však všechna odvětví potřebný kapitál a potřebné dělníky, je jasné, že každé další zlepšení, každý nový stroj, který zkracuje práci, nutně snižuje počet pracujícího obyvatelstva; a protože snížení jeho počtu nesnižuje výrobu, tvoří část produktu, která zůstává k disposici, buď přírůstek zisku z kapitálu, nebo pozemkové renty; přirozeným a nutným důsledkem zavádění strojů je tudíž to, že se snižuje počet obyvatelstva námezdně pracujících tříd, které žijí z hrubého produktu, a že se zvyšuje počet obyvatelstva tříd, které žijí z čistého produktu." (Cit dílo, str. 212.)

‖ 369 | „*Přesun ve skladbě obyvatelstva země, nutný to důsledek pokroku v průmyslu*, je pravou příčinou rozkvětu, moci a civilisace moderních národů. Čím více se snižuje počet příslušníků nižších tříd společnosti, tím méně se musí společnost znepokojovat nebezpečím, kterým ji neustále ohrožuje nouze, nevědomost, lehkověrnost a pověrčivost těchto nešťastných tříd. Čím víc vzrůstá počet příslušníků vyšších tříd, tím víc poddaných má stát k disposici, tím je silnější a mocnější, tím je celé obyvatelstvo vzdělanější, rozumnější a civilisovanější." (Cit. dílo, str. 213.)

〈*Say* přeměňuje celkovou hodnotu produktu v důchod takto: V poznámce k 26. kapitole Ricarda [„Principles"] (Constanciův překlad do francouzštiny) říká:

„Čistý důchod soukromníka se skládá z *hodnoty produktu*, k jehož výrobě přispěl... minus jeho výdaje. Protože však jeho výdaje jsou částmi *důchodu*, které zaplatil jiným, jde *celková hodnota produktu na zaplacení důchodu*. Celkový důchod národa se skládá z hrubého produktu, tj. z hrubé hodnoty všech jeho produktů, které se rozdělují mezi výrobce."[70]

Poslední věta by byla správná, kdyby byla vyjádřena takto: „Celkový důchod národa se skládá z té části jeho hrubého produktu, tj. z hrubé hodnoty té části všech produktů, která se rozděluje mezi výrobce jako důchod, jinými slovy — rovná se hrubému produktu minus ta část všech produktů, která v každém výrobním odvětví

nahradila výrobní prostředky.“ Kdyby však byla takto vyjádřena, sama sebe by rušila.

Say pokračuje:

„Tato hodnota by se mohla po několika aktech směny během roku, ve kterém vznikla, úplně spotřebovat a nepřestala by být i nadále důchodem národa; stejně tak jako soukromník, který má roční důchod 20.000 franků, nepřestává mít důchod 20.000 franků, i když je každého roku úplně spotřebuje. Jeho důchod se neskládá jen z jeho úspor.“

Jeho důchod se nikdy neskládá z jeho úspor, i když jeho úspory se vždy skládají z jeho důchodu. Aby Say dokázal, že národ může každoročně spotřebovat svůj kapitál i svůj důchod, srovnává ho se soukromníkem, který nechává svůj kapitál nedotčen a spotřebovává ročně jen svůj důchod. Kdyby tento soukromník spotřeboval za jediný rok svůj kapitál 200.000 franků i svůj důchod 20.000 franků, neměl by v následujícím roce co spotřebovávat. Kdyby se celý kapitál národa a tím i celá hrubá hodnota jeho produktů rozpadaly na důchody, pak by měl Say pravdu. Soukromník spotřebuje svých 20.000 franků důchodu. Jeho 200.000 franků kapitálu, které nespotřebuje, by se skládalo z důchodů jiných soukromníků, z nichž by každý spotřeboval svůj díl, a tak by na konci roku byl spotřebován celý kapitál. Say by mohl namítnout: což by se tento kapitál nereprodukoval, zatímco se spotřebovává, a tak se nenahradil? Ale vždyť náš soukromník reprodukuje každoročně svůj důchod 20.000 franků, protože svůj kapitál 200.000 franků nespotřeboval. Jiní tento kapitál spotřebovali, a proto nemají kapitál, z kterého by reprodukovali důchod.〉

„Jen *čistý produkt*,“ říká Ganilh, „a ti, kdo jej spotřebovávají, tvoří jeho“ (státu) „bohatství a jeho moc a přispívají k jeho rozkvětu, slávě a velikosti“ (cit. dílo, str. 218).

Ganilh cituje dále Sayovu poznámku ke Constanciově překladu Ricarda [„Principles“] (ke kap. 26), kde Ricardo říká, že má-li země 12 milionů obyvatel, je pro její bohatství výhodnější, pracuje-li 5 milionů produktivních dělníků na 12 milionů, než pracuje-li na těchto 12 milionů 7 milionů produktivních dělníků. V prvním případě se „čistý produkt“ skládá z nadvýrobku, z něhož žije 7 mi-

lionů neproduktivních obyvatel, v druhém případě z nadvýrobku pro 5 milionů. Say k tomu poznamenává:

„To silně připomíná učení ekonomistů XVIII. století[71], kteří tvrdili, že manufaktury nijak nepřispívají k bohatství státu, protože *námezdně pracující třída*, která spotřebuje právě tak velkou || 370 | hodnotu, jakou vyrobí, ničím nepřispívá k jejich slavnému čistému produktu."

Ganilh k tomu poznamenává (str. 219—220):

„Není snadné nalézt spojitost mezi tímto tvrzením ekonomistů, že *průmyslová třída spotřebovává právě tak velkou hodnotu, jakou vyrábí*, a Ricardovým učením, že *mzdu nelze započítat do důchodu státu*."

Ganilh nepřišel ani zde věci na kloub. Ekonomisté se mýlí v tom, že manufakturisty považují jen za *třídu pobírající mzdu*. Tím se liší od Ricarda. Dále se mýlí v tom, že se domnívají, že tito lidé pobírající mzdu vyrábějí jen tolik, kolik spotřebují. Proti tomu Ricardo správně poukazuje na to, že právě oni vyrábějí „čistý produkt" a že jej vyrábějí právě proto, že jejich spotřeba, tj. jejich mzda, se nerovná celé jejich pracovní době, nýbrž jen pracovní době, kterou potřebují na výrobu své mzdy; jinými slovy, že ze svého produktu dostávají jen část rovnající se jejich nutné spotřebě, čili že ze svého vlastního produktu dostávají jen ekvivalent jejich vlastní nutné spotřeby. Ekonomisté předpokládali, že v tomto postavení je celá průmyslová třída (podnikatelé i dělníci). Jedině pozemková renta se jim jevila jako přebytek výroby nad mzdou, a proto i jako jediné bohatství. Říká-li nyní Ricardo, že tento přebytek — a proto i jediné bohatství — tvoří zisky a renty, pak přestože se jinak s fysiokraty rozchází, souhlasí s nimi v tom, že národní bohatství tvoří jedině „čistý produkt", v němž se zračí nadhodnota, i když povaze této nadhodnoty rozumí lépe než fysiokraté. Ale i u něho je bohatstvím jen ta část důchodu, která tvoří přebytek nad mzdou. Od ekonomistů se neliší tím, jak vysvětluje „čistý produkt", nýbrž tím, jak vysvětluje mzdu, kategorii, do které ekonomisté nesprávně zařazovali i zisky.

Say dále proti Ricardovi namítá:

„U sedmi milionů plně zaměstnaných dělníků bylo by víc úspor než u pěti milionů."

Proti tomu Ganilh správně poznamenává:

„To znamená předpokládat, že *úsporám z mezd* je třeba dát přednost před *úsporou, která vyplývá z odstranění mezd*... Byl by to nesmysl vyplácet 400 milionů franků mezd dělníkům, kteří nevyrábějí žádný čistý produkt, jen proto, aby se jim dala příležitost a prostředky k tvorbě úspor z jejich mezd." (Cit. dílo, str. 221.) „Každým krokem, kterým se dostává civilisace vpřed, stává se práce lehčí a produktivnější; třídy, které jsou odsouzeny k tomu, aby vyráběly a spotřebovávaly, se zmenšují, a třídy, které řídí práci a poskytují všemu obyvatelstvu úlevu (!), útěchu (!) a osvětu, se zvětšují, *stávají se početnějšími a přivlastňují si všechny výhody, vyplývající ze snížení pracovních nákladů*, z hojnosti zboží a z nižší ceny spotřebních statků. Tak se lidský rod dostává na vyšší stupeň... Tímto *neustálým snižováním počtu příslušníků nižších tříd* a *růstem počtu příslušníků vyšších tříd společnosti*... stává se občanská společnost šťastnější, mocnější atd." (Cit. dílo, str. 224.) „Je-li... zaměstnáno 7 milionů dělníků, činí mzdy 1400 milionů; jestliže však těchto 1400 milionů nedává větší čistý produkt než miliarda, která se vyplatí ve mzdě 5 milionům dělníků, pak *by opravdová úspora záležela v odstranění 400 milionů mezd pro 2 miliony dělníků, kteří nedávají žádný čistý produkt*, a nikoli v úsporách, kterých by tyto 2 miliony dělníků mohly dosáhnout ze svých 400 milionů mezd" (cit. dílo, str. 221).

V 26. kapitole svých „Principles" Ricardo poznamenává:

„*Adam Smith* neustále přehání výhody, které přináší zemi velký hrubý důchod ve srovnání s výhodami, které jí přináší velký čistý důchod... V čem by byla výhoda, která by pro zemi vyplývala z použití velkého množství produktivní práce, kdyby její čistá renta a zisk dohromady zůstaly beze změny, bez ohledu na to, zda se použilo téhož množství práce nebo menšího?" „Ať národ používá pěti nebo sedmi milionů produktivních dělníků k vyrobení čistého důchodu, ‖ 371 | z něhož žije ostatních pět milionů osob... potraviny a oděv pro těchto pět milionů lidí zůstanou i nadále čistým důchodem. Zaměstnání většího počtu osob by nám neumožnilo ani zvýšit počet osob v armádě a loďstvu byť jen o jediného muže, ani zaplatit na daních o jedinou guineu více" (cit. dílo, str. 215).[72] [Srov. čes. vyd., str. 249.]

To připomíná staré Germány, z nichž střídavě jedna část táhla do pole a druhá pole obdělávala. Čím méně jich muselo obdělávat pole, tím více jich mohlo táhnout do pole. Nic by jim nebylo pomohlo, kdyby jich bylo o $^1/_3$ více, např. 1500 místo 1000, kdyby pak bylo nutné, aby se obdělávání polí věnovalo 1000 lidí místo dřívějších 500. Vojsko, kterým mohli disponovat, by nyní mělo opět jen 500 mužů jako předtím. Kdyby se však zvýšila produktivní síla jejich práce, takže k obdělávání polí by stačilo 250 lidí, mohlo by z tisíce

750 táhnout do pole, kdežto při snížení produktivity práce mohlo by z 1500 lidí táhnout do pole jen 500.

Zde je především nutno poznamenat, že Ricardo nerozumí „čistým důchodem" nebo „čistým produktem" přebytek celkového produktu nad tou jeho částí, která musí být vrácena výrobě jako výrobní prostředky, suroviny nebo nástroje. Naopak, sdílí nesprávný názor, že hrubý produkt není nic jiného než hrubý důchod. „Čistým produktem" nebo „čistým důchodem" rozumí nadhodnotu, přebytek celkového důchodu nad tou jeho částí, kterou tvoří mzdy, dělníkův důchod. Tento dělníkův důchod se však rovná variabilnímu kapitálu, té části oběžného kapitálu, kterou dělník neustále spotřebovává a neustále reprodukuje jako část své produkce, kterou sám spotřebovává.

Nepovažuje-li Ricardo kapitalisty za úplně zbytečné, tj. počítá-li je mezi agenty výroby, a proto zahrnuje část jejich zisku do mzdy, pak musí z „čistého důchodu" odečíst část jejich důchodu a prohlásit, že všechny tyto osoby napomáhají růstu bohatství jen potud, pokud jejich mzda tvoří jen malou část jejich zisku. Ale ať už je tomu jakkoli, patří přinejmenším část času těchto lidí (jakožto agentů výroby) jako součást výroby výrobě samé. A potud jich nelze použít pro jiné účely společnosti nebo státu. Čím více volného času jim ponechává jejich zaměstnání vedoucích výroby, tím nezávislejší je jejich zisk na jejich mzdě. V protikladu k nim jsou kapitalisté, kteří žijí jen z úroků, a rovněž ti, kdož žijí z pozemkové renty, osobně plně k disposici společnosti a státu, a z jejich příjmu nevchází do výrobních nákladů nic, kromě té části, která se spotřebuje na reprodukci jejich vlastních vážených osob. V zájmu *státu* by si tedy Ricardo musel přát také růst renty (čistého „čistého důchodu") na úkor zisků, ale takového názoru je dalek. A proč? Protože to škodí akumulaci kapitálů, čili — což je do jisté míry totéž — protože se tím zvětšuje množství neproduktivních pracovníků na úkor produktivních pracovníků.

Ricardo se plně ztotožňuje se Smithem v rozlišování mezi produktivní a neproduktivní prací v tom smyslu, že první se směňuje bezprostředně za kapitál a druhá bezprostředně za důchod. Ale nechová už Smithovu něžnost k produktivním dělníkům ani o nich

nemá Smithovy iluse. Být produktivním dělníkem — to je smůla. Produktivní dělník je dělník, který produkuje *cizí* bohatství. Jeho existence má smysl jen potud, pokud je takovým výrobním nástrojem cizího bohatství. Může-li se tedy vytvořit totéž množství cizího bohatství menším počtem produktivních dělníků, je odstranění těchto produktivních dělníků plně na místě. Vos, non vobis.* Ostatně Ricardo nechápe toto *odstranění* dělníků tak jako Ganilh, tj. nikoli v tom smyslu, že pouhé jejich odstranění zvětšuje důchod a umožňuje spotřebovat *jako důchod to, co se dříve* spotřebovalo *jako variabilní kapitál* (tedy ve formě mzdy). S poklesem počtu produktivních dělníků odpadá to množství produktu, které odstranění dělníci sami spotřebovali a sami vyrobili, odpadá ekvivalent pro tyto dělníky. Ricardo nepředpokládá jako Ganilh, že se pak vyrábí stejné množství produktů, nýbrž předpokládá, že se vyrobí stejné množství „čistého produktu". Jestliže dělníci spotřebovali 200 a jejich nadvýrobek se rovnal 100, byl celkový produkt 300 a nadvýrobek se rovnal $^1/_3$ celkového produktu. Spotřebují-li dělníci 100 a rovná-li se jejich nadvýrobek 100 jako dříve, je celkový produkt 200 a nadvýrobek se rovná $^1/_2$ celkového produktu. Celkový produkt by se zmenšil o $^1/_3$, o produkt spotřebovaný stem propuštěných dělníků, a „čistý ‖372| produkt" by zůstal *nezměněn*, protože $^{200}/_2 = {}^{300}/_3$. Ricardovi proto nezáleží na množství hrubého produktu — jen když ta část hrubého produktu, která tvoří „čistý produkt", zůstává stejná nebo vzrůstá, ale v žádném případě se nezmenšuje.

Tak říká:[73]

„Pro člověka, který má kapitál 20.000 liber št., poskytující zisk 2000 liber št. ročně, je úplně lhostejné, zda jeho kapitál zaměstnává 100 nebo 1000 lidí, zda se vyrobené zboží prodává za 10.000 nebo za 20.000 liber št., jen když mu zisk neklesne pod 2000 liber št." [Srov. K. Marx, „Kapitál", díl I, čes. vyd., str. 248.][74] | VIII—372 ‖

*

* Doslovně „Vy, ne pro vás" (Vergilius), tj. pracujete, ale ne pro sebe. *(Pozn. red.)*

‖IX—377| Citované místo zní u Ricarda (kap. 26) takto:

„Adam Smith neustále velebí výhody, které země má spíše z velkého hrubého důchodu než z velkého čistého důchodu" (protože, jak Adam říká, „tím větší bude množství produktivní práce, které kapitál uvede v pohyb")... „V čem by byla výhoda, která by pro zemi vyplývala z použití velkého množství produktivní práce, kdyby její čistá renta a zisk dohromady zůstaly beze změny, bez ohledu na to, zda by množství použité produktivní práce bylo stejné nebo menší?" [Srov. čes. vyd., str. 249.]

⟨Znamená to tedy jen to, že nadhodnota vyrobená větším množstvím práce zůstane táž jako nadhodnota vyrobená menším množstvím. A to zase znamená jen to, že pro zemi je lhostejné, zda zaměstnává velký počet dělníků při nižší míře nadhodnoty, nebo menší počet dělníků při vyšší míře nadhodnoty. $n \times {}^1/_2$ je právě tolik jako $2n \times {}^1/_4$, přičemž n je počet dělníků, ${}^1/_2$ a ${}^1/_4$ nadpráce. „Produktivní dělník" sám o sobě je pouhým výrobním nástrojem pro výrobu nadhodnoty a při stejném výsledku by byl větší počet těchto „produktivních dělníků" přítěží.⟩

„Pro člověka, který má kapitál 20.000 liber št., poskytující zisk 2000 liber št. ročně, je úplně lhostejné, zda jeho kapitál zaměstnává 100 nebo 1000 lidí, zda se vyrobené zboží prodává za 10.000 nebo za 20.000 liber št., jen když mu zisk neklesne pod 2000 liber št."

⟨To má, jak vyplývá z pozdějšího textu, zcela banální smysl. Například obchodník s vínem, který vynaloží 20.000 liber št. a každoročně nechává ve sklepě víno za 12.000 liber št., avšak za 8000 liber št. vína prodá za 10.000 liber št., zaměstnává málo lidí a dosahuje 10 % zisku. Atd. A co teprve bankéři!⟩

„Není reálný zájem národa týž? *Jestliže jeho čistý reálný důchod, jeho renta a zisk se nemění, není ani trochu důležité, má-li národ 10 nebo 12 milionů obyvatel.* Jeho schopnost vydržovat loďstvo a armádu a *neproduktivní práci všeho druhu*" (toto místo mimo jiné ukazuje, že Ricardo sdílí Smithův názor na produktivní a neproduktivní práci, i když už nikoli s jeho ilusorní něžností vůči produktivnímu dělníku) „musí být vždy úměrná jeho čistému důchodu a nikoli hrubému důchodu. Kdyby mohlo 5 milionů osob vyrobit tolik potravin a oděvů, kolik je nutné pro 10 milionů, tvořily by potraviny a oděv pro 5 milionů čistý důchod. Měla by země nějaký prospěch z toho, že k *vyrobení téhož čistého důchodu* bylo by zapotřebí 7 milionů osob, tj. že výrobou oděvu a potravin, které stačí pro 12 milionů osob, by se zabývalo 7 milionů osob? Potraviny a oděv pro 5 milionů zůstanou i nadále čistým důchodem. Zaměstnání většího počtu osob by nám ani neumožnilo zvýšit

počet osob v armádě a loďstvu byť jen o jediného muže, ani zaplatit na daních o jedinou guineu více." (Ricardo, „On the Principles of Political Economy and Taxation", 3. vyd., Londýn 1821, str. 415—417 [srov. čes. vyd., str. 250].)

Země je tím bohatší, čím menší je její produktivní obyvatelstvo *v poměru* k celkovému produktu; je to tak jako u jednotlivého kapitalisty: čím méně dělníků potřebuje k výrobě téže nadhodnoty, tím lépe pro něho. Země je tím bohatší, čím menší je při témž množství produktů produktivní obyvatelstvo v poměru k neproduktivnímu. Tato poměrná nepočetnost produktivního obyvatelstva by totiž byla jen jiným výrazem pro poměrně vysoký stupeň produktivity práce.

Z jedné strany má kapitál tendenci snižovat pracovní dobu nutnou k výrobě zboží na stále menší a menší minimum, a tedy také snižovat počet produktivního obyvatelstva *v poměru* k mase produktu. Z druhé strany však má kapitalistický výrobní způsob opačnou tendenci, tendenci akumulovat, přeměňovat zisk v kapitál, přivlastňovat si co možná největší množství cizí práce. Snaží se snížit míru nutné práce, ale při dané míře se snaží používat co možná největšího množství produktivní práce. Poměr produktů k obyvatelstvu je přitom lhostejný. Obilí a bavlnu lze směňovat za víno, diamanty atd., | 378 | anebo lze dělníků používat k takové produktivní práci, která bezprostředně nic nepřidává k spotřebním předmětům (jako např. stavba železnic).

Kdyby v důsledku nějakého vynálezu mohl kapitalista použít ve svém obchodě jen 10.000 liber št. místo dosavadních 20.000 liber št., protože těchto 10.000 liber št. by stačilo, a kdyby mu vynášely 20 % místo dřívějších 10 %, tedy tolik jako dříve 20.000 liber št., nemuselo by to být pro něho důvodem, aby vydal těchto 10.000 liber št. jako důchod, místo aby jich použil stejně jako dříve jako kapitálu. (O přímé přeměně kapitálu v důchod lze mluvit vlastně jen u státních půjček.) Umístil by je jinde; kromě toho by ještě kapitalisoval část svého zisku.

U ekonomů (a částečně i u Ricarda) vidíme touž antinomii, jaká je ve skutečnosti. Stroje vytlačují práci a zvětšují „čistý důchod" (zejména vždy to, co zde Ricardo nazývá „čistým důchodem", tj. masu produktů, v nichž se spotřebovává důchod); zmenšují počet dělníků a zvětšují množství produktů (které nyní zčásti

spotřebovávají neproduktivní pracovníci a které se zčásti směňují za hranicemi země atd.). To by bylo vítané. Ale ne. Vždyť je třeba dokázat, že stroje nepřipravují dělníky o chléb. A čím se to dokazuje? Tím, že se po nějakém otřesu (jemuž se snad právě postižená třída obyvatelstva nemůže postavit na odpor) zaměstnává víc lidí, než se zaměstnávalo před zavedením strojů, že se tedy masa „produktivních dělníků" znovu zvětšuje a že se dřívější nepoměr obnovuje.

Tak tomu také ve skutečnosti bývá. A tak by mohlo dělnické obyvatelstvo i přes rostoucí produktivitu práce neustále vzrůstat — nikoli však v poměru k produktu, který vzrůstá s ním a rychleji než ono, nýbrž v poměru k veškerému obyvatelstvu, jestliže se například současně koncentruje kapitál, a tedy dřívější součásti produktivních tříd upadají do řad proletariátu. Menší část proletariátu se dostává do střední třídy. Ale neproduktivní třídy se starají o to, aby tu pro proletariát nezbývalo mnoho k snědku. Neustálá zpětná přeměna zisku v kapitál neustále obnovuje tento koloběh na širší základně.

A u Ricarda vidíme ještě větší starost o akumulaci než o čistý zisk, který nadšeně obdivuje jako prostředek k akumulaci. Odtud i vzájemně si odporující domluvy a útěchy dělníkům. Jsou, jak říká, nejvíc zainteresováni na akumulaci kapitálu, protože na tom závisí poptávka po nich. Stoupá-li poptávka, stoupá i cena práce. Musí si tedy sami přát snížení mezd, aby nadhodnota, která jim byla odňata, byla opět profiltrována kapitálem a připadla jim pak na novou práci a zvýšila jejich mzdy. Avšak tento vzestup mezd je zase škodlivý, protože brzdí akumulaci. Z jedné strany nesmějí plodit děti. Tím poklesne nabídka práce a stoupne tudíž její cena. Ale její vzestup snižuje míru akumulace a v důsledku toho snižuje poptávku po dělnících a cenu práce. Ještě rychleji než se zmenšuje nabídka dělníků, zmenšuje se s ní zároveň i kapitál. Z druhé strany plodí-li dělníci děti, zvyšují tím nabídku práce a snižují cenu práce, v důsledku čehož vzrůstá míra zisku a tím i akumulace kapitálu. Ale dělnické obyvatelstvo má jít pari passu [stejným krokem] s akumulací kapitálu; to znamená, že dělnického obyvatelstva tu má být přesně tolik, kolik ho kapitalista potřebuje, což se děje tak jako tak.

Pan Ganilh není ve svém obdivu „čistého produktu" zcela důsledný. Cituje ze Saye:

„Nikterak nepochybuji o tom, že při otrocké práci je přebytek produktů nad spotřebou vyšší než při práci svobodných lidí... Práce otroka nemá jiné meze než schopnost jeho tělesné síly... Otrok" (a svobodný dělník rovněž) „*pracuje pro bezmeznou potřebu* — hrabivost svého pána." (*Say*, 1. vyd., str. 216.)

‖379| Ganilh k tomu poznamenává:

„Svobodný dělník nemůže vydávat více a vyrábět méně než otrok... Každý výdaj předpokládá ekvivalent, který se vyrábí, aby tento výdaj zaplatil. Vydává-li svobodný dělník více než otrok, musí být i produkty jeho práce větší než produkty práce otroka." (Ganilh, sv. I, str. 234.)

Jako kdyby velikost mzdy závisela *jen* na dělníkově produktivitě, a nikoli — při dané produktivitě — na rozdělení produktu mezi dělníka a podnikatele.

„Vím," pokračuje, „že lze do jisté míry právem říci, že *úspory, kterých dosahuje pán v nákladech na svého otroka*" (zde jsou tedy přece jen „úspory na otrokově mzdě"), „slouží k tomu, aby zvýšil své osobní výdaje atd.... Pro všeobecné bohatství je však výhodnější, vládne-li ve všech třídách společnosti blahobyt, než tone-li v nadměrném bohatství malý počet osob." (Str. 234—235.)

Jak se to srovnává s „čistým produktem"? Ostatně pan Ganilh své liberální tirády ihned odvolává (cit. dílo, str. 236—237). Pro kolonie chce otroctví černochů. Je jen natolik liberální, že nechce obnovení otroctví v Evropě, jakmile si ujasnil, že zde svobodní dělníci jsou otroky, kteří existují jen proto, aby vyráběli „čistý produkt" pro kapitalisty, pozemkové vlastníky a jejich služebníky.

(Quesnay) „rozhodně popírá, že úspory tříd pobírajících mzdu mají schopnost zvětšovat kapitály; zdůvodňuje to tím, že tyto třídy nemají mít možnost tvořit úspory. Kdyby měly *přebytek*, mohl by tento přebytek být jen důsledkem omylu, nepořádku ve společenském hospodářství." (Cit. dílo, str. 274.)

Na důkaz cituje Ganilh toto místo z Quesnaye:

„Jestliže sterilní třída šetří, aby zvětšila svou hotovost v penězích..., zmenšují se úměrně tomu její práce a zisky, a ocitá se v úpadku" („Physiocratie", str. 321).

Osel! Nerozumí Quesnayovi.

Korunu tomu všemu nasadil pan Ganilh touto větou:

„Čím jsou větší" (mzdy), „tím nižší je důchod společnosti" (základem, na kterém stojí „společnost", jsou námezdní dělníci, ale tito dělníci nepatří do „společnosti"), „a vlády musí vynaložit všechno své umění, aby snížily úhrn mezd... *Úkol... hodný osvíceného století, ve kterém žijeme.*" (Sv. II, str. 24.)

*

V otázce produktivní a neproduktivní práce zbývá ještě krátce se podívat na *Lauderdala* (nudné vtipy Broughamovy jsou potom zbytečné), (Ferriera ?), *Tocquevilla*, *Storcha*, *Seniora a Rossiho.*

[10.] SMĚNA DŮCHODU A KAPITÁLU [NAHRAZOVÁNÍ CELKOVÉHO ROČNÍHO PRODUKTU: A) SMĚNA DŮCHODU ZA DŮCHOD; B) SMĚNA DŮCHODU ZA KAPITÁL; C) SMĚNA KAPITÁLU ZA KAPITÁL]

{ Je třeba rozlišovat: 1. Část *důchodu, která se přeměňuje v nový kapitál*, tj. tu část zisku, která se znovu kapitalisuje. Tuto část zde vůbec ponecháme stranou. Patří do oddílu o akumulaci. 2. Důchod, který se směňuje za kapitál spotřebovaný ve výrobě, a to tak, že se touto směnou nevytváří nový kapitál, ale že se nahrazuje starý kapitál — zkrátka, že se uchovává starý kapitál. Část důchodu, která se přeměňuje v nový kapitál, můžeme tedy v tomto zkoumání považovat za rovnou nule a dívat se na to tak, jako by všechny důchody kryly buď důchod, nebo spotřebovaný kapitál.

Celkový roční produkt se tedy rozděluje na dvě části: jedna část se spotřebovává jako důchod, druhá nahrazuje in natura spotřebovaný konstantní kapitál.

Důchod se směňuje za důchod, když například výrobci plátna směňují část z té části svého produktu, plátna, která představuje jejich zisky a mzdy, jejich důchod, za obilí, které představuje část zisků a ‖380| mezd zemědělce. Zde tedy máme směnu plátna za obilí, směnu dvou druhů zboží, jež vcházejí do individuální spotřeby, směnu důchodu ve formě plátna za důchod ve formě obilí.

Nejsou tu žádné potíže. Jsou-li spotřebitelné produkty vyrobeny v proporcích odpovídajících potřebám a jsou-li tudíž proporcionálně rozdělena i odpovídající množství společenské práce nutná k jejich výrobě ⟨což ovšem nikdy nebývá přesně; vždy tu jsou odchylky, disproporce, které se však samy sebou vyrovnávají, ale tak, že neustálý pohyb vyrovnávání sám předpokládá neustálou disproporci⟩, existuje důchod například ve formě plátna přesně v takovém množství, v jakém je ho jako spotřebního předmětu zapotřebí, tj. v takovém množství, v jakém se nahrazuje spotřebními předměty jiných výrobců. To, co spotřebuje výrobce plátna v obilí atd., spotřebuje rolník atd. v podobě plátna. Část jeho produktu představující důchod, část, kterou směňuje za jiné druhy zboží (spotřební předměty), směňují výrobci těchto jiných druhů zboží jako spotřební předmět. To, co sám spotřebuje v podobě jiného produktu, spotřebují jiní v podobě jeho produktu.

Mimochodem poznamenáváme: to, že se na určitý produkt nevynaloží více nutné pracovní doby, než je společensky nutné — tj. více doby, než je průměrně nutné k výrobě tohoto zboží — je výsledkem kapitalistické výroby, která dokonce minimum nutné pracovní doby neustále snižuje. K tomu je však třeba, aby vyráběla stále ve větším měřítku.

Stojí-li 1 loket plátna jen 1 hodinu a je-li to nutná pracovní doba, kterou společnost musí vynaložit k uspokojení své potřeby jednoho lokte plátna, pak z toho ještě nikterak nevyplývá, že vyrobí-li se 12 milionů loket, tj. vynaloží-li se 12 milionů pracovních hodin, čili, což je totéž, 1 milion pracovních dní, tj. zaměstná-li se tkaním plátna 1 milion dělníků, že společnost „nutně" musí vynaložit právě takovou část své pracovní doby na tkaní plátna. Je-li nutná pracovní doba dána, tzn. je-li dáno určité množství plátna, jež lze vyrobit za den, vzniká otázka, kolik takových pracovních dní je nutno použít na výrobu plátna. Pracovní doba, která se vynakládá na úhrn určitých produktů například za rok, rovná se určitému množství této užitné hodnoty, například 1 loktu plátna (dejme tomu, že se toto množství rovná 1 pracovnímu dni) násobenému počtem vůbec vynaložených pracovních dní. Celkové množství pracovní doby vynaložené v určitém výrobním odvětví může být vyšší nebo nižší,

než odpovídá správné proporci z celkové společenské práce, která je k disposici, ačkoli každá alikvotní část produktu obsahuje jen pracovní dobu nutnou k jejímu zhotovení, čili ačkoli každá alikvotní část vynaložené pracovní doby byla nutná k vytvoření alikvotní části celkového produktu, která jí odpovídá.

Z tohoto hlediska dostává nutná pracovní doba jiný smysl. Otázkou je, v jakých množstvích se sama nutná pracovní doba rozděluje do různých sfér výroby. Konkurence neustále reguluje toto rozdělování, stejně jako je neustále porušuje. Používá-li se v některém odvětví příliš velkého množství společenské pracovní doby, může být vyplacen jen takový ekvivalent, jako kdyby se používalo odpovídajícího množství. Celkový produkt — tj. hodnota celkového produktu — nerovná se tedy už pracovní době, která je v něm obsažena, ale rovná se pracovní době, které by se bylo proporcionálně použilo, kdyby byl celkový produkt dané sféry ve správném poměru k produkci jiných sfér. Avšak tou měrou, jak klesá cena celkového produktu pod jeho hodnotu, klesá i cena každé jeho alikvotní části. Bylo-li vyrobeno 6000 loket plátna místo 4000 loket a má-li 6000 loket hodnotu 12.000 šilinků, bude toto plátno prodáno za 8000 šilinků. Cena každého lokte bude $1^1/_3$ šilinku místo 2 šilinků, tj. o $^1/_3$ pod jeho hodnotou. Je to tedy totéž, jako kdyby se použilo k výrobě 1 lokte plátna o $^1/_3$ více pracovní doby, než bylo nutno. Při dané užitné hodnotě zboží ukazuje tedy pokles jeho ceny pod jeho hodnotu, že ačkoli na každou část produktu byla vynaložena jen společensky nutná pracovní doba ⟨předpokládá se tu, že výrobní podmínky zůstaly nezměněny⟩, že se na celé toto výrobní odvětví vydalo zbytečně mnoho celkové společenské práce, více, než bylo nutné.

Něco zcela jiného je pokles relativní hodnoty zboží v důsledku změněných ‖381| výrobních podmínek. Daný kus plátna, který je na trhu, stál 2 šilinky, což se rovná například 1 pracovnímu dnu. Může však být kdykoli reprodukován za 1 šilink. Protože hodnota je určována společensky nutnou pracovní dobou, a nikoli pracovní dobou, kterou potřebuje jednotlivý výrobce, rovná se den, který výrobce potřeboval k výrobě 1 lokte, už jen polovině společensky určeného dne. Pokles ceny lokte jeho plátna ze 2 šilinků na 1 šilink,

tj. pokles ceny lokte plátna pod hodnotu, kterou ho *stála*, svědčí pouze o změně ve výrobních podmínkách, tj. o změně samé nutné pracovní doby. Na druhé straně, kdyby se výrobní náklady plátna nezměnily, ale přitom by stouply výrobní náklady všech jiných předmětů kromě zlata, tj. peněžního materiálu, nebo třeba jen určitých předmětů, například pšenice, mědi atd., zkrátka předmětů, které nevcházejí do součástí plátna, rovnal by se 1 loket plátna 2 šilinkům jako dříve. Jeho *cena* by neklesla, klesla by však jeho relativní hodnota vyjádřená v pšenici, mědi atd.

*

Pokud jde o tu část důchodu (v některém výrobním odvětví, které vyrábí spotřebitelné zboží), která se spotřebovává v podobě důchodu některého jiného výrobního odvětví, lze říci, že poptávka se rovná jeho vlastní nabídce (pokud se vyrábí *ve správné proporci*). Je to totéž, jako kdyby každé výrobní odvětví samo spotřebovávalo tuto část svého důchodu. Je tu pouze formální metamorfosa zboží: $Z — P — Z'$. Plátno — peníze — pšenice.

Obě zboží, která se směňují, představují tu jen část nové práce přidané za rok. Za prvé je však jasné, že k této směně — při níž oba výrobci spotřebovávají ve zboží druhého výrobce tu část svého produktu, která představuje důchod — dochází jen v takových výrobních odvětvích, která vyrábějí spotřebitelné předměty, tj. předměty, které bezprostředně vcházejí do individuální spotřeby a na které se proto důchod může vydat jako důchod. Za druhé je právě tak jasné, že jedině pro *tuto část* směny produktů platí, že nabídka výrobce se rovná jeho poptávce po jiných produktech, které chce spotřebovat. Ve skutečnosti tu jde jen o prostou směnu zboží. Místo toho, aby si vyráběl životní prostředky sám, vyrábí životní prostředky pro jiného, a ten vyrábí životní prostředky pro něho. Nejde tu o poměr důchodu ke kapitálu. Důchod v jedné formě spotřebitelných předmětů se směňuje za důchod v jiné formě spotřebitelných předmětů, tj. ve skutečnosti se směňují spotřebitelné předměty za spotřebitelné předměty. Proces jejich směny není určován tím, že oba jsou důchody, nýbrž tím, že oba jsou spotřebi-

telné předměty. Okolnost, že jsou co do své formy důchody, tu nehraje vůbec žádnou úlohu. Tato okolnost se ovšem projevuje v užitné hodnotě vzájemně směňovaných druhů zboží, v tom, že oba druhy zboží vstupují do individuální spotřeby, což však opět neznamená nic jiného, než že jedna část spotřebitelných produktů se směňuje za jinou část spotřebitelných produktů.

Forma důchodu se může projevit nebo vystoupit do popředí jen tam, kde proti ní vystupuje forma kapitálu. Avšak i v tomto případě je nesprávné to, co tvrdí Say a jiní vulgární ekonomové, že totiž nemůže-li *A* prodat své plátno — tj. tu část svého plátna, kterou chce sám spotřebovat jako důchod —, nebo může-li je prodat jen pod cenou, je tomu tak jen proto, že *B*, *C* atd. vyrobili příliš málo pšenice, masa atd. Může to být proto, že tohoto zboží nevyrobili dost, ale může to také být proto, že *A* vyrobil příliš mnoho plátna. Neboť i když předpokládáme, že *B*, *C* atd. mají dost pšenice atd., aby koupili od *A* všechno plátno, přece jen je nekoupí, protože *spotřebují* jen určité množství plátna. Může to však být také proto, že *A* vyrobil víc plátna, než odpovídá té části jejich důchodu, která může být vůbec vydána na materiál k odívání, tedy absolutně, protože každý může vydat jako důchod jen určité množství svého produktu, a plátno, které vyrobil *A*, předpokládá větší důchod, než vůbec existuje. Je však směšné předpokládat, že tam, kde jde o směnu důchodu za důchod, předmětem poptávky není užitná hodnota produktu, nýbrž množství této užitné hodnoty, tedy opět zapomínat, že v *této* směně jde jen o uspokojování potřeb, a nikoli o množství, jak je tomu u směnné hodnoty.

Každý však chce mít raději hodně nějakého předmětu než málo. Má-li toto vyřešit potíž, pak je | 382 | absolutně nepochopitelné, proč výrobce plátna — místo aby směňoval plátno za jiné spotřební předměty a pak spousty těchto předmětů hromadil — to neudělá jednodušeji a nespotřebuje část svého důchodu v přebytečném plátně sám. Proč vůbec přeměňuje svůj důchod z formy plátna v jinou formu? Protože kromě toho, že potřebuje plátno, musí uspokojovat i jiné své potřeby. Proč spotřebovává sám jen určitou část plátna? Protože jen kvantitativně určitá část plátna má pro něho užitnou hodnotu. Totéž však platí o *B*, *C* atd. Prodává-li *B* víno,

C knihy a *D* zrcadla, spotřebuje možná přebytek svého důchodu raději ve svém vlastním produktu, ve víně, v knihách, v zrcadlech, a nikoli v plátně. Nelze tedy říci, že nemůže-li *A* svůj důchod existující ve formě plátna vůbec přeměnit (nebo nemůže-li ho přeměnit v souladu s jeho hodnotou) ve víno, v knihy, v zrcadla, že to s absolutní nutností znamená, že bylo vyrobeno málo vína, knih, zrcadel. Ještě směšnější by však bylo vydávat tuto směnu důchodu za důchod, tuto jednu část směny zboží za veškerou směnu zboží vůbec.

Jednu část produktu jsme tedy oddisponovali. Jedna část spotřebitelných produktů přechází z ruky do ruky mezi samými výrobci těchto spotřebitelných produktů. Každý z těchto výrobců spotřebovává část svého důchodu (zisku a mzdy) nikoli ve vlastním spotřebitelném produktu, nýbrž v spotřebitelném produktu jiného, a může to dělat jen potud, pokud jiný rovněž spotřebovává místo svého vlastního spotřebitelného produktu cizí spotřebitelný produkt. Je to totéž, jako kdyby každý spotřeboval tu část svého spotřebitelného produktu, která představuje jeho vlastní důchod.

Pokud pak jde o celý zbytek produktů, začínají tu složitější vztahy, a teprve zde vystupují směňované druhy zboží proti sobě jako důchod a kapitál, tedy nikoli jen jako důchod a důchod.

Především je nutno rozlišovat toto: Ve všech výrobních odvětvích představuje část celkového produktu důchod, tj. přidanou práci (během roku) — zisk a mzdu. ⟨Renta, úrok atd. jsou části zisku; příjem darmošlapů ve státních službách je částí zisku a mzdy; příjem jiných neproduktivních pracovníků je částí zisku a mzdy, kterou kupují za své neproduktivní práce, nezvětšuje tedy produkt existující v podobě zisku a mzdy, ale jen určuje, kolik z něho spotřebují neproduktivní pracovníci a kolik sami dělníci a kapitalisté.⟩ Avšak ta část produktu, která představuje důchod, může bezprostředně in natura vejít do důchodu, tj. může se co do své *užitné hodnoty* spotřebovat jako důchod, jen v některých výrobních odvětvích. Všechny produkty, které představují *pouze* výrobní prostředky, nemohou být spotřebovány jako důchod in natura, ve své bezprostřední formě, nýbrž jen jako *hodnota*. Tato hodnota se však musí spotřebovat v těch výrobních odvětvích, která vyrábějí

předměty bezprostřední spotřeby. Část výrobních prostředků může sloužit jako ten či onen předmět bezprostřední spotřeby, podle toho, jak se jich používá — např. kůň, vůz atd. Část předmětů bezprostřední spotřeby může sloužit jako výrobní prostředek — např. žito k výrobě žitné kořalky, pšenice k setí atd. Téměř všechny spotřební předměty se pak mohou znovu vrátit do výrobního procesu jako exkrementy spotřeby, např. opotřebované a poloshnilé plátěné hadry do výroby papíru. Nikdo však nevyrábí plátno proto, aby se ho použilo jako hadru na surovinu pro papír. Tuto formu dostává teprve poté, když produkt tkalcovské práce jako takový vešel do spotřeby. Teprve jako exkrement této spotřeby, jako zbytek a produkt procesu spotřeby může znovu vstoupit do nové sféry výroby jako výrobní prostředek. Tento případ sem tedy nepatří.

Existují tedy produkty, jejichž část představující důchod mohou jejich vlastní výrobci spotřebovat jen co do hodnoty, nikoli co do užitné hodnoty, takže chtějí-li tito výrobci spotřebovat tu část — například strojů —, která představuje mzdu a zisk, musí ji prodat, protože těmito stroji nemohou bezprostředně uspokojit žádnou individuální potřebu. Tyto produkty nemohou být spotřebovány ani výrobci jiných produktů, nemohou vejít do jejich individuální spotřeby, nemohou tedy tvořit část produktů, za které vydávají výrobci jiných produktů svůj důchod, protože to nedovoluje užitná hodnota těchto druhů zboží, která už svou povahou *vylučuje*, aby byly individuálně spotřebovány. Výrobci těchto nespotřebitelných produktů mohou tedy spotřebovat jen jejich *směnnou hodnotu*, tj. musí je nejdříve přeměnit v peníze a tyto peníze musí potom opět přeměnit ve spotřebitelné zboží. Komu však mají ‖ 383 | prodat tyto produkty? Výrobcům jiných individuálně nespotřebitelných produktů? Pak by pouze získali za jeden nespotřebitelný produkt jiný nespotřebitelný produkt. Předpokládáme však, že tato část produktů tvoří jejich důchod, že je prodávají proto, aby spotřebovali jejich hodnotu ve spotřebitelných produktech. Mohou je tedy prodat jen výrobcům individuálně spotřebitelných produktů.

Tato část směny zboží je směnou kapitálu jedné osoby za důchod jiné osoby neboli důchodu jedné osoby za kapitál jiné osoby. Pouze jedna část celkového produktu výrobce spotřebitelných produktů

představuje důchod; druhá část představuje konstantní kapitál. Tuto druhou část nemůže sám spotřebovat, ani ji nemůže směnit za spotřebitelné produkty jiných výrobců. Nemůže spotřebovat ani užitnou hodnotu této části produktu in natura, a nemůže spotřebovat ani její hodnotu tím, že by ji směnil za jiné spotřebitelné produkty. Naopak, musí ji opět přeměnit v naturální prvky svého konstantního kapitálu. Tuto část svého produktu musí *spotřebovat průmyslově*, tj. musí ji spotřebovat jako výrobní prostředek. Jeho produkt však může vejít vzhledem ke své užitné hodnotě pouze do individuální spotřeby; nemůže jej tedy in natura opět přeměnit v jeho vlastní prvky výroby. Jeho užitná hodnota vylučuje *průmyslovou spotřebu*. Může tedy průmyslově spotřebovat jen jeho *hodnotu*, a to tím, že jej prodá výrobcům zmíněných prvků výroby tohoto produktu. Tuto část svého výrobku nemůže spotřebovat ani in natura, ani nemůže spotřebovat její hodnotu tím, že jej smění za jiné individuálně spotřebitelné výrobky. Tato část jeho produktu nemůže vejít do jeho vlastního důchodu, stejně jako nemůže být nahrazena z důchodu výrobců jiných individuálně spotřebitelných produktů; to by bylo možné jen tehdy, kdyby svůj produkt směnil za jejich produkt, tj. kdyby *spotřeboval* hodnotu svého produktu, což se nemůže stát. Protože se však tato část jeho produktu, podobně jako druhá jeho část, kterou spotřebovává jako důchod, může vzhledem ke své užitné hodnotě spotřebovat jen jako důchod, musí vejít do individuální spotřeby a nemůže nahradit konstantní kapitál, musí tudíž vejít do důchodu výrobců nespotřebitelných produktů, musí se směnit za tu část jejich produktů, jejíž hodnotu mohou spotřebovat, čili která představuje jejich důchod.

Pozorujeme-li tuto směnu z hlediska každého jejího účastníka, představuje pro *A*, pro výrobce spotřebitelného produktu, přeměnu kapitálu v kapitál. *A* přeměňuje část svého celkového produktu, která se rovná hodnotě konstantního kapitálu v něm obsaženého, opět v naturální formu, v níž může působit jako konstantní kapitál. Jak před směnou, tak i po ní představuje tato část produktu co do své hodnoty jen konstantní kapitál. Naopak, pro *B*, pro výrobce nespotřebitelného produktu, představuje tato směna pouhou přeměnu důchodu z jedné formy v druhou. *B* přeměňuje část svého

celkového produktu, která představuje jeho důchod, tj. tu část celkového produktu, která představuje nově přidanou práci této sféry výroby (nutnou práci i nadpráci), nejdříve v takovou naturální formu, ve které ji může spotřebovat jako důchod. Před směnou i po směně představuje tato část produktu co do své hodnoty pouze jeho důchod.

Pozorujeme-li tento vztah z obou stran, vidíme, že *A* směňuje svůj konstantní kapitál za důchod *B* a *B* svůj důchod za konstantní kapitál *A*. Důchod *B* nahrazuje konstantní kapitál *A* a konstantní kapitál *A* nahrazuje důchod *B*.

Ve vlastní směně ⟨nepřihlížíme-li k tomu, co účastníci směny sledují⟩ vystupují proti sobě jen jednotlivé druhy zboží a probíhá prostá směna zboží; jednotlivé druhy zboží se k sobě vzájemně mají jen jako zboží a označení „důchod" a „kapitál" jsou jim lhostejná. Jen rozdílná ***užitná hodnota*** těchto druhů zboží ukazuje, že jeden druh slouží jen průmyslové spotřebě a druhý jen individuální spotřebě a že jen do ní může vejít. Různé upotřebení různých užitných hodnot různých druhů zboží je však věcí spotřeby, a procesu jejich směny jako zboží se netýká. Úplně jinak je tomu, když se přeměňuje kapitalistův kapitál ve mzdu a práce v kapitál. Zde proti sobě zboží nevystupují jako prostá zboží, nýbrž kapitál vystupuje jako kapitál. Ve směně, kterou právě zkoumáme, vystupují prodavač a kupec vůči sobě jen jako prodavač a kupec, jen jako prostí majitelé zboží.

Dále je jasné: každý produkt určený jen pro individuální spotřebu, čili každý produkt vcházející do individuální spotřeby — pokud do ní vchází — může být směněn jen za důchod. To, že nemůže být spotřebován průmyslově, právě dokazuje, že může být spotřebován jen jako důchod, tzn. jen individuálně. ⟨Jak jsme poznamenali výše, nepřihlížíme tu k přeměně zisku v kapitál.⟩

Předpokládejme, že *A* je výrobcem produktu, který lze spotřebovat jen individuálně, a že jeho důchod se rovná jedné třetině a jeho konstantní kapitál dvěma třetinám jeho celkového produktu. První třetinu spotřebuje podle předpokladu sám, přičemž je lhostejné, ‖384| zda ji spotřebuje in natura celou nebo jen zčásti, nebo zda ji vůbec nespotřebuje in natura, ale spotřebuje její hodnotu

v jiných spotřebních předmětech; v tomto posledním případě spotřebují pak prodavači těchto spotřebních předmětů svůj vlastní důchod v produktu *A*. Tu část spotřebitelného produktu, která představuje důchod jeho výrobců, spotřebují tedy tito výrobci buď bezprostředně, nebo nepřímo, a to tak, že si spotřebitelné produkty, které potřebují, vzájemně smění; při směně této části jde tedy o *směnu důchodu za důchod*. Je to totéž, jako kdyby *A* představoval výrobce všech spotřebitelných produktů. Jednu třetinu celkového množství těchto produktů, tj. alikvotní část, která představuje jeho důchod, spotřebuje sám. Tato část však představuje přesně to množství práce, které kategorie *A* během roku přidala ke svému konstantnímu kapitálu, a toto množství se rovná celkovému úhrnu mezd a zisků, které kategorie *A* během roku vyrobila.

Zbývající dvě třetiny celkového produktu kategorie *A* se rovnají hodnotě konstantního kapitálu; musí tedy být nahrazeny produktem roční práce kategorie *B*, která dodává produkty, které nelze individuálně spotřebovat a které vcházejí pouze do průmyslové spotřeby, tj. jako výrobní prostředky do výrobního procesu. Protože však tyto dvě třetiny celkového produktu *A* musí vejít stejně jako první třetina do individuální spotřeby, vyměňují si je výrobci kategorie *B* za tu část svého produktu, která představuje jejich důchod. Kategorie *A* tak smění konstantní část svého celkového produktu za produkty, které mají původní naturální formu této konstantní části, promění ji opět v nově vyrobené produkty kategorie *B*, ale kategorie *B* zaplatí jen tou částí svého produktu, která představuje její důchod, kterou však sama může spotřebovat jen v podobě produktů kategorie *A*. Ve skutečnosti zaplatí svou nově přidanou prací, jež se plně zračí v té části produktu *B*, která se směňuje za zbývající dvě třetiny produktu *A*. Celkový produkt *A* se tedy směňuje za důchod, čili vchází celý do individuální spotřeby. Na druhé straně (protože zde podle předpokladu nepřihlížíme k přeměně důchodu v kapitál, rovná se podle předpokladu nule) *celý důchod* společnosti se vydává na produkt *A*, protože výrobci *A* spotřebovávají svůj důchod v podobě produktů *A* a stejně tak i výrobci kategorie *B*. A kromě těchto kategorií žádná jiná neexistuje.

Produkt *A* se spotřebuje celý, přestože dvě třetiny z něho tvoří

konstantní kapitál a tyto dvě třetiny nemohou být spotřebovány výrobci *A*, ale musí být opět přeměněny v naturální formu svých prvků výroby. Celkový produkt *A* se rovná celkovému důchodu společnosti. Ale celkový důchod společnosti představuje souhrn pracovní doby, kterou společnost za rok přidala k existujícímu konstantnímu kapitálu. A tak ačkoli se celkový produkt *A* skládá jen z jedné třetiny z nově přidané práce a ze dvou třetin z minulé práce, kterou je třeba nahradit, může být celý koupen nově přidanou prací, protože $^2/_3$ této celkové roční práce se nemohou spotřebovat v jejích vlastních produktech, nýbrž musí se spotřebovat v produktech *A*. Produkt *A* se nahrazuje nově přidanou prací, jež je o dvě třetiny větší než nově přidaná práce, kterou sám obsahuje, protože tyto dvě třetiny představují práci přidanou v *B* a *B* může spotřebovat tyto dvě třetiny jen individuálně, v produktech *A*, podobně jako *A* může tyto dvě třetiny spotřebovat jen průmyslově, v produktech *B*. Celkový produkt *A* tudíž může být především úplně spotřebován jako důchod a zároveň může být nahrazen jeho konstantní kapitál. Nebo lépe, celkový produkt *A* se úplně spotřebuje jako důchod jen proto, že jeho dvě třetiny nahrazují výrobci konstantního kapitálu, kteří nemohou spotřebovat tu část svého produktu, která představuje jejich důchod, in natura, nýbrž musí ji spotřebovat v produktech *A*, tj. musí ji směnit za dvě třetiny *A*.

Tím jsme si vysvětlili, co se děje s posledními dvěma třetinami *A*.

Je jasné, že na věci nic nemění, existuje-li ještě třetí kategorie *C*, jejíž produkty se hodí jak k průmyslové, tak k individuální spotřebě; například žito může být potravou pro lidi nebo pící pro dobytek, nebo se ho může použít jako osiva či k pečení chleba; stejně je tomu i s vozy, koňmi, dobytkem atd. Pokud tyto produkty vcházejí do individuální spotřeby, musí je spotřebovat jako důchod jejich vlastní výrobci, ať už přímo nebo nepřímo, nebo výrobci (přímo nebo nepřímo) té části konstantního kapitálu, která je v nich obsažena. V tomto případě patří do kategorie *A*. Pokud nevcházejí do individuální spotřeby, patří do kategorie *B*.

Proces směny tohoto druhého druhu, kde se nesměňuje důchod za důchod, ale kapitál za důchod, a kde se celý konstantní kapitál musí nakonec přeměnit v důchod, tj. v nově přidanou práci, je

možno znázornit dvojím způsobem. Produktem *A* nechť je například plátno. Dvě třetiny plátna, které se rovnají konstantnímu kapitálu *A* (neboli jejich hodnota), platí přízi, stroje, pomocné materiály. Ale továrník vyrábějící přízi a továrník vyrábějící stroje ‖ 385 | mohou z tohoto produktu spotřebovat jen takové množství, jaké představuje jejich vlastní důchod. Továrník vyrábějící plátno platí celou cenu příze a strojů dvěma třetinami svého produktu. Tím tedy nahradil předlákovi a výrobci strojů celý jejich produkt, který vešel jako konstantní kapitál do plátna. Ale tento celkový produkt předláka a výrobce strojů se sám rovná konstantnímu kapitálu a důchodu; rovná se součtu dvou částí — práci, kterou přidal předlák a výrobce strojů, plus druhé části, která představuje hodnotu jejich vlastních výrobních prostředků, tj. u předláka hodnotu lnu, oleje, strojů, uhlí atd., a u výrobce strojů hodnotu uhlí, železa, strojů atd. Konstantní kapitál *A*, který se rovná dvěma třetinám plátna, nahradil tak celkový produkt předláka a výrobce strojů, jejich konstantní kapitál plus práci, kterou přidali, jejich kapitál plus jejich důchod. Ale předlák a výrobce strojů mohou spotřebovat v produktech *A* jen svůj důchod. Odečte-li se ze dvou třetin *A* ta část, která se rovná jejich důchodu, zůstává zbytek, kterým zaplatí své suroviny a stroje. Výrobci těchto surovin a těchto strojů však nemusí — jak jsme předpokládali — nahrazovat žádný konstantní kapitál. Z jejich produktu může vejít do produktu *A*, a tedy i do produktů, které jsou prostředky k výrobě *A*, jen tolik, kolik může *A* zaplatit. Dvěma třetinami svého produktu může však *A* zaplatit jen tolik, kolik může *B* koupit za svůj důchod, tj. tolik, kolik důchodu, nově přidané práce, představuje produkt, který *B* směňuje. Kdyby výrobci posledních prvků výroby *A* museli předlákovi [a výrobci strojů] prodávat takové množství svého produktu, které by představovalo část jejich vlastního konstantního kapitálu, představovalo by to víc než práci, kterou přidali k svému konstantnímu kapitálu, a nemohli by přijmout placení v *A*, protože by část tohoto produktu nemohli spotřebovat. Nastává tedy opačný případ.

Pojďme nyní opačným směrem. Předpokládejme, že všechno plátno se rovná 12 dnům. Produkt pěstitele lnu, výrobce železa atd. se rovná 4 dnům; tento produkt se prodá předlákovi a výrobci

strojů, kteří k němu přidají zase 4 dny; předlák a výrobce strojů jej prodají tkalci, který k němu přidá opět 4 dny. Třetinu svého produktu může tkadlec plátna spotřebovat sám; 8 dní mu nahrazuje jeho konstantní kapitál a platí produkt předláka a výrobce strojů; předlák a výrobce strojů mohou z 8 dnů spotřebovat 4 a zbývajícími 4 dny platí pěstiteli lnu atd., a nahrazují tak svůj konstantní kapitál; pěstitel lnu, výrobce železa atd. si mají 4 dny zpředmětněnými v plátně nahradit jen svou práci.

Ačkoli předpokládáme, že důchod je ve všech třech případech stejně velký (rovná se 4 dnům), přesto je jeho podíl v produktu těchto tří tříd výrobců, které se podílejí na výrobě produktu *A*, různý. U tkalce plátna představuje $^1/_3$ jeho produktu ($^1/_3$ z 12), u předláka a výrobce strojů se rovná $^1/_2$ jejich produktu ($^1/_2$ z 8), u pěstitele lnu se rovná jeho produktu, tj. 4 dnům. V poměru k celkovému produktu je však důchod všech těchto výrobců úplně stejný — rovná se $^1/_3$ z 12, tj. 4 dnům. U tkalce vystupuje však nově přidaná práce předláka, výrobce strojů a pěstitele lnu jako konstantní kapitál. U předláka a výrobce strojů vystupuje práce, kterou nově přidali oni sami a pěstitel lnu, jako celkový produkt a pracovní doba pěstitele lnu vystupuje jako konstantní kapitál. U pěstitele lnu tento zjev u konstantního kapitálu mizí. Proto může například předlák používat strojů a vůbec konstantního kapitálu v takovém poměru jako tkadlec. Například v poměru $^1/_3 : {}^2/_3$. Avšak za prvé musí být suma (celková suma) kapitálu použitého při předení menší než suma kapitálu použitého při tkaní, protože celkový produkt předení vchází do tkaní jako konstantní kapitál. Za druhé, jestliže u předláka je poměr rovněž $^1/_3 : {}^2/_3$, bude se jeho konstantní kapitál rovnat $^{16}/_3$ a jeho přidaná práce $^8/_3$; konstantní kapitál se pak bude rovnat $5^1/_3$ pracovního dne, přidaná práce $2^2/_3$ pracovního dne. V tomto případě by pak bylo obsaženo poměrně víc pracovních dnů v odvětví, které mu dodává len atd. Za nově přidanou pracovní dobu by zde proto musel zaplatit místo 4 dnů $5^1/_3$ dne.

Rozumí se samo sebou, že novou prací se musí nahradit jen ta část konstantního kapitálu kategorie *A*, která vchází do zhodnocovacího procesu *A*, tj. která se spotřebuje během pracovního procesu. Do zhodnocovacího procesu vcházejí plně suroviny, pomocné

materiály a opotřebování fixního kapitálu. Zbývající část fixního kapitálu do tohoto procesu nevchází, není ji tedy také třeba nahrazovat.

Značná část existujícího konstantního kapitálu — její velikost je určena poměrem fixního kapitálu k celkovému kapitálu — nemusí tedy být každoročně nahrazována novou prací. Proto i když masa [každoročně nahrazované hodnoty fixního kapitálu] může být (absolutně) velká, není velká v poměru k (ročnímu) produktu. *Celá tato část konstantního kapitálu* v kategoriích *A* a *B*, která spoluurčuje míru zisku (při dané nadhodnotě), nevchází jako určující prvek do běžné reprodukce fixního kapitálu. Čím větší je tato část v poměru k celkovému kapitálu, čím větší je měřítko, v němž se ve výrobě používá už existujícího fixního kapitálu, tím větší je *běžná masa reprodukce*, která jde na nahrazení opotřebovaného fixního kapitálu; ale tím relativně menší může být *proporcionální* masa reprodukce ve srovnání s celkovým kapitálem.

Dejme tomu, že reprodukční doba (průměrná) všech druhů fixního kapitálu je 10 let. | 386 | Předpokládáme-li, že různé druhy konstantního kapitálu vykonají obrat za 20, 17, 15, 12, 11, 10, 8, 6, 4, 3, 2, 1, $^4/_6$ a $^2/_6$ let (celkem 14 druhů), obrátil by se fixní kapitál *průměrně* za 10 let.[75]

Průměrně by se tedy měl fixní kapitál nahradit za 10 let. Kdyby veškerý fixní kapitál činil $^1/_{10}$ celkového kapitálu, tvořila by $^1/_{10}$ fixního kapitálu, která se musí každoročně nahrazovat, jen $^1/_{100}$ celkového kapitálu.

Tvoří-li fixní kapitál $^1/_3$ celkového kapitálu, je zapotřebí každoročně nahradit $^1/_{30}$ celkového kapitálu.

Srovnejme však nyní fixní kapitály o různé době reprodukce, například fixní kapitál, který potřebuje ke své reprodukci 20 let, v protikladu k fixnímu kapitálu, který ke své reprodukci potřebuje $^1/_3$ roku.

Z fixního kapitálu, který se reprodukuje za 20 let, je třeba ročně nahradit jen $^1/_{20}$. Tvoří-li tedy $^1/_2$ celkového kapitálu, je třeba každoročně nahradit jen $^1/_{40}$ celkového kapitálu, a tvoří-li dokonce $^4/_5$ celkového kapitálu, je třeba každoročně nahradit jen $^4/_{100} = ^1/_{25}$ celkového kapitálu. Naproti tomu tvoří-li fixní kapitál, který potře-

buje ke své reprodukci $^2/_6$ roku, tj. který se obrátí třikrát za rok, jen $^1/_{10}$ kapitálu, musí se tento fixní kapitál za rok nahradit třikrát; každoročně se musí nahradit $^3/_{10}$ kapitálu, tj. zhruba $^1/_3$ celkového kapitálu. Průměrně platí, že čím větší je fixní kapitál v poměru k celkovému kapitálu, tím větší je jeho *relativní* (ne absolutní) doba reprodukce, a čím je menší, tím menší je jeho *relativní* doba reprodukce. Při řemeslnické výrobě tvoří řemeslnické nářadí mnohem menší část kapitálu než stroje při strojní výrobě. Řemeslnické nářadí však nevydrží zdaleka tak dlouho jako stroje.

Ačkoli s růstem absolutní velikosti fixního kapitálu vzrůstá absolutní velikost jeho reprodukce — čili jeho opotřebování — proporcionální velikost jeho reprodukce většinou klesá, protože doba obratu fixního kapitálu, jeho trvanlivost, obvykle úměrně s jeho velikostí roste. To mezi jiným dokazuje, že množství práce, která reprodukuje stroje čili fixní kapitál, není naprosto úměrné práci, která původně vyrobila tyto stroje (při nezměněných výrobních podmínkách), protože nahradit se musí jen každoroční opotřebování. Vzrůstá-li produktivita práce, a to se v tomto odvětví děje nepřetržitě, pak se ještě víc zmenšuje množství práce, které je nutné k reprodukci této části konstantního kapitálu. Je ovšem nutno započítat i to, co je pro stroj každodenním spotřebním prostředkem (tyto jeho spotřební prostředky však nemají bezprostředně nic společného s prací, jíž se používá při vlastní výrobě stroje). Ale stroj, který potřebuje jen uhlí a trochu oleje nebo loje, je živ při nesrovnatelně přísnější dietě než dělník, a to nejen dělník, kterého nahrazuje, ale i dělník, který tento stroj zhotovuje.

*

Vyřídili jsme tedy produkt celé kategorie *A* i část produktu kategorie *B*. Produkt *A* se úplně spotřebuje: $^1/_3$ spotřebují jeho vlastní výrobci, $^2/_3$ výrobci *B*, kteří nemohou spotřebovat svůj vlastní důchod ve svém vlastním produktu. Dvě třetiny *A*, v nichž spotřebují výrobci *B* tu část hodnoty svého produktu, která představuje důchod, nahrazují zároveň výrobcům *A* jejich konstantní kapitál in natura, čili dodávají jim zboží, které *spotřebovávají průmyslově*.

Ale tím, že produkt A byl úplně spotřebován a že $^2/_3$ A byly nahrazeny produktem B jakožto konstantním kapitálem, byla také vyčerpána *celá* část produktu, která představuje práci nově přidanou během roku. Tato práce tedy nemůže koupit žádnou jinou část celkového produktu. Ve skutečnosti se celá práce přidaná během roku (nepřihlížíme ke kapitalisaci zisku) rovná *práci obsažené v A*. Neboť $^1/_3$ produktu A, kterou spotřebují jeho vlastní výrobci, představuje práci, kterou tito jeho výrobci během roku nově přidali k $^2/_3$ A, tvořícím konstantní kapitál kategorie A. Kromě této práce, kterou spotřebovali v podobě vlastního produktu, nevykonali žádnou jinou práci. A zbývající $^2/_3$ A, které se nahrazují produktem kategorie B a které spotřebovávají výrobci produktu B, představují celou pracovní dobu, kterou výrobci B přidali k svému vlastnímu konstantnímu kapitálu. Více práce nepřidali a více nemají co ‖ 387 | spotřebovat.

Produkt A představuje svou *užitnou hodnotou* celou část celkového ročního produktu, která každoročně vchází do individuální spotřeby. Svou *směnnou hodnotou* představuje celkové množství práce, které výrobci za rok nově přidali.

Ale po tom všem nám tu *zbývá* ještě třetí část celkového produktu, jejíž součásti nemohou při své směně představovat ani směnu důchodu za důchod, ani směnu kapitálu za důchod a naopak. Je to ta část produktů B, která představuje konstantní kapitál B. Tato část nevchází do důchodu B; nemůže být tudíž nahrazena produktem A a ani za něj nemůže být směněna, nemůže tudíž ani vejít jako součást do konstantního kapitálu A. Tato část se rovněž spotřebuje, spotřebuje se průmyslově, a to potud, pokud vchází nejen do pracovního procesu, ale i do zhodnocovacího procesu v kategorii B. Tato část musí tedy být nahrazena stejně jako všechny ostatní části celkového produktu *v tom poměru, v jakém tvoří součást celkového produktu*, a přitom musí být nahrazena in natura novými produkty téhož druhu. Na druhé straně se nenahrazuje žádnou novou prací. To proto, že celkové množství nově přidané práce se rovná pracovní době obsažené v produktu A, která se nahrazuje plně jen proto, že B spotřebovává svůj důchod ve dvou třetinách produktu A a směnou dodává A všechny výrobní prostředky, které se v A spotřebovávají

a musí tu být nahrazeny. Vždyť první třetina *A*, kterou spotřebovávají její vlastní výrobci, se skládá — pokud jde o směnnou hodnotu — jen z práce, kterou nově přidali sami její výrobci, a neobsahuje žádný konstantní kapitál.

Podívejme se nyní na tento zbytek.

Skládá se předně z konstantního kapitálu, který vchází do surovin, za druhé z konstantního kapitálu, který vchází do procesu vytváření fixního kapitálu, a za třetí z konstantního kapitálu, který vchází do pomocných materiálů.

Za prvé suroviny. Jejich konstantní kapitál se rozkládá předně na fixní kapitál, stroje, pracovní nástroje a stavby, a také na pomocné materiály, které jsou spotřebními prostředky použitých strojů. Pokud jde o bezprostředně spotřebitelné části surovin (jako je např. dobytek, obilí, hrozny atd.), nevzniká žádná potíž. Po této stránce patří do třídy *A*. Část konstantního kapitálu, která je v nich obsažena, vchází do $^2/_3$ konstantní části *A*, která se směňuje jako kapitál za bezprostředně nespotřebitelné produkty *B*, čili slouží k tomu, aby v ní třída *B* spotřebovala svůj důchod. Totéž platí všeobecně i o bezprostředně nespotřebitelných surovinách, pokud vcházejí in natura do spotřebitelného produktu, lhostejno, kolika mezistupni výrobních procesů přitom projdou. Část lnu, která se přeměňuje v přízi a později v plátno, vchází celá do spotřebitelného produktu.

Ale část těchto *organických surovin*, jako např. dřevo, len, konopí, kůže atd., vchází zčásti přímo do součástí samého fixního kapitálu a zčásti do jeho pomocných látek. Například ve formě oleje, loje atd.

Za druhé pak patří do konstantního kapitálu, který se vynakládá na výrobu surovin, *semena*. Rostlinné a živočišné látky se samy reprodukují. Rostliny rostou a živočichové se plodí. Semenem je třeba rozumět vlastní semeno, dále píci pro dobytek, která se ve formě hnojiva opět vrací půdě, plemenný skot atd. Tato velká část ročního produktu — nebo konstantní části ročního produktu — slouží bezprostředně sama sobě jako látka pro svou regeneraci, sama se reprodukuje.

Neorganické suroviny — kovy, kámen atd. Jejich hodnota se skládá jen ze dvou částí, protože zde odpadá semeno, které v zemědělství představuje surovinu. Jejich hodnota se skládá jen z přidané práce

a ze spotřebovaných strojů (včetně spotřebních prostředků strojů). Kromě té části produktu, která představuje nově přidanou práci a vstupuje proto do směny mezi B a $^2/_3$ A, není zde tedy zapotřebí nahrazovat nic jiného než opotřebování fixního kapitálu a jeho spotřební prostředky (jako uhlí, olej atd.). Tyto suroviny však tvoří hlavní součást konstantního kapitálu, fixního kapitálu (strojů, pracovních prostředků, staveb atd.). Neorganické suroviny nahrazují tudíž svůj konstantní kapitál in natura prostřednictvím směny [kapitálu za kapitál].

| 388 | *Za druhé fixní kapitál (stroje, stavby, pracovní nástroje, nejrůznější druhy nádob).*

Jejich konstantní kapitál se skládá: 1. z jejich surovin, kovů, kamene, organických surovin jako například dřeva, řemenů, lan atd. Tyto jejich suroviny tvoří jejich surovinový materiál (strojů, staveb atd.), ale stroje, stavby atd. samy zase vcházejí jako pracovní prostředky do procesu vytváření tohoto surovinového materiálu. Nahrazují se tedy in natura. Výrobce železa má nahradit stroj, výrobce stroje železo. V kamenolomu se opotřebovávají stroje, v tovární budově se zas opotřebovává stavební kámen atd. 2. *Opotřebování strojů vyrábějících stroje*, které samy musí být za určitou dobu nahrazeny novým produktem stejného druhu. Ale produkt stejného druhu může samozřejmě nahradit sám sebe. 3. *Spotřební prostředky stroje* (pomocné materiály). Stroje spotřebovávají uhlí, uhlí zase spotřebovává stroje atd. Ve formě nádob, rour, hadic atd. vcházejí stroje všeho druhu do výroby spotřebních prostředků strojů, jako například do výroby loje, mýdla, plynu (k osvětlování). I zde tedy vcházejí produkty těchto sfér vzájemně do konstantního kapitálu těchto sfér a tak se vzájemně nahrazují in natura.

Počítáme-li tažná zvířata mezi stroje, musí se u nich nahrazovat píce a za určitých podmínek i ustájení (budovy stájí). Ale vchází-li píce do výroby skotu, vchází skot do výroby píce.

Za třetí pomocné materiály. Část z nich, jako například olej, mýdlo, lůj, plyn atd., potřebují suroviny. Z druhé strany se ve formě hnojiv atd. zase zčásti vracejí do výrobního procesu těchto surovin. Uhlí je zapotřebí k výrobě plynu, ale plynové osvětlení se zase spotřebovává při výrobě uhlí. Jiné *pomocné materiály* se skládají jen

z přidané práce a fixního kapitálu (stroje, nádoby atd.). Uhlí musí nahradit opotřebování parních strojů použitých při své výrobě. Parní stroj však spotřebovává uhlí. Uhlí samo vchází do výrobních prostředků uhlí. Nahrazuje se tu tedy samo in natura. Doprava uhlí po železnici vchází do výrobních nákladů uhlí, ale uhlí zase samo vchází do výrobních nákladů lokomotivy.

Později bude třeba ještě něco dodat zvlášť o chemických továrnách, které všechny víceméně připravují pomocné materiály, jako suroviny pro nádoby (např. sklo, porcelán), jakož i předměty, které vcházejí přímo do spotřeby.

Všechna barviva jsou pomocnými materiály. Vcházejí však do produktu nejen svou hodnotou, jako například spálené uhlí do bavlny, ale reprodukují se ve formě produktu (v jeho barvách).

Pomocné materiály jsou buď *spotřebními prostředky strojů* — a zde buď palivem pro hnací stroje, nebo jsou prostředky, kterých se používá k snížení tření pracovních strojů, jako například lůj, mýdlo, olej atd. — nebo jsou pomocnými materiály pro stavby, jako tmel atd. Nebo jsou pomocnými materiály nutnými k tomu, aby výrobní proces vůbec mohl probíhat, jako například osvětlení, topení atd. (pak jsou pomocnými materiály, které potřebují sami dělníci, aby mohli pracovat).

Nebo to jsou *pomocné materiály*, které vcházejí do procesu vytváření suroviny, jako například všechna hnojiva a všechny chemické produkty spotřebované na suroviny.

Nebo to jsou *pomocné materiály*, které vcházejí do hotového produktu, jako například barvy, laky apod.

*

Výsledek je tedy tento:

A nahrazuje svůj vlastní konstantní kapitál, rovnající se dvěma třetinám produktu, směnou za část nespotřebitelných produktů *B*, která představuje důchod *B*, tj. práci nově přidanou během roku v kategorii *B*. *A* však nenahrazuje konstantní kapitál *B*. Kategorie *B* si musí sama nahradit tento konstantní kapitál in natura produkty téhož druhu. Nezbývá jí však žádná pracovní doba, aby je nahradila.

To proto, že všechna pracovní doba, kterou nově přidala, tvoří její důchod a je tedy representována tou částí produktu *B*, která vchází jako konstantní kapitál do *A*. Jak se tedy nahrazuje konstantní kapitál *B*?

Nahrazuje se zčásti *vlastní* (rostlinnou nebo živočišnou) *reprodukcí*, jak je tomu v celém zemědělství a dobytkářství; zčásti prostřednictvím *směny* částí jednoho konstantního kapitálu za části druhého konstantního kapitálu *in natura*, přičemž produkt jedné sféry vchází do druhé sféry jako surovina nebo výrobní prostředek a naopak, tedy tím, že produkty různých sfér výroby, ‖ 389 | různé druhy konstantního kapitálu, do sebe vzájemně vcházejí in natura jako podmínky výroby.

Výrobci nespotřebitelných produktů jsou výrobci konstantního kapitálu pro výrobce spotřebitelných produktů. Jejich produkty jim však zároveň vzájemně slouží jako prvky nebo faktory jejich vlastního konstantního kapitálu. To znamená, že vzájemně spotřebovávají svoje produkty *průmyslově*.

Celý produkt *A* se spotřebovává individuálně. To znamená i celý konstantní kapitál, který je v něm obsažen. Jednu třetinu spotřebovávají výrobci *A*, dvě třetiny výrobci nespotřebitelných produktů *B*. Konstantní kapitál *A* se nahrazuje produkty *B*, které tvoří důchod *B*. Je to vlastně jediná část konstantního kapitálu, která se nahrazuje *nově přidanou prací*, a nahrazuje se jí proto, že to množství produktů *B*, které představuje nově přidanou práci v kategorii *B*, nespotřebovává kategorie B, ale naopak, spotřebovává je průmyslově kategorie *A*, zatímco kategorie *B* individuálně spotřebovává $^2/_3$ *A*.

Dejme tomu, že *A* se rovná 3 pracovním dnům; jeho konstantní kapitál se tedy podle předpokladu rovná 2 pracovním dnům. *B* nahrazuje $^2/_3$ produktu *A*, dodává tedy nespotřebitelné produkty rovnající se 2 pracovním dnům. Nyní jsou spotřebovány 3 pracovní dny, 2 zůstávají. Jinými slovy 2 minulé pracovní dny v *A* jsou nahrazeny dvěma nově přidanými pracovními dny v *B*, to však jen proto, že 2 nově přidané pracovní dny v *B* spotřebovávají svou hodnotu v produktu *A*, a ne v samém produktu *B*.

Konstantní kapitál kategorie *B*, pokud vešel do celkového produktu *B*, musí být rovněž nahrazen *in natura* novými produkty

téhož druhu, tedy produkty nutnými pro *průmyslovou* spotřebu kategorie *B*. Nenahrazuje se však *novou* pracovní dobou, i když se nahrazuje *produkty* pracovní doby nově použité během roku.

Dejme tomu, že v celkovém produktu *B* tvoří celý konstantní kapitál $^2/_3$. Jestliže se tedy nově přidaná práce (rovnající se součtu mzdy a zisku) rovná 1, pak se minulá práce, která jí sloužila jako pracovní materiál a pracovní prostředek, rovná 2. Jak se nyní nahradí tyto 2? Poměr mezi konstantním a variabilním kapitálem může být uvnitř různých výrobních sfér kategorie *B* velmi rozdílný. Průměr je však podle předpokladu $^1/_3 : ^2/_3$ čili 1:2. Každý z výrobců kategorie *B* má pak před sebou $^2/_3$ svého produktu, například uhlí, železa, strojů, dobytka, pšenice (totiž tu část dobytka a pšenice, která nevchází do individuální spotřeby) atd., jejichž výrobní prvky musí být nahrazeny, čili opět přeměněny v naturální formu svých výrobních prvků. Avšak všechny tyto produkty samy opět vcházejí do průmyslové spotřeby. Pšenice je (jako semeno) přitom opět svou vlastní surovinou, část vyprodukovaného dobytka nahrazuje spotřebovaný dobytek, tj. samu sebe. V těchto výrobních sférách kategorie *B* (v zemědělství a v chovu dobytka) nahrazuje tedy tato část jejich produktu ve své vlastní naturální formě svůj vlastní konstantní kapitál. Část tohoto produktu nevstupuje tedy do oběhu (přinejmenším nemusí do něho vstupovat a může do něho vstoupit jen formálně). Jiné z těchto produktů, jako například len, konopí atd., uhlí, železo, dřevo, stroje, vstupují zčásti jako výrobní prostředky do své vlastní výroby, podobně jako semeno v zemědělství: uhlí do výroby uhlí, stroj do výroby stroje. Část produktu skládajícího se ze stroje a z uhlí — a to část z té části tohoto produktu, která představuje jeho konstantní kapitál — nahrazuje tedy sebe samu a mění jen své místo v procesu výroby. Z produktu se stává svým vlastním výrobním prostředkem.

Jiné části těchto i jiných produktů vcházejí do sebe navzájem jako prvky výroby: stroj do železa a dřeva, dřevo a železo do stroje, olej do stroje a stroj do oleje, uhlí do železa a železo (jako kolejová dráha atd.) do uhlí atd. Pokud se tedy $^2/_3$ těchto produktů kategorie *B* nenahrazují samy, tj. nevcházejí ve své naturální formě opět do své vlastní výroby — takže tedy část produktů *B* bezprostředně

spotřebovávají průmyslově jejich vlastní výrobci, podobně jako část produktů *A* bezprostředně individuálně spotřebovávají jejich vlastní výrobci —, potud se produkty výrobců kategorie *B* vzájemně nahrazují jako výrobní prostředky. Produkt výrobce *a* vchází do průmyslové spotřeby výrobce *b* a produkt výrobce *b* do průmyslové spotřeby výrobce *a*; anebo, oklikou — produkt výrobce *a* vchází do průmyslové spotřeby výrobce *b*, produkt výrobce *b* do průmyslové spotřeby výrobce *c* a produkt výrobce *c* do průmyslové spotřeby *a*. Tedy to, co se v jedné sféře výroby kategorie *B* spotřebuje jako konstantní kapitál, vyrobí se v jiné sféře výroby nově, a to, co se spotřebuje v této poslední sféře výroby, vyrobí se v první. To, co v jedné sféře přešlo z formy stroje a uhlí do formy železa, přešlo v jiné sféře z formy železa a uhlí do formy stroje atd.

| 390 | Je nutné, aby konstantní kapitál kategorie *B* byl nahrazen ve své naturální formě. Podíváme-li se na celkový produkt kategorie *B*, vidíme, že právě představuje celý konstantní kapitál ve všech jeho naturálních formách. A v těch případech, kdy produkt některé zvláštní sféry kategorie *B* nemůže nahradit in natura svůj vlastní konstantní kapitál, pak se tu všechno dostane opět na své místo koupí a prodejem, přechodem z rukou do rukou.

Dochází zde tedy k nahrazování konstantního kapitálu konstantním kapitálem; pokud se to neděje bezprostředně, bez směny, potud máme před sebou *směnu kapitálu za kapitál*, tj. — co do užitné hodnoty — směnu produktů za produkty, které navzájem vcházejí do svých vlastních výrobních procesů, takže každý z těchto produktů spotřebovávají průmyslově výrobci jiného produktu.

Tato část kapitálu se nerozkládá ani na zisk, ani na mzdu. Neobsahuje žádnou nově přidanou práci. Nesměňuje se za důchod. Spotřebitelé ji neplatí ani přímo, ani nepřímo. Zprostředkují-li toto vzájemné nahrazení kapitálů kupci (tedy kupecké kapitály) nebo ne, nic to na věci nemění.

Jsou-li však tyto produkty (stroje, železo, uhlí, dřevo atd., které se vzájemně nahrazují) novými produkty, produkty práce posledního roku — vždyť pšenice, které se používá jako semene, je právě tak produktem nové práce jako pšenice, která vstupuje do spotřeby —, jak je možno říci, že v těchto produktech není obsažena žádná nově

přidaná práce? A kromě toho, cožpak jejich forma nesvědčí velmi pádně o opaku? Není-li to vidět třeba na pšenici nebo dobytku, pak přece na stroji, na jeho formě, je znát práce, která jej přeměnila ze železa atd. ve stroj. Atd.

Tento problém už byl vyřešen dříve.* Není nutné zabývat se jím znovu.

⟨Tvrzení A[dama] Smitha, že obchod mezi „obchodníky" [dealers]** se musí rovnat obchodu mezi „obchodníky" a spotřebiteli (jimiž je třeba rozumět bezprostřední spotřebitele, nikoli průmyslové spotřebitele, které Smith počítá k „obchodníkům") je tedy nesprávné. Toto tvrzení se zakládá na jeho nesprávném předpokladu, podle kterého se celý produkt rozkládá v důchod a který ve skutečnosti znamená jen to, že část směny zboží, která se rovná směně mezi kapitálem a důchodem, se rovná celkové směně zboží. Stejně nesprávné jako tato these jsou i praktické vývody, které z ní dělá Tooke pro peněžní oběh (zejména pokud jde o poměr mezi peněžní masou obíhající mezi „obchodníky" a mezi peněžní masou obíhající mezi „obchodníky" a spotřebiteli).

Jako posledního „obchodníka", který vystupuje proti spotřebiteli, vezměme si kupce, který kupuje produkty A; tyto produkty se od něho odkoupí za důchod výrobců A, který se rovná $^1/_3\ A$, a za důchod výrobců B, který se rovná $^2/_3\ A$. Tyto důchody mu nahrazují jeho kupecký kapitál. Souhrn těchto důchodů musí krýt jeho kapitál. (Při výpočtu zisku, který na tom tento mizera má, je třeba počítat s tím, že část A si ponechá pro sebe a menší část A prodá za hodnotu celého A. Považujeme-li tohoto mizeru za nutného agenta výroby nebo za příživnického sybaritu, který se sem vetřel, nic to na věci nemění.) Tato směna mezi „obchodníkem" s produktem A a spotřebitelem produktu A kryje co do hodnoty směnu mezi „obchodníkem" s produktem A a všemi výrobci, kteří se účastnili výroby produktu A, tedy všechny vzájemné obchody mezi těmito výrobci.

Kupec kupuje plátno. Je to poslední obchod mezi jedním „obchodníkem" a jinými „obchodníky". Tkadlec plátna kupuje

* Viz str. 102—150 a 187—199 tohoto díla. *(Pozn. red.)*

** Viz str. 122 tohoto díla, kde je pojem „dealers" vysvětlen. *(Pozn. čes. red.)*

přízi, stroje, uhlí atd. Je to předposlední obchod mezi jedním „obchodníkem" a jinými „obchodníky". Přadlák kupuje len, stroje, uhlí atd. Je to obchod mezi jedním „obchodníkem" a jinými „obchodníky" provedený před předposledním obchodem. Pěstitel lnu a výrobce strojů kupují stroje, železo atd. atd. Ale obchody mezi výrobci lnu, strojů, železa, uhlí, k nimž dochází proto, aby se nahradil jejich konstantní kapitál, a hodnota těchto obchodů nevcházejí do obchodů, kterými prochází produkt *A*, ať už proto, aby se směnil důchod za důchod nebo důchod za konstantní kapitál. Tyto obchody — k nimž nedochází mezi výrobci *B* a výrobci *A*, nýbrž jen mezi výrobci *B* — nemusí kupec produktu *A* vůbec nahrazovat prodavači produktu *A*, stejně jako hodnota této části produktu *B* nevchází do hodnoty produktu *A*. Tyto obchody vyžadují rovněž peníze, jsou také zprostředkovány kupci. Ale část peněžního oběhu, která patří výhradně do této sféry, je úplně oddělena od peněžního oběhu mezi „obchodníky" a spotřebiteli.〉

‖391 | Zbývá ještě vyřešit dvě otázky:

1. Až dosud jsme při našem zkoumání pohlíželi na mzdu jako na důchod a nedělali jsme mezi ní a ziskem rozdíl. Nakolik zde přichází v úvahu to, že mzda vystupuje zároveň jako část kapitalistova oběžného kapitálu?

2. Dosud jsme předpokládali, že celý důchod se vydává jako důchod. Je třeba prozkoumat změnu, která nastane, když se část důchodu, zisku, kapitalisuje. To se vlastně kryje se zkoumáním procesu akumulace, nikoli však po jeho formální stránce. To, že se část produktu, která představuje nadhodnotu, opět přeměňuje zčásti ve mzdu a zčásti v konstantní kapitál, je prosté. Zde je třeba prozkoumat, jaký to má vliv na směnu zboží v rubrikách, které jsme dosud zkoumali a do nichž může být tato směna vzhledem k svým nositelům zařazena, zejména v rubrikách: směna důchodu za důchod, směna důchodu za kapitál a konečně směna kapitálu za kapitál.}

〈Toto intermezzo je tedy třeba v této historicko-kritické části dokončit, a to případ za případem.[76]〉

[11.] FERRIER [PROTEKCIONÁŘSKÝ RÁZ FERRIEROVY POLEMIKY PROTI SMITHOVĚ TEORII PRODUKTIVNÍ PRÁCE A AKUMULACE KAPITÁLU. ZMATEK V OTÁZCE AKUMULACE U SMITHA. VULGÁRNÍ PRVEK V SMITHOVĚ NÁZORU NA „PRODUKTIVNÍ PRACOVNÍKY"]

Ferrier (F[rançois] — L[ouis] — A[uguste]) *(celní podinspektor)*: „*Du gouvernement considéré dans ses rapports avec le commerce*", *Paris 1805* (hlavní zdroj, z něhož čerpal F[riedrich] List). Tento chlapík je chvalořečníkem *bonapartistického* prohibičního systému atd. Vládě (a tedy i státním úředníkům, těmto neproduktivním pracovníkům) přikládá fakticky velkou důležitost jakožto řídícímu orgánu, který zasahuje bezprostředně do výroby. Tento celník se proto velmi zlobí, že A[dam] Smith nazývá státní úředníky neproduktivními.

„Základem zásad *hospodárnosti národů vytyčených* Smithem je rozlišování mezi produktivní a neproduktivní prací..."

⟨Zejména proto, že si Smith přeje, aby se co možná největší část produktu vydávala jako kapitál, tj. směnou za produktivní práci, a co možná nejmenší část jako důchod, směnou za neproduktivní práci.⟩

„Toto rozlišování je ve své podstatě nesprávné. *Neexistuje žádná neproduktivní práce.*" (Str. 141.) „Existuje tedy hospodárnost a marnotratnost národů, ale národ je hospodárný nebo marnotratný jen ve svých vztazích k *jiným* národům, a otázka by se měla zkoumat z tohoto hlediska" (cit. dílo, str. 143).

Ukažme si hned, jak to souvisí s názory A[dama] Smitha, které Ferriera děsí.

„Existuje," říká Ferrier, „hospodárnost národů, ale velmi rozdílná od Smithova pojetí. Záleží v tom, aby se ze zahraničí kupovalo jen tolik produktů, kolik jich lze zaplatit vlastními produkty. Někdy záleží i v tom, úplně se jich zříci." (Cit. dílo, str. 174—175.)

⟨*A*[*dam*] *Smith* říká v knize I, kap. 6 (Garnierovo vydání, sv. I,

str. 108—109), na konci této kapitoly, kde pojednává o „součástech ceny zboží“:

„V civilisované zemi je jen *velmi málo druhů zboží, jehož směnná hodnota pochází pouze z práce*, neboť *k směnné hodnotě většiny zboží přispívá ve značné míře i renta a zisk, a proto i za roční produkt práce této země se bude moci vždycky koupit nebo ovládat mnohem větší množství práce, než kolik se ji muselo vynaložit na pěstování nebo zpracovávání a dopravu onoho výrobku na trh. Kdyby společnost používala každý rok veškeré práce, kterou si může každý rok koupit, množství práce by každým rokem značně vzrůstalo a její produkt by tak měl* v každém následujícím roce daleko větší hodnotu než v roce předchozím. Taková země, kde by *celý roční produkt* byl vynakládán pouze na vydržování pracujících, však není. Velkou část tohoto produktu spotřebují všude nepracující. A tak podle toho, v jakém poměru se celý tento produkt každoročně rozděluje mezi tyto dvě různé třídy lidí, jeho obvyklá neboli průměrná hodnota musí každým rokem buď vzrůstat, nebo klesat, anebo být rok co rok stejná.“ [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 73.]

V tomto místě, kde se Smith vlastně snaží rozluštit hádanku akumulace, je hodně zmatku.

Předně je tu opět nesprávný předpoklad, že „směnná hodnota“ ročního produktu práce, a tedy i „*roční produkt práce*“, se rozkládá na mzdy a zisky (včetně rent). K tomuto nesmyslu se nebudeme vracet. Poznamenáváme jen tolik: Masa ročního produktu — neboli fondu, zásoby zboží, která tvoří roční produkt práce — se z velké části ‖392| co do své naturální formy skládá z takových zboží, která mohou vejít jen do konstantního kapitálu jako jeho prvky ⟨suroviny, semena, stroje atd.⟩ a která mohou být spotřebována *jen* průmyslově. U těchto druhů zboží (a to je většina druhů zboží, které vcházejí do konstantního kapitálu) naznačuje už jejich ***užitná hodnota***, že se nehodí k individuální spotřebě a že se tedy za ně nemůže vydat důchod, ať už je to mzda, zisk nebo renta. Část surovin (pokud jí není zapotřebí k reprodukci samých surovin nebo nevchází do fixního kapitálu buď jako pomocný materiál, nebo jako přímá součást) dostane sice později spotřebitelnou formu, ale teprve prací běžného roku. Jako produkt práce minulého roku netvoří ani tyto suroviny část důchodu. Pouze spotřebitelná část produktu může být spotřebována, vejít do individuální spotřeby a tvořit tedy důchod. Dokonce i určitá část spotřebitelného produktu nemůže být spotřebována, nemá-li se tím znemožnit reprodukce. Tedy dokonce

i ze spotřebitelné části zboží odpadá část, která musí být *spotřebována průmyslově*, tj. která musí sloužit jako pracovní materiál, semena atd., a nemůže sloužit jako životní prostředky, ať už pro dělníky nebo pro kapitalisty. Tuto část produktu je tedy třeba ze Smithova výpočtu předem odečíst, nebo spíš k němu připočítat. Zůstává-li *produktivita práce nezměněna*, zůstává každoročně nezměněna i ta část *produktu*, která se nerozkládá na důchod — ovšem, jen pokud se při nezměněné produktivitě práce vynakládá stejné množství pracovní doby jako předtím.

Předpokládáme-li, že se každoročně vynakládá *větší množství* práce než dříve, musíme prozkoumat, jak je tomu v tomto případě s konstantním kapitálem. Jedno je nesporné: k tomu, aby se mohlo vynaložit větší množství práce, nestačí mít k disposici *větší množství práce*, ani *zaplatit toto větší množství*, tj. vydat víc prostředků na mzdu, nýbrž musí tu být pracovní prostředky — suroviny a fixní kapitál —, které by mohly pohltit toto větší množství práce. Až objasním body, které rozebírá A[dam] Smith, bude tedy ještě nutné objasnit tento bod.

Tedy ještě jednou první větu:

„V civilisované zemi je jen velmi málo druhů zboží, jehož směnná hodnota *pochází pouze z práce*, neboť k směnné hodnotě většiny zboží *přispívají ve značné míře i renta a zisk*, a proto i *za roční produkt práce této země* se bude moci vždycky *koupit nebo ovládat* mnohem větší *množství práce*, než *kolik se jí vynaložilo na pěstování* nebo zpracování a dopravu *onoho výrobku* na trh" (jinými slovy: aby byl vyroben).

Zde se zjevně pletou dohromady různé věci. Do směnné hodnoty celkového ročního produktu nevchází jen *živá práce*, jen živá práce vynaložená během daného roku, ale i minulá práce, produkt práce minulých let. Nejen práce v živé formě, ale i práce v zpředmětněné formě. Směnná hodnota produktu se rovná úhrnu pracovní doby, která je v něm obsažena, přičemž část této pracovní doby se skládá z živé a část ze zpředmětněné práce.

Předpokládejme, že živá práce se má k zpředmětněné práci jako $^1/_3 : {}^2/_3$ čili 1:2. Hodnota celého produktu se pak rovná 3, z čehož 2 jsou zpředmětněnou pracovní dobou a 1 živou. *Hodnota* celého produktu může tedy koupit víc živé práce, než je v něm obsaženo,

vycházíme-li z předpokladu, že zpředmětněná práce a živá práce se vzájemně směňují jako ekvivalenty, že určité množství předmětné práce velí jen takovému množství živé práce, jaké samo představuje. Produkt se tedy rovná 3 pracovním dnům, živá pracovní doba, která je v něm obsažena, se však rovná 1 pracovnímu dni. Jeden den živé práce stačil k tomu, aby byl produkt vyroben (ve skutečnosti jen k tomu, aby jeho prvkům byla dána poslední forma). Obsaženy jsou v něm však 3 pracovní dny. Kdyby se tedy celý směnil za živou pracovní dobu a kdyby se upotřebil jen k tomu, aby „koupil a ovládl" určité množství živé práce, mohl by ovládnout, koupit 3 pracovní dny.

To však A[dam] Smith zřejmě nemá na mysli; takový předpoklad by mu také nebyl k ničemu. On se domnívá, že velká část směnné hodnoty produktu se nerozkládá (místo výrazu „rozkládat se" používá Smith ještě jiného, *nesprávného* výrazu, který vznikl z onoho zmatení pojmů, jímž jsme se zabývali už výše*) na mzdu za práci, nýbrž na zisky a renty, čili, jak bychom řekli pro zjednodušení, na zisky. Jinými slovy: Ta část hodnoty produktu, která se rovná práci přidané během posledního roku — tedy ve skutečnosti ta část produktu, která je ve vlastním slova smyslu produktem práce posledního roku — za prvé platí dělníky a za druhé vchází do kapitalistova důchodu, do jeho spotřebního fondu. Celá tato část celkového produktu vzniká z práce, a to výhradně z práce; skládá se však ze zaplacené a nezaplacené práce. Mzdy se rovnají úhrnu zaplacené práce, zisky ‖ 393 | se rovnají úhrnu nezaplacené práce. Kdyby tudíž byl celý tento produkt vydán na mzdy, mohl by samozřejmě uvést do pohybu větší množství práce, než je množství práce, jejímž produktem je sám; přitom poměr větší pracovní doby, která může být produktem uvedena do pohybu, k tomu množství pracovní doby, které je obsaženo v samém produktu, bude záviset přesně na poměru, v jakém je pracovní den rozdělen na zaplacenou a nezaplacenou pracovní dobu.

Dejme tomu, že poměr mezi zaplacenou a nezaplacenou pracovní dobou je takový, že dělník produkuje nebo reprodukuje svou mzdu za

* Viz str. 92—93 tohoto díla. *(Pozn. red.)*

6 hodin, tj. za půl pracovního dne. Zbývajících 6 hodin, čili půl pracovního dne, tvoří pak nadbytečnou pracovní dobu. Tak například z produktu, který by obsahoval 100 pracovních dnů [nově přidané práce] rovnajících se 50 librám št. (kdyby se pracovní den rovnal 10 šilinkům, 100 pracovních dnů by se rovnalo 1000 šilinkům čili 50 librám št.), tvořilo by 25 liber št. mzdu a 25 liber št. zisk (rentu). 25 librami št. rovnajícími se 50 pracovním dnům by se zaplatilo 100 dělníků, kteří by právě polovinu své pracovní doby pracovali zdarma čili pro své zaměstnavatele. Kdyby tedy byl na mzdy vydán celý produkt (100 pracovních dní), mohlo by se 50 librami št. uvést do pohybu 200 dělníků, z nichž by každý dostával jako mzdu stejně jako dříve 5 šilinků čili polovinu produktu své práce. Produkt těchto dělníků by se rovnal 100 librám št. (tzn. že 200 pracovních dnů by se rovnalo 2000 šilinkům čili 100 librám št.), čímž by se mohlo uvést do pohybu 400 dělníků (každý dělník by dostal 5 šilinků, tj. 400 dělníků 2000 šilinků), jejichž produkt by se rovnal 200 librám št. atd.

A to má na mysli A[dam] Smith, když říká, že „roční produkt práce" bude vždy stačit, aby „koupil a ovládl mnohem větší množství práce", než bylo použito k výrobě produktu. (Kdyby se každému dělníkovi zaplatilo za celý produkt jeho práce, tj. kdyby se mu zaplatilo za 100 pracovních dnů 50 liber št., mohlo by těchto 50 liber št. uvést do pohybu jen 100 pracovních dní.) V témž smyslu říká Smith dále:

„Kdyby společnost používala každý rok veškeré práce, kterou si může každý rok koupit, množství práce by každým rokem vzrůstalo a její produkt by tak měl v každém následujícím roce daleko větší hodnotu než v roce předchozím."

Část tohoto produktu však spotřebují vlastníci zisku a renty, část jejich příživníci. Proto ta část produktu, která může být opět vydána na práci (produktivní), je určována tou částí produktu, kterou nespotřebují sami kapitalisté, vlastníci renty a jejich příživníci (kteří jsou zároveň neproduktivními pracovníky).

Ale přece je tu vždy určitý nový fond (nový fond mezd) k tomu, aby produktem práce minulého roku uvedl v letošním roce do pohybu větší počet dělníků. A protože hodnota ročního produktu je

určována množstvím vynaložené pracovní doby, bude hodnota ročního produktu každoročně stoupat.

Nebylo by samozřejmě k ničemu, kdybychom měli takový fond k tomu, aby „*koupil* a *ovládl* mnohem větší množství práce" než v minulém roce, kdyby „mnohem větší množství práce" nebylo na trhu. Nic mi nepomůže, mám-li víc peněz ke koupi nějakého zboží, když není tohoto zboží víc na trhu. Předpokládejme, že z 50 liber št. se vezme suma, která uvede do pohybu místo dřívějších 100 dělníků (kteří dostali 25 liber št.) nikoli 200, nýbrž jen 150 dělníků, zatímco kapitalisté sami spotřebují nikoli 25 liber št., nýbrž jen $12^1/_2$ libry št. V tomto případě by poskytlo 150 dělníků (kteří dostali $37^1/_2$ libry št.) 150 pracovních dnů, které se rovnají 1500 šilinkům čili 75 librám št. Kdyby však bylo k disposici stejně jako dříve jen 100 dělníků, dostalo by těchto 100 dělníků jako mzdu místo dřívějších 25 liber št. $37^1/_2$ libry št., ale jejich produkt by byl stejně jako dříve jen 50 liber št. Důchod kapitalistů by tedy poklesl z 25 liber št. na $12^1/_2$ libry št., protože mzda by se zvýšila o 50%. A[dam] Smith však ví, že vzrůstající množství práce bude k disposici. Zčásti tomu tak bude v důsledku každoročního přírůstku obyvatelstva (který má být podle Smitha zahrnut už v dřívější mzdě), zčásti dík nezaměstnaným pauperům, polozaměstnaným dělníkům atd. Potom dík mase neproduktivních pracovníků, kteří mohou být jiným použitím nadvýrobku zčásti přeměněni v *produktivní* dělníky. Konečně může totéž množství dělníků dodávat *větší množství* práce. A je přece jedno, platím-li 125 dělníkům místo 100 dělníkům, nebo pracuje-li 100 dělníků místo 12 pracovních hodin 15 pracovních hodin denně.

Ostatně to, že se vzrůstem produktivního kapitálu neboli se vzrůstem té části ročního produktu, která je určena k reprodukci, musí ve stejném poměru vzrůstat i *používaná práce* (živá práce, část kapitálu vydávaná na mzdu), je Smithův omyl; tento jeho omyl těsně souvisí s jeho názorem, že celý produkt se rozkládá na důchod.

‖394 | Především tedy Smith tvrdí, že existuje fond spotřebitelných životních prostředků, který může v tomto roce „koupit a ovládat" větší množství práce než v minulém roce, že je tu více práce

a zároveň více životních prostředků pro tuto práci. Nyní se musíme podívat, jak se toto dodatečné množství práce realisuje.〉

Kdyby se A[dam] Smith zcela vědomě a důsledně přidržoval toho rozboru nadhodnoty, jehož se v podstatě dobral a podle kterého se nadhodnota vytváří jedině směnou kapitálu za námezdní práci, vyplynulo by z toho, že produktivní práce je jen taková práce, která se směňuje za kapitál, ale v žádném případě taková práce, která se směňuje za důchod jako takový. Aby se důchod mohl směnit za produktivní práci, musí se dříve přeměnit v kapitál.

Protože však Smith zároveň vychází z jednostranné tradiční představy, že produktivní práce je taková práce, která vůbec bezprostředně vyrábí materiální bohatství, a s touto představou kombinuje své rozlišování, pokud se zakládá na směně mezi kapitálem a prací nebo mezi důchodem a prací, jsou u něho možné tyto definice: Ten druh práce, za který se směňuje kapitál, je vždy produktivní (vždy vytváří materiální bohatství atd.). Práce, za kterou se směňuje důchod, může být produktivní nebo neproduktivní, ale člověk, který vydává svůj důchod, uvádí obvykle raději do pohybu přímo neproduktivní práci než práci produktivní. Vidíme, jak A[dam] Smith tímto směšováním obou svých definic svou hlavní definici velmi zeslabuje a zplošťuje.

Že A[dam] Smith nechápe fixování práce jako čistě zevní fixování, ukazuje tento citát, kde mezi různými součástmi fixního kapitálu vypočítává:

„4. Získané užitečné dovednosti všech obyvatelů neboli příslušníků společnosti. Získání takovýchto schopností přináší vždy skutečné výdaje na vydržování toho, kdo si je má osvojit, po dobu jeho školní výchovy, učení nebo studia; tyto výdaje jsou tedy kapitálem, který jako by byl fixován a ztělesněn v jeho osobě. Takové schopnosti jsou částí nejen jeho vlastního bohatství, ale i částí bohatství společnosti, k níž náleží. Na zdokonalenou zručnost pracovníka lze pohlížet podobně jako na stroj nebo nástroj, který usnadňuje a zkracuje práci a který, i když znamená jistý výdaj, splatí tento výdaj ještě se ziskem." (Cit. dílo, sv. II, kap. I, str. 204—205.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 271.]

Podivný vznik akumulace a její nezbytnost:

„V onom prvotním stavu společnosti, kdy ještě není dělba práce, kdy se ještě velmi málo směňuje a kdy každý si dělá všechno sám, *není třeba hromadit předem nějakou zásobu, která by byla základem hospodaření společnosti*" (tj. za předpokladu,

že není společnost). „Každý se snaží uspokojovat své běžné potřeby, když na něho dolehnou, svou vlastní prací. Má-li hlad, jde do lesa na lov atd." (Cit. dílo, sv. II, str. 191 — 192.) (Kniha II, *úvod.*) „Avšak jakmile se jednou v celé společnosti zavede dělba práce, může člověk produktem své vlastní práce uspokojit jen nepatrnou část svých běžných potřeb. Převážnou většinu těchto potřeb uspokojuje z *produktu práce jiných lidí*, jejž si kupuje za produkt své vlastní práce, neboli, což je totéž, za cenu produktu své vlastní práce. Tuto *koupi* může však provést teprve tehdy, když má čas, *aby produkt své práce* nejen *dokončil*, ale i *prodal*." [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 265.]

(Ani v prvním případě nemohl zajíce sníst dřív, než ho zabil, a nemohl ho zabít dřív, než si vyrobil klasický „luk" nebo něco podobného. Jediné, co se v druhém případě zdá být nové, není tedy nutnost nějakých zásob jídla, nýbrž „čas, *aby* produkt své práce... *prodal*".)

„Aby tedy měl z čeho žít a aby měl odkud brát suroviny a nástroje pro svou práci, alespoň dokud výrobek nedokončí a neprodá, musí mít předem *nahromaděny dostatečné zásoby různého zboží*. Tkadlec *se nemůže plně věnovat* své zvláštní práci, nemá-li *on sám nebo někdo jiný* předem nahromaděnu *zásobu*, dost velkou, aby ho živila a aby mu poskytovala surovinu a nástroje k jeho práci do té doby, než nejen dokončí, ale i prodá své sukno. Je jasné, že tyto zásoby musí být *nahromaděny dříve*, než začne a dokončí svou práci... Je v povaze věci, že *akumulace kapitálu je nutnou podmínkou dělby práce*." (Cit. dílo, str. 192—193.) [Srov. čes. vyd., sv.I, str. 265.]

(Na druhé straně se zdá, že podle toho, co tvrdil v úvodu, nedochází před dělbou práce k žádné akumulaci kapitálu, právě tak jako před akumulací kapitálu nedochází k žádné dělbě práce.)

Smith pokračuje:

„Práci lze dále dělit jen v té míře, v jaké rostou předem akumulované kapitály. S pokračující dělbou práce *se nesmírně zvyšuje množství surovin, které dokáže zpracovat týž počet lidí*; a protože se pracovní úkony každého pracovníka stále více zjednodušují, vynalézají se všelijaké nové stroje, které tyto úkony usnadňují a || 395 | zkracují. Má-li být při pokračující dělbě práce trvale zaměstnán týž počet pracovníků, tu je nutné *nahromadit* předem *stejné množství potravin, ale větší množství surovin a nástrojů*, než jaké bylo za stavu méně pokročilého." (Cit. dílo, str. 193—194.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 265—266.] „*Předchozí akumulace kapitálů* je tedy nejen nutná k tomuto ohromnému zvyšování produktivity práce, ale už sama k němu přirozeně vede. *Ten, kdo používá svého kapitálu k vydržování práce*, chce jistě, aby se za něj vykonalo co největší množství práce. Snaží se tedy jednak rozdělit co nejlépe práci mezi své pracovníky a jednak je vybavit nejlepšími stroji,

jaké jen může vynalézt nebo koupit. Jeho možnosti v obou těchto směrech odpovídají zpravidla velikosti jeho kapitálu, neboli počtu lidí, které může zaměstnávat. *V každé zemi vzrůstá* tedy *množství práce úměrně* nejen *s kapitálem*, který ji zaměstnává, ale *vzrůstá-li kapitál, vykoná pak* totéž *množství práce daleko větší kus díla*." (Cit. dílo, str. 194—195.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 266.]

A[dam] Smith pojednává o předmětech, které už jsou ve fondu spotřeby, zcela tak jako o produktivní a neproduktivní práci. Například:

„Sám o sobě nepřispívá obytný dům k důchodu svého obyvatele ničím; a ačkoli mu bezesporu přináší ohromný užitek, má se to s jeho užitečností tak jako s užitečností jeho šatstva a domácího zařízení, které jsou mu také velmi užitečné, ale přesto neznamenají složku jeho příjmů, nýbrž složku jeho vydání" (cit. dílo, sv. II, str. 201—202). [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 269.] Naproti tomu k fixnímu kapitálu patří „všechny budovy, které slouží užitečnému účelu a které opatřují důchod nejen svému majiteli, který je pronajímá za nájemné, ale i tomu, kdo jich používá a platí za ně ono nájemné; jde o krámy, skladiště, dílny a rolnické usedlosti se všemi hospodářskými staveními, jako stájemi, sýpkami apod. Jsou určitým druhem pracovních prostředků." (Cit. dílo, sv. II, str. 203—204.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 270.]

„Na všechna taková zdokonalení strojů, která způsobují, že týž počet dělníků dokáže se stroji méně nákladnými a jednoduššími, než jaké byly dříve, vykonat stejnou práci, se vždycky hledí jako na zdokonalení pro každou společnost prospěšná. Jisté množství surovin a práce určitého množství dělníků, jichž bylo dříve třeba k opatření a k obsluze složitějších a nákladnějších strojů, dá se potom použít ke zvýšení onoho množství práce, pro kterou ony stroje byly zhotoveny." (Cit. dílo, sv. II, str. 216—217.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 277.]

„Výdaje na udržování *fixního kapitálu*... je nutno od čistého důchodu společnosti odečíst" (cit. dílo, sv. II, str. 218). [Srov. čes. vyd., tamtéž.] „Každá úspora ve výdajích na udržování *fixního kapitálu*, kterou se nezmenšuje produktivní síla práce, nutně zvyšuje fond, který uvádí výrobu do pohybu, a tím zvyšuje i roční produkt půdy a práce, tento reálný důchod každé společnosti" (cit. dílo, sv. II, str. 226—227). [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 281.]

Hotové peníze vypuzené do ciziny bankovkami, papírovými penězi vůbec — vydávají-li se, aby „koupily zahraniční zboží pro tuzemskou spotřebu" — kupují buď luxusní výrobky, jako cizí vína, hedvábí atd., zkrátka „takové zboží, které je určeno pro spotřebu *zahalečů*, kteří nic nevyrábějí... nebo... se za ně mohou nakupovat *další zásoby surovin, nástrojů a potravin, aby bylo čím živit a zaměstnávat jistý počet nových pracovitých lidí, kteří znovu vytvoří hodnotu toho, co za rok spotřebují a k tomu ještě zisk*" (cit. dílo, sv. II, str. 231—232). [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 283—284.]

První způsob použití, říká Smith, podporuje marnotratnost, „zvyšuje výdaje

a spotřebu, přičemž nevede k zvýšení výroby nebo k vytvoření nějakého stálého fondu ke krytí těchto výdajů a je v každém směru škodlivý pro společnost" (cit. dílo, sv. II, str. 232). Naproti tomu ,,používá-li se [zlata a stříbra] druhým způsobem, podporuje se tím podnikání; a ačkoli se tím zvyšuje spotřeba společnosti, je tu stálý fond, který tuto spotřebu kryje, neboť *spotřebitelé vytvářejí celou hodnotu toho, co za rok spotřebují, a k tomu ještě zisk*" (cit. dílo, sv. II, str. 232). [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 284.]

,,Množství produktivní práce, jež se dá zaměstnat nějakým kapitálem, musí se zřejmě rovnat počtu dělníků, jimž může opatřit suroviny, nástroje a obživu, přiměřené povaze jejich práce" (cit. dílo, sv. II, str. 235). [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 285.]

| 396 | V *kn. II, kap. 3* (cit. dílo, sv. II, str. 314 a násl.) čteme:

,,Pracovníky produktivní i neproduktivní, a i ty, kdož vůbec nepracují, všechny, jedny jako druhé, živí roční produkt půdy a práce v zemi. Tento produkt... musí mít nutně jisté meze. Podle toho, jaké jeho části se v tom kterém roce použije k vydržování neproduktivních pracovníků, zbude více nebo méně na pracovníky produktivní a podle toho bude také v příštím roce větší nebo menší produkt...

Ačkoli je celoroční produkt půdy a práce v každé zemi... konec konců určen k tomu, aby uspokojoval spotřebu jeho obyvatel a aby jim poskytoval důchod, rozpadne se *hned*, jakmile opustí půdu nebo ruce produktivních pracovníků, sám od sebe na dvě části. Jedna z těchto částí, a to mnohdy část větší, je v prvé řadě určena *k nahrazení kapitálu čili k obnovení zásob potravin, surovin* a *hotových výrobků*, jež byly z kapitálu vzaty; druhá část je určena k tomu, aby vytvořila důchod buď jako zisk z kapitálu majiteli tohoto kapitálu, nebo někomu jinému jako renta z jeho půdy...

Té části ročního produktu a práce té které země, která nahrazuje kapitál, používá se bezprostředně jen k vydržování práce produktivní. Platí se z ní mzda jedině za práci produktivní. Z té části, která je bezprostředně určena k tomu, aby poskytovala důchod... lze vydržovat pracovníky jak produktivní, tak neproduktivní...

Pracovníci neproduktivní a lidé, kteří vůbec nepracují, žijí vesměs *z důchodu*, a to buď z té části ročního produktu, která je určena původně k tomu, aby pro některé soukromníky byla důchodem, ať už jako pozemková renta nebo zisk z kapitálu, nebo z té části ročního produktu, která sice byla původně určena k tomu, aby nahradila kapitál a vydržovala pouze pracovníky produktivní, které však tito produktivní pracovníci, jakmile se dostane do jejich rukou, mohou po zaplacení svého živobytí zcela využít k vydržování pracovníků ať už produktivních nebo neproduktivních. Tak si může i obyčejný dělník, je-li jeho mzda vysoká..., držet služebníka pro osobní služby, nebo se může jít třeba podívat i do divadla nebo na loutkové představení a přispět tak svým dílem na vydržování jedné třídy neproduktivních pracovníků. Nebo konečně může platit i některé

daně a pomáhat tak vydržovat zase jinou třídu..., která je stejně neproduktivní. Ale ani částečka ročního produktu půdy určeného původně k nahrazení kapitálu nejde nikdy na vydržování neproduktivních pracovníků, dokud neuvede do pohybu veškerou produktivní práci... Dělník si musí mzdu nejdřív svou prací plně vydělat, než si může dovolit třeba jen nepatrnou její část vydat na neproduktivní práci... Pozemková renta a zisk z kapitálu jsou... všude hlavními zdroji, z nichž čerpají neproduktivní pracovníci své živobytí... Každý z těchto důchodů může stejně dobře vydržovat produktivní i neproduktivní pracovníky... Zdá se však, že větší zalíbení nacházejí v těch druhých...

Poměr mezi pracovníky produktivními a neproduktivními záleží v každé zemi hlavně na poměru mezi onou částí ročního produktu, která, jakmile opustí půdu nebo vyjde z rukou produktivních pracovníků, je určena k tomu, aby nahradila kapitál, a onou částí, která je určena k tomu, aby byla důchodem, ať už jako renta nebo jako zisk. Tento poměr je v zemích bohatých zcela jiný než v zemích chudých." [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 319—321.]

Smith pak srovnává situaci, která je v „bohatých evropských zemích", kde je „velmi značná, často převážná část produktu půdy *určena k tomu, aby zámožnému a samostatnému pachtýři nahradila kapitál*", s „panstvím feudálního řádu", kdy „k nahrazení kapitálu, jehož se používalo v zemědělství, stačila nepatrná část produktu". [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 321.]

Stejně je tomu i s obchodem a manufakturami. Nyní se v nich používá velkých kapitálů, dříve zcela nepatrných, které však

„vynášely hodně velký zisk. Úroková sazba nebyla nikde menší než 10 procent, a zisk musel být takový, aby z něho bylo možno tento vysoký úrok platit. Ve vyspělejších zemích Evropy není dnes úrok nikde vyšší než 6 procent a v nejvyspělejších zemích činí dokonce 4, 3, ba i 2 procenta. Ona část důchodů obyvatelstva, která má zdroj v zisku z kapitálu, je sice v bohatých zemích vždy mnohem větší, než v zemích chudých, ale je to proto, že je tam mnohem větší kapitál; v poměru ke kapitálu je však zisk zpravidla mnohem menší.

Část ročního produktu, která je — jakmile opustí půdu nebo vyjde z rukou produktivních pracovníků — určena k tomu, aby nahradila kapitál || 397 |, je tedy v bohatých zemích nejen mnohem větší než v zemích chudých, ale je tam i v mnohem příznivějším poměru k části, která je bezprostředně určena k tomu, aby byla důchodem, ať už jako renta nebo jako zisk. Fondy určené k vydržování produktivních pracovníků jsou v zemích bohatých nejen větší než v zemích chudých, ale jsou v mnohem příznivějším poměru k fondům, kterých lze sice použít k vydržování pracovníků jak produktivních, tak neproduktivních, ale které se zpravidla přednostně vydávají na vydržování pracovníků neproduktivních." [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 322—323.]

(Smith se dopouští té chyby, že ztotožňuje velikost produktivního kapitálu *s velikostí té jeho části*, která je určena k vydržování produk-

tivní práce. Je to však dáno tím, že vlastně zná jen počáteční stadium velkého průmyslu.)

„Poměr mezi těmito fondy udává nutně v každé zemi celkový charakter obyvatelstva po té stránce, jak je pracovité nebo zahálčivé." Tak například říká: „V průmyslových městech, kde nižším třídám dává živobytí použitý kapitál, jsou lidé těchto tříd většinou pracovití, prostí a spořiví, jak je tomu v městech anglických a holandských. Ale v sídelních městech, která žijí hlavně z toho, že jsou trvale nebo přechodně sídlem dvora, a ve kterých nižší vrstvy žijí z vydávaných důchodů, jsou tito lidé většinou leniví, prostopášní a chudí, jako v Římě, ve Versailles atd...

Poměr mezi pracovitostí a zahálčivostí řídí se tedy všude poměrem mezi velikostí kapitálu a velikostí důchodu: Všude tam, kde má převahu kapitál, vládne pracovitost; všude tam, kde má převahu důchod, vládne zahálčivost. *Každé zvětšení nebo zmenšení kapitálu* způsobuje tedy přirozené zvětšení nebo zmenšení skutečného množství vykonávané práce, počtu produktivních pracovníků, a v důsledku toho zvyšuje nebo snižuje i směnnou hodnotu ročního produktu půdy a práce v zemi, bohatství a skutečný důchod všech obyvatel země...

Co se za rok ušetří, spotřebuje se stejně pravidelně jako to, co se za rok utratí, a také téměř za stejnou dobu; spotřebuje to však jiná třída lidí. „První část důchodu spotřebují služebníci, darmožrouti atd., kteří za to, co spotřebují, nic nedávají." Druhou část spotřebují „dělníci, kteří znovu vytvářejí hodnotu své roční spotřeby a ještě i zisk... Spotřeba je tu stejná, avšak spotřebitelé jsou různí." [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 323—325.]

Odtud pak Smithovo kázání (další v cit. díle, sv. II, kn. II, kap. 3, str. 328–329 a násl.) o spořivém člověku, který svými ročními úsporami zřizuje vlastně jakousi veřejnou dílnu pro další počet produktivních pracovníků,

„a tak zřizuje na věčné časy jakýsi fond, který bude živit příslušný počet produktivních pracovníků", zatímco marnotratník „zmenšuje fondy určené k zaměstnávání produktivní práce... Kdyby se však množství potravin a šatstva, které" (v důsledku marnotratníkovy marnotratnosti) „spotřebovali pracovníci neproduktivní, rozdělilo mezi dělníky produktivní, ti by *znovu vytvořili* plnou hodnotu toho, co spotřebovali, *a k tomu ještě zisk*." [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 325—326.]

Závěrem tohoto moralisování je, že se obojí (spořivost a marnotratnost) mezi jednotlivci vyrovnává, že ve skutečnosti vítězí „rozum".

„Velké národy nezchudnou nikdy tím, že rozhazuje a špatně hospodaří jednotlivec, často však chudnou tím, že rozhazuje a špatně hospodaří vláda. Všechen

nebo téměř všechen důchod společnosti vynakládá se ve většině zemí na vydržování neproduktivních pracovníků." Sem patří příslušníci dvora, duchovenstva, loďstva, armády, „kteří v dobách míru nic nevyrábějí a za války nezískávají nic, co by stačilo nahradit výdaje na jejich vydržování třeba jen po dobu války. *Lidé tohoto druhu sami nic nevyrábějí; žijí tedy všichni z produktu práce jiných.* Zvětší-li se tudíž jejich počet přes nezbytnou míru, mohou v některém roce spotřebovat z tohoto produktu tak velký díl, že nezbude dost pro produktivní pracovníky, kteří by jej měli v příštím roce znovu vytvořit." [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 329.]

V kap. 4, kn. II Smith píše:

„Tím, že každým dnem rostou fondy určené k vydržování produktivní práce, poptávka po produktivní práci každým dnem stoupá. Dělníci si nacházejí || 398 | zaměstnání snadno, ale majitelům kapitálu se těžko hledají dělníci, které by mohli zaměstnat. Konkurence kapitalistů zvyšuje mzdy a snižuje zisk z kapitálu." (Cit. dílo, sv. II, str. 359.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 339.]

V *kap. 5, kn. II* (str. 369 násl., sv. II), „*Různé použití kapitálu*", Smith rozděluje kapitály podle toho, kolik zaměstnávají produktivní práce a jak tudíž zvyšují „směnnou hodnotu" ročního produktu. Na prvním místě uvádí *zemědělství.* Potom *manufakturu.* Potom *obchod* — a konečně *maloobchod.* Toto je pořadí, které Smith stanoví podle toho, kolik produktivní práce uvádějí tato odvětví do pohybu. Máme zde i zcela novou definici „produktivních pracovníků".

„Lidé, jejichž kapitálů se používá některým z oněch čtyř způsobů, jsou sami *produktivními pracovníky.* Jejich práce, je-li správně řízena, fixuje se a realisuje se v předmětu nebo v prodejném zboží, na něž je vynakládána, a zpravidla zvyšuje jeho cenu alespoň o hodnotu toho, co je stojí jejich vlastní živobytí a jejich vlastní spotřeba." (Cit. dílo, str. 374.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 346.]

(Vcelku vyvozuje jejich produktivitu z toho, že uvádějí do pohybu produktivní práci.)

O *pachtýři* říká:

„Žádný kapitál stejné velikosti neuvádí do pohybu větší množství *produktivní práce* než kapitál pachtýře. *Produktivními pracovníky* jsou nejen jeho čeledínové, ale i *jeho hospodářská a tažná zvířata.*" [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 347.]

Nakonec je tedy i vůl produktivním pracovníkem.

[12.] HRABĚ LAUDERDALE [APOLOGETICKÝ NÁZOR NA VLÁDNOUCÍ TŘÍDY JAKO NA PŘEDSTAVITELE NEJDŮLEŽITĚJŠÍCH DRUHŮ PRODUKTIVNÍ PRÁCE]

Lauderdale (Earl of): „*An Inquiry into the Nature and Origin of Public Wealth* etc.", [Edinburgh and] London 1804. (Francouzský překlad: „*Recherches sur la nature et l'origine de la richesse publique* etc. par *Lagentie de Lavaïsse*", Paris 1808.)

Lauderdalovo apologetické zdůvodnění zisku budeme zkoumat až později, ve třetím oddílu[77]. Podle tohoto apologetického názoru vzniká zisk ze samých kapitálů, protože „*nahrazují*" práci. Kapitály jsou placeny za to, že vykonávají práce, které by jinak musel vykonávat člověk sám nebo které by bez nich vůbec nemohl vykonávat.

„Teď chápeme, že zisk z kapitálů pochází vždy buď z toho, že nahrazují část práce, kterou by jinak musel člověk konat svýma rukama, nebo z toho, že vykonávají takovou část práce, která přesahuje osobní síly člověka a kterou by člověk nemohl sám vykonat" (francouzský překlad, str. 119).

Pan „hrabě" je velkým nepřítelem Smithova učení o akumulaci a úsporách. Rovněž i Smithova rozlišování mezi *produktivními* a *neproduktivními pracovníky*; podle něho je i to, co Smith nazývá „produktivními silami práce", jen „produktivní silou kapitálu". Přímo popírá výklad nadhodnoty, který podává Smith, a to z tohoto důvodu:

„Kdyby toto pojetí zisku z kapitálu bylo rigorosně správné, vyplývalo by z toho, že zisk není původním zdrojem bohatství, ale jen odvozeným; kapitál by pak nebylo možno považovat za jeden ze zdrojů bohatství, protože zisk z něho by byl jen přemístěním důchodu z dělníkovy kapsy do kapsy kapitalistovy" (cit. dílo, str. 116—117).

Za těchto předpokladů je jasné, že i ve své polemice proti Smithovi se chytá toho, co je nejplošší. Tak říká:

„Táž práce tedy může být produktivní nebo neproduktivní, podle toho, jak se později upotřebí předmět, na který byla použita. Jestliže mi například můj kuchař udělá dort, který na místě sním, je neproduktivním pracovníkem a jeho činnost je neplodnou prací, protože jeho služba zmizí stejně rychle, jak byla provedena.

Jestliže se však táž práce provádí v cukrářově krámě, stává se tím prací produktivní." (Cit. dílo, str. 110.)

(Patent tu však má *Garnier*, protože jeho vydání Smithovy práce s poznámkami vyšlo roku 1802, tj. dva roky před Lauderdalovou prací.)

„Toto neobvyklé rozlišování, které se zakládá jen na trvání služeb, zařazuje mezi neproduktivní pracovníky lidi, kteří plní nejdůležitější funkce ve společnosti. Panovník, služebníci náboženství, soudci, obránci státu, všichni tito lidé, nevyjímaje ani ty, jejichž zručnost... udržuje zdraví občanů nebo jim dává vzdělání — všichni tito lidé se považují za neproduktivní pracovníky" (cit. dílo, str. 110—111) (čili, jak je uvádí A[dam] Smith [v Garnierově překladu, sv. II] kn. II, kap. 3, str. 313, v tomto hezkém pořadí: „Kněží, právníci, lékaři a různí spisovatelé a učenci, jakož i herci, šaškové, hudebníci, operní zpěváci, tanečníci atd.").

„Chce-li někdo považovat za základ bohatství směnnou hodnotu, není třeba pouštět se do dlouhých úvah, abychom ukázali mylnost tohoto učení. Nic || 399 | nedokazuje jeho nesprávnost lépe, než úcta, jakou lidé těmto službám prokazují, soudě podle ceny, kterou za ně platí." ([Lauderdale], cit. dílo, str. 111.)

Dále: „práce manufakturního dělníka se fixuje a zpředmětňuje v nějakém prodejném produktu... Ani *práce sluhy*, ani práce oběžného kapitálu ⟨pod tímto výrazem tu Lauderdale rozumí *peníze*⟩ netvoří ovšem akumulaci, fond, který by bylo možno převádět z ruky do ruky za určitou hodnotu. Zisk, který poskytují, pochází stejně tak z toho, že *ušetří práci* svému *pánovi* nebo majiteli. Jejich výsledky jsou si tak podobné, že když někdo považuje jednu z těchto prací za neproduktivní, musí mít stejný názor i o druhé" ⟨a hned za tím cituje Smitha, kn. II, kap. 2^{78}⟩. (Lauderdale, cit. dílo, str. 144—145.)

*

Měli bychom tedy řadu: Ferrier, Garnier, Lauderdale, Ganilh. Poslední frázi o „*úspoře práce*" si zvlášť oblíbil *Tocqueville*.

[13. SAYOVA KONCEPCE „NEMATERIÁLNÍCH PRODUKTŮ". OSPRAVEDLŇOVÁNÍ NEZADRŽITELNÉHO RŮSTU NEPRODUKTIVNÍ PRÁCE]

Po Garnierovi vyšlo „*Traité d'économie politique*" nudného J[eana]-B[aptisty] Saye. Vytýká Smithovi, že „*výsledky* těchto činností [tj. činnosti lékaře, hudebníka, herce atd.] odmítá nazývat *produkty*. Práci, které se věnují, nazývá prací *neproduktivní*" (3. vydání, sv. I, str. 117).

Smith vůbec nepopírá, že tyto činnosti produkují určitý „výsledek", určitý „produkt". Dokonce se výslovně zmiňuje o „bezpečnosti, klidu a obraně státu" jako o „výsledku práce za tento rok" (služebníků státu) (*Smith*, sv. II, Garnierovo vyd., kn. II, kap. 3, str. 313). [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 319.]

Pokud jde o Saye, přidržuje se vedlejší Smithovy definice, že tyto „služby" a jejich „produkt zanikají zpravidla v tom okamžiku, kdy jsou vykonány, v tom okamžiku, kdy jsou produkovány" (Smith, tamtéž).

Pan Say nazývá tyto spotřebované „služby" nebo jejich produkty, výsledky — zkrátka jejich užitnou hodnotu — „nemateriálními produkty, čili hodnotami, jež se spotřebovávají v okamžiku jejich výroby". Nenazývá pracovníky, kteří vykonávají takovéto služby, „neproduktivními", nýbrž nazývá je pracovníky „produkujícími nemateriální produkty". Dává jim jiné pojmenování. Dále však prohlašuje,

„že neslouží k tomu, aby zvětšovaly kapitál národa" (sv. I, str. 119). „Národ, v němž je mnoho hudebníků, kněží a úředníků, může se skvěle bavit, může se dobře vyznat ve věcech náboženství a může být výborně spravován. Tím to však také končí. Jeho kapitál by však veškerou prací těchto snaživých lidí nijak přímo nevzrůstal, protože jejich produkty se hned spotřebují, jakmile se vytvoří." (Cit. dílo, str. 119.)

Pan Say prohlašuje tedy tyto práce za *neproduktivní* v tom nejomezenějším smithovském smyslu slova. Současně si však chce přivlastnit Garnierův „pokrok". Vynalézá proto pro neproduktivní práce nové pojmenování. V tom je jeho zvláštní originalita, produktivita a objevitelský svéráz. Přitom se svou obvyklou logikou opět sám sebe vyvrací. Říká:

„Nelze souhlasit s názorem pana Garniera, který vyvozuje z toho, že práce lékařů, právníků a jiných podobných osob je produktivní, takový závěr, že zvětšovat tyto práce je pro národ stejně výhodné, jako zvětšovat jakékoli jiné práce" (cit. dílo, str. 120).

A proč s tím nelze souhlasit, když jedna práce je stejně produktivní jako druhá a zvětšování produktivní práce vůbec je „pro národ výhodné"? Proč není stejně výhodné zvětšovat tento druh práce jako

kterýkoli jiný? Protože — odpovídá Say se svou charakteristickou hlubokomyslností — vůbec není výhodné zvětšovat jakoukoli produktivní práci nad potřebu této práce. Pak má však Garnier pravdu. Pak je stejně výhodné — tzn. stejně nevýhodné — zvětšovat množství toho či onoho druhu práce nad určitou míru.

„Je tomu úplně stejně," pokračuje Say, „jako u fysické práce, kdyby se jí vynakládalo na produkt více, než je nutné k jeho zhotovení."

(Na výrobu stolu se nemá vynaložit více truhlářské práce, než je nutné k výrobě stolu. Rovněž na správku nemocného těla se nemá vynaložit více práce, než je nutné k jeho vyléčení. Právníci a lékaři mají tudíž vynakládat jen nutnou práci na vytvoření svých „nemateriálních produktů".)

„Produktivní práce, která vyrábí nemateriální produkty, je *jako každá jiná práce* produktivní jen potud, pokud zvětšuje užitečnost a tím hodnotu" (tj. užitnou hodnotu, jenže Say směšuje užitečnost se směnnou hodnotou) „produktu; překročí-li tuto hranici, je úplně neproduktivní prací." (Cit. dílo, str. 120.)

Sayova logika je tedy takováto:

Pro národ *není tak užitečné* zvětšovat počet „výrobců nemateriálních produktů" jako zvětšovat počet výrobců materiálních produktů. *Důkaz*: je absolutně neužitečné zvětšovat počet výrobců jakéhokoli produktu, ať materiálního nebo nemateriálního, nad hranici potřeby. *Proto* je užitečnější zvyšovat počet neužitečných výrobců materiálních produktů než počet neužitečných výrobců nemateriálních produktů. Ani v jednom ani v druhém případě z toho nevyplývá, že je neužitečné zvyšovat počet těchto výrobců vůbec, nýbrž jen to, že je neužitečné zvyšovat počet výrobců určitého druhu produktu v příslušném odvětví.

Materiálních produktů se podle Saye nikdy nemůže |400| vyrobit příliš mnoho, stejně jako produktů nemateriálních. Avšak variatio delectat [změna těší]. Proto je třeba vyrábět v obou odvětvích produkty různého druhu. Kromě toho pan Say poučuje: „Váznutí odbytu některých produktů vyplývá z nedostatku některých jiných produktů."

Tedy nikdy nemůže být vyrobeno příliš mnoho stolů, ale nejvýš jen málo, řekněme, misek, které by bylo možno dát na tyto stoly. Zvýší-li se příliš počet lékařů, chyba není v tom, že jejich služeb je

nadbytek, nýbrž nejspíše v tom, že služeb jiných výrobců nemateriálních produktů, například kurtizán (viz cit. dílo, str. 123, kde se staví vedle sebe práce nosičů břemen, kurtizán atd. a kde se Say opovažuje tvrdit, že „učební doba" kurtizány se „redukuje na nulu"), je příliš málo.

Nakonec se tu kloní miska vah na stranu „neproduktivních pracovníků". Za daných výrobních podmínek je přesně známo, kolik dělníků je třeba k výrobě jednoho stolu, jak velké musí být množství práce určitého druhu, aby se zhotovil určitý produkt. Jinak je tomu u mnohých nemateriálních produktů. Zde je množství práce, jehož je zapotřebí k dosažení určitého výsledku, stejně nejisté jako sám výsledek. Dvaceti duchovním se snad společně podaří obrátit hříšníka na víru, což se nepodařilo jednomu; šest lékařů, poradí-li se spolu, snad najde lék, který jeden nenachází. Kolegium soudců snad produkuje více spravedlnosti než jediný soudce, který kontroluje jen sám sebe. Kolika vojáků je třeba k obraně země, kolika policistů k udržení pořádku v zemi, kolika úředníků, aby byla dobře „spravována" atd. — to všechno jsou problematické věci a velmi často se o nich například v anglických parlamentech diskutuje, ačkoli se v Anglii velmi přesně ví, kolik přadlácké práce je třeba k výrobě 1000 liber příze. Pokud jde o jiné „produktivní" pracovníky tohoto druhu, už v samém jejich pojmu je zahrnuto, že užitečnost, kterou poskytují, závisí jedině na jejich počtu, záleží jedině na jejich množství. Tak je tomu například s lokaji, kteří mají být svědectvím bohatství a vznešenosti svých pánů. Čím víc jich je, tím větší je efekt, který mají „produkovat". Pan Say zůstává tedy při tom, že „neproduktivních pracovníků" nemůže být nikdy příliš mnoho. |400|

[14.] HRABĚ DESTUTT DE TRACY [VULGÁRNÍ KONCEPCE PŮVODU ZISKU. „PRŮMYSLOVÍ KAPITALISTÉ" JSOU PROHLAŠOVÁNI ZA JEDINĚ PRODUKTIVNÍ PRACOVNÍKY]

|400| *Le comte Destutt de Tracy. „Éléments d'idéologie", IVe et V^e parties. Traité de la volonté et de ses effets. Paris 1826* (první vydání vyšlo roku 1815).

„Každá užitečná práce je skutečně produktivní, a celá pracující třída společnosti si bez rozdílu zasluhuje název *produktivní*" (str. 87).

Avšak v této produktivní třídě rozlišuje „pracující třídu, která *bezprostředně vyrábí* celé naše bohatství" (str. 88), tj. to, co Smith nazývá produktivními dělníky.

Naproti tomu *sterilní* třída se skládá z boháčů, kteří spotřebovávají svou pozemkovou nebo peněžní rentu. Je to „zahálčivá třída".

„Skutečná *sterilní* třída je třída zahalečů, kteří nedělají nic, než že žijí, jak se říká, *vznešeným* životem z produktu práce, která byla vykonána před nimi, z produktů, které jsou buď realisovány v pozemkovém majetku, který propachtovávají, tj. *pronajímají* některému pracovníkovi, nebo které se skládají z peněz nebo věcí, jež půjčují za odměnu, což je rovněž *pronájmem*. Jsou to skuteční trubci v úlu (fruges consumere nati*)" (str. 87). Tito zahaleči „mohou utrácet jedině svůj *důchod*. Sáhnou-li na svůj kapitál, || 401 | nic jej nenahradí; jejich spotřeba se na krátkou dobu nadměrně zvýší, a pak navždy přestane". (Str. 237.)

„Tento *důchod* není ničím jiným... než srážkou z produktů činnosti pracujících občanů" (str. 236).

Jak je tomu nyní s pracovníky, které tito „zahaleči" přímo zaměstnávají? Pokud zahaleči spotřebovávají zboží, nespotřebovávají přímo práci, nýbrž produkty produktivních pracovníků. Jde tu tedy o pracovníky, za jejichž práci zahaleči vydávají přímo svůj důchod, tj. o pracovníky, kteří dostávají svou mzdu přímo z důchodu a nikoli z kapitálu.

„Protože lidé, jimž patří" (důchod), „jsou zahaleči, je jasné, že neřídí *žádnou produktivní práci*. Všichni pracovníci, kteří jsou jimi placeni, mají jediné určení, a to opatřovat jim požitky. Tyto požitky jsou nepochybně různého druhu... Výdaje celé této třídy... živí početné obyvatelstvo, jemuž umožňují existenci, jehož práce je však naprosto sterilní... Některé z těchto výdajů mohou být více nebo méně užitečné, jako například stavba domu, meliorace pozemků. To jsou však výjimky, jimiž se na přechodnou dobu stávají vedoucími produktivní práce. Nepřihlížíme-li k těmto nepatrným výjimkám, je celá spotřeba kapitalistů tohoto druhu z hlediska reprodukce v každém směru čistou ztrátou a právě tak velkým úbytkem ze získaného bohatství" (str. 236).

〈Vlastní ekonomie à la Smith považuje kapitalistu jen za personifikovaný kapitál, za *P-Z-P*, za agenta výroby. Kdo však má pro-

* — zrozeni požívat plody (Horatius). *(Pozn. red.)*

dukty spotřebovat? Dělník? Dělník nikoli. Sám kapitalista? Pak se tím stává velkým „zahálčivým spotřebitelem", a ne kapitalistou. Majitelé pozemkové a peněžní renty? Ti nereprodukují svou spotřebu a tím škodí bohatství. Přesto však jsou v tomto protikladném názoru, podle něhož je kapitalista jen skutečným shromažďovatelem pokladu — ne ilusorním, jakým je shromažďovatel pokladu ve vlastním slova smyslu — dva správné body: 1. kapitál (a tím i kapitalista, personifikace kapitálu) se tu považuje jen za agenta rozvoje produktivních sil a výroby; 2. projevuje se tu hledisko vzestupující kapitalistické společnosti, jíž jde jen o směnnou hodnotu a ne o užitnou hodnotu, o bohatství a ne o spotřebu. Poživačné bohatství se jí jeví jako zbytečné plýtvání, dokud se sama nenaučí spojovat vykořisťování a spotřebu a nepodrobí si poživačné bohatství.

„Abychom zjistili, jak se tvoří tyto důchody" (z nichž žijí zahaleči), „musíme se vždy vracet k *průmyslovým kapitalistům*" (str. 237, pozn.).

Průmysloví kapitalisté — druhý druh kapitalistů —

„zahrnují všechny podnikatele v kterémkoli odvětví hospodářství, tj. všechny lidi, kteří *majíce kapitál*..., používají svých schopností a své práce k tomu, aby jich sami využili, místo toho, aby je pronajali jiným, a kteří proto nežijí ani z mezd, ani z důchodů, nýbrž ze *zisků*" (str. 237).

U Destutta — jako už i u A[dama] Smitha — se ukazuje velmi jasně, že zdánlivé velebení produktivních dělníků je ve skutečnosti jen velebením *průmyslových kapitalistů* v protikladu k pozemkovým vlastníkům a těm peněžním kapitalistům, kteří žijí jen ze svých důchodů.

„Mají... ve svých rukou téměř celé bohatství společnosti... Nevydávají během roku jen rentu z tohoto bohatství, ale i sám kapitál, a to někdy několikrát za rok, jdou-li jim obchody dost rychle. Protože jako podnikatelé vydávají jen tak, aby se jim výdaje vracely se ziskem, jsou jejich zisky tím vyšší, čím více mohou za této podmínky vydat." (Str. 237—238.)

Pokud jde o jejich soukromou spotřebu, je stejná jako spotřeba nečinných kapitalistů. Je však

„celkem mírná, protože podnikatelé jsou obvykle lidé skromní" (str. 238). Jinak je tomu s jejich průmyslovou spotřebou, „není nikterak konečná; vrací se

k nim se ziskem" (tamtéž). Jejich zisk musí být tak velký, aby stačil nejen na jejich „soukromou spotřebu, ale i" na zaplacení „renty z půdy a peněz, které jsou vlastnictvím nečinných kapitalistů" (str. 238).

To vidí Destutt správně. Pozemková renta a peněžní renta jsou jen „srážky" z průmyslového zisku, části tohoto zisku, které průmyslový kapitalista odevzdává ze svého hrubého zisku pozemkovým vlastníkům a peněžním kapitalistům.

„Důchody bohatých zahalečů jsou jen renty, které se odnímají výrobě; vytváří je jedině výroba" (str. 248). Průmysloví kapitalisté „si pronajímají za rentu jejich" (tj. nečinných kapitalistů) „pozemky, jejich domy a jejich peníze, a používají jich takovým způsobem, že z nich dosahují *zisků, které převyšují tuto rentu*" [str. 237], tj. rentu, kterou platí zahalečům a která je tedy jen částí těchto zisků. Tato renta, kterou takto platí nečinným kapitalistům, je „jediným důchodem těchto zahalečů a jediným fondem jejich ročních výdajů" (str. 238).

Až dosud je všechno v pořádku. Ale jak je tomu s *námezdními dělníky* (s produktivními dělníky, které průmysloví kapitalisté zaměstnávají)?

„Nemají jiný poklad než svou každodenní práci. Tato práce jim opatřuje mzdu... Z čeho se však tato mzda platí? Je jasné, že pochází z majetku těch, jimž || 402 | námezdní dělníci *prodávají svou práci*, tj. z fondů, které už předtím byly majetkem najímatelů dělníků a které nejsou nic *jiného než akumulované produkty dříve vykonaných prací*. Z toho vyplývá, že spotřeba, kterou platí toto bohatství, je spotřebou námezdních dělníků, a to v tom smyslu, že je vydržuje; ve skutečnosti ji však *neplatí námezdní dělníci*, anebo ji přinejmenším platí *jen z těch fondů, které byly již předtím v rukou jejich zaměstnavatelů*. Jejich spotřeba se tedy musí považovat za spotřebu těch, kteří je najímají. Námezdní dělníci jen jednou rukou dostávají a druhou vracejí... Nejen všechno to, co" (námezdní dělníci) „vydávají, ale také všechno to, co dostávají, je třeba považovat za skutečný výdaj a *vlastní spotřebu těch, kteří kupují jejich práci*. Je to natolik pravdivé, že k zjištění, působí-li tato spotřeba více nebo méně destruktivně na existující bohatství nebo má-li dokonce tendenci je zvětšovat..., musíme v každém případě vědět, *jak používají kapitalisté práce, kterou kupují*." (Str. 234—235.)

Velmi dobře. A odkud se berou zisky podnikatelů, které jim umožňují, aby platili důchod sami sobě i nečinným kapitalistům atd.?

„Někdo se mě zeptá, jak tito průmysloví podnikatelé dosahují takových velkých zisků a od koho je mohou brát. Odpovídám, že *toho dosahují tím, že všechno, co*

vyrobí, prodávají dráže, než je stála výroba." (Str. 239.) [Srov. K. Marx, „Kapitál", díl II, čes. vyd., str. 502.]

A komu prodávají všechno dráže, než to stojí?

„Prodávají to:

1. sobě navzájem celou část své spotřeby, která je určena k uspokojení jejich potřeb a kterou platí částí svých zisků;

2. námezdním dělníkům, a to jak těm, které platí sami, tak i těm, které platí nečinní kapitalisté; *od těchto námezdních dělníků dostávají* takto *zpět celou jejich mzdu*, až snad na jejich malé úspory;

3. nečinným kapitalistům, *kteří jim platí části svého důchodu*, kterou ještě nevydali na to, aby si najali námezdní dělníky, které přímo zaměstnávají, takže se celá renta, kterou podnikatelé ročně platí nečinným kapitalistům, vrací zase tak či onak k podnikatelům." (Cit. dílo, str. 239.) [Srov. K. Marx, „Kapitál", díl II, čes. vyd., str. 502.]

Podívejme se nyní na tyto tři rubriky prodejů.

1. *Část* svého produktu (neboli zisku) průmysloví kapitalisté spotřebují sami. Je zhola vyloučeno, aby se obohacovali tím, že se vzájemně napalují a že si své produkty vzájemně prodávají *dráže*, než je sami *zaplatili*. Takovýmto způsobem ani nemůže napálit jeden druhého. Prodává-li A příliš draho svůj produkt, který spotřebovává průmyslový kapitalista B, pak B prodá příliš draho zase svůj produkt, který spotřebovává průmyslový kapitalista A. Je to totéž, jako kdyby si A a B vzájemně prodali své produkty za skutečnou hodnotu. Rubrika 1 nám ukazuje, jak kapitalisté vydávají část svého zisku; neukazuje nám, odkud jej berou. V každém případě nedosahují zisku tím, že si „*navzájem*" „všechno, co vyrobí, prodávají dráže, než je stála výroba".

2. Z té části produktu, kterou prodávají svým dělníkům za cenu *převyšující výrobní náklady*, nemohou rovněž vytlouci žádný zisk. Podle Destuttova předpokladu je celá spotřeba dělníků ve skutečnosti „vlastní spotřebou těch, kteří kupují jejich práci". Kromě toho Destutt ještě navíc poznamenává, že tím, že kapitalisté prodávají své produkty námezdním dělníkům (svým vlastním námezdním dělníkům i námezdním dělníkům nečinných kapitalistů), „dostávají takto zpět celou jejich mzdu". A to ani ne celou, ale sníženou o jejich úspory. Prodávají-li jim produkty levně nebo draho, je naprosto lhostejné, protože vždy jen dostávají zpátky to, co jim dali, a jak už

bylo řečeno, námezdní dělníci jen „jednou rukou dostávají a druhou vracejí". Kapitalista nejdříve platí dělníkovi *peníze* jako mzdu. Potom mu „příliš draho" prodá svůj produkt, a tím si opět peníze vezme zpátky. Protože však dělník nemůže kapitalistovi vrátit víc peněz, než od něho dostal, kapitalista mu *nikdy* nemůže prodat své produkty *dráže*, než mu *zaplatil* za jeho práci. Kapitalista může prodejem svých produktů dostat od něho zpět vždy jen tolik peněz, kolik mu jich dal za jeho práci. Ani o groš víc. Jak se má tímto „oběhem" zvětšit množství peněz u kapitalisty?

|403| K tomu přistupuje u Destutta ještě jiná hloupost. Kapitalista *C* zaplatí dělníkovi *A* libru št. týdenní mzdy a pak si tuto 1 libru št. opět vezme zpět tím, že mu prodá za 1 libru št. zboží. Tracy se domnívá, že si kapitalista takovýmto způsobem vzal zpět celou mzdu. Avšak nejdříve dává dělníkovi 1 libru št. Potom mu dává za 1 libru št. zboží. Ve skutečnosti mu tedy dává 2 libry št.: 1 libru št. ve zboží a 1 libru št. v penězích. Z těchto dvou liber št. si vezme zpět 1 libru št. ve formě peněz. Ve skutečnosti si ze mzdy ve výši 1 libry št. nevzal zpět ani farthing. A kdyby se měl obohacovat tím, že si takovýmto způsobem „bere zpět" mzdu (místo toho, aby mu dělník vracel v práci to, co mu sám zálohoval ve zboží), přišel by brzy na mizinu.

Urozený Destutt tu tedy směšuje peněžní oběh se skutečným oběhem zboží. Protože kapitalista místo toho, aby dal dělníkovi rovnou za 1 libru št. zboží, dává mu 1 libru št. peněz, díky čemuž si pak dělník může sám libovolně určit zboží, které chce koupit, a protože dělník, když si přivlastnil alikvotní část zboží, vrací kapitalistovi ve formě peněz poukázku, kterou mu kapitalista dal na své zboží, Destutt se domnívá, že si kapitalista „bere zpět" mzdu, když se k němu opět vrací týž peníz. A na téže straně pak Destutt poznamenává, že jev oběhu je „špatně znám" (str. 239). Ovšem jemu je úplně neznám. Kdyby si Destutt nebyl vysvětloval to, že si kapitalista „bere zpět celou mzdu", touto podivnou metodou, byl by tento nesmysl v krajním případě ještě vysvětlitelný způsobem, který hned uvedeme.

(Avšak předtím ještě něco k ilustraci jeho moudrosti. Vejdu-li do krámu a kramář mi dá 1 libru št., načež za tuto 1 libru št. koupím

v jeho krámě zboží za 1 libru št., dostává pak kramář tuto 1 libru št. zpátky. Nikdo nebude tvrdit, že se touto operací obohatil. Místo 1 libry št. v penězích a 1 libry št. ve zboží má nyní už jen 1 libru št. v penězích. Dokonce i kdyby jeho zboží mělo hodnotu jen 10 šilinků a prodal mi je za 1 libru št., byl by stejně chudší o 10 šilinků než před prodejem, ačkoli dostal zpět celou 1 libru št.)

Dá-li kapitalista *C* dělníkovi 1 libru št. mzdy a pak mu prodá zboží v hodnotě 10 šilinků za 1 libru št., dosáhl ovšem zisku 10 šilinků, protože dělníkovi prodal zboží o 10 šilinků dráže. Avšak z hlediska pana Destutta by bylo dokonce i v tomto případě nepochopitelné, jak z toho má vyplynout pro *C* zisk. (Zisk vyplývá z toho, že kapitalista platí dělníkovi nižší mzdu, že ve skutečnosti dal dělníkovi směnou za jeho práci menší alikvotní část produktu, než mu dává *nominálně*.) Kdyby dal dělníkovi 10 šilinků a prodal mu své zboží za 10 šilinků, byl by právě tak bohatý, jako kdyby mu dal 1 libru št. a prodal mu za 1 libru št. své zboží v hodnotě 10 šilinků. K tomu Destutt vychází při svých úvahách z předpokladu nutné mzdy. V nejlepším případě by tu bylo možno vysvětlit zisk tím, že je dělník šizen na mzdě.

Tento druhý případ tedy ukazuje, že Destutt úplně zapomněl, co je produktivní dělník, a že nemá ani nejmenší zdání o zdroji zisku. Nanejvýš by se mohlo říci, že kapitalista vytváří zisk tím, že zdražuje produkty nad jejich hodnotu, pokud je neprodává svým vlastním námezdním dělníkům, nýbrž námezdním dělníkům nečinných kapitalistů. Ale protože spotřeba neproduktivních pracovníků je ve skutečnosti jen částí spotřeby nečinných kapitalistů, přicházíme teď k třetímu případu.

3. Za třetí, průmyslový kapitalista prodává své produkty „příliš draho", nad jejich hodnotu

„nečinným kapitalistům, kteří jim platí tou částí svého důchodu, kterou ještě nevydali na to, aby si najali námezdní dělníky, které přímo zaměstnávají; takže se celá renta, kterou podnikatelé" (průmysloví kapitalisté) „ročně platí nečinným kapitalistům, tak či onak zase vrací k podnikatelům". [Srov. K. Marx, „Kapitál", díl II, čes. vyd., str. 502.]

Zde máme opět dětinský názor o zpětném návratu renty atd., jako předtím o navrácení celé mzdy. Například *C* platí 100 liber

št. jako pozemkovou nebo peněžní rentu *O* (nečinnému kapitalistovi). Těchto 100 liber št. je pro *C* platidlem. Pro *O* jsou kupním prostředkem a *O* za ně odebírá za 100 liber št. zboží ze skladu *C*. Tím se těchto 100 liber št. vrací k *C* jako přeměněná forma jeho zboží. Má však o 100 liber št. méně zboží než předtím. Místo aby je dal *O* přímo, dal mu 100 liber št. v penězích, za které u něho *O* koupil za 100 liber št. jeho zboží. Avšak *O* kupuje toto zboží ve výši 100 liber št. za peníze *C*, a nikoli z vlastního fondu. A tím, domnívá se Tracy, vrací se *C* zase zpátky renta, kterou zaplatil kapitalistovi *O*. Jaká slabomyslnost! To je první hloupost.

Za druhé, Destutt nám sám řekl, že pozemková a peněžní renta jsou jen srážky ze zisku průmyslového kapitálu, tedy jen části zisku odevzdané nečinným kapitalistům. Předpokládáme-li nyní, že *C* by nějakým kouzlem dosáhl toho, aby se mu celá tato část ‖ 404 | zase vrátila, i když ne ani jednou, ani druhou cestou, které popsal Tracy, jinými slovy, že kapitalista *C* by nezaplatil vůbec žádnou rentu ani pozemkovému vlastníkovi, ani peněžnímu kapitalistovi, že by si ponechal *celý* svůj zisk, pak by šlo právě o to vysvětlit, *odkud* jej vzal, jak ho dosáhl, jak vznikl. Jako to nelze vysvětlit tím, že jej *má* nebo že si jej *ponechává*, aniž z něho odevzdává část pozemkovému vlastníkovi nebo peněžnímu kapitalistovi, tak to právě tak nelze vysvětlit ani tím, že buď částečně nebo úplně přetáhne část zisku, kterou z toho či onoho titulu odevzdal nečinnému kapitalistovi, z kapsy tohoto nečinného kapitalisty tím nebo oním způsobem zase zpátky do své kapsy. Druhá hloupost!

Ale nechme tyto nejapnosti být. *C* má zaplatit *O* (nečinnému kapitalistovi) rentu ve výši 100 liber št. za pozemky nebo za kapitál, který si od něho pronajal (loué). Těchto 100 liber zaplatí ze svého zisku (odkud pochází, ještě nevíme). Potom prodá kapitalistovi *O* své produkty, ať už je *O* spotřebuje přímo nebo prostřednictvím svých služebníků (neproduktivních námezdních pracovníků), a prodá mu je *příliš draho*, např. 25% nad jejich hodnotu. Produkty v hodnotě 80 liber št. mu prodá za 100 liber št. V tomto případě *C* bezpodmínečně dosáhne zisku 20 liber št. Dal *O* poukázku na zboží za 100 liber št. Ale jakmile *O* realisuje tuto poukázku, *C* mu dodá zboží jen za 80 liber št., protože zvýšil nominální cenu svého zboží o 25%

nad jeho hodnotu. Kdyby se *O* smířil s tím, že spotřebuje zboží za 80 liber št. a zaplatí za ně 100 liber št., pak by zisky *C* nemohly nikdy stoupnout nad 25%. Tyto ceny a toto napalování by se každoročně opakovaly. Avšak *O* chce spotřebovat zboží za 100 liber št. Je-li pozemkovým vlastníkem — co má dělat? Dá *C* hypotéku na 25 liber št., za což mu dodá *C* zboží za 20 liber št., protože prodává zboží o 25% (o $^1/_4$) nad jeho hodnotou. Je-li *O* půjčovatelem peněz, přenechá kapitalistovi *C* 25 liber št. ze svého kapitálu, za což mu *C* dodá zboží za 20 liber št.

Předpokládejme, že kapitál (nebo hodnota půdy) byl půjčen na 5%. Činil tedy 2000 liber št. Teď už činí jen 1975 liber št. Jeho renta se nyní rovná 98$^3/_4$ libry št. A tak by to pokračovalo: *O* by vždy spotřeboval za 100 liber št. skutečné hodnoty zboží, jeho renta by však neustále klesala, protože na to, aby měl za 100 liber št. zboží, musel by spotřebovávat větší a větší část svého vlastního kapitálu. Tak by *C* postupně dostal celý kapitál *O* do svých rukou a spolu s kapitálem by si přivlastnil i jeho rentu, tzn. tu část zisku, kterou dosahuje z vypůjčeného kapitálu a kterou dříve odevzdával kapitalistovi *O*. Tento proces měl zřejmě pan Destutt na mysli, protože pokračuje:

„Ale, řekne se, je-li tomu tak a jestliže průmysloví podnikatelé skutečně *každého roku sklidí víc než zasili*, pak se musí ve velmi krátké době zmocnit *celého společenského bohatství*, a ve státě brzy zůstanou jen nemajetní námezdní pracovníci a kapitalističtí podnikatelé. *To je správné*, a skutečně by to tak bylo, kdyby podnikatelé nebo jejich dědici neodcházeli ihned, jakmile se obohatí, na odpočinek, a tak neustále nedoplňovali třídu nečinných kapitalistů; a dokonce přes tuto hojnou migraci vidíme, že když se v některé zemi po nějakou dobu rozvíjí výroba bez příliš velkých poruch, kapitály podnikatelů se vždy zvětšují, a to nejen úměrně růstu celkového bohatství, ale ještě mnohem rychleji... K tomu by se mohlo dodat, že tento účinek by byl ještě citelnější, kdyby nebylo nesmírných břemen, jimiž všechny vlády každoročně zatěžují průmyslovou třídu ve formě daní." (Str. 240—241.)

A pan Destutt má do určité míry zcela pravdu, i když vůbec ne v tom, co chce vysvětlit. V době zanikání středověku a vzestupu kapitalistické výroby lze rychlé obohacování „průmyslových kapitalistů" zčásti vysvětlit tím, že přímo napalovali pozemkové vlastníky. Když v důsledku objevů v Americe hodnota peněz poklesla,

platili pachtýři pozemkovým vlastníkům nominálně, nikoli reálně, starou rentu, zatímco průmyslníci prodávali pozemkovým vlastníkům zboží nejen za zvýšenou peněžní hodnotu, ale i nad hodnotu. Stejně i ve všech zemích, například asijských, kde hlavní důchod země ve formě pozemkové renty byl v rukou pozemkových vlastníků, panovníků atd., prodávali jim *málo početní* a proto na konkurenci nezávislí průmyslníci své zboží za monopolní ceny a přivlastňovali si tak část jejich důchodů; obohacovali se | 405 | nejen tím, že jim prodávali „nezaplacenou" práci, ale že zboží prodávali za větší množství práce, než v něm bylo obsaženo. Jenže pan Destutt zase nemá pravdu, když si myslí, že kapitalisté, kteří půjčují peníze, se takhle nechají napalovat. Naopak, berou vysoké úroky a podílejí se tak přímo i nepřímo na těchto vysokých ziscích, na tomto napalování.

Že měl pan Destutt na mysli právě tohle, dokazuje tato věta:

„Stačí se jen podívat, jak byli" (průmysloví kapitalisté) „před třemi nebo čtyřmi stoletími v celé Evropě slabí ve srovnání s ohromným bohatstvím všech mocných osob a jak se mezitím rozmnožili a vzrostli, kdežto bohatství těchto mocných se zmenšilo" (cit. dílo, str. 241).

Pan Destutt nám chtěl vysvětlit *zisky*, a to *vysoké zisky* průmyslového kapitálu. Vysvětloval to dvojím způsobem. Za prvé tím, že *peníze*, které tito kapitalisté platí ve formě mezd a rent, se k nim opět vracejí, protože se od nich za tyto mzdy a renty kupují jejich produkty. Tím se ve skutečnosti vysvětluje jen to, proč neplatí mzdu a rentu *dvakrát*, nejprve ve formě peněz a potom ve formě zboží za tutéž částku peněz. Druhé vysvětlení záleží v tom, že své zboží prodávají nad jeho cenu — *příliš draho*: za prvé *sobě samým*, tj. že napalují sami sebe; za druhé dělníkům, tj. že opět napalují sami sebe, protože pan Destutt nám řekl, že spotřeba námezdních dělníků „se musí považovat za spotřebu těch, kteří je najímají" (str. 235); a konečně za třetí *rentiérům*, které rovněž napalují; a to by ve skutečnosti mohlo vysvětlit, proč si průmysloví kapitalisté ponechávají sami pro sebe stále větší část svého zisku a neodevzdávají ji nečinným kapitalistům. Ukázalo by to, proč při *rozdělování celkového zisku* mezi průmyslové a neprůmyslové kapitalisty první čím dál tím víc získávají, kdežto druzí přicházejí zkrátka. Nepři-

spělo by to však ani za mák k pochopení toho, *odkud* tento *celkový zisk* pochází. Dokonce i kdybychom připustili, že průmysloví kapitalisté se zmocnili celého tohoto zisku, zůstává otázka: odkud se bere?

Destutt tedy na nic neodpověděl, jen prozradil, že zpětný příliv peněz považuje za zpětný příliv samého zboží. Tento *zpětný příliv peněz* znamená jen tolik, že kapitalisté nejprve platí mzdu a rentu v penězích, místo aby je platili ve zboží; že za tyto peníze se kupuje jejich zboží a že tedy touto oklikou zaplatili ve zboží. Tyto peníze k nim tedy proudí neustále zpět, avšak jen tou měrou, kterou se od nich v téže peněžní hodnotě definitivně odebírá zboží připadající na spotřebu námezdních dělníků a rentiérů.

Pan Destutt je celý užaslý (je to čistě francouzské — u Proudhona se setkáváme s podobnými výkřiky úžasu nad sebou samým) nad „světlem", které

„tento způsob zkoumání spotřeby našeho bohatství... vnáší do celého pohybu společnosti. Odkud se bere tento soulad a toto světlo? Je to tím, že jsme našli pravdu. Připomíná nám to účinek zrcadel, která obrážejí předměty přesně a ve správných proporcích, postavíme-li se na správnou vzdálenost, a v nichž je všechno rozmazané a zkreslené, stojíme-li příliš blízko nebo příliš daleko." (Str. 242–243.)

Později si pan Destutt zcela mimochodem vzpomíná na to, co četl u A[dama] Smitha o tom, jak se věci mají ve skutečnosti, avšak v podstatě jen opakuje jeho formulace, aniž jim rozumí. Jinak by nemohl tento člen Francouzského institutu vylévat výše uvedené proudy světla. Destutt píše na str. 246:

„Odkud pocházejí důchody těchto nečinných lidí? Nepocházejí z renty, kterou jim ze svého *zisku* platí ti, kdo *uvádějí v činnost jejich kapitály*, tj. ti, kdo z jejich fondu *platí práci, která vyrábí více, než stojí* — zkrátka průmyslníci?"

⟨Aha! Tedy renty (a také vlastní zisky), které průmysloví kapitalisté platí nečinným kapitalistům za fondy, které si od nich vypůjčili, pocházejí z toho, že těmito fondy platí práci, „která *vyrábí více, než stojí*", tj. práci, jejíž produkt má větší hodnotu než to, co bylo zaplaceno dělníkovi, který tuto práci vykonal; čili zisk tedy pochází z toho, co námezdní dělníci vyrobí nad své životní náklady,

tj. z nadvýrobku, který si přivlastňuje průmyslový kapitalista a z něhož odevzdává jen určitou část příjemcům pozemkové a peněžní renty.〉

Pan Destutt z toho vyvozuje: Musíme jít nikoli k těmto produktivním dělníkům, nýbrž ke kapitalistům, kteří je uvádějí do pohybu.

„To oni ve skutečnosti živí dělníky zaměstnané nečinnými kapitalisty" (str. 246).

Ovšem. Protože oni vykořisťují práci přímo, a nečinní kapitalisté jen jejich prostřednictvím. A v tomto smyslu je správné považovat průmyslový kapitál za zdroj bohatství. | 406 | „K nim" (průmyslovým kapitalistům) „tedy musíme vždy jít, chceme-li najít zdroj všeho bohatství" (str. 246).

„Postupem doby *se nahromadilo větší nebo menší bohatství, protože výsledek dřívější práce nebyl ihned úplně spotřebován, jakmile byl vyroben.* Někteří z majitelů těchto bohatství se spokojují tím, že z nich pobírají rentu a že ji spotřebovávají. Jsou to ti, které jsme nazvali nečinnými kapitalisty. Jiní, aktivnější, nechávají své vlastní fondy, jakož i fondy, které si pronajali, pracovat. Používají jich, *aby zaplatili práci, která je reprodukuje se ziskem.*" 〈Máme zde tedy nejen reprodukci těchto fondů, ale i výrobu přebytku, který tvoří *zisk.*〉 „Tímto ziskem platí svou vlastní spotřebu a uhrazují i spotřebu jiných. Samou touto spotřebou" (jejich vlastní spotřebou i spotřebou nečinných kapitalistů? Zas je tu ta stará hloupost) „se jim vracejí jejich fondy o něco zvětšené zpátky, a potom začínají znovu. A to představuje oběh." (Str. 246—247.)

Zkoumání o „produktivním dělníkovi" a výsledek tohoto zkoumání, podle něhož je produktivní jedině takový dělník, jehož kupcem je průmyslový kapitalista, tj. jedině takový dělník, jehož práce vyrábí zisk pro bezprostředního kupce této práce, přivedly pana Destutta k závěru, že ve skutečnosti *jedinými produktivními pracovníky* ve vyšším smyslu slova jsou *průmysloví kapitalisté.*

„Oni" (průmysloví kapitalisté), „kteří žijí ze zisků, živí všechny ostatní a... jedině oni zvětšují společenské bohatství a vytvářejí všechny naše prostředky požitku. Tak tomu také musí být, *protože práce je zdrojem všeho bohatství* a protože jedině oni dávají *běžné práci užitečné zaměření* tím, že *užitečně používají akumulované práce.*" (Str. 242.)

To, že „dávají běžné práci užitečné zaměření", znamená ve skutečnosti jen to, že používají užitečné práce, práce, jejímž výsledkem

jsou užitné hodnoty. Avšak to, že „užitečně používají akumulované práce" — nemá-li to opět znamenat totéž, tj. že průmyslově využívají akumulovaného bohatství, že ho používají k výrobě užitných hodnot —, znamená, že „užitečně používají akumulované práce", aby za ni koupili více běžné práce, než je v ní obsaženo. V právě citované větě Destutt naivně shrnuje rozpory, které tvoří podstatu kapitalistické výroby. Protože práce je zdrojem všeho bohatství, je zdrojem všeho bohatství kapitál; skutečným rozmnožovatelem bohatství není ten, kdo pracuje, nýbrž ten, kdo čerpá zisk z práce jiných. Produktivní síly práce jsou produktivními silami kapitálu.

„Naše schopnosti jsou naším jediným původním bohatstvím; naše práce vyrábí všechna ostatní bohatství, a každá správně zaměřená práce je produktivní" (str. 243).

Z toho vyplývá podle Destutta samo sebou, že průmysloví kapitalisté „živí všechny ostatní, že jedině oni zvětšují společenské bohatství a vytvářejí všechny prostředky požitku".

Naše schopnosti (facultés) jsou naším jediným bohatstvím, proto pracovní schopnost* není bohatstvím. Práce vyrábí všechna ostatní bohatství, to znamená, že vyrábí bohatství pro všechny ostatní, jen ne pro sebe samu, ale sama není bohatstvím, nýbrž bohatstvím je jen její produkt. Každá správně zaměřená práce je produktivní; to znamená, že každá produktivní práce, každá práce, která vynáší kapitalistovi zisk, je správně zaměřena.

Destuttovy poznámky, které uvádíme dále a které se vztahují nikoli na *různé třídy spotřebitelů*, nýbrž na *různou povahu spotřebních předmětů*, velmi dobře tlumočí názory A[dama] Smitha vyslovené v knize II, kapitole 3, kde v závěru zkoumá, který druh (neproduktivního) výdaje, tj. individuální spotřeby, spotřeby důchodu, je výhodnější a který je méně výhodný. Smith začíná toto zkoumání těmito slovy (Garnier[ův překlad], sv. II, str. 345):

„Jako hospodárnost celkový kapitál zvětšuje a marnotratnost jej zmenšuje, tak ti, kteří utrácejí právě jen tolik, kolik činí jejich důchod, a kteří ani nic nehromadí, ani odnikud nic neubírají, tento kapitál ani nezvětšují, ani nezmenšují. Některé výdaje však zřejmě přispívají k vzrůstu národního bohatství víc než jiné." [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 333.]

* V originálu „Arbeitsvermögen", doslova pracovní schopnost, též pracovní síla. Marx užívá obou výrazů ve stejném smyslu a bez rozlišování. *(Pozn. překl.)*

Destutt shrnuje Smithovy vývody takto:

„Bývá-li spotřeba velmi různá podle druhu spotřebitelů, mění se také podle druhu spotřebovávaných věcí. Všechny tyto věci sice představují práci, ale její hodnota je v některých věcech fixována trvaleji než v jiných. Uspořádání ohňostroje může stát právě tolik námahy jako nalezení a vybroušení diamantu, a proto jedno může mít touž hodnotu jako druhé. Kdybych však koupil a příslušným způsobem použil jednoho i druhého, nezůstane mi z prvního za půl hodiny nic, kdežto druhé může být ještě po stu letech zdrojem bohatství pro vnuky... Stejně je tomu i s tím, || 407 | co nazývají" (tj. Say) „nemateriálními produkty. *Nějaký objev má věčnou užitečnost.* Literární dílo nebo obraz má také více nebo méně trvalou užitečnost, kdežto užitečnost plesu, koncertu, divadelního představení trvá chvíli a pak pomine. Totéž lze říci o *osobních službách* lékařů, advokátů, vojáků, sluhů a všeobecně o všech, které nazýváme *zaměstnanci.* Jejich užitečnost existuje jen v tom okamžiku, kdy je jich třeba... Nejničivější spotřebou je nejrychlejší spotřeba, protože v téže době ničí větší množství práce čili v kratší době ničí stejné množství práce. Ve srovnání s tím je pomalejší spotřeba určitým druhem *tvorby pokladu,* protože umožňuje požít v budoucnu část toho, co dnes obětujeme... Každý ví, že je mnohem hospodárnější mít *za touž cenu* oblek, který vydrží tři roky, než oblek, který vydrží jen tři měsíce." (Str. 243 až 244.)

[15. VŠEOBECNÁ CHARAKTERISTIKA POLEMIKY PROTI SMITHOVU ROZLIŠOVÁNÍ MEZI PRODUKTIVNÍ A NEPRODUKTIVNÍ PRACÍ. APOLOGETICKÝ NÁZOR NA NEPRODUKTIVNÍ SPOTŘEBU JAKO NA NUTNÝ PODNĚT VÝROBY]

Většina autorů, kteří polemisují proti Smithovu rozlišování mezi produktivní a neproduktivní prací, považuje *spotřebu* za nutný podnět výroby, a *proto* v jejich očích jsou *námezdní pracovníci,* kteří žijí z důchodu — tj. neproduktivní pracovníci, jejichž najímání nevyrábí bohatství, ale je novou spotřebou bohatství — právě tak produktivní, *i pokud jde o materiální bohatství,* jako produktivní dělníci, protože rozšiřují oblast materiální spotřeby, a tím i oblast výroby. Byla to tedy převážně apologetika, a to z buržoasně ekonomického stanoviska, jednak zahálčivých boháčů a těch „neproduktivních pracovníků", jejichž *služby* tito boháči spotřebovávají, jednak „silných vlád", vydávajících velké částky, apologetika růstu

státních dluhů, církevních a státních obročníků, sinekuristů atd. Všichni tito „neproduktivní pracovníci" — jejichž služby figurují mezi výdaji nečinných boháčů — mají totiž společné to, že zatímco *vyrábějí „nemateriální produkty"*, *spotřebovávají „materiální produkty"*, tj. produkty produktivních dělníků.

Jiní ekonomové, jako například Malthus, souhlasí s rozlišováním mezi produktivními a neproduktivními pracovníky, ale dokazují průmyslovému kapitalistovi, že neproduktivní pracovníci jsou pro něho stejně důležití jako pracovníci produktivní, a to dokonce i pro výrobu materiálního bohatství.

Nepomáhá zde nic — ani fráze, že výroba a spotřeba jsou totožné nebo že spotřeba je cílem veškeré výroby anebo že výroba je předpokladem veškeré spotřeby. Základem celého sporu — nepřihlížeje k uvedené tendenci — je spíše toto:

Dělníkova spotřeba se v průměru rovná jen jeho výrobním nákladům, nikoli jeho produkci. Celý přebytek vyrábí tedy pro jiné, a tak celá tato část jeho *výroby je výrobou pro jiné*. Dále, průmyslový kapitalista, který přinucuje dělníka k této *nadvýrobě* (tj. výrobě nad jeho životní potřeby) a používá všech prostředků, aby co nejvíce zvýšil tuto relativní *nadvýrobu* v protikladu k nutné výrobě, si bezprostředně přivlastňuje nadvýrobek. Avšak jako personifikovaný kapitál vyrábí pro výrobu, chce zbohatnout pro zbohatnutí. Pokud je pouhým vykonavatelem funkcí kapitálu, tj. nositelem kapitalistické výroby, jde mu o směnnou hodnotu a její zvětšení, a ne o užitnou hodnotu a zvětšení její velikosti. Má zájem o to, aby se zvětšovalo abstraktní bohatství, aby si mohl přivlastňovat stále víc cizí práce. Žene ho táž absolutní touha po zbohatnutí jako shromažďovatele pokladu, jen s tím rozdílem, že tuto touhu neukojuje ilusorní formou tvorby zlatých a stříbrných pokladů, nýbrž tvorbou kapitálu, která je skutečnou výrobou. Je-li dělníkova nadvýroba *výrobou pro jiné*, je výroba normálního kapitalisty, průmyslového kapitalisty, takového, jaký má být, výrobou pro výrobu. Čím víc vzrůstá jeho bohatství, tím víc se ovšem zpronevěřuje tomuto ideálu a stává se z něho marnotratník, už proto, aby své bohatství stavěl na odiv. Je to však vždy poživačné bohatství se špatným svědomím a v pozadí toho je hospodárnost a vypočítavost. Průmyslový kapitalista zů-

stává přes všechnu svou marnotratnost v podstatě lakomý — jako shromažďovatel pokladu.

Říká-li Sismondi, že rozvoj produktivních sil práce dává dělníkovi možnost neustále větších požitků, že však samy tyto požitky by ho — kdyby se mu jich dostalo — učinily (jako námezdního dělníka) neschopným k práci,* pak není o nic nesprávnější ani to, že i průmyslový kapitalista se stane více nebo méně neschopným ke své funkci, jakmile začne představovat poživačné bohatství, jakmile se stane jeho touhou akumulace požitků místo požitku akumulace.

Průmyslový kapitalista je tedy rovněž výrobcem *nadvýroby, výroby pro jiné*. Proti této nadvýrobě na jedné straně musí stát nadměrná spotřeba na druhé straně, proti výrobě pro výrobu musí stát spotřeba pro spotřebu. Co musí průmyslový kapitalista odevzdat majitelům pozemkové renty, státu, státním věřitelům, církvi atd., kteří jen spotřebovávají důchod, ‖ 408 | to absolutně zmenšuje jeho bohatství, ale živí to jeho touhu po zbohatnutí a udržuje tak jeho kapitalistickou duši. Kdyby příjemci pozemkové a peněžní renty atd. spotřebovávali své důchody rovněž na produktivní práci, a ne na neproduktivní práci, nevedlo by to k cíli. Stali by se sami průmyslovými kapitalisty a nepředstavovali by už funkci spotřeby jako takovou. Pokud jde o tuto otázku, seznámíme se ještě dále s neobyčejně komickou polemikou mezi jedním ricardovcem a jedním malthusovcem.[79]

Výroba a spotřeba jsou *samy o sobě* [*an sich*] neoddělitelné. Z toho vyplývá, že — protože v systému kapitalistické výroby jsou fakticky odděleny — jejich jednota se vytváří jejich protikladem, a to tak, že jestliže *A* musí vyrábět pro *B*, musí *B* spotřebovávat pro *A*. Podobně jako u každého jednotlivého kapitalisty shledáváme, že si ze své strany přeje, aby jiní, ti, kteří se podílejí na jeho důchodu, plýtvali, tak i celý starý merkantilistický systém se zakládá na myšlence, že národ má být sám o sobě skromný, avšak musí vyrábět

* *Sismondi* říká: „Díky pokroku průmyslu a věd může každý dělník každodenně vyrobit mnohem víc, než musí nutně spotřebovat. Avšak zatímco jeho práce vyrábí bohatství, učinilo by ho toto bohatství — kdyby je měl spotřebovat sám — málo schopným k práci." („*Nouveaux principes*...", sv. I, str. 85.)

přepychové předměty pro cizí, poživačné národy. Je tu stále táž myšlenka: výroba pro výrobu na jedné straně, a proto spotřeba cizí výroby na druhé straně. Tato myšlenka merkantilistického systému je mezi jiným vyjádřena v práci *dr. Paleye*, „*Moral Philosophy*", sv. II, kap. 11:

„Skromný a pracovitý národ zaměřuje svou činnost k tomu, aby uspokojoval poptávku bohatého národa oddávajícího se přepychu."

„Oni" (naši politikové, tj. Garnier atd.), říká Destutt, „vytyčují jako obecnou zásadu, že spotřeba je příčinou výroby a že je tedy dobré, když je velká. Tvrdí, že právě proto je velký rozdíl mezi společenským a soukromým hospodářstvím." (Cit. dílo, str. 249—250.)

Pěkná je i tato věta:

„*Chudé národy* jsou ty, kde se lidu vede dobře, a *bohaté národy* ty, kde je lid obvykle chudý" (cit. dílo, str. 231).

[16.] HENRI STORCH [NEHISTORICKÝ PŘÍSTUP K PROBLÉMU VZÁJEMNÉHO PŮSOBENÍ MEZI MATERIÁLNÍ A DUŠEVNÍ VÝROBOU. KONCEPCE, PODLE NÍŽ VLÁDNOUCÍ TŘÍDA KONÁ „NEMATERIÁLNÍ PRÁCI"]

Henri Storch, „Cours d'économie politique etc.", vyd. J[ean] B[aptiste] Say, Paříž 1823 (Přednášky přednesené velkoknížeti Mikulášovi, dokončené roku 1815), *sv. III*.

Storch je po Garnierovi fakticky první z ekonomů polemisujících proti Smithovu rozlišování mezi produktivní a neproduktivní prací, který se postavil na nové stanovisko.

Rozlišuje materiální statky, součásti materiální výroby, a „*vnitřní statky* čili prvky civilisace"; zákony jejich výroby se má zabývat „teorie civilisace" (cit. dílo, sv. III, str. 217).

(Ve sv. I, str. 136 říká: „Je jasné, že člověk nikdy nedospívá k výrobě bohatství, dokud nemá vnitřní statky, tj. dokud nerozvine své fysické, intelektuální a morální schopnosti, což předpokládá takové prostředky k jejich rozvoji, jako jsou *společenské instituce* atd. Čím je tedy nějaký národ civilisovanější, tím víc může vzrůstat jeho národní bohatství." Stejně je tomu i naopak.)

Proti Smithovi:

„Smith... vylučuje z *produktivních prací* všechny takové práce, které nepřispívají *bezprostředně* k výrobě bohatství; přitom však má na zřeteli jen národní *bohatství*." Jeho chybou je, že „nerozlišil *nemateriální hodnoty* od *bohatství*." (Sv. III, str. 218.)

Tím vlastně celá věc končí. Rozlišování produktivních prací od prací neproduktivních má rozhodující význam pro to, co Smith zkoumá — pro výrobu materiálního bohatství, a to pro určitou formu této výroby, pro kapitalistický způsob výroby. U duševní výroby vystupuje jako produktivní jiný druh práce. Ale ten Smith nezkoumá. Konečně vzájemné působení a vnitřní souvislost obou druhů výroby rovněž nespadá do okruhu jeho zkoumání; to může ostatně vést k něčemu lepšímu než k pouhým frázím jedině tehdy, zkoumáli se materiální výroba sub sua propria specie*. Mluví-li Smith o nepřímo produktivních pracovnících, činí tak jen potud, pokud se *přímo* účastní spotřeby materiálního bohatství, nikoli však jeho výroby.

U samého Storcha zůstává „*teorie civilisace*" u triviálních frází, i když se mu nedopatřením povedlo několik duchaplných postřehů, například že materiální dělba práce je předpokladem dělby duševní práce. Že tomu tak *muselo* být, že nebyl schopen byť jen *zformulovat* úkol, o jeho řešení ani nemluvě, je zjevné už z *jediné* okolnosti. Aby bylo možno zkoumat souvislost mezi duševní ‖409| a materiální výrobou, je především nutno chápat samu materiální výrobu nikoli jako všeobecnou kategorii, ale v její *určité historické* formě. Tak například kapitalistickému výrobnímu způsobu odpovídá jiný druh duševní výroby než středověkému výrobnímu způsobu. Není-li sama materiální výroba chápána ve své *specifické historické* formě, není možné pochopit určité, jí odpovídající stránky duševní výroby a jejich vzájemné působení. Jinak se nedostaneme dál než k prázdným frázím. To pokud jde o frázi o „civilisaci".

Dále: Z určité formy materiální výroby vyplývá za prvé určité členění společnosti a za druhé určitý vztah lidí k přírodě. Obojí určuje státní zřízení společnosti a její duševní svět. Tedy i ráz její duševní výroby.

Konečně: duševní výrobou Storch rozumí zároveň i nejrůznější profesionální činnosti všech složek vládnoucí třídy, které vykonávají

* — pod vlastním zorným úhlem. *(Pozn. red.)*

sociální funkce jako své zaměstnání. Existenci těchto stavů, stejně jako jejich funkce, lze pochopit jedině z určitého historického uspořádání jejich výrobních vztahů.

Tím, že Storch nechápe samu materiální výrobu *historicky*, že ji chápe jako výrobu materiálních statků vůbec, nikoli jako určitou historicky vyvinutou a specifickou formu této výroby — podrývá si sám pod nohama půdu, na jejímž základě jedině lze pochopit jak ideologické složky vládnoucí třídy, tak svobodnou duševní výrobu této dané společenské formace. Nemůže se vymanit z všeobecných nesprávných frází. Tento vztah není tedy tak jednoduchý, jak si předem myslí. Například kapitalistická výroba je určitým oborům duševní tvorby nepřátelská, například [výtvarnému] umění a poesii. Nepochopíme-li to, budeme stejně domýšliví jako Francouzi XVIII. století, které tak pěkně zesměšnil Lessing.[80] Jsme-li v mechanice atd. dále než starověk, proč bychom neměli umět udělat i epos? A tak Henriada[81] místo Iliady!

Naproti tomu Storch správně zdůrazňuje — a se zvláštním polemickým zaměřením proti Garnierovi, jenž je vlastně otcem této polemiky proti Smithovi — že Smithovi odpůrci uchopili věc za nesprávný konec.

„Co dělají Smithovi kritikové? Vůbec nerozlišují" (mezi nemateriálními hodnotami a bohatstvím) „a nadobro směšují tyto dva druhy hodnot, jež jsou tak evidentně odlišné."

(Tvrdí, že výroba duševních produktů čili výroba služeb je *materiální* výrobou.)

„Tím, že nemateriální práci pokládají za *produktivní*, předpokládají, že *vyrábí bohatství*" (tj. přímo), „tj. materiální a směnitelné hodnoty, a přitom přece přímo vyrábí jen nemateriální a bezprostřední hodnoty; vycházejí z předpokladu, že produkty nemateriální práce jsou podřízeny týmž zákonům jako produkty materiální práce; přitom se však materiální výroba řídí jinými zásadami než nemateriální výroba." (Sv. III, str. 218.)

Všimněme si těchto Storchových vět, jež od něho opsali pozdější spisovatelé:

„Ježto vnitřní statky jsou zčásti produkty služeb, usoudilo se, že nemají delšího trvání než služby samy a že se nutně hned spotřebovávají, jak se vyrá-

běji" (cit. dílo, sv. III, str. 234). „Původní [vnitřní] statky nejenže se užíváním neničí, nýbrž naopak, používáním se rozšiřují a zvětšují, takže jejich *spotřeba* dokonce zvyšuje jejich hodnotu" (cit. dílo, str. 236). „Vnitřní statky stejně jako bohatství jsou schopny akumulace a tvoření kapitálů, jichž lze použít k reprodukci" atd. (Cit. dílo, str. 236.) „Dříve musí dojít k dělbě materiální práce a k akumulaci jejích produktů, než je možno pomyslit na dělbu nemateriální práce" (str. 241).

To jsou ovšem jen všeobecné povrchní analogie a vztahy mezi duševním a materiálním bohatstvím. Stejně jako například to, že nevyspělé národy *čerpají* své duševní kapitály ze zahraničí, jako si materiálně nevyspělé národy vypůjčují materiální kapitál (cit. dílo, str. 306), že dělba nemateriální práce závisí na poptávce po ní, zkrátka na trhu, atd. (str. 246).

Tyto věty však byly od něho opsány přímo:

|| 410 | „*Výroba* vnitřních statků nejenže nezmenšuje národní bohatství spotřebou materiálních výrobků, které potřebuje, nýbrž naopak je mocným prostředkem, jak je rozmnožit, stejně jako zas obráceně výroba bohatství je mocným prostředkem růstu civilisace" (cit. dílo, str. 517). „Právě díky rovnováze obou druhů výroby roste blahobyt národů" (cit. dílo, str. 521).

Podle Storcha produkuje lékař zdraví (ale také nemoc), profesoři a spisovatelé osvětu (ale také tmářství), básníci, malíři atd. vkus (ale také nevkus), moralisté atd. mravy, kazatelé náboženství, práce panovníků bezpečnost, atd. (str. 347—350). Právě tak se dá říci, že nemoc produkuje lékaře, hloupost profesory a spisovatele, nevkus básníky a malíře, nemravnost moralisty, pověra kazatele a všeobecná nejistota panovníky. Tyto vývody, jež ve skutečnosti tvrdí, že všechny tyto činnosti, tyto služby, produkují skutečnou nebo domnělou užitnou hodnotu, pozdější autoři opakovali, aby dokázali, že zmíněné osoby jsou produktivními pracovníky v smithovském smyslu, tj. že přímo produkují nikoli produkty sui generis [svého druhu], nýbrž produkty materiální práce, a tedy přímo bohatství. U Storcha se tato hloupost ještě nevyskytuje; rozpadá se ostatně na několik momentů:

1. že se rozličné funkce v buržoasní společnosti vzájemně předpokládají;

2. že protiklady v oblasti materiální výroby činí nezbytnou

nadstavbu ideologických stavů, jejichž působení — ať dobré nebo špatné — je dobré, protože je nutné;

3. že všechny funkce se dějí v kapitalistových službách a obracejí se v jeho „prospěch";

4. že dokonce i nejvyšší druhy duševní produkce má buržoa uznat a *omluvit* jen proto, že jsou zobrazeny a nesprávně vyloženy jako přímí výrobci materiálního bohatství.

[17.] NASSAU SENIOR [VŠECHNY FUNKCE UŽITEČNÉ BURŽOASII JSOU PROHLÁŠENY ZA PRODUKTIVNÍ. POKLONKOVÁNÍ BURŽOASII A BURŽOASNÍMU STÁTU]

Nassau W[illiam] Senior, „Principes fondamentaux de l'économie politique", přeložil Jean Arrivabene, Paříž 1836. Nassau Senior si nasadil důležitou tvář:

„Podle Smitha byl zákonodárce Hebrejů neproduktivním pracovníkem" (cit. dílo, str. 198).

Byl to Mojžíš Egyptský nebo Mojžíš Mendelssohn? Mojžíš by se panu Seniorovi pěkně poděkoval za to, aby byl „produktivním pracovníkem" v smithovském smyslu. Tito lidé jsou tak spoutáni svými buržoasními fixními idejemi, že si myslí, že by se Aristoteles nebo Julius Caesar urazili, kdyby je nazvali „neproduktivními pracovníky". Aristoteles i Caesar by považovali za urážku už sám titul „pracovník".

„Lékař, který svými předpisy vyléčí nemocné dítě a zachová mu tak život na mnoho let, ten že ne*produkuje* trvalý výsledek?" (Tamtéž.)

Hloupost! Když to dítě zemře, výsledek není o nic méně trvalý. A jestliže dítě zůstane nemocné, lékařovu *službu* je třeba stejně zaplatit. Podle Nassaua by se mělo lékařům zaplatit jen tehdy, když člověka vyléčí, advokátům jen tehdy, když vyhrají proces, a vojákům jen tehdy, když zvítězí. Teď se však tváří skutečně vznešeně:

„Když se Holanďané postavili na odpor španělské krutovládě nebo když Angličané povstali proti krutovládě, která hrozila být ještě horší, produkovali jen dočasné výsledky?" (Cit. dílo, str. 198.)

Beletristické žvásty! Holanďané a Angličané se vzbouřili na svůj vlastní účet. Nikdo jim za to neplatil, že dělali „do revoluce". U produktivních a neproduktivních pracovníků jde však vždy jen o kupce a prodavače práce. Jaká je to tedy hloupost!

Toto nejapné beletrisování chlapíků polemisujících se Smithem ukazuje jen to, že zastupují „vzdělaného kapitalistu", kdežto Smith byl *vykladačem* otevřeně brutálního buržoy-povýšence. Vzdělaný buržoa a jeho mluvčí jsou oba tak stupidní, že účinky každé činnosti měří podle toho, jak ‖ 411 | působí na měšec. Na druhé straně jsou tak vzdělaní, že *uznávají* i ty funkce a činnosti, které nemají s výrobou bohatství nic společného, a uznávají je proto, že i tyto funkce a činnosti „nepřímo" zvětšují atd. jejich bohatství, zkrátka, že plní pro bohatství užitečnou „funkci".

Člověk sám je základnou své materiální výroby, jakož i každé jiné výroby, kterou vykonává. Proto všechny okolnosti, které působí na člověka, na tento *subjekt* výroby, modifikují ve větší nebo menší míře všechny jeho funkce a činnosti, tedy i jeho funkce a činnosti jako tvůrce materiálního bohatství, zboží. V tomto smyslu lze skutečně dokázat, že *všechny* lidské vztahy a funkce, nechť se projevují jakkoli a kdekoli, ovlivňují materiální výrobu a zasahují do ní ve větší nebo menší míře určujícím způsobem.

„Jsou země, kde je naprosto nemožné obdělávat půdu bez ochrany vojáků. A co vidíme! Podle Smithovy klasifikace není sklizeň produktem společné práce muže, který jde za pluhem, a muže, který kráčí vedle něho se zbraní v ruce; podle Smitha je produktivním pracovníkem jen zemědělec a činnost vojáka je neproduktivní." (Cit. dílo, str. 202.)

Za prvé je to nesprávné. Smith by řekl, že vojákova činnost produkuje obranu, ne však obilí. Kdyby se v zemi zavedl pořádek, rolník by vyráběl obilí stejně jako předtím, a nebyl by nucen vyrábět navíc ještě životní prostředky pro vojáka, a tedy i jeho život. Voják patří mezi faux frais [nepravé náklady] výroby jako velká část neproduktivních pracovníků, kteří sami nic nevyrábějí ani v oblasti duševní, ani v oblasti materiální výroby, ale jsou užiteční, nutní jen v důsledku nedostatečných sociálních poměrů — děkují za svou existenci jen sociálnímu zlu.

Nassau by však mohl říci, že vynalezne-li se stroj, který učiní

z dvaceti dělníků devatenáct zbytečných, pak se těchto devatenáct dělníků také stane „nepravými náklady" výroby. Avšak voják se může ukázat zbytečným, ačkoli *materiální podmínky výroby*, podmínky zemědělství jako takového, zůstanou beze změny. Uvedených devatenáct dělníků se může ukázat zbytečnými jen v tom případě, stane-li se práce zbývajícího jednoho dělníka dvacetkrát produktivnější, tedy jen v důsledku revoluce v daných materiálních podmínkách výroby. Ostatně k tomu poznamenává už *Buchanan*:

„Kdyby se měl např. voják nazývat produktivním dělníkem, protože jeho práce podporuje výrobu, mohl by produktivní dělník týmž právem požadovat vojenské pocty, protože je nepochybné, že bez jeho přispění by nemohla žádná armáda táhnout do pole a vybojovávat bitvy nebo dosahovat vítězství" (D[avid] *Buchanan, Observations on the Subjects treated of in Dr. Smith's Inquiry" etc.*, Edinburgh 1814, str. 132).

„Bohatství národa nezávisí na číselném poměru mezi těmi, kteří vyrábějí *služby*, a těmi, kteří vyrábějí *hodnoty*, nýbrž na tom, zda proporce mezi nimi je nejvhodnější k tomu, aby práce každého z nich byla co možná nejúčinnější" (*Senior*, cit. dílo, str. 204).

To Smith nikdy nepopírá, neboť sám chce počet „nutných" neproduktivních pracovníků, jako státních úředníků, právníků, kněží atd. zredukovat na *míru*, v jaké jsou jejich služby nezbytné. A to je v každém případě ona „proporce", při které je práce produktivních pracovníků co možná nejúčinnější. Pokud jde o jiné „neproduktivní pracovníky", jejichž práce každý kupuje jen *dobrovolně*, aby užíval jejich *služeb*, tj. kupuje je jako spotřební předmět, který si může libovolně vybrat — tu je třeba rozlišovat. Počet těchto pracovníků žijících z důchodu může být v poměru k „produktivním" dělníkům vysoký *za prvé* proto, že bohatství je vůbec malé nebo má jednostranný charakter, jako například u středověkých baronů a jejich služebnictva. Nespotřebovávali v značnějším množství průmyslové zboží, nýbrž spotřebovávali se svým služebnictvem své zemědělské produkty. Jakmile místo toho začali spotřebovávat průmyslové zboží, muselo se jejich služebnictvo chopit práce. Počet lidí žijících z důchodu byl velký jen proto, že velká část ročního produktu se nespotřebovávala *za účelem reprodukce*. Při tom všem byl celkový počet obyvatelstva malý. *Za druhé* může být počet lidí žijících z důchodu velký proto, že produktivita produktivních dělníků

je velká, a tudíž je velký i jejich nadvýrobek, který snědí služebníci. V tomto případě není práce produktivních dělníků produktivní proto, že je tu tolik služebníků, ale naopak, tolik služebníků je tu proto, že práce produktivních dělníků je tak produktivní.

Kdybychom vzali dvě země se stejným počtem obyvatelstva a se stejným stupněm rozvoje produktivních sil práce, mohlo by se vždy plným právem říci s A[damem] Smithem, že bohatství obou těchto zemí se dá měřit podle poměru mezi počtem produktivních a neproduktivních pracovníků. Znamená to jen tolik, že se v zemi, kde je poměrně větší počet produktivních dělníků, spotřebovává poměrně větší množství ročního důchodu za účelem reprodukce, tzn. že se každoročně vyrábí větší množství hodnot. Pan Senior tudíž jen opisuje ‖412| Adamovu větu, a nestaví proti ní nic nového. Dále, sám tu dělá rozdíl mezi výrobci služeb a výrobci hodnot, a tak to s ním dopadá stejně jako s většinou těchto odpůrců Smithova rozlišování, tj. že toto rozlišování, které zavrhují, sami přijímají a uplatňují.

Je charakteristické, že všichni „neproduktivní" ekonomové, kteří ve svém vlastním oboru nic neprodukují, vystupují proti rozlišování produktivní a neproduktivní práce. Avšak vůči buržoovi vyjadřuje tento postoj z jedné strany servilnost, snahu vylíčit mu všechny funkce tak, jako by sloužily výrobě bohatství pro něho, a z druhé strany snahu dokázat, že buržoasní svět je nejlepší ze všech světů, že všechno v něm je užitečné, a buržoa sám je tak vzdělaný, že to vidí a chápe.

Vůči dělníkům vyjadřuje tento postoj to, že spotřeba velkého množství produktů neproduktivními lidmi je naprosto v pořádku, protože neproduktivní spotřebitelé přispívají k výrobě bohatství stejnou měrou jako dělníci, i když svým vlastním způsobem.

Nakonec se však Nassau prořekne a ukazuje, že ze Smithova podstatného rozlišování nepochopil ani slovo. Říká:

„Ve skutečnosti se zdá, že v tomto případě byla Smithova pozornost plně zaujata poměry *velkých pozemkových vlastníků*, kteří jsou jediní, na něž lze vůbec uplatnit jeho poznámky o neproduktivních třídách. Jinak si neumím vysvětlit jeho předpoklad, *že kapitálu se používá jedině k vydržování produktivních pracovníků, kdežto pracovníci neproduktivní žijí z důchodu.* Většina těch, které na-

zývá povýtce neproduktivními — učitelé, vládcové státu — jsou vydržováni *na účet kapitálu*, tj. *z prostředků, které byly předem vydány na reprodukci.*" (Cit. dílo, str. 204—205.)

Zde skutečně zůstává rozum stát. Objev pana Nassaua, že stát a učitelé žijí na účet kapitálu, a nikoli na účet důchodu, nepotřebuje dalšího komentáře. Chce-li nám tím pan Senior říci, že žijí ze zisku z kapitálu, že tedy žijí na účet kapitálu v tomto smyslu, pak jen zapomíná, že důchod z kapitálu není sám kapitál a že tento důchod, výsledek kapitalistické výroby, se nevydává předem na reprodukci, ale je naopak sám jejím výsledkem. Nebo si myslí, že je tomu tak proto, že některé daně vcházejí do výrobních nákladů určitého zboží, a tudíž i do výdajů určité výroby? Nechť tedy ví, že to je jen jedna z forem vybírání daní z důchodu.

Pokud jde o Storcha, poznamenává Nassau Senior, tento mudrlantský břídil, ještě toto:

„Pan Storch se nepochybně mýlí, když kategoricky tvrdí, že tyto *výsledky*" (zdraví, vkus atd.) „stejně jako ostatní věci, které mají hodnotu, tvoří část *důchodu* těch, kteří je vlastní, a že jsou právě tak směnitelné" (pokud totiž mohou být koupeny od jejich výrobců). „Kdyby tomu tak bylo, kdyby vkus, mravnost, náboženství byly skutečně *věcmi*, které lze *koupit*, mělo by bohatství úplně jiný význam, než který mu přikládají... ekonomisté. V žádném případě nekupujeme zdraví, vědomosti nebo zbožnost. Lékař, kněz, učitel... mohou produkovat jen nástroje, jimiž lze těchto výsledků s větší nebo menší jistotou a dokonalostí nakonec dosáhnout... Kdyby se v každém jednotlivém případě použilo nejvhodnějších prostředků k dosažení úspěchu, měl by výrobce těchto *prostředků* právo na odměnu, a to i v tom případě, kdyby neměl úspěch, čili kdyby nedosáhl očekávaných výsledků. Směna je dokonána, jakmile je udělena rada nebo poučení a přijata za to odměna." (Cit. dílo, str. 288—289.)

Nakonec velký Nassau sám zase přijímá smithovské rozlišování. Ovšem místo produktivní a neproduktivní práce rozlišuje „produktivní spotřebu a neproduktivní spotřebu" (str. 206). A předmětem spotřeby je buď zboží — o to zde však nejde — nebo přímo práce.

Produktivní je podle něho taková spotřeba, která používá práce, která reprodukuje buď samu pracovní sílu (což může činit například práce učitele nebo lékaře), nebo která *reprodukuje* hodnotu toho zboží, za které se tato práce kupuje. Neproduktivní je spotřeba takové práce, která nečiní ani jedno, ani druhé. Smith pak říká:

práci, která může být spotřebována jen produktivně (tj. průmyslově), nazývám prací produktivní, a práci, která může být spotřebována neproduktivně, jejíž spotřeba není svou povahou průmyslovou spotřebou, nazývám prací neproduktivní. Zde tedy pan Senior dokázal svůj ostrovtip tím, že dal nova vocabula rerum*.

Vcelku Nassau opisuje Storcha.

[18.] P[ELLEGRINO] ROSSI [IGNOROVÁNÍ SPOLEČENSKÉ FORMY EKONOMICKÝCH JEVŮ. VULGÁRNÍ KONCEPCE O „ÚSPOŘE PRÁCE" NEPRODUKTIVNÍMI PRACOVNÍKY]

| 413 | P[ellegrino] Rossi, „Cours d'économie politique" ([přednášky] z let 1836—1837), *bruselské vydání z roku 1842.*

Tady je moudrost!

„*Nepřímé prostředky*" (výroby) „zahrnují vše, co podporuje výrobu, vše, co pomáhá odstraňovat překážky a umožňuje, aby výroba byla aktivnější, rychlejší, snadnější." (Předtím, na str. 268, říká: „Existují přímé a nepřímé prostředky výroby. To znamená, že existují prostředky, které jsou *nezbytnou* podmínkou k dosažení výsledku, síly, které tuto výrobu *uskutečňují*. Existují i jiné prostředky, které k výrobě přispívají, ale které ji neuskutečňují. První prostředky mohou působit i *samy*, druhé mohou první prostředky při výrobě jen podporovat.") „...celá vládní práce je nepřímým prostředkem výroby... Ten, kdo vyrobil tento klobouk, musí přiznat, že četník, který chodí po ulici, že soudce, který zasedá na soudě, že žalářník, který přijímá a vězní zločince, že armáda, která chrání hranice před vpádem nepřítele — že ti všichni přispívají k výrobě." (Str. 272.)

Jaká slast pro kloboučníka, že celý svět se dává do pohybu, aby on mohl vyrobit a prodat tento klobouk! Tím, že Rossi nechává tyto žalářníky atd. přispívat k materiální výrobě *nepřímo*, a ne *přímo*, dělá ve skutečnosti stejný rozdíl jako Adam. (XII. lekce.)

V následující XIII. lekci se Rossi pouští ex professo [bez okolků] do Smitha, fakticky téměř v témž duchu jako jeho předchůdci.

K nesprávnému rozlišování mezi produktivními a neproduktivními pracovníky dochází, jak říká, ze tří příčin:

* — nové pojmenování věcem. *(Pozn. red.)*

1. „Pokud jde o *kupce*, kupují jedni produkty nebo *práci proto, aby je sami přímo spotřebovali*; jiní je kupují jen proto, aby prodali nové produkty, které zhotovují za pomoci získaných produktů a zjednané práce."

Pro první má určující význam *užitná hodnota*, pro druhé směnná hodnota. Protože se tu bere v úvahu jen směnná hodnota, upadá se do Smithova omylu.

„Práce mého sluhy je pro mne — připusťme to na okamžik — neproduktivní; je neproduktivní také pro něho?" (Cit. dílo, str. 275—276.)

Zakládá-li se celá kapitalistická výroba na tom, že práce se kupuje přímo, a to za tím účelem, aby si bylo možno ve výrobním procesu část z ní přivlastnit *bez koupě*, ale tuto část v produktu *prodat* — je-li toto smyslem, podstatou kapitálu — není rozlišování mezi prací, která vyrábí kapitál, a prací, která jej nevyrábí, základem pro pochopení kapitalistického výrobního procesu? Smith nepopírá, že práce sluhy je pro *něho* produktivní. Každá služba je produktivní pro jejího prodavače. Křivá přísaha je produktivní pro toho, kdo za ni dostane hotové peníze. Padělání dokumentů je produktivní pro toho, kdo za to dostává zaplaceno. Někoho zavraždit je produktivní pro toho, kdo je placen za vraždu. Povolání sykofanta, denuncianta, příživníka, parasita, patolízala je pro takové lidi produktivní, neprovozují-li takové „služby" zdarma. Ti všichni jsou tedy podle Rossiho „produktivními pracovníky", výrobci nejen bohatství, ale i kapitálu. I taškář, který platí sám sobě, stejně jako to dělají soudy a stát, „vynakládá určitou sílu, používá jí určitým způsobem, vyrábí výsledek, který uspokojuje potřebu člověka" [tamtéž, str. 275], totiž potřebu zloděje, a snad navíc ještě i potřebu jeho ženy a dětí. Je tedy produktivním pracovníkem, jestliže zde záleží jedině na tom, aby se vyrobil „výsledek", který uspokojuje „potřebu", anebo, jako je tomu ve výše uvedených případech, je-li k tomu, aby se služby staly „produktivními", zapotřebí jedině to, aby člověk své „služby" prodal.

2. „Druhý omyl záležel v tom, že nerozlišoval mezi přímou a nepřímou výrobou." Proto úřední osoba není u A[dama] Smitha produktivní. Avšak „je-li výroba téměř nemožná" (bez práce úředního činitele), „není pak jasné, že tato práce pomáhá výrobě, i když ne přímou a materiální pomocí, tak alespoň nepřímou činností, kterou nelze přehlížet?" (Cit. dílo, str. 276.)

Tuto práci, která se nepřímo účastní výroby (a která tvoří jen část neproduktivní práce), nazýváme právě neproduktivní prací. Jinak by se muselo říci: protože úředník absolutně nemůže existovat bez rolníka, je rolník nepřímým výrobcem justice atd. Hloupost! Je tu ještě jedno hledisko týkající se dělby práce, ale o tom později.

[3.] „Nebyly pečlivě rozlišeny tři základní skutečnosti výroby: *síla čili výrobní prostředek, použití* této síly a *výsledek*.

Koupíme si u hodináře hodinky; zajímá nás jen *výsledek* práce. Nebo si koupíme u krejčího kabát; je to totéž. Ale:

„Ještě stále se vyskytují lidé starého ražení, kteří věci takto nechápou. Pozvou si k sobě dělníka a poručí mu zhotovit tu či onu součást oděvu, k čemuž mu dodají látku a vše, co je k této práci zapotřebí. Co kupují tito lidé? Kupují sílu" ⟨ale rovněž i „použití této síly"⟩, „prostředek, který na jejich nebezpečí a risiko vyrobí určité výsledky... Předmětem smlouvy je koupě síly."

(Vtip je jen v tom, že tito „lidé starého ražení" používají výrobního způsobu, který nemá nic společného s kapitalistickým výrobním způsobem a při kterém je nemožný celý ten rozvoj produktivních sil práce, který s sebou přináší kapitalistická výroba. Charakteristické je, že takový specifický rozdíl je pro Rossiho a tutti quanti [všechny jemu podobné] nepodstatný.)

„Najmu-li si sluhu, kupuji sílu, které mohu použít k službě sterým způsobem, a výsledky jsou závislé na tom, jak této síly použiji" (str. 276).

To všechno nemá s věcí nic společného.

‖414| „Kupuje se nebo najímá... určité použití nějaké síly... V tomto případě nekupuji produkt, nekupuji výsledek, který mám na mysli." Advokátova obhajovací řeč mi může proces vyhrát, ale také nemusí. „V každém případě úmluva mezi mnou a mým advokátem záleží v tom, že za určitou hodnotu půjde toho či onoho dne na to či ono místo, aby tam za mne mluvil a v mém zájmu použil své duševní síly." (Str. 276.)

⟨K tomu ještě jednu poznámku. V XII. lekci, na str. 273, Rossi říká:

„Jsem dalek toho, abych spatřoval výrobce jen v těch lidech, kteří tráví celý život tím, že vyrábějí kartoun nebo boty. Ctím práci, ať je jakákoli... Ale tato úcta nesmí být výlučným privilegiem *manuálního pracovníka*."

To A[dam] Smith nedělá. Kdo vytváří knihu, obraz, hudební skladbu, sochu, je u něho „produktivním pracovníkem" v druhém smyslu, ačkoli improvisátor, přednašeč, virtuos atd. jím podle Smitha není. A „služby", pokud přímo vcházejí do výroby, chápe A[dam] Smith jako materialisované v produktu, ať je to práce manuálního pracovníka nebo ředitele, příručího, inženýra anebo dokonce vědce, pokud je vynálezcem, ať už pracuje v závodě nebo mimo závod. Když hovoří Smith o dělbě práce, vykládá, jak se tyto operace dělí mezi různé osoby, a dokazuje, že produkt, zboží, je výsledkem jejich kooperativní práce, a ne práce některého jednotlivce z jejich řad. Ale „duševní" pracovníci à la Rossi mají strach z velkého podílu, který pobírají z materiální výroby, a snaží se jej ospravedlnit.〉

Když se s tím Rossi takto vypořádal, pokračuje:

„Takto se věnuje při směnách pozornost jednomu nebo druhému ze tří základních faktů výroby. Mohou *však tyto různé formy směny* vzít určitým *produktům* charakter *bohatství* a *úsilí některé třídy výrobců povahu produktivní práce?* Je zřejmé, že mezi těmito myšlenkami neexistuje taková spojitost, která by opravňovala k podobnému závěru. Proto, že místo toho, abych koupil výsledek, kupuji sílu, která je nutná k jeho dosažení, *má být působení této síly neproduktivní* a *produkt nemá být bohatstvím?* Vezměme například opět krejčího. Ať si koupíme hotový oblek od krejčího, nebo si jej dáme ušít krejčovskému dělníkovi, kterému dáme materiál a mzdu, výsledek je v obou případech týž. Nikdo neřekne, že první práce je *práce produktivní* a druhá *práce neproduktivní;* rozdíl je jen v tom, že v druhém případě je ten, *kdo chce mít oblek,* svým *vlastním podnikatelem.* Jaký je tu pak z hlediska produktivních sil rozdíl mezi krejčovským dělníkem, kterého jste si vzali domů, a vaším sluhou? Žádný! (Cit. dílo, str. 277.)

Tu je jádro celé té falešné přemoudřelosti a vychloubavé užvaněnosti! Pokud A[dam] Smith ve své druhé, povrchnější definici rozlišuje produktivní a neproduktivní práci podle toho, zda se zpředmětňuje přímo v takovém zboží, které může kupec prodat, nebo se v něm nezpředmětňuje, potud nazývá krejčího v obou případech produktivním pracovníkem. Avšak podle jeho hlubší definice je krejčí figurující ve druhém z uvedených případů „neproduktivním" pracovníkem. Rossi ukazuje jen to, že A[dama] Smitha „zřejmě" nechápe.

To, že „*formy směny*" připadají Rossimu lhostejné, je přesně

totéž, jako kdyby fysiolog řekl, že určité formy života jsou lhostejné, protože všechny jsou jen formami organické hmoty. A právě jedině na těchto formách záleží, jde-li o to pochopit specifický charakter určitého společenského výrobního způsobu. Kabát je kabát. Vyrábí-li se při první formě směny, máte tu kapitalistickou výrobu a moderní buržoasní společnost; vyrábí-li se při druhé formě směny, máte tu určitou formu rukodělné práce, která je slučitelná dokonce s asijskými vztahy nebo se středověkými atd. A tyto *formy* jsou určující pro samo hmotné bohatství.

Kabát je kabát — v tom je celá Rossiho moudrost. Avšak v prvním případě vyrábí krejčovský dělník nejen kabát, ale i kapitál, a tedy i zisk; vyrábí svého mistra jako kapitalistu a sebe sama jako námezdního dělníka. Dám-li si doma udělat kabát od krejčovského dělníka, abych tento kabát nosil, nestávám se tím svým vlastním *podnikatelem* (ve smyslu zvláštní ekonomické kategorie), stejně jako se nestává podnikatelem *krejčovský podnikatel*, pokud | 415 | sám nosí a spotřebovává kabát, který mu udělali jeho dělníci. V jednom případě kupec krejčovské práce a krejčovský dělník stojí proti sobě navzájem jen jako kupec a prodavač. Jeden platí peníze, druhý dodává zboží, v jehož užitnou hodnotu se přeměňují mé peníze. Naprosto se to neliší od toho případu, kdy kupuji zboží v krámě. Prodavač a kupec tu stojí proti sobě prostě jako prodavač a kupec. Naproti tomu v druhém případě stojí proti sobě jako kapitál a námezdní práce. Pokud jde o sluhu, má s krejčovským dělníkem č. II, jehož práci sám kupuji pro její užitnou hodnotu, společné to, že oba spadají pod touž společenskou formu. Oba jsou prostí kupci a prodavači. Rozdíl je tu jen v tom, že v důsledku specifického způsobu, jakým se používá koupené užitné hodnoty, vzniká tu ještě určitý patriarchální vztah, vztah panství a služby, který tento vztah prosté koupě a prodeje co do jeho obsahu — i když ne co do jeho ekonomické formy — pozměňuje a činí odporným.

Ostatně Rossi jen jinými slovy opakuje Garniera:

„Jestliže Smith říká, že práce sluhy nezanechává za sebou nic, dopouští se omylu, jaký je — řekněme to přímo — u takového Adama Smitha nepřípustný. Dejme tomu, že továrník osobně řídí velkou továrnu, v níž je zapotřebí věnovat velké úsilí a velkou péči dozoru... Dejme tomu, že tento člověk nechce mít kolem

sebe neproduktivní pracovníky, a nemá ani žádné služebnictvo. Je tedy nucen *obsluhovat se sám*... Jak je tomu s jeho produktivní prací v době, kdy se musí věnovat této domněle neproduktivní práci? Není jasné, že vaši sluhové vykonávají práci, která vám umožňuje věnovat se činnosti, která lépe odpovídá vašim schopnostem? Jak tedy lze říci, že po jejich službách nezůstane ani stopy? Zůstane zde vše, co děláte a co byste nemohl dělat, kdyby vás při obsluze vaší osoby a vaší domácnosti nezastoupili." (Cit. dílo, str. 277.)

Je to opět táž *úspora práce*, o níž mluví Garnier, Lauderdale a Ganilh. Podle toho by byly neproduktivní práce produktivními jen potud, pokud by přinášely úsporu práce a ponechávaly více času k vlastní práci, ať už „průmyslovému kapitalistovi" nebo produktivnímu dělníkovi, který by mohl díky tomuto zastoupení při výkonu méně hodnotné práce vykonávat hodnotnější práci. Tím se vylučuje velká část neproduktivních pracovníků — domácí sluhové (pokud jsou pouhými přepychovými předměty) a všichni neproduktivní pracovníci, kteří produkují pouze požitky a jejichž práce mohu užívat jen potud, pokud *vynakládám na její užívání přesně tolik času*, kolik *potřebuje prodavač* této práce k tomu, *aby ji vyrobil*, aby ji vykonal. V obou případech nemůže být o „úspoře" práce ani řeči. Konečně i samy osobní služby, které skutečně znamenají úsporu práce, by mohly být produktivní jen potud, pokud by jejich spotřebitel byl výrobcem. Je-li „nečinným kapitalistou", šetří mu práci jen v tom smyslu, že mu umožňují, aby nedělal vůbec nic; aby se nějaké prase dalo česat nebo stříhat si nehty, místo toho, aby si to dělalo samo, nebo aby si nějaký venkovan s predikátem vydržoval čeledína, místo toho, aby si sám dělal čeledína, anebo aby si člověk, jehož jediným zaměstnáním je žrát, držel kuchaře, místo toho, aby si vařil sám.

Mezi tyto pracovníky by pak podle Storcha (cit. dílo) patřili i ti, kteří vyrábějí „*volno*", čímž vzniká pro někoho volný čas k požitku, k duševní práci atd. Policista mi šetří čas, který bych potřeboval, kdybych sám sobě měl dělat četníka, voják mi šetří čas, který bych potřeboval, abych se sám bránil, vládní úředník mi šetří čas nutný k tomu, abych si sám vládl, čistič bot mi šetří čas, který bych musel strávit čistěním bot, kněz mi šetří čas, který bych potřeboval k rozjímání, atd.

Na této věci je správné jen jedno — *dělba práce*. Kromě své pro-

duktivní práce nebo vykořisťování produktivní práce by měl každý plnit ještě mnoho funkcí, které by byly neproduktivní a které zčásti vcházejí do spotřebních nákladů. (Skuteční produktivní dělníci musí nést tyto spotřební náklady sami a sami musí vykonávat svou neproduktivní práci.) Jsou-li tyto „služby" příjemné, vykonává je nezřídka pán místo sluhy, jak dokazuje ius primae noctis* a jak dokazuje námaha spojená s vládnutím atd., kterou páni odedávna berou na sebe. Tím se však nikterak neruší rozdíl mezi produktivní a neproduktivní prací; naopak, sám tento rozdíl se jeví jako výsledek *dělby práce* a v tomto smyslu napomáhá rozvoji všeobecné produktivity dělníků tím, že dělbou práce se stává neproduktivní práce *výlučnou* funkcí jedné části pracovníků a produktivní práce výlučnou funkcí druhé části.

Rossi však tvrdí, že ani „práce" velké části domácích služebníků, jejichž smyslem je jen stavět na odiv bohatství jejich pána, sloužit jen k uspokojení jeho ješitnosti, „není neproduktivní". Proč? Protože *něco* produkuje — uspokojení ješitnosti, chlubivost, vystavování bohatství na odiv (cit. dílo, str. 277). Zde se opět setkáváme s tou hloupostí, že prý každý druh služeb něco produkuje — kurtizána rozkoš, vrah vraždu atd. Ostatně už Smith řekl, že každý druh této chamradě má svou *hodnotu*. Chybělo tu už jen to |416|, aby se tyto služby poskytovaly zdarma. O to nejde. Ale i kdyby se poskytovaly zdarma, nezvětšily by bohatství (materiální) ani o groš.

Následují pak beletristické žvásty:

„Přestane-li zpěvák zpívat, nic nám, tak se tvrdí, nezbude. — Zbude nám přece vzpomínka!" (Velmi krásné!) „Vypijete-li šampaňské, copak zbývá... Ekonomické výsledky mohou být různé, podle toho, zda spotřeba následuje ihned za aktem výroby nebo nikoli, probíhá-li rychleji nebo pomaleji — ale sám fakt spotřeby, ať je jakéhokoli druhu, nemůže produktu ubrat charakter bohatství. Existují nemateriální produkty, které mají mnohem větší trvanlivost než některé materiální produkty. Palác vydrží dlouho, ale *Iliada* je zdrojem trvalejšího požitku." (Str. 277—278.)

Jsou to ale nesmysly!

V tom smyslu, v jakém zde Rossi chápe bohatství, tj. ve smyslu užitné hodnoty, má se věc tak, že teprve *spotřeba*, ať už se uskuteč-

* — právo první noci. *(Pozn. red.)*

ňuje pomalu nebo rychle (její trvání záleží jen na její povaze a na povaze předmětu), dělá z produktu bohatství. Užitná hodnota má význam jen pro spotřebu, a její existence pro spotřebu je jen její existencí jako spotřebního předmětu, její existencí ve spotřebě. Jako není produktivní spotřebou pití šampaňského, ačkoli může produkovat „kocovinu", tak není produktivní spotřebou ani poslouchání hudby, ačkoli zanechává „vzpomínku". Je-li hudba dobrá a rozumí-li posluchač hudbě, je spotřeba hudby něčím vyšším než spotřeba šampaňského, ačkoli výroba šampaňského je „produktivní prací" a výroba hudby nikoli.

*

Uděláme-li bilanci celého toho galimatyáše, namířeného proti Smithovu rozlišování produktivní a neproduktivní práce, můžeme říci, že Garnier a snad ještě Lauderdale a Ganilh (ten však nepřispěl ničím novým) vyčerpali všechny problémy této polemiky. Pozdější autoři (nepočítaje v to Storchův nepodařený pokus) přinášejí jen beletristické výklady a učené žvásty. Garnier je ekonomistou direktoria a konsulátu, Ferrier a Ganilh jsou ekonomisty císařství. Na druhé straně je tu Lauderdale, pan hrabě, jemuž šlo daleko víc o to, aby *obhájil spotřebitele jako výrobce „neproduktivní práce"*. *Velebení* služebnictva a lokajů, daňových výběrčích, příživníků, se vine jako červená nit spisy všech těchto hafanů. Naproti tomu se hrubě cynický charakter klasické ekonomie jeví jako kritika existujících poměrů.

[19. APOLOGETIKA MARNOTRATNOSTI BOHATÝCH U MALTHUSOVCE CHALMERSE]

Jedním z nejfantastičtějších malthusovců je *ctihodný Th[omas] Chalmers*, podle něhož není na veškeré sociální bolesti jiného léku než náboženská výchova dělnické třídy (čímž rozumí křesťansky opentlené a kněžoursky povznášející vtloukání Malthusovy populační teorie); zároveň je velkým zastáncem všeho plýtvání, marnotratných státních výdajů, tučných obročí pro kněze a bláznivého

rozhazování boháčů; přitom naříká (na str. 260 a násl.) na ,,ducha doby", na ,,tvrdou a s hladem hraničící šetrnost", žádá velké daně a hojnost žrádla pro ,,vyšší" a neproduktivní pracovníky, kněze atd. (cit. dílo) a samozřejmě hřímá proti Smithovu rozlišování [produktivní a neproduktivní práce]. Tomuto rozlišování věnoval celou kapitolu (kap. 11), která neobsahuje nic nového, kromě toho, že šetrnost atd. působí jen škodu ,,produktivním dělníkům". Tendence této kapitoly je charakteristicky shrnuta v této větě: ,,Toto rozlišování je bezcenné a jeho uplatňování působí zlo" (cit. dílo, str. 344). A v čem záleží toto zlo?

,,O tomto argumentu jsme pojednávali tak podrobně proto, protože jsme toho názoru, že *politická ekonomie našich dnů* má *tvrdé a nepřátelské stanovisko k církevnímu zřízení*, a nepochybujeme, že k tomu v mnohém přispělo *toto Smithovo škodlivé rozlišování.*" (*Thomas Chalmers* [profesor theologie], *„On Political Economy in Connexion with the Moral State and Moral Prospects of Society", 2. vyd.*, [Glasgow, Edinburgh, Dublin a] *Londýn 1832*, str. 346.)

,,Církevním zřízením" rozumí tento kněžour svou vlastní církev, anglikánskou církev jako církev ,,zřízenou" zákonem. Přitom byl jedním z těch chlapíků, kteří podporovali rozšiřování tohoto ,,zřízení" v Irsku. Tento kněžour je alespoň upřímný.

[20. ZÁVĚREČNÉ POZNÁMKY O ADAMU SMITHOVI A JEHO NÁZORECH NA PRODUKTIVNÍ A NEPRODUKTIVNÍ PRÁCI]

‖417| Dříve než uzavřeme oddíl o A[damu] Smithovi, ocitujeme ještě z jeho knihy dvě místa: první, kde dává průchod své nenávisti proti neproduktivní vládě, a druhé, kde se pokouší vysvětlit, proč pokrok průmyslu atd. předpokládá svobodnou práci. O *Smithově nenávisti ke kněžím.*[82]

První místo zní:

,,Je to tudíž od králů a ministrů krajně neomalené a opovážlivé, vystupují-li s nárokem dozírat na to, aby jednotlivci šetřili, a chtějí-li omezovat jejich výdaje pomocí zákonů proti přepychu nebo zákazu dovážet cizozemské přepychové zboží. Největšími marnotratníky ve státě jsou přece právě oni sami. Nechť se jen řádně starají o své vlastní výdaje, a péči o výdaje soukromníků mohou klidně přenechat

jim samým. Nebude-li stát přiveden na mizinu jejich rozhazovačností, rozhazovačnost jejich poddaných jej na mizinu nepřivede nikdy." (Sv. II, kn. II, kap. 3, vyd. MacCulloch, str. 122.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 332.]

A ještě jednou toto místo:

„Práce některých stavů společnosti požívajících největší vážnosti, stejně jako práce *sluhů, nevytváří žádnou hodnotu*" ⟨sama však má hodnotu, stojí proto určitý ekvivalent, ale nevytváří žádnou hodnotu⟩ „a nefixuje se ani se nezpředmětňuje v žádném trvalém předmětu či v prodejném zboží... Tak vladař se všemi svými soudními úředníky a důstojníky, kteří mu slouží, celé vojsko a námořnictvo jsou *neproduktivní pracovníci.* Jsou to *služebníci* společnosti a jsou vydržováni z části ročního produktu *práce jiných lidí*... Do *stejné třídy* patří... kněží, právníci, lékaři, nejrůznější literáti a učenci; herci, šaškové, hudebníci, operní zpěváci, tanečníci atd." (Cit. dílo, str. 94—95.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 319.]

To je řeč ještě revoluční buržoasie, která si dosud nepodrobila celou společnost, stát atd. Všechna tato transcendentní zaměstnání, tradičně ctihodná — panovník, soudci, důstojníci, kněží atd. — všechny staré ideologické stavy, které vytvářejí, všichni učenci, Mistři a duchovní, kteří k nim patří, se zde *ekonomicky* stavějí naroveň houfu vlastních lokajů a šašků buržoasie, které buržoasie a „zahálčivé bohatství" — pozemková šlechta a nečinní kapitalisté — vydržují. Jsou pouhými *služebníky* společnosti stejně jako jsou jiní jejich služebníky. Žijí z produktu *práce jiných* lidí, jejich počet musí být proto snížen na nezbytné minimum. Stát, církev atd. mají své oprávnění jen potud, pokud jsou výbory ke spravování a řízení společných zájmů produktivní buržoasie; a náklady na jejich vydržování, protože samy o sobě patří mezi „nepravé náklady" výroby, musí být sníženy na nezbytné minimum. Tento názor je historicky zajímavý pro svůj ostrý protiklad jednak proti názoru antického starověku, kde materiální produktivní práce má vypáleno znamení otroctví a kde se považuje jen za piedestal pro zahálčivého občana, a jednak proti názoru vycházejícímu z rozkladu středověké absolutistické nebo aristokraticko-konstituční monarchie, jak ho naivně vyslovuje Montesquieu, který je sám ještě v jeho zajetí, v této větě („*Esprit des lois*", kn. VII, kap. 4): „Jestliže bohatí nebudou hodně utrácet, chudí zemřou hlady."

Naproti tomu, jakmile buržoasie opanovala pole a zčásti se státu zmocnila sama, zčásti uzavřela kompromis s jeho dřívějšími pány;

jakmile uznala ideologické stavy za tělo ze svého těla a všude je přeměnila ve své funkcionáře a přizpůsobila si je; jakmile sama už proti nim nestojí jako představitelka produktivní práce, ale proti ní samé se pozvedají skuteční produktivní dělníci a říkají i jí, že žije z práce jiných lidí; jakmile je dostatečně kulturní, že se plně neoddává jen výrobě, ale chce mít i „kulturní" spotřebu; jakmile se sama duševní práce provádí čím dál tím víc v její *službě*, čím dál tím víc vstupuje do služby kapitalistické výroby — najednou se všechno obrací a buržoasie se snaží ze svého stanoviska „ekonomicky" zdůvodnit to, co předtím svou kritikou potírala. Jejími mluvčími a uklidňovateli jejího svědomí v tomto směru jsou Garnierové aj. K tomu přistupuje ještě horlivost těchto ekonomů (kteří jsou sami kněžími, profesory atd.), s níž dokazují svou „produktivní" užitečnost a „ekonomicky" ospravedlňují své platy.

‖418 | Druhé místo, týkající se otroctví, zní takto:

„Taková zaměstnání" (řemeslníka a manufakturního dělníka) „byla považována" (ve většině antických států) „za vhodná jen pro otroky a svobodní občané je nesměli provozovat. I ve státech, kde to zakázáno nebylo, jako v Římě a Athénách, byla převážná většina občanů ve skutečnosti vyřazena ze všech zaměstnání, jimiž se nyní obyčejně zaměstnávají nejnižší třídy městského obyvatelstva. Všechna taková zaměstnání provozovali v Římě a v Athénách otroci bohatých občanů ve prospěch svých pánů, jejichž bohatství, moc a vliv působily, že v konkurenci s výrobky otroků bohatých lidí nemohl chudý svobodný občan najít pro své výrobky téměř žádný odbyt. Otroci však nejsou téměř nikdy vynalézaví, a všechna nejvýhodnější zdokonalení, která usnadňují a zkracují práci, ať už jde o nástroje a stroje nebo o přípravu a dělbu práce, vynalezli lidé svobodní. A i kdyby nějaké takové zlepšení napadlo otroka navrhnout, viděl by v tom jeho pán nejspíše jen projev jeho lenosti a snahy ušetřit si práci na jeho útraty. Místo odměny mohl by chudák otrok pravděpodobně očekávat jen spílání a možná i nějaký trest. Proto bylo v těch podnicích, kde pracovali otroci, zpravidla nutno zaměstnávat k vykonávání stejného množství práce více dělníků než tam, kde práci prováděli lidé svobodní. Výrobky podniků prvního druhu byly proto zpravidla dražší než výrobky lidí svobodných. Montesquieu poukázal na to, že v uherských dolech, ačkoli nejsou o nic bohatší, bylo kutání vždycky méně nákladné, a tudíž výnosnější než v sousedních dolech tureckých; v tureckých dolech kutají otroci a *jediné stroje*, jichž tam kdy *Turky* napadlo použít, *jsou ruce těchto otroků*. V uherských dolech kutají lidé svobodní, kteří hojně používají strojů, a tak si usnadňují a zkracují práci. To málo, co je známo o ceně řemeslných výrobků z doby Řeků a Římanů, nasvědčovalo by tomu, že výrobky nejlepší jakosti byly nesmírně drahé. (Cit. dílo, sv. III, kn. IV, kap. 9, str. 549—551, vyd. Garnier.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 258—259.]

A[dam] Smith sám říká v cit. díle, sv. III, kn. IV, kap. 1, str. 5:[83]

„Locke upozorňuje na rozdíl mezi penězi a ostatním movitým majetkem. Podle něho jsou všechny ostatní movitosti svou povahou *tak pomíjivé*, že na bohatství, které v nich spočívá, nelze zvlášť spoléhat... Peníze jsou prý zato spolehlivý přítel atd." [Srov. čes. vyd., sv. II, str. 10.]

A dále, v cit. díle, str. 24—25:

„Říká se, že spotřební zboží podléhá brzy zkáze, zatímco zlato a stříbro jsou po*vahy trvanlivější*; a kdyby se neustále nevyvážely, mohlo by se jich za staletí nahromadit tolik, že by skutečné bohatství země neuvěřitelně vzrostlo." [Srov. čes. vyd., sv. II, str. 18.]

Přívrženec monetárního systému horuje pro zlato a stříbro, protože jsou *penězi*, samostatným bytím, hmatatelným bytím směnné hodnoty, a přitom jejím nezničitelným, věčně trvajícím bytím, pokud se jim nedovolí, aby se staly oběživem, pouhou pomíjivou formou směnné hodnoty zboží. Akumulace zlata a stříbra, jejich shromažďování, tvoření pokladu je proto způsob obohacování odpovídající monetárnímu systému. A jak jsem ukázal v citátu z Pettyho[84], dokonce i ostatní zboží se zde cení jen podle většího nebo menšího stupně trvanlivosti, tj. podle stupně, v němž zůstává směnnou hodnotou.

Za prvé, A[dam] Smith nyní opakuje touž úvahu o relativně větší nebo menší trvanlivosti zboží v oddílu, kde mluví o tom, že spotřeba může být pro tvorbu bohatství užitečnější nebo méně užitečná, podle trvanlivosti spotřebních předmětů.[85] Prosvítá zde tedy představa monetárního systému, a zcela nutně, protože i při přímé spotřebě si majitel zboží skrytě myslí, že ‖ 419 | spotřební předmět zůstává *bohatstvím*, zbožím, tj. jednotou užitné hodnoty a směnné hodnoty, a že to závisí na stupni trvanlivosti užitné hodnoty, že tedy spotřeba jen postupně zbavuje užitnou hodnotu možnosti být *zbožím* neboli nositelem směnné hodnoty.

Za druhé. Ve svém druhém rozlišování mezi produktivní a neproduktivní prací se Smith úplně vrací — v širší formě — k rozlišování, které dělá monetární systém.

Produktivní práce se „fixuje a zpředmětňuje v nějakém předmětě nebo v prodejném zboží, *jež trvá ještě alespoň nějakou dobu po skončení práce*. Je to, jako by se

jisté množství práce nashromáždilo do zásoby, aby se ho použilo až někdy jindy."

Naproti tomu výsledky neproduktivní práce nebo služeb „zanikají zpravidla tím okamžikem, kdy jsou vykonány, a zřídkakdy po sobě zanechávají stopu nebo *hodnotu*, za niž by si bylo možno později opatřit stejně velkou službu". (Sv. II, kn. II, kap. 3, vyd. MacCulloch, str. 94.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 318.]

Tedy týž rozdíl, který dělá monetární systém mezi zlatem a stříbrem na jedné straně a ostatním zbožím na druhé straně, dělá Smith mezi zbožím a službami. I u Smitha je kritériem rozlišování akumulace, avšak už ne akumulace ve formě hromadění pokladů, nýbrž v reálné formě reprodukce. Zboží zaniká při spotřebě, avšak spotřebou se pak znovu vyrábí zboží o vyšší hodnotě, anebo, není-li upotřebeno tímto způsobem, samo je hodnotou, za kterou se může koupit jiné zboží. Produkt práce má tu vlastnost, že existuje ve formě více nebo méně trvalé a proto opět zcizitelné užitné hodnoty, že existuje ve formě užitné hodnoty, v níž je prodejným zbožím, nositelem směnné hodnoty, *zbožím*, čili fakticky *penězi*. Služby neproduktivních pracovníků se nestávají opět *penězi*. Službami, které platím advokátovi, lékaři, knězi, hudebníkovi atd., státnímu úředníkovi, vojákovi atd., nemohu ani zaplatit dluhy, ani koupit zboží a ani koupit práci, která vytváří nadhodnotu. Tyto služby zaniknou stejně jako pomíjivé spotřební předměty.

Smith tedy říká au fond [v podstatě] totéž, co monetární systém. U monetárního systému je produktivní jen ta práce, která vyrábí *peníze*, zlato a stříbro. U Smitha je produktivní jen ta práce, která vyrábí *peníze* svému kupci; rozdíl je jen v tom, že Smith spatřuje ve všem zboží jeho peněžní charakter, přestože je v něm skryt, kdežto monetární systém jej vidí jen v tom zboží, které představuje samostatné bytí směnné hodnoty.

Toto rozlišování je založeno na samé podstatě buržoasní výroby, protože bohatství se [zde] nerovná užitné hodnotě, nýbrž bohatství je jen *zboží*, užitná hodnota jako nositel směnné hodnoty, jako peníze. Monetární systém nepochopil, že se tyto peníze vytvářejí a rozmnožují tím, že se zboží spotřebovává, a ne tím, že se přeměňuje ve zlato a stříbro, v nichž zboží krystalisuje jako samostatná směnná hodnota, ale v nichž nejen ztrácí svou užitnou hodnotu, ale zachovává si beze změny *velikost* své *hodnoty*.

[KAPITOLA PÁTÁ]

NECKER

[POKUS ZOBRAZIT PROTIKLAD TŘÍD ZA KAPITALISMU JAKO PROTIKLAD BÍDY A BOHATSTVÍ]

Už některé citáty uvedené z Lingueta dokazují, že je mu podstata kapitalistické výroby jasná.[86] Nicméně je tu možno Lingueta zařadit až za Neckera.[87]

V obou svých spisech, v „*Sur la législation et le commerce des grains*" (poprvé vyšel roku 1775) a v „*De l'administration des finances de la France* etc." [vyšel roku 1784], Necker dokazuje, že rozvoj produktivních sil práce přispívá jen k tomu, že dělník potřebuje *menší dobu* k reprodukci své vlastní mzdy a že tedy *větší dobu* pracuje pro svého zaměstnavatele *bezplatně*. Přitom správně vychází ze základu *průměrné mzdy*, minima mzdy. Přitom ho však hlavně nezajímá sama přeměna práce v kapitál, a tím vznikající akumulace kapitálu, ale spíše všeobecný růst protikladu mezi bídou a bohatstvím, mezi bídou a přepychem, zakládající se na tom, že tou měrou, jak se zmenšuje množství práce potřebné k výrobě nutných životních prostředků, stává se část práce stále víc a více přebytečnou, a proto jí lze používat k výrobě přepychových předmětů, lze jí upotřebit v jiné výrobní sféře. Část těchto přepychových předmětů je trvanlivá. Přepychové předměty se tak akumulují v rukou těch, kteří století za stoletím disponují nadprací, a protiklad se tak stále zvětšuje.

Důležité je, že Necker vůbec odvozuje bohatství nepracujících stavů |420| — zisk a rentu — z nadpráce. Při zkoumání nadhodnoty má však na zřeteli pouze relativní nadhodnotu, která vyplývá nikoli z prodloužení celkového pracovního dne, nýbrž ze zkrácení *nutné pracovní doby*. Produktivní síla práce se stává produktivní silou majitelů pracovních podmínek. A sama produktivní síla se projevuje ve zkrácení pracovní doby nutné k dosažení určitého výsledku. Zde jsou hlavní místa:

Za prvé. ,,*De l'administration des finances de la France* etc." (*Oeuvres*, sv. II, Lausanne et Paris 1789):

,,Vidím, že u jedné z tříd společnosti je důchod stále přibližně stejný; pozoruji pak druhou, jejíž bohatství nutně vzrůstá; tak musel přepych, vznikající z takového vztahu a srovnání, jít s tímto nepoměrem ruku v ruce a být postupem let nápadnější." (Cit. dílo, str. 285—286.) (Pěkný je už sám protiklad *obou tříd* jako *tříd*.) ,,Ta třída společnosti, jejíž osud je do jisté míry *předurčen* sociálními zákony, se skládá ze všech těch, kteří *žijí z práce svých rukou* a jsou neodvratně podrobeni zákonu *vlastníků*" (vlastníků výrobních podmínek) ,,a nuceni spokojit se *mzdou odpovídající nejnezbytnějším životním potřebám*; jejich konkurence a *tíha jejich bídy* podmiňují jejich *závislé postavení*; tyto poměry nelze změnit" (cit. dílo, str. 286).

,,*Neustálé vynalézání nástrojů*, které *zjednodušily* všechny *mechanické práce*, *zvýšilo* tedy *bohatství a majetek vlastníků*; část těchto nástrojů, *která snížila náklady na obdělávání půdy*, *zvýšila důchod*, kterým mohou majitelé těchto pozemků disponovat; jiná část vynálezů lidského ducha *tou měrou usnadnila* práce v průmyslu, že *lidé*, *kteří jsou v službách těch*, *kteří rozdělují životní prostředky*" (tj. kapitalistů), ,,mohou *za stejnou dobu* a *za stejnou mzdu* vyrobit více výrobků všeho druhu" (str. 287). ,,Předpokládejme, že v minulém století bylo zapotřebí sto tisíc dělníků, aby vyrobili to, co se dnes dokáže s osmdesáti tisíci; a chce-li zbývajících dvacet tisíc dostat svou mzdu, je pak nuceno věnovat se *jiným zaměstnáním*; a nové výrobky práce jejich rukou, které z toho vzniknou, zvyšují požitky a přepych bohatých" (str. 287—288).

,,Neboť," pokračuje, ,,nesmíme ztrácet ze zřetele, že mzdy ve všech zaměstnáních, která nevyžadují žádné mimořádné schopnosti, budou vždy úměrné *ceně nutných životních prostředků* každého dělníka; a tak *urychlení výroby*, jakmile se znalost, jak ho dosáhnout, stane všeobecnou, *nejde ve prospěch lidí práce*, nýbrž *vede k tomu, že se zvětšují prostředky* k uspokojení choutek a marnivosti těch, kteří disponují produkty půdy" (cit dílo, str. 288). ,,Mezi různými přírodními statky, které lidská dovednost přetváří a upravuje, je mnoho takových, jejichž trvanlivost je značně delší než lidský život: každá generace tak dědí část prací předcházející generace" ⟨Necker si tu všímá jen akumulace toho, co A[dam] Smith nazývá spotřebním fondem⟩ ,,a ve všech zemích se nepřetržitě *akumuluje* stále větší množství produktů dovedné práce; protože se však celé toto množství vždy rozděluje mezi vlastníky, je nepoměr mezi jejich životními podmínkami a životními podmínkami početné třídy občanů nutně stále větší a nápadnější" (str. 289). Tedy: ,,*Urychlení práce v průmyslu*, jímž se na zemi rozmnožily předměty okázalosti a přepychu, *doba*, *v níž došlo k jejich akumulaci*, a *zákony vlastnictví*, *které soustředily tyto statky v rukou jediné třídy společnosti*..., tyto velké zdroje přepychu by existovaly v každém případě, ať by bylo množství ražených peněz jakékoli" (str. 291).

(Naposledy citované místo je namířeno polemicky proti těm, kdo odvozují přepych ze vzrůstu množství peněz.)

Za druhé. „*Sur la législation et le commerce des grains etc.*" (*Oeuvres*, sv. IV):

„... Jakmile řemeslník nebo zemědělec *už nemá žádnou zásobu*, je bezbranný; musí *dnes pracovat, aby zítra nezemřel hladem*, a v tomto boji zájmů mezi ||421| vlastníkem a dělníkem dává jeden v sázku život svůj a své rodiny, a u druhého jde jen o zpomalení růstu jeho přepychu" (cit. dílo, str. 63).

Tento protiklad mezi bohatstvím, které nepracuje, a prací, která pracuje, aby žila, plodí rovněž protiklad vědění. Vědění a práce se od sebe oddělují. První vystupuje proti druhému jako kapitál nebo jako přepychový předmět bohatého.

„Schopnost vědět a chápat je všeobecným darem přírody, rozvíjí se však jen učením; kdyby bylo vlastnictví rozděleno rovnoměrně, *každý by pracoval jen přiměřeně*" (tedy zase je pro něj množství pracovní doby rozhodující) „a *každý by měl nějaké vědomosti*, neboť by mu zbýval *nějaký čas*" (volný čas), „který by mohl věnovat studiu a myšlení; avšak při nerovnoměrnosti majetku, důsledku to společenského řádu, je *cesta ke vzdělání uzavřena* pro všechny lidi, kteří se narodili bez majetku; protože všechny existenční prostředky jsou v rukou té části národa, která má *peníze nebo půdu*, a protože nikdo nic nedává zdarma, je člověk, který nemá od narození jinou reservu než svou sílu, nucen věnovat ji, sotva se tato síla začne rozvíjet, službě vlastníkům, a činit tak po celý život, od východu slunce až po okamžik, kdy se tato síla vyčerpá a potřebuje ke svému obnovení spánek" (str. 112). „Není konečně jisté, že tato nerovnost ve znalostech byla nutná, aby se zachovaly všechny ty společenské nerovnosti, které ji zrodily?" (Cit. dílo, str. 113, srov. str. 118—119.)

Necker se posmívá směšování ekonomických pojmů — charakteristickému pro fysiokraty pokud jde o půdu, pro všechny pozdější ekonomy pak pokud jde o hmotné prvky kapitálu —, kdy vlastníci výrobních podmínek jsou velebeni ne proto, že oni sami, nýbrž proto, že tyto podmínky jsou nutné pro práci a pro produkci bohatství.

„Začíná se směšovat důležitost vlastníka půdy (funkce, kterou lze tak snadno plnit) s důležitostí půdy" (cit. dílo, str. 126). |IX—421||

[KAPITOLA ŠESTÁ]

QUESNAYOVA EKONOMICKÁ TABULKA (EXKURS)

[1. QUESNAYŮV POKUS ZNÁZORNIT PROCES REPRODUKCE A OBĚHU CELKOVÉHO KAPITÁLU]

| X — 422 | *Ekonomická tabulka podle Quesnaye*[88]

5000 milionů ročního hrubého produktu (v tourských livrech)

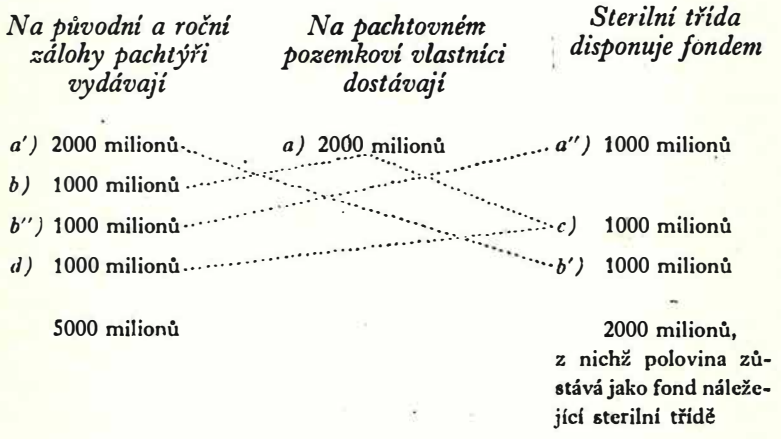

Aby tabulka byla názornější, označuji to, co Quesnay považuje pokaždé za východisko oběhu, jako *a*, *a'*, *a''*, následující článek v oběhu jako *b*, *c*, *d*, resp. jako *b'*, *b''*.[89]

Co na této tabulce zasluhuje především pozornosti a co na současníky muselo učinit velký dojem, je způsob, jak je tu peněžní oběh určen oběhem zboží a reprodukcí zboží, vlastně procesem oběhu kapitálu.

[2. OBĚH MEZI PACHTÝŘI A POZEMKOVÝMI VLASTNÍKY. NÁVRAT PENĚZ K PACHTÝŘŮM NEVYJADŘUJÍCÍ REPRODUKCI]

Pachtýř především zaplatí v penězích 2000 milionů pozemkovému vlastníkovi (propriétaire). Ten za ně koupí od pachtýře za 1000 milionů životních prostředků. Tak se vrátí pachtýřovi 1000 milionů v penězích, přičemž se realisuje $^1/_5$ hrubého produktu, která definitivně přechází z oběhu do spotřeby.

Dále koupí pozemkový vlastník za 1000 milionů v penězích průmyslové zboží, nezemědělské produkty, v hodnotě 1000 milionů. Tím vypadá druhá pětina (nyní už zpracovaných) produktů z oběhu do spotřeby. Těchto 1000 milionů peněz je teď v rukou sterilní třídy, která za ně koupí životní prostředky od pachtýře. Tím se vrací k pachtýři druhých 1000 milionů, které zaplatil pozemkovému vlastníkovi ve formě renty. Na druhé straně další pětina jeho produktu připadla sterilní třídě, přešla z oběhu do spotřeby. Na konci tohoto prvního pohybu je tedy těchto 2000 milionů peněz opět v rukou pachtýře. Prošly čtyřmi různými procesy oběhu.

Za prvé sloužily jako platidlo k zaplacení renty. V této funkci neuvádějí do oběhu žádnou část ročního produktu, nýbrž jsou jen obíhající poukázkou na část hrubého produktu rovnající se rentě.

Za druhé. Za polovinu z 2000 milionů, za 1000 milionů, kupuje pozemkový vlastník od pachtýře životní prostředky, realisuje tedy svých 1000 milionů v životních prostředcích. V těchto 1000 milionech peněz ve skutečnosti pachtýř pouze dostává zpět polovinu své poukázky, kterou dal pozemkovému vlastníkovi na $^2/_5$ svého produktu. Tentokrát těchto 1000 milionů, protože slouží jako kupní prostředek, uvádí do oběhu zboží — v téže částce —, které vchází definitivně do spotřeby. Pozemkovému vlastníkovi tu slouží těchto 1000 milionů pouze jako *kupní prostředek*; přeměňuje peníze zpět v užitnou hodnotu (ve zboží, které však přechází definitivně do spotřeby, které se kupuje jako užitná hodnota).

Bereme-li jen tento isolovaný akt, hrají zde peníze pro pachtýře jen tu úlohu, kterou hrají jako kupní prostředek pro každého prodávajícího, tj. představují přeměněnou formu jeho zboží. Pozemkový

vlastník přeměnil svých 1000 milionů v obilí, pachtýř přeměnil obilí v ceně 1000 milionů v peníze, realisoval jeho cenu. Bereme-li však tento akt v souvislosti s předcházejícím aktem oběhu, nevystupují tu peníze jako pouhá metamorfosa pachtýřova zboží, jako zlatý ekvivalent jeho zboží. Těchto 1000 milionů peněz je přece jen polovinou z 2000 milionů peněz, které pachtýř ‖ 423 | zaplatil vlastníkovi pozemku ve formě renty. Dostane za 1000 milionů ve zboží sice 1000 milionů v penězích, *ale tím ve skutečnosti jen kupuje zpět peníze, kterými zaplatil pozemkovému vlastníkovi rentu, neboli pozemkový vlastník kupuje od pachtýře za 1000 milionů, které od něho dostal, za 1000 milionů zboží. Platí pachtýřovi* penězi, které dostal *od pachtýře bez ekvivalentu.*

Tento návrat peněz k pachtýřovi způsobuje především to, že se tu — v souvislosti s prvním aktem — peníze nejeví pachtýři jako pouhé oběživo. Ale pak se tento návrat podstatně liší od zpětného přílivu peněz k výchozímu bodu, pokud tento pohyb vyjadřuje proces reprodukce.

Například: kapitalista nebo — abychom úplně ponechali stranou to, co je charakteristické pro kapitalistickou reprodukci — výrobce vynaloží 100 liber št. na suroviny, pracovní nástroje a životní prostředky pro dobu, po kterou pracuje. Předpokládejme, že k výrobním prostředkům nepřidá více práce, než kolik vynaložil na životní prostředky, na mzdu, kterou vyplatí sám sobě. Kdyby se suroviny atd. rovnaly 80 librám št. a přidaná práce 20 librám št. (spotřebované životní prostředky by se rovněž rovnaly 20 librám št.), rovnal by se výrobek 100 librám št. Když tento výrobek zase prodá, vrátí se mu těchto 100 liber št. v penězích — a tak znovu a znovu. Tento zpětný příliv peněz k jejich výchozímu bodu tu nevyjadřuje nic jiného než nepřetržitou reprodukci. Vidíme zde prostou metamorfosu $P — Z — P$, přeměnu peněz ve zboží a zpětnou přeměnu zboží v peníze — tato prostá změna forem zboží a peněz tu zároveň představuje proces reprodukce. Je to přeměna peněz ve zboží — ve *výrobní prostředky* a životní prostředky; dále, tato zboží vstupují do pracovního procesu jako jeho prvky a vycházejí z něho jako výrobky; tak se jako výsledek tohoto procesu opět objevuje zboží, totiž od té chvíle, jakmile hotový výrobek opět vstupuje do procesu

oběhu a tak opět vystupuje proti penězům jako zboží; a konečně, zboží se opět přeměňuje v peníze, protože hotové zboží lze opět vyměnit za prvky jeho výroby teprve tehdy, když se předtím přeměnilo v peníze.

Toto neustálé zpětné proudění peněz k jejich výchozímu bodu tu vyjadřuje nejen formální přeměnu peněz ve zboží a zboží v peníze — jak se projevuje v prostém procesu oběhu nebo při prosté směně zboží — *ale zároveň neustálou reprodukci zboží u téhož výrobce*. Směnná hodnota (peníze) se přeměňuje ve zboží, která vcházejí do spotřeby, použijí se jako užitné hodnoty, ale vcházejí do reprodukční čili průmyslové spotřeby, a proto znovu vytvářejí původní hodnotu a v důsledku toho se objevují v *téže* peněžní částce (ve výše uvedeném příkladě, kde výrobce pracuje pouze proto, aby si zachoval existenci). Formule $P — Z — P$ zde ukazuje, že P se nepřeměňuje v Z pouze formálně, ale že Z se skutečně spotřebuje jako užitná hodnota, vypadává z oběhu do spotřeby, avšak do průmyslové spotřeby, takže jeho hodnota se ve spotřebě uchovává a reprodukuje, a proto se P opět objevuje na konci procesu, uchovává se v pohybu $P — Z — P$.

Naproti tomu při uvedeném zpětném proudění peněz od pozemkového vlastníka k pachtýři nenastává žádný reprodukční proces. Je to tak, jako kdyby pachtýř dal pozemkovému vlastníkovi známky nebo poukázky na 1000 milionů výrobků. Jakmile pozemkový vlastník tyto poukázky vydá, vracejí se zpět k pachtýři, a ten je opět odkoupí. Kdyby si pozemkový vlastník dal vyplatit polovinu renty in natura, nenastal by žádný oběh peněz. Celý oběh by se byl omezil na prostý převod z ruky do ruky, na přechod výrobku z rukou pachtýře do rukou pozemkového vlastníka. Nejdříve dává pachtýř pozemkovému vlastníkovi místo zboží peníze, pak pozemkový vlastník vrací pachtýři peníze a bere si zboží. Peníze slouží pachtýři jako *platidlo*, kterým platí pozemkovému vlastníkovi; pozemkovému vlastníkovi slouží vzhledem k pachtýři jako *kupní prostředek*. Ve své první funkci se od pachtýře vzdalují, v druhé se k němu vracejí.

K takovému návratu peněz zpět k výrobci musí dojít vždy, kdykoli výrobce, místo aby svému věřiteli postoupil část výrobku,

zaplatí věřiteli hodnotu tohoto výrobku v penězích; jako věřitel se zde objevuje každý, kdo je spoluvlastníkem jeho nadvýrobku. Například výrobci platí všechny daně v penězích. Peníze jsou tak pro ně platidlem, kterým platí státu. Stát za ně kupuje od výrobců zboží. Peníze se stávají v jeho rukou kupním prostředkem a vracejí se tak k výrobcům, a to v té míře, jak od nich odchází zboží.

Tento moment návratu — tento svérázný návrat peněz, který není určován reprodukcí, musí nastat pokaždé, kdykoli se směňuje důchod za kapitál. Návrat peněz zde nezpůsobuje reprodukce, nýbrž spotřeba. Důchod se platí v penězích; může se však spotřebovat jen ve zboží. Peníze, získané od výrobců jako důchod, musí se jim proto znovu zaplatit, aby se získala táž hodnota ve zboží, aby se tudíž mohl důchod spotřebovat. Peníze, jimiž se platí důchod, tedy například renta nebo úrok nebo daně ⟨‖ 424 | průmyslový kapitalista si platí svůj důchod v produktu nebo si z prodaného produktu vyplatí tu část peněz, která tvoří jeho důchod⟩, mají všeobecnou formu platidla. Předpokládá se, že ten, kdo platí důchod, dostal dříve od svého věřitele část svého vlastního výrobku, například pachtýř $^2/_5$ produktu, které podle Quesnaye tvoří rentu. Je jen jejím nominálním čili faktickým majitelem.

A tak část pachtýřova výrobku tvořící rentu, kterou platí, potřebuje ke svému oběhu mezi pachtýřem a pozemkovým vlastníkem jen peněžní částku rovnající se hodnotě výrobku, ačkoli tato hodnota obíhá dvakrát. Nejprve platí pachtýř rentu v penězích; potom kupuje majitel pozemku za tytéž peníze produkt. První akt je prostým převodem peněz, jelikož tu peníze fungují pouze jako *platidlo*, tedy se předpokládá, že zboží, za které se platí, je už v majetku platícího a neslouží mu za kupní prostředek, že za ně nedostává žádný ekvivalent, nýbrž naopak, že tento ekvivalent už má ve svých rukou. Naproti tomu podruhé peníze slouží jako kupní prostředek, jako prostředek oběhu zboží. Je to tak, jako kdyby pachtýř odkoupil za peníze, kterými platí rentu, od majitele pozemku jeho podíl na výrobku. Majitel pozemku pak kupuje od pachtýře výrobek zpátky za tytéž peníze, které dostal od pachtýře (který je však ve skutečnosti odevzdal bez ekvivalentu).

Vidíme tedy, že táž peněžní částka, kterou výrobci odevzdají ve

formě platidla majitelům důchodu, slouží majitelům důchodu jako kupní prostředek k získání zboží od výrobců. Toto dvojnásobné přemístění peněz, tj. z rukou výrobce do rukou majitele důchodu a z jeho rukou zpět do rukou výrobce, vyjadřuje takto jen jednorázové přemístění zboží, totiž z rukou výrobce do rukou majitele důchodu. Protože se předpokládá, že výrobce dluží majiteli důchodu část svého výrobku, pak mu v peněžní rentě ve skutečnosti pouze dodatečně platí hodnotu zboží, které už přešlo do jeho majetku. Zboží je v jeho rukou. Ale nepatří mu. Za peníze, které platí ve formě důchodu, kupuje si tedy výrobce toto zboží do svého vlastnictví. Zboží proto nepřechází z ruky do ruky. Přechod peněz z ruky do ruky vyjadřuje pouze *změnu vlastnického titulu* ke zboží, které zůstává nadále v rukou výrobce. Odtud toto dvojnásobné přemístění peněz při pouze jednom přechodu zboží z rukou do rukou. Peníze obíhají dvakrát, aby uvedly zboží jednou do oběhu. Ale jako oběživo (kupní prostředek) obíhají také jen jednou, kdežto předtím obíhaly jako platidlo; při tomto oběhu, jak už jsem uvedl, nedochází k současnému přemístění peněz a zboží.

Vskutku, nemá-li pachtýř peníze a má-li pouze svůj výrobek, může za svůj výrobek zaplatit teprve tehdy, když prodá své zboží; zboží už tedy musí mít za sebou první metamorfosu, než je může pachtýř proplatit pozemkovému vlastníku v penězích. Ale i když tohle všechno bereme v úvahu, přemísťují se peníze víckrát než zboží. Nejdříve dojde k přeměně $Z—P$: $^2/_5$ zboží se prodají a přemění v peníze. Zde probíhá zároveň přemístění zboží i peněz. Pak ale přecházejí tytéž peníze z rukou pachtýře do rukou pozemkového vlastníka, aniž dochází k přemístění zboží. Dochází tu k přemístění peněz bez přemístění zboží. Je to totéž, jako kdyby měl pachtýř společníka. Dostane peníze, ale musí se o ně dělit se svým společníkem. Nebo spíše je to u uvedených $^2/_5$ totéž, jako kdyby peníze dostal pachtýřův sluha. Tento sluha je musí dát pachtýři, nesmí si je ponechat sám v kapse. Přechod peněz z jedněch rukou do druhých tu nevyjadřuje vůbec žádnou metamorfosu zboží, ale jen pouhé přenesení peněz z rukou jejich bezprostředního majitele do rukou jejich vlastníka. Tak tomu tedy může být v tom případě, když první příjemce peněz je pouhým doručitelem peněz pro svého zaměstnavatele. V tomto

případě peníze také nejsou platidlem; jde o jejich prostý přechod z rukou příjemce, kterému nepatří, do rukou vlastníka.

Takovéto přemísťování peněz nemá naprosto nic společného s metamorfosou zboží, právě tak jako přemísťování při prosté výměně jednoho druhu peněz za jiný druh. Ale fungují-li peníze jako platidlo, vždy se předpokládá, že plátce dostal zboží, za které dodatečně platí. Pokud se týče pachtýře atd., ten toto zboží *nedostal*; zboží — než se dostane do rukou vlastníka pozemku — je v rukou pachtýře a je částí *jeho* produktu. Ale *právně* se stává pachtýř jeho vlastníkem teprve potom, když předá vlastníkovi pozemku peníze, které za zboží dostal. Jeho právní nárok na zboží se mění; toto zboží je po celou dobu v jeho rukou. Ale nejdříve bylo v jeho rukou jako *majetek*, jehož vlastníkem byl vlastník pozemku. Nyní je v jeho rukou jako jeho vlastnictví. Změna právní formy zboží v týchž rukou nevede samozřejmě k tomu, aby i toto zboží přecházelo z rukou do rukou.

[3. O OBĚHU PENĚZ MEZI KAPITALISTOU A DĚLNÍKEM]

[a) NEJAPNÝ NÁZOR O MZDĚ JAKO O KAPITALISTOVĚ ZÁLOZE DĚLNÍKOVI. BURŽOASNÍ PŘEDSTAVA O ZISKU JAKO PRÉMII ZA RISIKO]

|425| {Z toho zároveň vidíme, jak je nejapné „vysvětlovat“ kapitalistův zisk z toho, že dává dělníkům zálohu v penězích dříve, než zboží přemění v peníze.

Za prvé. Když si kupuji zboží pro vlastní spotřebu, nevzniká mi žádný „zisk“ z toho, že jsem kupcem a že majitel zboží je „prodavačem“, že moje zboží má formu peněz a jeho se teprve musí přeměnit v peníze. Kapitalista platí za práci teprve potom, když ji spotřebuje, kdežto za jiné zboží se platí dříve, než se spotřebuje. To vyplývá ze zvláštní povahy zboží, které kupuje a které je ve skutečnosti dodáno teprve tehdy, když se spotřebuje. Peníze tu vystupují jako platidlo. Kapitalista si zboží „práce“ přivlastňuje vždy *předtím*, než je zaplatí. Že je však kupuje pouze proto, aby

z prodeje jeho výrobku dosáhl zisku, není *příčinou* toho, že tohoto zisku dosahuje. Je to pouze motiv. To by neznamenalo nic jiného než toto: kapitalista dosahuje při koupi námezdní práce zisku, *protože* chce při prodeji produktu této práce dosáhnout zisku.

Za druhé. Ale kapitalista, namítají, přece jen dělníkovi zálohuje ve formě peněz tu část výrobku, která mu připadne jako mzda, a tak vlastně šetří dělníkovi námahu, risiko a čas, spojené s tím, kdyby si musel sám přeměnit v peníze tu část zboží, která mu patří jako mzda. Což není správné, aby mu dělník za tuto námahu, za toto risiko a za tento čas zaplatil, což není správné, aby tudíž dělník dostal z produktu méně, než by mu jinak připadlo?

Tím se obrací naruby celý poměr mezi námezdní prací a kapitálem a znemožňuje se ekonomické vysvětlení nadhodnoty. Výsledkem tohoto procesu ve skutečnosti je, že fond, ze kterého kapitalista námezdního dělníka platí, není vlastně nic jiného než vlastní výrobek dělníka, a že tedy kapitalista a dělník se *faktický* mezi sebou dělí o výrobek v určitém poměru. Ale tento faktický výsledek nemá s transakcí mezi kapitálem a mzdou (na čemž spočívá ekonomické zdůvodnění nadvýrobku, zdůvodnění, které vyplývá ze zákonů směny zboží) naprosto nic společného. Co kapitalista kupuje, je dočasná disposice pracovní silou; platí ji teprve potom, když už tato pracovní síla působila, když se zpředmětnila ve výrobku. Jako všude, kde peníze působí jako platidlo, předchází i zde koupě a prodej reálné zcizení peněz ze strany kupce. Ale po této transakci, která je ukončena dříve, než začne skutečný výrobní proces, práce *náleží* už kapitalistovi. Plně mu náleží i *zboží*, které vychází z tohoto procesu jako výrobek. Vyrobil je pomocí výrobních prostředků, které mu patří, a práce, kterou koupil a která mu tedy patří — i když ji zatím ještě nezaplatil. Je to totéž, jako kdyby na výrobu zboží nebyl spotřeboval vůbec žádnou cizí práci.

Zisk, jehož kapitalista dosahuje, nadhodnota, kterou realisuje, pochází právě z toho, že dělník mu neprodává jako zboží práci realisovanou ve zboží, nýbrž svou vlastní pracovní sílu. Kdyby proti němu dělník stál jako majitel zboží v prvním smyslu[90], nemohl by kapitalista dosáhnout žádného zisku, nemohl by realisovat žádnou nadhodnotu, jelikož se podle zákona hodnoty směňují ekviva-

lenty, stejné množství práce za stejné množství práce. Kapitalistova nadhodnota pochází právě z toho, že od dělníka nekupuje zboží, ale jeho pracovní sílu, a tato pracovní síla má nižší hodnotu než její výrobek, nebo, což je totéž, realisuje se ve větším množství zpředmětněné práce, než je v ní realisováno. Ale teď, aby se ospravedlnil zisk, se jeho vlastní zdroj zahaluje a popírá se celá transakce, ze které pochází. Protože ve skutečnosti — pokud je proces nepřetržitý — kapitalista platí dělníka pouze z jeho vlastního výrobku, protože je dělník placen pouze částí svého vlastního výrobku, záloha je tedy pouhým zdáním, namlouvá se nám: dělník prodal svůj podíl na výrobku kapitalistovi *dříve, než tento výrobek* byl *přeměněn v peníze*. (Snad dříve, než bylo možné, aby byl přeměněn v peníze, neboť ačkoli se dělníkova práce materialisovala v nějakém výrobku, je v dané chvíli možná realisována teprve část prodejného zboží, například část domu.) Díváme-li se na to takhle, přestává být kapitalista vlastníkem výrobku, a tím se ruší celý proces, kterým si *bezplatně* přivlastňoval cizí práci. Teď tedy stojí proti sobě majitelé zboží. Kapitalista má peníze a dělník mu neprodává svou pracovní sílu, nýbrž zboží, totiž tu část výrobku, v níž je zpředmětněna jeho vlastní práce.

Teď dělník může kapitalistovi říci: „Z těchto 5 liber příze představují například $^3/_5$ konstantníkapitál. Ty patří tobě. $^2/_5$, tedy 2 libry, představují mou nově přidanou práci. Máš mi tedy zaplatit 2 libry. Zaplatíš mi tedy hodnotu těchto 2 liber." A tak by si nedal do kapsy pouze mzdu, ale také zisk, zkrátka peněžní částku rovnající se množství nově přidané, materialisované práce, která tu je ve formě 2 liber.

„Ale," řekne kapitalista, „cožpak jsem ti nezálohoval konstantní kapitál?"

„Nu ano," odpoví dělník, „vždyť si za to odpočítáváš 3 libry a platíš mi jen 2."

„Ale," trvá na svém kapitalista, „ty bys svou práci nemohl materialisovat, nemohl bys příst bez mé bavlny a bez mých vřeten! Za to mi musíš zvlášť zaplatit."

„Podívej se," řekne dělník, „bavlna by shnila a vřetena zrezavěla, kdybych jich nebyl použil na předení. ‖ 426 | Ty 3 libry příze, které

si odpočítáváš, představují ovšem jen hodnotu tvé bavlny a tvých vřeten, které jsou v těch 5 librách příze spotřebovány a které tedy jsou v nich obsaženy. Ale jedině moje práce, tím že tyto výrobní prostředky spotřebovala jako výrobní prostředky, uchovala hodnotu bavlny a vřeten. Za tuto sílu mé práce, která uchovává hodnotu, ti neúčtuji nic, protože mě — kromě vlastního předení, za které jsem dostal 2 libry — nestála žádný pracovní čas navíc. Je to přirozená vlastnost mé práce, která mě nic nestojí a která přitom uchovává hodnotu konstantního kapitálu. Když ti za to nic neúčtuji, nemůžeš mi ani ty nic účtovat za to, že bych nemohl příst *bez* vřeten a bez vlny. Vždyť bez předení by tvoje vřetena a vlna nestály za zlámanou grešli."

Kapitalista, přivedený do úzkých, odpovídá: „Ty 2 libry příze mají skutečně hodnotu 2 šilinků. Představují právě tolik tvé pracovní doby. Ale musím ti je zaplatit dříve, než je prodám. Třeba je vůbec neprodám. To je risiko číslo jedna. Za druhé, třeba je prodám pod jejich cenu. To je risiko číslo dvě. A za třetí, buď jak buď, musím ztrácet čas jejich prodejem. Mám za tebe *zdarma* převzít obě risika a kromě toho ztrátu času s tím vším? Zadarmo je jenom smrt."

„Počkej," odpovídá dělník, „jaký je náš vzájemný poměr? Stojíme proti sobě *jako majitelé zboží*, ty *jako kupec*, my *jako prodavači*, neboť ty od nás chceš odkoupit náš podíl na výrobku, 2 libry — a to, co obsahují, není vlastně nic jiného než naše zpředmětněná pracovní doba. A ty teď tvrdíš, že bychom ti měli prodat naše zboží *pod* jeho hodnotu, tak abys nakonec dostal ve zboží více hodnoty, než teď máš v penězích. Hodnota našeho zboží se rovná 2 šilinkům. Ty nám za ně chceš dát pouze 1 šilink, čímž bys pak — protože v 1 šilinku je obsaženo tolik pracovní doby jako v 1 libře příze — směnou získal dvakrát tak velkou hodnotu, jakou dáváš. My bychom naproti tomu dostali místo ekvivalentu jen půl ekvivalentu, místo ekvivalentu 2 liber příze pouze ekvivalent 1 libry příze. A oč opíráš tento požadavek, který odporuje zákonu hodnoty a směny zboží podle jejich hodnot? Oč? Že jsi kupec a my prodavači, že naše hodnota je ve formě příze, zboží, a tvoje hodnota ve formě peněz, že stejná hodnota ve formě příze stojí proti stejné hodnotě ve formě

peněz. Ale milý příteli! To je přece jen pouhá změna formy, která se týká *vyjádření* hodnoty, ale *velikost hodnoty* nechává nezměněnu. Anebo snad jsi toho dětinského názoru, že každé zboží se musí prodávat *pod* svou cenu, to znamená pod peněžní částku, která vyjadřuje jeho hodnotu, jelikož ve formě peněz nabývá *vyšší* hodnoty? Ale kdež, můj milý, nenabývá vůbec vyšší hodnoty; velikost jeho hodnoty se nemění, jenomže se teď zračí čistě jako směnná hodnota.

Uvaž ještě, můj nejmilejší, jakým nepříjemnostem se sám vystavuješ! Tvoje tvrzení vyznívá nakonec tak, že prodavač vždy musí kupci prodat zboží *pod* jeho hodnotou. Dříve, když jsme ti ještě neprodávali naše zboží, ale pouze naši pracovní sílu, jsi ovšem tak kupoval. Naši pracovní sílu jsi sice kupoval za její hodnotu, ale naši práci jsi kupoval *pod* hodnotou, v níž se zračí. Ale nechme tohoto nepříjemného vzpomínání. Bohudíky, z tohoto postavení jsme se dostali tím okamžikem, kdy ses sám rozhodl, že ti už nemáme prodávat jako zboží svou pracovní sílu, ale samo zboží, které je produktem naší práce. Vraťme se k nepříjemnostem, kterým se vystavuješ. Vždyť nový zákon, který jsi stanovil, tj. že prodavač neplatí za přeměnu svého zboží v peníze prostě svým zbožím, prostě tím, že smění své zboží za peníze, ale tím, že zboží prodává *pod* jeho cenou — tento zákon, podle kterého kupec vždy prodavače napaluje, šidí, musí platit pro každého kupce i prodavače stejně. Dejme tomu, že přijmeme tvůj návrh, ale pod podmínkou, že ty sám se podřídíš tomuto zákonu, který jsi vytvořil, totiž zákonu, že prodavač musí část svého zboží postoupit kupci *zdarma* náhradou za to, že mu je přemění v peníze. Koupíš tedy naše 2 libry, které mají hodnotu 2 šilinky, za 1 šilink, a získáš tak jeden šilink neboli 100 %. Ale nyní, když jsi od nás odkoupil naše 2 libry, máš v rukou 5 liber příze v hodnotě 5 šilinků. Myslíš si teď, že uděláš dobrý tah. Těch 5 liber tě stojí pouze 4 šilinky a chceš je prodat za 5 šilinků. ‚Stůj!' zvolá *tvůj kupec*. ‚Tvých 5 liber příze je zboží, jsi prodavač. Mám touž hodnotu v penězích, jsem kupec. Proto podle zákona, který sám uznáváš, musím na tobě vydělat 100 %. Musíš mi tedy těch 5 liber příze prodat 50 % pod jejich hodnotu, tj. za $2^1/_2$ šilinku. Dám ti tedy $2^1/_2$ šilinku a dostanu za ně zboží v hodnotě 5 šilinků a vy-

dělám na tobě 100%, neboť co je dovoleno jednomu, je dovoleno i druhému.‘

Vidíš tedy, milý příteli, kam vede tvůj nový zákon; napaloval bys jen sám sebe, neboť v jednom okamžiku jsi sice kupcem, ale hned nato jsi prodavačem. V daném případě bys jako prodavač prodělal víc, než jsi získal jako kupec. A jen si dobře vzpomeň! Než tu byly ty 2 libry příze, které teď chceš od nás odkoupit, což jsi nedělal jiné nákupy, bez nichž by se těchto 5 liber příze vůbec | 426a | nepořídilo? Což jsi předtím nekoupil bavlnu a vřetena, které se teď zračí ve 3 librách příze? Tehdy proti tobě stáli liverpoolský makléř s bavlnou a oldhamský výrobce vřeten jako *prodavači* a ty proti nim jako *kupec*; oni představovali zboží, ty peníze — byli jste k sobě v témž poměru, v němž tu k naší cti nebo nelibosti stojíme v této chvíli proti sobě my. Nebyl by se ti mazaný bursovní makléř s bavlnou a tvůj bodrý oldhamský kolega vysmál, kdybys k nim přišel s požadavkem, aby ti přenechali část bavlny a vřeten *zdarma*, nebo, což je totéž, aby ti toto zboží prodali pod jeho cenou (a pod jeho hodnotou), protože ty jim přeměňuješ zboží v peníze, kdežto oni ti přeměňují peníze ve zboží, protože oni jsou prodavači a ty kupec? Vždyť by nic neriskovali, neboť by dostali hotové peníze, směnnou hodnotu v čisté, samostatné formě. Zato ty, to risiko! Nejdříve upříst na vřetenech z bavlny přízi, nést všechna risika výrobního procesu a pak nakonec ještě risiko spojené s prodejem příze, s opětnou přeměnou v peníze! Risiko, zda se prodá za svou hodnotu, nad nebo pod svou hodnotu! Risiko, že se vůbec neprodá, že se vůbec nepřemění znovu v peníze! A přitom bys o ni jako o přízi ani trochu nestál! Příze se nedá jíst ani pít, nemůžeš s ní udělat nic jiného než ji prodat! A v každém případě bys ještě ztratil čas spojený s opětovnou přeměnou příze v peníze, tudíž i opětovnou přeměnou vřeten a bavlny v peníze! ‚Starý brachu,‘ odvětili by ti tvoji kolegové, ‚nedělej ze sebe blázna! Nemluv nesmysly! Copak je nám, k čertu, do toho, co zamýšlíš s naší bavlnou a vřeteny? Dělej si s nimi, co chceš! Spal si je, pověs si je na hřebíček, chceš-li, hoď je psům, ale zaplať je! To je nápad! Máme ti z našeho majetku dávat dary, protože ses stal přadlákem bavlny a zřejmě se v tomto oboru podnikání příliš nevyznáš, když tak zveličuješ jeho risika a nebez-

pečí! Nech předení bavlny a nechoď na trh s takovými hloupými nápady!"

Na tuto řeč dělníků odpoví kapitalista s povzneseným úsměvem: „Je vidět, lidičky, že jste slyšeli zvonit, ale nevíte, kde visí zvon. Mluvíte o věcech, kterým nerozumíte. Myslíte, že jsem tomu darebákovi z Liverpoolu a tomu chlapíkovi z Oldhamu zaplatil hotovými penězi? Čerta starého! Směnkami jsem jim zaplatil a bavlnu toho liverpoolského darebáka jsem fakticky spředl a prodal dříve, než byla jeho směnka splatná. S vámi je to naprosto jinak. Chcete mít hotové peníze."

„To je všechno krásné," říkají dělníci, „a co udělal ten liverpoolský darebák a ten oldhamský chlapík s tvými směnkami?"

„Co s nimi udělali," vyletí kapitalista, „že se tak hloupě ptáte! Dali je svému bankéři a ten jim je diskontoval."

„Kolik za to bankéři zaplatili?"

„Okamžik! Peníze jsou teď velmi laciné. Myslím, že zaplatili tak 3 % diskontu; ovšem ne 3 % z celkové částky, ale tolik, kolik připadá na dobu, která ještě zbývá do splatnosti směnky, počítáme-li 3 % za rok."

„Tím lépe," říkají dělníci, „zaplať nám 2 šilinky, hodnotu našeho zboží — anebo, řekněme, 12 šilinků, protože jsme dnes účtovali denně, ale chceme účtovat týdně. Ale sraz si z této sumy tříprocentní roční úrok za čtrnáct dní."

„Ale tahle směnka je příliš malá," říká kapitalista, „tu ani jeden bankéř nebude diskontovat."

„Dobrá," odpovídají dělníci, „je nás sto. Máš nám tedy zaplatit 1200 šilinků. Dej nám na ně směnku. Dělá to 60 liber št. a to není příliš malá částka na diskont; ale kromě toho, když ji sám diskontuješ, nemůže to být pro tebe příliš malá částka, jelikož je to přesně táž částka, ze které, jak tvrdíš, pobíráš svůj zisk z nás. Srážka by byla tak malá, že by nestála za řeč. A protože bychom tak dostávali převážnou část našeho výrobku, byli bychom brzy tak daleko, že bychom tvůj diskont už nepotřebovali. Samozřejmě, nedáme ti větší úvěr, než ti dává bursovní makléř, všeho všudy čtrnáct dní."

Kdyby se mzda vyvozovala z diskontu části hodnoty celkového výrobku, která náleží dělníkům (tím by se celý dosavadní poměr

převrátil naruby), z toho, že kapitalista jim tuto část vyplácí předem v *penězích*, musel by jim kapitalista vystavovat velmi krátkodobé směnky, jaké například sám vydává makléři s bavlnou atd. Dělník by dostával převážnou část svého výrobku a kapitalista by brzy přestal být kapitalistou. Z vlastníka výrobku by se stal vůči dělníkům pouhým bankéřem.

Ostatně, právě tak jako kapitalista riskuje, že zboží prodá pod |427| jeho hodnotou, má i naději, že je prodá nad jeho hodnotou. Je-li výrobek neprodejný, je dělník vyhozen na ulici. Poklesne-li cena výrobku na delší dobu pod tržní cenu, sníží se dělníkovi mzda pod průměr a pracuje kratší dobu. Dělník tedy nese největší risiko.

Za třetí. Nikomu ani nenapadne, že pachtýř, jelikož má platit rentu v penězích, nebo průmyslový kapitalista, jelikož má platit úrok v penězích — a aby je zaplatil, musí tudíž nejdříve svůj výrobek přeměnit v peníze — by si proto mohl srazit část své renty nebo úroku.}

[b) DĚLNÍKOVA KOUPĚ ZBOŽÍ OD KAPITALISTY. NÁVRAT PENĚZ NEVYJADŘUJÍCÍ REPRODUKCI]

V té části kapitálu, která obíhá mezi průmyslovým kapitalistou a dělníkem (tedy v části oběžného kapitálu, která se rovná variabilnímu kapitálu), dochází rovněž k zpětnému proudění peněz k jejich výchozímu bodu. Kapitalista platí dělníkovi mzdu v penězích; dělník si za ni kupuje od kapitalisty zboží a tak se peníze vracejí ke kapitalistovi. (V praxi k bankéři kapitalisty. Ale ve skutečnosti představují bankéři vzhledem k jednotlivým kapitalistům celkový kapitál, celkový kapitál, pokud přijímá podobu peněz.) Tento návrat nevyjadřuje sám o sobě reprodukci. Kapitalista kupuje za peníze od dělníků práci, dělník kupuje za tytéž peníze od kapitalisty zboží. Tytéž peníze vystupují nejdříve jako kupní prostředek práce, později jako kupní prostředek zboží. Že se vracejí ke kapitalistovi, to vyplývá z toho, že vystupuje vůči týmž osobám nejdříve jako kupec a pak zase jako prodavač. Jako od kupce od něho peníze odplývají, jako k prodavači se k němu vracejí. Naproti tomu dělník vystupuje nej-

dříve jako prodavač a teprve potom jako kupec, tudíž nejdříve dostává peníze a teprve potom je vydává, kdežto kapitalista je na rozdíl od něho nejdříve vydává a teprve potom přijímá.

U kapitalisty tu dochází k pohybu *P—Z—P*. Za peníze kupuje zboží (pracovní sílu); za výrobek této pracovní síly (zboží) kupuje peníze, čili prodává tento výrobek nazpět jeho bývalému prodavači, dělníkovi. Naproti tomu dělník představuje oběh *Z—P—Z*. Prodává své zboží (pracovní sílu) a za peníze, za něž je prodal, kupuje část svého vlastního výrobku (zboží) opět zpátky. Mohlo by se ovšem říci: dělník prodává zboží (pracovní sílu) za peníze, vydává tyto peníze na zboží a prodává pak znovu svou pracovní sílu, takže představuje rovněž pohyb *P—Z—P*; a jelikož peníze obíhají mezi ním a kapitalistou stále sem a tam, mohlo by se — podle toho, z které strany to bereme — právě tak dobře říci, že dělník stejně jako kapitalista představuje pohyb *P—Z—P*. Přesto však kupcem je kapitalista. Obnovení procesu vychází od něho, a ne od dělníka, přičemž návrat peněz je nutný, neboť dělník musí kupovat životní prostředky. Ukazuje se tak, jako ve všech pohybech, kde formou oběhu je na jedné straně *P—Z—P* a na druhé straně *Z—P—Z*, že cílem směnného procesu je na jedné straně směnná hodnota, peníze, a tudíž zvětšení hodnoty, na druhé straně pak užitná hodnota, spotřeba. K tomu dochází i při zpětném pohybu peněz v prvně uvedeném případě, kde je formou oběhu u pachtýře *P—Z—P* a u pozemkového vlastníka *Z—P—Z*, když přitom bereme v úvahu, že *P*, za které pozemkový vlastník kupuje od pachtýře, je peněžní formou pozemkové renty, tudíž už výsledkem *Z—P*, přeměněnou formou té části produktu, která patří vlastníkovi pozemku v podstatě in natura.

Tento pohyb *P—Z—P*, který je mezi kapitalistou a dělníkem pouhým výrazem toho, že ke kapitalistovi proudí nazpět ty peníze, které vynaložil na mzdu, sám o sobě nevyjadřuje proces reprodukce; vyjadřuje pouze to, že kupec se stává vůči téže osobě opět prodavačem. Rovněž tak nevyjadřuje peníze jako kapitál, totiž *P—Z—P'*, kde druhé *P* představuje větší peněžní částku než první *P*, kde tedy *P* vyjadřuje zhodnocující se hodnotu (kapitál). Spíše je pouze výrazem formálního návratu *téže* peněžní částky (často ještě nižší) k jejímu výchozímu bodu. (Kapitalistou se tu ovšem rozumí

třída kapitalistů.) Nebylo tedy správné, když jsem v první části[91] říkal, že forma *P—Z—P* musí vždy být *P—Z—P'*. Může vyjadřovat prostou formu návratu peněz, jak jsem na témž místě už naznačil, když jsem kruhový oběh peněz k témuž výchozímu bodu vysvětloval tím, že kupec se stává opět prodavačem.[92]

Tímto zpětným prouděním peněz se kapitalista neobohacuje. Kapitalista zaplatil například mzdu 10 šilinků. Za těchto 10 šilinků kupuje od něho dělník zboží. Kapitalista mu dal za jeho pracovní sílu zboží za 10 šilinků. Kdyby mu byl dal životní prostředky v ceně 10 šilinků in natura, nedošlo by k žádnému oběhu peněz, tudíž ani k návratu peněz. To, že se peníze vracejí, nemá tedy nic společného s obohacováním kapitalisty, které vyplývá pouze z toho, že kapitalista si v samém výrobním procesu přivlastňuje víc práce, než ve mzdě vydal, a že proto jeho výrobek je větší než výrobní náklady jeho výrobku, kdežto peníze, které platí dělníkovi, nemohou být v žádném případě menší než peníze, za které od něho dělník kupuje zboží. Tento formální návrat tu nemá s obohacováním nic společného, nevyjadřuje tedy | 428 | *P* jako kapitál, právě tak jako není obsaženo zvětšení nebo náhrada hodnoty v penězích vydaných na rentu, úrok a daň, které se vracejí k plátci pozemkové renty, úroku a daně.

Pokud *P—Z—P* představuje formální návrat peněz ke kapitalistovi, vyjadřuje jen to, že poukázka vystavená kapitalistou v penězích byla realisována v jeho vlastním zboží.

Příklady nesprávného výkladu tohoto proudění peněz — tohoto návratu peněz k jejich výchozímu bodu — viz výše u Destutta de Tracy.[93] Jako druhý příklad — zvlášť použitelný na oběh peněz mezi dělníkem a kapitalistou — je dále třeba uvést Braye.[94] Konečně, pokud jde o kapitalistu, který půjčuje peníze, viz příklady u *Proudhona*.[95]

Tato forma zpětného proudění *P—Z—P* se vyskytuje všude, kde se kupec stává opět prodavačem, tedy u celého obchodního kapitálu, kde všichni kupci jeden od druhého kupují, aby prodávali, a prodávají, aby kupovali. Je možné, že kupec — *P* — nemůže prodat zboží, například rýži, dráže, než je koupil; musí je třeba prodat pod jeho cenou. Došlo by tu jen k prostému návratu peněz,

neboť koupě zde přechází v prodej, aniž se *P* projeví jako zhodnocující se hodnota, jako kapitál.

Právě tak je tomu například při směně konstantního kapitálu. Výrobce strojů koupí železo od výrobce železa a prodá mu stroj. V tomto případě se peníze vracejí zpět. Byly vydány jako kupní prostředek k zakoupení železa. Výrobci železa slouží pak jako kupní prostředek k zakoupení stroje a vracejí se tak k výrobci strojů. Za vydané peníze dostal výrobce strojů železo, za přijaté peníze dal stroj. Tytéž peníze tu zprostředkovaly oběh dvakrát tak velké hodnoty. Například výrobce strojů koupil za 1000 liber št. železo; za týchž 1000 liber koupí výrobce železa stroje. Hodnota železa a strojů dohromady se rovná 2000 librám št. Ale tak musí být v pohybu 3000 liber št.: za 1000 liber št. peněz, za 1000 liber št. strojů a za 1000 liber št. železa. Kdyby kapitalisté směňovali in natura, pak by zboží přecházelo z ruky do ruky, a v oběhu by nebyl ani farthing.

Stejně je tomu, jestliže kapitalisté provádějí vzájemné zúčtování a peníze jim slouží jako platidlo. Obíhají-li papírové nebo úvěrové peníze (bankovky), mění se tím na celé věci jen jedno. Nyní existuje ještě 1000 liber št. v bankovkách, ale ty nemají „vnitřní hodnotu". V každém případě i tu existuje třikrát 1000 liber št.: 1000 liber št. v železe, 1000 liber št. ve strojích a 1000 liber št. v bankovkách. Ale těchto třikrát 1000 liber št. existuje, jako v prvním případě, pouze proto, že výrobce strojů měl dvakrát 1000 liber št. — 1000 liber št. ve strojích a 1000 liber št. v penězích, ve zlatě a stříbře nebo v bankovkách. V obou případech mu dá výrobce železa zpět pouze těch druhých 1000 liber št. (tj. peníze), protože je vůbec dostal jen proto, že výrobce strojů jako kupec se ihned nestal opět prodavačem, že první zboží, železo, nezaplatil zase ve zboží, nýbrž v penězích. Jakmile je zaplatí ve zboží, tj. prodá výrobci železa zboží, výrobce železa mu peníze vrátí, protože se neplatí dvakrát, jednou v penězích a podruhé ve zboží.

V obou případech představuje zlato nebo bankovka přeměněnou formu zboží, které koupil výrobce strojů, nebo zboží, které potom od něho koupil jiný, nebo zboží, které třeba nebylo koupeno, nicméně bylo přeměněno v peníze (jako u renty), zboží, které před-

stavuje majitel pozemku (jeho předkové atd.[96]). Návrat peněz zde tedy vyjadřuje jen to, že ten, kdo vydává za zboží peníze, kdo je vrhá do oběhu, stahuje opět peníze z oběhu prodejem jiného zboží, které vrhá do oběhu.

Týchž 1000 liber št., o nichž jsme právě mluvili, by mohlo za den proběhnout rukama čtyřiceti, padesáti kapitalistů a pouze by přenášelo kapitál od jednoho k druhému. Stroj by přešel k výrobci železa, železo k sedlákovi, obilí k výrobci škrobu nebo lihu atd. Nakonec by se třeba opět dostaly do rukou výrobce strojů, od toho k výrobci železa atd., a tak by jejich prostřednictvím obíhal kapitál 40.000 liber št. i více, přičemž by se peníze neustále mohly vracet k tomu, kdo je první dal do oběhu. Pan Proudhon z toho vyvozuje, že část zisku dosaženého těmito 40.000 librami št., která se přeměňuje v peněžní úrok, jejž platí různí kapitalisté — například výrobce strojů tomu, kdo mu půjčil 1000 liber št., výrobce železa tomu, kdo mu půjčil 1000 liber št., které už dávno vydal na uhlí atd. nebo na mzdu atd. — že zkrátka těchto 1000 liber št. vynese *celý úrok*, který plyne z těchto 40.000 liber št. Jestliže by tedy úroková míra byla 5%, činil by úrok 2000 liber št. Podle toho pak správně vypočítává, že těchto 1000 liber št. vyneslo 200 %. A to je kritik politické ekonomie par excellence [po výtce]!*

I když pohyb *P—Z—P* nepředstavuje — v té podobě, jak zná-

* ||437| Místo, na které se předtím naráželo, zní u Proudhona takto: „Úhrn hypotekárních dluhů činí podle nejlépe informovaných autorů 12 miliard, podle jiných 16 miliard; úhrn dlužních úpisů přinejmenším 6, komanditních vkladů přibližně 2, státní dluh 8 miliard, celkem 28 miliard. Všechny tyto dluhy, povšimněme si, pocházejí z peněz, které byly půjčeny nebo o nichž se lze domnívat, že byly půjčeny na 4, 5, 6, 8, 12 až 15%. Beru jako průměrný úrok prvních tří kategorií 6%; to činí z 20 miliard 1200 milionů. — K tomu je třeba připočítat zúročení státního dluhu, přibližně 400 milionů; celkem 1600 milionů ročního úroku z kapitálu ve výši 1 miliardy." (Str. 152.) Tedy 160%. Neboť „úhrn hotových peněz, který neříkám existuje, ale obíhá ve Francii, počítaje v to pokladniční stav banky, nepřevyšuje podle nejběžnějších odhadů 1 miliardu". (Str. 151.) „Když je směna skončena, dá se peněz opět použít a lze je tudíž opět půjčovat. Z toho, že peněžní kapitál se od směny ke směně vždy vrací k svému prameni, vyplývá, že poskytuje-li táž ruka stále nové půjčky, přibývá jí stále zisk." (Str. 153—154.) „*Gratuité du crédit. Discussion entre M. Fr. Bastiat et M. Proudhon*", Paříž 1850.[97] |437||

zorňuje oběh peněz mezi kapitalistou a dělníkem — sám o sobě žádný akt reprodukce, přece však neustálé opakování tohoto aktu, kontinuita zpětného proudění peněz, svědčí o reprodukci. Žádný kupec nemůže trvale vystupovat jako prodavač, aniž reprodukuje zboží, které prodává. Platí to ovšem pro všechny, kdo nežijí z renty, úroků nebo daní. Ale u jedné části dochází — má-li být akt ukončen — vždy k zpětnému proudění *P—Z—P*, jako u kapitalisty v poměru k dělníkovi nebo k vlastníkovi pozemku nebo rentiérovi (ze strany těchto posledních dvou dochází jen k prostému návratu peněz). U druhé části je akt ukončen, jestliže koupí zboží, tj. jestliže proběhne pohyb *Z—P—Z*, jako u dělníka. Tento akt dělník neustále obnovuje. První krok dělá neustále jako prodavač, nikoli jako kupec. Totéž platí o celém oběhu peněz |429|, který vyjadřuje prostě výdaj důchodu. Kapitalista například sám spotřebuje ročně určité množství výrobků. Své zboží přemění v peníze, tyto peníze pak vydává za zboží, které chce definitivně spotřebovat. Zde nastává pohyb *Z—P—Z* a peníze se nevracejí k němu, ale proudí zpět k prodavači (například ke kramáři), jehož kapitál se nahrazuje díky tomu, že kapitalista vydává svůj důchod.

Viděli jsme, že dochází k směně důchodu za důchod, k oběhu důchodů. Řezník kupuje chléb od pekaře; pekař maso od řezníka; oba spotřebovávají své důchody. Maso, které sní řezník sám, a chleba, který sní sám pekař, ani jeden neplatí. Tuto část důchodu spotřebuje každý z nich in natura. Je však možné, že maso, které pekař kupuje od řezníka, nenahrazuje řezníkovi kapitál, ale důchod, t. j. část prodaného masa, která nepředstavuje jen jeho zisk, ale tu část jeho zisku, kterou chce sám spotřebovat jako důchod. Chléb, který kupuje řezník od pekaře, je z hlediska řezníka rovněž výdajem jeho důchodu. Při zúčtování musí jeden nebo druhý zaplatit pouze bilanční rozdíl. Ta část jejich vzájemných nákupů a prodejů, která se v bilanci vyrovnává, nevchází do oběhu peněz. Ale dejme tomu, že pekař má platit bilanční rozdíl a že tento bilanční rozdíl představuje řezníkův důchod. V tom případě řezník vydá pekařovy peníze na koupi jiných předmětů spotřeby. Dejme tomu, že to je 10 liber št., které zaplatí krejčímu. Představuje-li těchto 10 liber št. důchod krejčího, vydá je krejčí obdobným způsobem. Koupí si

za ně zase chléb atd. Tak se peníze vracejí zpět k pekaři, ale už ne jako náhrada důchodu, ale kapitálu.

Je ještě jedna otázka, která může být vznesena: v pohybu *P—Z—P*, který uskutečňuje kapitalista a který představuje hodnotu, jež se sama zhodnocuje, stahuje kapitalista z oběhu víc peněz, než do něho vkládá. (O to se vlastně snažil shromažďovatel pokladů, ale nepodařilo se mu to, neboť z oběhu nezíská ve formě zlata a stříbra víc hodnoty, než do něho ve formě zboží vložil. Má více hodnoty ve formě peněz, zatímco předtím měl více hodnoty ve formě zboží.) Dejme tomu, že úhrnné výrobní náklady zboží se rovnají 1000 librám št. Kapitalista prodá zboží za 1200 liber št., neboť nyní v něm vězí 20 % neboli $^1/_5$ nezaplacené práce, práce, kterou prodává, třebaže ji nezaplatil. Jak je nyní možné, že všichni kapitalisté, třída průmyslových kapitalistů neustále stahuje z oběhu víc peněz, než do něho vrhá? Předně, na druhé straně je možno říci, že kapitalista neustále vrhá do oběhu víc, než z něho stahuje. Svůj fixní kapitál musel zaplatit. Ale prodává jej pouze úměrně tomu, jak jej spotřebovává, jen po částech. Fixní kapitál vchází do výrobního procesu zboží celý, kdežto do *hodnoty* zboží vchází jen nepatrnou částí. Obíhá-li fixní kapitál 10 let, vchází z něho ročně do zboží pouze $^1/_{10}$, a za zbývajících $^9/_{10}$ nevcházejí do oběhu žádné peníze, jelikož těchto $^9/_{10}$ vůbec nevstupuje do oběhu ve formě zboží. To za prvé.

Tímto problémem se budeme zabývat později;[98] prozatím se vrátíme ke Quesnayovi.

Ale předtím ještě jedno. Návrat bankovek do banky, která diskontuje nebo také půjčuje zálohy v bankovkách, je něco docela jiného než návraty peněz, které jsme zkoumali až dosud. V tomto případě se anticipuje přeměna zboží v peníze. Zboží dostává peněžní formu dříve, než je prodáno, třeba dokonce dříve, než je vyrobeno. Možná, že je také už prodáno (za směnku). *V každém případě* není ještě *zaplaceno*, není ještě nazpět přeměněno v peníze. Tato přeměna se tedy v každém případě anticipuje. Jakmile je zboží prodáno (nebo *se předpokládá*, že je prodáno), proudí peníze zpět do banky, a to buď v jejích vlastních bankovkách, které se tak vracejí z oběhu; nebo v cizích bankovkách, které se pak vyměňují (mezi bankéři) za její vlastní bankovky, takže se pak oboje dvoje bankovky stahují

z oběhu, vracejí se k svému výchozímu bodu; nebo ve zlatě a stříbře. Je-li toto zlato a stříbro požadováno za bankovky, které vydala banka a které jsou v třetích rukou, vracejí se bankovky zpět do banky. Není-li bankovka předložena k výměně, obíhá o to méně zlata a stříbra, které teď leží v bance jako reserva místo bankovky.

Ve všech těchto případech probíhá proces takto: jsoucno peněz (přeměna zboží v peníze) bylo anticipováno. Jakmile se nyní zboží skutečně přemění v peníze, přemění se v peníze podruhé. Toto druhé peněžní bytí zboží se však vrací k výchozímu bodu, ruší, nahrazuje jeho první peněžní bytí, vrací se z oběhu do banky. Je možné, že toto druhé peněžní bytí zboží se zračí *v téže, naprosto totožné* mase bankovek, v níž se zračilo jeho první peněžní bytí. Například, směnka byla diskontována továrníkovi vyrábějícímu přízi. Směnku dostal od tkalce. 1000 librami št., které dostal, zaplatil za uhlí, bavlnu atd. Různé ruce, jimiž tyto bankovky proběhly při placení za jejich zboží, vydaly je nakonec za plátno, a tak se bankovky dostávají k tkalci, který zaplatí v den splatnosti předlákovi týmiž bankovkami a předlák je pak přinese zpět do banky. Není vůbec nutné, aby druhá (posmrtná) přeměna zboží v peníze — po jeho anticipované přeměně — ‖ 430 | se uskutečnila jinými penězi než první. A tak se zdá, že předlák ve skutečnosti nic nedostal, neboť proces končí tím, že bankovky, které si vypůjčil, dostává zpět a vrací je bance, která je vydala. Ale ve skutečnosti jedna a táž bankovka sloužila po určitou dobu jako oběživo a platidlo, a předlák jí jednak zaplatil své dluhy a jednak koupil zboží nutné k reprodukci příze a tak realisoval nadhodnotu (získanou vykořisťováním dělníků), nadhodnotu, z které nyní může část zaplatit bance. A to i v penězích, neboť se mu vrátilo víc peněz, než vydal, zálohoval, vynaložil. Jak? To spadá opět do otázky, kterou jsme prozatím odložili.[99]

[4. OBĚH MEZI PACHTÝŘI A PRŮMYSLNÍKY PODLE „EKONOMICKÉ TABULKY"]

Tedy zpět ke Quesnayovi. Přicházíme teď k třetímu a čtvrtému aktu oběhu.

P (pozemkový vlastník) kupuje za 1000 milionů průmyslového

zboží od *S* (sterilní třída, průmyslník)[100] (v tabulce čára *a—c*[101]). Zde uvádějí peníze, 1000 milionů, do oběhu zboží ve stejné částce. ⟨To proto, že dochází k jednorázové směně. Kdyby *P* kupoval od *S* zboží po částech a kdyby dostával svou rentu od *F* (pachtýře) rovněž po částech, mohlo by se toto průmyslové zboží za 1000 milionů koupit řekněme pomocí 100 milionů, neboť *P* koupí za 100 milionů průmyslového zboží od *S*, *S* za 100 milionů životních prostředků od *F*, *F* zaplatí 100 milionů renty *P*; kdyby se to opakovalo desetkrát, přešlo by zboží za 100 milionů desetkrát od *S* k *P* a od *F* k *S* a renta ve výši 100 milionů desetkrát od *F* k *P*. Celý oběh by se pak provedl se 100 miliony. Ale jestliže *F* platí rentu najednou, pak by mohla část z 1000 milionů, které jsou nyní v rukou *S*, a z 1000 milionů, které jsou zase v rukou *F*, ležet v truhlici a část z nich obíhat.⟩ Zboží za 1000 milionů přešlo teď od *S* k *P*, naproti tomu přešlo od *P* k *S* za 1000 milionů peněz. Je to prostý oběh. Peníze a zboží jen přecházejí opačným směrem z ruky do ruky. Ale kromě životních prostředků za 1000 milionů, které pachtýř prodal *P* a které tak přešly do spotřeby, přešlo do spotřeby za 1000 milionů průmyslového zboží, které *S* prodal *P*. Je třeba poznamenat, že toto zboží existovalo už před novou sklizní. (Jinak by je *P* nemohl koupit za produkt nové sklizně.)

S nyní kupuje za 1000 milionů životních prostředků od *F*. [V tabulce čára *c—d*.] Teď vypadla z oběhu do spotřeby ***druhá pětina hrubého produktu***. Mezi *S* a *F* fungovalo těchto 1000 milionů jako oběživo. Ale současně tu dochází ke dvěma jevům, s nimiž se nesetkáváme v procesu mezi *S* a *P*. V tomto procesu přeměnil *S* část svého produktu, totiž za 1000 milionů průmyslového zboží, opět v peníze. Ale ve směně s *F* přeměňuje peníze opět v životní prostředky — které se u Quesnaye rovnají mzdě — a nahrazuje si tedy svůj kapitál, který vydal na mzdu a který spotřeboval. Tato zpětná přeměna 1000 milionů v životní prostředky vyjadřuje u *P* pouhou spotřebu, u *S* průmyslovou spotřebu, reprodukci, neboť část svého zboží opět přeměňuje v jeden z jeho výrobních prvků — v životní prostředky. Tak jedna z metamorfos zboží, jeho zpětná přeměna z peněz ve zboží, vyjadřuje tu zároveň počátek jeho ***skutečné***, nejen ***formální*** metamorfosy, počátek jeho reprodukce, počátek jeho zpětné

přeměny v jeho vlastní výrobní prvky. Dochází tu zároveň i k metamorfose kapitálu. Naproti tomu u *P* dochází pouze k přeměně důchodu z peněžní formy ve zbožní formu. A to vyjadřuje pouhou spotřebu.

Ale za druhé, když *S* kupuje od *F* za 1000 milionů životních prostředků, vrací se k *F* druhých 1000 milionů, které zaplatil *P* jako peněžní rentu. Vracejí se však k němu jen proto, že je opět stahuje z oběhu, opět odkupuje za ekvivalent ve zboží o hodnotě 1000 milionů. Je to totéž, jako kdyby pozemkový vlastník od něho koupil za 1000 milionů životních prostředků (mimo prvních 1000 milionů), tj. jako kdyby druhou část své peněžní renty přijal od pachtýře ve zboží a toto zboží nyní směnil za zboží patřící *S*. *S* si pak pouze vybírá pro *P* druhou část z 2000 milionů ve zboží, které *F* zaplatil *P* v penězích. Kdyby došlo k placení v naturální formě, *F* by dal *P* za 2000 milionů životních prostředků; *P* by z toho 1000 milionů sám spotřeboval a druhých 1000 milionů v životních prostředcích by směnil s *S* za jeho průmyslové zboží. V tomto případě by došlo pouze: 1. k přenesení 2000 milionů v životních prostředcích od *F* k *P*; 2. k směnnému obchodu mezi *P* a *S*, v němž by jeden směnil životní prostředky za 1000 milionů za průmyslové zboží za 1000 milionů a naopak.

Místo toho došlo ke čtyřem aktům: ‖ 431 | 1. K přenesení 2000 milionů peněz od *F* k *P*; 2. *P* kupuje za 1000 milionů životní prostředky od *F*; peníze se vracejí k *F*, slouží jako oběživo; 3. *P* kupuje za 1000 milionů peněz průmyslové zboží od *S*; peníze působí jako oběživo, přecházejí z jedněch rukou do druhých opačným směrem než zboží; 4. *S* kupuje od *F* za 1000 milionů peněz životní prostředky; peníze fungují jako oběživo. Pro *S* obíhají zároveň jako kapitál. Vracejí se k *F*, neboť nyní je už vyzvednuto druhých 1000 milionů v životních prostředcích, na které měl pozemkový vlastník od něho poukázku. Ale peníze se k němu nevracejí od pozemkového vlastníka přímo, ale teprve potom, když posloužily jako oběživo mezi *P* a *S*, když ještě předtím, než vyzvedly od *F* za 1000 milionů životních prostředků, už na své pouti vyzvedly za 1000 milionů průmyslového zboží a přenesly je od průmyslníka k vlastníkovi pozemku. Přeměna jeho zboží v peníze (při směně s pozemkovým vlastníkem) jakož i ná-

sledující přeměna peněz v životní prostředky (při směně s pachtýřem) jsou pro *S* metamorfosou jeho kapitálu, který na sebe bere nejdříve formu peněz a potom formu konstitutivních prvků nutných k reprodukci kapitálu.

Výsledek dosavadních čtyř aktů oběhu je tedy tento: pozemkový vlastník utratil svůj důchod, z poloviny za životní prostředky, z poloviny za průmyslové zboží. Tím je utraceno 2000 milionů, které dostal jako peněžní rentu. Polovina z nich se vrátila k pachtýři přímo, polovina nepřímo, přes *S*. *S* se však zbavil části svého hotového zboží a nahradil ji životními prostředky, tedy jedním z prvků reprodukce. Těmito procesy oběh končí, pokud v něm figuruje pozemkový vlastník. Z oběhu však vypadly do spotřeby — částečně neproduktivní, částečně průmyslové — (pozemkový vlastník svým důchodem zčásti nahradil kapitál *S*): 1. za 1000 milionů životních prostředků (produkt nové sklizně); 2. za 1000 milionů průmyslového zboží (produkt loňské sklizně); 3. za 1000 milionů životních prostředků, které vcházejí do reprodukce, tedy do výroby zboží, které bude muset *S* příštího roku směnit za polovinu renty pozemkového vlastníka.

2000 milionů peněz je opět v rukou pachtýře. Ten nyní koupí od *S* za 1000 milionů zboží, aby nahradil své „roční a původní zálohy", pokud se skládají částečně z pracovních nástrojů atd. a částečně z jiného průmyslového zboží, které za výroby spotřeboval. Je to prostý proces oběhu. Tím se dostává do rukou *S* 1000 milionů, a tak se přeměňuje v peníze druhá část jeho produktu existujícího ve formě zboží. Na obou stranách dochází k metamorfose kapitálu. Pachtýřových 1000 milionů se opět přeměňuje ve výrobní prvky nutné pro reprodukční proces. Hotové zboží *S* se přeměňuje opět v peníze, prodělává *formální* metamorfosu zboží v peníze, bez níž se kapitál nemůže opět přeměnit ve své výrobní prvky, a nemůže se tudíž ani reprodukovat. To je pátý proces oběhu. Z oběhu vypadává do reprodukční spotřeby za *1000 milionů průmyslového zboží* (produkt loňské sklizně) (*a'—b'*).[102]

A konečně přeměňuje *S* opět 1000 milionů peněz, ve kterých nyní existuje polovina jeho zboží, v druhou polovinu výrobních podmínek tohoto zboží, v suroviny atd. (*a''—b''*). Je to prostý

oběh. Pro *S* je to zároveň metamorfosa jeho kapitálu ve formu, ve které je schopný reprodukce, pro *F* zpětná přeměna jeho produktu v peníze. Nyní vypadává z oběhu do spotřeby poslední pětina „hrubého produktu".

Totiž: $^1/_5$ vchází u pachtýře do procesu reprodukce a nevchází do oběhu; $^1/_5$ spotřebuje vlastník půdy (to jsou $^2/_5$); $^2/_5$ dostává *S*; to činí celkem $^4/_5$.[103]

Zde výpočet zjevně neklape. Quesnay zřejmě počítá takto: *F* dává *P* 1000 milionů ($^1/_5$) v životních prostředcích (čára *a*—*b*). 1000 miliony v surovinách nahrazuje kapitál *S* (*a''*—*b''*). Životní prostředky za 1000 milionů tvoří pro *S* mzdu, jejíž hodnota, kterou *S* přidal ke zboží, představuje hodnotu předmětů, které *S* spotřeboval v procesu tohoto přidávání *(c—d)*. A 1000 milionů zůstává v procesu reprodukce *(a)*, nevstupuje do oběhu. Konečně, 1000 milionů produktu nahrazuje „zálohy" *(a'—b')*. Jenže Quesnay přehlíží, že *S* za těchto 1000 milionů průmyslového zboží nekupuje od pachtýře ani životní prostředky, ani suroviny, jenom mu vrací jeho peníze.

Quesnay totiž od začátku vychází z předpokladu, že pachtýř má kromě svého hrubého produktu 2000 milionů v penězích, a to že je vůbec fond, ze kterého se čerpají peníze pro oběh. Kromě toho zapomíná, že kromě 5000 milionů hrubého produktu existuje ještě 2000 milionů hrubého produktu v průmyslovém zboží, které bylo vyrobeno před novou sklizní. Neboť těchto 5000 milionů představuje pouze úhrn roční produkce ‖ 432 |, celkovou sklizeň dodanou pachtýři, ale vůbec ne hrubý produkt průmyslu, jehož prvky reprodukce musí být nahrazeny z této sklizně.

Je tu tedy: 1. 2000 milionů peněz u pachtýře; 2. 5000 milionů hrubého produktu půdy; 3. 2000 milionů hodnoty v průmyslovém zboží. Tudíž 2000 milionů v penězích a 7000 milionů ve výrobcích (zemědělských a průmyslových). Proces oběhu, stručně shrnuto, probíhá takto (*F* = pachtýř, *P* = pozemkový vlastník, *S* = průmyslník, sterilní třída):

F platí *P* 2000 milionů renty v penězích, *P* kupuje od *F* za 1000 milionů životní prostředky. Tím je realisována $^1/_5$ hrubého produktu pachtýře. Zároveň se mu vrací 1000 milionů peněz. *P* dále koupí od

S za 1000 milionů zboží. Tím je realisována polovina hrubého produktu *S*. *S* za to má 1000 milionů peněz. Za tyto peníze koupí od *F* životní prostředky za 1000 milionů. *S* tím nahrazuje polovinu prvků reprodukce svého kapitálu. Tím je realisována další $^1/_5$ hrubého produktu pachtýře. Zároveň má pachtýř opět v rukou 2000 milionů peněz, cenu 2000 milionů životních prostředků, které prodal *P* a *S*. Nyní kupuje *F* od *S* za 1000 milionů zboží, které mu nahrazuje polovinu jeho záloh. Tím je realisována druhá polovina hrubého produktu průmyslníka. A konečně, tento *S* kupuje za posledních 1000 milionů peněz od pachtýře suroviny; tím je realisována třetí $^1/_5$ hrubého produktu pachtýře a nahrazena druhá polovina prvků reprodukce kapitálu *S*, ale zároveň se také vrátilo 1000 milionů k pachtýři. Pachtýř má opět v rukou 2000 milionů, což je v pořádku, neboť Quesnay se na něho dívá jako na kapitalistu, vzhledem k němuž je *P* pouze příjemcem důchodu a *S* pouze příjemcem mzdy. Kdyby je platil přímo svým produktem, nevydával by žádné peníze. Ale jelikož vydává peníze, kupují *P* a *S* za ně jeho produkt a peníze se k němu vracejí. Je to týž formální návrat peněz, který vidíme u průmyslového kapitalisty, který celou operaci zahajuje jako kupec a také ji ukončuje. Dále, ta $^1/_5$ hrubého produktu pachtýře, která nahrazuje jeho „zálohy", patří reprodukci. Zbývá realisovat ještě $^1/_5$ životních prostředků, které vůbec nevstoupily do oběhu.

[5. OBĚH ZBOŽÍ A OBĚH PENĚZ V „EKONOMICKÉ TABULCE". RŮZNÉ PŘÍPADY NÁVRATU PENĚZ K VÝCHOZÍMU BODU]

S koupí od pachtýře za 1000 milionů životních prostředků a za 1000 milionů surovin, naproti tomu *F* koupí od *S* pouze za 1000 milionů zboží, aby nahradil své zálohy. *S* má tedy zaplatit bilanční rozdíl 1000 milionů, který nakonec zaplatí 1000 miliony, které dostal od *P*. Quesnay zřejmě zaměňuje tuto *platbu* 1000 milionů pachtýřovi s *koupí* produktu od pachtýře za částku 1000 milionů. Na to, jak si to představuje Quesnay, je třeba se podívat do „Vysvětlivek" abbé Baudeaua.[104]

Ve skutečnosti (podle našeho výpočtu) 2000 milionů sloužilo pouze k tomuto účelu: 1. zaplatit rentu ve výši 2000 milionů v penězích; 2. uvést do oběhu hrubý produkt pachtýře ve výši 3000 milionů (totiž za 1000 milionů životních prostředků připadajících *P*, za 2000 milionů životních prostředků a surovin připadajících *S*) a hrubý produkt *S* ve výši 2000 milionů (z čehož připadá 1000 milionů *P*, který je spotřebuje, a 1000 milionů *F*, který je spotřebuje na reprodukci).

Při poslední koupi *(a''—b'')*, kdy *S* kupuje od *F* suroviny, platí mu za zboží v penězích.

‖433 | Tedy ještě jednou:

S dostane od *P* 1000 milionů v penězích. Za těchto 1000 milionů peněz nakoupí od *F* za 1000 milionů životní prostředky. Za týchž 1000 milionů peněz koupí *F* od *S* zboží. Za týchž 1000 milionů peněz koupí *S* od *F* suroviny.

Anebo: *S* koupí od *F* za 1000 milionů peněz suroviny a za 1000 milionů peněz životní prostředky. *F* koupí od *S* za 1000 milionů peněz zboží. V tomto případě se *S* vrací 1000 milionů, ale jen proto, že se předpokládalo, že kromě 1000 milionů peněz, které dostává od pozemkového vlastníka, a zboží za 1000 milionů, které má ještě na prodej, měl ještě 1000 milionů peněz, které sám vrhl do oběhu. Podle tohoto předpokladu by k oběhu zboží mezi *S* a *F* bylo zapotřebí místo 1000 milionů 2000 milionů. Proto se 1000 milionů vrátilo zpět k *S*. *S* totiž kupuje od pachtýře za 2000 milionů peněz. A pachtýř od něho kupuje za 1000 milionů, které mu zaplatí polovinou peněz, které od něho přijal.

V prvním případě *S* kupuje nadvakrát. Nejprve vydá 1000 milionů; tato částka se k němu od *F* vrátí; pak ji vydá *F* (pachtýřovi) ještě jednou, definitivně, a tak se mu už nevrátí nic.

Naproti tomu v druhém případě kupuje *S* od F za 2000 milionů najednou. Když nyní *F* zase koupí od *S* za 1000 milionů zboží, zůstává pak těchto 1000 milionů u *S*. K oběhu bylo zapotřebí 2000 milionů místo 1000 milionů, neboť v prvním případě realisovalo 1000 milionů dvěma obraty za 2000 milionů zboží. V druhém případě realisovalo 2000 milionů jedním obratem rovněž za 2000 milionů zboží. Když teď pachtýř opět zaplatí *S* 1000 milionů, nemá

S o nic víc než v prvním případě. Neboť kromě zboží za 1000 milionů vrhl do oběhu za 1000 milionů peněz ze svého vlastního fondu, který tu byl už předtím, než tento proces oběhu začal. Dal je do oběhu, a proto se k němu vracejí.

V prvním případě: *S* kupuje od *F* za 1000 milionů peněz za 1000 milionů zboží; *F* od *S* za 1000 milionů peněz za 1000 milionů zboží; *S* od *F* za 1000 milionů peněz za 1000 milionů zboží, takže *F* (pachtýři) zbývá 1000 milionů peněz.

V druhém případě: *S* kupuje od *F* za 2000 milionů peněz za 2000 milionů zboží; *F* od *S* za 1000 milionů peněz za 1000 milionů zboží. Pachtýřovi zbývá stejně jako předtím 1000 milionů peněz. Ale *S* dostává zpátky 1000 milionů, kapitál, který zálohoval do oběhu a který se nyní k němu z oběhu vrací. *S* kupuje od *F* zboží za 2000 milionů; *F* od *S* zboží za 1000 milionů. *S* tedy má buď jak buď platit bilanční rozdíl 1000 milionů, ale ne víc. Protože *S*, aby tento bilanční rozdíl zaplatil, zaplatil v důsledku zvláštnosti tohoto oběhu *F* (pachtýři) 2000 milionů, vrátí mu pachtýř 1000 milionů, kdežto v prvním případě mu žádné peníze nevrátil.

V prvním případě kupuje totiž *S* od *F* za 2000 milionů a *F* od *S* za 1000 milionů. Bilance tedy vykazuje stejně jako dříve rozdíl 1000 milionů ve prospěch *F*. Tento rozdíl se mu však vyplatí tak, že se k němu vrátí jeho vlastní peníze, neboť nejdříve kupuje *S* za 1000 milionů od *F*, pak *F* za 1000 milionů od *S* a konečně *S* za 1000 milionů od *F*. Těchto 1000 milionů tu uvedlo do oběhu 3000 milionů. Vcelku však byla v oběhu hodnota (jestliže jako peníze fungovaly reálné peníze) rovnající se 4000 milionů, 3000 milionů ve zboží a 1000 milionů v penězích. Obíhající a původně (na zaplacení *F*) do oběhu vržená peněžní částka nikdy nebyla větší než 1000 milionů, tj. nikdy nepřevyšovala bilanční rozdíl, který měl *S* platit *F*. Tím, že *F* kupuje od *S* za 1000 milionů dříve, než *S* kupuje od *F* za 1000 milionů podruhé, může *S* tímto 1000 milionů zaplatit svůj bilanční rozdíl.

V druhém případě dává *S* do oběhu 2000 milionů. Kupuje ovšem za ně od *F* za 2000 milionů zboží. Těchto 2000 milionů je tu zapotřebí jako oběživa a vydává se za ekvivalent ve zboží. Ale *F* zase kupuje za 1000 milionů od *S*. *S* se tedy vrátí 1000 milionů, neboť

bilanční rozdíl, který má platit *F* [pachtýři], činí jen 1000 milionů, a ne 2000 milionů. *S* nyní nahradil *F* 1000 milionů ve zboží, a proto mu *F* musí vrátit 1000 milionů, které mu *S*, jak se *nyní* ukazuje, přeplatil v penězích. Tento případ je dosti pozoruhodný, a tak se u něho chvíli zdržíme.

Při výše předpokládaném oběhu zboží za 3000 milionů — z toho za 2000 milionů životních prostředků [a surovin] a za 1000 milionů průmyslového zboží — jsou možné různé případy. Přitom je však třeba uvážit: *za prvé*, že podle Quesnayova předpokladu je v okamžiku, kdy začíná oběh mezi *S* a *F*, v rukou *S* 1000 milionů peněz a v rukou *F* 1000 milionů peněz; *za druhé* pro ilustraci předpokládáme, že kromě 1000 milionů, které dostává *S* od *P*, má *S* ještě 1000 milionů peněz v pokladně.

| 434 | I. *Za prvé* případ, který se vyskytuje u Quesnaye. *S* kupuje za 1000 milionů peněz od *F* za 1000 milionů zboží; *F* kupuje za 1000 milionů peněz, které takto od *S* dostal, za 1000 milionů zboží od *S*; konečně *S* kupuje za 1000 milionů peněz, které takto dostal zpět, od *F* za 1000 milionů zboží. U *F* tedy zůstává 1000 milionů peněz, které pro něho představují kapitál (ve skutečnosti těchto 1000 milionů spolu s dalším 1000 milionů peněz, které dostane zpět od *P*, tvoří důchod, kterým příštího roku znovu zaplatí rentu v penězích, tj. 2000 milionů peněz). 1000 milionů peněz tu obíhalo třikrát — od *S* k *F*, od *F* k *S*, od *S* k *F* — a pokaždé na zaplacení 1000 milionů zboží, tedy celkem 3000 milionů zboží. Mají-li samy peníze hodnotu, je v oběhu hodnota 4000 milionů. Peníze tu fungují jen jako oběživo, ale pro *F*, poslední ruce, v nichž zůstávají, přeměňují se v peníze a eventualiter [případně] v kapitál.

II. *Za druhé*. Peníze fungují pouze jako platidlo. V tomto případě se mezi S, který koupil od *F* zboží za 2000 milionů, a *F*, který koupil od *S* zboží za 1000 milionů, provede zúčtování. Na konci transakce má *S* zaplatit bilanční rozdíl 1000 milionů v penězích. Stejně jako předtím připadne 1000 milionů peněz do pokladny *F*, jen s tím rozdílem, že tu nefungovaly jako oběživo. Pro *F* představují tyto peníze přenos kapitálu, jelikož mu pouze nahrazují kapitál 1000 milionů ve zboží. Do oběhu tak vstoupily hodnoty 4000 milionů jako předtím. Avšak místo tří pohybů 1000 milionů peněz

došlo pouze k jednomu pohybu, a peníze zaplatily pouze takovou částku zbožních hodnot, jakou představovaly samy. V prvním případě trojnásobnou. Ve srovnání s prvním případem by se ušetřily dva zbytečné akty oběhu.

III. *Za třetí.* *F* s 1000 milionů peněz (které má od *P*) vystupuje nejdříve jako kupec a koupí od *S* zboží za 1000 milionů. Těchto 1000 milionů, místo aby u něho leželo ladem jako poklad do placení příští renty, je nyní v oběhu. *S* tak má 2000 milionů peněz (1000 milionů peněz od *P* a 1000 milionů peněz od *F*). Za těchto 2000 milionů koupí od *F* za 2000 milionů zboží. Nyní se v oběhu objevily hodnoty za 5000 milionů (3000 milionů ve zboží a 2000 milionů v penězích). Došlo k oběhu 1000 milionů peněz a 1000 milionů ve zboží a k oběhu 2000 milionů peněz a 2000 milionů ve zboží. Z těchto 2000 milionů peněz obíhá 1000 milionů pocházejících od pachtýře dvakrát, 1000 milionů pocházejících od *S* pouze jednou. Nyní se k *F* vrací 2000 milionů peněz, ze kterých však pouze 1000 milionů peněz vyrovnává jeho bilanci, druhých 1000 milionů peněz — které sám vrhl do oběhu, neboť vystoupil první jako kupec — se mu během vrací.

IV. *Za čtvrté.* *S* s 2000 miliony peněz (z toho má 1000 milionů peněz od *P* a 1000 milionů dává do oběhu ze své pokladny) koupí najednou za 2000 milionů zboží od *F*. *F* zase koupí za 1000 milionů zboží od *S*, vrátí mu tedy 1000 milionů peněz; ponechává si tak jako dříve 1000 milionů peněz k vyrovnání bilance mezi ním a *S*. Obíhaly hodnoty 5000 milionů. Došlo k dvěma aktům oběhu.

V případě III — z 2000 milionů peněz, které *S* vrací *F*, představuje 1000 milionů peněz peníze, které vrhl do oběhu sám *F*, a pouze 1000 milionů peněz peníze, které vrhl do oběhu *S*. *F* se tu vrací 2000 milionů peněz místo 1000 milionů peněz, ale fakticky dostává jen 1000 milionů, neboť druhých 1000 milionů sám vrhl do oběhu. V případě IV se vrací *S* 1000 milionů peněz, je to však těch 1000 milionů peněz, které vrhl sám do oběhu ze své pokladny, a ne těch, které získal prodejem svého zboží *F*.

V případě I, právě tak jako v případě II, neobíhá nikdy víc než 1000 milionů peněz, ale v případě I obíhají třikrát, třikrát přecházejí z ruky do ruky, kdežto v případě II jen jednou, a to prostě

proto, že v případě II se předpokládá rozvinutý úvěr a tudíž se uspoří počet plateb, kdežto v případě I dochází k rychlému pohybu, nicméně peníze vystupují pokaždé jako oběživo, hodnota se tudíž musí pokaždé objevit na obou pólech dvakrát — jednou v podobě peněz, podruhé v podobě zboží. V případě III a IV obíhá 2000 milionů místo 1000 milionů jako v případě I a II, a to proto, že v obou případech vstupuje do oběhu najednou zbožní hodnota ve výši 2000 milionů (v případě III vystupuje *S* jako kupec, který uzavírá proces oběhu, v případě IV jako kupec, který proces oběhu otevírá); zkrátka, do oběhu vstupuje najednou za 2000 milionů zboží, přičemž se předpokládá, že se neplatí až po bilanci, ale že se ihned kupuje.

Ať tak nebo onak, na tomto pohybu je nejzajímavější těch 1000 milionů peněz, které si ponechává v případě III pachtýř a v případě IV průmyslník, ačkoli v obou případech se bilanční rozdíl 1000 milionů peněz platí pachtýři, přičemž v případě III nedostane ani o groš více a v případě IV ani o groš méně. Je samozřejmé, že se zde vždy směňují ekvivalenty, a mluvíme-li o bilanci, nesmíme tím rozumět nic jiného než ekvivalent hodnoty, který se platí penězi a ne zbožím.

V případě III vrhá *F* do oběhu 1000 milionů peněz a dostává za to od *S* ekvivalent ve zboží, tj. za 1000 milionů zboží. *S* však nyní od něho koupí zboží za 2000 milionů peněz. Prvních 1000 milionů peněz, které vrhl do oběhu, se tedy k němu vrací zpět, ale za to od něho odchází za 1000 milionů zboží. Toto zboží za 1000 milionů je mu zaplaceno penězi, které vydal. Druhých 1000 milionů peněz dostává *F* za druhých 1000 milionů ve zboží. Tato peněžní bilance je v jeho prospěch, protože celkově koupil pouze za 1000 milionů peněz zboží a od něho bylo odkoupeno zboží v hodnotě 2000 milionů.

‖435 | V případě IV vrhá *S* do oběhu najednou 2000 milionů peněz a dostává za to od *F* za 2000 milionů zboží. *F* zase od něho odkoupí za 1000 milionů zboží, a to za peníze, které vydal sám *S*; tak se 1000 milionů peněz vrací zpět k *S*.

V případě IV *S* skutečně dává *F* [pachtýři] ve zboží za 1000 milionů zboží (což se rovná 1000 milionů peněz) a v penězích

2000 milionů peněz, tedy 3000 milionů peněz; dostává však od něho pouze za 2000 milionů zboží. Proto mu *F* musí vrátit 1000 milionů peněz.

V případě III *F* dává *S* ve zboží za 2000 milionů zboží (což se rovná 2000 milionů peněz) a v penězích 1000 milionů peněz, tedy 3000 milionů peněz; dostává však od něho pouze za 1000 milionů zboží = 1000 milionů peněz. Proto mu *S* musí vrátit 2000 milionů peněz; 1000 milionů mu splatí penězi, které vrhl do oběhu sám *F*, 1000 milionů vrhá do oběhu sám. *F* si ponechává bilanční rozdíl 1000 milionů peněz, nemůže si však ponechat 2000 milionů peněz.

V obou případech dostává *S* za 2000 milionů zboží a *F* za 1000 milionů zboží plus 1000 milionů peněz, tj. peněžní bilanční rozdíl. Dostane-li *F* v případě III kromě toho ještě 1000 milionů peněz, jsou to pouze ty peníze, o které vrhl do oběhu víc, než dostává z oběhu prodejem zboží. Stejně je tomu s *S* v případě IV.

V obou případech má *S* platit bilanční rozdíl 1000 milionů peněz v penězích, protože z oběhu dostává za 2000 milionů zboží a dává do něho pouze za 1000 milionů zboží. V obou případech má *F* dostat bilanční rozdíl 1000 milionů peněz v penězích, neboť do oběhu dává za 2000 milionů zboží a dostává z něho pouze za 1000 milionů zboží; druhých 1000 milionů zboží mu tedy musí být vyrovnáno v penězích. V obou případech může nakonec přejít z jedněch rukou do druhých jedině těchto 1000 milionů peněz. Protože je však v oběhu 2000 milionů peněz, musí se těchto 1000 milionů peněz vrátit zpět k tomu, kdo je vrhl do oběhu — ať už k *F*, který dostal z oběhu bilanční rozdíl 1000 milionů peněz a kromě toho vrhl do oběhu ještě dalších 1000 milionů peněz, nebo k *S*, který má zaplatit jako bilanční rozdíl pouze 1000 milionů peněz a kromě toho vrhl do oběhu ještě dalších 1000 milionů peněz.

V případě III vchází do oběhu o 1000 milionů peněz více, než je za jiných okolností zapotřebí k tomu, aby se masa zboží uvedla do oběhu, a to proto, že *F* vystupuje nejdříve jako kupec, a musí tedy vrhnout do oběhu peníze, bez ohledu na to, jak nakonec dopadne jeho vyúčtování. V případě IV přijde do oběhu rovněž 2000 milionů peněz místo pouhých 1000 milionů peněz jako v případě II, protože

S za prvé vystupuje nejdříve jako kupec, a protože za druhé kupuje najednou zboží za 2000 milionů. V obou případech [III i IV] mohou se peníze *obíhající* mezi těmito kupci a prodavači nakonec rovnat pouze bilančnímu rozdílu, který má jeden z nich zaplatit druhému. Neboť peníze, které vydá *S* nebo *F* nad tuto částku, dostane jeden nebo druhý zase zpátky.

Dejme tomu, že by *F* koupil od *S* zboží za 2000 milionů. Případ by pak vypadal takto: *F* dává *S* 1000 milionů peněz za zboží. *S* kupuje od *F* zboží za 2000 milionů, přičemž se k *F* vrací prvních 1000 milionů a kromě toho navíc ještě 1000 milionů. *F* znovu kupuje od *S* za 1000 milionů peněz, čímž se tato částka vrací k *S*. Na konci procesu by měl *F* za 2000 milionů peněz zboží a 1000 milionů, které původně měl, než začal proces oběhu; *S* by měl za 2000 milionů zboží a 1000 milionů peněz, které rovněž původně měl. 1000 milionů peněz, které patřily *F*, a 1000 milionů peněz, které patřily *S*, by hrály pouze úlohu oběživa a vrátily by se jako peníze, nebo v tomto případě též jako kapitál, k oběma osobám, které je vydaly. Kdyby obě strany použily peněz jako platidla, zúčtovaly by 2000 milionů za zboží proti 2000 milionům za zboží a jejich bilance by se vyrovnala, neobíhal by mezi nimi ani groš.

Peníze obíhající jako oběživo mezi dvěma stranami, které stojí proti sobě jednou jako kupec, podruhé jako prodavač, se tedy vracejí zpět; jsou tři případy, jak mohou obíhat.

[*Za prvé.*] Dodané zbožní hodnoty se rovnají jedna druhé. V tomto případě se peníze vracejí k tomu, kdo je zálohoval do oběhu a tak svým kapitálem uhradil náklady oběhu. Například, koupí-li si *F* a *S* jeden od druhého zboží za 2000 milionů, přičemž *S* vystoupí na scénu první, koupí *S* za 2000 milionů peněz zboží od *F*. *F* mu 2000 milionů peněz vrátí tím, že za ně odkoupí zboží za 2000 milionů. *S* má nyní, právě tak jako před tímto obchodem, 2000 milionů ve zboží a 2000 milionů peněz. Anebo, když oba, jako v předcházejícím případě, zálohují oběživo rovným dílem, vrací se na obou stranách každému to, co zálohoval do oběhu: tak například jsme viděli, že se vrací 1000 milionů peněz *F* a 1000 milionů peněz *S*.

Za druhé. Zbožní hodnoty, které obě strany vzájemně směnily, se nerovnají. Vzniká bilanční rozdíl, který se musí platit v penězích.

Probíhá-li oběh zboží jako výše v případě I, takže *do oběhu* nevstoupilo víc peněz, než je nutné k zaplacení tohoto bilančního rozdílu — neboť od jedné strany k druhé přecházela jen tato částka — připadne tato částka nakonec do rukou posledního prodavače, v jehož prospěch zní bilanční rozdíl.

Za třetí. Zbožní hodnoty, které obě strany mezi sebou směnily, se jedna druhé nerovnají; je nutno zaplatit bilanční rozdíl. K oběhu zboží však dochází v takové formě, že obíhá víc peněz, než je nutné k zaplacení bilančního rozdílu. V tomto případě se vracejí peníze, které převyšují tento rozdíl, k té straně, která je zálohovala. V případě III k tomu, kdo dostává bilanční rozdíl, v případě IV k tomu, kdo jej má platit.

V případě uvedeném „za druhé" se peníze *vracejí* k příjemci bilančního rozdílu pouze tehdy, když vystupuje první jako kupec, jak tomu bylo u příkladu s dělníkem a kapitalistou. Vystupuje-li jako první v úloze kupce druhá strana, přecházejí peníze z jedněch rukou do druhých.

‖436 | ⟨K tomuhle všemu dochází ovšem jen za předpokladu, že určitou sumu zboží kupují a prodávají mezi sebou tytéž osoby, takže každá z nich vystupuje vůči druhé straně střídavě jako kupec a prodavač. Předpokládejme naproti tomu, že zboží za 3000 milionů by bylo rozděleno stejným dílem mezi majitele zboží — prodavače A, A', A'', a že by proti nim stáli kupci B, B', B''. Dojde-li tu současně, tedy prostorově vedle sebe, ke třem koupím, musí obíhat 3000 peněz [105], takže každý A bude mít v rukou 1000 peněz a každý B za 1000 zboží. Probíhají-li koupě po sobě v časové posloupnosti, může k oběhu stačit jeden a týž 1000 peněz jen tehdy, když se metamorfosy zboží vzájemně prolínají, tedy když část osob vystupuje jako kupci i prodavači, i když ne — jako ve výše uvedeném případě vůči týmž osobám, ale vůči jedněm osobám jako kupci a vůči druhým jako prodavači. Tedy například: 1. A prodává B za 1000 peněz; 2. A kupuje za těchto 1000 peněz u B'; 3. B' kupuje za těchto 1000 peněz od A'; 4. A' za těchto 1000 peněz u B''; 5. B'' za těchto 1000 peněz u A''. Peníze by v tomto případě přešly pětkrát z ruky do ruky u šesti osob, ale obíhalo by přitom i za 5000 zboží. Kdyby obíhalo jen za 3000 zboží, vypadalo by to takto: 1. A kupuje za 1000

peněz u B; 2. B za 1000 peněz u A'; 3. A' za 1000 peněz u B'. Tři změny místa mezi čtyřmi osobami. Je to pohyb $P—Z$.〉

Rozebrané případy neodporují zákonu, který jsme vyvodili dříve, totiž že: „při dané rychlosti oběhu peněz a daném úhrnu cen zboží je množství oběživa určeno" (I, str. 85).[106] V případě I, který jsme výše uvedli, obíhá 1000 peněz třikrát, přičemž se uvádí do pohybu za 3000 peněz zboží. Odtud množství obíhajících peněz

$$= \frac{\text{3000 (úhrn cen)}}{\text{3 (rychlost obratu)}} \quad \text{čili} \quad \frac{\text{3000 (úhrn cen)}}{\text{3 obraty}} = \text{1000 peněz.}$$

V případě III nebo IV je sice úhrn cen obíhajících zboží stejný, rovná se 3000 peněz; je však rozdílná rychlost obratu. 2000 peněz obíhá jednou, tj. 1000 peněz plus 1000 peněz. Z těchto 2000 peněz dělá však 1000 ještě jeden obrat. 2000 peněz uvádí do oběhu dvě třetiny 3000 zboží, a polovina těchto peněz uvádí do oběhu 1000 zboží, tj. zbývající třetinu; jedněch tisíc peněz se obrací dvakrát, kdežto druhých 1000 peněz se obrací jen jednou. Dvojnásobný obrat 1000 peněz realisuje zbožní cenu rovnající se 2000 peněz a jednorázový obrat 1000 peněz realisuje zbožní cenu rovnající se 1000 penězům, celkem 3000 zboží. Jaká je tedy rychlost obratu peněz vzhledem ke zboží, které tu uvádějí do oběhu? 2000 peněz vykonává $1^1/_2$ obratu (je to totéž, jako kdyby *nejprve* provedla celá suma jeden obrat a pak polovina z ní ještě jeden obrat) = $^3/_2$. A ve skutečnosti:

$$\frac{\text{3000 (úhrn cen)}}{^3/_2 \text{ obratů}} = \text{2000 peněz.}$$

Co tu však určuje *rozdílnou rychlost* obratu peněz?

Jak ve III., tak ve IV. příkladě vzniká rozdíl — v protikladu k příkladu I — z toho, že v příkladě I úhrn cen zboží obíhajícího v dané chvíli není nikdy větší a nikdy menší než $^1/_3$ úhrnu cen veškerého zboží, které vůbec obíhá. Obíhá vždy pouze za 1000 peněz zboží. V případě III a IV obíhá naproti tomu jednou za 2000 a jednou za 1000 zboží, tedy jednou $^2/_3$ dané masy zboží a jednou $^1/_3$. Z téhož důvodu musí také ve velkoobchodě obíhat větší druhy mincí než v maloobchodě.

Jak už bylo poznamenáno (I, „*Oběh peněz*“[107]), zpětný příliv peněz ukazuje především to, že *kupec* se stal *opět prodavačem*, přičemž je fakticky lhostejné, zda prodává týmž osobám, od kterých koupil, nebo jiným. Jenže odehrává-li se to mezi týmiž osobami, dochází k jevům, které způsobily hodně omylů (Destutt de Tracy.[108]) To, že se z kupce stává prodavač, svědčí o tom, že je tu nové zboží na prodej. Nepřetržitost oběhu zboží — což není nic jiného než jeho neustálé obnovování (I, str. 78[109]) — to je tedy reprodukce. Kupec se může zase stát prodavačem — jako továrník vůči dělníkovi — aniž to vyjadřuje akt reprodukce. Jedině nepřetržitost, opakování tohoto zpětného přílivu peněz ukazuje, že tu jde o proces reprodukce.

Návrat peněz, který představuje zpětnou přeměnu kapitálu v jeho peněžní formu, nutně ukazuje konec jednoho obratu a počátek nové reprodukce, jestliže kapitál jako takový pokračuje v pohybu. Také zde, stejně jako v ostatních případech, byl kapitalista prodavačem, *Z—P*, a stává se pak kupcem, *P—Z*, avšak teprve v *P* má jeho kapitál tu formu, ve které se může přeměnit ve své prvky reprodukce, a *Z* tu představuje tyto prvky reprodukce. *P—Z* tu představuje přeměnu peněžního kapitálu v reproduktivní čili průmyslový kapitál.

Zpětný přítok peněz k jejich výchozímu bodu může, jak jsme viděli, dále ukazovat, že peněžní bilance je po řadě koupí a prodejů ve prospěch kupce, který zahájil řadu těchto procesů. *F* koupí za 1000 peněz u *S*. *S* koupí za 2000 peněz u *F*. Zde se vrací 1000 peněz zpět k *F*. U druhých 1000 dochází pouze k prostému přemístění peněz mezi *S* a *F*.

|437| Zpětný přítok peněz k výchozímu bodu může konečně nastat, aniž to představuje placení bilančního rozdílu, a to jak 1. když je bilance plateb vyrovnaná, tj. když není třeba platit v penězích žádný bilanční rozdíl, tak 2. když bilance *není* vyrovnaná, tj. když je třeba platit bilanční rozdíl v penězích. Viz případy rozebrané výše. Ve všech těchto případech je lhostejné, zda například vůči *F* vystupuje týž *S*. *S* tu zastupuje vůči *F* a *F* vůči *S* všechny, kdož mu prodávají a kdož od něho kupují (stejně jako v příkladě, kde placení bilančního rozdílu se projevuje v zpětném přílivu peněz). Ve všech těchto případech se peníze vracejí k tomu, kdo je jakoby zálohoval oběhu. Splnily, podobně jako bankovky, svou úlohu a *vra-*

cejí se k tomu, kdo je vydal. *Peníze tu slouží jen jako oběživo. Kapitalisté, kteří vystupují jako poslední, si vzájemně zaplatí, a tak se peníze vracejí zpět k tomu, kdo je první pustil do oběhu.*

Zbývá nám ještě otázka, kterou jsme odložili na pozdější dobu: Kapitalista odnímá z oběhu víc peněz, než do něho vrhl.[110]

[6. VÝZNAM „EKONOMICKÉ TABULKY" V DĚJINÁCH POLITICKÉ EKONOMIE]

Zpět ke Quesnayovi:

A[dam] Smith cituje s určitou ironií nadsázku markýze de Mirabeaua:

„Od vzniku světa byly učiněny tři velké objevy.:. Prvním je vynález *písma*... Druhým je *vynález (!) peněz*... Třetím je *Ekonomická tabulka*, výsledek prvních dvou a jejich dovršení." (*Garnier*[ův překlad], sv. III, kn. IV, kap. 9, str. 540.) [Srov. čes. vyd., sv. II, str. 254.]

Tento pokus znázornit celý výrobní proces kapitálu jako *reprodukční proces*, oběh pouze jako formu tohoto reprodukčního procesu, peněžní oběh pouze jako moment oběhu kapitálu, a zároveň zahrnout do tohoto reprodukčního procesu vznik důchodu, směnu mezi kapitálem a důchodem, poměr mezi reprodukční a definitivní spotřebou, a zahrnout do oběhu kapitálu oběh mezi spotřebitelem a výrobcem (ve skutečnosti mezi kapitálem a důchodem), a konečně vylíčit oběh mezi dvěma velkými odděleními produktivní práce — mezi výrobou surovin a průmyslem — jako momenty tohoto procesu reprodukce, a to všechno v jediné *tabulce*, která se vlastně skládá pouze z pěti čar spojujících šest výchozích nebo návratných bodů, a to v druhé třetině XVIII. století, v období dětství politické ekonomie, tento pokus byl fakticky vysoce geniální myšlenkou, nesporně nejgeniálnější ze všech, k nimž do té doby politická ekonomie dospěla.

Pokud jde o oběh kapitálu, o jeho reprodukční proces, o různé formy, které v tomto reprodukčním procesu na sebe bere, o souvislost oběhu kapitálu se všeobecným oběhem, tedy nejenom se směnou kapitálu za kapitál, ale i se směnou mezi kapitálem a důchodem —

tu Smith vlastně jen přejal dědictví fysiokratů a přesněji rozčlenil a specifikoval jednotlivé články jejich inventáře, ale nikde nevylíčil a nevysvětlil celkový oběh tak přesně, jak byl v základu naznačen v „Ekonomické tabulce", přes všechny Quesnayovy nesprávné předpoklady.

Říká-li dále Smith o fysiokratech: „Jejich práce zajisté prokázaly jejich zemi určité služby" (cit. dílo., str. 538 [srov. čes. vyd., sv. II, str. 253]), pak je to neskromně skromné ocenění významu například takového *Turgota*, který byl jedním z přímých otců francouzské revoluce. | 437 |

[KAPITOLA SEDMÁ]

LINGUET

[RANÁ KRITIKA BURŽOASNĚ LIBERÁLNÍHO NÁZORU NA „SVOBODU" DĚLNÍKA]

| 438 | *Linguet*, *„Théorie des loix civiles etc."*, *Londres 1767.*

V souladu s plánem svého spisu vylučuji socialistické a komunistické autory vůbec z historického přehledu. Tento přehled má jen ukázat jednak formu, v níž ekonomové kritisují sami sebe, jednak historicky rozhodující formy, ve kterých byly poprvé vysloveny a dále rozvinuty zákony politické ekonomie. Vylučuji proto při zkoumání nadhodnoty takové autory XVIII. století, jako Brissota, Godwina atd., a rovněž socialisty a komunisty XIX. století. Těch několik socialistických spisovatelů, o nichž budu mluvit v tomto přehledu,[111] se buď staví na stanovisko buržoasní ekonomie, nebo proti ní bojuje z jejího vlastního stanoviska.

Linguet však není socialista. Jeho polemika proti buržoasně liberálním ideálům jeho osvícenských současníků, proti začínajícímu panství buržoasie halí se zpola vážně, zpola ironicky do reakčního roucha. Obhajuje asijský despotismus proti jeho civilisovaným evropským formám, například otroctví proti námezdní práci.

Svazek I. Jediná věta proti Montesquieuovi: „duch zákonů, to je vlastnictví" [l'esprit des lois, c'est la propriété] [112] ukazuje hloubku jeho názorů.

Jedinými ekonomy, s nimiž měl Linguet co činit, byli fysiokraté.

Bohatí se zmocnili všech výrobních podmínek; to vedlo k *odcizení výrobních podmínek*, jimiž ve své nejjednodušší formě jsou samy přírodní živly.

„V našich civilisovaných zemích jsou všechny živly přírody otroky" (str. 188).

Chce-li někdo získat část těchto pokladů, které si bohatí přivlastnili, musí si je koupit tvrdou prací, která rozmnožuje bohatství těchto bohatých.

„Tímto způsobem přestala celá zotročená příroda poskytovat svým dětem snadno dostupné zdroje k udržení jejich života. Za její dobrodiní je třeba platit ustavičným vypětím a za její dary úpornou prací."

(Zde zaznívá — v „darech přírody" — fysiokratický názor.)

„Boháč, *který je uchvátil do svého výlučného vlastnictví*, dovoluje společnosti jen za tuto cenu, aby si z nich vzala zpět malý dílek. *Chce-li někdo, aby mu bylo dovoleno podílet se na jejích pokladech, musí pracovat na jejich rozmnožení.*" (Str. 189.) „Je tedy třeba vzdát se chiméry svobody" (str. 190). Zákony jsou tu proto, aby „posvětily dřívější usurpaci" (soukromého vlastnictví) „a aby zabránily nové usurpaci" (str. 192). „Jsou jakýmsi spiknutím proti nejpočetnější části lidského rodu" (totiž nemajetných). „Společnost vytvořila zákony, a ne zákony společnost" (str. 230). „Vlastnictví tu bylo dříve než zákony" (str. 236).

Společnost sama — skutečnost, že člověk žije ve společnosti, a ne jako samostatné individuum — je kořenem vlastnictví a na něm se zakládajících zákonů a nevyhnutelného otroctví.

Na jedné straně žili pokojně a isolovaně zemědělci a pastýři. Na druhé straně

„lovci, zvyklí žít z krve, sdružovat se v tlupy, aby mohli snadněji přepadat a zabíjet zvěř, jejímž masem se živili, a dohodnout se o rozdělení kořisti" (str. 279). „U lovců se musely objevit první známky společnosti" (str. 278). „*Skutečná společnost se utvořila na úkor pastýřů a zemědělců a byla založena na jejich ujařmení*" tlupou spojených lovců (str. 289). Všechny povinnosti ve společnosti se redukují na poroučení a poslouchání. „Tato degradace jedné části lidského rodu vedla nejprve k vytvoření společnosti, a pak vytvořila zákony" (str. 294).

Dělníky zbavené výrobních podmínek nutí nouze, aby pracovali — chtějí-li žít — na rozmnožování cizího bohatství.

„To, že není možné jinak se uživit, nutí naše nádeníky, aby překopávali zem, jejíchž plodů nebudou užívat, a naše zedníky, aby stavěli budovy, v nichž nebudou bydlet. Bída je žene na trh, kde čekají, až přijdou páni, kterým se uráčí si je koupit. *Nutí je prosit na kolenou boháče, aby jim dovolil obohacovat ho.*" (Str. 274.)

„Násilí bylo tedy první příčinou vzniku společnosti a moc jejím prvním pojítkem" (str. 302). „Jejich" (lidí) „první starostí bezpochyby bylo opatřit si potravu..., druhou musela být snaha *opatřit si ji bez práce*" (str. 307—308). „Toho mohli dosáhnout jedině tak, že *si přivlastňovali plody cizí práce*" (str. 308). „První dobyvatelé se stali despoty jen proto, aby mohli beztrestně lenošit, a králi, aby měli z čeho žít; to velmi zužuje a zjednodušuje... ideu vládnutí" (str. 309). „Společnost se zrodila z násilí a vlastnictví z usurpace" (str. 347). „Jakmile byli páni

a otroci, byla utvořena společnost" (str. 343). ,,Od začátku bylo dvěma ‖439| pilíři občanské společnosti na jedné straně zotročení velké části mužů a na straně druhé zotročení všech žen... Na úkor tří čtvrtin svých členů zabezpečila společnost štěstí, bohatství a bezstarostnost malému počtu vlastníků, a jedině o ně pečovala." (Str. 365.)

Svazek II. ,,Nejde tedy o to zkoumat, zda se otroctví příčí povaze přírody, nýbrž o to, zda se příčí povaze společnosti... Otroctví nelze od společnosti oddělit" (str. 256). ,,Společnost a poroba lidí vznikly společně" (str. 257). ,,Trvalé otroctví.. .. je nezničitelným základem společností" (str. 347).

,,Lidé byli odkázáni ve svém živobytí na štědrost nějakého jiného člověka teprve tehdy, *když tento člověk naloupil jejich statky a stal se tak dosti bohatým*, aby jim z nich mohl malou část *vrátit*. Jeho domnělá velkomyslnost se redukuje na to, že jim *vrací určitou část plodů jejich práce, kterou si přivlastnil.*" (Str. 242.) ,,Což *poroba nespočívá* právě v povinnosti sít bez možnosti sklízet pro sebe, obětovat svůj blahobyt pro blahobyt jiného, pracovat bez jakékoli naděje? A nezačíná jejich skutečná epocha okamžikem, kdy se objevili lidé, které bylo možno donutit k práci ranami holí a odbýt je po návratu do stáje jen trochou ovsa? Jen v rozvinuté společnosti se hladovému chudákovi *jeví* potrava jako dostatečný *ekvivalent* za jeho svobodu; avšak ve společnosti, jež je na počátku svého rozvoje, by tato nerovná směna byla pro svobodného člověka něčím obludným. Něco takového by bylo možno navrhnout jen *válečnému zajatci*. Teprve když byli zbaveni možnosti užívat jakéhokoli majetku, může se jim vrátit to nejnutnější." (Str. 244—245.)

,,*Podstata společnosti... je v osvobození bohatého od práce*; v tom, že dostává nové orgány, neumdlévající údy, které přejímají všechny namáhavé práce, *jejichž plody si přivlastňuje*. To je plán, který mu dovoluje, aby bez nesnází provozoval otroctví. Koupí si lidi, kteří mu musí sloužit." (Str. 461.) ,,Když se odstraňovalo otroctví, nikdo netvrdil, že se odstraňuje bohatství nebo jeho výhody... Bylo proto nutné, aby všechno — až na pojmenování — zůstalo tak, jak to bylo. Bylo stále nutné, aby většina lidí žila ze mzdy a v závislosti na menšině, *která si přivlastnila všechny statky*. Tak bylo otroctví na světě zvěčněno, ale pod jemnějším jménem. U nás je nyní zkrášleno titulem ‚služebnictvo'." (Str. 462.)

Těmito ,,služebníky" nerozumí Linguet, podle jeho vlastních slov, lokaje atd.:

,,Města a vesnice jsou obydleny jiným druhem služebníků, mnohem početnějších, užitečnějších a pracovitějších, kteří jsou známi pod jménem *nádeníci*, *dělníci* atd. Nejsou zneuctěni třpytnými barvami přepychu; úpějí v odporných cárech, které jsou *livreji* jejich bídy. *Nikdy se nepodílejí na hojnosti, jejímž zdrojem je jejich práce*. Bohatství se tváří, jako by jim poskytovalo milost, když přijímá *dary, které mu přinášejí*. Musí být vděčni za *služby, které mu poskytují*. Zahrnuje je nejurážlivějším opovržením, zatímco oni před ním padají na kolena a prosí ho o *dovolení sloužit mu*. Dává se prosit, aby to dovolilo, a *při této jedinečné směně mezi skutečnou štědrostí a domnělou dobročinností* je hrdost a opovržení *na straně*

přijímajícího a poníženost, ustaranost a horlivost *na straně dávajícího*. To je tedy druh služebníků, který u nás ve skutečnosti vystřídal otroky." (Str. 463 až 464.)

„Jde o to prozkoumat, co ve skutečnosti získali *odstraněním otroctví*. Pravím se stejnou bolestí jako otevřeností: všechno, co získali, je to, že jsou neustále pronásledováni strachem ze smrti hladem, neštěstím, před nímž byli alespoň uchráněni jejich předchůdci na nejnižším stupni lidstva." (Str. 464.) „Je svobodný, říkáte. Ach, v tom je právě jeho neštěstí. Po nikom mu nic není, ale nikomu není ani nic po něm. Když ho potřebují, *najmou* si ho *tak levně*, jak jen lze. Nepatrná *mzda*, kterou mu slíbí, sotva *se rovná ceně jeho živobytí za pracovní den, který dává směnou*. Postaví k němu *dozorce*" (overlookers), „*kteří ho nutí, aby pracoval co nejrychleji*; popohánějí ho, pobízejí ho, obávajíce se, aby mu lenost, vynalézavá na výmluvy, nepomohla utajit polovinu jeho síly; obávají se, aby naděje, *že bude déle zaměstnán touž prací*, nesnížila hbitost jeho rukou a neotupila jeho nástroje. *Špinavá hospodárnost, která ho sleduje neklidným zrakem, zahrnuje ho výčitkami při nejmenším oddychu, který by si dovolil*, a když si na okamžik odpočine, *tvrdí, že ji okrádá*. Když je s prací hotov, propustí ho, jak ho přijali, s nejchladnější lhostejností, a vůbec se nestarají o to, zda mu těch dvacet nebo třicet sous, které právě vydělal tvrdou celodenní prací, postačí k ||440| živobytí, *nenajde-li příští den práci*." (Str. 466—467.)

„Je svobodný! Právě proto ho lituji. Proto ho také mnohem méně šetří při pracích, ke kterým ho používají. Proto také mnohem bezstarostněji mrhají jeho životem. Otroka si pán cenil už pro peníze, které ho stál. Dělník však nestojí bohatého hýřila, který ho zaměstnává, zhola nic. Za otroctví měla lidská krev alespoň nějakou cenu. Lidé měli přinejmenším takovou cenu, za kterou se kupovali na trhu. Od té doby, co se nekupují, nemají ve skutečnosti žádnou vlastní cenu. V armádě se zákopník cení mnohem méně než tažný kůň, neboť kůň je velmi drahý, a vojáka lze mít zadarmo. Odstraněním otroctví se takovéto hodnocení přeneslo z vojenského života do obyčejného života. *A od té doby není už zámožného měšťana, který by nepočítal s lidmi stejným způsobem, jako s nimi počítají váleční hrdinové.*" (Str. 467.)

„Nádeníci se rodí, rostou a vychovávají se*, aby sloužili bohatství, aniž boháči způsobují nejmenší náklady — jako divá zvěř, kterou střílí na svých pozemcích. Zdá se, že bohatství vskutku zná tajemství, jímž se bezdůvodně vychloubal nešťastný Pompeius. Stačí mu jen dupnout a hned ze země vystupují legie pracovitých lidí, kteří soupeří o čest smět mu sloužit. Zmizí-li některý z tohoto davu nádeníků, kteří stavějí pro bohatství domy nebo osazují jeho zahrady, není místo, které uvolní, vidět; ihned se znovu zaplní, aniž se kdo o to stará. Není třeba litovat kapičky vody z velké řeky, neboť do ní bez přestání proudí nové vody. A přesně tak je to s dělníky; snadnost, s níž je lze nahradit, živí *boháčovu*" (tak

* V originále je v závorce uveden termín „züchten sich heran"; je to Marxova alternativa překladu (s'élèvent). *(Pozn. překl.)*

se vyjadřuje Linguet; neříká ještě „kapitalistovu") „bezcitnost vůči nim." (Str. 468.)

„Tihle, říká se, nemají pána... je to zjevné zneužití slova. Co to znamená, že nemají vůbec pána? Mají pána, a to nejstrašnějšího, nejdespotičtějšího ze všech pánů: *nouzi*. Nouze je vhání do nejhroznější závislosti. *Nemusí poslouchat jednotlivého člověka, nýbrž všechny vespolek*. Není zde jen jediný tyran, jehož náladám by museli lichotit a o jehož přízeň by se museli ucházet — tím by jejich závislost dostala meze a byla by snesitelnější. *Jsou sluhy kohokoli, kdo má peníze*, čímž jejich otroctví nabývá bezmezných rozměrů a tvrdosti. Říká se: když nejsou spokojeni u jednoho pána, mají přece útěchu v tom, že mu to mohou říci a hledat si jiného; otroci nemohou ani to, ani ono; jsou tedy nešťastnější. Jaký sofismus! Připomeňme si jen, že počet těch, kteří *poskytují práci*, je velmi nepatrný a počet dělníků naproti tomu nesmírně velký." (Str. 470—471.) „Nač se omezuje jejich zdánlivá svoboda, kterou jste jim dali? *Živí se pouze pronajímáním svých rukou. Musí tedy nalézt někoho, kdo je najme, nebo zemřít hladem. Znamená to být svobodný?*" (Str. 472.)

„Nejstrašnější je, že to málo, co se jim platí, je ještě příčinou toho, že se jim platí ještě méně. Čím více je nádeník tísněn bídou, tím levněji se musí prodávat. Čím tíživější je jeho nouze, tím méně vynáší jeho práce. Chvilkoví despotové, které v slzách zapřísahá, aby přijali jeho služby, se ani nezačervenají, když mu takřka zkoušejí tep a ujišťují se, kolik v něm ještě zůstalo síly: podle stupně jeho slabosti určují odměnu, kterou mu nabídnou. Čím se jim zdá blíž smrti vysílením, tím víc omezují to, co by ho ještě mohlo zachránit. To, co mu tito barbaři dávají, mu nemůže prodloužit život, nýbrž jen oddálit jeho smrt." (Str. 482—483.) „Nezávislost" (nádeníka) „je jednou z nejzhoubnějších metel, které vytvořila rafinovanost moderní doby. Zvětšuje nadbytek boháče a nedostatek chudáka. Boháč ušetří všechno, co chudák vydává na svou obživu. Chudák je nucen šetřit nikoli na přebytečném, nýbrž na tom nejnutnějším." (Str. 483.)

„Je-li dnes tak snadné vydržovat obrovské armády, které se spojují s přepychem, aby dovršily vyhubení lidského rodu, pak je tím vinno jen odstranění otroctví... Teprve od té doby, co nejsou otroci, dodávají nestřídmost a nuzota válečné hrdiny za pět sous denně." (Str. 484—485.)

„Podle mého je" (asijské otroctví) „stokrát lepší než každý jiný způsob existence lidí, kteří jsou nuceni živit se po celý život nádenickou prací" (str. 496).

„Jejich" (otroků a nádeníků) „řetězy jsou zhotoveny z téhož materiálu, jenomže mají jinou barvu. Řetězy prvních jsou černé a zdají se těžké, řetězy druhých mají méně ponurou barvu a zdají se lehčí; ale zvážíte-li je nestranně, nezpozorujete mezi nimi ani ten nejmenší rozdíl: oboje ukovala bída. Jsou přesně stejně těžké, anebo přesněji, váží-li jedny o něco více, pak to jsou ty, které se zdají na pohled lehčí." (Str. 510.)

Maje na zřeteli dělníky, volá Linguet k francouzským osvícencům:

„Což nevidíte, že ujařmení, vyhubení — abychom to řekli přímo — této tak velké části stáda vytváří bohatství pastýřů?... Věřte mi, v jeho" (pastýřově) „zájmu, v zájmu vašem a dokonce i jejich, nechte je" (ovce) „v přesvědčení, ve kterém žijí, že pes, který na ně štěká, je silnější, než ony všechny vespolek. Nechte je tupohlavě utíkat při pouhém spatření jeho stínu. Všichni při tom získají. Budete je moci tím snáze sehnat dohromady, abyste jim ostříhali vlnu. Jsou lépe chráněny, aby je nesežrali vlci. ‖441 | Samozřejmě jen proto, aby je pozřeli lidé. Ale to je už jejich osud od okamžiku, co vstoupily do stáje. Dříve než začnete mluvit o tom, že by se měly odtud vyvést, začněte s bouráním stáje, to jest společnosti." (Str. 512—513.) |X—441‖

PŘÍLOHY

[1. HOBBES O PRÁCI, HODNOTĚ A EKONOMICKÉ ÚLOZE VĚDY]

‖ XX—1291a | Podle Hobbese je matkou umění *věda*, a ne *výkonná práce*.

„Umění, která mají význam pro společnost, jako například stavba pevností, sestrojování válečných strojů a jiných válečných nástrojů, představují moc, protože přispívají k obraně a vítězství; ale ačkoli jejich pravou matkou je *věda, zejména matematika*, za jejich původce se považují řemeslníci, protože na svět je přivádějí jejich ruce, podobně jako se u prostého lidu za matku považuje chůva" („*Leviathan*", v díle *English Works* of Th[omas] Hobbes, vyd. *Molesworth*, Londýn 1839—1844, sv. III, str. 75).

Produkt duševní práce — věda — cení se vždy mnohem níže, než je její hodnota, protože pracovní doba, která je nutná k její reprodukci, není vůbec úměrná pracovní době, jíž je zapotřebí k její původní produkci. Tak například binomické poučce se může školák naučit za hodinu.

Pracovní síla:

„*Hodnota* [*value* čili *worth*] *člověka* je, stejně jako u všech jiných věcí, jeho cena, tj. činí tolik, kolik se platí *za užívání jeho síly*" (cit. dílo, str. 76). „*Práce člověka*" (tedy užívání jeho pracovní síly) „je, stejně jako každá jiná věc, *zboží*, které lze směnit se ziskem" (cit. dílo, str. 233).

Produktivní a neproduktivní práce:

„Nestačí, *aby člověk* k udržení svého života *pracoval*; musí i *bojovat*, je-li to nutné k *ochraně jeho práce*. Lidé musí buď jako Židé při obnově chrámu po návratu ze zajetí jednou rukou stavět a v druhé držet meč, nebo si najmout jiné, aby za ně bojovali." (Cit. dílo, str. 333.) | XX—1291a ‖

[2.] Z HISTORIE: PETTY

[NEGATIVNÍ STANOVISKO K NEPRODUKTIVNÍM POVOLÁNÍM. ZÁRODKY PRACOVNÍ TEORIE HODNOTY. POKUS VYSVĚTLIT MZDU, POZEMKOVOU RENTU, CENU PŮDY A ÚROK NA ZÁKLADĚ TEORIE HODNOTY]

| XXII—1346 | *Petty.* „*A Treatise of Taxes, and Contributions*", *Londýn 1667.* Náš přítel Petty [113] má docela jinou „populační teorii" než Malthus. Podle Pettyho by se mělo zamezit „rozmnožování" duchovním a znovu by se jim měl uložit „celibát". To všechno patří do oddílu o *produktivní a neproduktivní práci.*[114]

a) Duchovní:

„Protože v Anglii je víc mužů než žen..., bylo by dobré, kdyby se kněží *vrátili k celibátu*, čili nikdo ženatý by nesměl být knězem... A pak by náš *svobodný duchovní* mohl stejně dobře žít *z poloviční*ho obročí, jako nyní žije z celého." (Str. 7—8.)

b) Obchodníci a kramáři:

„Rovněž jejich počet by se mohl značně snížit; vždyť *po pravdě a po právu si nezasluhují, aby něco od společnosti* dostávali, protože *jsou* jen určitým druhem *hráčů, kteří mezi sebou hrají* ‖1347| *o výsledky práce chudáků* a sami nic nevytvářejí, ale jen jako tepny a žíly různými směry *rozdělují* krev a výživné látky společného organismu, tj. produkty zemědělství a průmyslu." (Str. 11.)

c) Advokáti, lékaři, úředníci atd.:

„Kdyby se snížil velký počet úřadů a platů, souvisících s *vládou, soudnictvím* a *církví*, stejně jako množství teologů, právníků, lékařů, obchodníků a kramářů, kteří vesměs dostávají velké *mzdy* za *málo práce, kterou konají* pro společnost — oč snadněji by mohly být uhrazeny společenské výdaje!" (Str. 10.)

d) Paupeři (přebyteční lidé):

„Kdo má tyto lidi platit? Odpověděl jsem: každý... Myslím, že je jasné, že by se neměli nechat umírat hlady ani věšet a ani odstraňovat za hranice atd." (Str. 12.) „Nechť se jim dá přebytek", nebo, není-li žádný, „v případě, že zde není *žádný přebytek*... bylo by namístě *poněkud omezit* vyběračnost jiných v jídle co do kvantity nebo kvality" (str. 12—13). Jaká práce se uloží těmto „přebytečným lidem", je lhostejné, pouze se na ni „nesmí vydávat zahraniční zboží"; hlavní je to, aby si „jejich duch zvykl na disciplinu a poslušnost a jejich tělo na vytrvalost při provádění užitečnějších prací, kdyby toho bylo zapotřebí" (str. 13). Nejlepší je „používat jich k stavbám silnic, mostů, k práci v dolech atd." (Str. 11—12).

Obyvatelstvo, bohatství:

„*Malý počet obyvatelstva je skutečnou bídou*; národ, jenž má osm milionů obyvatel, je víc než dvakrát tak bohatý jako jiný, jenž má na stejně velkém území jen čtyři miliony" (str. 16).

K bodu *a*) výše (duchovní). O kněžích pojednává Petty s vybranou ironií:

„Náboženství nejvíc vzkvétá, když kněží se nejvíc kají, stejně jako právu... se daří nejlépe, když advokáti mají co nejméně práce" (str. 57). Radí duchovním, aby buď jak buď „*nevychovávali víc duchovních, než pro ně bude obročí*, počítáno podle dnešního stavu". Například v Anglii a Walesu je 12.000 obročí. Pak „nebude radno vychovávat 24.000 kněží". Jinak bude těchto 12.000 nezaopatřených dělat těm, kteří mají obročí, konkurenci, „čehož nejsnáze dosáhnou tím, že namluví lidem, že oněch 12.000 obročníků otravuje nebo nechává hladovět jejich duše" (narážka na anglickou náboženskou válku) „a svádí je z pravé cesty do nebes" (str. 57).

Původ nadhodnoty a její výpočet. Výklad tohoto thematu je podán poněkud zmateně, myšlenky se jen těžce derou na povrch, ale při tom všem tvoří porůznu roztroušené poznámky souvislé celky.

Petty rozlišuje mezi „*přirozenou cenou*", „*politickou cenou*" a „*skutečnou tržní cenou*" (str. 67). „*Přirozenou cenou*" rozumí ve skutečnosti *hodnotu*, a to nás tu také jedině zajímá, protože ‖1348| určení nadhodnoty *závisí na určení hodnoty*.

V tomto spise Petty fakticky určuje *hodnotu zboží* poměrným *množstvím práce*, která je v nich obsažena.

„Avšak dříve než budeme dlouze mluvit o *rentách*, měli bychom se snažit vysvětlit si jejich tajemnou povahu, a to jak pokud jde o *peníze, jejichž rentu nazýváme úrokem*, tak i pokud jde o *pozemky a domy*" (str. 23).

α) Nejdřív je tu otázka: co je *hodnota* zboží, jmenovitě obilí?

„Může-li někdo vytěžit z peruánských dolů unci stříbra a dodat ji do Londýna *za touž dobu*, která je nutná k výrobě bušlu obilí, pak bude první produkt přirozenou cenou druhého produktu; a kdyby po objevení nových, bohatších dolů bylo možno vytěžit dvě unce stříbra stejně snadno, jako nyní jednu, bude caeteris paribus [za jinak stejných podmínek] bušl obilí stát 10 šilinků, jestliže dříve stál 5 šilinků" (str. 31). „Dejme tomu, že výroba bušlu obilí by vyžadovala *stejně mnoho práce* jako *výroba jedné unce* stříbra" (str. 66). To je především „skutečná, a ne domnělá cesta, jak vypočítat ceny zboží" (str. 66).

β) Druhý bod, který je nyní třeba prozkoumat, je *hodnota práce.*

„Zákon... *by měl dělníkovi zabezpečit právě tolik, kolik je naprosto nezbytné k jeho životu;* neboť přizná-li se mu dvakrát tolik, kolik je nezbytné, udělá dělník jen polovinu toho, kolik by mohl udělat a kolik by jinak udělal; a *to znamená, že společnost ztrácí produkt odpovídající tomuto množství práce*" (str. 64).

Hodnota práce je tedy určována nutnými životními prostředky. Dělník je předurčen k výrobě nadvýrobku a k nadpráci jen proto, že je nucen vynakládat celou pracovní sílu, kterou má, aby sám dostal jen tolik, kolik *nezbytně potřebuje k svému životu.* Ale to, zda je jeho práce levná nebo drahá, určují dvě okolnosti: přirozená úrodnost půdy a velikost výdajů (potřeb) určená podnebím:

„*Přirozená drahota nebo láce* závisí na tom, zda *je zapotřebí k uspokojování přirozených potřeb více nebo méně rukou* (tedy obilí je levnější tam, kde *jeden člověk* vyrobí obilí pro deset lidí, než tam, kde je může vyrobit jen pro šest lidí), a kromě toho na tom, zda podnebí nutí lidi k vyšším nebo nižším výdajům" (str. 67).

γ) *Nadhodnota* existuje pro Pettyho jen ve dvou formách: jako *renta z půdy* a *renta z peněz* (úrok). Rentu z peněz vyvozuje z renty z půdy. Rentu z půdy považuje — stejně jako později fysiokraté — za *vlastní formu* nadhodnoty (současně však prohlašuje, že pod výrazem obilí je třeba rozumět „všechny nutné životní prostředky", podobně jako se to rozumí v „Otčenáši" pod výrazem „*chléb* náš vezdejší").

Ve svém výkladu nelíčí rentu (nadhodnotu) jen jako přebytek, který získává podnikatel nad nutnou pracovní dobou, ale vykládá tento přebytek jako přebytek nadpráce samého výrobce nad jeho mzdou a náhradou jeho vlastního kapitálu.

„Předpokládejme, že někdo vlastníma rukama obdělává určitou plochu země a pěstuje tam obilí, tzn. že oře, seje, vláčí, sklízí, sváží obilí a mlátí je, stručně řečeno, že dělá všechno, co zemědělství vyžaduje, a že kromě toho má *osivo*, aby je zasil. Tvrdím, že když tento člověk *odečte ze své sklizně osivo*" (tedy předně odečte z produktu ekvivalent konstantního kapitálu) ‖1349| „jakož i vše, co sám spotřeboval nebo co dal jiným směnou za oděv a jiné předměty nezbytné potřeby, je to, co *mu zbývá v obilí, přirozenou a skutečnou pozemkovou rentou za tento rok;* a *průměr za sedm let*, anebo lépe za tolik let, *za kolik se uzavře koloběh špatných a dobrých sklizní*, dává obvyklou rentu z půdy v obilí" (str. 23–24).

Protože se tedy u *Pettyho* hodnota obilí určuje pracovní dobou, která je v něm obsažena, a protože se u něho renta rovná celkovému produktu minus mzda a osivo, rovná se tak podle něho renta nadvýrobku, ve kterém se zpředmětňuje nadpráce. Renta zde zahrnuje zisk; zisk ještě není oddělen od renty.

Stejně důmyslně se *Petty* táže dále:

„Ale další, i když vedlejší otázkou je: *kolik stojí v anglických penězích* toto *obilí neboli* tato *renta?* Odpovídám, že *stojí tolik jako peníze*, které může *za stejnou dobu* ušetřit na svých výdajích jiný jednotlivec, který se plně věnuje jejich výrobě. Předpokládejme tedy, že jiný člověk se odebere do země, kde se doluje stříbro, těží je, čistí a dopraví je tam, kde prvně uvedená osoba pěstuje své obilí, tam z něho narazí mince atd.; jestliže si tento člověk po celou tu dobu, co dobýval stříbro, zároveň opatřoval i nutnou potravu a šatstvo pro svou existenci, *musí se* — pravím — stříbro jednoho *rovnat co do hodnoty obilí druhého*; stříbro činí přibližně dvacet uncí a obilí asi dvacet bušlů. Z toho vyplývá, že cena jednoho bušlu tohoto obilí je jedna unce stříbra." (Str. 24.)

Petty přitom výslovně poznamenává, že rozdílnost práce je zde naprosto lhostejná; všechno závisí jedině na *pracovní době*.

„A pokud by snad výroba stříbra vyžadovala větší umění a byla spojena s větším risikem než výroba obilí, nakonec by se to přece jen vyrovnalo. Nechť pracuje sto lidí *po dobu deseti let* na výrobě obilí a *týž počet lidí po stejnou dobu* na těžbě stříbra; říkám, že čistý výnos stříbra bude *cenou celého čistého výnosu obilí* a stejné části jednoho budou tvořit cenu stejných částí druhého." (Str. 24.)

Když takto definoval *rentu*, která se zde rovná celé *nadhodnotě* (včetně zisku), a našel její peněžní vyjádření, přistupuje k určení *peněžní hodnoty půdy*, což je opět velmi geniální.

„Byli bychom proto velmi rádi, kdybychom mohli určit *přirozenou hodnotu vol-*

ně prodejné půdy, třebaže o nic lépe, než jsme určili hodnotu *usufructu**, o němž jsme mluvili výše... Když jsme stanovili *rentu čili hodnotu ročního usufructu*, vzniká otázka, *kolik ročních rent* (jak obvykle říkáme) tvoří přirozenou hodnotu *volně prodejné půdy?* Řekneme-li, že nekonečný počet rent, pak by se hodnota jednoho akru půdy rovnala hodnotě tisíce akrů téže půdy (tak jako se nekonečný počet jednotek rovná nekonečnému počtu tisíců), což je absurdní. Musíme si proto zvolit nějaký *omezený počet* let, a domnívám se, že je to takový počet let, jaký asi mohou současně prožít tři lidé — jeden padesátiletý, jeden osmadvacetiletý a jeden sedmiletý, tj. děd, otec a dítě. Málo lidí má důvod, aby se staralo o vzdálenější potomky... Mám tedy za to, že *úhrn ročních rent, které tvoří přirozenou hodnotu pozemku*, se rovná obvykle ||1350| délce života tří takových osob. U nás v Anglii odhadujeme dobu tří takových současných životů na jedenadvacet let a v důsledku toho rovná se *hodnota půdy přibližně stejnému počtu ročních rent.*" (Str. 25—26.)

Když Petty redukoval rentu na *nadpráci*, a tudíž na *nadhodnotu*, prohlašuje, že půda není nic jiného než kapitalisovaná renta, tj. určitý *úhrn ročních rent* čili úhrn rent za určitý počet let.

Renta se *kapitalisuje*, tj. vypočítává se jako *hodnota půdy* ve skutečnosti *takto:*

Dejme tomu, že 1 akr vynáší ročně 10 liber št. renty. Je-li úroková sazba 5%, pak těchto 10 liber št. představuje úrok z kapitálu 200 liber št., a protože při úroku 5% se kapitál nahradí za 20 let, rovnala by se hodnota 1 akru 200 librám št. (20×10 liber št.). Kapitalisace renty závisí tedy na úrokové sazbě. Kdyby se úroková sazba rovnala 10%, představovalo by 10 liber št. úrok z kapitálu 100 liber št., jinými slovy z úhrnného výnosu za 10 let.

Protože však *Petty* vychází z *renty z půdy* jako z všeobecné formy nadhodnoty, která v sobě zahrnuje zisk, nemůže považovat úrok z kapitálu za nic daného, ale naopak, musí jej vyvozovat jako *zvláštní formu* z renty (jak to také důsledně dělá ze svého stanoviska i Turgot). Jak má tedy určit počet let, tj. počet ročních rent, které tvoří *hodnotu půdy?* Člověk má zájem koupit jen tolik ročních rent, kolik let se má „starat" o sebe a o své nejbližší potomstvo, tj. kolik let žije *průměrný člověk*, děd, otec a dítě, a to je 21 let podle „anglického" odhadu. Tedy to, co přesahuje „usus fructus" jedenadvaceti let,

* — usus fructus — požívání, užívání, užitek (zpravidla majetku v cizím vlastnictví), zde ve smyslu „čistý výnos pozemku". *(Pozn. red.)*

nemá pro něho hodnotu. Zaplatí proto „usus fructus" jedenadvaceti let, a to tvoří *hodnotu půdy*.

Tímto důvtipem si Petty pomáhá z nesnází; přitom je však důležité to, že

za prvé, *renta* se jako výraz *celkové zemědělské nadhodnoty* nevyvozuje z půdy, nýbrž z práce, a definuje se jako přebytek práce nad tím, co je nutné k udržení dělníkova života;

za druhé, že *hodnota půdy* není nic jiného než renta předem zakoupená na určitý počet let, *přeměněná* forma samé renty, v níž vystupuje jako *hodnota půdy* nadhodnota (neboli nadpráce) například za jedenadvacet let; zkrátka, že *hodnota půdy* není nic jiného než *kapitalisovaná renta*.

Tak hluboce vnikl *Petty* do věci. Z hlediska *kupce* renty (tj. půdy) jeví se tak *renta* pouze jako *úrok z jeho kapitálu*, z kapitálu, za který ji koupil; v této formě už nelze rentu vůbec rozpoznat a jeví se jako *úrok z kapitálu*.

Když *Petty* takto určil *hodnotu půdy* a *hodnotu roční renty*, může jako druhotnou formu vyvodit „rentu z peněz" neboli úrok.

„Pokud jde o *úrok*, musí být přinejmenším takový *jako renta z tolika půdy, kolik ji lze koupit za půjčené peníze*, jestliže přitom není pochyb, že tyto peníze budou vráceny." (Str. 28.)

Zde se úrok určuje *cenou renty*, kdežto ve skutečnosti se naopak *cena renty* neboli *kupní hodnota půdy* určuje úrokem. Je to však naprosto důsledné; ježto se *renta* u Pettyho vykládá jako všeobecná forma nadhodnoty, musí se tedy *úrok z peněz* vyvozovat z renty jako druhotná forma.

Diferenciální renta. Také o této rentě nacházíme první pojem u *Pettyho*. Nevyvozuje ji z *rozdílné* úrodnosti pozemků stejné rozlohy, ale z *různé polohy stejně úrodných pozemků*, z jejich různé vzdálenosti od trhu, což je, jak známo, jedním z prvků diferenciální renty. Říká:

‖1351| „Tak jako velká poptávka po penězích zvyšuje kurs peněz, musí i velká poptávka po obilí *zvýšit* jeho *cenu*, a *proto* i *rentu z půdy, na níž se obilí rodí*" (zde se tedy výslovně říká, že *cena* obilí určuje rentu, podobně jako z dřívějšího výkladu vyplývá, že *hodnota* obilí není určována rentou), „*a konec konců i cenu samé půdy*. Například, musí-li se dovážet obilí, kterým se vyživuje Londýn nebo nějaká armá-

da, ze vzdálenosti 40 mil, *bude mít obilí, které* roste *v okruhu jedné míle od Londýna* nebo od táborů této armády, o tolik *vyšší přirozenou cenu*, kolik činí dopravní náklady za 39 mil... Z toho vyplývá, že *pozemky* v blízkosti hustě zalidněných míst, k jejichž výživě je zapotřebí rozsáhlých oblastí, budou vynášet z tohoto důvodu *nejen vyšší rentu*, ale také stát víc ročních rent než *naprosto stejně hodnotné pozemky* v odlehlých oblastech atd." (Str. 29.)

Petty se zmínil i o druhé příčině diferenciální renty, o *různé úrodnosti* půdy a tudíž i *různé produktivitě* práce na pozemcích stejné velikosti:

„*Vydatnost nebo chudost půdy*, čili její hodnota, *závisí na poměru té části produktu, větší nebo menší, která se za půdu dává, k prosté práci, která byla vynaložena na výrobu tohoto produktu.*" (Str. 67.)

Petty tedy vyložil diferenciální rentu *lépe než A[dam] Smith.* | XXII—1351 |

*

| XXII—1397 | [Petty] „*A Treatise of Taxes, and Contributions*", *Londýn 1667. Dodatky.*

1. *O množství oběživa*, které národ potřebuje, str. 16-17.

Pettyho názor na *celkovou výrobu* je vidět z této věty:

„Jestliže je na určitém území 1000 lidí a 100 z nich může vyrobit nutnou potravu a oděv pro všech 1000 lidí; jestliže dalších 200 lidí může vyrobit tolik zboží, kolik chtějí odebrat jiné národy za své zboží nebo peníze, a opatřuje-li dalších 400 lidí ozdoby, požitky a nádheru pro všechny; je-li 200 lidí zaměstnáno jako vládní úředníci, duchovní, právníci, lékaři, obchodníci a kramáři, celkem tedy 900 lidí, vzniká otázka" atd. pauperů („přebytečných lidí") (str. 12).

Při výkladu renty a jejího peněžního vyjádření, kde bere za základ „*stejné práce*" (stejná množství práce)*, Petty poznamenává:

„Tvrdím, že toto [hodnocení stejnou prací] je *základnou pro vyrovnávání a zvažování hodnot*; avšak přiznávám, že v nadstavbě a v praktickém upotřebení [tohoto hodnocení] je mnoho rozmanitého a spletitého" (str. 25).

| 1398 | 2. Velmi ho zaměstnával zejména „přirozený poměr rovnosti *mezi půdou a prací*" (str. 25).

* Viz str. 364 tohoto díla. *(Pozn. red.)*

„Naše stříbrné a zlaté mince *označujeme* různými názvy, například v Anglii jako libry, šilinky a pence, z nichž všechny mohou být pojmenovány nebo vyjádřeny kteroukoli z nich; chtěl jsem však o tom říci toto: všechny věci by se měly *hodnotit podle dvou přirozených jmenovatelů — půdy a práce.* To znamená, že bychom měli říkat, že loď nebo kabát má hodnotu takového a takového množství půdy a takového a takového množství práce, neboť obě tyto věci, loď i kabát, jsou *výtvory půdy* a *lidské práce.* Je-li tomu tak, mohli bychom být šťastni, kdybychom našli *přirozený poměr rovnosti mezi půdou a prací,* a tak bychom mohli hodnotu vyjádřit jedním z těchto dvou faktorů o nic hůře (anebo ještě lépe) než oběma, a mohli bychom právě tak lehce a spolehlivě převést jeden na druhý, jako převádíme pence na libry." (Str. 25.)

Proto když našel peněžní vyjádření renty, hledá „*přirozenou hodnotu volně prodejné* půdy".

U Pettyho se vzájemně proplétají definice trojího druhu:

a) *Velikost hodnoty*, která je určena stejnou pracovní dobou, přičemž *práce se považuje za zdroj hodnoty.*

b) *Hodnota* jako forma společenské práce. Proto u něho peníze vystupují jako *pravá forma hodnoty*, ačkoli na jiných místech odmítá iluse monetárního systému. U něho tu tedy je náznak *definice pojmu.*

c) Směšování práce jako zdroje směnné hodnoty s prací jako zdrojem užitné hodnoty, přičemž práce předpokládá přírodní látku (půdu). Ve skutečnosti Petty „proráží" „poměr rovnosti" mezi prací a půdou, a to tím, že *cenu „volně prodejné půdy"* líčí jako *kapitalisovanou rentu*, nemluví tu tedy o půdě jako o přírodní látce, s níž má co dělat reálná práce.

3. Pokud jde o úrokovou sazbu, Petty říká:

„O marnosti a neplodnosti vydávání *občanských positivních zákonů* odporujících *zákonům přírody*" (tj. zákonům vyplývajícím z povahy buržoasní výroby) „jsem mluvil na jiném místě" (cit. dílo, str. 29).

4. *O rentě: nadhodnota* jako výsledek *vyšší produktivity práce:*

„Kdyby bylo možno uvedená hrabství učinit úrodnějšími tím, že by se tam vynakládalo víc práce než nyní (třebaže by se tam půda místo orání okopávala, že by se osivo sázelo, místo aby se rozsévalo, že by se semena třídila a nebrala bez výběru, že by se namáčela a nepoužívala bez přípravy, že by se půda hnojila solemi místo ztuchlou slámou atd.), stoupla by *renta* tím víc, čím víc by *zvýšený výnos překročil zvětšenou práci*" (str. 32).

(Zvětšenou prací tu míní zvýšenou „*cenu práce*" čili *mzdu.*)

5. *Zvýšení hodnoty peněz* (kapitola XIV).

6. Výše citované místo*: „Přizná-li se mu dvakrát tolik, kolik je nezbytné, udělá dělník jen polovinu toho" atd. je třeba chápat takto: Kdyby dělník dostal za šest hodin hodnotu šesti hodin, dostal by *dvojnásobek* toho, co dostává nyní, kdy dostává hodnotu šesti hodin za dvanáct hodin. Pak by pracoval jen šest hodin, „a to znamená, že společnost ztrácí" atd.

*

Petty. „*An Essay concerning the Multiplication of Mankind*" (1682). Dělba práce (str. 35—36).

*

[Petty.] „The Political Anatomy of Ireland", (1672) a „Verbum Sapienti" (londýnské vydání z roku 1691).

1. „To mě přivádí k nejdůležitější otázce *politické ekonomie*, a to: jak lze stanovit *poměr rovnosti a rovnici* mezi půdou a prací, tak aby hodnota kterékoli věci mohla být vyjádřena jen jedním z obou těchto faktorů." (Str. 63—64.)

Ve skutečnosti tu jde v podstatě jen o to, jak převést *hodnotu půdy na práci.*

‖ 1399 | 2. Tento spis byl napsán dříve než spis, který jsme zkoumali výše[115].

„*Všeobecnou mírou hodnoty je* průměrná *denní potrava dospělého člověka*, a *ne jeho denní práce*; tato míra se zdá stejně pravidelnou a stálou jako hodnota čistého stříbra... Proto *jsem určil hodnotu* irské chýše *počtem denních dávek potravin, které při její stavbě vydal její stavitel.*" (Str. 65.)

Toto poslední zní úplně fysiokraticky.

„To, že někteří lidé jedí víc než jiní, je nepodstatné, protože denní dávkou potravin rozumíme setinu toho, co sní sto lidí nejrůznějšího druhu a velikosti, aby mohli žít, pracovat a rozmnožovat se" (str. 64).

Avšak to, co tu Petty hledá v statistice Irska, není „všeobecná

* Viz str. 364 tohoto díla. *(Pozn. red.)*

míra" hodnoty, nýbrž míra *hodnoty* v tom smyslu, v jakém jsou mírou hodnoty *peníze*.

3. *Množství peněz a bohatství národa* („Verbum Sapienti"), str. 13.

4. *Kapitál.*

„Co nazýváme *bohatstvím, kapitálem anebo zásobou národa*, a co je výsledkem *dřívější neboli minulé práce*, nemělo by se chápat jako něco *odlišného od sil působících v přítomnosti*" (str. 9).

5. *Produktivní síla práce.*

„Řekli jsme, že polovina obyvatelstva by mohla při vynaložení velmi malého množství práce království velmi obohatit... Nač mají tito lidé tuto práci vynakládat? Na to odpovídám všeobecně: na výrobu potravin a předmětů nutných k životu pro všechno obyvatelstvo země *použitím malého počtu rukou;* toho lze dosáhnout buď *tvrdší prací*, nebo *zavedením prostředků šetřících a usnadňujících práci*, což se vlastně rovná tomu, co lidé marně očekávali od *polygamie*. Protože ten, kdo vykoná práci pěti lidí, dosáhne téhož výsledku, jako kdyby přivedl na svět čtyři dospělé dělníky." (Str. 22.) „*Potrava* bude *nejlevnější*..., bude-li se vyrábět *menším počtem rukou než kdekoli jinde*" (str. 23).

6. Účel a cíl člověka (str. 24).

7. *O penězích viz* též „*Quantulumcunque*" (1682). | XXII—1399 |

‖XXII—1397 | Srovnání Northových a Lockových spisů s Pettyho spisy „*Quantulumcunque*“ (1682), „A Treatise of *Taxes, and Contributions*“ (1662) a „The Political *Anatomy of Ireland*“ (1672) ukazuje jejich závislost na Pettym: 1. *v otázce snížení úroku;* 2. v otázce zvýšení a snížení hodnoty peněz státem; 3. v tom, že *North* označuje úrok jako „rentu z peněz“ atd.

North a Locke psali své spisy[116] současně a z téhož podnětu: *snížení úrokové sazby* a *zvýšení hodnoty peněz státem.* Zastávají však protikladné názory. Podle Locka je to „*nedostatek peněz*“, který je příčinou vysoké úrokové sazby a vůbec toho, že se věci neprodávají za své skutečné ceny a že nevynášejí důchod, který má z tohoto prodeje vyplývat. North naopak ukazuje, že příčinou toho není nedostatek peněz, nýbrž nedostatek kapitálu nebo důchodu. U něho se poprvé objevuje určité ponětí o *zásobách* [stock] *čili kapitálu* [capital], nebo spíš o *penězích* fungujících pouze jako *forma kapitálu*, pokud nejsou oběživem. U *sira Dudleye Northa* nacházíme první správné pojetí úroku v protikladu k představě Lockově. | XXII—1397 ‖

[4.] LOCKE

[RENTA A ÚROK SE ZKOUMÁ ZE STANOVISKA BURŽOASNÍ TEORIE PŘIROZENÉHO PRÁVA]

| XX—1291a | Vezmeme-li Lockovy všeobecné názory o práci spolu s jeho názory *o původu úroku* a *renty* — protože nadhodnota se u něho objevuje jen v těchto dvou určitých formách — ukazuje se, že nadhodnota není nic jiného než *cizí práce*, nadpráce, jejíž přivlastňování umožnují svým vlastníkům půda a kapitál — podmínky práce. A vlastnictví většího množství podmínek práce, než může jedna osoba svou prací sama využít, je podle Locka *politickým* vynálezem, jenž je | 1292a | v rozporu s přirozeně právní základnou soukromého vlastnictví.

〈Také u *Hobbese* je práce jediným zdrojem všeho bohatství, kromě darů přírody, které se vyskytují ve formě, v níž je lze ihned spotřebovat. Bůh (příroda) je lidstvu *dává* buď *zdarma*, nebo mu je *prodává za práci*" (*„Leviathan"*). U Hobbese však vlastnictví půdy rozděluje podle své libosti suverén.〉

Příslušná místa u Locka zní takto:

„Ačkoli *země* a všichni nižší tvorové patří všem lidem společně, přece má každý člověk určité vlastnictví ve své osobě, na které nemá právo nikdo jiný než on sám. Můžeme říci, že práce jeho těla a dílo jeho rukou náleží jedině jemu. Vše, co vytváří z předmětů, které vytvořila a poskytla příroda, smísil se svou prací, s něčím, co mu neoddělitelně patří; tímto způsobem činí z toho své vlastnictví." („*Of Government*", kn. II, kap. 5; Works, 7. vyd., 1768, sv. II, str. 229.)

„Jeho práce to vzala z rukou přírody, kde to bylo společným majetkem a patřilo rovným dílem všem jejím dětem, a tím si to přivlastnil" (cit. dílo, str. 230).

„Týž zákon přírody, který nám tímto způsobem dává vlastnictví, toto vlastnictví také omezuje... Kolik může člověk použít, aby z toho měl nějaký užitek, dříve než se to zkazí, tolik smí svou prací přeměnit ve své vlastnictví; co je navíc, převyšuje už jeho podíl a patří jiným" (tamtéž).

„Hlavním předmětem vlastnictví nejsou však dnes *plody země*" atd., „nýbrž sama *země*... Tolik země, kolik jeden člověk může zorat, osázet, obdělat, zúrodnit a zužitkovat z ní produktů, tolik je jeho vlastnictvím. Svou prací ji vyčleňuje ze společného vlastnictví" (tamtéž).

„Ovládnutí čili obdělávání země a panství nad zemí jsou, jak vidíme, nerozlučně spjaty. Jedno dává právo na druhé." (Cit. dílo, str. 231.)

„Míru vlastnictví příroda správně stanovila *rozsahem lidské práce* a tím, co činí život příjemným; nikdo by nemohl svou prací zvládnout čili přivlastnit si všechno; a k uspokojení svých potřeb by nikdo nemohl spotřebovat víc než malou

část toho všeho, takže by pro nikoho nebylo možné, aby tímto způsobem zasahoval do práv jiného anebo si opatřil vlastnictví na úkor svého souseda... Za dávných dob omezovala tato míra majetek každého člověka na velmi skromný podíl, na to, co si mohl každý přivlastnit, aniž jinému uškodil... A tuto míru *je možno uplatňovat*, aniž někdo utrpí škodu, *ještě i nyní*, nechť se zdá být svět jakkoli přelidněn." (Str. 231—232.)

Práce dává věcem téměř celou jejich hodnotu ⟨*value* tu označuje užitnou hodnotu a práce se chápe jako konkrétní práce, a ne jako její množství; měření směnné hodnoty prací se však skutečně zakládá na tom, že pracovník vytváří užitnou hodnotu⟩. Zbytek užitné hodnoty, který nelze redukovat na práci, je darem přírody, a proto sám o sobě *společným vlastnictvím*. *Locke* se proto nesnaží dokázat to, že vlastnictví se může získat ještě jinými způsoby než prací — to by bylo v rozporu s jeho výchozím hlediskem — nýbrž to, jakým způsobem lze vytvořit individuální prací individuální vlastnictví, a to přes společné vlastnictví předmětů přírody.

„*Rozdíl v hodnotě všech věcí určuje ve skutečnosti práce*... Z produktů země, které jsou užitečné pro lidský život... musí se plných devětadevadesát setin připsat plně na účet práce" (str. 234).

„Největší část hodnoty půdy určuje tedy práce" (str. 235).

„Ačkoli předměty přírody jsou dány všem společně, přesto člověk — *pán nad sebou samým* a *vlastník své vlastní osoby*, její činnosti a její práce, má jako takový už sám v sobě velký základ vlastnictví" (str. 235).

Jednou mezí vlastnictví jsou tedy *meze osobní práce;* druhou, že člověk neshromažďuje víc věcí, než může spotřebovat. Tato druhá mez se rozšiřuje směnou málo trvanlivých produktů *za peníze* (nepřihlížeje k ostatní směně):

„Těchto *trvalých* věcí může člověk nahromadit tolik, kolik se mu zlíbí; překročení mezí jeho oprávněného vlastnictví" ⟨nepřihlížíme-li k *mezi* dané jeho osobní prací⟩ „nezáleží v tom, že má hodně majetku, nýbrž v tom, že z tohoto majetku přichází nazmar vše, co mu nepřináší žádný užitek. A tak se vžilo používání peněz, této trvalé věci, kterou lze uschovat, aniž podlehne zkáze, a kterou lidé podle vzájemné dohody přijímají při směně ‖1293a| za skutečně užitečné, ale zkáze lehce podléhající životní prostředky." (Str. 236.)

Tak vzniká nerovnost individuálního vlastnictví, ale *míra* záležející v *osobní práci* zůstává.

„Toto rozdělení věcí v nerovné soukromé vlastnictví lidé rozšířili bez vzájemného souhlasu — tak, že se vymyká z mezí stanovených společností. Umožnili to jen tím, že zlatu a stříbru připsali hodnotu a že mlčky souhlasili s používáním peněz" (str. 237).

S tím musíme nyní srovnat následující místo z Lockova spisu o úroku[117], přičemž nesmíme zapomínat, že podle Locka určuje přirozené právo meze vlastnictví *osobní prací:*

„Nyní se podívejme, jakým způsobem peníze nabývají stejné povahy jako půda, takže vynášejí určitý roční důchod, který nazýváme užitek čili úrok. Půda přece přirozeně produkuje něco nového a užitečného, co má pro lidstvo hodnotu; naproti tomu peníze jsou neplodnou věcí a neprodukují nic, jen podle vzájemné dohody mezi lidmi *přenášejí zisk, který byl odměnou za práci jednoho člověka, do kapsy jiného.* Příčinou toho je nerovné rozdělení peněz; tato nerovnost působí stejně u půdy jako u peněz... Je tomu tak proto, že nerovné rozdělení půdy (totiž že ty máš víc půdy, než můžeš nebo chceš obdělat, a někdo jiný jí má méně) opatřuje ti pachtýře tvé půdy; a totéž nerovné rozdělení peněz... mi opatřuje pachtýře pro mé peníze: a tak *moje peníze mohou v obchodě* vynést *tomu, kdo si je vypůjčil, díky jeho pilnosti* více než šest procent, právě tak jako pozemek může *díky pachtýřově práci* vynést vyšší výnos, než činí renta, kterou platí." (Folio edition of *Locke's Works*, 1740, sv. II, [str. 19].)[118]

Na tomto místě měl Locke zčásti polemický zájem: chtěl ukázat pozemkovým vlastníkům, že jejich renta se vůbec neliší od lichvy. Avšak obě, renta i lichva, „přenášejí zisk, který byl odměnou za práci jednoho člověka, do kapsy jiného" v důsledku nerovného rozdělení výrobních podmínek.

Lockovy názory jsou tím důležitější, že jsou klasickým výrazem právních představ buržoasní společnosti v protikladu k feudálním představám, a kromě toho, že jeho filosofie byla pro celou pozdější anglickou ekonomii základem všech jejích představ. | XX—1293a |

[5.] NORTH

[PENÍZE JAKO KAPITÁL. VZRŮST OBCHODU JAKO PŘÍČINA POKLESU ÚROKOVÉ SAZBY]

‖XXIII—1418 | *Sir Dudley North.* „Discourses upon Trade", *Londýn 1691 (Sešit s dodatky C)*[119].

Tento spis, podobně jako ekonomické práce Lockovy, přímo souvisí s Pettyho spisy a přímo se na nich zakládá.

Tento spis se zabývá hlavně *obchodním kapitálem* a potud sem nepatří. V okruhu otázek, které zkoumá, projevuje North důmysl a mistrovství.

Je nejvýš pozoruhodné, že od doby restaurace Karla II. až do poloviny XVIII. století se ozývají ze strany landlordů [pozemkových vlastníků] neustálé stížnosti na pokles renty (jako ostatně neustále klesají i ceny pšenice, zejména od... ?[120]). Ačkoli na násilném snižování úrokové sazby (od dob Culpepera a sira J[ossiaha] Childa) se značně podílela třída průmyslových kapitalistů, přece jen skutečnými inspirátory tohoto opatření byli *pozemkoví vlastníci*. „*Hodnota půdy*" a „její zvyšování" se vydává za národní zájem. (Podobně jako naopak, počínaje přibližně rokem 1760, vzestup rent, hodnoty půdy, obilních cen a životních prostředků, jakož i stížnosti průmyslníků proti tomuto vzestupu, tvoří základ ekonomického zkoumání tohoto předmětu.)

Boj mezi peněžníky a pozemkovými vlastníky vyplňuje — až na několik málo výjimek — celé století od roku 1650 do roku 1750, protože šlechta, která žila na velké noze, s nelibostí pozorovala, jak se jí lichváři zmocňují a jak s vytvořením moderního úvěrového systému a systému státních dluhů nabývají nad ní od konce XVII. století v zákonodárství atd. převahy.

Už *Petty* mluví o stížnostech landlordů na pokles rent a o jejich odporu proti zlepšením v zemědělství (viz příslušné místo[121]). Hájí lichváře proti landlordovi a staví naroveň rentu z peněz a rentu z půdy.

Locke redukuje obě tyto renty na vykořisťování práce. Zaujímá totéž stanovisko jako Petty. Oba vystupují proti násilné regulaci úroku. Pozemkoví vlastníci zpozorovali, že když úrok klesl, *hodnota půdy* stoupla. Při dané velikosti renty klesá nebo stoupá její

kapitalisovaný výraz, tj. hodnota půdy, nepřímo úměrně úrokové sazbě.

Třetím v této linii, již představuje Petty, je *sir Dudley North*, jak dokazuje výše uvedený spis.

Je to první forma, v níž se *kapitál* staví na zadní nohy proti *pozemkovému vlastnictví*; vždyť *lichva* byla fakticky hlavním prostředkem akumulace kapitálu, tj. podílníkem na důchodech landlordů. Ale proti této staromódní formě kapitálu jde průmyslový a obchodní kapitál víceméně ruku v ruce s landlordy.

„Jako majitel pozemku propachtovává svůj pozemek, tak oni" (tj. ti, kteří mají „*kapitál* [stock] pro obchod, avšak přitom buď nemají nutnou zběhlost, nebo se lekají námahy spojené s jeho používáním v obchodě") „propachtovávají svůj *kapitál* [stock]. To, co za to dostávají, se nazývá *úrok*, je to však jen *renta* z kapitálu" ⟨vidíme tu, podobně jako u Pettyho, jak se lidem, kteří právě vyšli ze středověku, ‖1419| renta jeví jako původní forma nadhodnoty⟩, „stejně jako důchod pozemkového vlastníka je rentou z půdy. A v různých jazycích se pro nájem půdy a nájem peněz používá stejných výrazů, jak je tomu též v některých oblastech Anglie. Být *pozemkovým vlastníkem* [„landlord"] a *kapitalistou* [„stocklord"] je tedy totéž. První má výhodu jen v tom, že jeho nájemce mu nemůže půdu odnést, jak to může učinit druhému jeho nájemce s kapitálem. A proto musí půda vynášet *menší zisk* než kapitál, jenž se půjčuje s větším risikem." (Str. 4.)

Úrok. Zdá se, že North první správně pochopil úrok, protože pod výrazem „*stock*", jak ihned uvidíme z citátu, nerozumí pouze peníze, nýbrž kapitál (jako konečně i Petty *rozlišuje* „*stock*" *a* „*peníze*". U Locka se úrok určuje výhradně množstvím peněz v oběhu, stejně u Pettyho. *Viz příslušná místa o tom u Massia.*)

„Je-li víc půjčovatelů než vypůjčovatelů, úrok... klesá... Není to tak, že nízký úrok oživuje obchod, nýbrž tak, že při vzrůstajícím obchodě kapitál národa úrok snižuje." (Str. 4.)

„Zlato a stříbro a peníze, které se z nich razí, nejsou ničím jiným než váhami a mírami; s jejich pomocí jde obchod hladčeji než bez nich, a kromě toho jsou vhodným fondem, *v němž se ukládá přebytek kapitálu*" (str. 16).

Cena a peníze. Protože cena není ničím jiným než ekvivalentem zboží vyjádřeným v *penězích* a — mluví-li se o prodeji — realisovaným v penězích, tj. protože v ceně se *zboží* vyjadřuje jako *směnná hodnota* s tím, aby potom bylo znovu přeměněno v užitnou hodnotu, je jedním z prvních poznatků ekonomického myšlení, že zlato

a stříbro přitom nefigurují samy o sobě, nýbrž jen jako *forma existence směnné hodnoty* samých zboží, jako *moment jejich metamorfosy*. North to na svou dobu vyjádřil velmi pěkně:

„Protože peníze... jsou všeobecnou mírou koupí a prodejů, domnívá se hned každý, kdo má něco na prodej a nenachází kupce, že příčinou toho, že nemůže odbýt své zboží, je *nedostatek peněz v království* nebo v kraji; a tak se všeobecně naříká na nedostatek peněz; ale to je velký omyl...

A co chtějí ti, kdo volají po penězích?... Začnu žebrákem... nepotřebuje peníze, nýbrž chléb a jiné věci nutné k životu... Farmář si stěžuje na nedostatek peněz... myslí si, že kdyby bylo v zemi více peněz, že by mohl prodat své výrobky za dobrou cenu... Zdá se tedy, že nepotřebuje peníze, nýbrž dobrou cenu za své obilí a dobytek, které by rád prodal, ale nemůže... Proč nemůže dostat tuto cenu?... 1. Buď proto, že je v zemi vůbec příliš mnoho obilí a dobytka, takže většina těch, kdo přicházejí na trh, potřebuje prodat, tak jako on, a jenom málo lidí chce kupovat; nebo 2. proto, že obvyklý odbyt cestou vývozu vázne, jako tomu bývá v dobách války, kdy obchod je nejistý nebo zakázaný; nebo 3. proto, že klesá spotřeba, když např. zchudlé obyvatelstvo už nemůže vydávat na svou domácnost tolik jako dříve; takže farmáři by při prodeji výrobků naprosto nepomohlo, kdyby se rozmnožily hotové peníze, nýbrž kdyby se odstranily některé z oněch tří příčin, které skutečně ochromují trh.

Obchodník i kramář potřebují peníze v témž smyslu, tj. nemohou pro stagnaci na trhu odbýt zboží, s nímž obchodují." (Str. 11–12.) [Srov. K. Marx, „Kapitál", díl I, čes. vyd., str. 139.][122]

Dále: kapitál je zhodnocující se hodnota, zatímco při tvorbě pokladu je cílem *krystalisovaná forma směnné hodnoty* sama o sobě. Proto je jedním z prvních poznatků klasické politické ekonomie, že odhaluje protiklad mezi *tvorbou pokladu* a *zhodnocováním peněz*, tj. vysvětluje *peníze jako kapitál.*

„Nikdo nezbohatne tím, že si celý svůj majetek ponechá u sebe v penězích, v zlatých a stříbrných předmětech atd., ale naopak, tím jen zchudne. Nejbohatší je ten, jehož majetek *vzrůstá*, ať už záleží v propachtované půdě, v penězích půjčených na úrok, nebo ve zboží daném do obchodu." (Str. 11.)

〈*John Bellers* o tom říká ve své práci „*Essays about the Poor, Manufactures, Trade, Plantations, and Immorality*" *atd., Londýn 1699*:

„Peníze *se rozmnožují* a jsou užitečné jen tehdy, když se vydávají; a jako nevynášejí peníze zisk soukromníkovi, ledaže jich používá na něco hodnotnějšího,

tak i celá masa peněz, která převyšuje to, co je absolutně nutné pro vnitřní obchod, je pro království nebo národ mrtvým kapitálem a nenese žádný zisk zemi, která si jej ponechává u sebe" (str. 13).〉

„Ačkoli každý si je" (tj. peníze) „přeje mít, přece si je nikdo nebo téměř nikdo nechce ponechat u sebe, ale každý se snaží okamžitě se jich zbavit, protože ví, že ze všech těch peněz, které leží mrtvě, nelze očekávat zisk, nýbrž jen nutnou ztrátu" (North, cit. dílo, str. 21).

‖1420 | *Peníze jako světové peníze.*

„Pokud jde o obchod, národ zaujímá ve světě v každém směru totéž postavení jako město v království nebo rodina ve městě" (str. 14). „V tomto obchodním styku se zlato a stříbro nijak neliší od jiných *zboží*, ale berou se tam, kde jich mají nadbytek, a přivážejí se tam, kde jich mají nedostatek nebo kde si je žádají" (str. 13).

Množství peněz, které může být v oběhu, je určeno směnou zboží.

„I kdyby se sebevíc peněz přivezlo ze zahraničí nebo narazilo v tuzemsku, bude všechno, co převyšuje požadavky národního obchodu, *jen drahým kovem* [bullion*] a bude se s tím podle toho jednat; ražené peníze se pak budou prodávat jako zlaté a stříbrné předměty z druhé ruky jen podle jejich vnitřního obsahu kovu" (str. 17–18).

Přeměna peněz v pruty [bullion] a naopak (str. 18) (sešit s dodatky *C*, str. 13). *Oceňování a vážení* peněz. Oscilační pohyb (sešit s dodatky *C*, str. 14).[123]

Lichva, pozemkoví vlastníci a obchod.

„Peníze, které se u nás půjčují na úrok, *nepůjčují se* ani z desetiny *podnikatelům* na jejich operace; půjčují se hlavně na nákup přepychových předmětů a na výdaje lidí, kteří, přestože jsou velkostatkáři, utrácejí peníze rychleji, než jim je jejich pozemkový majetek vynáší; a protože ani za nic nechtějí své statky prodat, raději je zatěžují hypotékami" (North, cit. dílo, str. 6–7). [Srov. K. Marx, „Kapitál", díl III-2, čes. vyd., str. 159.] | XXIII—1420 ‖

* — bullion, zlato nebo stříbro v prutech, neražené zlato nebo stříbro. *(Pozn. red.)*

[6. BERKELEY O PRACOVNÍ ČINNOSTI JAKO O ZDROJI BOHATSTVÍ]

||XIII—670a|„Nebylo by nesprávné se domnívat, že *sama půda* je *bohatstvím?* A nemá se v první řadě považovat pracovní činnost národa za to, co tvoří bohatství, co dělá bohatství i z půdy a stříbra, které by neměly žádnou hodnotu, kdyby nebyly *prostředky a pohnutkami* k pracovní činnosti?" („*The Querist*". *By Dr. G*[*eorge*] *Berkeley*, Londýn 1750, Otázka 38.) | XIII—670a ||

[7.] HUME A MASSIE

[a) ÚROK U MASSIA A HUMA]

| XX — 1293a | *Massiův anonymní* spis „An Essay on the *Governing Causes of the Natural Rate of Interest*" vyšel roku 1750, Humův druhý díl „*Essays*", kde je stať „Of Interest", vyšel roku 1752, tedy o dva roky později. Massie má tedy prvenství. Oba jsou si příbuzní: Hume vystupuje proti Lockovi, Massie proti Pettymu a Lockovi, u nichž obou se ještě vyskytuje názor, že výše úrokové sazby závisí na množství peněz a že ve skutečnosti vlastním předmětem půjčky jsou peníze (a ne kapitál).

Massie definuje *úrok* jako pouhou část zisku, a to rozhodněji než Hume, který hlavně dokazuje, že pro úrokovou sazbu je hodnota peněz lhostejná, protože při daném poměru mezi úrokem a peněžním kapitálem (například při 6%) hodnota 6 liber št. stoupá nebo klesá s hodnotou 100 liber št. (tedy souhlasně se změnou hodnoty 1 libry št.), avšak na poměr, vyjádřený v tomto případě číslem 6, to nemá vliv.

[b) HUME. POKLES ZISKU A ÚROKU ZÁVISÍ NA VZRŮSTU OBCHODU A PRŮMYSLU]

Začněme *Humem.*

„Všechno na světě se kupuje za práci" („*Essays*", sv. I, část II, Londýn 1764, str. 289).

Výše úrokové sazby závisí na poptávce vypůjčovatelů a na nabídce půjčovatelů, tedy na poptávce a nabídce, potom však hlavně na výši „zisků, které plynou z obchodu" (cit. dílo, str. 329).

„Větší nebo menší zásoba práce a zboží musí mít velký vliv" (na úrok), „protože půjčujeme-li si peníze na úrok, půjčujeme si ve skutečnosti a fakticky práci a zboží" (cit. dílo, str. 337). „Nikdo se nespokojí s nízkým ziskem, když může dostat vysoký úrok, a nikdo se nespokojí s nízkým úrokem, když může dosáhnout vysokého zisku" (cit. dílo, str. 355).

Vysoký úrok a vysoký zisk jsou výrazem „nepatrného rozvoje obchodu a průmyslu, nikoli nedostatku zlata a stříbra" (cit. dílo, str. 329). A opačně je tomu s „nízkým úrokem".

| 1294a | „Ve státě, kde jsou jen pozemkoví vlastníci" (anebo, jak říká později, „statkáři a rolníci"), „musí být hodně vypůjčo-

vatelů, a úrok vysoký" (str. 330), protože představitelé jen poživačného bohatství se z dlouhé chvíle honí za zábavami a z druhé strany má výroba, vyjma zemědělství, velmi omezené rozměry. Opačně je tomu, jakmile se rozvine obchod. Obchodník je posedlý touhou po zisku. „*Nezná většího požitku než vidět, jak mu každým dnem vzrůstá majetek.*" (Honba za směnnou hodnotou, za abstraktním bohatstvím, je daleko silnější než touha po užitných hodnotách.)

„A to je příčinou, proč obchod vede k vzrůstu spořivosti a proč mezi obchodníky je o tolik víc lakomců než marnotratníků, kdežto mezi pozemkovými vlastníky je tomu naopak" (str. 333).

⟨*Neproduktivní práce*:

„Advokáti a lékaři nevyvíjejí žádnou výrobní činnost a svá bohatství získávají jedině na úkor jiných lidí; takže nepochybně zmenšují bohatství některých svých spoluobčanů stejně rychle, jako svá zvětšují" (str. 333–334).⟩

„Vzrůst obchodu vede tedy k růstu počtu půjčovatelů peněz a *vyvolává* tím *pokles úrokové sazby*" (str. 334).

„*Nízký úrok* a *nízké zisky* v *obchodě* jsou dva činitelé, kteří se vzájemně podporují, a *oba pocházejí* z rozsáhlého obchodu, který vytváří bohaté obchodníky a zvyšuje význam peněžního kapitálu. Kde mají obchodníci velké kapitály — ať už jsou představovány malým nebo velkým počtem mincí — musí často docházet k tomu, že jestliže jsou obchodu syti nebo mají dědice, kteří nemají sklony nebo schopnosti k obchodu, velká část těchto bohatství přirozeně hledá bezpečnou roční rentu. Hojnost snižuje cenu a vede půjčovatele peněz k tomu, že se spokojí s nižším úrokem. Tato úvaha nutí mnohé ponechat svůj kapitál v obchodě a raději se spokojit s nižšími zisky než půjčovat své peníze za ještě nižší úrok. Z druhé strany, jestliže obchod dosáhne velkého rozsahu a používá velmi velkých kapitálů, musí *vzrůstat konkurence mezi obchodníky*, a tím se *obchodní zisky snižují*, a to tou měrou, jak se obchod rozšiřuje. Nízké zisky v obchodě způsobují, že obchodníci se ochotněji spokojují s nižším úrokem, když se vzdávají obchodování a chtějí se oddat pohodlnému a nečinnému životu. Je tedy *zbytečné* zkoumat, která z těchto okolností, tj. *nízký úrok nebo nízké zisky*, je *příčinou* a která *následkem*. Obě jsou výsledkem rozsáhlého obchodu a vzájemně se podporují... Rozsáhlý obchod vytváří velké kapitály a snižuje tím obojí, úrok i zisky; a s poklesem úroku jde vždy ruku v ruce odpovídající pokles zisku a naopak. Mohu dodat, že podobně jako nízké zisky vyplývají z *rozšíření obchodu a průmyslu*, tak zase samy pomáhají dalšímu vzrůstu obchodu, protože zlevňují zboží, povzbuzují spotřebu a pozvedávají průmysl. A proto... *úrok je opravdovým barometrem stavu státu*, a *jestliže je nízký*, je to téměř neklamný příznak rozkvětu národa." (Cit. dílo, str. 333–336.)

[c] MASSIE. ÚROK JAKO ČÁST ZISKU. VYSVĚTLOVÁNÍ VÝŠE ÚROKU MÍROU ZISKU]

[*Joseph Massie,*] „*An Essay on the Governing Causes of the Natural Rate of Interest*; wherein the Sentiments of Sir W[illiam] Petty and Mr. Locke, on that Head, are considered", Londýn 1750.

„Z těchto několika výňatků[121] je vidět, že pan Locke se domnívá, že přirozená *úroková míra* se určuje poměrem, v jakém se má množství peněz v zemi z jedné strany k vzájemným dluhům jejích obyvatel a z druhé strany k jejímu obchodu; podle sira Williama Pettyho závisí úroková míra jedině na množství peněz v zemi, takže oba se rozcházejí jen v názoru na úlohu dluhů" (str. 14–15). | XX–1294a || || XXI–1300 | Bohatí lidé, „místo aby sami používali svých peněz, půjčují je jiným, aby vyráběli zisk a *část tohoto zisku* přenechávali vlastníkům peněz. Jestliže je však bohatství země rozptýleno mezi tolik lidí a rozděleno tak rovnoměrně, že zbývá jen málo lidí, kteří by mohli vložením peněz do obchodu uživit dvě rodiny, pak je si možno *vypůjčovat* jen *málo*; patří-li 2000 liber št. jednomu člověku, mohou být půjčeny, protože úroky z nich mohou uživit rodinu; patří-li však deseti lidem, nemohou být půjčeny, protože úroky z nich nemohou uživit deset rodin." (Str. 23–24.)

„Usuzovat na přirozenou úrokovou míru podle *úroku, který platí za vypůjčené peníze vláda*, je a musí být nevyhnutelně mylné; zkušenost nám ukazuje, že tato úroková sazba se s přirozenou úrokovou mírou ani nekryje, ani jí neodpovídá, a rozum nám říká, že to ani nemůže nikdy být, protože *přirozená úroková míra má svůj základ v zisku* a *úroková sazba placená vládou v nouzi;* první má své meze, druhá nikoli. Pro šlechtice, který si půjčuje peníze, aby zlepšil své pozemky, a pro obchodníka nebo průmyslníka, který si je půjčuje, aby s nimi dělal obchody, existují určité meze, které nemohou překročit; mohou-li s vypůjčenými penězi vydělat 10%, mohou za ně dát 5% úroku, ale nedají 10%; naproti tomu ten, kdo si půjčuje z nouze, nezná žádnou hranici, protože nouze nezná míru" (str. 31–32).

„Oprávněnost brát úroky nezávisí na tom, zda někdo s vypůjčenými penězi vyrábí nebo nevyrábí *zisk*, ale na tom, že" (vypůjčená částka) „je s to vyrábět zisk, jestliže se jí správně použije" (str. 49). „Protože *to, co se platí jako úrok* za použití toho, co se vypůjčuje, je *část zisku, který je to, co bylo vypůjčeno, s to vytvořit*, musí být tento *úrok* vždy regulován oním *ziskem*" (str. 49). [Srov. K. Marx, „Kapitál", díl III-1, čes. vyd., str. 372 a 378.]

„Jaká část těchto zisků právem patří vypůjčovateli a jaká půjčovateli? To se nedá určit nijak jinak, než že dáme na názor vypůjčovatelů a půjčovatelů vůbec; protože spravedlivé nebo nespravedlivé je v tomto ohledu jen to, co se za spravedlivé nebo nespravedlivé všeobecně pokládá." (Str. 49.) [Srov. tamtéž, str. 382.]

„Toto pravidlo pro *dělení zisku* nemůže však platit pro každého půjčovatele a vypůjčovatele zvlášť, nýbrž platí pro půjčovatele a vypůjčovatele vůbec... Mimořádně velké zisky jsou odměnou za obratnost a mimořádně malé zisky trestem

za nedostatečné odborné znalosti, s čímž *půjčovatelé nemají vůbec nic společného*; protože neutrpí-li škodu v druhém případě, neměli by mít výhody ani v prvním případě. Co bylo řečeno *o jednotlivcích v témž oboru podnikání*, platí i o *různých oborech podnikání.*" (Str. 50.) [Srov. tamtéž, str. 385.]

„*Přirozená úroková míra* se řídí *ziskem* jednotlivých *podniků.*" (Str. 51.) [Srov. tamtéž, str. 379.]

Proč je nyní v Anglii úroková míra 4 % místo dřívějších 8 %?

Protože angličtí obchodníci „shrabovali tehdy dvakrát takový zisk jako nyní"

Proč je úroková míra v Holandsku 3 %, ve Francii, Německu a Portugalsku 5 a 6 %, v Západní a Východní Indii 9 % a v Turecku 12 %?

„Pro všechny tyto případy stačí všeobecná odpověď, a to, že obchodní zisky se v různých těchto zemích odlišují od obchodních zisků u nás, takže vyvolávají všechny tyto rozdíly v úrokové míře" (str. 51).

Čím je však vyvoláván pokles zisku?

Zahraniční a tuzemskou konkurencí, „poklesem zahraničního obchodu" (v důsledku zahraniční konkurence), „nebo *tím, že obchodníci vzájemně snižují ceny svých zboží*..., nebo nutností udělat vůbec nějaký obchod, nebo chtivostí udělat jich co nejvíce" (str. 52—53).

„Obchodní zisky jsou všeobecně určovány poměrem *mezi počtem obchodníků* a *objemem obchodu*" (str. 55). „V Holandsku, kde počet osob činných v obchodě je v poměru k celkovému obyvatelstvu nejvyšší..., *je úrok nejnižší*; v Turecku, kde je disproporce největší, je úrok nejvyšší" (str. 55—56).

‖1301| „Co určuje *poměr mezi objemem obchodu a počtem obchodníků?*" (Str. 57.) „Podněty k obchodu: přirozená nutnost, svoboda, ochrana soukromých práv, veřejná bezpečnost" (str. 57—58).

„Nejsou ani dvě země, které by poskytovaly stejný počet existenčních prostředků ve stejné hojnosti a *při stejném vynaložení práce*;... potřeby lidí vzrůstají anebo se zmenšují... s drsností nebo mírností podnebí, v němž lidé žijí; proto *rozsah průmyslu*, který jsou obyvatelé různých zemí nuceni provozovat, nemůže být stejný a stupeň této různosti nelze zjistit jinak než podle stupně horka a zimy. Z toho lze vyvodit ten všeobecný závěr, že *množství práce*, nutné k udržování života určitého počtu lidí, je největší ve studeném podnebí a nejmenší v teplém, protože ve studeném podnebí potřebují lidé nejen víc šatstva, nýbrž i půda musí být lépe obdělávána než v teplém." (Str. 59.) [Srov. K. Marx, „Kapitál", díl I, čes. vyd., str. 544.] „Zvláštní nutnost" věnovat se obchodu, „jež je charakteristická pro Holandsko..., vyplývá z toho, že země je přelidněna, což spolu s *velkou prací, kterou si vyžaduje stavba hrází a odvodňování země*, vytváří nutnost věnovat se

obchodu, a tato nutnost je v Holandsku naléhavější než v kterékoli jiné části obyvatelného světa" (str. 60).

[d) ZÁVĚR]

Massie líčí úrok — ještě určitěji než Hume — jako pouhou *část zisku*; oba vysvětlují pokles úroku akumulací kapitálů (Massie mluví speciálně o konkurenci) a poklesem zisku, který z toho vyplývá. Oba se stejně málo zabývají otázkou *původu „obchodního zisku"* samého. | XXI — 1301 |

[8. DOPLŇKY KE KAPITOLE O FYSIOKRATECH]

[a] DOPLŇUJÍCÍ POZNÁMKY O „EKONOMICKÉ TABULCE". QUESNAYOVY NESPRÁVNÉ PŘEDPOKLADY]

| XXIII — 1433 |

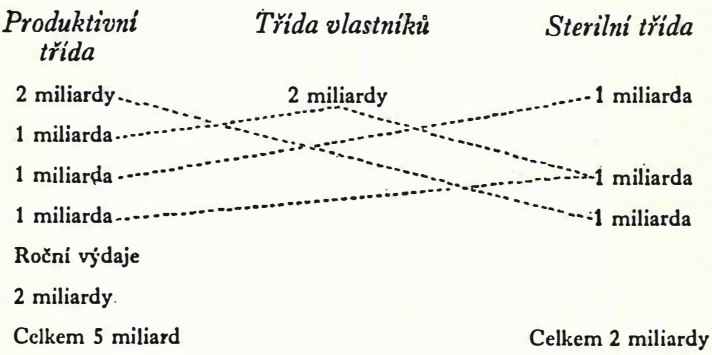

To je nejjednodušší forma „Ekonomické tabulky".[125]

1. *Oběh peněz* (předpokládá se, že platby se provádějí jen jednou za rok). Oběh peněz vychází od třídy vydávající peníze, od vlastníků, kteří nemají žádné zboží na prodej, kteří kupují, ale nic neprodávají.

Vlastníci kupují za 1 miliardu od produktivní třídy, jíž vracejí miliardu peněz z toho, co jim zaplatila jako rentu. (Tím se současně realisuje $^1/_5$ zemědělského produktu.) Za 1 miliardu kupují od sterilní třídy, k níž tak připlývá 1 miliarda peněz. (Tím se realisuje polovina průmyslového produktu.) Sterilní třída kupuje za tuto miliardu životní prostředky od produktivní třídy, jíž se tak opět vrací 1 miliarda v penězích. (Tím je realisována druhá $^1/_5$ zemědělského produktu.) Produktivní třída kupuje za touž miliardu průmyslové výrobky, čímž si nahrazuje polovinu svých záloh. (Tím je

realisována druhá polovina průmyslového produktu.) Sterilní třída kupuje ‖ 1434 | za touž miliardu peněz suroviny. (Tím se realisuje další $^1/_5$ zemědělského produktu.) 2 miliardy peněz se tak vracejí k produktivní třídě.

Zbývají tedy ještě $^2/_5$ zemědělského produktu. $^1/_5$ se spotřebuje in natura, ale co s druhou $^1/_5$, v jaké formě se akumuluje? To je třeba později rozebrat.[126]

2. Dokonce i z *Quesnayova* stanoviska, podle kterého jsou všichni příslušníci sterilní třídy ve skutečnosti jen námezdními pracovníky, lze v „*Tabulce*" odhalit nesprávné předpoklady.

U produktivní třídy se předpokládá, že „*původní zálohy*" (fixní kapitál) jsou pětkrát tak velké jako „roční zálohy". U sterilní třídy není o této položce vůbec zmínky, což samozřejmě nebrání tomu, aby existovala.

Dále je nesprávné, že reprodukce se rovná 5 miliardám. Podle samé „Tabulky" se rovná 7 miliardám: 5 u produktivní třídy a 2 u sterilní třídy.

[b) ČÁSTEČNÝ NÁVRAT JEDNOTLIVÝCH FYSIOKRATŮ K MERKANTILISTICKÝM PŘEDSTAVÁM. POŽADAVEK SVOBODNÉ KONKURENCE U FYSIOKRATŮ]

Produkt sterilní třídy se rovná 2 miliardám. Tento produkt se skládá ze surovin za 1 miliardu (které tedy zčásti vcházejí do produktu a zčásti nahrazují opotřebování strojů, které vešlo do hodnoty produktu) a z životních prostředků za 1 miliardu, které byly spotřebovány při zpracovávání těchto surovin.

Sterilní třída prodává celý tento produkt třídě vlastníků a produktivní třídě, a to, *za prvé*, aby si nahradila zálohy (v surovinách), a *za druhé*, aby dostala životní prostředky vyráběné v zemědělství. Nezbývá tu tedy *ani za groš průmyslových výrobků* pro její vlastní spotřebu, nemluvě už o úroku a zisku. Baudeau (nebo Le Trosne) to sice uznává, ale vysvětluje to tím, že sterilní třída prodává svůj produkt *nad* jeho *hodnotou*, tedy to, co prodává za 2 miliardy, rovná se 2 miliardám minus x. Zisk, a dokonce i *její* spotřeba nutných životních prostředků ve formě průmyslového zboží se tedy podle to-

hoto vysvětlení redukuje na *zvýšení ceny zboží nad jejich hodnotu.*[127] A tu se tedy fysiokraté nutně vracejí zpět k merkantilistickému systému, k „*zisku ze zcizení*".

Proto se také domnívají, že je mezi průmyslníky tak velmi nutná svobodná konkurence — aby přespříliš nenapalovali produktivní třídu, zemědělce. Tato svobodná konkurence je z druhé strany nutná též proto, aby se zemědělský produkt prodával za *dobrou* cenu, tj. aby jeho cena v důsledku vývozu do zahraničí stoupla *nad* původní tuzemskou cenu, protože se předpokládá země, která vyváží pšenici atd.

[c) PŮVODNÍ FORMULACE NEMOŽNOSTI ZVÝŠIT HODNOTU SMĚNOU]

„Každá koupě je prodej a každý prodej je koupě" (*Quesnay*, „*Dialogues sur le commerce et sur les travaux des artisans* etc.", vyd. Daire[128], str. 170). „Kupovat znamená prodávat a prodávat znamená kupovat" (*Quesnay* v knize *Duponta de Nemours* „Origine etc.", 1767, str. 392).[129]

„*Cena vždy předchází koupě i prodeje.* Nepřivodí-li v ní konkurence prodavačů a kupců změnu, zůstává, jaká byla, z jiných, na obchodu *nezávislých* důvodů." (Cit. dílo, str. 148.)[130]

„Je třeba vždy předpokládat, že" (směna) „je pro obě" (smluvní strany) „výhodná, protože obě si navzájem opatřují požitek z takových bohatství, která mohou dostat jen prostřednictvím směny. Vždy však jde jen o směnu bohatství, která mají *určitou hodnotu*, za jiná bohatství o *stejné hodnotě*, a v důsledku toho *nenastává skutečné zvětšení bohatství*" (mělo by být řečeno: nenastává skutečné zvýšení hodnoty). (Cit. dílo, str. 197.)[131]

„*Zálohy*" *a* „*kapitál*" se výslovně ztotožňují. *Akumulace kapitálů* je hlavní podmínkou.

„*Zvětšení kapitálů* je tedy *hlavním prostředkem* vzrůstu práce a přináší *nejvyšší užitek společnosti*" atd. (*Quesnay* v cit. práci Duponta de Nemours, str. 391).[132]
|XXIII—1434||

[9. VELEBENÍ POZEMKOVÉ ARISTOKRACIE U EPIGONA FYSIOKRATŮ BUATA]

‖ XXII — 1399 | *Buat* (comte du). „Éléments de la politique, ou Recherche des vrais principes de l'économie sociale" (6 sv.), Londýn 1773.

Tento slabý a zmatený autor, který bere vnější zdání fysiokratického učení za jeho podstatu a ze všech sil velebí pozemkovou aristokracii — a fysiokratismus přijímá ve skutečnosti jen potud, pokud odpovídá tomuto cíli — by si nezasluhoval vůbec zmínky, kdyby se u něho neprojevoval brutálně buržoasní charakter tak drsně, jako třeba později u Ricarda. Omyl, že „čistý produkt" se omezuje jen na rentu, na věci nic nemění.

Totéž, co říká Buat, opakuje později Ricardo o „čistém produktu" vůbec.[133] Dělníci patří k „*nepravým nákladům*" a existují jen proto, aby vlastníci „čistého produktu" — „tvořili společnost". (Viz příslušná místa.)[134] Na úděl svobodných dělníků pohlíží jen jako na změněnou formu otroctví; tento úděl je však podle něho nutný, aby vyšší vrstvy tvořily „společnost". ⟨Také u *Arthura Younga* se „čistý produkt", nadhodnota, chápe jako cíl výroby.[135]⟩

‖ 1400 | Připomeňme si v této souvislosti místo z Ricarda namířené proti A[damovi] Smithovi, podle něhož je nejproduktivnější takový kapitál, který používá nejvíce dělníků.[136] Srovnej o tom u *Buata* — sv. VI, str. 51—52, 68—70. Dále o pracující třídě a otroctví — sv. II, str. 288, 297, 309; sv. III, str. 74, 95—96, 103; sv. VI, str. 43, 51; o tom, že tito dělníci jsou nuceni konat nadpráci, a o tom, co značí „nezbytné existenční prostředky" — sv. VI, str. 52—53.

Ocitujeme zde jediné místo, protože dobře odpovídá na žvásty o *risiku*, které kapitalista všeobecně nese:

„Obchodníci hodně riskovali, aby hodně vydělali. Ale riskovali lidi, stejně jako zboží nebo peníze. Pokud jde o lidi, jestliže je vystavili zřejmému nebezpečí, aby dosáhli zisku, jednali velmi špatně. Pokud jde o zboží, jestliže je zásluhou zboží vyrábět, nemůže být zásluhou riskovat je kvůli zisku jediného člověka" atd. (Sv. II, str. 297.) | XXII—1400 ‖

[10. POLEMIKA PROTI POZEMKOVÉ ARISTOKRACII ZE STANOVISKA FYSIOKRATŮ (ANONYMNÍ ANGLICKÝ AUTOR)[137]]

‖XXIII — 1449 | „*The Essential Principles of the Wealth of Nations, illustrated, in Opposition to some False Doctrines of Dr. Adam Smith, and others*", *Londýn 1797.*

Autor tohoto spisu znal práce Andersonovy, protože v dodatku ke své knize otiskuje výňatek z Andersonovy zprávy o zemědělství v aberdeenském hrabství.

Je to *jediný významný* anglický spis, který se přímo přimyká k fysiokratickému učení. Kniha *W[illiama] Spence* „*Britain independent of Commerce*", *1807*, je pouhou jeho karikaturou. Týž Spence vystupoval v letech 1814—1815 jako jeden z nejfanatičtějších obhájců „*pozemkových vlastníků*" na základně fysiokratismu — který hlásá svobodný obchod. Tohoto chlapíka nesmíme zaměňovat s Th[omasem] Spencem, smrtelným nepřítelem *soukromého vlastnictví půdy*.

Anonymův spis obsahuje především opravdu výtečné a hutné shrnutí fysiokratického učení.

Počátek fysiokratických názorů odvozuje správně až z *Locka* a *Vanderlinta* a fysiokraty líčí jako lidi, kteří své učení „vykládají velmi systematicky, *i když ne docela správně*" (str. 4). (Viz o tom ještě str. 6 *v sešitě H*, str. 32—33.)[138]

Ze shrnutí fysiokratického učení v tomto anonymním spisu velmi pěkně vysvítá, jak *teorie zdrženlivosti*, ze které dělají pozdější apologeti, a zčásti už Smith, základ tvorby kapitálu, vznikla právě z toho názoru fysiokratů, že v průmyslu atd. se *nevytváří nadhodnota*:

„*Výdaje na zaměstnávání a vydržování* řemeslníků, manufakturistů[139] a obchodníků stačí jen k tomu, *aby uchovaly hodnotu* vynaložených částek, a proto jsou neproduktivní." (Protože nevytvářejí nadhodnotu, jsou neproduktivní.) „Bohatství společnosti nemohou řemeslníci, manufakturisté nebo obchodníci nikdy ani v nejmenším *zvětšit* jinak než *úsporou a akumulací části toho, co je určeno na*

jejich každodenní vydržování; v důsledku toho mohou přispět k celkovému kapitálu jedině svou *zdrženlivostí nebo šetrností.*" (Seniorova teorie zdrženlivosti a Smithova teorie šetrnosti.) „Zemědělci mohou naproti tomu celý svůj důchod spotřebovat, a přece zároveň stát obohatit, protože jejich píle vytváří nadvýrobek, který se nazývá renta." (Str. 6.)

„Třídu lidí, jejichž práce (i když něco produkuje) neprodukuje víc, než co bylo vydáno, aby se tato práce uskutečnila, lze plným právem nazvat *neproduktivní třídou*" (str. 10).

Výrobu nadhodnoty je nutno přísně odlišovat od jejího přemístění z rukou do rukou.

„*Zvětšení* důchodu" (tj. *akumulace*) „je pouze nepřímo předmětem zkoumání ekonomistů.[140]... Předmětem jejich zkoumání je *výroba a reprodukce důchodu.*" (Str. 18.)

A tohle je to velké na fysiokratismu. Klade si otázku: jak se vyrábí a reprodukuje *nadhodnota?* (U anglického anonyma se nadhodnota nazývá „důchod".) Otázka, jak se *reprodukuje* ve větším měřítku, tj. jak se zvětšuje, přijde na řadu až potom. Především musí být odhalena *kategorie* nadhodnoty, tajemství její | 1450 | výroby.

Nadhodnota a obchodní kapitál.

„Mluví-li se o *výrobě* důchodu, je zcela nelogické zaměňovat tuto otázku s otázkou *přemístění důchodu* z jedněch rukou do druhých, na což se redukují *všechny obchodní transakce*" (str. 22). „Slovo ‚*commerce*' [obchod] neznamená nic jiného než ‚*commutatio mercium*' [směna věcí]... a tato směna je někdy pro jednoho výhodnější než pro druhého; co však jeden získává, to vždy druhý ztrácí, a jejich vzájemný obchod fakticky *nevede k rozmnožení bohatství*" (str. 23). „Kdyby nějaký žid prodal korunu za deset šilinků nebo farthing z dob královny Anny za jednu guineu, nepochybně by zvětšil svůj vlastní důchod, ale nikterak by tím nezvětšil *existující množství drahých kovů*; a na povaze tohoto obchodu by se nic nezměnilo, kdyby sběratel rarit bydlel s prodavačem starých peněz ve stejné ulici nebo kdyby bydlel ve Francii anebo v Číně" (str. 23).

Průmyslový zisk se u fysiokratů vykládá jako zisk ze zcizení (tedy merkantilisticky). *Proto tento Angličan vyvozuje správný závěr, že tento zisk je skutečným ziskem jen tehdy, když se průmyslové zboží prodává do zahraničí. Z merkantilistické premisy vyvozuje správný merkantilistický závěr.*

„Žádný manufakturista, ať sám vydělává sebevíc, nepřidává nic k národnímu důchodu, jestliže se jeho zboží prodává a spotřebovává v tuzemsku, protože

kupec... ztrácí přesně to,... co manufakturista získává... Dochází tu jen k *směně* mezi prodavačem a kupcem, ale nikoli k zvětšení bohatství." (Str. 26.) „Aby se majitel manufaktury *odškodnil za to, že nemá přebytek,...* přiráží si padesátiprocentní zisk ke svým výdajům na mzdy, čili šest pencí na každý šilink mzdy manufakturního dělníka... A jestliže se zboží prodá do ciziny... je to *národní zisk*" (str. 27)... z tolika a tolika „řemeslníků".

Autor *velmi dobře objasňuje příčiny holandského bohatství.* Rybolov. (Měl uvést také chov dobytka.) Monopol na koření z Východu. Doprava. Půjčování peněz do zahraničí (*sešit s dodatky H*, str. 36—37[141]).

„Manufakturisté jsou *užitečnou třídou*", nejsou však „*produktivní třídou*" (str. 35). „Způsobují *přeměnu* nebo *převod* důchodu, který už dříve vytvořil zemědělec, a to tím, že tomuto důchodu propůjčují v nové formě *trvanlivost*" (str. 38).

Existují pouze čtyři nutné třídy: [1.] produktivní třída čili zemědělci; [2.] manufakturisté; [3.] obránci; [4.] *třída učitelů*, kterou staví na místo fysiokratických „příjemců desátků" čili kněží, „protože každá občanská společnost musí být živena, šacena, bráněna a vyučována" (str. 51).

Chyba „*ekonomistů*" spočívá v tom, že

„považovali *příjemce* pozemkových rent, jakožto *pouhé příjemce renty, za produktivní třídu* společnosti... svou chybu do určité míry napravili tím, že naznačili, že z těchto rent mají být vydržováni církev a král. Dr. Smith..., u něhož" (tento omyl „ekonomistů") „se vine *celým dílem*" (to autor postřehl správně), „zaměřuje svou kritiku proti zdravé části systému ekonomistů" (str. 8).

‖1451| Pozemkoví vlastníci jako takoví nejenže nejsou *produktivní třídou*, ale ani *nutnou třídou společnosti.*

„*Pozemkoví vlastníci*, jako použí příjemci pozemkových rent, *nejsou nutnou třídou společnosti... Tím, že pozemkové renty oddělují od jejich původního určení stanoveného ústavou — sloužit obraně státu*, mění se příjemci těchto rent z nutné třídy společnosti v jednu z nejzbytečnějších a společnost nejvíce zatěžujících tříd." (Str. 51.)

Další o tom viz v *sešitu s dodatky H*, str. 38—39.[142] To všechno je velmi dobré, a tato polemika proti příjemcům pozemkové renty z fysiokratického stanoviska je *jako dovršení fysiokratického učení velmi důležitá.*

Autor ukazuje, že reálná *daň z půdy* je charakteristická pro Turky (cit. dílo, str. 59).

Pozemkový vlastník nezdaňuje jen „zlepšení půdy", ale často i „zamýšlená budoucí zlepšení" (str. 63—64). Daně z renty (str. 65).

Fysiokratické učení [o zdanění] je *odedávna* zavedeno v Anglii, Irsku, feudální Evropě, Mogulské říši (str. 93—94).

Pozemkoví vlastníci jako ti, kdož ukládají daně (str. 118).

Fysiokratická omezenost čouhá z této úvahy (nedostatečné *chápání dělby práce*): Dejme tomu, že hodinář nebo výrobce kalika nemůže prodat své hodiny nebo kaliko. Ocitá se pak ve velmi obtížné situaci. To však ukazuje, „že manufakturista se obohacuje jedině tím, že je *prodavačem*" (ve skutečnosti to ukazuje jen to, že svůj výrobek vyrábí jako *zboží*), „a že jakmile přestane být *prodavačem*, je s jeho *zisky* okamžitě konec" (a jak je tomu se zisky farmáře, který není *prodavačem*?), „protože nejsou přirozenými, ale umělými zisky. Naproti tomu zemědělec... *může existovat*, vzkvétat a zvětšovat své bohatství, aniž něco *prodává*." (Str. 38—39.) (Pak ale musí být zároveň manufakturistou.) Proč mluví autor jen o hodináři a továrníkovi vyrábějícím kaliko? Stejným právem se však může předpokládat, že ani výrobce uhlí, železa, lnu, indiga atd. nemůže prodat své produkty, nebo že ani sám výrobce obilí nemůže prodat své obilí. O tom velmi dobře mluví výše citovaný *Béardé de l'Abbaye*.[143] Anonymní autor musí zdůrazňovat výrobu pro *bezprostřední* spotřebu proti *výrobě zboží*, a to v příkrém rozporu s tím, že u fysiokratů je naopak hlavní věcí *prodejní hodnota*. Tento poslední moment se táhne jak červená nit celým dílem našeho hocha: *buržoasní* názor na věc v rámci předburžoasního *způsobu představ*.[144]

Náš anonym vystupuje proti *A[rthuro i] Youngovi*, který považuje *vysokou cenu za důležitou pro rozkvět zemědělství*; *ale to je zároveň polemika proti fysiokratismu.*

Nadhodnotu nelze vyvozovat z toho, že prodavači nominálně zvýší cenu.

„Zvýšením *nominální hodnoty produktu... prodavači nezbohatnou*, protože přesně tolik, kolik získají jako prodavači, vydají jako kupci" (str. 66).

Následující citát je zcela *vanderlintovský*:

„Pokud lze pro každého, kdo nepracuje, nalézt kus obdělatelné země, nemá zůstat ani jeden nečinný člověk bez kousku země. Pracovny jsou dobrá věc, ale pole práce mnohem lepší.“ (Str. 47.)

Anonym je vůbec proti pachtovnímu systému, jinak dává přednost dlouhodobým pachtovním smlouvám před krátkodobými, při nichž pozemkové vlastnictví pouze překáží výrobě a zlepšením (str. 118—123). („*Irish Right of Tenantry*“.[145]) | XXIII — 1451|

[11. APOLOGETICKÉ POJETÍ PRODUKTIVITY VŠECH POVOLÁNÍ]

‖V — 182 | Filosof produkuje ideje, básník básně, pastor kázání, profesor příručky atd. Zločinec produkuje zločiny. Podíváme-li se blíže na souvislost tohoto posledního výrobního odvětví s celou společností, zbavíme se mnohých předsudků. Zločinec neprodukuje jen zločiny, ale i trestní právo a tím i profesora, který přednáší o trestním právu a zároveň píše nezbytnou příručku, ve které týž profesor sám vrhá na trh své přednášky jako „zboží". Tím dochází k zvětšení národního bohatství, nemluvě ani o soukromém požitku, který poskytuje rukopis příručky samému autorovi, jak nás o tom ujišťuje kompetentní svědek, pan profesor Roscher.

Zločinec produkuje dále veškeru policii a trestní soudnictví, bičíce, soudce, katy, porotce atd., a všechny tyto různé obory povolání, které tvoří právě tolik kategorií společenské dělby práce, rozvíjejí různé schopnosti lidského ducha, vytvářejí nové potřeby a nové způsoby jejich uspokojování. Jenom samo mučení dalo podnět k nejduchaplnějším mechanickým vynálezům a výrobou nástrojů k mučení zaměstnávalo spoustu počestných řemeslníků.

Zločinec produkuje dojem, někdy morální, někdy tragický, podle okolností, a poskytuje tak publiku „službu" v tom smyslu, že vzbuzuje jeho morální a estetické pocity. Neprodukuje jen příručky o trestním právu, trestní zákoníky a tím i trestní zákonodárce, ale i umění, krásnou literaturu, romány a dokonce tragédie, čehož dokladem není pouze Müllnerova „Vina" a Schillerovi „Loupežníci", ale i „Oidipus" a „Richard III.". Zločinec porušuje jednotvárnost a každodenní jistotu měšťáckého života. Chrání ho tím před stagnací a vyvolává neklidné napětí a vzruch, bez nichž by otupělo dokonce i ostří konkurence. Pobízí tak produktivní síly. Zločinnost stahuje část přebytečného obyvatelstva z pracovního trhu a zmenšuje tak konkurenci mezi dělníky, čímž do určité míry zabraňuje poklesu

mzdy pod určité minimum; jinou část přebytečného obyvatelstva přitom odčerpává boj proti zločinnosti. Zločinec tak vystupuje jako jeden z přirozených „vyrovnávajících činitelů", kteří vytvářejí správnou rovnováhu a otevírají širokou perspektivu řadě „užitečných" zaměstnání.

Vlivy zločinců na rozvoj produktivní síly lze dokázat až do podrobností. Byly by někdy zámky dosáhly své nynější dokonalosti, nebýt zlodějů? Dosáhla by výroba bankovek své nynější dokonalosti, nebýt ‖ 183 | padělatelů peněz? Pronikl by mikroskop do běžného obchodu (viz Babbage), nebýt podvodů v obchodě? Nevděčí snad praktická chemie za své úspěchy stejně tak falšování zboží a snaze odhalit padělky jako horlivosti čestných výrobců? Tím, že zločin vynalézá stále nové úklady proti vlastnictví, vyvolává v život stále nové obranné prostředky a působí tím stejně produktivně jako stávky na vynálezy strojů. A opustíme-li sféru soukromé zločinnosti — byl by někdy vznikl světový trh bez národních zločinů? Mohly by bez nich vzniknout samy národy? Což není strom hříchu už od Adamových dob zároveň stromem poznání? Už Mandeville dokazoval ve své „Bajce o včelách" (1705) produktivitu všech možných zaměstnání atd. a už u něho vidíme obecnou tendenci celé této argumentace:

„To, co na tomto světě nazýváme zlem, morálním stejně jako přírodním, je velkým principem, jenž z nás činí sociální bytosti, je pevnou základnou, *životní silou a oporou všech oborů práce a zaměstnání* bez výjimky; zde musíme hledat skutečný původ všech umění a věd; a v okamžiku, kdy by zlo přestalo existovat, společnost by musela propadnout zkáze, ne-li úplné záhubě."

Jenže Mandeville byl ovšem neskonale odvážnější a čestnější než šosáčtí apologeti buržoasní společnosti. | V — 183 ‖

[12.] PRODUKTIVITA KAPITÁLU. PRODUKTIVNÍ A NEPRODUKTIVNÍ PRÁCE

[a) PRODUKTIVITA KAPITÁLU JAKO KAPITALISTICKÝ VÝRAZ PRODUKTIVNÍ SÍLY SPOLEČENSKÉ PRÁCE]

| XXI — 1317 | Viděli jsme nejen, jak kapitál vyrábí, ale též jak je sám vyráběn a jak vychází jako podstatně změněný vztah z výrobního procesu, v němž se rozvíjí.[146] Z jedné strany kapitál přetváří způsob výroby a z druhé strany tato přetvořená forma způsobu výroby a tento zvláštní stupeň rozvoje materiálních produktivních sil jsou základem a podmínkou samého kapitálu, předpokladem jeho vlastního formování.

Protože živá práce je — v důsledku směny mezi kapitálem a dělníkem — vtělena do kapitálu a od prvního okamžiku pracovního procesu vystupuje jako činnost, která náleží kapitálu, jeví se všechny produktivní síly společenské práce jako produktivní síly kapitálu, podobně jako se všeobecná společenská forma práce jeví v penězích jako vlastnost nějaké věci. Stejně tak i produktivní síla společenské práce a její zvláštní formy se nyní jeví jako produktivní síly a formy kapitálu, tj. *zpředmětněné* práce, věcných podmínek práce, které jako takováto osamostatněná podoba stojí proti živé práci zosobněny v kapitalistovi. Setkáváme se tu opět s takovým převráceným vztahem, který jsme už při zkoumání peněz označili za *fetišismus*.[147]

Sám kapitalista je vládcem jen jako *personifikace kapitálu*. (V italském účetnictví se tato jeho úloha *kapitalisty*, personifikovaného kapitálu, stále staví proti němu jako pouhé osobě, která je jen soukromým spotřebitelem a dlužníkem svého vlastního kapitálu.)

Produktivita kapitálu záleží — dokonce přihlížíme-li jen k *formálnímu* podřízení práce kapitálu — především v *přinucení k nadpráci*, k většímu množství práce, než je nutné ke krytí bezprostřední po-

třeby. Toto přinucení má kapitalistický výrobní způsob společné s dřívějšími výrobními způsoby, ale kapitalismus je uplatňuje způsobem, jenž je pro výrobu příznivější.

I když pozorujeme jen tento pouze formální vztah — *všeobecnou* formu kapitalistické výroby, která je společná jejímu méně vyvinutému i rozvinutějšímu způsobu — dokonce i v tomto případě nejsou *výrobní prostředky*, věcné podmínky práce — pracovní předměty, pracovní prostředky (i životní prostředky) — podřízeny dělníkovi, nýbrž dělník je podřízen jim. Dělník nepoužívá jich, nýbrž ony používají jeho. A tím jsou kapitálem. Kapitál *používá* práce. Nejsou prostředky pro dělníka, aby vyráběl výrobky, ať už ve formě bezprostředních existenčních prostředků nebo ve formě prostředků směny, ve formě zboží. Naopak, dělník je takovýmto prostředkem pro ně, jednak aby si uchovávaly svou hodnotu, jednak aby ji zhodnocovaly, tj. zvětšovaly, aby do sebe vsávaly nadpráci.

Tento vztah je už ve své prosté formě převráceným vztahem, zosobněním věci a zvěcněním osoby; tuto formu odlišuje od všech předchozích forem právě to, že kapitalista neovládá dělníka z titulu nějaké osobní vlastnosti, ale jen proto, že je „kapitálem". Jeho panství je pouze panstvím zpředmětněné práce nad živou prací, panstvím dělníkova produktu nad samým dělníkem.

Tento vztah se však stává ještě složitějším a zdánlivě tajemnějším tím, že s vývojem specificky kapitalistického výrobního způsobu proti dělníkovi vystupují a stavějí se proti němu jako „kapitál" nejen tyto bezprostředně materiální věci ⟨které jsou všechny produkty práce; vzato z hlediska užitné hodnoty jsou jakožto produkty práce věcnými podmínkami práce, vzato z hlediska směnné hodnoty jsou zpředmětněnou všeobecnou pracovní dobou čili penězi⟩; rovněž i formy společensky rozvinuté práce — kooperace, manufaktura (jako forma dělby práce), továrna (jako forma společenské práce organisované na materiální základně strojů) — se jeví jako *formy vývoje kapitálu*, a proto i produktivní síly práce, které se vyvinuly z těchto forem společenské práce, a v důsledku toho i věda a přírodní síly vystupují jako *produktivní síly kapitálu*. A skutečně, spojení týchž druhů práce v kooperaci, kombinace různých druhů práce při dělbě práce, používání přírodních sil a vědy jako produktů

práce ve strojové výrobě — to všechno vystupuje proti jednotlivým dělníkům jako něco *cizího*, jako něco *věcného*, jako pouhá forma existence pracovních prostředků, které jsou na nich nezávislé a které je ovládají — podobně jako samy tyto pracovní prostředky vystupují proti dělníkům ve své prosté, viditelné podobě materiálu, nástrojů atd. jako funkce *kapitálu* a v důsledku toho i *kapitalisty*.

Společenské formy vlastní práce dělníků — neboli formy jejich vlastní ‖ 1318 | společenské práce — jsou vztahy, které se vytvořily naprosto nezávisle na jednotlivých dělnících; dělníci, kteří jsou podřízeni kapitálu, stávají se prvky těchto společenských výtvorů, ale tyto společenské výtvory jim nepatří. Tyto společenské výtvory vystupují proto proti dělníkům jako *podoby* samého kapitálu, jako kombinace, které — na rozdíl od isolované pracovní síly každého z těchto jednotlivých dělníků — náleží kapitálu, vznikají z něho a jsou k němu přivtěleny. A to nabývá tím reálnější formy, čím víc se z jedné strany sama pracovní síla dělníků těmito formami pozměňuje, takže ve své samostatné formě, tj. *mimo* tuto kapitalistickou společnost, se stává bezmocnou a její samostatná výrobní schopnost se úplně podlamuje, a z druhé strany, čím víc se s rozvojem strojové výroby ukazuje, že podmínky práce i po technologické stránce práci ovládají a zároveň ji nahrazují, potlačují, činí ji v jejích samostatných formách zbytečnou.

V tomto procesu, v němž *společenské* rysy práce dělníků vystupují proti nim jako něco v určitém smyslu *kapitalisovaného* (tak například při strojové výrobě vystupují viditelné produkty práce jako vládcové nad prací), dochází ovšem k témuž zjevu i pokud jde o přírodní síly a vědu, která je produktem všeobecného dějinného vývoje v jeho abstraktní kvintesenci: síly přírody a vědy vystupují proti dělníkům jako *síly* kapitálu. Věda a její použití se fakticky oddělují od zručnosti a znalosti jednotlivého dělníka — a ačkoli jsou, zkoumáme-li jejich zdroj, opět produktem práce — jeví se všude, kde vstupují do pracovního procesu, jako *by byly součástí* kapitálu. Kapitalista, který používá stroje, nemusí stroji rozumět. (Viz Ura.)[148] Ale *ve stroji* vystupuje jako *kapitál* proti dělníkům sama realisovaná věda. A vskutku všechno toto používání vědy, přírodních sil a velkého množství produktů práce, které se zakládá na *společenské práci*, vy-

stupuje jen jako prostředek *vykořisťování* práce, jako prostředek přivlastňování nadpráce, a proto jako *síla* patřící kapitálu a stojící proti práci. Kapitál ovšem používá všech těchto prostředků jen k tomu, aby vykořisťoval práci; aby však vykořisťoval práci, musí jich používat v procesu výroby. A tak se jeví rozvoj *společenských* produktivních sil práce a podmínky tohoto rozvoje jako *čin kapitálu*, k němuž dochází nejen bez účasti jednotlivého dělníka, ale i přímo proti němu.

Sám kapitál má dvojaký charakter, protože se skládá ze zboží:

1. *Směnná hodnota* (peníze); ale to je *zhodnocující se hodnota*, hodnota, která — díky tomu, že je *hodnotou* — vytváří hodnotu, *vzrůstá* jako *hodnota*, dostává přírůstek. Tento vzrůst hodnoty se redukuje na směnu daného množství zpředmětněné práce za větší množství živé práce.

2. *Užitná hodnota*; zde se kapitál jeví z hlediska těch zvláštních vztahů, jimiž se vyznačuje v pracovním procesu. Ale právě zde kapitál nezůstává prostě pracovním předmětem, pracovním prostředkem, kterému přináleží jen *práce*, kterou si přivtělil; současně s prací si kapitál přivtělil i *společenské kombinace* práce a těmto kombinacím odpovídající stupeň vývoje pracovních prostředků. Kapitalistická výroba prvně rozvíjí ve velkém měřítku jak věcné, tak i subjektivní podmínky pracovního procesu, odtrhává je od jednotlivého samostatného dělníka, rozvíjí je však jako síly, které *jednotlivého dělníka* ovládají a které jsou mu *cizí*.

Tak se stává kapitál velmi mystickou bytostí. | 1318 ‖[149]

‖ 1320 | Kapitál je tedy produktivní: 1. jako *síla*, která *přinucuje* k nadpráci; 2. jako síla, která do sebe vsává a přivlastňuje si (personifikuje v sobě) produktivní síly společenské práce a všeobecné společenské produktivní síly, například vědy.

Je tu otázka: Jak nebo čím se jeví práce vůči kapitálu jako produktivní, proč proti němu vystupuje jako *produktivní práce*, když produktivní síly práce přešly do kapitálu a tutéž produktivní sílu nelze počítat dvakrát — jednou jako produktivní sílu práce a podruhé jako produktivní sílu kapitálu? ⟨Produktivní síla práce tvoří produktivní sílu kapitálu. Ale *pracovní síla* je produktivní v důsledku *rozdílu* mezi svou *hodnotou* a *hodnotou, kterou tato pracovní síla vytváří*.⟩

[b) PRODUKTIVNÍ PRÁCE V SYSTÉMU KAPITALISTICKÉ VÝROBY]

Jen buržoasní omezenost, která považuje kapitalistické formy výroby za absolutní formy výroby — a proto za věčné formy výroby — může směšovat otázku, co je *produktivní práce* ze stanoviska kapitálu, s otázkou, která práce je vůbec produktivní, čili co je produktivní práce vůbec; proto také může považovat za projev velké moudrosti, když odpoví, že každá práce, která vůbec něco produkuje, má vůbec nějaký výsledek, je eo ipso [právě proto] produktivní prací.

[*Za prvé*:] *Produktivní je* jedině práce, *která se přímo přeměňuje v kapitál*, tj. jedině práce, která dělá variabilní kapitál variabilní veličinou a proto též celý kapitál C rovným $C + \Delta^{150}$. Rovná-li se variabilní kapitál před svou směnou za práci x, takže máme rovnici $y = x$, pak produktivní prací je práce, která přeměňuje x v $x + h$ a rovnici $y = x$ v $y' = x + h$. To je první bod, který je třeba vysvětlit. Jde o práci, která vytváří nadhodnotu čili slouží kapitálu jako faktor, který mu umožňuje vytvářet nadhodnotu, tudíž projevovat se jako kapitál, jako zhodnocující se hodnota.

Za druhé: Společenské a všeobecné produktivní síly práce vystupují jako produktivní síly kapitálu; avšak tyto produktivní síly se týkají jen pracovního procesu, týkají se jen užitné hodnoty. Jeví se jako vlastnosti, které náleží kapitálu jako věci, jeví se jako jeho užitná hodnota. *Směnné hodnoty* se bezprostředně netýkají. Pracuje-li sto dělníků společně nebo každý z tohoto sta dělníků samostatně, hodnota jejich produktu se rovná stu pracovních dní, nezávisle na tom, zračí-li se tyto dny v malém nebo velkém množství produktů; jinými slovy, hodnota této masy produktů nezávisí na produktivitě práce.

| 1321 | Různá produktivita práce má vliv na směnnou hodnotu jen v jednom směru.

Jestliže se například produktivita práce rozvíjí v některém jednotlivém výrobním odvětví — jestliže například tkaní na mechanických stavech, místo na ručních stavech, už přestává být výjimečným a jestliže zhotovení jednoho lokte na mechanickém stavu vyžaduje jen poloviční dobu ve srovnání s tkaním na ručním stavu, pak

12 hodin ručního tkalce nepředstavuje už hodnotu 12 hodin, nýbrž 6 hodin, protože *nutná* pracovní doba se nyní zkrátila na 6 hodin. 12 hodin ručního tkalce se rovná už jen 6 hodinám společenské pracovní doby, ačkoli tento tkadlec pracuje 12 hodin jako dříve.

Ale o tom zde nemluvíme. Vezmeme-li si však jiné výrobní odvětví, například sazečství, kde se ještě nepoužívá strojů, pak 12 hodin práce v tomto odvětví vyrobí přesně tolik *hodnoty* jako v takových výrobních odvětvích, kde stroje atd. dosáhly nejvyššího stupně rozvoje. Jako tvůrkyně *hodnoty* zůstává tedy práce vždy jen prací *jednotlivého dělníka*, je jen vyjádřena v podobě *všeobecné práce*. Proto produktivní práce — jako práce vyrábějící hodnotu — stojí proti kapitálu vždy jako práce jednotlivé pracovní síly, jako práce *jednotlivého dělníka*, ať už tito dělníci ve výrobním procesu vstupují do jakýchkoli společenských kombinací. To znamená, že zatímco kapitál představuje proti dělníkovi společenskou produktivní sílu práce, produktivní síla dělníka představuje proti kapitálu vždy jen práci *jednotlivého dělníka*.

Za třetí: Jestliže se jeví jako přirozená vlastnost kapitálu — tj. vlastnost vyvěrající z jeho užitné hodnoty — vynucovat nadpráci a přivlastňovat si společenské produktivní síly práce, jeví se naopak jako přirozená vlastnost práce projevovat své vlastní společenské produktivní síly jako produktivní síly kapitálu a svůj vlastní nadvýrobek jako nadhodnotu vyrobenou kapitálem, jako sebezhodnocování kapitálu.

Tyto tři body je třeba nyní rozvinout a vyvodit z toho rozdíl mezi produktivní a neproduktivní prací.

K bodu 1. Produktivita kapitálu záleží v tom, že kapitál staví proti sobě práci jako námezdní práci, a produktivita práce záleží v tom, že práce staví proti sobě pracovní prostředky jako kapitál.

Viděli jsme, že peníze se přeměňují v kapitál, tj. že určitá směnná hodnota se přeměňuje v zhodnocující se směnnou hodnotu, v hodnotu plus nadhodnotu tím, že část této směnné hodnoty se přeměňuje v taková zboží, která slouží práci jako pracovní prostředky (suroviny, nástroje, zkrátka věcné podmínky práce), a jiné části se používá ke koupi pracovní síly. Přesto však tato první směna mezi penězi a pracovní silou čili pouhá koupě pracovní síly nepřeměňuje

peníze v kapitál. Tato koupě přeměňuje používanou pracovní sílu na určitou dobu v součást kapitálu; jinými slovy, určité množství živé práce se stává jednou z forem bytí samého kapitálu, takřka jeho entelechií.

V skutečném výrobním procesu se živá práce přeměňuje v kapitál tím, že na jedné straně reprodukuje mzdu — tedy hodnotu variabilního kapitálu — a na druhé straně vytváří nadhodnotu; výsledkem tohoto procesu přeměny je, že celá peněžní suma se přeměňuje v kapitál, ačkoli ta její část, která bezprostředně funguje jako variabilní, se vydává jen za mzdu. Jestliže se předtím hodnota rovnala $c + v$, nyní se rovná $c + (v + x)$, což je totéž jako $(c + v) + x$[151]; jinými slovy, původní peněžní suma, původní veličina hodnoty se v pracovním procesu zhodnotila, projevila se jako hodnota, která se sama zároveň uchovává a zvětšuje.

〈Je třeba poznamenat toto: okolnost, že jen *variabilní část* kapitálu vytváří přírůstek kapitálu, nemění absolutně nic na tom, že tímto procesem se zvětšuje celá původní hodnota, že se zvětšuje o nadhodnotu, že se tedy celá původní peněžní suma přeměňuje v kapitál. Vždyť původní hodnota se rovná $c + v$ (konstantní a variabilní kapitál). V uvedeném procesu se přeměňuje v $c + (v + x)$; výraz $v + x$ představuje nově přidanou část, která vznikla přeměnou živé práce v zpředmětněnou práci, přeměnou, která je podmíněna a která začíná směnou v za pracovní sílu, tj. přeměnou variabilního kapitálu ve mzdu. Ale $c + (v + x) = c + v$ (původní kapitál) $+ x$. Kromě toho k přeměně v ve $v + x$, a tedy i k přeměně $(c + v)$ v $(c + v) + x$ mohlo dojít jen proto, že část peněz se přeměnila v c. Jedna část peněz se může přeměnit ve *variabilní* kapitál jen za té podmínky, že se jejich druhá část přemění v konstantní kapitál.〉

V skutečném výrobním procesu se práce *realiter* [reálně] přeměňuje v kapitál, ale tato přeměna je podmíněna původní směnou peněz za pracovní sílu. Teprve touto *bezprostřední* přeměnou práce v *zpředmětněnou* práci, která nepatří dělníkovi, ale kapitalistovi, přeměňují se i peníze v kapitál, v tom i ta část peněz, která nabyla formy výrobních prostředků, pracovních podmínek. Do té doby jsou peníze kapitálem jen „*o sobě*" [an sich], lhostejno, zda existují ve své vlastní formě nebo ve formě zboží (produktů), jež ve své

naturální formě mohou sloužit jako výrobní prostředky k výrobě nových zboží.

| 1322 | Jen tento určitý *vztah* k práci přeměňuje peníze nebo zboží v kapitál, a jen práce, která tímto svým vztahem k výrobním podmínkám — jemuž odpovídá určitý charakter vztahů v skutečném výrobním procesu — přeměňuje peníze nebo zboží v kapitál, je *produktivní* prací; jinými slovy, produktivní je jen taková práce, která uchovává a zvětšuje hodnotu *zpředmětněné* práce, která se osamostatnila od pracovní síly a stojí proti ní. Produktivní práce je jen zkrácený výraz pro celý vztah a způsob, v němž pracovní síla figuruje v kapitalistickém výrobním procesu. Rozlišování mezi produktivní prací a *jinými* druhy práce je však nanejvýš důležité, protože vyjadřuje právě tu zvláštní formu práce, na níž se zakládá celý kapitalistický výrobní způsob i sám kapitál.

Produktivní práce je tedy — v systému kapitalistické výroby — taková práce, která vyrábí pro toho, kdo jí používá, *nadhodnotu*, čili taková práce, která přeměňuje objektivní podmínky práce v kapitál a jejich majitele v kapitalistu; je to tedy práce, která vyrábí svůj vlastní produkt jako kapitál.

Mluvíme-li tedy o *produktivní práci*, mluvíme o *společensky určité* práci, o práci, která v sobě zahrnuje zcela určitý vztah mezi kupcem a prodavačem práce.

Ačkoli se peníze, které jsou v rukou kupce pracovní síly (nebo zboží, která jsou v jeho rukou jako výrobní prostředky a životní prostředky pro dělníka), stávají kapitálem teprve uvedeným procesem, v němž se přeměňují v kapitál — před vstupem do tohoto procesu ještě nejsou kapitálem, kapitálem se mají teprve stát — přece jsou „*o sobě*" [an sich] kapitálem. Jsou jím proto, že proti pracovní síle stojí jako něco samostatného a že právě tak stojí proti nim i pracovní síla; je tu vztah, který podmiňuje a zajišťuje směnu za pracovní sílu a po ní následující proces skutečné přeměny práce v kapitál. Od samého počátku mají vůči dělníkům takové *společenské určení*, které z nich činí kapitál a dává jim vládu nad prací. Jsou tedy *předpokladem* práce, stojí vůči ní jako kapitál.

Jako *produktivní práci* lze tedy označit takovou práci, která se přímo směňuje za *peníze jako kapitál*, čili — což je jen zkráceným

vyjádřením téhož — takovou práci, která se bezprostředně směňuje za *kapitál*, tj. za peníze, které jsou „o sobě" [an sich] kapitálem, které jsou určeny k tomu, aby fungovaly jako kapitál, jinými slovy, které vystupují vůči pracovní síle jako *kapitál*. Výraz „práce, která se *bezprostředně* směňuje za *kapitál*", zahrnuje, že práce se směňuje za peníze jako *kapitál* a že je actu [skutečně] přeměňuje v kapitál. Pokud jde o určení „*bezprostřednosti*", bude ihned blíže vysvětleno.

Produktivní práce je tedy taková práce, která pro dělníka reprodukuje pouze předem určenou hodnotu jeho pracovní síly, ale jako hodnototvorná činnost zhodnocuje kapitál; jinými slovy, je to taková práce, která staví hodnoty, které vytvořila, proti dělníkovi jako kapitál.

[c) DVA PODSTATNĚ ROZDÍLNÉ MOMENTY PŘI SMĚNĚ MEZI KAPITÁLEM A PRACÍ]

Jak jsme viděli při zkoumání výrobního procesu[152], je při směně mezi kapitálem a prací třeba rozlišovat dva podstatně rozdílné, i když vzájemně se podmiňující momenty.

Za prvé: První směna mezi prací a kapitálem je *formální proces*, v němž kapitál figuruje jako *peníze* a pracovní síla jako *zboží*. K prodeji pracovní síly dochází ideálně čili právnicky v tomto prvním procesu, ačkoli práce se *platí* teprve potom, když je vykonána, tj. na konci dne, na konci týdne atd. To nic nemění na této transakci, kterou se pracovní síla *prodává*. *Bezprostředně* se tu však neprodává zboží, v němž je práce už realisována, nýbrž *upotřebení pracovní síly*, tedy fakticky *sama práce*, protože upotřebení pracovní síly je její činnost, práce. Nejde tu tedy o směnu práce za práci prostřednictvím směny zboží za zboží. Jestliže *A* prodá boty *B*, oba směňují práci: jeden z nich práci zpředmětněnou v botách, druhý práci zpředmětněnou v penězích. Ale zde se směňuje na jedné straně *zpředmětněná práce* ve své všeobecně společenské formě, tj. jako *peníze*, a na druhé straně *práce existující* ještě jen jako *pracovní síla*; předmětem koupě a prodeje je upotřebení této pracovní síly, tj. sama práce, ačkoli *hodnota* prodávaného zboží nepředstavuje hodnotu práce (iracionální výraz), ale *hodnotu* pracovní síly. Dochází tu tedy

k bezprostřední směně mezi *zpředmětněnou* prací a *pracovní silou*, která *de facto* [ve skutečnosti] není ničím jiným než živou prací, tj. dochází tu ke směně mezi zpředmětněnou a živou prací. Mzda — hodnota pracovní síly — se tu proto zračí, jak bylo rozvedeno výše, jako bezprostřední kupní cena, jako *cena práce*.[153]

Při tomto prvním momentu je vztah mezi dělníkem a kapitalistou vztahem mezi prodavačem a kupcem zboží. Kapitalista platí *hodnotu* pracovní síly, tj. *hodnotu* zboží, které kupuje.

Přitom se však pracovní síla kupuje jen proto, že množství práce, kterou může vykonat a kterou se zavazuje vykonat, je větší než množství práce, které je nutné k reprodukci pracovní síly; proto se také práce, kterou pracovní síla koná, zračí ve vyšší hodnotě, než je hodnota pracovní síly.

‖1323 | *Za druhé*: Druhý moment *směny* mezi kapitálem a prací nemá s prvním ve skutečnosti nic společného — přísně vzato, není vůbec *směnou*.

Při prvním momentu dochází k směně peněz a zboží, k směně ekvivalentů; dělník a kapitalista stojí proti sobě jen jako majitelé zboží. Směňují se ekvivalenty. (To znamená, že na daném vztahu nic nemění to, *kdy* k této směně fakticky dochází; je-li cena práce *nižší* nebo *vyšší* než *hodnota* pracovní síly, nebo *rovná-li* se jí, to na charakteru této transakce nic nemění. *Může* k ní tedy dojít podle všeobecného zákona směny zboží.)

Při druhém momentu nedochází vůbec k žádné směně. Majitel peněz už není kupcem zboží a dělník už není prodavačem zboží. Majitel peněz funguje nyní jako kapitalista. Spotřebovává zboží, které koupil, a dělník dodává toto zboží, protože upotřebení jeho pracovní síly není nic jiného než jeho práce. Předchozí transakcí se *práce* stala částí věcného bohatství. Dělník vykonává tuto práci, ale tato práce *patří* kapitálu a je nadále jen funkcí kapitálu. Provádí se proto přímo pod kontrolou a řízením kapitálu; a produkt, v němž se tato práce zpředmětňuje, představuje novou formu, v níž kapitál vystupuje, čili přesněji, v níž se actu [skutečně] jako kapitál *realisuje*. V tomto procesu se tedy práce přímo *zpředmětňuje*, *bezprostředně* se přeměňuje v kapitál, když už se předtím, první transakci, *formálně* stala součástí kapitálu. Přitom množství práce, které se tu přeměňuje

v kapitál, je *větší* než množství kapitálu, které bylo předtím vydáno na koupi pracovní síly. V tomto procesu se přivlastňuje určitá část nezaplacené práce a jedině tím se peníze přeměňují v kapitál.

Ačkoli tu ve skutečnosti nedochází k směně, přece (nepřihlížíme-li k zprostředkujícím článkům) vidíme, že se v tomto procesu — shrneme-li oba momenty — směnilo určité množství zpředmětněné práce za větší množství živé práce. Ve výsledku celého procesu se to zračí tak, že práce, která se zpředmětní ve svém produktu, je větší než práce, která je zpředmětněna v pracovní síle, a proto je větší než zpředmětněná práce, kterou dostane dělník ve mzdě; jinými slovy: skutečným výsledkem procesu je, že kapitalista dostává zpět nejen tu část kapitálu, kterou vynaložil na mzdu, ale že dostává ještě nadhodnotu, která ho nic nestojí. *Bezprostřední* směna práce za kapitál zde znamená: 1. bezprostřední přeměnu práce v kapitál, ve věcnou součást kapitálu, přeměnu, která se uskutečňuje ve výrobním procesu; 2. směnu určitého množství zpředmětněné práce za totéž množství živé práce plus dodatečné množství živé práce, které se přivlastňuje *bez směny*. Formulace, že „*produktivní práce* je taková práce, která se *bezprostředně* směňuje za *kapitál*", zahrnuje všechny uvedené momenty a je jen odvozenou formulací toho, že je to *práce*, která přeměňuje peníze v kapitál, práce, která se směňuje za výrobní podmínky jako za *kapitál*, nevystupuje tedy v žádném případě vůči těmto výrobním podmínkám jako vůči pouhým výrobním podmínkám, nevystupuje jako pouhá *práce*, jako práce bez specifické společenské určenosti.

To zahrnuje: 1. vzájemný vztah mezi penězi a pracovní silou jako vztah mezi zbožími, koupi a prodej, k nimž dochází mezi majitelem peněz a majitelem pracovní síly; 2. přímé podřízení práce kapitálu; 3. reálnou přeměnu práce v kapitál, k níž dochází ve výrobním procesu, nebo, což je totéž, tvorbu nadhodnoty pro kapitál. Dochází k *dvojí směně mezi prací a kapitálem*. První směna vyjadřuje pouze koupi pracovní síly a tedy — máme-li na zřeteli skutečný výsledek — koupi práce, a proto i jejího produktu. Druhá směna vyjadřuje přímou přeměnu *živé* práce v kapitál čili její zpředmětnění jako realisaci kapitálu.

[d) SPECIFICKÁ UŽITNÁ HODNOTA PRODUKTIVNÍ PRÁCE PRO KAPITÁL]

Výsledkem kapitalistického výrobního procesu není ani pouhý produkt (užitná hodnota), ani *zboží*, tj. užitná hodnota, která má určitou směnnou hodnotu. Jeho výsledkem, jeho produktem je vytvoření *nadhodnoty* pro kapitál a proto faktická *přeměna* peněz nebo zboží v kapitál, zatímco před výrobním procesem byly tyto peníze a toto zboží kapitálem jen ve smyslu své intence, jen „o sobě" [an sich], jen co do svého určení. Ve výrobním procesu se vsává víc práce, než se kupuje, a toto vsávání, ‖ 1324 | *přivlastňování* cizí nezaplacené práce, ke kterému dochází ve výrobním procesu, je *bezprostředním cílem* kapitalistického výrobního procesu; vždyť to, co chce kapitál jako kapitál (a proto i kapitalista jako kapitalista) vyrábět, není užitná hodnota k bezprostřední vlastní spotřebě ani zboží, které by se nejdříve přeměnilo v peníze a potom v užitnou hodnotu. Jeho cílem je *obohacení*, *zhodnocení hodnoty*, její *zvětšení*, tj. uchování staré hodnoty a vytvoření nadhodnoty. A tento *specifický produkt* kapitalistického výrobního procesu získává kapitál jen směnou za práci, která se proto nazývá *produktivní prací*.

Aby práce vyráběla *zboží*, musí být užitečnou prací, musí vyrábět *užitnou hodnotu*, musí se zračit v *užitné hodnotě*. A jedině práce, která se zračí ve *zboží*, tj. v užitných hodnotách, je prací, která se směňuje za kapitál. To je samozřejmý předpoklad. Avšak tento konkrétní charakter práce, tato její užitná hodnota jako taková — že je například krejčovskou prací, obuvnickou prací, předením, tkaním atd. — netvoří její specifickou užitnou hodnotu pro kapitál, a proto jí v systému kapitalistické výroby nevtiskuje pečeť *produktivní práce*. Její *specifickou užitnou hodnotu* pro kapitál netvoří její určitý užitečný charakter ani zvláštní užitečné vlastnosti produktu, v němž se zpředmětňuje. Užitnou hodnotu práce pro kapitál tvoří to, že tato práce má charakter faktoru vytvářejícího směnnou hodnotu, že je abstraktní prací; nicméně nejde o to, že tato práce představuje vůbec určité množství této všeobecné práce, nýbrž o to, že představuje *větší* množství abstraktní práce, než je *obsaženo* v ceně práce, tj. v *hodnotě pracovní síly*.

Pro kapitál záleží užitná hodnota pracovní síly právě v přebytku toho množství práce, kterou pracovní síla poskytuje nad to množství práce, které je v ní zpředmětněno a jehož je tudíž zapotřebí k její reprodukci. Práce ovšem poskytuje toto množství *v té určité formě*, která jí přísluší jako zvláštní užitečné práci, např. jako předení, tkaní atd. Ale tento její konkrétní charakter, který jí vůbec umožňuje, aby se projevila jako zboží, není její *specifickou užitnou hodnotou* pro kapitál. Pro kapitál záleží tato užitná hodnota práce v tom množství práce, které dodává jako práce vůbec, a v rozdílu, o který množství práce, které vykoná, *převyšuje* množství práce, které sama stojí.

Určitá peněžní suma x se stává kapitálem tím, že se ve svém produktu zračí jako $x + h$, tj. tím, že množství práce, které je v ní obsaženo jako v produktu, je větší než množství práce, které v ní bylo obsaženo původně. A to je výsledek směny mezi penězi a produktivní prací; jinými slovy, *produktivní* je pouze ta práce, která tím, že se směňuje za zpředmětněnou práci, umožňuje, aby se zpředmětněná práce zračila ve větším množství zpředmětněné práce.

Kapitalistický výrobní proces není proto pouhou výrobou zboží. Je to proces, který pohlcuje nezaplacenou práci, proces, který mění výrobní prostředky — materiál a pracovní prostředky — v prostředky k pohlcování nezaplacené práce.

Z toho, co jsme dosud uvedli, vyplývá, že označení „*produktivní práce*" je taková charakteristika práce, která přímo nemá absolutně nic společného s *určitým obsahem* práce, s její zvláštní užitečností nebo se zvláštní užitnou hodnotou, v níž se zračí.

Týž druh práce může být *produktivní* i *neproduktivní*.

Například Milton, který napsal „Ztracený ráj" za 5 liber št., byl *neproduktivním pracovníkem*. Naproti tomu spisovatel, který fabrikuje knihy pro svého knihkupce, je *produktivním pracovníkem*. Milton vytvořil „Ztracený ráj" z téhož důvodu, proč bourec vyrábí hedvábí. Bylo to projevení *jeho* přirozenosti. Později prodal svůj produkt za 5 liber št. Avšak lipský literární proletář, který fabrikuje knihy (například ekonomické příručky) na příkaz svého knihkupce, je *produktivním pracovníkem*, protože jeho produkt je od samého počátku podřízen kapitálu a vzniká jen proto, aby zvýšil hodnotu

tohoto kapitálu. Zpěvačka, která prodává svůj zpěv na vlastní pěst, je *neproduktivní pracovnice*. Avšak táž zpěvačka, kterou angažuje koncertní podnikatel a nechává ji zpívat, aby vydělal peníze, je *produktivní pracovnicí*, protože produkuje kapitál.

[e) NEPRODUKTIVNÍ PRÁCE JAKO PRÁCE, KTERÁ POSKYTUJE SLUŽBY. KOUPĚ SLUŽEB ZA KAPITALISMU. VULGÁRNÍ POJETÍ VZTAHU MEZI KAPITÁLEM A PRACÍ JAKO SMĚNY SLUŽEB]

‖1325 | Zde je třeba rozlišovat různé otázky.

Koupím-li si hotové kalhoty, nebo koupím-li si sukno a najmu-li si krejčovského tovaryše domů a zaplatím-li mu za jeho *službu* (tj. za krejčovskou práci), záležející v přeměně tohoto sukna v kalhoty, je to pro mne naprosto lhostejné, pokud mi jde jen o samy kalhoty. Místo toho, abych si vzal krejčovského tovaryše domů, koupím si kalhoty u majitele krejčovského závodu, protože první způsob je drahý; kalhoty stojí méně práce, a proto jsou levnější, vyrábí-li je kapitalistický krejčí, než dělá-li mi je krejčovský tovaryš doma. Ale v obou případech přeměňuji peníze, za něž si kupuji kalhoty, nikoli v kapitál, nýbrž v kalhoty, a v obou případech mi jde o to použít těchto peněz prostě jako oběživa, tj. přeměnit je v tuto určitou užitnou hodnotu. Peníze tu tedy nefungují jako kapitál, ačkoli v jednom případě se směňují za *zboží*, a v druhém případě kupují samu *práci* jako *zboží*. Fungují pouze jako peníze, přesněji řečeno jako oběživo.

Z druhé strany krejčovský tovaryš, který pracuje u mne doma, *není produktivním dělníkem*, ačkoli jeho práce mi poskytuje produkt, kalhoty, a jemu zase cenu jeho práce, peníze. Je možné, že množství práce, které mi tento krejčí dodává, je větší než množství práce obsažené v ceně, kterou ode mne dostane. A to je dokonce pravděpodobné, protože cena jeho práce je určena cenou, kterou dostávají krejčí, kteří jsou *produktivními* krejčovskými dělníky. Ale to mne vůbec nezajímá. Když je jednou cena stanovena, je mi úplně jedno, zda pracuje osm nebo deset hodin. Jde mi jen o *užitnou hodnotu*, o kalhoty, přičemž mám samozřejmě zájem na tom, abych za ně zaplatil co možná nejméně, ať už je kupuji prvním nebo druhým

způsobem; jak v prvním, tak i v druhém případě mám zájem na tom, abych za ně *zaplatil* jen *normální cenu*. Je to *výdaj* na mou spotřebu a neznamená přírůstek, nýbrž úbytek mých peněz. Není to vůbec prostředek k obohacení, stejně tak jako není prostředkem k obohacení žádný jiný výdaj peněz na mou *osobní spotřebu*.

Některý z „*učenců*" Paula de Kocka mi může říci, že bez této koupě, stejně jako bez koupě chleba, bych nemohl žít a tudíž ani se *obohatit*, že je to tedy jeden z nepřímých prostředků nebo přinejmenším jedna z podmínek mého obohacení. Stejné by bylo pokládat můj krevní oběh a moje dýchání za podmínky mého obohacení. Ale přesto mě můj krevní oběh ani moje dýchání samy o sobě neobohacují, naopak, předpokládají nákladnou výměnu látek, a kdyby tato výměna nebyla nutná, nebylo by na světě chudáků. Proto prostá, *bezprostřední* směna peněz za práci nepřeměňuje ani peníze v kapitál, ani práci v produktivní práci.

Co je při této směně nejcharakterističtější? Čím se odlišuje od směny peněz za produktivní práci? Na jedné straně tím, že *peníze* se vydávají *jako peníze*, jako samostatná forma směnné hodnoty, která má být přeměněna v *užitnou hodnotu*, v životní prostředky, v předmět osobní spotřeby. Peníze se tedy nepřeměňují v kapitál, ale naopak, přestávají existovat jako směnná hodnota, aby byly upotřebeny jako užitná hodnota, aby byly spotřebovány. Na druhé straně práce mě zde zajímá jen jako užitná hodnota, jako *služba*, kterou se sukno přemění v kalhoty, jako služba, kterou mi tato práce poskytuje díky tomu, že má určitý užitečný charakter.

Naproti tomu služba, kterou tentýž krejčovský tovaryš poskytuje jako námezdní dělník majitele krejčovského závodu tomuto kapitalistovi, vůbec nespočívá v tom, že přeměňuje sukno v kalhoty, nýbrž v tom, že nutná pracovní doba zpředmětněná v kalhotách se rovná 12 pracovním hodinám, a mzda, kterou tento krejčovský tovaryš dostává, se rovná 6 hodinám. Služba, kterou mu poskytuje, spočívá tedy v tom, že pracuje 6 hodin zdarma. Okolnost, že k tomu dochází ve formě šití kalhot, pouze *skrývá* skutečný vztah. Majitel krejčovského závodu se proto snaží při první příležitosti přeměnit kalhoty opět v peníze, tj. ve formu, v níž určitý charakter krejčovské práce úplně mizí a prokázaná služba se projevuje v tom, že místo

pracovní doby 6 hodin, ‖1326| zračící se v určité peněžní sumě, je tu pracovní doba 12 hodin, zračící se v dvojnásobné peněžní sumě.

Pokud jde o mne, kupuji krejčovskou práci kvůli službě, kterou mi prokazuje jako *krejčovská práce*, aby uspokojila mou potřebu odívání, tedy aby sloužila jedné z mých *potřeb*. Majitel krejčovského závodu ji kupuje jako prostředek, jak udělat z jednoho tolaru dva. Já ji kupuji proto, že vyrábí určitou užitnou hodnotu, proto, že poskytuje určitou službu. On ji kupuje proto, že mu poskytuje větší směnnou hodnotu, než ho stojí, tj. pouze jako prostředek k tomu, aby směnil menší množství práce za větší množství práce.

V případech, kdy se peníze bezprostředně směňují za práci, která nevyrábí kapitál, tj. za *neproduktivní práci*, kupuje se tato práce jako *služba*. Tento výraz neoznačuje vůbec nic jiného než zvláštní užitnou hodnotu, kterou tato práce poskytuje podobně jako každé jiné zboží; ale zvláštní užitná hodnota této práce tu dostala specifický název „služba" proto, že práce neposkytuje službu jako *věc*, nýbrž jako *činnost*, což ji přesto nijak neodlišuje například od stroje, třeba hodin. „Do ut facias", „facio ut facias", „facio ut des", „do ut des" [154] jsou zde svým významem úplně stejnými formami téhož vztahu, kdežto v kapitalistické výrobě vyjadřuje forma „do ut facias" velmi specifický vztah mezi dávanou hodnotou, která má věcnou formu, a přivlastňovanou živou činností. Protože v těchto koupích *služeb* není vůbec obsažen specifický vztah práce a kapitálu — je zde úplně zahlazen nebo zde vůbec neexistuje — jsou tyto koupě služeb samozřejmě nejoblíbenější formou, v níž Say, Bastiat a spol. vyjadřují *vztah mezi kapitálem a prací*.

Jak se reguluje *hodnota* těchto služeb a jak se tato *hodnota* sama určuje zákony mzdy, je otázka, která nemá se zkoumáním uvedeného vztahu nic společného; její zkoumání patří do kapitoly o mzdě.

Z toho, co jsme uvedli, vyplývá, že pouhá směna peněz za práci ještě nepřeměňuje práci v *produktivní práci* a že z druhé strany *obsah* této práce je zprvu lhostejný.

Dělník sám může kupovat práci, tj. zboží, která se poskytují ve formě služeb, a výdaj jeho mzdy na takové služby se nijak neliší od výdaje jeho mzdy za kterákoli jiná zboží. Služby, které kupuje, mohou být nutné nebo nemusí být nutné, například může si koupit

službu lékaře nebo kněze, zcela tak jako si může koupit chleba nebo kořalku. Jako kupec — tj. představitel peněz proti zboží — patří dělník do téže kategorie, do níž patří kapitalista, když vystupuje jen v úloze kupce, tj. když jde jen o to, aby se peníze převedly ve formu zboží. Jak se určuje cena těchto služeb a jaký je její vztah ke mzdě ve vlastním slova smyslu, v jaké míře se tato cena reguluje zákony mzdy a v jaké míře se od nich odchyluje — to jsou otázky, jejichž zkoumání patří do pojednání o mzdě; pro nynější zkoumání jsou úplně lhostejné.

Jestliže tedy pouhá směna peněz za práci ještě nepřeměňuje práci v *produktivní práci*, čili, což je totéž, nepřeměňuje peníze v kapitál, tak z druhé strany i *obsah* práce, její konkrétní charakter, její zvláštní užitečnost je zpočátku lhostejná; jak jsme právě viděli, táž práce téhož krejčovského tovaryše figuruje v jednom případě jako produktivní práce a v druhém jako neproduktivní.

Určité *služby*, jinými slovy *užitné hodnoty*, které jsou výsledkem určitých činností nebo prací, ztělesňují se ve *zboží*; naproti tomu jiné služby nenechávají za sebou žádné hmatatelné výsledky, které by existovaly *odděleně* od vykonavatele těchto služeb, jinými slovy, jejich výsledkem není *prodejné zboží*. Například služba, kterou mi poskytuje zpěvák, uspokojuje mou estetickou potřebu; avšak to, co požívám, existuje jen jako činnost, která je neoddělitelná od samého zpěváka, a jakmile jeho práce, tj. zpěv, skončí, skončí i můj požitek — požívám činnost samu, její působení na můj sluch. Tyto služby samy o sobě — podobně jako zboží, které kupuji — mohou být skutečně nutné anebo jen zdánlivě nutné, jako například služba vojáka, lékaře nebo advokáta, nebo mohou být službami, které mi poskytují požitky. Na jejich ekonomické určenosti se tím však nic nemění. Jsem-li zdráv a nepotřebuji-li lékaře, nebo mám to štěstí, že nemusím vést procesy, vyhýbám se výdajům peněz na lékařské nebo právnické služby jako moru.

‖ 1328 |[155] *Služby* mohou být též vnucovány, například *služby úředníků* atd.

Jestliže si koupím službu učitele — nebo mi ji koupí někdo jiný — a to nikoli proto, abych rozvíjel své schopnosti, ale abych tím získal schopnost, jejíž pomocí bych mohl vydělávat peníze, a jestliže se

skutečně něčemu naučím, což je samo o sobě na zaplacení této služby zcela nezávislé, patří tyto náklady na učení stejně jako náklady na mou existenci do výrobních nákladů mé pracovní síly. Ale zvláštní užitečnost této služby *nemění* nic na daném *ekonomickém vztahu*; peníze se tu nepřeměňují v kapitál, jinými slovy, nestávám se ve vztahu k učitelovi, který poskytuje služby, *kapitalistou*, neměním se v jeho pána. Proto také *ekonomická určenost* tohoto vztahu naprosto nezávisí na tom, zda mě lékař vyléčí, zda má učitel se svým vyučováním úspěch, zda advokát můj proces vyhraje. Platí se za službu samu o sobě, avšak její výsledek, jak vyplývá z její povahy, nemůže být osobou, která službu poskytuje, nijak zaručen. Odměna za velkou část *služeb* patří mezi *náklady na spotřebu* zboží, jako např. za služby kuchařky, služebné atd.

Charakteristické je pro všechny *neproduktivní práce* to, že jich mohu užívat — jak je tomu i při koupi všech jiných zboží pro spotřebu — jen v té míře, ve které vykořisťuji *produktivní dělníky*. Proto má *produktivní dělník* ze všech lidí nejmenší možnost nakládat *službami* neproduktivních pracovníků, ačkoli sám musí nejvíc platit za služby, které *jsou mu vnucovány* (stát, daně). Ale naopak, moje možnost používat práce *produktivních dělníků* nikterak nevzrůstá úměrně tomu, v jaké míře používám práce *neproduktivních pracovníků*; naopak, je tomu nepřímo úměrná.

Dokonce i *produktivní dělníci* mohou být ve vztahu ke mně *neproduktivními pracovníky*. Dám-li si například vytapetovat dům a čalouníci jsou námezdními dělníky majitele čalounického závodu, který mi tuto zakázku provádí, je to pro mne totéž, jako kdybych koupil už vytapetovaný dům, tj. zaplatil peníze za zboží sloužící mé spotřebě. Avšak pro podnikatele, který tyto dělníky zaměstnává, jsou tito dělníci produktivními dělníky, protože mu vyrábějí nadhodnotu. | 1328 ‖

*

‖ 1333 | Do jaké míry je z hlediska kapitalistické výroby *neproduktivní* dělník, který sice vyrábí prodejné zboží, avšak jen ve výši hodnoty své pracovní síly — tedy dělník, který nevyrábí pro kapitál

nadhodnotu — viděli jsme už na těch místech u Ricarda, kde říká, že pouhá existence těchto lidí je na obtíž.[156] Taková je teorie i praxe kapitálu.

„Jak teorie kapitálu, tak i *praxe, záležející v tom, že se práce prodlužuje až k bodu*, kdy může vyrábět kromě nákladů na vydržování dělníka ještě i *zisk* pro kapitalistu, odporuje, jak se zdá, přirozeným zákonům, které řídí výrobu." (Th[omas] Hodgskin, „Popular Political Economy", Londýn 1827, str. 238.) | 1333 ||

*

‖ 1336 | Viděli jsme, že proces kapitalistické výroby není jen procesem výroby *zboží*, nýbrž procesem výroby *nadhodnoty*, vsáváním nadpráce a tedy procesem výroby kapitálu. První, formální akt směny mezi penězi a prací — čili mezi kapitálem a prací — představuje jen *možnost* přivlastnit si cizí živou práci prostřednictvím zpředmětněné práce. Skutečný proces přivlastňování probíhá teprve ve skutečném procesu výroby, až teprve potom, když už má za sebou tuto první, formální transakci — v níž kapitalista a dělník stojí proti sobě *pouze* jako *majitelé zboží*, jsou vůči sobě v poměru kupce a prodavače. Proto se též všichni vulgární ekonomové, například Bastiat, zastavují u této první, formální transakce, a to právě proto, aby podvodně zakryli specificky kapitalistický vztah. Ve směně mezi penězi a neproduktivní prací se tento rozdíl projevuje velmi výrazně. Zde se peníze a práce vzájemně směňují *jen* jako zboží. Proto tato směna netvoří kapitál, ale představuje *výdaj důchodu*. | 1336 ‖

[f) PRÁCE ŘEMESLNÍKŮ A ROLNÍKŮ V KAPITALISTICKÉ SPOLEČNOSTI]

‖ 1328 | Ale jak je tomu se samostatnými řemeslníky nebo rolníky, kteří nezaměstnávají námezdní dělníky, a nevyrábějí tedy jako kapitalisté? Buď — jak je tomu vždy u rolníků ⟨ale nikoli například u zahradníka, kterého si najímám pro sebe⟩ — jsou *výrobci zboží*, a tu od nich kupuji *zboží*, přičemž se na věci nic nemění tím, že například řemeslník dodává své zboží na objednávku, kdežto rolník

dodává své zboží podle prostředků, jimiž disponuje. V tomto případě vystupují proti mně jako prodavači zboží, a ne jako prodavači práce, a tento vztah tedy nemá nic společného se směnou kapitálu za práci, a tedy ani s rozdílem mezi *produktivní a neproduktivní prací*, který se zakládá jen na tom, zda se práce směňuje za peníze jako peníze, nebo za peníze jako kapitál. Nepatří tedy ani do kategorie *produktivních*, ani *neproduktivních dělníků*, i když jsou výrobci zboží. Jsou to však takoví výrobci zboží, jejichž výroba není podřízena kapitalistickému výrobnímu způsobu.

Je možné, že tito výrobci, kteří pracují s vlastními výrobními prostředky, reprodukují nejen svou pracovní sílu, ale vytvářejí i nadhodnotu, přičemž jejich postavení jim dovoluje přivlastnit si svou nadpráci nebo její část (protože část se jim odnímá ve formě daní atd.). A tu se setkáváme s určitou zvláštností, která je charakteristická pro společnost, ve které převládá určitý výrobní způsob, i když tomuto výrobnímu způsobu nejsou podřízeny všechny výrobní vztahy. Například ve feudální společnosti nabývají feudálních rysů i takové vztahy, které mají daleko k podstatě feudalismu (jak lze nejlépe studovat na příkladu Anglie, protože feudální systém sem byl přivezen už hotový z Normandie a jeho formy vtiskly svou pečeť společenské základně, která se od něho v mnoha směrech lišila). Takové feudální rysy dostaly například i čistě peněžní vztahy, při nichž v žádném případě nešlo o vzájemné osobní služby mezi suverénem a vasalem. K ilustraci může sloužit například fikce, že drobný rolník má svůj statek v držbě jako léno.

Přesně tak je tomu i v kapitalistickém výrobním způsobu. Nezávislý rolník nebo řemeslník je rozpolcen ve dvě osoby.* Jako majitel výrobních prostředků je kapitalistou, jako dělník je svým vlastním námezdním dělníkem. Jako kapitalista platí tedy sám sobě mzdu a pobírá zisk ze svého kapitálu, tj. vykořisťuje sám sebe jako námezdního dělníka a platí si v nadhodnotě daň, kterou je práce nucena platit kapitálu. Možná, že si jako pozemkový vlastník platí sám sobě ještě nějakou třetí část (rentu), podobně — jak uvidíme později[157] — jako průmyslový kapitalista, pracuje-li s vlastním ‖ 1329 | kapitálem,

* „V malých závodech je *podnikatel* často svým *vlastním dělníkem*" (Storch, „Cours d'économie politique", sv. I, petrohradské vydání, str. 242).

platí sám sobě úroky a považuje to za něco, co mu patří, nikoli jako průmyslovému kapitalistovi, nýbrž jako kapitalistovi vůbec.

Zvláštní *společenská určenost* výrobních prostředků v kapitalistické výrobě, které nabývají tím, že vyjadřují určitý *výrobní vztah*, je tak srostlá s materiálním bytím těchto výrobních prostředků jako takových, a v představách buržoasní společnosti je tak neoddělitelně spjata s tímto materiálním bytím, že uvedená určenost (vyjádřená jako zvláštní kategorie) se připisuje i takovým vztahům, které jí přímo odporují. Výrobní prostředky se stávají kapitálem jen potud, pokud se jako samostatná síla osamostatnily vůči práci. V uvedeném případě je výrobce — pracovník — majitelem, vlastníkem svých výrobních prostředků. Nejsou tedy kapitálem, právě tak jako on není vůči nim námezdním dělníkem. Nicméně se na ně pohlíží jako na kapitál a pracovník je sám v sobě rozpolcen, takže *on* jako kapitalista zaměstnává sebe sama jako námezdního dělníka.

Ať je tento způsob znázornění na první pohled sebeiracionálnější, přece jen je na něm něco správného v tomto smyslu: V daném případě výrobce sice vytváří svou vlastní nadhodnotu ⟨předpokládá se, že své zboží prodává za jeho hodnotu⟩, jinými slovy, v celém jeho produktu se zpředmětňuje pouze jeho vlastní práce. Že si však *sám* může přivlastnit celý produkt své vlastní práce a že přebytek hodnoty jeho produktu nad průměrnou cenou jeho práce, řekněme jednoho dne, si nepřivlastňuje někdo jiný, *zaměstnavatel* — za to nevděčí své práci (kterou se ničím neliší od jiných dělníků), nýbrž svému vlastnictví výrobních prostředků. To znamená, že své vlastní nadpráce se zmocňuje jedině díky svému vlastnictví výrobních prostředků, a v tom smyslu se chová jako svůj vlastní kapitalista k sobě samému jako námezdnímu dělníkovi.

Rozštěpení se jeví v nynější společnosti jako normální vztah. Kde se tedy fakticky nevyskytuje, tam se předpokládá, a jak bylo právě ukázáno, v jistém smyslu správně; protože (na rozdíl například od poměrů ve starém Římě nebo v Norsku anebo v Americe, na severozápadě Spojených států) *spojení* se tu objevuje jako něco náhodného a *rozštěpení* jako něco normálního, a proto se rozštěpení považuje za základní vztah i tam, kde se v jedné osobě spojují různé funkce. Velmi nápadně tu vystupuje fakt, že kapitalista je sám o sobě jen

funkcí kapitálu a dělník funkcí pracovní síly. Pak je dokonce zákonem, že ekonomický vývoj rozděluje tyto funkce mezi různé osoby a že řemeslník nebo rolník, který vyrábí svými vlastními výrobními prostředky, se pozvolna změní buď v malého kapitalistu, který vykořisťuje i cizí práci, anebo o své výrobní prostředky přijde ⟨to se stává nejčastěji, i když přitom zůstává jejich *nominálním* vlastníkem, jako například rolník při hypotekárním zadlužení⟩ a přemění se v námezdního dělníka. Taková je tendence ve společenské formaci, v níž převládá kapitalistický výrobní způsob.

[g) DOPLŇUJÍCÍ VEDLEJŠÍ URČENÍ PRODUKTIVNÍ PRÁCE JAKO PRÁCE, KTERÁ SE REALISUJE V MATERIÁLNÍM BOHATSTVÍ]

Při zkoumání podstatných vztahů kapitalistické výroby lze tedy předpokládat ⟨protože kapitalistická výroba se k tomu čím dál tím víc přibližuje, protože je to jejím základním cílem a protože jenom v tomto případě může rozvoj produktivních sil práce dosáhnout nejvyššího stupně⟩, že celý svět zboží, všechny sféry materiální výroby — výroby materiálního bohatství — jsou podřízeny (formálně nebo reálně) kapitalistickému výrobnímu způsobu. Za tohoto předpokladu, který vyjadřuje hranici, k níž směřuje uvedený proces a který je tedy neustále blíže k tomu stát se přesným výrazem skutečnosti, jsou všichni dělníci zaměstnaní ve výrobě zboží námezdními dělníky a výrobní prostředky vystupují proti nim ve všech těchto sférách jako kapitál. Potom lze uvést jako charakteristiku *produktivních dělníků*, tj. dělníků vyrábějících kapitál, tu okolnost, že jejich práce se zpředmětňuje ve *zboží*, v materiálním bohatství. A tak by *produktivní práce* dostala — kromě své rozhodující charakteristiky, pro kterou je *obsah práce* naprosto lhostejný a která je na něm nezávislá — ještě druhé, od této charakteristiky odlišné vedlejší určení.

[h) JAK SE KAPITALISMUS PROJEVUJE V OBLASTI NEMATERIÁLNÍ VÝROBY]

Pokud jde o nemateriální výrobu — dokonce i když se provozuje výhradně pro směnu, když tedy vyrábí *zboží* — jsou dvě možnosti.

1. Jejím výsledkem jsou taková *zboží*, takové užitné hodnoty, které mají samostatnou formu, osamostatněnou jak vůči výrobcům, tak vůči spotřebitelům, a které tedy mohou existovat v určitém mezidobí mezi výrobou a spotřebou a v tomto mezidobí mohou obíhat jako *prodejná* zboží, například knihy, obrazy a vůbec všechny umělecké výtvory, které existují odděleně od umělecké produkce umělce, který je vytvořil. Zde se dá kapitalistická výroba uplatnit jen ve velmi omezené míře — například v případě, kdy nějaký spisovatel vykořisťuje při zpracovávání nějakého kolektivního díla, například encyklopedie, mnoho jiných autorů jako pomocníků. | 1330 | Ve většině případů to nepřekračuje *přechodnou formu* ke kapitalistické výrobě, která spočívá v tom, že různí vědečtí nebo umělečtí producenti, řemeslníci anebo mistři ve svém oboru pracují pro společný obchodní kapitál knihkupců; je tu vztah, který nemá nic společného s kapitalistickým výrobním způsobem ve vlastním slova smyslu a dokonce mu není ještě ani formálně podřízen. Že právě v těchto přechodných formách bývá vykořisťování práce největší, na věci nic nemění.

2. Produkce je neoddělitelná od samého aktu vyrábění, jak je tomu u všech výkonných umělců, řečníků, herců, učitelů, lékařů, kněží atd. Také zde se kapitalistický výrobní způsob uplatňuje jen v nepatrném rozsahu a podle povahy věci se tu může uplatňovat jen v některých sférách. Například v některých vzdělávacích ústavech mohou být učitelé pouhými námezdními dělníky podnikatele, jemuž patří vzdělávací ústav, jako v Anglii, kde je hodně takových vyučovacích fabrik. Ačkoli tito učitelé nejsou ve vztahu ke svým žákům *produktivními pracovníky*, jsou produktivními pracovníky vůči podnikateli, který je najal. Podnikatel směňuje svůj kapitál za jejich pracovní sílu, a tím se obohacuje. Stejně je tomu i u divadelních a zábavních podniků. Vůči publiku vystupuje herec jako umělec, vůči svému podnikateli je však *produktivním pracovníkem*.

Všechny tyto projevy kapitalistické výroby v této oblasti jsou ve srovnání s celou výrobou tak bezvýznamné, že si jich vůbec nemusíme všímat.

[i) PROBLÉM PRODUKTIVNÍ PRÁCE POD ZORNÝM ÚHLEM CELKOVÉHO PROCESU MATERIÁLNÍ VÝROBY]

S rozvojem specificky kapitalistického výrobního způsobu, kde při výrobě jednoho a téhož zboží spolupracuje mnoho dělníků, musí ovšem být velmi různý vztah, který bezprostředně existuje mezi prací těch nebo oněch dělníků a předmětem výroby. Například výše uvedení pomocníci v továrně[158] nemají k zpracování suroviny přímý vztah. Dělníci, kteří jsou dozorci nad těmi, kteří se přímo zabývají tímto zpracováním, stojí ještě o něco dále; inženýr má k němu zase jiný vztah a pracuje hlavně hlavou atd. Ale *souhrn všech těchto dělníků*, kteří mají pracovní sílu různé hodnoty (i když masa použité práce je přibližně na stejné úrovni), produkuje výsledek, který se zračí — máme-li na zřeteli *výsledek* pracovního procesu prostě jako pracovního procesu — ve *zboží* nebo v nějakém *materiálním produktu*. Všichni tito dělníci dohromady, jako výrobní kolektiv, jsou živým strojem na výrobu těchto *produktů*, stejně jako — bereme-li celkový výrobní proces — směňují svou práci za kapitál a reprodukují kapitalistovy peníze jako kapitál, tj. jako zhodnocující se hodnotu, jako zvětšující se hodnotu.

Na kapitalistickém výrobním způsobu je charakteristické právě to, že od sebe odtrhuje různé práce, tedy i duševní a tělesnou práci — nebo práce, v nichž ta či ona stránka převažuje — a že je rozděluje mezi různé osoby. To ovšem nijak nebrání tomu, aby materiální produkt nebyl *produktem společné práce* všech těchto osob, čili aby se tento jejich produkt nezpředmětnil v materiálním bohatství; na druhé straně toto rozdělení nijak nebrání ani tomu, aby vztah každé z těchto osob jednotlivě ke kapitálu nebyl stále vztahem námezdního dělníka ke kapitálu, vztahem *produktivního dělníka* v tomto eminentním smyslu. Všechny tyto osoby se nejen *bezprostředně* účastní výroby materiálního bohatství, ale též *bezprostředně* směňují svou práci za peníze jako kapitál, a proto reprodukují nejen

svou mzdu, ale bezprostředně ještě i nadhodnotu pro kapitalistu. Jejich práce se skládá ze zaplacené práce plus nezaplacené nadpráce.

[k) DOPRAVNÍ PRŮMYSL JAKO ODVĚTVÍ MATERIÁLNÍ VÝROBY. PRODUKTIVNÍ PRÁCE V DOPRAVNÍM PRŮMYSLU]

Kromě těžebního průmyslu, zemědělství a zpracovávajícího průmyslu existuje ještě čtvrtá sféra materiální výroby, jejíž vývoj rovněž prochází různými stupni výroby — řemeslnou, manufakturní a strojovou. Je to *dopravní průmysl*, ať už dopravuje lidi nebo zboží. Poměr *produktivní práce*, tj. námezdního dělníka, ke kapitálu je tu přesně týž jako v jiných sférách materiální výroby. Dále, na pracovním předmětě se tu provádí určitá materiální změna — *prostorová* změna, změna místa. Pokud jde o dopravu lidí, je tato změna místa jen *službou*, kterou jim poskytuje podnikatel. Avšak vztah mezi kupci a prodavači této *služby* nemá nic společného se vztahem produktivních dělníků ke kapitálu, stejně jako vztah mezi prodavači a kupci příze.

Zkoumáme-li naproti tomu tento proces ve vztahu k zbožím, | 1331 | děje se tu ovšem v pracovním procesu určitá změna s pracovním předmětem, se zbožím. Mění se jeho prostorové bytí, a tím dochází k určité změně v jeho užitné hodnotě, protože se mění prostorové bytí této užitné hodnoty. Směnná hodnota zboží přitom vzrůstá úměrně vzrůstu množství práce, kterou si tato změna jeho užitné hodnoty vyžaduje — úměrně množství práce, která je určena jednak spotřebou konstantního kapitálu (tj. množstvím zpředmětněné práce, která vchází do zboží) a jednak množstvím živé práce — jak je tomu v zhodnocovacím procesu všech jiných zboží.

Jakmile zboží dojde na místo svého určení, tu tato změna, která nastala s jeho užitnou hodnotou, mizí, a zračí se už jen v jeho zvýšené směnné hodnotě, v jeho zdražení. I když tu reálná práce nezanechala žádné stopy na užitné hodnotě, přece jen se realisovala v směnné hodnotě tohoto materiálního produktu. O dopravním průmyslu tedy platí stejně jako o jiných sférách materiální výroby, že práce v tomto odvětví se rovněž ztělesňuje ve *zboží*, ačkoli na užitné hodnotě zboží nezanechává žádnou viditelnou stopu.

*

Zde jsme se dosud zabývali jen *produktivním kapitálem*, tj. kapitálem zaměstnaným v *bezprostředním výrobním procesu*. Později přijdeme ke kapitálu v *procesu oběhu*. A teprve potom, při zkoumání zvláštní formy, kterou kapitál na sebe bere jako *obchodní kapitál*, bude možno odpovědět na otázku, do jaké míry jsou produktivní nebo neproduktivní dělníci, které zaměstnává.[159] | XXI—1331 |

[13. NÁČRTKY PLÁNŮ I. A III. ČÁSTI „KAPITÁLU“[160]]

[a) PLÁN I. ČÁSTI ČILI I. ODDÍLU „KAPITÁLU“]

| XVIII—1140 | První oddíl[161], „*Výrobní proces kapitálu*“, rozdělit takto:

1. Úvod. Zboží. Peníze.
2. Přeměna peněz v kapitál.
3. Absolutní nadhodnota. a) Pracovní proces a zhodnocovací proces. b) Konstantní kapitál a variabilní kapitál. c) Absolutní nadhodnota. d) Boj o normální pracovní den. e) Současné pracovní dny (počet současně zaměstnaných dělníků). Suma nadhodnoty a míra nadhodnoty (velikost a výše?).
4. Relativní nadhodnota. a) Prostá kooperace. b) Dělba práce. c) Stroje atd.
5. Kombinace absolutní a relativní nadhodnoty. Vztahy (proporce) mezi námezdní prací a nadhodnotou. Formální a reálné podřízení práce kapitálu. Produktivita kapitálu. Produktivní a neproduktivní práce.
6. Zpětná přeměna nadhodnoty v kapitál. Původní akumulace. Wakefieldova teorie kolonisace.
7. Výsledek výrobního procesu.

(To, jak se mění zákon přivlastňování, lze objasnit buď v bodě 6, nebo 7.)

8. Teorie o nadhodnotě.
9. Teorie o produktivní a neproduktivní práci. | XVIII—1140 |

[b) PLÁN III. ČÁSTI ČILI III. ODDÍLU „KAPITÁLU“]

| XVIII—1139 | Třetí oddíl „*Kapitál a zisk*“ rozdělit takto:

1. Přeměna nadhodnoty v zisk. Míra zisku na rozdíl od míry nadhodnoty.

2. Přeměna zisku v průměrný zisk. Tvoření všeobecné míry zisku. Přeměna hodnot ve výrobní ceny.

3. Smithova a Ricardova teorie zisku a výrobních cen.

4. Pozemková renta (ilustrace rozdílu mezi hodnotou a výrobní cenou).

5. Dějiny tak zvaného Ricardova zákona pozemkové renty.

6. Zákon poklesu míry zisku. A[dam] Smith, Ricardo, Carey.

7. Teorie zisku.

(Otázka, nemají-li se Sismondi a Malthus zařadit ještě do „Teorií nadhodnoty".)

8. Štěpení zisku na průmyslový zisk a úrok. Obchodní kapitál. Peněžní kapitál.

9. Důchod a jeho zdroje. Sem zařadit i otázku vztahu mezi výrobním procesem a procesem rozdělování.

10. Návratné pohyby peněz v celkovém procesu kapitalistické výroby.

11. Vulgární ekonomie.

12. Závěr. Kapitál a námezdní práce. | XVIII—1139 |

[c) PLÁN DRUHÉ KAPITOLY[162] III. ČÁSTI „KAPITÁLU"]

| XVIII—1109 | Při druhé kapitole třetí části „*Kapitál a zisk*", kde se pojednává o tvoření všeobecné míry zisku, je třeba mít na zřeteli toto:

1. Různé organické složení kapitálů je zčásti podmíněno rozdílem mezi variabilním a konstantním kapitálem, pokud tento rozdíl vyplývá z určitého *stupně výroby*, z absolutních *kvantitativních* vztahů mezi stroji a surovinami na jedné straně a masou práce, která je uvádí do pohybu, na druhé straně. Tyto rozdíly se vztahují k pracovnímu procesu. Právě tak je tu třeba přihlédnout k rozdílům mezi fixním a oběžným kapitálem, které vyplývají z procesu oběhu a které v daném časovém období vnášejí změny do zhodnocování v různých sférách.

2. Rozdíly v poměru hodnot součástí různých kapitálů, které nevyvěrají z jejich organického složení. To pak vzniká z rozdílu v hodnotě, zejména surovin, i když předpokládáme, že ve dvou různých sférách pohlcují suroviny stejné množství práce.

3. Rozdílné míry zisku v různých sférách kapitalistické výroby vyplývající z uvedených rozdílů. Pouze pro kapitály stejného složení atd. je správné, že míra zisku je stejná a že masa zisku je přímo úměrná velikosti použitého kapitálu.

4. Pro celkový kapitál platí však to, co bylo vyloženo v kapitole I. V kapitalistické výrobě se každý kapitál považuje za část, alikvotní díl celkového kapitálu. Tvoření všeobecné míry zisku (konkurence).

5. Přeměna hodnot ve výrobní ceny. Rozdíl mezi hodnotou, cenou nákladů a výrobní cenou.

6. Abychom probrali ještě Ricardovy názory, je třeba připojit bod: Vliv všeobecného kolísání mzdy na všeobecnou míru zisku a odtud na výrobní ceny. | XVIII—1109 |

POZNÁMKY

[1] Tento obsah rukopisu „Teorie o nadhodnotě" napsal Marx na obálky sešitů VI až XV. Na některé z těchto sešitů napsal obsah dříve než text, což je vidět z oprav a škrtů, které provedl na textu obsahu později, když už byl text příslušného sešitu hotov. U XIV. sešitu neopravil Marx obsah naznačený na obálce podle skutečného obsahu sešitu; obsah naznačený na obálce představuje plán, který pak Marx splnil v sešitech XIV, XV a XVIII. — 33.

[2] Před nadpisem „Teorie o nadhodnotě" je u Marxe arabská číslice 5. Označuje pátou, závěrečnou část první kapitoly pojednání o kapitálu, které Marx zamýšlel vydat jako bezprostřední pokračování prvního sešitu „Ke kritice politické ekonomie", pojednávajícího o zboží a penězích. Tato pátá část byla pokračováním tří v podstatě už napsaných částí v sešitech I až V: 1. přeměna peněz v kapitál, 2. absolutní nadhodnota a 3. relativní nadhodnota. V sešitě V, na str. 184, Marx naznačuje, že po „relativní nadhodnotě je třeba prozkoumat absolutní a relativní nadhodnotu v jejich kombinaci". Toto zkoumání mělo tvořit čtvrtou část, která však tehdy nebyla napsána. Od třetí části přešel pak Marx přímo k páté části, k „Teoriím o nadhodnotě". — 33.

[3] Ve skutečnosti to nebylo „dokončení", nýbrž jen „pokračování" oddílu o Adamu Smithovi. Dokončení tohoto dílu je až v dalším, tj. v IX. sešitě. — 33.

[4] Z kapitoly o „Odpůrcích ekonomů" je v sešitě XIV jen začátek; její pokračování je v první polovině sešitu XV. — 35.

[5] Výňatky z Brayovy knihy „Labour's Wrongs and Labour's Remedy; or, the Age of Might and the Age of Right" [Zlořády práce a cesta k jejich nápravě čili věk moci a věk práva], Leeds-Manchester 1839, jsou ještě s několika Marxovými poznámkami v sešitě X. — 35.

[6] Kapitoly o Ramsayovi, Cherbuliezovi a Richardu Jonesovi jsou v sešitě XVIII. — 35.

[7] O důchodu a jeho zdrojích pojednává Marx v druhé polovině sešitu XV, přičemž v této souvislosti odhaluje třídní a gnoseologické kořeny vulgární ekonomie. Tuto „epizodu" (tj. exkurs) zamýšlel Marx pro třetí část „Kapi-

tálu", jak vyplývá z plánu této části, který sestavil v lednu 1863 a podle kterého měla být devátá kapitola nazvána „Důchod a jeho zdroje". (Viz str. 424 tohoto díla.) — 35.

[8] Oddíl o Ravenstonovi začíná na str. 861 předcházejícího (XIV.) sešitu. Před tímto oddílem je v sešitě XIV oddíl (označený číslicí 1) o anonymní brožuře „The Source and Remedy of the National Difficulties, deduced from Principles of Political Economy in a Letter to Lord John Russel" [Zdroj národních nesnází a návod, jak je léčit; odvozeno ze zásad politické ekonomie v dopisu lordovi Johnu Russelovi], Londýn 1821. — 35.

[9] Dokončení oddílu o Hodgskinovi je v sešitě XVIII (str. 1084 až 1086). — 35.

[10] Rozbor vulgární ekonomie podává Marx v sešitě XV v souvislosti s rozpracováním otázky důchodu a jeho zdrojů. Na str. 935 tohoto sešitu odkazuje na „oddíl o vulgárních ekonomech" jako na dosud nenapsanou kapitolu své práce, kde se chce „vrátit" k polemice mezi Proudhonem a Bastiatem, které se dotkl jen mimochodem. Tento odkaz nasvědčuje tomu, že Marx zamýšlel věnovat kritice vulgární ekonomie zvláštní kapitolu, nenapsal ji však. V sešitě XVIII, na konci rozboru Hodgskinových názorů, Marx poznamenává: „Jeho (tj. Hodgskinovu) polemiku proti... teorii úspor prozkoumat v kapitole o vulgárních ekonomech." Tato poznámka rovněž svědčí o tom, že Marx zamýšlel napsat později zvláštní kapitolu o vulgární ekonomii. V plánu třetí části „Kapitálu", napsaném v lednu 1863, má předposlední, jedenáctá kapitola název „Vulgární ekonomie" (viz str. 425 tohoto díla). — 35.

[11] Na obálce sešitu XV, na kterou Marx zaznamenal obsah tohoto sešitu, jsou některé nadpisy, které do něho patří, napsány po straně nebo jsou nadepsány. V tomto vydání jsou tyto nadpisy uvedeny tak, jak to odpovídá skutečnému obsahu tohoto sešitu (viz též poznámku 1). — 35.

[12] „Kapitolou III" („třetí kapitolou") tu Marx rozumí třetí část svého pojednání o „kapitálu všeobecně". Tato kapitola se nazývá „Výrobní proces kapitálu, proces oběhu kapitálu, jednota obou čili kapitál a zisk". Dále užívá Marx místo „třetí kapitola" výrazu „třetí oddíl" (viz např. sešit IX, str. 398, a sešit XI, str. 526). Ještě později začíná tuto kapitolu III nazývat „třetí knihou" (např. v dopise Engelsovi z 31. července 1865). Začátek „třetí kapitoly" pojednání o „kapitálu všeobecně" načrtl Marx v sešitě XVI.

Jak je vidět z náčrtku plánu této „třetí kapitoly" neboli „třetího oddílu" (viz str. 423—424 tohoto díla), měl Marx v úmyslu zařadit do něho zvláštní historický exkurs o teoriích zisku. Avšak při své práci na „Teoriích o nadhodnotě" podrobil Marx zevrubné kritické analyse i názory různých buržoasních ekonomů na zisk již v tomto svém historicko-kritickém zkoumání. Proto také

dále a obšírněji odhaloval teoretické omyly, které vznikají ze směšování nadhodnoty se ziskem, už na stránkách „Teorií o nadhodnotě". — 36.

[13] V rukopise z let 1861—1863 používá Marx téměř všude místo termínu „Arbeitskraft" [pracovní síla] termínu „Arbeitsvermögen" [pracovní schopnost]. V prvním dílu „Kapitálu" používá Marx obou těchto termínů jako totožných pojmů: „Pracovní silou čili pracovní schopností rozumíme souhrn fysických a duševních schopností, jimiž disponuje organismus, živá osobnost člověka, a které člověk uvádí v činnost, kdykoli vyrábí nějaké užitné hodnoty" (čes. vyd. 1954, str. 186). V tomto svazku se termín „Arbeitsvermögen" všude překládá termínem „pracovní síla". — 39.

[14] Míní se tu druhá kapitola zkoumání o „kapitálu všeobecně", která se nakonec rozrostla v druhý díl „Kapitálu". Desátá kapitola II. dílu „Kapitálu" („Teorie fixního a oběžného kapitálu. Fysiokraté a Adam Smith") obsahuje rozbor názorů fysiokratů na fixní a oběžný kapitál. A v oddílu „Reprodukce a oběh celkového společenského kapitálu" je v devatenácté kapitole („Dřívější pojetí předmětu") zvláštní paragraf o fysiokratech. — 40.

[15] Marx má na mysli str. 58—60 ve II. sešitě svého rukopisu (oddíl „Přeměna peněz v kapitál", paragraf „Dvě součásti procesu přeměny"). — 41.

[16] Marx má na mysli III. sešit svého rukopisu, str. 105—106, kde se mimochodem zmiňuje i o fysiokratech (oddíl „Absolutní nadhodnota", paragraf „Charakter nadpráce"). — 44.

[17] *Ekonomisty* byli ve Francii v druhé polovině XVIII. století a v první polovině XIX. století nazýváni fysiokraté. — 58.

[18] Pátý svazek francouzského překladu díla Adama Smitha „An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations" (vydání z roku 1802) obsahuje „Poznámky překladatele", tj. Germaina Garniera. — 59.

[19] Mirabeau le père [otec] byl za svého života nazýván „l'ami des hommes" podle názvu jednoho ze svých spisů. — 62.

[20] V rukopisu je tento odstavec o tři odstavce dále (na téže straně, tj. na str. 241). Od předcházejícího i následujícího textu je oddělen vodorovnými čarami, neboť ani s jedním ani s druhým bezprostředně nesouvisí. Proto je také tento odstavec v tomto vydání zařazen na konec str. 240, neboť tam patří podle svého obsahu. — 62.

[21] Viz str. 40 a příslušnou poznámku 14. V „Teoriích o nadhodnotě" se Marx

vrací k fysiokratům v sešitě X, kde je velký „exkurs" s titulem „Quesnayova ‚Ekonomická tabulka'" (viz str. 315—352). — 62.

[22] *Demagogy* nazývala německá reakce v prvních desetiletích XIX. století představitele liberálně demokratického hnutí. Roku 1819 byla v Mohuči na Metternichovo naléhání zřízena zvláštní komise k vyšetřování „rejdů demagogů" ve všech německých státech. — 63.

[23] Německý originál Schmalzovy knihy vyšel roku 1818 v Berlíně pod názvem „Staatswirthschaftslehre in Briefen an einen teutschen Erbprinzen, Erster und zweiter Theil" [Nauka o státním hospodářství v dopisech německému dědičnému princi, první a druhá část]. — 63.

[24] Fysiokratický prvek ve Smithových názorech na pozemkovou rentu podrobuje Marx kritické analyse v sešitě XII, str. 628—632, v kapitole „Smithova teorie renty". Srov. kapitolu „Fysiokraté", str. 40—49 tohoto díla. — 66.

[25] Marx má na mysli svůj spis „Ke kritice politické ekonomie". Viz čes. vyd. 1953, str. 41—42. — 66.

[26] Jde o Ricardův spis „On the Principles of Political Economy, and Taxation" [Zásady politické ekonomie a zdanění], kapitola 1, oddíl I. Viz čes. vyd. 1956. — 67.

[27] V sešitě XIII a XIV, v kapitole „Malthus" (str. 753—781) kritisuje Marx důkladně Malthusovy názory o hodnotě a nadhodnotě (str. 753—767). — 69.

[28] Marx cituje první vydání svého díla „Misère de la Philosophie. Réponse à la Philosophie de la misère de M. Proudhon" [Bída filosofie. Odpověď na Filosofii bídy p. Proudhona], Paříž—Brusel 1847. Viz čes. vyd. 1950. — 70.

[29] Marx zde odkazuje na jeden ze svých sešitů s excerpty, t. j. sešitů, do nichž si zaznamenával výpisky z literatury, kterou četl. Na str. 173 sešitu VII (soudě podle výpisků z novin obsažených v této části sešitu, byla tato str. 173 napsána v lednu 1863) uvádí Marx citáty ze 6. kapitoly I. knihy Smithova díla „An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations" a připojuje k nim kritické poznámky, v nichž upozorňuje na nesmyslnost pokusu vyvozovat zisk z „podnikatelova risika". Pokud jde o „kapitolu o apologetických výkladech zisku", zamýšlel ji Marx napsat pro třetí díl svého zkoumání o „kapitálu všeobecně". Ve XIV. sešitě rukopisu z let 1861—1863 (str. 777) nazývá ve stejném smyslu pasáž, kterou chtěl napsat, „Apologetický výklad vztahu mezi kapitálem a námezdní prací". Buržoasní představu o zisku jako o „prémii za risiko" podrobuje Marx kritice rovněž v X. sešitě svého rukopisu

z let 1861—1863 při rozboru Quesnayovy „Ekonomické tabulky" (viz str. 321—328 tohoto díla). — 74.

[30] Apologetické pojetí podnikatelského důchodu jako odměny, kterou kapitalista dostává za „práci spojenou s dohledem a řízením", kritisuje Marx v oddílu o Ramsayovi (sešit XVIII) a v exkursu „Důchod a jeho zdroje. Vulgární ekonomie" (sešit XV). Viz též „Kapitál", díl I, kapitola 11 (čes. vyd. 1953, str. 356—358) a díl III-1, kapitola 23 (čes. vyd. 1955, str. 390—411). — 76.

[31] O „předpotopních formách" kapitálu pojednává Marx v exkursu „Důchod a jeho zdroje. Vulgární ekonomie" (sešit XV, str. 890—901). Viz též „Kapitál", díl III-2, kapitola 36 „Předkapitalistické poměry". — 78.

[32] Viz poznámku 27. — 84.

[33] Viz poznámku 12. Při další práci na „Teoriích o nadhodnotě" podrobil Marx kritice i názory ricardovců na zisk. V XIV. sešitě rukopisu z let 1861—1863 v kapitole „Rozpad ricardovské školy", pozastavuje se Marx zejména u scholastického způsobu, jímž se Ricardův přívrženec James Mill snažil vyřešit rozpory v Ricardově teorii zisku, jakož i u bezúspěšných pokusů Johna Stuarta Milla odvodit Ricardovy these o nepřímém poměru mezi mírou zisku a výší mzdy přímo z teorie hodnoty. — 85.

[34] Viz „Kapitál", díl III-1, kapitolu 8, 9 a 10. O termínu „průměrná cena" viz další poznámku. — 91.

[35] Termínu „cena nákladů" [Kostenpreis] používá Marx v rukopisu z let 1861—1863 zároveň s termíny „průměrná cena" [Durchschnittspreis] a „výrobní cena" [Produktionspreis]. Na těch místech rukopisu, kde rozvíjí svou vlastní teorii výrobních cen, Marx někdy tyto termíny ztotožňuje. Tak např. v XI. sešitě na str. 529 čteme: „von den values selbst verschiedene Durchschnittspreise oder — wir wollen sagen — *Kostenpreise*" [„od samých hodnot rozdílné průměrné ceny čili — jak budeme říkat — *ceny nákladů*"]. Ve XII. sešitě, na str. 624, Marx píše: „der Preis, der nötig ist für die supply der Ware, nötig ist, damit sie überhaupt produziert wird, als Ware auf dem Markt erscheint, ist of course ihr *Produktionspreis* oder *Kostenpreis*" [cena, která je nutná pro nabídku zboží, která je nutná, aby se zboží vůbec vyrobilo a objevilo na trhu jako zboží, je samozřejmě jeho *výrobní cenou* čili *cenou nákladů*]. „Cena nákladů" se v tomto přísně vědeckém, marxistickém smyslu rovná vynaloženému kapitálu plus průměrnému zisku. Ale na těch místech rukopisu „Teorií o nadhodnotě", kde Marx kritisuje Smithovo a Ricardovo pojetí „ceny nákladů" [Kostenpreis], používá někdy termínu „cena nákladů" [Kostenpreis] v smithovsko-ricardovském smyslu, přičemž poukazuje na celou

pochybenost směšování „cen nákladů" [Kostenpreis] s hodnotami zboží u Smitha a Ricarda. — 92.

[36] V obsáhlém oddílu o Ricardovi, který v Marxově rukopisu zahrnuje sešity XI, XII a XIII, je kapitola „Ricardova a Smithova teorie o ceně nákladů (Vyvrácení)", ve které se Marx vrací k rozboru Smithova pojetí „přirozené ceny" (XI. sešit, str. 549—560). — 93.

[37] Kritický rozbor Smithovy these, že renta vchází do ceny výrobku jinak než zisk a mzda, podává Marx ve XII. sešitě, na str. 620, v oddílu „Smithova teorie renty". Citáty ze Smithova díla „An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations" uvádí Marx podle Ganilhovy knihy „Des Systèmes d'économie politique" (Paříž 1821, sv. II, str. 3). — 93.

[38] Viz poznámku 12. — 101.

[39] Vytyčený problém formuluje Marx v „Kapitálu", díl III, kap. 49, takto: „Jak je pak možné, aby dělník za svou mzdu, kapitalista za svůj zisk a pozemkový vlastník za svou rentu kupoval zboží, z nichž každé neobsahuje jen jednu z těchto součástí, nýbrž všechny tři, a jak je pak možné, aby úhrn hodnot mzdy, zisku a renty, tedy tří zdrojů důchodu dohromady, kupoval zboží, která tvoří celkovou spotřebu příjemců těchto důchodů, zboží, která obsahují kromě těchto tří součástí hodnoty ještě další součást hodnoty, totiž konstantní kapitál? Jak se dá za hodnotu tří částí koupit hodnota čtyř částí?" („Kapitál", díl III-2, čes. vyd. 1956, str. 392).

Ihned poté Marx píše: „Tento rozbor jsme provedli v knize II, oddíl III. Jde o oddíl „Reprodukce a oběh celkového společenského kapitálu" („Kapitál", díl II, čes. vyd. 1955, str. 367—545). — 102.

[40] Slova: „*(Forcade, Proudhon)*" připsal Marx v rukopise tužkou. Ve III. dílu „Kapitálu", kapitola 49, pozn. 56, kritisuje Marx Proudhonovu „nejapnou formuli": „l'ouvrier ne peut pas racheter son propre produit [dělník nemůže odkoupit svůj vlastní výrobek], protože ve výrobku je obsažen úrok, který přistupuje k ceně vlastních nákladů [prix-de-revient]". Ukazuje tu též nejapnost pokusu vulgárního ekonoma Forcada řešit tuto otázku „nesmyslnou frází o vzrůstu kapitálu". Tento pokus pranýřuje Marx jako „vzor optimismu měšťácké bezmyšlenkovitosti". („Kapitál", díl III-2, čes. vyd. 1956, str. 392—393.) — 108.

[41] V dalším textu mění Marx označení výrobních sfér písmeny (kromě *A*), přičemž hořejší indexy zachovává. Místo označení *B* a *C* používá nyní označení B^1-B^2 (nebo B^{1-2}); místo označení *D*, *E*, *F*, *G*, *H*, *I* používá označení C^1-C^6 (nebo C^{1-6}); místo označení K^1-K^{18} používá označení D^1-D^{18} (nebo D^{1-18});

místo označení L^1-L^{54} používá označení E^1-E^{54} (nebo E^{1-54}); místo označení M^1-M^{162} používá označení F^1-F^{162} (nebo F^{1-162}); místo označení N^1-N^{486} používá označení G^1-G^{486} (nebo G^{1-486}). — 115.

[42] Označení „B" a „C" používá zde Marx ve stejném smyslu jako dříve až po stranu 115 (viz pozn. 41). Marx tu má na zřeteli dvě sféry výroby, přičemž se nově přidaná práce v každé sféře rovná jednomu pracovnímu dni. Úhrn nově přidané práce ve sférách A, B a C se rovná třem pracovním dnům, tj. práci, která je zpředmětněna v produktu sféry A. — 120.

[43] Marx zde přeskakuje jeden článek řady, a to C^1-C^6. Protože tu zprvu používá starých označení A, B a C (B a C ve smyslu B^1-B^2 rovnajících se dvěma výrobním sférám, jejichž produkt činí dohromady šest pracovních dní), musel by další článek řady znít: „Aby se tedy mohl prodat celý produkt B a C, musela by se vydat všechna práce nově přidaná v C^1-C^6. A stejně, aby se mohl prodat celý produkt C^1-C^6, bylo by zapotřebí veškeré práce, která je nově přidána v D^1-D^{18}." — 120.

[44] Vsuvky v hranatých závorkách vyplývají z Marxova celkového myšlenkového postupu. Podle jeho výpočtu je počet výrobních sfér v každé skupině dvojnásobkem všech předchozích sfér. Tak ve skupině C^1-C^6, kterou Marx přeskočil a která obsahuje šest výrobních sfér, je dvakrát tolik sfér jako v obou předchozích skupinách (A = jedna sféra, B^{1-2}= dvě sféry, celkem tři sféry). Stejně tak ve skupině D^{1-18}, která obsahuje osmnáct výrobních sfér (A = jedna sféra, B^{1-2}= dvě sféry, C^{1-6} = šest sfér, celkem devět sfér). Proto uvádí Marx po označení D^{1-18} v závorkách: 2×9. — 120.

[45] Marx zde cituje Smitha v Garnierově překladu. Vysvětlení termínu „dealers", na který Marx poukazuje v závorce, pochází od Garniera. —123.

[46] Některé kritické poznámky o této nesprávné Smithově a Tookově thesi uvádí Marx dále na str. 141 a 254—255.

Ve II. dílu „Kapitálu", kap. 20, Marx ukazuje, že Smithův a Tookův názor, podle něhož „peníze, jichž je zapotřebí k oběhu ročního důchodu, stačí i pro oběh celého ročního produktu", úzce souvisí se Smithovým dogmatem, které redukuje celou hodnotu společenského produktu na důchody („Kapitál", díl II, čes. vyd. 1955, str. 496—497). Viz též „Kapitál", díl III-2, kapitola 49, čes. vyd. 1956, str. 391. — 123.

[47] Podle předchozího výpočtu představuje $5^1/_3$ lokte plátna celý konstantní kapitál předláka *a* továrníka vyrábějícího tkalcovské stroje. Při určování podílu pěstitele lnu se proto musí vycházet nikoli z $5^1/_3$ lokte plátna, nýbrž z menšího množství. V dalším výkladu opravuje Marx tuto nepřesnost a předpokládá,

že konstantní kapitál přadláka představuje celkem jen 4 lokte plátna. — 126.

[48] Marx tu kritisuje Smithovu thesi (kterou převzal Tooke), že ,,hodnota zboží obíhajícího mezi obchodníky nemůže nikdy překročit hodnotu zboží obíhajícího mezi obchodníky a spotřebiteli" (viz str. 122). — 141.

[49] Marx má na mysli vysvětlení, které uvedl na str. 140, totiž, že si tu vůbec nevšímá ,,té části zisku, která se přeměňuje v nový kapitál". — 142.

[50] Viz ,,Kapitál", díl II, čes. vyd. 1955, str. 441—444. — 146.

[51] Kritiku buržoasního pojetí, podle kterého ,,všechno, co je pro jednoho kapitálem, je pro druhého důchodem a naopak", podává Marx ve II. dílu ,,Kapitálu", čes. vyd. 1955, str. 459—462. Viz tamtéž, str. 395—402 a ,,Kapitál", díl III-2, čes. vyd. 1956, str. 391—392. — 147.

[52] Úryvek uvedený v skobovitých závorkách je v rukopise na str. 304, která patří ke čtvrté kapitole. Podle Marxovy poznámky na začátku tohoto úryvku — ,,Ke str. 300" — byl tento úryvek zařazen do třetí kapitoly. Na str. 300 rukopisu je úryvek o Sayovi, začínající slovy: ,,K předcházejícímu výkladu je třeba říci ještě toto." Při srovnání těchto úryvků je nápadné, že úryvek na str. 304 rukopisu končí otázkou: ,,Jak je možné, že hodnota prodaného produktu..." Konec úryvku o Sayovi obsahuje odpověď na tuto otázku: ,,Důchod, který se skládá jen z přidané práce, může tento produkt, který se skládá zčásti z přidané a zčásti z minulé práce, zaplatit..." Vzhledem k tomu byl úryvek ze str. 304 rukopisu umístěn před úryvkem o Sayovi, který je na konci desátého oddílu třetí kapitoly. — 149.

[53] Viz poznámku 17. — 149.

[54] Marx zde má na mysli bludný kruh ve Smithově pojetí ,,přirozené míry mzdy", o němž psal výše (viz str. 92). — 150.

[55] Viz ,,Ke kritice politické ekonomie", čes. vyd. 1953, str. 45 a další. — 150.

[56] Úryvek, který vysvětluje všeobecný charakter Smithových rozporů, je v tomto vydání uveden jako závěrečná poznámka až na konci třetí kapitoly. Odpovídá to místu, které tento úryvek zaujímá v Marxově rukopisu, v němž bezprostředně za tímto úryvkem následují první řádky další kapitoly. — 150.

[57] O bankéřích a jejich parasitní úloze v kapitalistické společnosti viz ,,Kapitál", díl III-2, čes. vyd. 1956, str. 22, 51, 55, 90—92. — 163.

[58] O koncentraci kapitálu jako o původní podmínce zvýšení produktivity práce pojednává Marx ve IV. sešitě svého rukopisu, na str. 171—172 (oddíl „Relativní nadhodnota", paragraf „Dělba práce"). — 159.

[59] Marx má na mysli svůj spis „Ke kritice politické ekonomie". Zmíněný citát z Pettyho viz v čes. vyd. z roku 1953 na str. 103. — 173.

[60] Narážka na satiru anglického spisovatele Mandevilla „The Fable of the Bees: or Private Vices, Publick Benefits" [Bajka o včelách, aneb soukromé neřesti, veřejná dobrodiní]. — 175.

[61] Překlad tohoto místa byl uveden v soulad s tím, co Marx říká o D'Avenantovi ve svém sešitě s excerpty, z něhož jsou převzaty všechny citáty z D'Avenantových prací (na obálce tohoto sešitu je poznámka psaná Marxovou rukou: „Manchester, červenec 1845"). — 178.

[62] Dílo Williama Pettyho „A Treatise of Taxes, and Contributions" tu Marx cituje podle knihy Charlese Ganilha „Des Systèmes d'économie politique", sv. II (Paříž 1821, str. 36—38), kde je toto místo uvedeno v Ganilhově francouzském překladu. Uvedená pasáž se ve francouzském překladu poněkud liší od textu anglického originálu, který uvádí Marx anglicky ve XXII. sešitě svého rukopisu (viz str. 365 tohoto díla). — 181.

[63] Po tomto citátu z Garniera následuje v rukopise rozsáhlý exkurs o Johnu Stuartu Millovi (str. 319—345 rukopisu), malá poznámka o Malthusovi (str. 345—346) a malý exkurs o Pettym (str. 346—347). Exkurs o Johnu Stuartu Millovi začíná slovy: „Než přejdeme ke Garnierovi, řekneme si ještě něco — na tomto místě jen episodicky — o výše citovaném *Millovi mladším*. To, co tu máme v úmyslu říci, patří vlastně do další pasáže, kde bude řeč o Ricardově teorii nadhodnoty, tedy ne sem, kde se stále ještě zabýváme Smithem." V obsahu XIV. sešitu (viz str. 34—35 tohoto díla) a také v textu tohoto sešitu je pasáž o Johnu Stuartu Millovi zařazena do kapitoly „Rozklad ricardovské školy". Z těchto důvodů byl exkurs o Johnu Stuartu Millovi přeřazen do uvedené kapitoly, která patří do třetí části „Teorií". Poznámka o Malthusovi byla přeřazena do kapitoly o Malthusovi a exkurs o Pettym byl uveden výše (na str. 180—181). Po všech těchto exkursech je v rukopise (sešit VIII, str. 347) napsáno: „Nyní se vrátíme k produktivní a neproduktivní práci. *Garnier.* Viz sešit VII, str. 319." Pak následuje rozbor Garnierových názorů (viz str. 182—202 tohoto díla). — 182.

[64] Až sem označoval Marx písmenem x produkt braný jako užitná hodnota a písmenem z hodnotu produktu. Počínaje tímto místem mění označení; písmenem x označuje hodnotu a písmenem z užitnou hodnotu. V tomto vydání

se užívá i nadále téhož označení, jehož Marx užíval původně; od tohoto místa jsou tedy písmena *x* a *z* vzájemně vyměněna, takže mají stále týž význam, jaký měla u Marxe zpočátku. — 188.

[65] Tento odstavec, který je doplňkem k paragrafům o Germainu Garnierovi, je vzat ze sešitu IX, kde je zařazen mezi paragrafy o Sayovi a Destuttovi de Tracy. Garnierovu knihu „Abrégé élementaire des principes de l'économie politique" cituje Marx podle knihy Destutta de Tracy „Élements d'idéologie", část IV a V, „Traité de la volonté et de ses effets", Paříž 1826, str. 250—251. — 203.

[66] Čtyři odstavce pod společným nadpisem „*Schmalz*" jsou dodatečně připsány až na konci IX. sešitu. Obsahově tvoří doplněk k dodatečné poznámce o Garnierovi, která je v témž sešitě na str. 400 rukopisu (viz str. 000—000 tohoto díla). — 204.

[67] Marx cituje Canardovu definici bohatství podle Ganilhovy knihy „Des Systèmes d'économie politique" (2. vyd., sv. I, Paříž 1821, str. 75). V Canardově knize je definice na str. 4. — 204.

[68] Toto Ganilhovo tvrzení je obsaženo v prvním svazku jeho spisu „Des Systèmes d'économie politique" (2. vyd., Paříž 1821), str. 213. — 214.

[69] Podle přesného výpočtu by se hodnota strojů — za předpokladu, že je čtyřikrát větší než ostatní kapitál, který se rovná 460 librám št. (150 + 310) — musela rovnat 1840 librám št. Toto číslo by však značně ztěžovalo výpočty. Pro zjednodušení výpočtů proto Marx bere zaokrouhlené číslo 1600 liber št. — 216.

[70] Marx zde cituje Sayovu poznámku k 26. kapitole Ricardových „Principles" podle Ganilhovy knihy (sv. I, str. 216). — 223.

[71] Viz poznámku 17. — 225.

[72] Marx tu odkazuje na stránku prvního svazku Ganilhovy knihy, podle které cituje z 26. kapitoly Ricardových „Principles" v Constanciově francouzském překladu. Poněkud dále, na str. 377 rukopisu, uvádí Marx znovu totéž místo z Ricarda, ale už anglicky (podle třetího vydání) a přesněji (viz str. 229 tohoto díla). — 226.

[73] Marx tu uvádí citát z 26. kapitoly Ricardových „Principles" nejdříve francouzsky v Constanciově překladu (podle Ganilhovy knihy, sv. I, str. 214) a krátce nato podle anglického originálu (podle třetího vydání, str. 416). — 228.

[74] V rukopise následuje $4^1/_2$ strany (str. 372—376) přeškrtnuté tužkou, kde Marx podrobně rozebírá Ricardův příklad o ,,osobě s kapitálem 20.000 liber št.". Marx ukazuje nesmyslnost těchto číselných údajů. V jednom případě zaměstnává majitel kapitálu 20.000 liber št. 100 dělníků a prodává vyrobené zboží za 10.000 liber št. V druhém případě zaměstnává 1000 dělníků a prodává vyrobené zboží za 20.000 liber št. Ricardo tvrdí, že zisk z kapitálu 20.000 liber št. může být v obou případech stejný — 2000 liber št. Marx uvádí podrobné výpočty, které ukazují, že za daných předpokladů není tento výsledek možný. V souvislosti s tím vyslovuje pak toto obecné pravidlo: ,,*Předpoklady* v příkladech uváděných pro ilustraci si nesmějí odporovat. Musí být formulovány tak, aby byly *skutečnými* předpoklady, *skutečnými* hypothesami, a ne předpokládanými nesmysly, hypothetickými nereálnostmi a nemožnostmi" (str. 373). Nevhodnost Ricardova příkladu se ukazuje už v tom, že se tu uvádí jen počet zaměstnaných dělníků, ale neuvádí se tu množství hrubého produktu vyrobeného v obou případech. Aby mohl oba případy hlouběji rozebrat, dosazuje Marx vhodnější čísla pro počet dělníků i pro množství vyrobených výrobků a provádí příslušné výpočty. Když však přichází k výpočtu množství výrobků, které mají v prvním i druhém případě dostat dělníci jako mzdu, zjišťuje, že má ve svých výpočtech chybu, a rozhodne se v nich nepokračovat. Škrtnuté místo v rukopise (na str. 376) končí slovy: ,,Tohoto počítání nechat. Nevidím důvodu, proč ztrácet čas s konstruováním této ricardovské hlouposti." — 228.

[75] Marx bere zaokrouhlené číslo 10, aby si neztěžoval další výpočty. Z údajů uvedených v textu (celkový součet doby obratu čtrnácti různých druhů fixního kapitálu je 110 let) by podle přesného výpočtu průměrná doba obratu fixního kapitálu vycházela jen 7,86 let, a ne 10 let (za předpokladu, že všechny tyto různé druhy fixního kapitálu jsou stejně velké). Marx však na téže straně poukazuje na to, že pokud jde o dobu obratu kapitálu, ,,jeho trvanlivost obvykle roste úměrně s jeho [tj. kapitálu] velikostí". — 246.

[76] Marx se vrací k některým otázkám, kterých se dotkl v tomto ,,intermezzu", v X. sešitě svého rukopisu při rozboru Quesnayovy ,,Ekonomické tabulky" (viz šestou kapitolu tohoto díla). Podrobnou a soustavnou odpověď na obě otázky dává však v II. dílu ,,Kapitálu" (zvláště v kapitole dvacáté, v paragrafu X: ,,Kapitál a důchod: variabilní kapitál a mzda" a v kapitole dvacáté první ,,Akumulace a rozšířená reprodukce"). — 256.

[77] Viz poznámku 12. — 270.

[78] Jde o toto místo: ,,Zlaté a stříbrné peníze, jež obíhají v zemi a jejichž prostřednictvím je každoročně uváděn do oběhu produkt půdy a práce této země a rozdělován mezi spotřebitele, jimž patří, jsou ve svém celku, stejně jako peníze, jimiž disponuje obchodník, mrtvým fondem. Tato velmi cenná část

kapitálu země není ani v nejmenším produktivní." (*Adam Smith*, „Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations. Traduction nouvelle... par Germain Garnier", sv. II, Paříž 1802, str. 290.) Srov. čes. vyd., sv. I, str. 309. — 271.

[79] Ve XIV. sešitě rukopisu (tento sešit je ve třetí části tohoto vydání) se Marx po rozboru Malthusových názorů zastavuje u dvou anonymních spisů, z nichž jeden vystupuje z ricardovského stanoviska proti Malthusovi a druhý hájí Malthusovy názory proti ricardovcům. První spis je nazván „An Inquiry into those Principles, respecting the Nature of Demand and the Necessity of Consumption, lately advocated by Mr. Malthus, from which it is concluded, that Taxation and the Maintenance of unproductive Consumers can be conducive to the Progress of Wealth", Londýn 1821. [Viz seznam citované literatury.] Druhý spis se jmenuje „Outlines of Political Economy" [Nástin politické ekonomie], Londýn 1832. — 289.

[80] Marx má na mysli Lessingovu polemiku proti Voltairovi v „Hamburské dramaturgii" (1767—1769). — 292.

[81] „*Henriada*" — Voltairův epos o francouzském králi Jindřichu IV.; první vydání vyšlo roku 1723. — 292.

[82] O Smithově nepřátelském poměru ke kněžím viz „Kapitál", díl I, kap. 23, pozn. 75 (viz čes. vyd. 1954, str. 651). — 307.

[83] V této kapitole pojednává Smith o všeobecně teoretických představách merkantilismu. — 310.

[84] Marx má na mysli paragraf „Tvorba pokladu" v prvním sešitě své práce „Ke kritice politické ekonomie" (viz čes. vyd. 1953, str.99), kde uvádí citát z Pettyho spisu „Political Arithmetick". Na týž citát se Marx odvolává na str. 173, kde upozorňuje na Smithův částečný návrat k merkantilistickým představám. — 310.

[85] Marx má na mysli posledních šest odstavců třetí kapitoly II. knihy Smithova díla „An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations", kde Smith zkoumá, který druh výdajů důchodu přispívá k růstu společenského bohatství více a který méně. Smith má za to, že to záleží na různorodé povaze spotřebních předmětů, na stupni jejich trvanlivosti. Marx se zmínil o tomto Smithově názoru na str. 286—287 v oddílu o Destuttovi de Tracy. — 310.

[86] V sešitě V, na str. 181 rukopisu (kapitola první, oddíl třetí, „Relativní nadhodnota", paragraf „Dělba práce"), uvádí Marx tento citát z Lingueta:

„Špinavá hospodárnost, která ho" [dělníka] „sleduje neklidným zrakem, zahrnuje ho výčitkami při nejmenším zdržení, které by si chtěl dovolit, a když si na okamžik odpočine, tvrdí, že ji okrádá." ([*Linguet*] „Théorie des loix civiles", sv. 2, Londýn 1767, str. 466.)

Totéž místo Marx uvádí v sešitě X, na str. 439 rukopisu, v kapitole o Linguetovi (viz str. 356 tohoto díla). V I. dílu „Kapitálu", v poznámce 39 k osmé kapitole, uvádí tento citát zkráceně (viz čes. vyd. 1954, str. 251). — 312.

[87] Marx uvádí kapitolu o Linguetovi až za kapitolou o Neckerovi, přestože Linguetův spis „Théorie des loix civiles" vyšel dříve (1767) než oba spisy Neckerovy, které tu Marx zkoumá (spis „Sur la législation et le commerce des grains" vyšel roku 1775 a spis „De l'administration des finances de la France" roku 1784). Toto pořadí je zdůvodněno tím, že z hlediska pochopení charakteru kapitalistické výroby je Linguetův spis na vyšší úrovni než obě knihy Neckerovy. — 312.

[88] Marx tu používá „Ekonomické tabulky" tak, jak je zobrazena ve Schmalzově knize „Économie politique. Ouvrage traduit de l'allemand par Henri Jouffroy", sv. I, Paříž 1826, str. 329.

Kritiku Schmalzových názorů podává Marx v sešitě VI, na str. 241—242 (viz str. 63 tohoto díla).

Doplňující poznámky k Schmalzovi spolu s citáty z jeho knihy jsou na konci sešitu IX, na str. 421 (viz str. 203—204 tohoto díla). Na další straně rukopisu (sešit X, str. 422) potom Marx přechází k „exkursu" věnovanému kritickému rozboru Quesnayovy „Ekonomické tabulky", kterou zde uvádí podle Schmalzovy knihy.

Je pozoruhodné, že v celém „exkursu" (str. 422—427 rukopisu) Marx neuvádí téměř žádné citáty z autorů, o kterých se zmiňuje. Pouze na poslední straně přináší citáty ze Smitha a výtah z Proudhona, ale s upozorněním, že patří na ta místa rukopisu (str. 428), kde se mluví o Proudhonovi. (Podle tohoto Marxova pokynu byl také tento výtah z Proudhona umístěn v tomto díle na str. 332.) To všechno vede k závěru, že Marx při psaní „exkursu" neměl Quesnayovy spisy ani spisy ostatních uváděných autorů při ruce. Je velmi pravděpodobné, že Marx napsal téměř celý tento „exkurs" (až k citátům ze Smitha a Proudhona uvedeným na str. 437) v dubnu 1862 za svého pobytu v Manchesteru.

V doplňkových poznámkách k fysiokratům v sešitě XXIII, str. 1433—1434 rukopisu, uvádí Marx „Ekonomickou tabulku" ve formě, v jaké ji uvádí Quesnay ve své práci „Analyse du Tableau économique" (viz str. 386 tohoto díla). V téže formě uvádí „Ekonomickou tabulku" i ve svém dopise Engelsovi ze 6. července 1863 (viz *Marx-Engels*, „Dopisy o ‚Kapitálu'", čes. vyd. 1957, str. 121). — 315.

[89] Označení písmeny (s příslušnými znaménky), jehož použil Marx, dává tabulce názornost, která jí chybí jak u Schmalze, tak u Quesnaye.

Označení každé čárky dvěma písmeny ($a—b$, $a—c$, $c—d$ atd.) umožňuje udat její směr, tj. od které třídy ke které třídě čára směřuje (směr se označuje abecedním pořadím písmen: $a—b$, $a—c$, $c—d$ atd.). Tak čára $a—b$ ukazuje, že oběh mezi třídou pozemkových vlastníků a „produktivní třídou" (pachtýři) má své východisko u třídy vlastníků (kteří kupují potraviny u pachtýřů).

Označení každé čáry dvěma písmeny — na začátku a na konci — zároveň vyjadřuje pohyb peněz i zboží. Tak čára $a—b$ vyjadřuje pohyb peněz (třída pozemkových vlastníků platí 1 miliardu peněz produktivní třídě); v opačném směru ukazuje táž čára ($b—a$) pohyb zboží (produktivní třída předává třídě pozemkových vlastníků za 1 miliardu potravin).

Lomená čára $a—b—c—d$ se skládá z těchto článků 1. z úseku $a—b$, který znázorňuje oběh mezi pozemkovými vlastníky a produktivní třídou (vlastníci kupují za 1 miliardu potraviny u pachtýřů); 2. z úseku $a—c$, který zobrazuje oběh mezi vlastníky a sterilní třídou (manufakturisty) (vlastníci kupují u manufakturistů za 1 miliardu průmyslové zboží); 3. z úseku $c—d$, který představuje oběh mezi sterilní třídou a produktivní třídou (manufakturisté kupují u pachtýřů za 1 miliardu potraviny).

Čára $a''—b''$ zobrazuje oběh mezi produktivní třídou a sterilní třídou (pachtýři kupují u manufakturistů za 1 miliardu manufakturní výrobky).

Čára $a''—b''$ zobrazuje závěrečný oběh mezi sterilní třídou a produktivní třídou (manufakturisté kupují u pachtýřů za 1 miliardu suroviny potřebné pro manufakturní výrobu). — 315.

[90] Marx zde staví dělníka, jehož jediným zbožím je jeho pracovní síla, proti „majiteli zboží v prvním smyslu", tj. proti majiteli zboží, který má na prodej „zboží, které se liší od pracovní síly" (srov. str. 166 a 170 tohoto díla). — 322.

[91] Marx má na mysli první dva odstavce oddílu „Peníze" v prvním sešitě jeho práce „Ke kritice politické ekonomie" (viz čes. vyd. 1953, str. 96—97). — 330.

[92] Marx má na mysli toto místo z prvního sešitu práce „Ke kritice politické ekonomie": „Peníze, které vydali jako kupující, vracejí se do jejich rukou, jakmile se znovu objevují jako prodavači zboží. Ustavičné obnovování oběhu zboží se tak obráží nejen v tom, že se peníze ustavičně kutálejí z ruky do ruky po celém povrchu buržoasní společnosti, nýbrž že současně opisují mnoho různých menších koloběhů, vycházejíce z nekonečně rozličných bodů a vracejíce se k týmž bodům, aby znovu opakovaly týž pohyb." (Viz čes. vyd. 1953, str. 76—77.) — 330.

[93] Viz str. 274—287 tohoto díla; srov. rovněž „Kapitál", díl II, kapitola dvacátá,

paragraf XIII „Teorie reprodukce Destutta de Tracy". (Viz čes. vyd. 1955, str. 502—510.) — 330.

[94] Oddíl o Brayovi je v X. sešitě na str. 441—444 rukopisu. Je nedokončený a o Brayových názorech na oběh peněz mezi dělníky a kapitalisty se v něm nejedná.

O Brayových názorech na podstatu a úlohu peněz srov. Marxův rukopis z roku 1847 „Mzda" (*Marx-Engels*, „Kleine ökonomische Schriften" [Malé ekonomické spisy], Berlín 1955, str. 228—229); *Marx*, „Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie" [Základy kritiky politické ekonomie], Berlín 1953, str. 55, 690, 754; Marxův dopis Engelsovi z 2. dubna 1858 (*Marx-Engels*, „Dopisy o ‚Kapitálu'", čes. vyd. 1957, zvláště str. 81); *Marx*, „Ke kritice politické ekonomie" (čes. vyd. 1953, str. 64). — 330.

[95] Stručnou charakteristiku Proudhonových názorů na tuto otázku uvádí Marx dále, v sešitě X, na str. 428 a 437. — 330.

[96] Slova v závorce naznačují myšlenku, kterou Marx zamýšlel později dále rozvést. Se vší pravděpodobností měl na mysli Quesnayovo apologetické pojetí soukromého vlastnictví půdy. Podle tohoto pojetí se právo pozemkových vlastníků na půdu zakládá na tom, že prý jejich předkové připravili panenskou půdu pro obdělávání. Tento názor fysiokratů charakterisuje Marx v X. kapitole druhého oddílu „Anti-Dühringa", kterou zpracoval, takto: „...podle ‚přirozeného práva' spočívá vlastní funkce pozemkových vlastníků právě ‚v péči o dobrou správu a o výdaje na udržování jejich dědičného statku' anebo... v avances foncières [v původních zálohách], to jest ve výdajích na přípravu půdy a na zaopatření pachtovních statků vším příslušenstvím, což dovoluje pachtýři, aby celý svůj kapitál věnoval výlučně na skutečnou zemědělskou kulturu" (*Engels*, Anti-Dühring, čes. vyd. 1952, str. 213—214). — 332.

[97] V sešitě XV, na str. 935—937 rukopisu, kritisuje Marx Proudhonův vulgární názor na úlohu peněžního kapitálu a na podstatu úroku, jak je Proudhon vyložil ve své knize „Gratuité du crédit". — 332.

[98] Tento problém Marx všestranně prozkoumal ve II. dílu „Kapitálu", a to v sedmnácté, dvacáté (paragrafy V a XIII) a ve dvacáté první kapitole (paragraf I, 1, „Tvoření pokladu") (viz čes. vyd. 1955, str. 165—168, 430—441, 502—510 a 514—518). — 334.

[99] Viz poznámku 98. — 335.

[100] Pro tři třídy, které se vyskytují u Quesnaye, tu Marx používá těchto označení: P = classe des propriétaires (třída pozemkových vlastníků, landlordi),

S = classe stérile (sterilní, neplodná třída, manufakturisté), F = fermiers, classe productive (pachtýři, produktivní třída). — 336.

[101] Viz poznámku 89. — 336.

[102] Viz poznámku 89. — 338.

[103] Marx na tomto místě i na dalších místech předpokládá ve shodě s Quesnayem, že pouze pětina zemědělského hrubého produktu nevstupuje do oběhu a že jí „produktivní třída" použije v naturální formě.

Marx se k tomuto bodu vrací v sešitě XXIII, na str. 1433—1434 rukopisu, a pak i v X. kapitole druhého oddílu „Anti-Dühringa", kterou zpracoval. Zde upřesňuje svou charakteristiku Quesnayových názorů o nahrazování oběžného kapitálu v zemědělství: „Celý hrubý produkt v hodnotě pěti miliard je tedy v rukou produktivní třídy, to jest především pachtýřů, kteří jej produkovali vydáním ročního provozovacího kapitálu dvou miliard, což odpovídá základnímu kapitálu deseti miliard. Zemědělské výrobky, životní prostředky, suroviny atd., jichž je třeba k náhradě provozovacího kapitálu, tedy i k obživě všech osob v zemědělství přímo činných, se odebírají in natura z celkové sklizně a vydávají se na novou zemědělskou výrobu. Ježto, jak řečeno, pevné ceny a jednoduchá reprodukce se předpokládají v měřítku tehdy platném, je peněžní hodnota této předem odebrané části hrubého produktu rovna dvěma miliardám liber. Tato část tedy nevchází do obecného oběhu. Neboť, jak již uvedeno, je z tabulky vyloučen oběh, pokud se děje jen *uvnitř* určité třídy, ale ne mezi různými třídami." (*Engels*, „Anti-Dühring", čes. vyd. 1952, str. 211.) — 339.

[104] Marx má na mysli Baudeauův komentář „Explication du Tableau économique" (v díle: Physiocrates avec une introduction et des commentaires par Eugène Daire, část druhá, Paříž 1846, str. 822—867). — 340.

[105] Místo *tisíců milionů* (tj. miliardy) tourských liber, které figurují v „Ekonomické tabulce" u Quesnaye, mluví tu Marx prostě o tisících peněžních jednotek, což na podstatě věci samozřejmě nic nemění. — 348.

[106] Je míněn první sešit „Ke kritice politické ekonomie" (viz čes. vyd. 1953, str. 82). — 349.

[107] Viz „Ke kritice politické ekonomie", čes. vyd. 1953, str. 76. — 350.

[108] Viz poznámku 93. — 350.

[109] Viz „Ke kritice politické ekonomie", čes. vyd. 1953, str. 75. — 350.

[110] Viz poznámku 98. — 351.

[111] V sešitech XIV a XV (str. 852—890 rukopisu) je kapitola: „Proletářští odpůrci ekonomů vyšlí z Ricardovy teorie". Do této kapitoly patří i nedokončený oddíl o Brayovi v sešitě X (str. 441—444) a konec oddílu o Hodgskinovi v sešitě XVIII (str. 1084—1086). — 353.

[112] Viz [*Linguet*] „Théorie des loix civiles, ou Principes fondamentaux de la société", sv. I, Londýn 1767, str. 236. Marx uvádí vlastními slovy toto místo: „Leur esprit est de consacrer la propriété" [Jejich duchem je posvětit vlastnictví]. — 353.

[113] O některých názorech Pettyho mluvil Marx už výše, v kapitole „Teorie o produktivní a neproduktivní práci", a to v části, kde se mluví o raných pokusech rozlišovat mezi produktivní a neproduktivní prací. — 362.

[114] Míní se poslední, devátý paragraf první části „Kapitálu", jak jej měl Marx na mysli v plánu načrtnutém na str. 1140 v sešitě XVIII. (Viz plán I. části „Kapitálu" na str. 423 tohoto díla). — 362.

[115] Míněn je Pettyho spis „A Treatise of Taxes, and Contributions", který vyšel poprvé roku 1662. — 370.

[116] Jde tu o Northovu knihu „Discourses upon Trade" a o Lockův spis „Some Considerations of the Consequences of the Lowering of Interest, and Raising the Value of Money". Obě práce byly napsány roku 1691. — 372.

[117] Tento spis se nazývá: „Some Considerations of the Consequences of the Lowering of Interest, and Raising the Value of Money". Viz též poznámku 116. — 375.

[118] Marx zde cituje Locka podle Massiovy práce „An Essay on the Governing Causes of the Natural Rate of Interest", Londýn 1750, str. 10—11. Ve vydání Lockových spisů z roku 1768 je toto místo ve sv. II, str. 24. — 375.

[119] Marx tu má na mysli jeden ze svých „Sešitů s dodatky" k rukopisu z let 1861—1863, do nichž si dělal, jak píše ve svém dopise z 29. května 1863 Engelsovi, „nejrůznější výpisky z historické literatury, týkající se té části politické ekonomie, kterou... už zpracoval" (Marx-Engels, „Dopisy o ‚Kapitálu'", čes. vyd. 1957, str. 116—117). Zachovaly se sešity *A*, *B*, *C*, *D*, *E*, *F*, *G*, *H*. Výňatky z Northových spisů jsou v sešitu *C* na str. 12—14. — 376.

[120] V rukopise bylo zde původně uvedeno „od roku 1688", ale Marx potom číslo

1688 přeškrtl a udělal tam otazník. V XI. sešitu rukopisu, na str. 507—508, uvádí údaje o pohybu cen pšenice od roku 1641. V letech 1641—1649 byla průměrná cena pšenice 60 šilinků $5^2/_3$ pence za kvarter, v druhé polovině XVII. století pak klesla na 44 šilinků $2^1/_5$ pence a v první polovině XVIII. století na 35 šilinků $9^{29}/_{60}$ pence. — 376.

[121] Marx má tu zřejmě na mysli místo ze IV. kapitoly Pettyho „Political Arithmetick" (1676), které uvádí v oddílu o Rodbertusovi (sešit XI, str. 494 rukopisu). Srov. „Kapitál", díl III-2, čes. vyd. 1956, str. 207: „V době Pettyho a D'Avenanta stížnosti venkovanů na zlepšování a vzdělávání; pokles renty z lepších půd..." — 376.

[122] Tento citát (počínaje slovy „I will begin with the Beggar" [Začnu žebrákem]) byl podle Marxova pokynu na str. 1419 rukopisu (sešit XXIII) zařazen do sešitu s dodatky *C*, na str. 12—13. — 378.

[123] V sešitu s dodatky *C*, na str. 14, uvádí Marx výňatky z Northových spisů, v nichž se mluví o „přílivech a odlivech" v oběhu peněz. Jeden z těchto výňatků cituje Marx v pozn. 95 k třetí kapitole prvního dílu „Kapitálu" (viz čes. vyd. 1954, str. 152). — 379.

[124] Massie uvádí před tímto místem citáty z Pettyho díla „Political Arithmetick" a z Lockova spisu „Some Considerations of the Consequences of the Lowering of Interest, and Raising the Value of Money". — 383.

[125] Marx zde uvádí (poněkud zkráceně) „Ekonomickou tabulku" v té formě, jak ji podává Quesnay v práci „Analyse du Tableau économique" (ve spise „Physiocrates", vyd. Daire, část I, str. 65). — 386.

[126] Viz poznámku 103. — 387.

[127] Toto stanovisko rozvádí fysiokrat Baudeau ve své práci „Explication du Tableau économique" (kap. 3, paragraf 12; ve spise „Physiocrates", vyd. Daire, část II, str. 852—854). — 388.

[128] Pod uvedeným nadpisem jsou v díle „Physiocrates", část I, které vydal E. Daire, spojeny dva „Rozhovory", jejichž autorem je Quesnay: „Du Commerce. Premier dialogue entre M. H. et M. N." a „Sur les travaux des artisans. Second dialogue". Citáty, které uvádí Marx, jsou z prvního rozhovoru. —388.

[129] Tento citát z Quesnaye se nevyskytuje přímo v textu knihy Duponta de Nemours „De l'origine et des progrès d'une science nouvelle", najdeme jej

však v práci ,,Maximes du docteur Quesnay, ou Résumé de ses principes d'économie sociale", která s ní obsahově souvisí. Obě práce jsou uvedeny v ,,Physiocrates" (vyd. Daire), část I. Strana uvedená Marxem se vztahuje k tomuto vydání. — 388.

[130] Citát je z Quesnayovy práce ,,Du Commerce. Premier dialogue entre M. H. et M. N.". — 388.

[131] Z rozhovoru ,,Sur les travaux des artisans". — 388.

[132] Z práce ,,Maximes du docteur Quesnay". — 388.

[133] Marx míní kapitolu XXVI (,,O hrubém a čistém důchodu") v Ricardových ,,Principles of Political Economy and Taxation". — 389.

[134] Marx míní své výňatky z Buatova díla v sešitu s dodatky *A* (viz poznámku 109), na str. 27–32. V dalším textujsou Marxovy odkazy na strany sešitu s dodatky nahrazeny odkazy přímo na Buatovu práci. — 389.

[135] O Arthurovi Youngovi jako ,,fanatiku nadvýrobku" viz poznámku 34 k sedmé kapitole prvního dílu ,,Kapitálu". — 389.

[136] Viz poznámku 133. — 389.

[137] Později bylo zjištěno, že autorem anonymní práce, kterou zde Marx rozebírá, je jistý John Gray (údaje o jeho životě se nedochovaly). Tento autor vydal roku 1802 v Londýně ještě knihu o dani z důchodu. Tento John Gray není totožný s utopickým socialistou téhož jména, o němž se Marx zmiňuje v prvním sešitu ,,Ke kritice politické ekonomie" a který žil v letech 1798 až 1850. — 390.

[138] Marx se odvolává na svůj sešit s dodatky *H* (viz poznámku 119). Téměř všechny výpisky ze str. 6 anonymního spisu, které jsou na str. 32–33 sešitu *H*, uvádí Marx v přespříštím odstavci. — 390.

[139] ,,Manufakturisty" [manufacturers] rozumí anonymní anglický autor jak manufakturní dělníky (které někdy nazývá ,,labouring manufacturers" [pracující manufakturisté]), tak i manufakturní podnikatele (kteří u něho místy figurují pod názvem ,,masters employers" [páni zaměstnavatelé]). Termín ,,řemeslníci" [artificers] zahrnuje u tohoto autora jak námezdní dělníky, tak i řemeslníky ve vlastním slova smyslu. — 390.

[140] Viz poznámku 17. — 391.

[141] Na str. 36—37 sešitu s dodatky *H* jsou výpisky ze str. 31—33 anonymního spisu. — 398.

[142] Na str. 38—39 sešitu s dodatky *H* jsou výňatky ze str. 51—54 anonymního spisu. V dalším jsou Marxovy odkazy na strany sešitu *H* nahrazeny odkazy na strany anonymního spisu. — 392.

[143] Na straně 1446 rukopisu (sešit XXIII) se Marx zmiňuje o knize Béardéa de l'Abbaye „Recherches sur les moyens de supprimer les impôts" [Zkoumání o prostředcích k odstranění daní], Amsterodam 1770, zaměřené proti fysiokratům. Výňatky z této knihy jsou na straně 10—11 sešitu s dodatky *H*. — 393.

[144] V tomto odstavci byly poněkud jinak umístěny některé Marxovy vsuvky vložené do textu citovaného z anonymovy knihy (str. 38—39). Marx uvádí citát zkráceně. Vynechaná slova byla doplněna podle citované knihy „The Essential Principles of the Wealth of Nations", Londýn 1797, protože bez nich nelze plně porozumět Marxově kritice názorů uvedených v anonymní knize. — 393.

[145] O „Irish Right of Tenantry" [irském pachtovním právu] viz Marxův článek v „New York Daily Tribune" z 11. července 1853 (*Marx- Engels*, Spisy, sv. 9, rus. vyd. 1957, str. 161—167). — 394.

[146] Marx míní oddíl „Formální a reálné podřízení práce kapitálu. Přechodné formy" (sešit XXI, str. 1306—1316), který bezprostředně předchází oddílu „Produktivita kapitálu. Produktivní a neproduktivní práce". (O formálním a reálném podřízení práce kapitálu viz „Kapitál", díl I, čes. vyd. 1954, str. 538—540 a str. 777 a násl.). — 397.

[147] Marx ukázal už v prvním sešitě „Kritiky politické ekonomie" (roku 1859), že v buržoasní společnosti vystupuje mystifikace společenských vztahů zvlášť výrazně v penězích, že pro buržoasní společnost je typická krystalisace bohatství jako fetiše ve formě drahých kovů (viz čes. vyd. 1953, str. 18, 125). Proces fetišisace buržoasních společenských vztahů rozebírá Marx v sešitě XV, str. 891—899 a 910—919. — 397.

[148] V poznámce 108 k třináctě kapitole prvního dílu „Kapitálu" Marx píše: „Věda nestojí kapitalistu vůbec ‚nic', což mu naprosto nebrání jí využívat. ‚Cizí' vědy se kapitál zmocňuje jako cizí práce. ‚Kapitalistické' přivlastňování a ‚osobní' přivlastňování, ať už vědy či hmotného bohatství, jsou však naprosto rozdílné věci. Sám dr. Ure si stěžoval na hrubou neznalost mechaniky u svých milých továrníků využívajících strojů a Liebig vypravuje o hrozné neznalosti

anglických chemických továrníků v oboru chemie." (Viz čes. vyd. 1954, str. 413.) — 339.

[149] Stranu 1318 z rukopisu z let 1861—1863 Marx vystřihl ze sešitu XXI (až na posledních devět řádků) a přilepil ji na str. 490 rukopisu předposlední varianty prvního dílu „Kapitálu". (Zachovaná šestá kapitola této předposlední varianty byla uveřejněna v „Archivu Marxe-Engelse", sv. II (VII), Moskva 1933, v ruském překladu.) Další části (strany 1318, 1319 a první poloviny strany 1320) Marx zamýšlel použít pro oddíl, v němž pojednává o zisku, jak vyplývá z jeho dvou poznámek „Zisk" na okraji rukopisu (na konci strany 1318 a na začátku strany 1320). — 400.

[150] Řeckého písmene Δ (delta), kterého se v matematice používá k označení přírůstku, zde Marx používá k označení nadhodnoty. V dalším textu používá v tomto smyslu písmene h. — 401.

[151] Zde a v dalším textu Marx užívá k označení nadhodnoty písmene x. — 403.

[152] Marx míní oddíl „Směna mezi kapitálem a prací. Pracovní proces. Zhodnocovací proces" (sešit I, str. 15—53 rukopisu), v němž je pododdíl „Jednota pracovního procesu a zhodnocovacího procesu (kapitalistický výrobní proces)" (str. 49—53 rukopisu). — 405.

[153] Marx míní pododdíly „Hodnota pracovní síly. Minimum mzdy neboli průměrná mzda" (sešit I, str. 24—34 rukopisu). K otázce „ceny práce" se Marx vrací v sešitě XXI, na str. 1312—1314 rukopisu. — 406.

[154] Čtyři formule smluvních vztahů podle římského práva: dávám, abys konal; konám, abys konal; konám, abys dal; dávám, abys dal. Srovnej „Kapitál", díl I, čes. vyd. 1954, str. 569—570. — 412.

[155] Při číslování stran rukopisu tu Marx jednu stranu přeskočil; místo „1327" napsal „1328". — 413.

[156] Viz poznámku 133. — 415.

[157] Viz „Kapitál", díl III-1, čes. vyd. 1956, str. 390—402. — 416.

[158] O práci pomocníků v továrně píše Marx v témž sešitě (XXI), na str. 1308. —420.

[159] Viz „Kapitál", díl II, kapitola 6, a díl III, kapitola 17. — 422.

[160] Tyto náčrtky plánů napsal Marx v lednu 1863. Jsou v XVIII. sešitu rukopisu

z let 1861—1863, mezi kapitolami o Cherbuliezovi a Richardu Jonesovi (od textu těchto kapitol jsou v rukopise odděleny silnými hranatými závorkami). — 423.

[161] Tři teoretické části „Kapitálu" nazýval Marx zprvu „kapitolami", později „oddíly" a nakonec „knihami". Srovnej poznámku 12. — 423.

[162] V době, kdy Marx psal tento plán, byla už první kapitola třetí části „Kapitálu" v náčrtku napsána (v sešitě XVI rukopisu z let 1861—1863); byla nadepsána „Nadhodnota a zisk". — 424.

SEZNAM LITERATURY

ARND, Karl, ,,*Die naturgemässe Volkswirthschaft, gegenüber dem Monopoliengeiste und dem Communismus, mit einem Rückblicke auf die einschlagende Literatur*" [Přirozené hospodářství oproti monopolismu a komunismu, s přihlédnutím k příslušné literatuře], Hanau 1845. — 44

BARTON, John, ,,*Observations on the Circumstances which influence the Condition of the Labouring Classes of Society*" [Úvahy o okolnostech, které ovlivňují postavení pracujících tříd společnosti], Londýn 1817. — 153—154

[BASTIAT, Fréderic et Pierre Joseph PROUDHON] ,,*Gratuité du crédit. Discussion entre M. Fr. Bastiat et M. P. J. Proudhon*" [Bezplatný úvěr. Diskuse mezi panem Fr. Bastiatem a panem P. J. Proudhonem], Paříž 1850. — 332

BAUDEAU, l'abbé [Nicolas], ,,*Explication du Tableau économique, à Madame de* x x x, *par l'auteur des Éphémérides*"' [Výklad Ekonomické tabulky pro paní x x x od vydavatele ⟨časopisu⟩ Éphémérides ⟨du Citoyen⟩ (1776). V práci: ,,*Physiocrates...*" *par M. Eugène Daire. Deuxième partie* [Fysiokraté... vyd. Eugène Daire. Část druhá], Paříž 1846. — 340, 387

BELLERS, John, ,,*Essays about the Poor, Manufactures, Trade, Plantations, and Immorality, and of the Excellency and Divinity of Inward Light demonstrated from the Attributes of God, and the Nature of Mans Soul, as well as from the Testimony of the Holy Scriptures*" [Pojednání o chudých, manufakturách, obchodu, plantážích a nemorálnosti a o skvělosti a božskosti vnitřního osvícení ukázané na vlastnostech božích a na přirozenosti lidské duše, jakož i na svědectví Písma svatého], Londýn 1699. — 378—379

BERKLEY (BERKELEY), George, ,,*The Querist, containing several Queries proposed to the Consideration of the Public*" [Tazatel. Několik otázek daných v úvahu veřejnosti], Londýn 1750. (První vydání vyšlo v letech 1735—1737 v Dublinu.) — 380

BLANQUI, [Jérôme] Adolphe, ,,*Histoire de l'économie politique en Europe depuis les anciens jusqu'à nos jours, suivie d'une bibliographie raisonnée des principaux ouvrages d'économie politique*" [Dějiny politické ekonomie v Evropě od starověku po naše dny, s bibliografií obsahující výklad základních děl politické ekonomie], Brusel 1839. — 58, 60, 173

[BUAT NANÇAY, Louis Gabriel comte du], ,,*Éléments de la politique, ou Recherche des vrais principes de l'économie sociale*". Tomes I—VI. [Základy

politiky aneb zkoumání pravých zásad sociální ekonomie. Svazek I—VI], Londýn 1773. — 389

BUCHANAN, David, „*Observations on the Subjects treated of in Dr. Smith's Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*" [Poznámky k otázkám probíraným dr. Smithem ve Zkoumání o povaze a příčinách bohatství národů], Edinburgh 1814. — 296

CANARD, Nicolas François, „*Principes d'économie politique*" [Zásady politické ekonomie], Paříž 1801. — 204

[CANTILLON, Richard de], „*Essai sur la nature du commerce en général.* Traduit de l'anglais" [Pojednání o povaze obchodu všeobecně. Přeloženo z angličtiny], Londýn 1755. — 69

„*Considerations on the East India Trade*" [Úvahy o východoindickém obchodu] — viz [NORTH, Sir Dudley] „*Considerations upon the East India Trade*".

DAIRE [Louis François] Eugène, „*Introduction sur la doctrine des physiocrates*" [Úvod do fysiokratického učení]. V knize: „*Physiocrates... "par M. Eugène Daire. Première partie* [Fysiokraté... vyd. Eugène Daire. Část první], Paříž 1846. — 50

[D'AVENANT, Charles] „*Discourses on the Publick Revenues, and on the Trade of England. In two Parts. Viz I. Of the Use of Political Arithmetick, in all Considerations about the Revenues and Trade. II. On Credit, and the Means and Methods by which it may be restored. III. On the Management of the King's Revenues. IV. Whither to Farm the Revenues, may not, in this Juncture, be most for the Publick Service? V. On the Publick Debts and Engagements. By the Author of The Essay on Ways and Means*" [Pojednání o veřejných důchodech a o anglickém obchodu. Ve dvou dílech. A to: I. O používání politické aritmetiky při všech úvahách o důchodech a obchodu. II. O úvěru a o prostředcích a metodách, jimiž jej lze obnovit. III. O správě královských důchodů. IV. O tom, zda by pronájem důchodů nebyl v nynější době pro stát nejvýhodnější. V. O veřejných dluzích a závazcích. Od autora Pojednání o cestách a prostředcích, Londýn 1698. — 178—179

[D'AVENANT, Charles] „*An Essay on the East India Trade*" — viz „*An Essay on the East India Trade.*"

[D'AVENANT, Charles] „*An Essay upon the Probable Methods of Making a People Gainers in the Ballance of Trade. Treating of these Heads, viz. Of the People of England. Of the Land of England, and its Products. Of our Payments to the Publick, and in what manner the Ballance of Trade may be thereby affected. That a Country cannot increase in Wealth and Power but by private Men doing their Duty to the Publick, and but by a steady Course of Honestry and Wisdom, in such are trusted with the Administration of Affairs. By the Author of The Essay on Ways and Means*" [Pojednání o metodách, jimiž může národ dosáhnout příznivé obchodní bilance. Výklad těchto hlavních bodů: O anglickém národě. O anglické půdě a jejích produktech. O našich platbách veřejnosti a jak jimi může být ovlivněna obchodní bilance. O tom, že se země může stát bohatou a mocnou jedině tehdy, plní-li ti, kteří jsou pověřeni správou veřejných zá-

ležitostí, neustále čestně a moudře svou povinnost vůči veřejnosti. Od autora Pojednání o cestách a prostředcích], Londýn 1699. — 178

DESTUTT de TRACY [Antoine Louis Claude], le comte, „*Élements d'idéologie, IVe et Ve parties. Traité de la volonté et de ses effets*" [Elementy ideologie, IV. a V. díl: Pojednání o vůli a jejích účincích], Paříž 1826. (První vydání vyšlo roku 1815, roku 1823 vyšel v Paříži IV. díl pod názvem „*Traité d'économie politique*" [Pojednání o politické ekonomii]). — 274, 278, 280, 282—287, 290

DUPONT de NEMOURS [Pierre Samuel], „*Maximes du docteur Quesnay, ou Résumé de ses principes d'économie sociale*" [Zásady doktora Quesnaye čili souhrn jeho zásad sociální ekonomie] V knize: „*Physiocrates...*" *par M. Eugène Daire. Première partie* [Fysiokraté... vyd. Eugène Daire. Část první], Paříž 1846. — 388

DUPONT de NEMOURS [Pierre Samuel], „*De l'Origine et des progrès d'une science nouvelle*" [O původu a pokroku nové vědy] (1767). V knize: „*Physiocrates...*" *par M. Eugène Daire. Première partie* [Fysiokraté... vyd. Eugène Daire. Část první], Paříž 1846.— 388

„*An Essay on the East India Trade*" [Pojednání o východoindickém obchodu] (1697). V knize: Charles D'AVENANT, „*Discours on the Publick Revenues, and on the Trade of England...*" *Part II.* [Pojednání o veřejných důchodech a o anglickém obchodu... Část II], Londýn 1698. — 178

„*The Essential Principles of the Wealth of Nations, illustrated, in Opposition to some False Doctrines of Dr. Adam Smith, and others*" [Základní zásady bohatství národů s příklady. Proti některým nesprávným poučkám dr. Adama Smitha a jiných], Londýn 1797. (O autoru této práce viz pozn. 137.) — 390—394

FERRIER, François Louis Auguste, „*Du Gouvernement considéré dans ses rapports avec le commerce*" [Úvaha o vládě a jejích vztazích k obchodu], Paříž 1805. — 257

GANILH, Charles, „*Des Systèmes d'économie politique, de la valeur comparative de leurs doctrines, et de celle qui paraît la plus favorable aux progrès de la richesse.*" *Seconde édition. Tome I et II* [O systémech politické ekonomie, o poměrné hodnotě jejich nauk a o nauce, která je pro růst bohatství nejvýhodnější. Druhé vydání. Svazek I—II], Paříž 1821. (První vydání vyšlo roku 1809 v Paříži.) — 204—213, 217, 223—226, 232—233

GANILH, Charles, „*La Théorie de l'économie politique. Tome I et II* [Teorie politické ekonomie. Svazek I—II], Paříž 1815. — 214

[GARNIER, Germain] „*Abrégé élémentaire des principes de l'économie politique*" [Stručný nástin zásad politické ekonomie], Paříž 1796. — 203

GARNIER, Germain, „*Notes du traducteur*" [Poznámky překladatele]. V knize: Adam SMITH, „*Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations. Traduction nouvelle, avec des notes et observations; par Germain Garnier.*" *Tome cinquième* [Pojednání o podstatě a původu bohatství národů. Nový překlad, s poznámkami a vysvětlivkami Germaina Garniera. Svazek V], Paříž 1802. — 59—60, 182—187, 199—202, 271

HOBBES, Thomas, „*Leviathan, or the Matter, Form, and Power of a Common-*

wealth, Ecclesiastical and Civil" [Leviathan, aneb obsah, forma a moc církevní a občanské pospolitosti] (1651). V knize: „*The English Works of Thomas Hobbes of Malmesbury, now first collected and edited by Sir William Molesworth, Bart.*" *Vol. III* [Anglická díla Thomase Hobbese z Malmesbury, nyní poprvé sebrána a vydána baronetem Williamem Molesworthem, sv. III], Londýn 1839. — 361, 373

HODGSKIN, Thomas, „*Popular Political Economy. Four lectures delivered at the London Mechanics' Institution*" [Populární politická ekonomie. Čtyři přednášky přednesené na londýnské dělnické škole], Londýn 1827. — 84, 415

HUME, David, „*Of Commerce*" [O obchodu] (1752). V knize: „*Essays and Treatises on several Subjects. In two volumes. Vol. I, containing Essays, moral, political and literary. A new edition*" [Pojednání a rozpravy o různých otázkách. Ve dvou svazcích. Svazek I, obsahující pojednání morální, politická a literární. Nové vydání], Londýn 1764. — 381

HUME, David, „*Of Interest*" [O úrocích] (1752). V práci: „*Essays and Treatises on several Subjects. In two volumes. Vol. I, containing Essays, moral, political and literary. A new edition*" [Pojednání a rozpravy o různých otázkách. Ve dvou svazcích. Svazek I, obsahující pojednání morální, politická a literární. Nové vydání], Londýn 1764. — 381—382

CHALMERS, Thomas, „*On Political Economy, in Connexion with the Moral State and Moral Prospects of Society.*" *Second edition* [O politické ekonomii ve spojitosti s morálním stavem a morálními vyhlídkami společnosti. Druhé vydání], Glasgow, Edinburgh, Dublin a Londýn 1832. (První vydání vyšlo rovněž v roce 1832.) — 307

„*An Inquiry into those Principles, respecting the Nature of Demand and the Necessity of Consumption, lately advocated by Mr. Malthus, from which it is concluded, that Taxation and the Maintenance of unproductive Consumers can be conducive to the Progress of Wealth*" [Zkoumání zásad, týkajících se podstaty poptávky a nutnosti spotřeby, jak je nedávno hájil p. Malthus, z nichž se vyvozuje, že zdanění a udržování neproduktivních spotřebitelů může podporovat vzrůst bohatství], Londýn 1821. — 57

JONES, Richard, „*An Essay on the Distribution of Wealth, and on the Sources of Taxation*" [Pojednání o rozdělení bohatství a o zdrojích zdanění], Londýn 1831. — 44

KING, Gregory, „*Natural and political Observations and Conclusions upon the State and the Condition of England*" [Přirozená a politická pozorování a závěry o stavu a poměrech Anglie], 1696. — 177

LAUDERDALE [James Maitland], the Earl of, „*An Inquiry into the Nature and Origin of Public Wealth, and into the Means and Causes of its Increase* [Zkoumání o povaze a původu veřejného bohatství a o prostředcích a příčinách jeho vzrůstu], Edinburgh a Londýn 1804. — 270

LAUDERDALE [James Maitland], le comte de „*Recherches sur la nature et l'origine de la richesse publique, et sur les moyens et les causes qui concourent à son*

accroissement" [Zkoumání o povaze a původu veřejného bohatství a o prostředcích a příčinách jeho vzrůstu]. Z angličtiny přeložil E. Lagentie de Lavaïsse, Paříž 1808. — 88, 270—271

[LINGUET, Simon Nicolas Henri] „*Théorie des loix civiles, ou Principes fondamentaux de la société*". *Tome premier et second* [Teorie občanských zákonů aneb základní zásady společnosti. Svazek první a druhý], Londýn 1767. — 353—358

LOCKE, John, „*Some Considerations of the Consequences of the Lowering of Interest, and Raising the Value of Money*" [Několik úvah o následcích snížení úroků a stoupání hodnoty peněz] (1691). V práci: *The Works of John Locke. Folio edition. Vol. II* [Díla Johna Locka. Foliové vydání. Sv. II]. [Londýn] 1740. — 375

LOCKE, John, „*Two Treatises of Government*" [Dvě pojednání o vládě] (1690). V práci: *The Works of John Locke, in four volumes. The 7th edition. Vol. II* [Díla Johna Locka ve čtyřech svazcích. Sedmé vydání. Svazek II], Londýn 1768. — 373—375

MALTHUS, T[homas] R[obert] „*Definitions in Political Economy, preceded by an Inquiry into the Rules which ought to guide Political Economists in the Definition and Use of their Terms; with Remarks on the Deviation from these Rules in their Writings. A new edition with a preface, notes, and supplementary remarks by John Cazenove*" [Definice v politické ekonomii s předeslaným zkoumáním pravidel, jimiž se mají političtí ekonomové řídit při definicích a používání svých termínů; s poznámkami o úchylkách od těchto pravidel v jejich spisech. Nové vydání s předmluvou, poznámkami a doplňujícími vysvětlivkami od Johna Cazenova], Londýn 1853. — 70

[MANDEVILLE, Bernard de] „*The Fable of the Bees; or Private Vices, Publick Benefits.*" *5th edition* [Bajka o včelách aneb soukromé neřesti, veřejná dobrodiní. Páté vydání], Londýn 1728; druhé vydání, Londýn 1723. (První vydání vyšlo roku 1705.) — 175, 396

MARX, Karl, „*Misère de la Philosophie. Réponse à la Philosophie de la Misère de M. Proudhon*" [Bída filosofie. Odpověď na Filosofii bídy od p. Proudhona], Paříž a Brusel 1847. — 70

MARX, Karl, „*Zur Kritik der Politischen Oekonomie. Erstes Heft*" [Ke kritice politické ekonomie. Sešit první]. Berlín 1859. — 66, 150, 173, 310, 330, 349, 350, 397

[MASSIE, Joseph] „*An Essay on the Governing Causes of the Natural Rate of Interest; wherein the Sentiments of Sir William Petty and Mr. Locke, on that Head, are considered*" [Pojednání o příčinách, jež určují přirozenou úrokovou míru; zkoumají se v něm názory sira Williama Pettyho a pana Locka na tuto otázku], Londýn 1750. — 381, 383—385

[MERCIER DE LA RIVIÈRE, Paul Pierre] „*L'Ordre naturel et essentiel des sociétés politiques.*" *Tome premier et second* [Přirozený a základní řád politických společností. Svazek první a druhý], Londýn a Paříž 1767. — 58, 61, 62

MILL, John Stuart, „*Essays on some Unsettled Questions of Political Economy*" [Pojednání o některých nevyřešených otázkách politické ekonomie], Londýn 1844. — 181

MIRABEAU, Victor Riqueti, marquis de, „*Tableau économique avec ses explications*" [Ekonomická tabulka s vysvětlivkami]. V knize: „*L'ami des hommes, ou Traité de la population...*" [Přítel lidu čili pojednání o obyvatelstvu...] sv. VIII, 1760. — 351

MONTESQUIEU, Charles Louis de, „*De l'esprit des lois*" (1748). *Tomes I—IV* [O duchu zákonů (1748). Svazek I—IV], Paříž 1820. — 308

NECKER [Jacques], „*De l'administration des finances de la France*" [O správě francouzských financí] (1784). V knize: „*Oeuvres de Necker. Tome deuxième*" [Neckerovy spisy. Svazek druhý], Lausanne a Paříž 1789. — 312—313

NECKER [Jacques], „*Sur la législation et le commerce des grains*" [O zákonodárství a obilním obchodu] (1775). V knize: „*Oeuvres de Necker. Tome quatrième.*" [Neckerovy spisy. Svazek čtvrtý], Lausanne 1786. — 312, 314

[NORTH, sir Dudley] „*Considerations upon the East India Trade*" [Úvahy o východoindickém obchodu], Londýn 1701. — 178

[NORTH, sir Dudley] „*Discourses upon Trade; principally directed to the Cases of the Interest, Coynage, Clipping, Increase of Money*" [Pojednání o obchodu, hlavně o úroku, ražbě a zlehčování mince a rozmnožování peněz], Londýn 1691. — 376—379

PALEY, William, „*The Principles of Moral and Political Philosophy*" [Zásady morální a politické filosofie], Londýn 1785. — 290

PALEY, William, „*Principes de philosophie morale et politique, traduits de l'anglais sur la 19-e édition ... par J. L. S. Vincent.*" *Deux volumes* [Zásady morální a politické filosofie, z 19. anglického vydání přeložil J. L. S. Vincent. Dva svazky], Paříž 1817. — 290

PAOLETTI, Ferdinando, „*I veri mezzi di render felici le società*", [Pravé prostředky, jak učinit společnost šťastnou] (1772). V knize: „*Scrittori Classici Italiani di Economia Politica. Parte moderna.*" *Tomo XX* [Italští klasikové politické ekonomie. Nová část. Svazek XX], Milán 1804. — 56

PETTY, William, „*An Essay concerning the Multiplication of Mankind*" [Pojednání o rozmnožování lidstva] (1682). V knize: William Petty, „*Several Essays in Political Arithmetick: The Titles of which follow in the Ensuing Pages. Political Arithmetick, or a Discourse concerning the Extent and Value of Lands, People, Buildings; Husbandry, Manufactures, Commerce, Fishery, Artizans, Seamen, Soldiers, Publick Revenues, Interest, Taxes, Superlucration, Registries, Banks; Valuation of Men, Increasing of Seamen, of Militia's, Harbours, Situation, Shipping, Power and Sea, etc. As the same relates to every Countrey in general, but more particulary to the Territories of His Majesty of Great Britain, and his Neighbours of Holland, Zealand, and France*" [Různá pojednání o politické aritmetice. Jejich tituly jsou na dalších stranách. Politická aritmetika čili pojednání o velikosti a hodnotě pozemků, obyvatelstva, staveb; zemědělství, manufaktury,

obchod, rybářství, řemeslníci, námořníci, vojáci, společenské příjmy, úrok, daně, nadměrné zisky, registry, banky; ohodnocení lidí, rozmnožování počtu námořníků, vojáků, přístavů, vnější okolnosti, mořeplavba, moc na moři atd. Výše uvedené se vztahuje na každou zemi všeobecně, ale zvlášť na území Jeho britského Veličenstva a jeho sousedů v Holandsku, Nizozemí a Francii], Londýn 1699. — 370

[PETTY, William] „*The Political Anatomy of Ireland. With the Establishment for that Kingdom when the late Duke of Ormond was Lord Lieutenant. Taken from the Records. To which is added Verbum sapienti; or an Account of the Wealth and Expenses of England, and the Method of raising Taxes in the most Equal manner. Shewing also, That the Nation can bear the Charge of Four Millions per Annum, when the occasion of the Government require it*" [Politická anatomie Irska. S institucemi tohoto království, když byl zesnulý vévoda Ormondský místodržitelem. Zpracováno ze zápisů. K tomu je připojeno: Slovo vědoucímu čili zpráva o bohatství a výdajích Anglie a o metodě jak co nejrovnoměrněji zvyšovat daně. Také se zde ukazuje, že vyžadují-li to potřeby vlády, může národ snést břímě čtyř milionů ročně], Londýn 1691. — 370, 372

PETTY, William, „*Political Arithmetick*" [Politická aritmetika] (1676). V knize: William Petty, „*Several Essays...*" [Různá pojednání...], Londýn 1699. — 173, 179—181

PETTY, William, „*Quantulumcunque concerning Money, 1682. To the Lord Marquess of Halyfax*" [Všelicos o penězích, 1682. Lordu markýzi Halifaxovi], Londýn 1695. — 371, 372

[PETTY, William] „*A Treatise of Taxes, and Contributions. Shewing the Nature and Measures of Crown-Lands, Assesments, Customs, Poll-Moneys, Lotteries, Benevolence, Penalties, Monopolies, Offices, Tythes, Raising of Coins, Harth-Money, Excise etc. With several intersperst Discourses and Digressions concerning Warrs, the Church, Universities, Rents and Purchases, Usury and Exchange, Banks and Lombards, Registries for Conveyances, Beggars, Ensurance, Exportation of Money, Wool, Free Ports, Coins, Housing, Liberty of Conscience, etc. The same being frequently applied to the State and Affairs of Ireland, and is now thought seasonable for the present Affairs of England*" [Pojednání o daních a poplatcích. Ukazuje povahu a velikost korunních zemí, přímých daní, cel, daní z hlavy, loterií, nucených půjček, pokut, monopolů, služebností, desátků, rozmnožování mincí, daní z komína, akcízů atd. S různými příležitostnými úvahami a exkursy o válkách, církvi, universitách, rentách a koupích, lichvě a směnárnictví, bankách a lombardu, převodních registrech, žebrácích, pojišťovnictví, vývozu peněz a vlny, svobodných přístavech, mincích, domovních záležitostech, svobodě svědomí atd. Uvedené se neustále aplikuje na stav a poměry v Irsku a dnes je ostatně aktuální pro současné poměry v Anglii], Londýn 1662. — 181, 372

Totéž, Londýn 1667. — 362—369

Totéž, Londýn 1679. — 180

PETTY, William, „*Verbum sapienti...*" [Slovo vědoucímu...] (1672). V knize: William Petty, „*The Political Anatomy of Ireland...*" [Politická anatomie Irska...] Londýn 1691. — 370—371

„*Physiocrates. Quesnay, Dupont de Nemours, Mercier de la Rivière, l'abbé Baudeau, Le Trosne. Avec une introduction sur la doctrine des Physiocrates, des commentaires et des notices historiques, par M. Eugène Daire.*" *Première et deuxième partie* [Fysiokraté. Quesnay, Dupont de Nemours, Mercier de la Rivière, abbé Baudeau, Le Trosne. S úvodem do fysiokratického učení, komentáři a historickými poznámkami pana Eugèna Daira. První a druhá část] Paříž 1846 — viz BAUDEAU, „*Explication du Tableau économique...*"; DAIRE, „*Introduction sur la doctrine des physiocrates*"; DUPONT DE NEMOURS, „*Maximes du docteur Quesnay...*"; DUPONT DE NEMOURS, „*De l'origine...*" QUESNAY, „*Analyse du Tableau économique*"; QUESNAY, „*Dialogues...*" QUESNAY, „*Maximes...*"

„*Physiocratie, ou Constitution naturelle du gouvernement le plus avantageux au genre humain. Recueil [d'oeuvres de Quesnay] publié par Du Pont*" [Fysiokratismus neboli přirozené zřízení vlády nejprospěšnější lidskému rodu. Sborník ⟨Quesnayových prací⟩, vydal Du Pont], Leyden a Paříž 1767. — 232

PROUDHON, Pierre Joseph, „*Gratuité du crédit*" — viz [BASTIAT, Frédéric et Pierre Joseph PROUDHON].

PROUDHON, Pierre Joseph, „*Système des contradictions économiques, ou Philosophie de la misère.*" *Deux volumes* [Systém ekonomických protikladů neboli Filosofie bídy. Dva svazky], Paříž 1846. — 60

QUESNAY, François, „*Analyse du Tableau économique*" [Rozbor Ekonomické tabulky]. V knize: „*Physiocrates...*" *par M. Eugène Daire. Première partie* [Fysiokraté... vyd. Eugène Daire. První část], Paříž 1846. (České vydání v knize François Quesnay, „Ekonomická tabulka a jiné ekonomické spisy", SNPL 1958.) — 50, 386

QUESNAY, François, „*Dialogues sur le commerce et sur les travaux des artisans*" (1766); „*Du Commerce. Premier dialogue entre M. H. et M. N.*"; „*Sur les travaux des artisans. Second dialogue*" [Rozhovory o obchodu a pracích řemeslníků (1766); O obchodu. První rozhovor mezi p. H. a p. N.; O pracích řemeslníků. Druhý rozhovor.] V knize: „*Physiocrates...*" *par M. Eugène Daire. Première partie* [Fysiokraté... vyd. Eugène Daire. Část první], Paříž 1846. — 388

QUESNAY, François, „*Maximes générales du gouvernement économique d'un royaume agricole*" [Všeobecné zásady ekonomického řízení zemědělské země] (1758). V knize: „*Physiocrates...*" *par Eugène Daire. Première partie* [Fysiokraté... vyd. Eugène Daire. Část první], Paříž 1846. (České vydání v knize François Quesnay, „Ekonomická tabulka a jiné ekonomické spisy", SNPL 1958.) — 42

RAMSAY, Georg, „*An Essay on the Distribution of Wealth*" [Pojednání o rozdělení bohatství]. Edinburgh 1836. — 100—101, 103

„*Return to an Address of the Honourable The House of Commons, dated 24 April*

1861. Ordered, by The House of Commons, to be printed, 11 February 1862" [Odpověď na adresu ctihodné Dolní sněmovny z 24. dubna 1861. Vytištěno na příkaz Dolní sněmovny ze dne 11. února 1862]. — 201

RICARDO, David, „*On the Principles of Political Economy, and Taxation.*" *2nd edition* [Zásady politické ekonomie a zdanění. 2. vydání], Londýn 1819. (První vydání vyšlo roku 1817 v Londýně.) (České vydání SNPL 1956.) — 57

Totéž, Third edition [Třetí vydání], Londýn 1821. — 176—177, 229—230

RICARDO, David, „*Des principes de l'économie politique et de l'impôt. Traduit de l'anglais par F. S. Constancio. D. M. etc.; avec des notes explicatives et critiques, par M. Jean-Baptiste Say.*" *Tome premier et second.* [Zásady politické ekonomie a zdanění. Z angličtiny přeložil F. S. Constancio, dr. med. etc.; s vysvětlivkami a kritickými poznámkami p. Jeana Baptista Saye. Svazek první a druhý], Paříž 1819. — 223—224, 226, 228

ROSSI, P[ellegrino Luigo Edoardo], „*Cours d'économie politique. Année 1836* až *1837 (Contenant les deux volumes de l'édition des Paris)*" [Kurs politické ekonomie. Ročník 1836—1837 (obsahuje oba svazky pařížského vydání)], Brusel 1842. — 299—305

SAY, Jean Baptiste, „*Traité d'économie politique, ou simple Exposition de la manière dont se forment, se distribuent, et se consomment les richesses.*" *Tome premier et second* [Pojednání o politické ekonomii, aneb prostě výklad o tom, jak se tvoří, rozděluje a spotřebovává bohatství. Svazek první a druhý], Paříž 1803. — 232, 271

Totéž. Troisième édition. Tome premier et second [Třetí vydání. Svazek první a druhý]. Paříž 1817. — 99, 149, 271—273

SENIOR, N[assau] W[illiam], „*Principes fondamentaux de l'économie politique, tirés de leçons édites et inédites de Mr. N. W. Senior, professeur émérite d'économie politique a l'université d'Oxford, par le c-te Jean Arrivabene*" [Základní zásady politické ekonomie; z vydaných i nevydaných přednášek p. N. W. Seniora, emeritního profesora politické ekonomie na oxfordské universitě, vydal hrabě Jean Arrivabene], Paříž 1836. — 294—298

SCHMALZ [Theodor Anton Heinrich] „*Economie politique. Ouvrage traduit de l'allemand par Henri Jouffroy.*" *Tome I et II* [Politická ekonomie. Práci z němčiny přeložil Henri Jouffroy. Svazek I a II], Paříž 1826. — 63, 203—204

SISMONDI, J[ean] C[harles] L[éonard] Simonde de, „*Nouveaux principes d'économie politique, ou De la richesse dans ses rapports avec la population.*" *Seconde edition. Tome premier et second* [Nové zásady politické ekonomie, aneb o bohatství ve vztahu k obyvatelstvu. Druhé vydání. Svazek první a druhý], Paříž 1827. (První vydání vyšlo roku 1819 v Paříži.) — 176, 289

SMITH, Adam, „*An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations.*" *Two vols.* [Pojednání o podstatě a původu bohatství národů. Dva sv.], Londýn 1776. (České vydání SNPL 1958.) — 39, 57, 83, 93, 199

SMITH, Adam, „*An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. With a Life of the Author, and introductory Discourse, Notes and supplemental*

Dissertations. By J. R. McCulloch." *In four volumes* [Pojednání o podstatě a původu bohatství národů. S autorovým životopisem, úvodním pojednáním, poznámkami a doplňujícím rozborem J. R. McCullocha. Ve čtyřech svazcích], Edinburgh 1828. — 65, 78—79, 80, 154, 155, 158—160, 164, 165, 169—170, 307—308, 310—311

SMITH, Adam, „*Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations. Traduction nouvelle, avec des notes et observations, par Germain Garnier.*" *Tomes I—IV* [Pojednání o podstatě a původu bohatství národů. Nový překlad s poznámkami a vysvětlivkami od Germaina Garniera. Svazek I—IV]. Paříž 1802 (Viz rovněž Garnier.) — 65, 67, 69—78, 79, 85—87, 89, 90, 94—98, 122—123, 161—163, 167—169, 172, 257—259, 261, 263—269, 271, 272, 286, 309, 310, 351, 352

SPENCE, William, „*Britain independent of Commerce; or Proofs deduced from an Investigation into the true Causes of the Wealth of Nations, that our Riches, Prosperity and Power are derived from Sources inherent in ourselves, and would not be affected even though our Commerce were annihilated*" [Británie nezávislá na obchodu aneb důkazy získané zkoumáním pravých příčin bohatství národů o tom, že naše bohatství, náš rozkvět a naše moc pocházejí ze zdrojů, které jsou v nás samých a které by nebyly dotčeny ani zničením našeho obchodu], Londýn 1807. — 390

STEUART, sir James, „*An Inquiry into the Principles of Political Economy: Being an Essay on the Science of Domestic Policy in Free Nations. In which are particulary considered, Population, Agriculture, Trade, Industry, Money, Coin, Interest, Circulation, Banks, Exchange, Public credit, and Taxes.*" *In two volumes* [Zkoumání zásad politické ekonomie, což je pojednání o vědě vnitřní politiky svobodných národů. Zvláště se v něm pojednává o obyvatelstvu, zemědělství, obchodu, průmyslu, penězích, mincích, úroku, oběhu, bankách, směnkách, veřejném úvěru a daních. Ve dvou svazcích], Londýn 1767. — 39

STEUART, sir James, „*An Inquiry into the Principles of Political Economy: Being an Essay on the Science of Domestic Policy in Free Nations...*" [Zkoumání zásad politické ekonomie, což je pojednání o vědě vnitřní politiky svobodných národů...]. V knize: *The Works, political, metaphisical, and chronological, of the late Sir James Steuart, of Coltness, Bart. Now first collected by General Sir James Steuart, Bart., his son, from his father's corrected copies, to which are subjoined anecdotes of the Author. In six volumes* [Díla politická, metafysická a chronologická, z pera zesnulého sira Jamese Steuarta z Coltnessu, baroneta. Nyní poprvé sebrána jeho synem generálem sirem Jamesem Steuartem, baronetem, a to z otcových opravených opisů, k nimž jsou připojeny autorovy nevydané spisy. V šesti svazcích], Londýn 1805. — 37, 38

STORCH, Henri, „*Considérations sur la nature du revenu national*" *(tome V du „Cours d'économie politique...")*, [Úvahy o povaze národního důchodu (svazek V „Kursu politické ekonomie")], Paříž 1824. — 100

STORCH, Henri, „*Cours d'économie politique, ou Exposition des principes qui*

déterminent la prospérité des nations." *Tomes I—VI* [Kurs politické ekonomie aneb výklad zásad, které určují blahobyt národů. Svazek I—VI], Petrohrad 1815. — 416

STORCH, Henri, „*Cours d'économie politique, ou Exposition des principes qui déterminent la prospérité des nations. Avec des notes explicatives et critiques par J. B. Say.*" *Tomes I—IV* [Kurs politické ekonomie aneb výklad zásad, které určují blahobyt národů. S vysvětlivkami a kritickými poznámkami J. B. Saye. Svazek I—IV], Paříž 1823. — 290—293

TURGOT [Anne Robert Jacques], „*Réflexions sur la formation et la distribution des richesses*" [Úvahy o tvorbě a rozdělování bohatství] (1766). V knize: *Oeuvres de Turgot. Nouvelle édition par M. Eugène Daire. Tome premier* [Turgotovy spisy. Nové vydání, vyd. Eugène Daire. Svazek první], Paříž 1844. — 39, 50—55, 57, 61

VERRI, Pietro, „*Meditazioni sulla Economia Politica*" [Úvahy o politické ekonomii] (1771). V knize: *Scrittori Classici Italiani di Economia Politica. Parte moderna. Tomo XV* [Italští klasikové politické ekonomie. Nová část. Svazek XV], Milán 1804. — 56, 64

JMENNÝ REJSTŘÍK

Anderson, James (1739—1808), anglický ekonom, předchůdce Ricardův v teorii renty. — 16, 390

Anna (1665—1714), anglická královna (1702—1714). — 391

Aristoteles (384—322 před n. l.), „nejuniversálnější hlava mezi starými řeckými filosofy", „prozkoumal již nejpodstatnější formy dialektického myšlení" (Engels). — 294

Arnd, Karl (1788—1877), německý ekonom, stoupenec svobodného obchodu. — 44

Arrivabene, Jean (Giovanni), comte de (1787—1881), italský politický emigrant, iniciátor ekonomického kongresu v Bruselu 1847, přítel Seniorův a překladatel ekonomických spisů do francouzštiny. — 294

Babbage, Charles (1792—1871), anglický matematik a mechanik, ekonom. — 396

Barton, John (konec XVIII. až začátek XIX. století), anglický ekonom. — 34, 153—154

Bastiat, Frédéric (1801—1850), francouzský vulgární ekonom, stoupenec svobodného obchodu. — 332, 412, 415

Baudeau, Nicolas, abbé (1730—1792), francouzský politik a ekonom, fysiokrat. — 340, 387

Bauer, Stephan (nar. 1865), švýcarský buržoasní ekonom. — 13

Béardé de l'Abbaye (1704—1771), francouzský ekonom a agronom. — 393

Bellers, John (1654—1725), anglický ekonom, filantrop a předchůdce utopického socialismu, kvaker. — 378

Berkeley (Berkley), George (1685 až 1753), irský biskup, filosof, subjektivní idealista, kritik merkantilismu. — 22, 380

Bernstein, Eduard (1850—1932). — 12

Blanqui, Jérôme Adolphe (1798—1854), francouzský ekonom, bratr revolucionáře Louise Augusta Blanquiho, svými ekonomickými názory byl stoupencem vulgárního ekonoma Saye. — 58, 60, 173

Boisguillebert, Pierre Le Pesant de (1646—1714), francouzský ekonom, odpůrce merkantilismu, předchůdce fysiokratů; jím začíná klasická ekonomie ve Francii. — 46

Bray, John Francis (1809—1895), anglický ekonom, stoupenec Roberta Owena, chartista. — 17, 19, 33, 35, 330

Brissot de Warville, Jacques Pierre (1754—1793), francouzský politik, jeden z vůdců girondistů, odpůrce Robespierrův. — 353

Brougham, Henry Peter (1778—1868), anglický právník a státník, lord kancléř, stoupenec whigů. — 176, 233
Buat-Nançay, Louis Gabriel, comte du (1731—1787), francouzský historik a diplomat. — 389
Buchanan, David (1779—1848), anglický ekonom, „velký odpůrce fysiokratů" (Marx). — 45, 296

Caesar, Gaius Julius (100—44 před n. l.). — 294
Canard, Nicolas François (1750—1833), francouzský publicista a matematik. — 204
Cantillon, Richard (1680—1734), anglický ekonom, významný představitel klasické ekonomie, předchůdce fysiokratů. — 68
Carey, Henry Charles (1793—1879), americký ekonom, odpůrce Ricardovy teorie pozemkové renty, nejdříve stoupenec svobodného obchodu, později obhájce ochranných cel. — 175, 424
Cazenove, John, vydavatel Malthusova spisu „Definitions in Political Economy...", Londýn 1853. — 70
Colbert, Jean Baptiste (1619—1683), francouzský státník, ministr Ludvíka XIV., důsledný stoupenec merkantilistické hospodářské politiky, podle něho také nazývané „colbertismus". — 55, 62
Constancio, Francisco Solano (1772 až 1846), portugalský lékař, napsal různá historická díla a přeložil do francouzštiny díla Godwinova, Malthusova, Ricardova aj. — 223, 224
Culpeper, Sir Thomas (1578—1662), anglický ekonom, bojoval v zájmu průmyslového kapitálu proti lichvářskému kapitálu a doporučoval snížení peněžního úroku. — 376
Custodi, Pietro (1771—1842), vydavatel hlavních děl klasické italské ekonomie. — 56, 64

Černyševskij, Nikolaj Gavrilovič (1828 až 1889), velký ruský učenec, kritik a publicista, revoluční demokrat a socialista. — 26, 27

Daire, Louis François Eugène (1798 až 1847), francouzský výběrčí daní, ekonom, vydavatel „Collection des principaux économistes". — 49, 50, 51, 388
D'Avenant (Davenant), Charles (1656 až 1714), anglický politický ekonom, merkantilista. — 15, 177—179
Destutt de Tracy, Antoine Louis Claude, comte (1754—1836), francouzský filosofický spisovatel, liberální politik a ekonom. — 183, 274, 276—287, 290, 330, 350
Dupont (Du Pont) de Nemours, Pierre Samuel (1739—1817), francouzský ekonom, fysiokrat, žák Quesnayův. — 388

Engels, Bedřich (1820—1895). — 10 až 13, 19
Epikuros (341—270 před n. l.), řecký filosof; jeho materialistický světový názor je založen na Demokritově atomistické teorii. — 62
Ferrier, François Louis Auguste (1777 až 1861) francouzský celní podinspektor, ekonom. — 233, 257, 271, 306
Forcade, Eugène (1820—1869), francouzský politický spisovatel; psal o obchodu a finančnictví. — 108

Ganilh, Charles (1758—1836), francouzský politik a vulgární ekonom.—

156, 204—210, 212—214, 217, 220, 223—226, 228, 232, 233, 271, 304, 306

Garnier, Germain, comte de (1754 až 1821), francouzský ekonom, „ekonom direktoria a konsulátu" (Marx), překladatel a komentátor Adama Smitha. — 18, 59, 60, 68, 73, 79, 95, 122, 167, 176, 182—186, 199 až 200, 202—204, 257, 271—273, 286, 290, 292, 303, 304, 306, 309, 351

Godwin, William (1756—1836), anglický politik a romanopisec. — 353

Gray, John (v textu: anonymní anglický autor). — 390—394

Hobbes, Thomas (1588—1679), anglický materialistický filosof, stoupenec absolutní monarchie. — 22, 71, 361, 373

Hodgskin, Thomas (1787—1869), anglický žurnalista, ricardovský socialista. — 24, 35, 84, 415

Hume, David (1711—1776), anglický filosof, agnostik, odpůrce merkantilistů, nedůsledný stoupenec svobodného obchodu. — 15, 22, 381 až 382, 385

Huxley, Julian (nar. 1887), anglický biolog a spisovatel; moderní představitel malthusiánství. — 28

Chalmers, Thomas (1780—1847), skotský theolog a ekonom, fanatický stoupenec Malthusův. — 306, 307

Cherbuliez, Antoine Elisée (1797 až 1869), švýcarský politik a ekonom, žák Sismondiho. — 17, 25, 35

Child, Sir Josiah (1630—1699), anglický obchodník a ekonom, merkantilista; „průkopník průmyslového a obchodního kapitálu", „otec moderního bankéřství" (Marx). — 376

Jones, Richard (1790—1855), anglický ekonom, Malthusův nástupce na katedře ekonomie na universitě v Haileybury. — 15, 17, 18, 25, 35, 44

Jouffroy, Henri, buržoasní ekonom a právník, přeložil *Schmalzovo* dílo „Staatswirthschaftslehre in Briefen an einen teutschen Erbprinzen" a jiná díla německých ekonomů, která vyšla ve Francii. — 63, 204

Karel II. (Stuart) (1630—1685), král skotský (1651—1685), anglický a irský (1660—1685). — 376

Kautsky, Karl (1854—1938). — 12, 14—17

Keynes, John Maynard, lord (1883 až 1946), anglický ekonom. — 27

King, Gregory (1650—1710), anglický statistik, rytec a genealog. — 177, 178

Kock, Charles Paul de (1794—1871), francouzský romanopisec a dramatik. — 411

Kugelmann, Ludwig (1830—1902), lékař v Hannoveru, Marxův přítel, pomáhal při rozšiřování „Kapitálu". — 26

Lagentie de Lavaïsse, E., překladatel *Lauderdalova* díla „An Inquiry into the Nature and Origin of Public Wealth...", které vyšlo roku 1808 v Paříži. — 88, 270

Lauderdale, James Maitland, Earl of (1759—1839), anglický reakční politik a ekonom; potíral názory Adama Smitha, především jeho učení o produktivní a neproduktivní práci. — 88, 89, 176, 233, 270, 271, 304, 306

Law, John (1671—1729), skotský finančník a ekonom. — 55, 60

Lenin, Vladimír Iljič (1870—1924). — 11, 14

Lessing, Gotthold Ephraim (1729 až 1781), německý osvícenský spisovatel a filosof. — 292

Le Trosne, Guillaume François (1728 až 1780), francouzský ekonom, fysiokrat. — 387

Linguet, Simon Nicolas Henri (1736 až 1794), francouzský spisovatel, maloměšťácký, reakční kritik osvícenců a fysiokratů. — 21, 33, 312, 353 až 357

List, Friedrich (1789—1846), německý ekonom a stoupenec ochranářství, teoretický představitel nastupující německé buržoasie před rokem 1848. — 257

Locke, John (1632—1704), anglický filosof, psal i o ekonomických otázkách. — 15, 22, 88, 310, 372—377, 381, 383, 390

Luther, Martin (1483—1546), německý reformátor, zakladatel protestantismu; ideolog středověkého měšťanstva. — 35

MacCulloch, John Ramsay (1789 až 1864), anglický ekonom, vulgarisátor Ricardova učení. — 24, 35, 65, 79, 80, 154, 178, 308, 311

Malthus, Thomas Robert (1766—1834), anglický duchovní, ekonom, tvůrce reakční teorie o přelidnění, která má ospravedlnit bídu pracujících. — 16, 24, 27, 28, 34, 35, 57, 69, 70, 84, 153, 156, 176, 214, 288, 289, 306, 362, 424

Mandeville, Bernard de (1670—1733), anglický lékař a satirik, autor „Bajky o včelách"; vysmíval se měšťáckým pokrytcům, kteří předstírají zdrženlivost a mravnost. — 175, 396

Marx, Karel (1818—1883). — 7—11, 14—29

Massie, Joseph (zemř. 1784), anglický statistik a ekonom. — 15, 22, 377, 381, 383—385

Meissner, Otto, demokratický nakladatel v Hamburku; v jeho nakladatelství vyšel „Kapitál". — 12

Mendelssohn, Moses (1729—1786), německý maloměšťácký filosof, „prototyp tlachala" (Marx). — 294

Mercier de la Rivière, Paul Pierre (1720—1794), francouzský ekonom, fysiokrat. — 58, 61, 62

Meyer, Siegfried (1840—1872), německý socialista, jeden ze zakladatelů německého dělnického spolku v New Yorku. — 10

Mikuláš I. (1796—1855), ruský car (1825—1855). — 290

Mill, James (1773—1836), anglický historik; filosof a ekonom, stoupenec Ricardův. — 24, 35

Mill, John Stuart (1806—1873), syn předešlého, filosof a ekonom, stoupenec svobodného obchodu, epigon klasické ekonomie. — 18, 19, 26, 35, 181

Milton, John (1608—1674), anglický puritánský spisovatel, napsal epos „Ztracený ráj". — 409

Mirabeau, Victor Riqueti, marquis de (1715—1789), francouzský ekonom, fysiokrat. Pro odlišení od svého syna Honoré (1749—1791) byl nazýván Mirabeau le père (otec). — 43, 46, 62, 351

Molesworth, Sir William (1810—1855), anglický politik, vydavatel děl Hobbesových. — 361

Montesquieu, Charles Louis de Secondat, baron (1689—1755), francouzský filosof práva a politický spisovatel,

kritik politických poměrů své doby, jeho vliv sahá až do nástupu liberalismu. — 308, 309, 353

Müllner, Amadeus Gottfried Adolf (1774—1829), romanopisec, dramatik a literární kritik. — 395

Necker, Jacques (1732—1804), francouzský bankéř, za Ludvíka XVI. v předvečer francouzské buržoasní revoluce byl ministrem financí. — 21, 33, 312—314

North, Sir Dudley (1641—1691), anglický ekonom, následovník Pettyho, jeden z prvních stoupenců svobodného obchodu, autor „Considerations upon the East India Trade". — 15, 22, 178, 372, 376—379

Paley, William (1743—1805), anglický theolog a etik. — 290

Paoletti, Ferdinando (1717—1801), italský vesnický farář, ekonom. — 56

Petty, Sir William (1623—1687), anglický ekonom a statistik. „Zakladatel novodobé politické ekonomie, jeden z nejgeniálnějších a nejoriginálnějších ekonomických badatelů." (Marx). — 10, 15, 22, 173, 177, 179, 180, 181, 362—372, 376, 377, 381, 383

Pompeius Gnaeus (106—48 před n. l.), římský státník a vojevůdce. — 356

Prevost, Guillaume (1799—1883), švýcarský státní rada, přeložil jeden ze spisů MacCullochových do francouzštiny. — 35

Proudhon, Pierre Joseph (1809—1865), francouzský maloměšťácký socialista, jeden z teoretických zakladatelů anarchismu. — 60, 108, 284, 330, 332

Quesnay, Francois (1694—1774), francouzský lékař a ekonom, zakladatel fysiokratického učení; jeho „Ekonomická tabulka" byla „ve druhé třetině XVIII. století, v období dětství politické ekonomie, nanejvýš geniální nápad, nesporně nejgeniálnější, který politická ekonomie dosud byla dlužna" (Marx). — 15, 21, 33, 46, 50, 60, 61, 204, 232, 315, 319, 334—336, 339, 340, 343, 351, 352, 386—388

Ramsay, Sir George (1800—1871), anglický filosof a ekonom. — 17, 25, 35, 99—101

Ravenstone, Piercy (zemřel 1830), anglický ekonom. — 24, 35

Ricardo, David (1772—1823), anglický ekonom, poslední velký představitel klasické ekonomie. — 15—17, 19, 22—25, 34, 35, 48, 55, 57, 62, 67, 68, 70, 77, 78, 83—85, 88, 93, 94, 100—103, 150, 175—177, 205, 206, 214, 223, 225—231, 289, 389, 415, 424, 425

Rodbertus, Johann Karl (Jagetzow) (1805—1875), pruský statkář a ekonom, teoretik pruského junkerského „státního socialismu". — 16, 22, 33, 34

Roederer, Pierre Louis, comte (1754 až 1835), francouzský politik a ekonom. — 62

Roscher, Wilhelm Georg Friedrich (1817 až 1894), německý vulgární ekonom. — 16, 395

Rossi, Pellegrino Luigi Edoardo (1787 až 1848), italský vulgární ekonom a státník. — 176, 233, 299—303, 305

Say, Jean Baptiste (1767—1832), francouzský vulgární ekonom. — 99,

100, 149, 176, 223—225, 232, 237, 271—274, 287, 290, 412

Senior, Nassau William (1790—1864), anglický vulgární ekonom, obhájce kapitalismu, „mluvčí vzdělaného měšťáka" (Marx). — 176, 233, 294—299, 390

Schiller, Friedrich von (1759—1805), německý básník a dramatik. — 395

Schmalz, Theodor Anton Heinrich (1760 až 1831), pruský tajný rada, vulgární ekonom, hlavní představitel reakce po roce 1815. — 63, 203, 204

Schott, Siegmund (nar. 1818), německý novinář, demokrat. — 11

Sismondi, Jean Charles Léonard Simonde de (1773—1842), švýcarský historik a ekonom; kritisoval „kapitalismus ze stanoviska maloměšťáka (Lenin) a idealisoval malovýrobu." — 176, 289, 424

Smith, Adam (1723—1790), anglický ekonom a filosof, dal klasické ekonomii její vyvinutou formu. — 15, 17, 18, 20, 21, 22, 33, 34, 39, 40, 43, 45, 56, 57, 59, 60, 65—100, 102, 122, 150, 152—156, 158—164, 166—174, 176, 179, 181—187, 199až 203, 205, 211, 212, 214, 226–229, 255, 257—272, 275, 276, 284, 286, 287, 290—300, 302, 303—311, 313, 351, 352, 368, 389—392, 424, 425

Spence, Thomas (1750—1814), anglický utopický socialista. — 390

Spence, William (1783—1860), anglický ekonom a entomolog. — 390

Steuart (Stewart), Sir James (Denham) (1712—1780), anglický ekonom; jeho učení je „racionálním výrazem merkantilismu" (Marx). — 15, 18, 20, 33, 37—39, 44, 46, 74

Steuart, Sir James (Denham) (1744 až 1839), syn předešlého, anglický generál. — 37

Stirling, Patrick James (1809—1891), anglický ekonom. — 24, 35

Storch, Heinrich Friedrich von (1766 až 1835), ruský ekonom, kritik merkantilismu. — 99, 100, 173, 176, 233, 290—293, 298, 299, 304, 306, 416

Tocqueville, Alexis Charles de (1805 až 1859), francouzský spisovatel a ekonom, umírněný liberál. — 233, 271

Tooke, Thomas (1774—1858), anglický ekonom a statistik, „poslední ekonom of any value [který za něco stál]" (Marx). — 122, 123, 255

Torrens, Robert (1780—1864), anglický důstojník a ekonom, stoupenec svobodného obchodu. — 24, 35

Turgot, Anne Robert Jacques (1727 až 1781), francouzský státník a ekonom, fysiokrat, žák Quesnayův. — 39, 43, 46, 50, 51, 53, 54, 57, 60—63, 352, 366

Ure, Andrew (1778—1857), anglický chemik a ekonom. — 399

Vanderlint, Jacob (zemř. 1740), anglický ekonom. — 390, 393

Verri, Pietro (1728—1797), italský ekonom, stoupenec svobodného obchodu, stál mezi fysiokraty a Adamem Smithem. — 56, 64

Vogt, William, americký představitel soudobého malthusiánství. — 28

Wakefield, Edward Gibbon (1796 až 1862), anglický ekonom a koloniální politik. — 24, 35, 423

Young, Arthur (1741—1820), anglický spisovatel a statistik. — 389, 393

SEZNAM CIZÍCH SLOV

A

absolutistický, samovládný
absolutní, bezpodmínečný, naprostý, neomezený, všeobecně platný
absolutní monarchie, neomezená samovláda
absolutní nadhodnota, nadhodnota vyrobená prodloužením pracovního dne
absolutní renta, přebytek nadhodnoty nad průměrným ziskem, vyplývající z monopolu soukromého vlastnictví půdy
absolutní zbídačování dělnické třídy, přímé snižování životní úrovně, způsobené poklesem reálných mezd, růstem nezaměstnanosti a intensity práce, jakož i zhoršováním výživy a bytových poměrů
absorbovat, pohltit, vstřebávat
abstrahovat, nepřihlížet k něčemu, odmyslit si něco; vytýkat všeobecně platné rysy uvnitř zvláštního (konkrétního) jevu
abstraktní, pomyslný, obecný, odtažitý
absurdní, nesmyslný, protismyslný
agens (agent), činitel, činná příčina jevu; jednatel
agrární, zemědělský
akcie, cenný papír; potvrzení o vloženém kapitálu, které dává právo na podíl ze zisku, a to úměrně částce vyznačené na akcii
akt, čin, úkon
akumulace, hromadění
akumulace kapitálu, „použití nadhodnoty jako kapitálu čili zpětná přeměna nadhodnoty v kapitál" (Marx)
akumulovaný, nahromaděný
alikvotní část, poměrná část; část, která je k celku v určitém číselném poměru a v tomto poměru je v něm beze zbytku obsažena; podíl
alternativa, volba mezi dvěma věcmi; jedna z možností
analogický, obdobný
analogie, obdoba
analysa, rozbor
anonymní, bezejmenný, nejmenovaný, nepodepsaný
anticipace, předjímání; výrok o něčem, co je předpokládáno a teprve dodatečně ověřováno zkušeností
anticipovat, předjímat, předpokládat
antinomie, rozpor mezi dvěma poučkami, jež jsou obě uznány za správné
apologeta, obhájce, obránce
apologetický, obranný
apologetika, obhajoba
argument, důvod, zdůvodnění
argumentace, dokazování, odůvodňování
aristokracie, rodová šlechta, vláda šlechty
asociace, sdružení; sdružování (myšlenek, představ)
atmosféra, ovzduší
automatický, samočinný

B

banální, všední, otřepaný, otřelý
bankrot, úpadek (obchodní)
barbar, ukrutník, surovec
beletrie, beletristika, umělecká literatura
beletrisovat, měnit v beletrii, zpracovávat jako beletrii
bilance, souhrn, přehled, účetní rozvaha
binomická poučka, vzorec pro umocnění dvojčlenu: $(a + b)^n$
brutální, hrubý, surový, nelidský

C

centim, nejmenší jednotka francouzské měny (jako haléř)
civilisace, vyspělý stupeň vývoje lidské společnosti
civilisovaný, odpovídající současné úrovni společnosti a její kultury
cynický, otrlý

D

definice, vymezení, přesné určení pojmu
definitivní, konečný, s konečnou platností
definovat, vymezit, přesně určit, podat definici
degradace, znehodnocení, snížení
denunciant, udavač
despota, samovládce
despotismus, neomezená samovláda, krutovláda
destruktivní, ničivý, zhoubný, rozkladný
diletant, neodborník
direktorium, nejvyšší státní orgán ve Francii v letech 1795—1799
disciplína, kázeň
diskontovat směnku, bankovní operace, při níž banka přijme směnku od věřitele a po odečtení určitého úroku (diskont) mu ihned vyplatí částku vyznačenou na směnce
disponovat, používat, volně nakládat s něčím
disposice, používání, volné nakládání s něčím
disproporce, nepoměr, odchylka od správného poměru veličin, neúměrnost
dogma, strnulá poučka, pokládaná za nezvratnou

E

edikt, úřední vyhláška, výnos
efekt, silný účinek, působivost, dojem
efektivnost, účinnost, výkonnost
eklekticismus, bezzásadové spojování jednotlivých názorů z různých myšlenkových směrů
ekvivalent, co se vyrovná něčemu jinému, co má stejnou cenu, hodnotu, rovnocenná náhrada
elementární, základní; živelný
eminentní, vynikající, výtečný; mimořádný, zvláštní
empirický, opírající se o zkušenost a poznatky
empirismus, filosofický směr, odvozující všechno poznání ze zkušenosti
encyklopedie, přehledné zpracování všech vědních oborů, naučný slovník
encyklopedisté, skupina francouzských učenců vedená Diderotem a d'Alembertem, která v letech 1751—1780 připravila a vydala slavnou Encyklopedii věd, umění a řemesel. Encyklopedie byla centrem ideologického boje nastupující buržoasie proti

feudalismu, tyranii a náboženskému fanatismu

entelechie, činná podstata věci

epigon, následovník, napodobitel

episoda, vedlejší příběh, vložka

episodický, podružný, vedlejší

epiteton, přívlastek, přízvisko

epocha, dějinné období

epos, hrdinský zpěv, velká výpravná báseň o životě hrdinů; jedna z hlavních forem starořecké poesie

estetický, umělecký; vztahující se k estetice (vědě o umění), uměnovědný

evidentní, samozřejmý, zcela jasný, zjevný

evoluční, vývojový

existenční prostředky, prostředky nutné k životu

exkrement, výmět, výměšek

exkurs, vybočení, odbočení od hlavního předmětu

F

fabrikovat, vyrábět ve velkém

faktický, skutečný, ve skutečnosti

faktor, činitel

fanatický, vášnivě zaujatý, slepě nadšený

fantastický, vytvořený fantasií, vysněný, blouznivý

fetišismus, uctívání fetiše, modlářství. V náboženském světě „se výtvory lidského mozku jeví jako samostatné bytosti, obdařené vlastním životem... Tak je tomu ve světě zboží s produkty lidské ruky" (Marx)

figurovat, objevovat se

fikce, výmysl, smyšlenka, zdání, klam

filtrovat, oddělovat různé složky látky (podle skupenství ap.)

fixní, pevný, stálý, neměnný

fixní idea, utkvělá představa

fixní kapitál, kapitál vložený do pracovních prostředků, který přenáší svou hodnotu na výrobek jen pozvolna (srov.: *oběžný kapitál*)

fixovat, zachycovat, upevňovat, ustalovat

fond, zdroj; základ; souhrn statků; část (zisku, jmění, peněz) určená k nějakému účelu

forma, tvar, zevní podoba

formace, útvar

formální, vnější; navenek; týkající se vnější podoby

formování, utváření, vytváření

formulace, slovní vyjádření

formule, vzorec; stručné vyjádření

formulovat, slovně vyjádřit

fragment, zlomek, část, nedokončené, kusé dílo

fráze, ustálené rčení; prázdné, otřelé heslo

fysický, tělesný

fysiokraté, stoupenci ekonomické nauky XVIII. století, hlásající svobodu podnikání a prvenství zemědělství v národním hospodářství

fysiologický, přirozený, normální (podle fysiologie, tj. nauky o normálních životních projevech)

G

galimatyáš, slátanina, zmatek

generace, pokolení

geniální, vynikající, skvělý, dokonalý

gnoseologický, týkající se teorie poznání

grandiosní, velkolepý

H

harmonie, soulad, vyrovnanost, souzvuk

hypotéka, dlouhodobá zápůjčka na záruku nemovitým majetkem

CH

chaos, nepořádek, zmatek
charakteristika, popis hlavních rysů
chiméra, přelud, mámení, vidina
chronologický, časový, podle časové posloupnosti

I

ideál, představa něčeho naprosto dokonalého; vzor; cíl
idealisovaný, odhmotnělý, domněle dokonalý, duchový
ideologické složky, složky světového názoru (ideologie)
ideologické třídy, společenské vrstvy (zvláště inteligence), které vytvářejí a propracovávají světový názor (ideologii) určité společnosti
ignorovat, neznat, nedbat, opomíjet
iluse, klamná představa, přelud, zdání
ilusorní, klamný, neskutečný, pochybný, nicotný
ilustrovat, znázornit, objasnit
imanentní, neodlučně vlastní, tkvící v podstatě něčeho
improvisátor, kdo improvisuje, tj. provádí nějakou uměleckou skladbu a bez přípravy vytváří její obměny
index, ukazatel, rejstřík, seznam
indigo, rostlinné barvivo (modré)
individuální, jednotlivý, osobní, vlastní jednotlivci
infikovat, nakazit
iniciativa, podnět, popud
in infinitum, do nekonečna
in natura, v přirozené podobě, v hmotné podobě
inspektor, dozorce, dohlížitel
inspirátor, kdo dává podnět k něčemu
instinkt, pud, vnuknutí
instituce, zařízení, soustava
institut, ústav (vědecký)
intelektuální, rozumový, duševní
intence, záměr, úmysl; zaměření
interesovaný, mající zájem na něčem
intermezzo, mezihra, vložka, vsuvka
interpretovat, vykládat, vysvětlovat, tlumočit
inventář, popis, soupis; majetek; nástroje
iracionální, neskutečný, nechápatelný rozumem
isolovaný, odloučený, osamocený

J

justice, soudnictví

K

kanibalský, lidožroutský, nelidský
kategorický, určitý, bezpodmínečný, rozhodný
kategorie, hlavní skupiny věcí; základní pojmy
klasická politická ekonomie, souhrnný název pro ekonomické nauky z období rozvoje kapitalismu, které se snažily o vědecké zkoumání ekonomických jevů (Petty, Quesnay, A. Smith, Ricardo aj.)
klasifikace, třídění, uspořádání, hodnocení
klaun (anglicky: clown), šašek, komická postava ve varietních a cirkusových představeních
kolegium, sbor (úřední, lékařský apod.)
kolonie, osada, budovaná pro zvláštní společný účel; zámořská osada
kolonisace, zabírání zámořských území a zakládání osad: osídlování
komanditní společnost, forma obchodní společnosti s částečně omezeným ručením, v níž někteří členové ručí

osobně, plně (komplementáři), jiní jsou jen tichými společníky (komanditisté) a ručí jen svým vkladem

komanditní vklad, kapitálový vklad, který poskytuje komanditista (tichý společník) komanditní společnosti na určitý úrok

kombinace, spojení, seskupení

kompendium, souborné zpracování látky, povšechná příručka

kompensovat, vyrovnat, nahradit

kompetentní, oprávněný, povolaný, příslušný

kompilátor, autor nepůvodní práce, sestavené z cizích poznatků

komplex, soubor, souhrn

komplikovat, zaplétat, činit složitým

kompromis, dohoda se vzájemnými ústupky

komunikační prostředky, prostředky spojů (tj. železnice, silnice, námořní spojení, telefon, telegraf ap.)

koncentrace, soustřeďování, soustředění (majetku aj.)

koncepce, základní hledisko

konfiskovat, zabavit

konfrontace, porovnání, srovnání

konkrétní, skutečný, vnímatelný smysly, jednotlivý

konkurence, obchodní nebo výrobní soutěž

konstantní, stálý, neměnný

konstantní kapitál, „část kapitálu, která se přeměňuje ve výrobní prostředky (suroviny, pomocné látky a pracovní prostředky) a ve výrobním procesu nemění svou hodnotu" (Marx)

konstituovat, utvářet, ustavit

konstitutivní, základní, podstatný, utvářející

konstrukce, sestrojení, stavba; něco uměle vytvořeného

konsulát, ve Francii: první období Napoleonovy osobní moci (1799–1804), kdy byl jmenován konsulem (tj. dočasným panovníkem); republika se tím změnila v konstituční monarchii

kontinuita, spojitost, souvislost, nepřetržitost

kontrast, protiklad, opak

kooperace, společná práce, spolupráce, součinnost několika jedinců (ve výrobním procesu)

kooperativní, společně konaný, součinný

kritérium, měřítko, hledisko při posuzování

krystalisovat, zde: dostávat konečnou, pevnou podobu

kurs, v peněžnictví: tržní cena cenných papírů nebo zboží na burse v určitém časovém období (den, týden)

kurtizána, milostnice, vzdělaná nevěstka

kvadratura kruhu, neřešitelný úkol nalézt čtverec rovný obsahem danému kruhu; přeneseně: nemožná věc

kvalifikace, schopnost, odborná způsobilost

kvalitativní, týkající se jakosti, podstaty

kvantitativní, týkající se množství; početní, číselný

kvartový (formát), čtvrtarch, čtvrtka

kvintesence, tresť, výtažek

L

laissez faire, laissez passer, doslovně: nechat dělat, nechat jít: heslo francouzských fysiokratů, vyjadřující požadavek úplné svobody hospodářského podnikání

latentní, skrytý, utajený
legie, zástup, sbor (vojenský)
lekce, přednáška, domluva, poučení
livrej, stejnokroj sluhů ap.
logika, věda o správném myšlení, přeneseně: rozumné, správné myšlení
luxusní, přepychový

M

makléř, obchodní zprostředkovatel
manuální, ruční, rukodělný
manufaktura, ruční výroba, rukodílna
masa, množství, hmota
mašinérie, soustava, soustrojí
materialisace, zpředmětnění
materialisovaná práce, zpředmětněná práce
materiální, hmotný
materie, hmota, látka
mechanický (postup, jednání), bezmyšlenkovitý, bez ohledu na vnitřní souvislosti
mechanika, nauka o rovnováze sil a pohybu těles
meliorace pozemků, technické zlepšování půdy, např. odvodnění, zavlažování apod.
merkantilismus, ekonomický směr v XVI.—XVIII. století, který nepovažoval za podstatu a zdroj bohatství výrobu a její produkty, ale oběh a peníze, tj. zlato a stříbro
metafysika, učení o neměnnosti a strnulosti všech věcí a jevů
metamorfosa, proměna, přeměna
metresa, vydržovaná milenka
migrace, stěhování, přemísťování
minimum, nejmenší množství, hodnota, velikost
minus, bez (při odčítání); označení záporných hodnot
modifikace, úprava, obměna, pozměnění
modifikovat, pozměňovat, upravovat
moment, okamžik; okolnost, pohnutka; činitel
monentární systém, raná forma merkantilismu v západní Evropě (XV. stol.)
monopol, dohoda, svaz nebo sdružení výrobců nebo obchodníků, který soustřeďuje výrobu nebo odbyt značné části výrobků v určitém odvětví; výsada výhradní výroby (též státní monopol); vylučuje svobodnou konkurenci
moralisování, mravokárná řeč
moralista, mravokárce
morálka, mravnost
mordlní, mravní, mravný
motiv, důvod, pohnutka
mystický, tajemný, záhadný

N

nacionalisace, znárodnění, zestátnění
naivní, prostoduchý
naturální, přírodní, hmotný
negativní, záporný
nominální, jmenovitý

O

objektivistický, zdánlivě nestranný, pod heslem nestrannosti zkreslující třídní podstatu názoru
objektivní, nezávisle existující, skutečný, věcný
oddisponovat, vyřídit; přemístit; odbavit
oficiální, úřední
operace, opatření, zákrok; úkon, výkon
oponovat, odporovat (v názorovém sporu)

organické složení kapitálu, „hodnotové složení kapitálu, pokud je určeno jeho technickým složením" (Marx)
organický, ústrojný, stejnorodý
originalita, původnost, samostatnost, jedinečnost
oscilační, vlnivý, kmitavý, chvějivý, střídavý

P

parasit, cizopasník, příživník
participovat, účastnit se něčeho, mít podíl na něčem
parvenu, povýšenec
passim, na různých místech
patriarchální, starobylý
pauper, chuďas, nemajetný člověk
personál, osazenstvo, zaměstnanci
personifikace, zosobnění
personifikovaný, zosobněný
piedestal, podstavec (pro pomník ap.) vyvýšené místo
plus, a (v sečítání); a navíc
polemika, názorový spor
polygamie, mnohoženství
populační, týkající se populace, tj. lidnatosti
positivní, určitý, skutečný, opírající se o skutečnost
potenciální, možný
predikát přídomek, šlechtický titul
premisa, předpoklad, první věta úsudku, z níž se vychází
privilegium, výsada
problematický, pochybný, nejistý
proces, postup, děj
produkce, vytváření, výroba
produkovat, vyrábět, vytvářet
produkt, výrobek
produktivita práce, výrobnost daná množstvím výrobků vyrobených za časovou jednotku; vyjadřuje podíl živé práce ve výrobku
produktivní, výrobní, vyrábějící materiální hodnoty
profesionální, konaný z povolání, řemeslný
prohibiční, zamezující, ochranářský
prohibiční systém, soustava ochranných cel a zákazů dovozu určitých druhů zboží s cílem podpořit rozvoj domácího průmyslu apod.
proporce, poměr, rozměr, úměrnost rozměrů
proporcionální, poměrný, úměrný, v určitém poměru
prostitutka, nevěstka, žena, která se za peníze propůjčuje k pohlavnímu styku
pseudo—, (ve složeninách:) jakoby, zdánlivě, naoko

R

racionální, rozumový
radikální, pronikavý, rázný; v politickém smyslu: usilující o pronikavé změny
rarita, vzácnost, zvláštnost
reakční, zpátečnický
realisovat, uskutečnit, zpředmětnit; směnit
reálný, skutečný
redigovat, upravovat pro tisk, dávat konečnou podobu (spisu)
redukovat, omezovat
regenerace, obrození, obnovení
regulace, řízení, úprava
regulovat, řídit, upravovat, uspořádat
rekrutovat se, pocházet
relativita, poměrnost (ve vzájemném vztahu věcí)
relativní, poměrný, podmíněný

relativní nadhodnota, vzniká zkracováním nutné pracovní doby a příslušným prodlužováním nadbytečné pracovní doby

renta, bezpracný důchod z majetku; pozemková renta — část nadhodnoty, která zbývá po odečtení průměrného zisku z vloženého kapitálu a kterou si přivlastňuje pozemkový vlastník

rentiér, kdo pobírá bezpracný důchod z majetku (rentu)

representovat, představovat, zastupovat něco

reprodukce, nepřetržité opakování výrobního procesu a oběhu, jímž se neustále obnovují dané výrobní vztahy

reprodukovat, znovu vytvořit, opakovat; tlumočit

reprodukční spotřeba, výrobní spotřeba, tj. spotřeba vyrobených statků pro novou výrobu

reservní fond, záložní (peněžní) fond, určený k vyrovnávání poruch koloběhu kapitálu nebo jako záloha při rozšiřování výroby apod.

reservovat, vyhradit, uchovat

respektive (resp.), vlastně, anebo, popřípadě

restaurovat, obnovovat

revidovat, prověřovat, pozměnit

rigorosní, přísný, vyžadující přesné plnění

risiko, nebezpečí, možnost neúspěchu

riskovat, odvážit se něčeho, dávat v sázku

rubrika, oddíl, položka

S

servilnost, podlézavost

sféra, oblast, obor

schéma, náčrt, nárys

scholastika, středověký filosofický směr založený na pouhých myšlenkových konstrukcích bez ohledu na smyslovou zkušenost

sinekurista, kdo pobírá bezpracný důchod

skandální, ostudný, vyvolávající pohoršení

skeptický, nedůvěřivý, pochybovačný

sociální, společenský; sociální hnutí a pod. — za změnu společenského řádu

sofisma, *sofismus*, záměrně nesprávně postavený úsudek, zdánlivě formálně správný; klamný závěr

sous, francouzská drobná mince

speciální, zvláštní, zvláštního druhu

speciálnost, zvláštnost, odlišnost

specifický, zvláštní, svérázný

specifikovat, vymezit zvláštnosti a tím blíže určit, roztřídit

stadium, období, vývojový stupeň

stagnace, váznutí, ustrnutí, období ustrnutí výroby

stagnovat, ustrnout

sterilní, neplodný

stupidní, omezený, nechápavý, zaostalý

subjekt, poznávající a jednající bytost stojící proti okolnímu světu jako objektu poznání a jednání; podmět

substance, podstata, látka, hmota

suma, součet, úhrn, obnos; množství

suverén, panovník, svrchovaný vládce, lenní pán

sybarita, zhýčkanec, požitkář

sykofant, udavač, náhončí

symbolický, naznačený, vyjádřený pomocí nějakého znamení, znaku

systém, soustava

systematický, soustavný

T

tautologie, opakování toho, co už bylo

řečeno, týmiž nebo obdobnými slovy
technologický, týkající se způsobu zpracování surovin, pracovního postupu
tendence, sklon, snaha, vývojový směr, zaměření
teolog, bohoslovec
teologie, bohosloví
termín, název, označení
terminologie, názvosloví, souhrn odborných výrazů
thema, námět, předmět
these, předpoklad, poučka, tvrzení
tiráda, nabubřelá řeč
titul, název; (právní) nárok
transakce, převod, přesun, obchodní jednání
transcendentní, nedostupný, nadřazený
trinitární, trojjediný, obsahující tři prvky
triviální, všední, nízký, obecně známý

U

universální, všestranný, všeobsáhlý, všeobecný
usurpace, uchvácení, násilné ovládnutí

V

variabilní, proměnný, proměnlivý
variabilní kapitál, část produktivního kapitálu přeměněná v pracovní sílu, tj. vynaložená na mzdy, která mění ve výrobním procesu svou hodnotu a kromě své hodnoty vyrábí ještě nadhodnotu
vasal, leník, šlechtic, který je v poddanské závislosti na svém lenním pánu
virtuos, umělec; kdo dokonale ovládá nějaký obor
vulgarisace, zploštění, znehodnocení
vulgarisátor, kdo něco zploštuje, znehodnocuje
vulgární, povrchní, bez znalosti základních prvků
vulgární politická ekonomie, nevědecká buržoasní ekonomie, která nahrazuje zkoumání ekonomických jevů vnějším popisem s cílem zkrášlovat kapitalismus a zastírat jeho rozpory (Malthus, J. B. Say, F. Bastiat, Ch. Carey aj.)

SEZNAM VAH, MĚR A MINCÍ

VÁHY

libra — starořecká, později španělská a portugalská		459 g
unce		28,349 g

MÍRY

Plošné:		
akr	zhruba 40,5 a	tj. 4046,7 m²
Délkové:		
německý loket		$^2/_3$ m
Duté:		
kvarter [Quarter, qrs.]		290,79 l
bušl = $^1/_8$ kvarteru		36,35 l

MINCE*

(M = marka, pf = fenik)

libra šterlinků [pound sterling, £] = 20 šilinků	20,43 M
crown [anglická stříbrná mince] = 5 šilinků	5,10 M
šilink [shilling, sh.] = 12 pencí	1,02 M
penny [množ. číslo: pence; d]	8,5 pf
farthing [nejmenší anglická měděná mince] = $^1/_4$ penny	2,1 pf
guinea [dřívější anglická zlatá mince] = 21 šilinků	21,45 M
livre [v angličtině = libra šterlinků]	
livre tournois [francouzská peněžní jednotka, mince ražená v Tours do roku 1796]	

* Přepočet na marku se vztahuje na rok 1871 [1 marka = $^1/_{2790}$ kg ryzího zlata]

OBSAH

PŘEDMLUVA 7

[OBSAH RUKOPISU „TEORIE O NADHODNOTĚ"] 33

[VŠEOBECNÁ POZNÁMKA] 36

[KAPITOLA PRVNÍ]

SIR JAMES STEUART

[*Rozlišování mezi „ziskem ze zcizení" a positivním zvětšením bohatství*] 37

[KAPITOLA DRUHÁ]

FYSIOKRATÉ 40

[1. ZKOUMÁNÍ O PŮVODU NADHODNOTY SE PŘENÁŠÍ ZE SFÉRY OBĚHU DO SFÉRY BEZPROSTŘEDNÍ VÝROBY. POZEMKOVÁ RENTA SE POKLÁDÁ ZA JEDINOU FORMU NADHODNOTY] 40

[2. ROZPORY V SYSTÉMU FYSIOKRATŮ: FEUDÁLNÍ ROUCHO SYSTÉMU A JEHO BURŽOASNÍ PODSTATA; DVOJAKOST VE VÝKLADU NADHODNOTY] 45

[3. QUESNAY O TŘECH TŘÍDÁCH SPOLEČNOSTI. DALŠÍ ROZVINUTÍ FYSIOKRATICKÉ TEORIE U TURGOTA: PRVKY HLUBŠÍ ANALYSY KAPITALISTICKÝCH VZTAHŮ] 50

[4. SMĚŠOVÁNÍ HODNOTY S HMOTOU (PAOLETTI)] 56

[5. PRVKY FYSIOKRATICKÉ TEORIE U ADAMA SMITHA] 56

[6. FYSIOKRATÉ JAKO PŘÍVRŽENCI KAPITALISTICKÉ ZEMĚDĚLSKÉ VELKOVÝROBY] 60

[7. ROZPORY V POLITICKÝCH NÁZORECH FYSIOKRATŮ. FYSIOKRATÉ A FRANCOUZSKÁ REVOLUCE] 61

[8. VULGARISACE FYSIOKRATICKÉHO UČENÍ U PRUSKÉHO REAKCIONÁŘE SCHMALZE] 63

[9. RANÁ KRITIKA PŘEDSUDKU FYSIOKRATŮ V OTÁZCE ZEMĚDĚLSTVÍ (VERRI)] 64

[KAPITOLA TŘETÍ]

ADAM SMITH 65

[1. DVOJÍ RŮZNÉ URČOVÁNÍ HODNOTY U SMITHA: URČOVÁNÍ HODNOTY MNOŽSTVÍM VYNALOŽENÉ PRÁCE OBSAŽENÉ VE ZBOŽÍ A URČOVÁNÍ HODNOTY MNOŽSTVÍM ŽIVÉ PRÁCE, KTEROU LZE KOUPIT SMĚNOU ZA TOTO ZBOŽÍ] 65

[2. VŠEOBECNÉ POJETÍ NADHODNOTY U SMITHA. POJETÍ ZISKU, POZEMKOVÉ RENTY A ÚROKU JAKO SRÁŽKY Z PRODUKTU DĚLNÍKOVY PRÁCE] 73

[3. SMITH ROZŠIŘUJE POJEM NADHODNOTY NA VŠECHNY SFÉRY SPOLEČENSKÉ PRÁCE] 81

[4. SMITHOVO NEPOCHOPENÍ SPECIFICKÉHO PŮSOBENÍ ZÁKONA HODNOTY PŘI SMĚNĚ MEZI KAPITÁLEM A NÁMEZDNÍ PRACÍ] 82

[5. SMITHOVO ZTOTOŽŇOVÁNÍ NADHODNOTY A ZISKU. VULGÁRNÍ PRVEK V SMITHOVĚ TEORII] 84

[6. SMITHŮV NESPRÁVNÝ NÁZOR NA ZISK, POZEMKOVOU RENTU A MZDU JAKOŽTO ZDROJE HODNOTY] 88

[7. DVOJAKOST SMITHOVA POJETÍ VZTAHU MEZI HODNOTOU A DŮCHODEM. BLUDNÝ KRUH VE SMITHOVĚ KONCEPCI „PŘIROZENÉ CENY" JAKO SOUČTU MZDY, ZISKU A RENTY] 91

[8 SMITHOVA CHYBA, ŽE CELOU HODNOTU SPOLEČENSKÉHO PRODUKTU ROZKLÁDÁ NA DŮCHODY. ROZPORY V JEHO NÁZORECH NA HRUBÝ A ČISTÝ DŮCHOD] 93

[9. SAY JAKO VULGARISÁTOR SMITHOVY TEORIE. SAYOVO ZTOTOŽŇOVÁNÍ SPOLEČENSKÉHO HRUBÉHO PRODUKTU SE SPOLEČENSKÝM DŮCHODEM. POKUSY ROZLIŠIT JE U STORCHA A RAMSAYE] 99

[10.] ZKOUMÁNÍ TOHO, JAK JE MOŽNÉ, ŽE ROČNÍ ZISK A ROČNÍ MZDA KUPUJÍ ZBOŽÍ VYROBENÉ ZA ROK, KTERÉ KROMĚ ZISKU A MZDY OBSAHUJE JEŠTĚ KONSTANTNÍ KAPITÁL 102

[*a) Nemožnost nahradit konstantní kapitál výrobců spotřebních předmětů směnou mezi těmito výrobci*] 102

[*b) Nemožnost nahradit celý konstantní kapitál společnosti směnou mezi výrobci spotřebních předmětů a výrobci výrobních prostředků*] 122

[*c) Směna kapitálu za kapitál mezi výrobci výrobních prostředků. Roční produkt práce a produkt ročně nově přidané práce*] 137

[11. DODATKY: SMITHŮV ZMATEK V OTÁZCE MÍRY HODNOTY. VŠEOBECNÝ CHARAKTER ROZPORŮ U SMITHA] 150

[KAPITOLA ČTVRTÁ]

TEORIE O PRODUKTIVNÍ A NEPRODUKTIVNÍ PRÁCI 151

[1. PRODUKTIVNÍ PRÁCE VE SMYSLU KAPITALISTICKÉ VÝROBY: PRÁCE, KTERÁ VYRÁBÍ NADHODNOTU] 151

[2. NÁZORY FYSIOKRATŮ A MERKANTILISTŮ NA PRODUKTIVNÍ PRÁCI] 152

[3. DVOJAKOST V SMITHOVĚ POJETÍ PRODUKTIVNÍ PRÁCE. PRVNÍ VYSVĚTLENÍ: NÁZOR, ŽE PRODUKTIVNÍ PRÁCE JE PRÁCE, KTERÁ SE SMĚŇUJE ZA KAPITÁL] 154

[4. SMITHOVO DRUHÉ VYSVĚTLENÍ: NÁZOR, ŽE PRODUKTIVNÍ PRÁCE JE PRÁCE, KTERÁ SE REALISUJE VE ZBOŽÍ] 159

[5. VULGARISACE, JÍŽ SE DOPOUŠTÍ PŘI URČOVÁNÍ PRODUKTIVNÍ PRÁCE BURŽOASNÍ POLITICKÁ EKONOMIE] 173

[6. PŘÍVRŽENCI SMITHOVÝCH NÁZORŮ NA PRODUKTIVNÍ PRÁCI. K DĚJINÁM OTÁZKY] 176

[*a) Přívrženci prvního názoru: Ricardo, Sismondi*] 176

[*b) První pokusy o rozlišení produktivní a neproduktivní práce (D'Avenant, Petty)*] 177

[*c) John Stuart Mill, přívrženec Smithova druhého názoru na produktivní práci*] 181

[7.] GERMAIN GARNIER [VULGARISACE TEORIE A. SMITHA A FYSIOKRATŮ] 182

[*a) Směšování práce, která se směňuje za kapitál, s prací, která se směňuje za důchod. Chybná koncepce, podle níž se celý kapitál nahrazuje důchody spotřebitelů*] 182

[*b) Nahrazování konstantního kapitálu směnou kapitálu za kapitál*] 187

[*c) Vulgární předpoklady Garnierovy polemiky proti Smithovi. Garnier se vrací k fysiokratickým představám. Názor, že spotřeba neproduktivních pracovníků je zdrojem výroby — krok zpět proti fysiokratům*] 199

[8.] CHARLES GANILH [MERKANTILISTICKÉ POJETÍ SMĚNY A SMĚNNÉ HODNOTY. KAŽDÁ PLACENÁ PRÁCE SE TU ZAŘAZUJE POD POJEM PRODUKTIVNÍ PRÁCE] 204

[9. GANILH A RICARDO O „ČISTÉM DŮCHODU". GANILH JAKO PŘÍVRŽE-

NEC SNÍŽENÍ POČTU PRODUKTIVNÍHO OBYVATELSTVA; RICARDO JAKO PŘÍVRŽENEC AKUMULACE KAPITÁLU A RŮSTU PRODUKTIVNÍCH SIL] 214

[10.] SMĚNA DŮCHODU A KAPITÁLU [NAHRAZOVÁNÍ CELKOVÉHO ROČNÍHO PRODUKTU: A) SMĚNA DŮCHODU ZA DŮCHOD; B) SMĚNA DŮCHODU ZA KAPITÁL; C) SMĚNA KAPITÁLU ZA KAPITÁL] 233

[11.] FERRIER [PROTEKCIONÁŘSKÝ RÁZ FERRIEROVY POLEMIKY PROTI SMITHOVĚ TEORII PRODUKTIVNÍ PRÁCE A AKUMULACE KAPITÁLU. ZMATEK V OTÁZCE AKUMULACE U SMITHA. VULGÁRNÍ PRVEK V SMITHOVĚ NÁZORU NA „PRODUKTIVNÍ PRACOVNÍKY"] 257

[12.] HRABĚ LAUDERDALE [APOLOGETICKÝ NÁZOR NA VLÁDNOUCÍ TŘÍDY JAKO NA PŘEDSTAVITELE NEJDŮLEŽITĚJŠÍCH DRUHŮ PRODUKTIVNÍ PRÁCE] 270

[13. SAYOVA KONCEPCE „NEMATERIÁLNÍCH PRODUKTŮ". OSPRAVEDLŇOVÁNÍ NEZADRŽITELNÉHO RŮSTU NEPRODUKTIVNÍ PRÁCE] 271

[14.] HRABĚ DESTUTT DE TRACY [VULGÁRNÍ KONCEPCE PŮVODU ZISKU. „PRŮMYSLOVÍ KAPITALISTÉ" JSOU PROHLAŠOVÁNI ZA JEDINĚ PRODUKTIVNÍ PRACOVNÍKY] 274

[15. VŠEOBECNÁ CHARAKTERISTIKA POLEMIKY PROTI SMITHOVU ROZLIŠOVÁNÍ MEZI PRODUKTIVNÍ A NEPRODUKTIVNÍ PRACÍ. APOLOGETICKÝ NÁZOR NA NEPRODUKTIVNÍ SPOTŘEBU JAKO NA NUTNÝ PODNĚT VÝROBY] 287

[16.] HENRI STORCH [NEHISTORICKÝ PŘÍSTUP K PROBLÉMU VZÁJEMNÉHO PŮSOBENÍ MEZI MATERIÁLNÍ A DUŠEVNÍ VÝROBOU. KONCEPCE, PODLE NÍŽ VLÁDNOUCÍ TŘÍDA KONÁ „NEMATERIÁLNÍ PRÁCI"] 290

[17.] NASSAU SENIOR [VŠECHNY FUNKCE UŽITEČNÉ BURŽOASII JSOU PROHLÁŠENY ZA PRODUKTIVNÍ. POKLONKOVÁNÍ BURŽOASII A BURŽOASNÍMU STÁTU] 294

[18.] [PELLEGRINO] ROSSI [IGNOROVÁNÍ SPOLEČENSKÉ FORMY EKONOMICKÝCH JEVŮ. VULGÁRNÍ KONCEPCE O „ÚSPOŘE PRÁCE" NEPRODUKTIVNÍMI PRACOVNÍKY] 299

[19. APOLOGETIKA MARNOTRATNOSTI BOHATÝCH U MALTHUSOVCE CHALMERSE] 306

[20. ZÁVĚREČNÉ POZNÁMKY O ADAMU SMITHOVI A JEHO NÁZORECH NA PRODUKTIVNÍ A NEPRODUKTIVNÍ PRÁCI] 307

[KAPITOLA PÁTÁ]

NECKER

[POKUS ZOBRAZIT PROTIKLAD TŘÍD ZA KAPITALISMU JAKO PROTIKLAD BÍDY A BOHATSTVÍ] 312

[KAPITOLA ŠESTÁ]

QUESNAYOVA EKONOMICKÁ TABULKA (EXKURS) 315

[1. QUESNAYŮV POKUS ZNÁZORNIT PROCES REPRODUKCE A OBĚHU CELKOVÉHO KAPITÁLU] 315

[2. OBĚH MEZI PACHTÝŘI A POZEMKOVÝMI VLASTNÍKY. NÁVRAT PENĚZ K PACHTÝŘŮM NEVYJADŘUJÍCÍ REPRODUKCI] 316

[3. O OBĚHU PENĚZ MEZI KAPITALISTOU A DĚLNÍKEM] 321

[*a) Nejapný názor o mzdě jako o kapitalistově záloze dělníkovi. Buržoasní představa o zisku jako prémii za risiko*] 321

[*b) Dělníkova koupě zboží od kapitalisty. Návrat peněz nevyjadřující reprodukci*] 328

[4. OBĚH MEZI PACHTÝŘI A PRŮMYSLNÍKY PODLE „EKONOMICKÉ TABULKY"] 335

[5. OBĚH ZBOŽÍ A OBĚH PENĚZ V „EKONOMICKÉ TABULCE". RŮZNÉ PŘÍPADY NÁVRATU PENĚZ K VÝCHOZÍMU BODU] 340

[6. VÝZNAM „EKONOMICKÉ TABULKY" V DĚJINÁCH POLITICKÉ EKONOMIE] 351

[KAPITOLA SEDMÁ]

LINGUET 353

[RANÁ KRITIKA BURŽOASNĚ LIBERÁLNÍHO NÁZORU NA „SVOBODU" DĚLNÍKA]

PŘÍLOHY 359

[1. HOBBES O PRÁCI, HODNOTĚ A EKONOMICKÉ ÚLOZE VĚDY] 361

[2.] Z HISTORIE: PETTY [NEGATIVNÍ STANOVISKO K NEPRODUKTIVNÍM POVOLÁNÍM. ZÁRODKY PRACOVNÍ TEORIE HODNOTY. POKUS VYSVĚTLIT MZDU, POZEMKOVOU RENTU, CENU PŮDY A ÚROK NA ZÁKLADĚ TEORIE HODNOTY] 362

[3.] PETTY, SIR DUDLEY NORTH, LOCKE 372

[4.] LOCKE [RENTA A ÚROK SE ZKOUMÁ ZE STANOVISKA BURŽOASNÍ TEORIE PŘIROZENÉHO PRÁVA] 373
[5.] NORTH [PENÍZE JAKO KAPITÁL. VZRŮST OBCHODU JAKO PŘÍČINA POKLESU ÚROKOVÉ SAZBY] 376
[6. BERKELEY O PRACOVNÍ ČINNOSTI JAKO O ZDROJI BOHATSTVÍ] 380
[7.] HUME A MASSIE 381
[*a) Úrok u Massia a Huma*] 381
[*b) Hume. Pokles zisku a úroku závisí na vzrůstu obchodu a průmyslu*] 381
[*c) Massie. Úrok jako část zisku. Vysvětlování výše úroku mírou zisku*] 383
[*d) Závěr*] 385
[8. DOPLŇKY KE KAPITOLE O FYSIOKRATECH] 386
[*a) Doplňující poznámky o „Ekonomické tabulce". Quesnayovy nesprávné předpoklady*] 386
[*b) Částečný návrat jednotlivých fysiokratů k merkantilistickým představám. Požadavek svobodné konkurence u fysiokratů*] 387
[*c) Původní formulace nemožnosti zvýšit hodnotu směnou*] 388
[9. VELEBENÍ POZEMKOVÉ ARISTOKRACIE U EPIGONA FYSIOKRATŮ BUATA] 389
[10. POLEMIKA PROTI POZEMKOVÉ ARISTOKRACII ZE STANOVISKA FYSIOKRATŮ (ANONYMNÍ ANGLICKÝ AUTOR)] 390
11. APOLOGETICKÉ POJETÍ PRODUKTIVITY VŠECH POVOLÁNÍ] 395
[12.] PRODUKTIVITA KAPITÁLU. PRODUKTIVNÍ A NEPRODUKTIVNÍ PRÁCE 397
[*a) Produktivita kapitálu jako kapitalistický výraz produktivní síly společenské práce*] 397
[*b) Produktivní práce v systému kapitalistické výroby*] 401
[*c) Dva podstatně rozdílné momenty při směně mezi kapitálem a prací*] 405
[*d) Specifická užitná hodnota produktivní práce pro kapitál*] 408
[*e) Neproduktivní práce jako práce, která poskytuje služby. Koupě služeb za kapitalismu. Vulgární pojetí vztahu mezi kapitálem a prací jako směny služeb*] 410
[*f) Práce řemeslníků a rolníků v kapitalistické společnosti*] 415

[*g) Doplňující vedlejší určení produktivní práce jako práce, která se realisuje v materiálním bohatství*] 418

[*h) Jak se kapitalismus projevuje v oblasti nemateriální výroby*] 419

[*i) Problém produktivní práce pod zorným úhlem celkového procesu materiální výroby*] 420

[*k) Dopravní průmysl jako odvětví materiální výroby. Produktivní práce v dopravním průmyslu*] 421

[13. NÁČRTKY PLÁNŮ I. A III. ČÁSTI „KAPITÁLU"] 423

[*a) Plán I. části čili I. oddílu „Kapitálu"*] 423

[*b) Plán III. části čili III. oddílu „Kapitálu"*] 423

[*c) Plán II. kapitoly III. části „Kapitálu"*] 424

POZNÁMKY 427

SEZNAM LITERATURY 449

JMENNÝ REJSTŘÍK 466

SEZNAM CIZÍCH SLOV 475

SEZNAM VAH, MĚR A MINC

KAREL MARX

TEORIE O NADHODNOTĚ

I

ČESKÉ VYDÁNÍ PŘIPRAVIL
ÚSTAV DĚJIN KSČ

(Za redakce Čestmíra Komárka)

Graficky upravil Fr. Muzika. Vydalo Státní nakladatelství politické literatury, n. p. v Praze, jako svou 741. publikaci. Z nové sazby, písmem Old Face. Vytiskla tiskárna Rudé právo, vydavatelství ústředního výboru KSČ, Praha. Formát papíru 86 x 112 cm. AA 31,18, VA 32,40. 41818/56. Náklad 10 300. Thematická skupina 00/1. Vydání I. Daň 5%.
Cena váz. výt. 14,30 Kčs 56/I-3